

ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ

ΤΟΜΟΣ ΙΑ΄

ΑΘΗΝΑ - 1990

ΕΚΔΟΣΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΝΙΣΥΡΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

3ης Σεπτεμβρίου 25

ΑΘΗΝΑ — 104 32

Τηλέφωνα: 52.37.198 - 52.24.463

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η απήχηση που είχε η έκδοση του 10ου Τόμου «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ», ως προς το περιεχόμενο και την εμφάνισή του, φαίνεται από τις πολλές συγχαρητήριες επιστολές και επαινετικές κριτικές που λάβαμε. Αποσπάσματα επιλέγουμε μόνον από τρεις επιστολές διακεκριμένων πνευματικών ανθρώπων.

Ο διαλεχτός λογοτέχνης - συγγραφέας κ. Γιάννης Μαγλής, στις 4.8.1987, γράφει : «... Συγχαίρω όσους γράφουν και επιμελούνται τα «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ». Θέλουν δουλειά, μνήμη, μόρφωση, αγάπη, κέφι. Και τα έχετε. Και είναι να απορείς και να θαυμάζεις πώς ένα νησάκι τοσοδά, μια κοκίδα στο χάρτη, μπόρεσε να δώσει υλικό για δέκα πολυσέλιδους τόμους, που μιλούν για πράγματα ιστορικά, λαογραφικά, ανέκδοτα χαριτωμένα, για λογής τύπους ανθρώπων κ.λ.π...».

Ο καθηγητής Πανεπιστημίου και Πρόεδρος της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας κ. Δημήτριος Σ. Λουκάτος, ο σημερινός πρωτοπόρος της λαογραφικής μας έρευνας, στις 13.9.1987, γράφει : «... Να πείτε τα συγχαρητήριά μου τόσο στο Δ. Συμβούλιο, όσο και στα Μέλη της Εκδοτικής σας Επιτροπής. Χαίρομαι που τα «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ» προχωρούν, από το 1961 κυρίως, με σταθερά βήματα και κ α λ ή π ά ν τ α ύ λ η, στον καταρτισμό μιας εκδοτικής σειράς Ιστορίας, Λαογραφίας και Γλώσσας της αγαπητής Νισύρου».

Ο αείμνηστος και πολύ γνωστός Ρόδιος γυμνασιάρχης, φιλόλογος και συγγραφέας Χριστόδουλος Ι. Παπαχριστοδούλου, λίγους μήνες πριν πεθάνει, μας έγραφε : «... Ευχαριστώ για την τιμή που μου κάμετε να μου αποστείλετε το 10ο τόμο της έκδοσής σας των Νισυριακών μελετών. Και σας εκφράζω τα συγχαρητήριά μου για τη συνέχιση του περιοδικού σας που είναι μια τιμή για τη Νίσυρο — τη Δωδεκάνησο και όλη την Ελλάδα...».

Το εκδοτικό προϊόν της Εταιρείας μας, εξαιτίας του αγώνα μας να μην υστερεί ο κάθε νέος τόμος από τον προηγούμενο, ήταν αποκαλυπτικό στις ενθουσιώδεις βιβλιοκρισίες που δημοσιεύτηκαν στον ημερήσιο και περιοδικό τύπο.

Αποσπάσματα επιλέγουμε από τρεις μόνον έγκριτες ημερήσιες εφημερίδες των Αθηνών, όπως δημοσιεύτηκαν στις οικείες στήλες τους :

«Δημοκρατικός Λόγος» 26.9.1987 : «Ο κόσμος του βιβλίου» «... Ο 10ος Τόμος τα «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ» είναι η τρανταχτή απόδειξη της επιτυχίας. Στις 415 σελίδες του ένας τεράστιος πνευματικός πλούτος βρίσκει τον τρόπο να χωρέσει και να οδηγήσει έτσι τον αναγνώστη στη γνωριμία με τη νισύρια παράδοση, την ιστορία και γενικότερα την κουλτούρα». (Γιάν. Μπαμιατζής).

«Καθημερινή» 19.11.1987 (σελ. 9) : «Λαυθάνουσες εκδόσεις». «... Υπάρχει ένα είδος εκδόσεων πολύτιμων που δεν ακολουθεί τους εύκολους δρόμους κυκλοφορίας των άλλων που προορίζονται για περισσότερους αναγνώστες.

Η συγκέντρωση του υλικού είναι δυσχερής, επίπονη. Έρχονται στην επιφάνεια θέματα κυρίως λαογραφικά, γλωσσολογικά, εθνολογικά, ιστορικά μιας συγκεκριμένης περιοχής· πρωτότυπα και πολύ ενδιαφέροντα. Από τις πρόσφατες εκδόσεις, οι οποίες με την επιστημονική τους αξία προκάλεσαν το υπέρ αυτών κείμενον και κρίνοντας ότι πρέπει οπωσδήποτε, έστω και ενδεικτικά, να παρουσιαστούν, αναφέρω: «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ» Αθήνα, 1987, 24×17 τ. 10 413 σ...» (Κυρ. Ντελόπουλος).

«Ελευθεροτυπία», 22.12.1987: «Ανάλυση στα γεγονότα» «Τα «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ» είναι μια πλούσια έκδοση από 416 σελίδες γραμμένες με μεράκι, που αναπόφευκτα θα σε ξενυχτήσουν, με όσα απίθανα και ενδιαφέροντα διαβάζεις. Και είναι αυτός ο τόμος μια αναφορά αισιοδοξίας γι' αυτό τον τόπο, καθώς αποδεικνύεται πως υπάρχουν δυνάμεις, που νοιάζονται για την ιστορία του, τον πολιτισμό του, τις παραδόσεις του, την ανάπτυξή του, το μέλλον του...» (Βίκτωρας Νέτας).

Το ίδιο έτος (1987) που κυκλοφόρησε ο 10ος τόμος «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ», πραγματοποιήθηκε στη Νίσυρο από 23 - 27 Αυγούστου 1987 το Ε' Πολιτιστικό Συμπόσιο Δωδεκανήσου. Τα Συμπόσια αυτά που ξεκίνησαν με πρωτοβουλία της «Στέγης Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου» γίνονται κάθε δυο χρόνια και σε άλλο νησί, συμπράττουν δε σ' αυτά όλα τα επιστημονικά σωματεία Δωδεκανήσου. Οι ανακοινώσεις καταχωρούνται στις κατά τόπους επιστημονικές επετηρίδες και αποτελούν έγγραφες πηγές για τους ερευνητές της ιστορίας και του πολιτισμού της Δωδεκανήσου.

Στον 11ο τόμο δημοσιεύονται συνολικά 17 εργασίες. Από αυτές οι εννέα είναι ανακοινώσεις που έγιναν στο Ε' Πολιτιστικό Συμπόσιο, στη Νίσυρο. Λίγες από αυτές αποτελούν συμπληρωμένη μορφή ανακοίνωσης. Οι υπόλοιπες οκτώ εργασίες βλέπουν το φως της δημοσιότητας για πρώτη φορά.

Σημειώνουμε ότι από το 10ο Τόμο κιόλας τα «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ» υιοθέτησαν το μονοτονικό σύστημα. Τα κείμενα που δημοσιεύονται στον 11ο τόμο έχουν τη γλωσσική μορφή που επέλεξαν οι συγγραφείς τους. Ειδικά ακολουθούν το πολυτονικό σύστημα τέσσερις συγγραφείς: Ο καθηγητής-Ακαδημαϊκός κ. Αγαπητός Γ. Τσοπανάκης, ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κ. Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλής, ο επίτιμος Συντάκτης του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών κ. Αναστάσιος Μ. Καραναστάσης και ο φιλόλογος-θεολόγος κ. Νικόλαος Α. Φορόπουλος.

Προς όλους τους εκλεκτούς συνεργάτες του Ενδέκατου Τόμου, που τιμούν με τις εργασίες τους—πολλές από αυτές πρέπει να 'ναι επιτυχείς μονογραφίες—την εκδοτική μας προσπάθεια, εκφράζουμε τις ευχαριστίες μας.

Αθήνα 29 Σεπτεμβρίου 1989

ΑΡΜΟΔΙΟΣ Ι. ΓΙΑΝΝΙΔΗΣ

Πρόεδρος Εταιρείας Νισυριακών Μελετών

ΟΡΓΗ ΚΑΙ ΧΙΟΥΜΟΡ ΣΤΗ ΝΙΣΥΡΟ : ΟΙ ΒΡΙΣΙΕΣ ΤΗΣ ΝΙΣΥΡΟΥ *

Δέν πιστεύω νά ὑπάρχη πλουσιότερη συλλογή ὕβρεων ἀπ' αὐτήν πού ἔχει συγκεντρώσει καί δημοσιεύσει στὸν 2ο τόμο τῶν *Νισυριακῶν* — ὥραιας προσπάθειας τῆς Ἑταιρείας Νισυριακῶν Μελετῶν καί τοῦ Προέδρου τῆς Νικίτα Σακελλαρίδη (1965, 209 - 214),—ὁ Λάζαρος Κοντοβερὸς, ἂν μάλιστα συνυπολογίση κανεῖς τὸν περιορισμένο ἀριθμὸ τῶν κατοίκων τοῦ νησιοῦ. Ὁ ἴδιος εἶχε δημοσιεύσει καί στὸν πρῶτο τόμο τοῦ ἴδιου περιοδικοῦ (1963, 136 - 180) ἄλλην πλουσιότατη συλλογή μὲ τὸν τίτλο «Ὀνόματα τοπείου καί περιφερειῶν τῶν τριῶν περιοχῶν τῆς νήσου Νισύρου». Τὰ *Νισυριακά* βρίσκονται τώρα στὸν 10. τόμο τους καί βαδίζουν πρὸς τὸν 11. Τοὺς εὐχόμαστε μακροήμερευση.

Οἱ βρισιές πού δημοσίευσε ὁ Λ. Κοντοβερὸς παρουσιάζουν πολλαπλὸ ἐνδιαφέρον. Πρῶτα, γιατί εἶναι πολλές (745), καί ὕστερα, γιατί μᾶς δείχνουν αὐτὰ πού ἐνοχλοῦν τοὺς ἀντικρυνούς μας, ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση, τὸν χαρακτήρα, τὴν συμπεριφορά μας, καί μᾶς τὰ φωνάζουν ἴσια ἢ λοξά. Παρουσιάζουν ἐπομένως ψυχολογικὸ - χαρακτηριστικὸ ἐνδιαφέρον, ἀλλὰ καί κοινωνικό. Ὅταν ὁ ἄλλος σὲ χαρακτηρίζη *ἀκριδα*, *ἀλεπού*, *καρχαρία*, *κόπρο* καί τὰ ὅμοια, δείχνει τὴν ιδιότητα ἢ ποιότητα πού σοῦ ἀποδίδει καί ἢ ποιότητα αὐτὴ εἶναι πάντοτε περιφρονητικὴ, μειωτικὴ, ὕβριστικὴ. Μποροῦμε ἐπομένως νά κατατάξουμε τίς βρισιές σὲ ὑποδιαίρεσεις καί νά δοῦμε ποιὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση, τὴ σωματικὴ διάπλαση, τὴν νοητικὴ ἰκανότητα, τὸν χαρακτήρα, τὴν ἀτομικὴ ἢ κοινωνικὴ μας συμπεριφορά κάμνουν ἰδιαίτερη ἐντύπωση στοὺς συνανθρώπους μας, εἴτε συναλλασσόμαστε μαζί τους εἴτε ὄχι.

* Ανακοινώθηκε στο Ἐ΄ Πολιτιστικὸ Συμπόσιο Δωδεκανήσου πού ἐγίνε στη Νίσυρο ἀπὸ 23 ἕως 27 Αυγούστου 1987.

Αυτές οι ίδιες βρισιές όμως είναι λέξεις της καθημερινής συνήθως ομιλίας, παρουσιάζουν έπομένως και γλωσσικό ενδιαφέρον, από πολλές μάλιστα απόψεις. Πρώτα - πρώτα από τη χρησιμοποίηση επιθέτων, άπλών ή σύνθετων, όπως *κοιμισμένη, κοντόφωτε, ξεροκέφαλε*, και ουσιαστικών, επίσης άπλών ή σύνθετων, που βέβαια χρησιμοποιούνται σαν επίθετα, όπως *πατσαβούρα, παπαγάλε, σκυλλόφαρο*, και δεύτερο, κυρίως, από την χρήση στερητικών μοριών, προθέσεων ή λέξεων που άναιρούν ή μεγαλοποιούν μιά ιδιότητα, όπως *άδιάντροπε, αντίχριστε, ξεκάφωτε* κλπ., που θα μάς άπασχολήσουν κάπως ιδιαίτερα, γιατί άξίζει να τις προσέξουμε. Είναι περιττό να σημειώσουμε ότι όλες αυτές οι βρισιές κυκλοφορούν στην κλητική πτώση, γιατί άπευθύνονται άμεσα στους ενδιαφερομένους. Μόνο σε διηγήσεις προς τρίτους μπορεί να χρησιμοποιηθή άλλη πτώση.

Οι παρατηρήσεις που άκολουθούν στηρίζονται βέβαια στο ύλικό της Νισύρου, και αυτό κυρίως εξετάζουμε, παρουσιάζουν όμως και κάπως γενικότερο ενδιαφέρον, γιατί ή τάση των ανθρώπων για άνώψωση ή μείωση, για έπαινο ή ψόγο, για θαυμασμό ή περιφρόνηση, είναι παντού ή ίδια, και άσφαλώς όχι μόνο στην Έλλάδα. Έτσι, δέν θα φανή παράξενο ότι πολλές από τις βρισιές αυτές θα είναι κοινές σε όλα τα Δωδεκάνησα, άλλες λιγότερο και άλλες περισσότερο διαδεδομένες, δέν λείπουν όμως και οι καθαρά νισυριακές. Πρέπει να όμολογήσω ότι δέν έτυχε να σημειώσω πουθενά καμιά ειδική μελέτη για το πρόβλημα, δέν μπορώ όμως να άποκλείσω την ύπαρξή της. Έχει πάντως ιδιαίτερο ενδιαφέρον το πόσο καταλυτική είναι ή διαφάνεια του βίου των μικρών τόπων, όπου δέν ήταν δυνατό να κρυφτή τίποτε, και στην κατάλληλη στιγμή να γίνη βούκινο, και πόσο ή παλιά πόλη, που ρουφούσε τους ανθρώπους με την άνωθυμία που τους έξασφάλιζε, ξανάγινε μικρό χωριό και κάτι χειρότερο με τις πολυάνθρωπες, προβληματικές και άκουστικά άκόμα διαφανείς πολυκατοικίες, οι όποιες έλυσαν μέν ίκανοποιητικά το πρόβλημα της στέγης, έκτηδένισαν όμως την άνθρώπινη άνθρωπινή συνύπαρξη. Οι μεγάλες πόλεις, χωρίς να το ύποψιαστούν, ξανάγιναν μικρά και άθλια χωριά, στοιβαγμένα το ένα δίπλα στο άλλο.

Η πραγματεύση που άκολουθεϊ διαιρείται σε τρεις τομείς: I. Τον σημασιολογικό. II. Τον μορφολογικό, και III. Αυτόν που άφορᾷ την προέλευση του ύλικου. Ο καθένας πάλι από αυτούς περιλαμβάνει ύποδιαιρέσεις.

I. Σημασιολογικά

Οι βασικές μορφολογικές κατηγορίες άφορούν τα ουσιαστικά και τα επίθετα, και οι δυο όμως περιλαμβάνουν όνόματα που έχουν διαφορετική προέλευση.

Α. Ουσιαστικά

1. *Έντομα, σαῦρες, φίδια, ψάρια* : ἀβδέλλα, ἀκρίδα, βάτραχε, γκάουρα (= κάβουρα;), καρχαρία, κατσαρίδα, κηφήνα, κόνιδα, κούκλανε, κούνο(π)α, κουρκούταβλε, κωλοφωτιά, ὄχεντρα, σκολόπεντρα, σκορπιέ, σκυλ(λ)όψαρο, σφήκα, σφηκόνι, φίδι, φώκια, χάννε, χέλι, χελώνα, ψείρα.

2. *Πουλιά* : βιτσίλλα, γλάρε, καρακάξα, κουκκούα, κουκκουβάγια, κουκκο, λελέκι, μπουφο, νυχτοπούλ(λ)ι, ὄρνιο, παπαγάλε, πάπια, πετεινέ, συκαλλά, χήνα.

3. *Ζῶα* : ἀγρίμι, ἀλεπού, ἀρκούδα, βουαλλιά, βου(β)άλλι, βώδι, γάδαρε, γάθθα, γίδα, γουρούνι, ἐλέφα, ζῶο, κατσικά, κνώδαλο, λύκο, μαϊμού, μαμμούνα(;), μαντρόσκυλλε, μούλα, μουλάρι, μουσκάρα, πούλαρε, σκρόφα (= γουρούνα), τσακ(κ)άλι, χοίρε.

4. *Φυτά* : ἀγκάθθα, ἀσφιτίλλα (ἀσφόδελος), κολοκύθθα, ξυλοκέρατο, παπαρούνα, τσουκνούδα.

5. *Άνυχα* : ἀκισσήρα, βαρέλλα, βεντούζα, βίδα, βουδιά, καζάνι, καθίκι, κατράνι, κέρατο, λύχνο, λυχνοστάτη, μάγγανο, μαούνα, μαστέλλο, μουτσούνα, ντουβάρι, παλλούκι, παππάρα, παπούλλα, πατσαβούρα, πατσούλλι, πετσοκόλλι, σαβούρα, σαπουνόφουσκα, σβούρα, σκάλεθρο, σκελετέ, σκουπίδι, σκουπόξυλο, σκουριά, σκύβαλλο, σουμάρι, σπιοῦνο, στραβόξυλο, τενεκ(κ)έ, τοῦβλο, τ(τ)ουλούμι, τραοτσιλ(λ)ιά, τσιλ(λ)ιά, τσου(κ)άλι, φρόκαλο (= σκουπίδι), χαλουβά, ψαλίδα.

6. *Φανταστικές, κωμικές ἢ ἀντιπαθητικές μορφές καὶ προσβλητικές ιδιότητες* : ἀκάθαρμα, ἀνεράδα, ἀράπη, βαρβάλακα (= βρυκόλακα), βάσανο, γοργόνα, γύφτο, δαίμονα, Ἰούδα, Καϊάφα, καμούζελλε, Καρακιόζη, καταχανά, κομματάρχη, Μογγόλο, μούμια, μυοχάφτη, Ντουβάρπασα(;), ξεφόρτωμα, ξόανο, Ὀβριέ, παν(ν)ούκλα, πεσκέσι, πεστλεμέ (= θρεφτάρι), πόνεμα, ρημάδι, σάβανο, σαχλαμάρα, σκάνταλο, σκουτούρα, φάντασμα, ψακή, ψοφίμι, ψώρα.

Ὅπως βλέπουμε, ὅλα αὐτὰ τὰ οὐσιαστικά, ζωντανὰ ἢ ἄνυχα, πραγματικά ἢ φανταστικά, συγκεκριμένες ἢ ἀφηρημένες μορφές, ἐκφράζουν κάτι ἀντιπαθητικὸ καὶ κακὸ, βλαπτικὸ ἢ ἐκφοβιστικὸ, κάτι ποὺ κεντᾶ, ἐνοχλεῖ, προσβάλλει, εἶναι πονηρὸ, ἀρπακτικὸ, ἐπικίνδυνο : *σκορπιός, σφήκα, παρσαβούρα, βαρβάλακας, ψώρα.*

Β. Ἐπίθετα

Τὰ ἐπίθετα παρουσιάζουν μεγαλύτερη ποικιλία καὶ καλύπτουν σωματικές, νοητικές ἢ ψυχικές ιδιότητες, εἶναι ἀπλὰ ἢ σύνθετα, καὶ γι' αὐτὸ

πιό έκφραστικά : ή μορφή τοῦ προσώπου ἢ τοῦ σώματος, τὸ πάχος ἢ ἡ ὀλιγοσαρκία, τὸ μικρὸ ἢ μεγάλον ἀνάστημα, ἡ ἀπόκλιση τοῦ χαρακτήρα ἀπὸ τὸν κανονικὸ μέσον τύπο, ἡ κοινωνικὴ συμπεριφορά, ἡ ἔλλειψη ἀρετῆς ἢ ἐντιμότητος, ὅλα αὐτὰ ὀδηγοῦν σὲ πικροὺς, εἰρωνικοὺς, καυστικούς ἢ προσβλητικούς χαρακτηρισμοὺς, εἴτε εἶναι ὑπεύθυνος κανεὶς γιὰ τὸ ἐλάττωμα ἢ τὸ μειονέκτημά του εἴτε ὄχι. Ἡ ἀνθρώπινη κακία, ὅπως καὶ ἡ κλωσύνη, δὲν ἔχει ὄρια, ἀφοῦ μπορεῖ κανεὶς νὰ σκοτώσῃ ἄνθρωπον «γιὰ ἀσήμαντη ἀφορμὴ» (ἢ καὶ νὰ θυσιάσῃ τὴν ζωὴν του γιὰ νὰ σώσῃ ἓναν ἄγνωστο), κι ἔτσι ὁ προσβλητικὸς λόγος εἶναι τὸ μικρότερον κακόν. Ἐπιτρέπει τὸ ξεθύμασμα, ἀντὶ νὰ ὀδηγήσῃ σὲ βιαιοπραγία. Ἦδη ὁ μεγάλος Ὅμηρος κατεβάζει ἀπὸ τὸν Ὀλυμπο τὴν Ἀθηνά, γιὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὸν Ἀχιλλεὺς νὰ σκοτώσῃ τὸν Ἀγαμέμνονα, ἀκριβῶς ἐπάνω στὴ στιγμὴ ποὺ τραβᾷ τὸ σπαθὶ του ἀπὸ τὸ θηκάρι. Αὐτὴ λοιπὸν τὸν προτρέπει νὰ βρῖσῃ τὸν Ἀγαμέμνονα, νὰ τὸν ὀνειδίσῃ, ὑπενθυμίζοντάς του τὸ τί θὰ ἀκολουθήσῃ μετὰ τὴν ἀποχὴν του ἀπὸ τὶς μάχες (Α 211: ἀλλ' ἤτοι ἐπεσιν μὲν ἐνειδίσον ὡς ἔσσεται περ). Μέσα σὲ παρένθεση, στὸ τέλος κάθε κατηγορίας, θὰ περιλάβουμε καὶ ὅσα οὐσιαστικὰ ἀνήκουν σ' αὐτήν.

1. *Σχετικὰ μὲ τὴν εὐσέβεια καὶ τὴν πίστη* : ἀθεόφοβε, ἀλάδωτε (= ποὺ δὲν ἔχεις λαδωθῆ στὸ βάπτισμα), ἀλειτρούητε, ἀναθθεματισμένε, ἀντιχάραε (= Σατανά), ἀντίχριστε, ἀφορεσμένε, γιαιχουτή(;) (προφανῶς, Ἐβραῖε), δαιμονισμένε, διαολόσπερμα, θεοκατάρατε, θεομπαίχτη, θεοπάλαβε, θεοτούμπη(;), θεότρελλε, Ἰουδαῖο, Ἰσκαριώτη, κακοβαφτισμένε, τρισκαταραμένε, τρισκατάρατε.

2. *Σχετικὰ μὲ τὴν σωματικὴ διάπλαση* : Ἀγαρμπε, ἀλλοιθωρε, ἀλλόκοτε, ἀσκημομούρη, δοντοῦ (θηλ.), ζευλοπόη (= στραβοπόδη), καλαμοκάννη (= μὲ λεπτὰ καννιά), «καμπελόφτη» (καμπυλό-αὐτή;) καὶ «λακανόφτη»(;), καμπούρη, κατσιασμένε, καυκαλλά, κ(κ)έλη, κιτρινιάρη, κοιλαρά, κα(κ)καλλιάρη, κοντακιανέ, κοντόφωτε (= μύωπα), κουλλοχέρη, κουτελλά, κουτσέ, κουτσοδόνη, κουτσονόρη, κουφέ, κρεμανταλλά, κωλαρά, λυχνοφίτιλλε (=ἀδύνατε, λεπτέ), μακρυκάννη, μαντράχαλλε, Μογγόλο, μουστακά, μυτταρά, παστωμένε, πρησμοκοίλη, σακκάτη, σημαδεμένε, στραβοκάννη, στααβολαίμη, στραβοπόδη, στραβοχείλη, ταγκλαρά(;), τσιμπλιάρη, φαρακλέ, φαφούττη, χαρακατέβα, χλωμιάρη (οὐσ. : ἀγκλοῦπα, ἀγριομούτσουνο, ἀρκούδα, ἀσφίτιλλα, βαρέλλα, ἐλέφα, κατσαρίδα, κουττούκι, λεϊλέκι, λιόπρνο(;), λυχνοστάτη, μαούνα, μαστέλλο (= μισὸ βαρέλλι γιὰ τὸ πλύσιμο τῶν ρούχων), πεστλεμέ, σκέλεθρο (= μακρὺ, λεπτὸ κοντάρι γιὰ τὸ ἀνακάτωμα τῆς φωτιάς στὸν φούρνο), σκελετέ, τριπήουλλα (σκουληκάκι τοῦ τυριοῦ) : ὁ θριψ - τοῦ θριπός (σκουλήκι τοῦ ξύλου).

3. Σχετικά με την καταγωγή, την ήθικη και σεξουαλική συμπεριφορά : Ἐδιάντροπε, ἄτιμε, βρῶμε, γεναικά, γεβγεντισμένη (= διαπομπευμένη), ἔκφυλε, κερατά, μαλακισμένη, μαλαφρανζιασμένη (= συφιλιδική), μουρδάρη, μπάσταρδε, μπήχτη, ξεσκισμένη, ξετσίπωτε, ππούστη, ππουστρίνα, πουττανιάρη, πουτσαρά, πραξούμενε, πραξούμενη, (πού ἔχεις δοσοληψίες, σχέσεις με πολλούς, πείρα), πρόστυχε, χαλασμένη, ψωλαρά (οὐσ. βρώμα, γιαβουκλού [= ἐρωμένη], κούρβα, μοῦλο, νόθε, παλιογενναίκα, πουτάνα, πουττανέλλα, πουττανίτσα, τράγε).

4. Διανοητικές ιδιότητες : Ἄγράμματε, ἀδιαλόιστε (= ἄσκεφτε), ἄμυαλε, ἀνάλατε, ἀπαλλαρέ (- μωρέ), ἀπερίσκεφτε, ἀπρόσεχτε, ἀσυλλόιστε, βαθολοημένη, βλάκα, κοιμισμένη, κουζουλ(λ)έ, κουτέ, μπουταλά, μωρόπιστε, ξεκάρφωτε, ξεμυαλισμένη, ξεμωραμ(μ)ένη, ξεροκέφαλε, παμπόνηρε, πανοῦργε, σαχλαμάρα, σαχλέ, τρυφερόμυαλε (οὐσ. βῶδι, κοῦκκο, κουκκούα, κουκκουβάγια, κουνενέ, λαφρόπετρα, μοῦφο, σαπουνόφουσκα).

5. Χαρακτηρολογικά : Ἄβαθῆ (= ἀγαθῆ, ἀνόητε), ἄβολε, ἀγιογδύτη (= ἄρπαγα), ἀγκυλιάρη (= πειραχτική), ἀγριάθρωπε, ἀγροῖκε, ἀγύρτη, ἀδιάκριτε, ἀδιάντροπε, ἀδιαφόρετε (= ἄχρηστε), ἀθεόφοβε, ἀκαμάτη, ἄκαρδε, ἀκατάστατε, ἀκοινώνητε, ἀλλόκοτε, ἀξεκάρφωτε, ἀπρόκοφτε, ἀράθυμε, ἄσπλαχνε, ἄστατε, ἄσοε (ἄ- στερ.+σσί), ἄσπλαχνε, ἄσωτε, ἀχαῖρευτε, ἀχμάκη, ἀχόρταε, γινατσή, γκρινιαρή, γλωσσού (θηλ.), δαιμονισμένη, ζουλιάρη, κακόβουλε, κακόγλωσσε, καβγατζή, κουτοπόνηρε, λαίμαργε, ξετσίπωτε, ξεφτελισμένη, ρέμπελλε, σιχχαμμένη, σουρτούκη, ὑπνοφά, φαγά, φαντασμένη, φαιοπρούκα, χαραμοφάο, ψωριασμένη, ψωροπερήφανε (οὐσ. ἀγκάτθα, ἀκρίδα, ἀλάνι, ἀλεπού, γάδαρε, γάτθα, γλάρε [= λαίμαργε], ζαναπέτ(τ)η, ζεβζέκη, ζιζάνιο, Ἰούδα, κάθαρμα, μαλαγάνα, μαντατευτή [= διαβολέα], παγαπόντη, σατανά, σατράπη, φιόρο, φούσκα).

II. Μορφολογικά

Ἐχουμε ἤδη πάρει μίαν ἰδέα γιὰ τίς γνωστικές περιοχές ἀπὸ τίς ὁποῖες προέρχονται αὐτὲς οἱ λέξεις. Εἶπαμε πὼς εἶναι λέξεις ἀπλὲς ἢ σύνθετες, οὐσιαστικά ἢ ἐπίθετα, πὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ νὰ μειώσουν τὴν φανερή, ἢ νὰ προβάλλουν μειωτικά τὴν ἄορατη προσωπικότητα, νὰ τὴν ταπεινώσουν. Ὅρισμένες κατηγορίες λέξεων ἐξυπηρετοῦν καλύτερα αὐτὴ τὴ διάθεση : λέξεις κακίας, βίας, ἐλαττωμάτων, διαστροφῶν, εἶναι κατάλληλες γι' αὐτὸν τὸν σκοπὸ. Δὲν φτάνουν ὅμως πάντα αὐτὲς πὺ ὑπάρχουν, ἢ δὲν ἔρχονται στὸ νοῦ μας ὅταν μᾶς χρειάζονται. Καί, ἀνάλογα με τίς περιστάσεις ἢ τὴ στιγμή, δημιουργοῦμε καινούργιες με τὰ γνωστὰ γλωσσικά μέσα, τὴν παραγωγή καὶ τὴ σύνθεση, πὺ μπορεῖ νὰ μὴν τὰ διδάχθηκαν ὅλοι στὸ

σχολείο, τὰ ξέρουν ὅμως ὅλοι ἀπὸ ἐνστικτο. Ἡ παραγωγή δίνει καὶ οὐσιαστικά καὶ ἐπίθετα καὶ ἡ σύνθεση τὸ ἴδιο, αὐτὴ ὅμως εἶναι πιὸ κατάλληλη γιὰ τὸ ἐντυπωσιακὰ ἐπίθετα.

A. Παραγωγή

(Ἄνεράδα) - ἀνεραδιάρη, (πολιτεύγομαι) - ἀπολίτευτε, (ἀγενή;)(-;) - ἀφανουλιάρη(;) , (βαθολοῶ) - βαθολοημένη, (γλίνα;) - γλινούσσα(;) , (—;) - κουτακιανέ, (κουτουροῦ) - κουτουριάρη, (λιμάζω) - λιμασμένες, (λώβα) - λωβιασμένες (= λεπρέ), μαλαφράντζα - Mal de France - μαλαφραντζιασμένες, (μαντατεύω) - μαντατευτή, (μισερός - μισερεύω) - μισερεμένες, (μισῶ) - μισισμένες, (μουστάκι) - μουστακά, (μύξα) - μυξιάρη, (μύττη) - μυτταρά, (ξεφορτώνω) - ξεφόρτωμα, (ξεφυσῶ) - ξεφυσήστρα (ὄχτρος)-ὄχτριασμένες, (παραπονοῦμαι) - παραπονιάρη, (πορδῆ) - πόρδο, πορδού, (πούστης) - π(π)ουστρίνα, (πουττάνα) - πουττανιάρη, (ρεκλάμα) - ρεκλαματζή, (σαρπάρω) - σαρπαριστή, (στραβός, - ὄνω) - στραβωμάρα, (στραβός) - στραβούλιακα, (τσιλλῶ) - τσιλλισμένες, (φάβα;) - φαβαδόρος.

B. Σύνθεση

Ἐδῶ μιλοῦμε κυρίως γιὰ τὴν ἀρνητικὴ σύνθεση, ἐκείνη δηλ. πού μειώνει, ὅπως εἶπαμε, ἢ ἀφαιρεῖ τὴν ιδιότητα πού ἐκφράζει τὸ β' συνθετικό. Εἶναι ἀπίθανο πόσες δυνατότητες γιὰ τὴ μείωση αὐτὴ — ἢ τὴν μεγέθυνση τῆς κακῆς σημασίας τοῦ β' συνθετικοῦ— διαθέτει ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὅπως καὶ θὰ φανῆ καὶ μόνο ἀπὸ τὶς νισυριακὲς λέξεις πού θὰ παραθέσουμε.

1. *Στερητικό ἀ-* : ἄβoλε, ἄγαρμπε, ἄγδαρτε, ἀγράμματα, ἀδιάκριτε, ἀδιαλόιστε, ἀδιάντροπε, ἀδιαφόρετε, ἀζύμωτε, ἀθεόφοβε, ἀκαμάτη, ἄκαρδε, ἀκατάστατε, ἀκατούνετε(;) , ἀκοινώνητε, ἀλάδωτε, ἀλειτρούητε, ἄμυαλε, ἀναίσθητε, ἀνάλατε, ἀνόητε, ἄνοστε, ἄνωστε, (ἴσως τυπογραφικὸ λάθος), ἄπιστε, ἀπολίτευτε, ἀπρόκοφτε, ἀπρόσεχτε, ἄσκεφτε, ἄσπλαχνε, ἄστατε, ἀσυλλοίστε, ἄσωτε(;) , (ἴσως τυπογραφικὸ λάθος ἀντὶ ἄσοε = χωρὶς σόι, νόθε), ἄσωτε, ἄτιμε, ἀχαῖρευτε, ἄχαρε, ἀχόρταε, ἀχρεῖε, ἀχρειόστομε, ἄχρηστε, ἄψητε.

2. *Προθέσεις* : ἀντί: ἀντιχάραε(;) , ἀντίχριστε· ἀπό: ἀπάνθρωπε· ἐκ>ξε : ἀξεκάρφωτε καὶ ξεκάρφωτε, ξεκουτιάρη, ξεμυαλισμένες, ξεμωραμ(μ)ένε, ξεπ(π)εσμένες, ξεπουλήτη, ξεσκισμένες, ξετσιππωτε, ξετελισμένες, ξεχαρβαλλωμένες, ξεφόρτωμα, ξεφυσήστρα, ξυπόλυτε· παρά: παραζαλισμένες, παράλυτε, παραλογιασμένες, παράκουε, παράνομε, παράσιτε· ὑπό: ὑποκριτή, ὑποχοντριακέ· ἐπίρρημα τρίς: τριμμάτη, τριππήουλλα(;) , τρισάθλιε, τρισκαταραμένες, τρισκατάρατε.

3. *Ἐπίθετα* : ἄγριος : ἀγριάθρωπε ἀγριοκάτσικο, ἀγριομούτσουνο· διπλός : διπλοπρόσωπε· κακός : κακοαναθρεμμένε, κακοβαφτισμένε, κακόβουλε, κακόγλωσσε, κακομοιριασμένε, κακομούτσουνε, κακονάσουπ(π)ε(;), κακοπλερωτή, κακορίζικε, κακοσυνηθισμένε· κουτσός : (κουτσέ), κουτσόδόντη, κουτσομύττη, κουτσονόρη· παλιός : παλιάθρωπε, παλιογεναίκα, παλιόγερε, παλιόγρια, παλιοκόριτσο, παλιόπαιδο, παλιόπαννο, παλιόσκυλλο, παλιοτόμαρο· στραβός : (στραβέ), στραβοκάννη, στραβολαίμη, στραβόμουτρο, στραβόξυλο, στραβοπόδη, στραβοχειλίη· χοντρός : χοντροκέφαλε.

4. *Οὐσιαστικά* : διάολος : (διάολε), διαολόπαιδο, διαόλου - γιέ, διαόλου - κόρη, διαολόσπερμα· θεός : θεοκατάρατε, θεοπαίχτη, θεοπάλαβε, θεοτούμπη(;), θεότρελλε· λύχνος (= ἀνόητος) : λυχνοστάτη, λυχνοφίτιλ(λ)ε· σκύλλος : (σκύλλε), σκυλλογέννημα, σκυλλογεννημένε, σκυλλομούρη, σκυλλομούτσουνε, σκυλλόψαρο.

III. Τὸ ὕλικὸ

Θὰ κλείσουμε τίς σύντομες αὐτὲς παρατηρήσεις μὲ τὴν ἀπόπειρα νὰ ἐξακριβώσουμε, ὅσο αὐτὸ εἶναι δυνατό, τὴν προέλευση τοῦ ὕλικοῦ. Ὅχι βέβαια τὴν τοπική, ἀφοῦ ξέρουμε ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ Νίσυρος, ἀλλὰ τὴν χρονική. Εἶναι φανερό ὅτι ὁ συλλογέας δὲν ἔκαμε ἐπιλογή ὕλικοῦ —καὶ καλὰ ἔκαμε— ἀλλὰ κατέγραψε ὅ,τι ἄκουσε ἢ ὅ,τι θυμόταν. Ἐπειδὴ ὅμως πρέπει νὰ εἶχε, ἐκτὸς ἀπὸ τίς ἀνησυχίες ποὺ τὸν ἔσπρωξαν πρὸς τὴ συλλογή, καὶ κάποια παιδεῖα καὶ ἀνάστροφή ὄχι μόνον μὲ τὰ ἰδιώματα τῆς Νισύρου ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν Κοινὴ τῆς Ἀθήνας, αὐτὸ τοῦ δημιουργοῦσε νέες ἐπιδράσεις, οἱ ὁποῖες ἀνήκουν σὲ ἄλλο γνωστικὸ πεδίο. Ἐχομε δηλαδὴ μέσα σ' αὐτὴν τὴν συλλογὴ δύο στρώματα : τὸ λαϊκὸ καὶ τὸ λόγιο. Θὰ δώσω ἐδῶ μερικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὸ λόγιο, τὰ ὁποῖα ἀπέφυγα νὰ ἐντάξω στὶς ὑποδιαίρεσεις ποὺ προηγήθηκαν, ἐκτὸς ἐὰν ἐνόμιζα ὅτι εἶναι πιά λαϊκὰ ἢ ὅτι ἀποτελοῦν κατάλοιπα ἀπὸ παλαιότερες ἐποχές. Ἀπὸ τὰ λαϊκὰ θὰ δώσω ὅσες λέξεις μοῦ φαίνονται ἀσαφεῖς ἢ παρουσιάζουν ἑτυμολογικὰ ἢ ἑρμηνευτικὰ προβλήματα.

A. Λόγια στοιχεῖα

Ἄκατανόητε, ἀκατέργαστε, ἀλλόκοτε, ἀναίσθητε, ἀνήμερο θηρίο, ἀνόητε, ἄξεστε, ἀπάνθρωπε, ἀποβλακωμένε, ἀπολιθωμένε, ἀφηρημένε, γορίλλα, δειλέ, δηλητήριο, ἐγωιστή, ἐγωμανή, ἐκκεντρικέ, ἔκφυλε, ἐλέφα, ἐρπετό, ζωντόβολο, θεοκατάρατε, θεότρελλε, κακοαναθρεμμένε, κακοβαπτισμένε, κακοσυνηθισμένε, καταχραστή, κηφήνα, κνώδαλο, κοθόρني, κόλακα, κωθώνι, κωμικέ, λαίμαργε, λιποτάχτη, λωποδύτη, μηδαμινέ, μιარέ, μικρόβιο,

νευρόσπαστο, νυχτοβάτη, ὀλιγόμυαλε, ὀλιγόφυγε, ὀξύθυμε, παραζαλισμέ-
νε, παράσιτε, παχύδερμε, πυγμαῖε(!), σαθρέ(!), σαλαμάντρα, σκληροτράχη-
λε, συκοφάντη, φθονερέ, φιλοκατήγορε, φλύαρε, φόβητρο, φρενοβλαβή,
χολερικέ.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἀρκετὰ ἀπὸ αὐτὰ πού θεωροῦμε λόγια στοι-
χεῖα ἔχουν γίνει στὸ μεταξὺ κοινὰ καὶ ἴσως καὶ ἰδιωματικὰ σὲ ὀρισμένα
στρώματα πληθυσμοῦ, δὲν παύουν ὅμως νὰ ἔχουν τὴν ἰδιαίτερη σφραγίδα
τους.

Β. Ἄσαφεῖς ἢ ἀμφίβολες λαϊκὲς λέξεις

Ἄλαμπικιώρη, ἀντιχάραε, *ἄνωστε*, *ἄσωε*, ἀφανουλιάρη, ἄχα, βαρβά-
λακα (= βρυκόλακα;), βορτοῦ (= αὐτὴ πού κάμνει βόλτες στοὺς δρόμους;),
βοῦργε, βρουλλά, βύσιλλα (γύπας, ἀετός;), γιאלάρη, γιακίμη, γιαμπή, γι-
αούτση, γιachuτή, γκάουρα (= κάβουρα;), γλινούσα, γλυκιάρη, γλυμπιάρη,
ἐλεμέ - κισμούρ, ζερβοῖλη, ζεργαλούδι, θεοτούπη, κακονάσουπ(π)ε, κα-
λιάρα, καλλαντήρα, καμπελόφτη καὶ λακανόφτη¹, κανιά-κελέση, κουλαντώ-
να, κουλιανέ, κουτράμπη, κουτσουά, κρούκελλε, λάντα, λιόπρνο, λοβέ
(-ἴσως λωβέ), μαμμούνα, μιαρωμένε, μισιρεμένε, μόμολο, μουζιάρη, μπά-
μπουλα, μπούζι, μυξορρούφη, νίνακα, νίνωρα, πατσούλ(λ)ι, ταγκλαρά, τσερ-
κιτζή, φαβαδόρο, φόμο, χαρανά, χαστελή (ἴσως τουρκ. Hastalı = ἄρρω-
στιάρης), χαχαβιά.

Πρέπει νὰ σημειώσω ὅτι ἡ φωνητικὴ καταγραφή τοῦ συλλογέα δὲν
ἦταν δυνατὸ νὰ εἶναι πιστὴ, κυρίως στὴν καταγραφή φωνητικῶν ἀλλοιώ-
σεων, ὅσο καὶ στὴν ἀπόδοση τῶν διπλῶν συμφώνων. Γι' αὐτὸ συμπλήρωσα
σιωπηρὰ ἀρκετὰ διπλὰ σύμφωνα, ὅπου ἤμουν βέβαιος.

Αὐτὰ εἶναι, κυρίως καὶ κύριοι, τὰ πλούσια καί, ἐλπίζω, ἐνδιαφέροντα
διδάγματα πού μᾶς προσφέρει ἕνας περιέργος, περιορισμένος καὶ ἴσως ἀμε-
λέτητος ἀκόμα τομέας τοῦ ἰδιωματικοῦ λεξιλογίου τῆς Νισύρου.

1. Ἴσως καμπύλαι + αὐτί καὶ λεκάνη + αὐτί.

ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑ ΦΩΝΗΤΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΝΙΣΥΡΙΑΚΟΥ ΙΔΙΩΜΑΤΟΣ

Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1957 ἐπισκέφθηκα τὴ Νίσυρο κατ' ἐντολὴν τῆς Συγκλήτου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, γιὰ νὰ συγκεντρώσω γλωσσικὸ ὕλικό, χρήσιμο γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς καὶ τῶν ἰδιωμάτων της.

Ἐμείνα δέκα πέντε μέρες καὶ ἐργάσθηκα στὸ Μαντράκι, στὰ Νικιά καὶ στὸν Ἐμπορειό. Μέρος τοῦ ὕλικου ποὺ συγκεντρώσα δημοσιεύτηκε στὸ 10ο τόμο τῶν «Νισυριακῶν» ποὺ κυκλοφόρησε τὸν περασμένο Ἰούνιο.

Τὸ γλωσσικὸ αὐτὸ ὕλικό τὸ ἀντλήσα ἀπὸ ὄλους τοὺς τομεῖς τῆς δραστηριότητος τῶν κατοίκων: ἀπὸ τὸ ναυτιλιακὸ καὶ ἀλιευτικὸ τομέα, τὸ γεωργικὸ, τὸν ποιμενικὸ, τὴν οἰκογενειακὴ ζωὴ, τὸ λατρευτικὸ βίο, τὴν ξυλουργικὴ, τὴν οἰκοδομικὴ τέχνη, τὴν ὑποδηματοποιΐα, τὴ βυρσοδεψία, τὴ δεντροκομία, τὴ μελισσοκομία, τὴν ὑφαντουργία, καθὼς ἐπίσης ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ἀβίαστη ὀμιλία τοῦ λαοῦ, ἀπὸ τὶς λαϊκὰς παραδόσεις, τὰ παραμῦθια, τὶς παροιμίες, τὰ γνωμικὰ καὶ τὰ δημοτικὰ ᾄσματα. Εἶχα ἐπομένως τὴν εὐκαιρία νὰ σχηματίσω γενικὴ εἰκόνα τοῦ Νισυριακοῦ ἰδιώματος κατὰ τὶς λίγες σχετικὰ ἡμέρες τῆς διαμονῆς μου στὸ νησί.

Ἐντύπωση προκαλεῖ στὸν ἐρευνητὴ ὁ λεξιλογικὸς πλοῦτος τοῦ ἰδιώματος. Πεδινὲς ἐκτάσεις καλλιεργήσιμες δὲν διαθέτει τὸ νησί, γιὰ νὰ ἀναπτυχθῇ γεωργικὸς βίος, ὅμως στὴ γεωργικὴ καὶ τὴν ποιμενικὴ ὀρολογία διατηροῦνται ἀρχαῖοι, ἡσιόδειοι ὄροι, ὅπως στὴν ἀπέναντι Κῶ, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι εἶναι, κατὰ ἓνα μεγάλο μέρος, γεωργοὶ καὶ βοσκοί.

Ἄν ἐξαιρέσουμε τὸν τομέα τῆς ὑποδηματοποιΐας, τῆς ξυλουργικῆς, τὴ ναυτικὴ ὀρολογία, ὅπου ἡ Ἑνετικὴ ἐπίδραση εἶναι, ὅπως καὶ στὰ ἄλλα νησιά, αἰσθητὴ, στοὺς ἄλλους τομεῖς ἡ ξένη ἐπίδραση εἶναι ἀνεπαίσθητη,

* Ανακοινώθηκε στο Ἐ' Διεθνὲς Συμπόσιο Δωδεκανήσου ποὺ ἐγένε στη Νίσυρο ἀπὸ 23 ἕως 27 Αυγούστου 1987.

παρά τῆ συνεχῆ καὶ ἔντονη μεταναστευτικὴ κίνηση μεγάλου μέρους τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ νησιοῦ.

Ἡ πρώτη ἐντύπωση ποὺ σχηματίζει ὁ ἐπισκέπτης, ὅταν ἀκούει τοὺς Νισυρίουσ νὰ μιλοῦν, ἂν παραμερίσει τὸν ἰδιάζοντα μελωδικὸ τόνο τῆς ὀμιλίας, εἶναι ὅτι τὸ ἰδίωμα δὲν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τῆ Νεοελληνικῆ κοινῆ.

Ἐτσιτακισμὸς τοῦ κ. ποὺ χαρακτηρίζει τὰ Δωδεκανησιακὰ ἰδιώματα, δὲν ἀκούεται στὴ Νίσυρο. Ἐλάχιστα μονάχα ἴχνη τσιτακισμοῦ διέκριναν στὸ ἰδίωμα τῶν Νικιῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ τείνει νὰ ἐξαλειφθεῖ.

Λεπτομερῆς ἐν τούτοις ἀνάλυση τοῦ ἰδιώματος ἀποδεικνύει ὅτι παρὰ τὶς πολλαπλῆς ἐπιδράσεις ποὺ ὑπέστη κατὰ καιροὺς, ἐξακολουθεῖ νὰ διατηρεῖ τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν Δωδεκανησιακῶν ἰδιωμάτων καθὼς καὶ λεξιλογικά, μορφολογικά καὶ φωνητικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐπιβεβαιώνουν τὴν ἀδιάσπαστη συνέχεια τοῦ ἱστορικοῦ βίου τοῦ νησιοῦ.

Ξεκινώντας ἀπὸ τὰ τοπωνύμια, τὰ γλωσσικὰ αὐτὰ ἀπολιθώματα ποὺ ἔχουν ζωὴ χιλιᾶδων ἐτῶν, ἐπιγραφῆς χαραγμένες στὸ ἔδαφος, ὅπως τὰ χαρακτηρισρίζει ὁ Γ. Χατζιδάκης, ποὺ μαρτυροῦν τὴν ἔθνολογικὴ κατάσταση τοῦ τόπου, βλέπουμε τὴ Νίσυρο νησὶ μὲ πανάρχαιο πολιτισμὸ καὶ μὲ Ἑλληνικὴ παράδοση ποὺ συνεχίζεται ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους μέχρι σήμερα.

Αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ νησιοῦ *Νίσυρος* μᾶς μεταφέρει σὲ πανάρχαια χρόνια, τότε ποὺ κατοικοῦσαν τὸ νησὶ οἱ Αἰγαῖοι, ἕνας λαὸς τοῦ ὁποῖου δὲν ξέρουμε τὸ ὄνομα. Ὅπως πολὺ σωστὰ ὑποστηρίζει ὁ ἀγαπητὸς συνάδελφος καὶ φίλος Χρῖστος Παπαχριστοδοῦλου, τὸ ὄνομα *Νίσυρος* εἶναι ὑπόλειμμα ἀπὸ τὴ γλῶσσα τῶν Αἰγαίων, ὅπως εἶναι καὶ τόσα ἄλλα : Λέρος, Κάμειρος, Σῦρος, Σάμος, Κῶς, Σύμη, Λίνδος, Ἰαλυσοὺς κ.ἄ.¹

Τὰ δωρικὰ τοπωνύμια ποὺ διατηροῦνται μέχρι σήμερα μᾶς μεταφέρουν στοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, ὅταν τοὺς Αἰγαίους διαδέχθηκαν οἱ Δωριεῖς τὸν 12ο - 11ο π.Χ. αἰώνα.

Ἡ *Ἀχοῦσα*, δωρικὸς τύπος τοῦ *ἠχοῦσα*, ὄνομα τοποθεσίας, ὅπου ὁ παραμικρὸς ἦχος πολλαπλασιάζεται ἀπὸ ἀντήρηση. Τὸ τοπωνύμιον ὑπάρχει καὶ στὴν Κῶ, Κάρπαθο, Κύπρο καὶ Ρόδο. *Βᾶσ-σες*, πληθ. τοῦ *βᾶσ-σα*, δωρικὸς τύπος τοῦ *βῆσσα* = κοιλάδα μὲ δέντρα, χαράδρα. Τὸ τοπωνύμιον ὑπάρχει καὶ στὴ Ρόδο, στὴν Κύπρο καὶ μὲ τὸν τύπο *Βᾶττες* στὴν Ἀστυπάλαια καὶ τὴν Κεφαλληνία. *Δάλι*, δωρικὸς τύπος τοῦ *Δήλιος*, τοποθεσία στὸ Μαντράκι. Ὁ Παπαχριστοδοῦλου ὑποθέτει ὅτι ὑπῆρχε πιθανῶς ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁ ὁποῖος ἐλατρεύετο καὶ στὴν Κῶ καὶ στὴ Ρόδο ὡς *Δάλιος Ἀπόλλων*.² *Κρανί*, δωρικὸς τύπος τοῦ οὖς. *κρηνίον* = μικρὴ κρήνη, πηγὰδι μὲ λίγο νερό. Τὸ τοπωνύμιον ὑπάρχει καὶ στὴ Ρόδο μὲ τοὺς τύπους

1. Βλ. Χρ. Παπαχριστοδοῦλου, «Νισυριακὰ», τόμ. 3, 234 κ.ἑξ.

2. Βλ. Χρ. Παπαχριστοδοῦλου, «Νισυριακὰ», τόμ. 3, 241 κ.ἑξ.

Κράνα = κρήνη και *Κρανή* = κρηνίον. *Πρωῶνος*, ἀπὸ τὸ ἀρχ. οὐσ. *Πρωῶν-νος*, πού σημαίνει ἀπότομη προβολὴ ὑψώματος, προέκταση λόφου. Ἡ λέξις ξεκινᾷ ἀπὸ τὸν Ἡσίοδο. Τὸ τοπωνύμιο ὑπάρχει καὶ στὴν Κάλυμνο μὲ τὸν τύπο *Πρωῶνας*. *Νύφ-φιος*, οὐδ. τὸ *Νύφ-φιος*, στὴν περιοχὴ τοῦ Μαντρακιοῦ, σπήλαιο μὲ μικρὴ ἐκκλησία στὸ βάθος. Θὰ ἦταν, κατὰ τὸν Παπαχριστοδοῦλου, ἱερὸν τῶν Νυμφῶν, *Νυμφαῖον* πού ἔγινε *Νύφ-φιο* καὶ ἔπειτα *Νύφ-φιος* κατὰ τὰ πολλὰ οὐδέτερα σὲ *-ος*¹.

Στὴ Βυζαντινὴ ἐποχὴ ἐξ ἄλλου μᾶς μεταφέρουν τὰ τοπωνύμια : Ἄτσυ-πάς, στὴν περιοχὴ τοῦ Ἐμπορειοῦ, ἀπὸ τὸ Βυζαντινὸ Ἄτζυπάς ἢ Ἄτζου-πάς, πού σημαίνει τὸ φύλακα τῶν πυλῶν φρουρίου. *Ψυχικὸ* τό, στὴν περιοχὴ τῶν Νικιῶν. Στὴ Βυζαντινὴ ἐποχὴ, *Ψυχικὰ* ἔλεγαν τὰ κτήματα πού ἀφιέρωναν σὲ μιὰν ἐκκλησία ἢ σὲ μιὰ μονὴ γιὰ ἀνάπαυση τῆς ψυχῆς τους. *Βίγλα* ἢ, στὴν περιοχὴ τοῦ Μαντρακιοῦ καὶ τῶν Νικιῶν, ὄνομα ὑψώματος, ὅπου στὴ Βυζαντινὴ ἐποχὴ τοποθετοῦσαν σκοποὺς γιὰ τὶς ἐπιδρομὲς τῶν Σαρακηνῶν. Μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ ὑπάρχουν τοπωνύμια σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ κυρίως στὰ νησιά. Προέρχεται ἀπὸ τὸ Λατιν. *vigilia* = νυχτοφυλακή.

Τὰ *Νικιά*, τὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ, πού προῆλθεν, ὅπως σωστὰ ὑποστηρίζει ὁ Παπαχριστοδοῦλος, ἀπὸ τῆ φράση *τὰ Νικία* = τὰ κτήματα τοῦ Νικία. Ἡ συνήθεια νὰ μεταχειρίζονται τὸ οὐδέτερο ἄρθρο *τὰ* μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἰδιοκτήτη σὲ γενικὴ παρουσιάζεται ἀπὸ τὴ Βυζαντινὴ ἐποχὴ. Πβ. *τὰ Ἀφάντου* = τὰ κτήματα τοῦ *Εὐφάντου* στὴ Ρόδο, *τ' Ἀσφεντιοῦ* = τὰ κτήματα τοῦ *Ἀσπενδίου* στὴν Κῶ.

Θὰ μᾶς ἔπαιρνε πολὺ μακριὰ ὁ λόγος γιὰ τὰ τοπωνύμια τῆς Νισύρου, πού τόσο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν καὶ εἶναι ὅλα τους καθαρόαιμα Ἑλληνικά. Ξενικὴ ἐπίδραση στὰ τοπωνύμια τῆς Νισύρου δὲ φαίνεται.

Αὐτὸ σημαίνει ὅτι μπορεῖ νὰ πέρασαν ἀπὸ τὸ νησι ξένοι λαοί, ἀλλὰ δὲν ἐγκαταστάθηκαν.

Τὸν ἀρχαῖκὸ χαρακτήρα τοῦ ιδιώματος ἐπιβεβαιώνουν τὰ λεξιλογικά, μορφολογικά καὶ φωνητικὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια διατηρεῖ μέχρι σήμερα.

Ἀρχίζω ἀπὸ τὰ σπάνια ἀρχαιογενῆ λεξιλογικά στοιχεῖα πού κινοῦνται στὸν προφορικὸ λόγο : 1) *ἀφ-φάκε* = τὸ ἀτροφικὸ βαλάνι. Ἡ λέξις ἀπὸ τὸ Ἑλληνιστικὸ οὐσ. *δμφάκιον*, ὑποκορ. τοῦ ἀρχαίου *δμφαξ* = ἄγουρο σταφύλι. Ἡ σημασία ἀπὸ τὸ ἄγουρο σταφύλι πῆγε στὸ ἄγουρο ἀτροφικὸ βαλάνι, 2) *ἀδγιάθονας* = τὸ κουκκούδι ἀπὸ τὸ ἀρχ. *δοθιήν* - *ἦρος*, 3) *ἀλιδωνιά* = εἶδος ἀχταποδιοῦ, ἀπὸ τὸ ἀρχ. *ἐλεδώνη*, 4) *ἐλ-λιωρῶ* = λιποθυμῶ, ἀπὸ τὸ ἀρχ. *ὀλιγορῶ*, πού πῆρε στὴ Βυζαντινὴ ἐποχὴ τὴ σημασία τοῦ λι-

1. Βλ. Χρ. Παπαχριστοδοῦλου, «Νισυριακά», τόμ. 3, 252.

γοψυχῶ, λιποθυμῶ. Τῆ σημασία αὐτῆ βλέπουμε στὸν Βυζαντινὸ χρονογράφο Θεοφάνη, 5) *λάσ-σω* = κατέχομαι ἀπὸ γενετήσια ὀρμή, ὀχεύω ἐπὶ ζῶων. *Λάσ-σει ὁ τράγος σου* ; = ὀχεύει ὁ τράγος σου; Ἡ λ. παράγεται ἀπὸ τὸν ἄοριστο τοῦ ἀρχαίου *ελαύνω, ἤλασα*. Τὸ ρῆμα μὲ τῆ σημασία τοῦ ὀχεύω συναντοῦμε στὶς «Ἐκκλησιάζουσες» τοῦ Ἀριστοφάνη, 6) *σακ-κάζ-ζω* καὶ *σάκ-καζμα* = περιορίζω τὰ μικρὰ ἄρνιά στὴ μάντρα, γιὰ νὰ τὰ ἀποκόψω ἀπὸ τὸ θήλασμα. Τὸ ρῆμα παράγεται ἀπὸ τὸ οὐσιαστικόν, *σακός*, δωρικὸ τύπο τοῦ ἀρχ. *σηκός* = μάντρα, περιφραγμένο μέρος. Ὁ Ἡσύχιος ἀναφέρει *ἐσάκωσε* κατέκλεισε, 7) *σωτρόπι τὸ* = τὸ σανίδι τὸ καρφωμένο στὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ τῆς τρόπιδος πλοίου. Τὸ ἀρχαῖο οὐσ. *τρόπις* ἐκτοπίσθηκε στὴ γλώσσα τῶν ναυτικῶν μας καὶ μῆκε στὴ θέση του τὸ Βενετσάνικο *καρίνα*. Ἡ *τρόπις* διασώθηκε καὶ ἔφτασε ὡς ἐμᾶς στὸ σύνθετο *σωτρόπι* = ἔσω τρόπις, 8) *νελαῖζ-ζομαι* = σκέπτομαι, ἀπὸ τὸ ἀρχ. *ἀναλογίζομαι*, 9) *σκουμίζω-ζω* = σῦρω τὸν σάκκο τῆς τράττας στὴν ξηρὰ, γιὰ νὰ πάρω τὰ ψάρια, ἀπὸ τὸ ἀρχ. *εἰσκομίζω*, 10) *φτός* = ψημένος, ἀπὸ τὸ ἀρχ. *ὀπτός*, 11) *χοχ-χός ὁ* = μεγάλο κογχύλι, ἢ μπουροῦ κατὰ τοὺς παραδες, ἀπὸ τὸ ἀρχ. οὐσ. *κόγχος*, 12) *φτεροῖ τὸ* = φιτίλι καντηλιοῦ, ἀπὸ τὸ ἀρχ. *ἄπτρα ἦ* = φιτίλι λύχνου καὶ πολλὰ ἄλλα.

Ἄλλα στοιχεῖα ποὺ ἐπιβεβαιώνουν τὸν ἀρχαῖο χαρακτήρα τοῦ ιδιώματος εἶναι : Ἡ διατήρηση τῶν διπλῶν συμφώνων. Ὅπως εἶναι γνωστόν, τὰ διπλά σύμφωνα τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ἄρχισαν νὰ ἀπλοποιοῦνται ἤδη ἀπὸ τὸν 3ο π.Χ. αἰῶνα, ὅπως διαπιστώνουμε ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές.¹ Ἡ ἀπλοποίηση συνεχίστηκε καὶ κατὰ τοὺς πρώτους μ.Χ. αἰῶνες ἀπλόθηκε σ' ὄλο σχεδὸν τὸν Ἑλλαδικὸ χῶρο. Ἐξαιρεση ἀποτελοῦν οἱ περιφερειακὲς διαλέκτοι καὶ τὰ ιδιώματα, ὅπως ἡ διάλεκτος τῆς Κύπρου, ἐν μέρει τὰ ιδιώματα τῆς Καππαδοκίας, τὰ ιδιώματα τῆς Χίου, Ἰκαρίας, Κύμης (Εὐβοίας), Λέσβου, Ἀττικῆς, τὰ Δωδεκανησιακά, μερικὰ τῶν νοτίων Σποράδων καὶ τὰ Κατωϊταλικά. Σήμερα στὸ γραπτὸ λόγο γράφουμε τὰ διπλά σύμφωνα γιὰ λόγους ἱστορικῆς ὀρθογραφίας, τὰ προφέρουμε ὅμως σὰν νὰ ἦταν ἀπλά. Γράφουμε π.χ. *ἄμ-μος*, *θάλασ-σα*, *μέλισ-σα*, *στέλ-λω*, *κάν-νω*, *λάκ-κος*, ἀλλὰ προφέρουμε *ἄμος*, *θάλασα*, *λάκος*, *κάνω* κ.τ.λ., ἐνῶ στὰ διπλωτικά ιδιώματα ποὺ εἶδαμε ἀκούονται καθαρὰ διπλά. Τὸ ἰδίωμα μάλιστα τῆς Νισύρου στὸ σημεῖο αὐτὸ, μπορῶ νὰ πῶ, εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ ἀντιπροσωπευτικά. Διπλά σύμφωνα προκύπτουν στὸ Νισυριακὸ ἰδίωμα, καθὼς καὶ στὰ λοιπὰ διπλωτικά, ἀπὸ ἀφομοίωση συμφώνων μέσα στὴ λέξη, ὅπως : *νύμφη - νύφ-φη*, *πενθερός* > *πεθ-θερός* καὶ μὲ ψίλωσι τοῦ θ *πετθερός*, *σύμφωνον* > *σύφ-φωνο*, *ἀνθός* > *ἄθ-θός*)

1. Βλ. Β. Meisterhans - Schwyzer *Att. Inschr.*, 95 - Schwyzer *Pergam. Inschr.*, 122 κ ἔξ. - Mayser *Gramm. Pap.* 1,211.

ἀτθός ἢ σέ συνεκφορά: τὸν βασιλιά) τὸ β-βασιλιά, τὸν χάρο)τὸ χ-χάρο, ἂν θέλεις)ἂ θ-θέλεις· τὸ τελικὸ ν τῆς προηγουμένης λέξεως ἀφομοιώνεται μὲ τὸ ἀρχικὸ σύμφωνο τῆς ἐπομένης: τὸν βασιλιά) τὸ β-βασιλιά, τὸν μή-να)τὸ μ-μήνα, ἂν θέλῃς)ἂ θ-θέλῃς, τὸν χάρο)το χ-χάρο κ.ἄ.

Τὸ τελικὸ -ν τῶν λέξεων ἐμφανίζεται ἀκέραιο σὲ συνεκφορά, ὅταν ἡ ἐπομένη λέξις ἀρχίζει ἀπὸ φωνῆεν: Τὸ παιδί ἐξύπνησε ἀκούεται το παιδὶν ἐξύπνησε, διέταξεν ὁ βασιλιάς)ἐδγιάταξεν ὁ βασιλιάς, εἶπε ὁ πατέρας)εἶπεν ὁ πατέρας, ἔνα ἀβγό)ἔναν ἀβγό, ψωμί ἄψητο)ψωμὶν ἄψητο.

Στὶς ἴδιες λέξεις, ὅταν προφέρονται μόνες τους, τὸ τελικὸ ν δὲν ἀκούεται εὐκρινῶς, ὑπολανθάνει σὲ μιὰν ἔνρινη φωνή: τὸ παιδὶν, ψωμὶν, φίδιν.

Μορφολογικὸ στοιχεῖο, ποῦ προσδίνει στὸ ἰδιῶμα ἀρχαῖζουσα μορφή, εἶναι ἡ διατήρηση ἀπὸ τοὺς ἠλικιωμένους κυρίως τῆς καταλήξεως τοῦ γ' πληθ. προσώπου τοῦ ἐνεστώτος ὀριστικῆς -ουσιν: λέουσι, πηγαίν-νουσι, τρώουσι, πίν-νουσι, φοροῦσι καὶ τῆς κατ' ἀναλογίαν μὲ αὐτὴν καταλήξεως τοῦ γ' πληθ. ἀορίστου -ασι: γενήμασι, φωνάζασι, ἐσκοτώσασι κ.ἄ.

Ὅπως εἶναι γνωστόν, ἡ κατάληξις -ουσιν ἤδη ἀπὸ τὸν 3ο π.Χ. αἰῶνα ἔχει ἀντικατασταθῆ ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες -ουν: φωνάζουν ἀντὶ φωνάζουσι, τρέχουν ἀντὶ τρέχουσι.

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ φωνητικὴ τοῦ Νισυριακοῦ ἰδιώματος παρουσιάζει ἡ ποσοτικὴ διαφορὰ τῶν φωνηέντων ποῦ παρατηρεῖται στὴν ὁμιλία κυρίως τῶν ἠλικιωμένων γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν τῆς Νισύρου.

Ὅπως εἶναι γνωστόν, ἡ ἀρχαία προσωδία, ἡ διαφορὰ τῶν μακρῶν καὶ βραχέων φωνηέντων τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, ἄρχισε νὰ ὑποχωρεῖ στὴν ἰσοχρονία τῶν φωνηέντων ἤδη ἀπὸ τοὺς χρόνους τῶν διαδόχων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου λόγω τῆς εὐρείας διαδόσεως τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας σὲ διάφορους ἀλλόγλωσσους λαοὺς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἄλλων τόπων, ποῦ προκάλεσε στὴ γλώσσα πολλαπλὴ φθορά.

Στὸ ἰδιῶμα τῆς Νισύρου τὰ φωνήεντα δὲν εἶναι ἰσόχρονα.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ τονούμενο φωνῆεν, ποῦ ἔχει χρονικὴ διάρκεια μεγαλύτερη ἀπὸ τὰ ἄτονα, ὅπως π.χ. στὴ λέξις μάνα ἀκούεται μάανα, τὸ ὦ Ἄννα, ἀκούεται ὦ Ἄαν-να, ὦ γιέ μου, ὦ γιέ μου, μακρὰ φωνήεντα ἀκούονται καὶ σὲ ἄτονες συλλαβὲς πρὸ ἢ μετὰ τὴν τονούμενη συλλαβή, ὅπως: περικααλῶ, κοκχάαλο, ὦ κόρη μου, πᾶμε στήμ Παναγιά, χορεύγετε νὰ χορεύουμε, οἱ ἀνεράδες ἦτο στὸ Παλιόκαστρο.

Περισσότερες διακυμάνσεις παρατηροῦνται στὸ συνεχῆ λόγο. Θὰ ἦταν περισσότερο αἰσθητὸ στὸν ἀκροατὴ τὸ φαινόμενο, ἂν εἶχαμε τὴν εὐχέρεια νὰ ἔχουμε μαγνητοφωνημένο συνεχῆ λόγο.

Μὲ τὸν τηρούμενο ἀπαρεγκλίτως νόμο τῆς τρισυλλαβίας καὶ μὲ τὴν ποσοτικὴν διαφορὰ τῶν φωνηέντων, ὁ προφορικὸς λόγος ἀποκτᾶ ἓνα ρυθμὸ. Κάθε περίοδος ἀποτελεῖ —θὰ ἔλεγα— καὶ μιὰ μουσικὴ ἐνότητα.

Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1952 ὁ Γερμανὸς γλωσσολόγος Hans-Jacob Seiler ἐρεῦνησε ἐπὶ τόπου τὸ φαινόμενο σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ διπλᾶ σύμφωνα, στὸ Μαντράκι, στὰ Νικιά καὶ στὸν Ἐμπορεῖδ τῆς Νισύρου, στὰ χωριά τῆς Δυτικῆς Κῶ, Κέφαλο, Καρδάμενα καὶ Ἀντιμάχεια καὶ στὰ χωριά τῆς Ρόδου, Ἀπόλλωνα, Λάερμα καὶ Κρητικό.

Ὁ Seiler ἀποδίδει τὴ δημιουργία διπλῶν συμφώνων καὶ μακρῶν φωνέντων σὲ μίᾳ τάση ποῦ ἐκδηλώθηκε κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους, τότε ποῦ ἄρχισε νὰ ὑποχωρεῖ ἡ προσωδία. Μακρὰ φωνήεντα δημιουργοῦνται καὶ μὲ τὴ σίγηση τῶν μεσοφωνηεντικῶν μέσων β, γ, δ, ὅπως στὶς λέξεις: *φίδι>φί, φόβος>φόος, γίδι>γί*.

Ἀσφαλῶς μιᾷ τάση, μιᾷ *tendane*, καταβάλλει ὁ ὁμιλῶν γιὰ νὰ προφέρει τὰ μακρὰ φωνήεντα, τὰ διπλᾶ σύμφωνα καὶ τὰ διάφορα συμφωνικά συμπλέγματα, ἀλλὰ ὅταν ἡ τάση αὐτὴ ἐκδηλώνεται στὶς συντηρητικὲς διαλέκτους καὶ τὰ ιδιώματα ποῦ εἶδαμε παραπάνω, κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Seiler, γιὰ νὰ μὴν ἀποτελεῖ ἐξελικτικὴ μορφή τῆς ἀρχαίας προσωδίας; Γιατὶ νὰ μὴν ἀποτελεῖ καὶ τὸ φαινόμενο αὐτὸ ἕναν ἀρχαϊσμὸ τῆς φωνητικῆς παράλληλα μὲ τοὺς ἀρχαϊσμοὺς ποῦ παρουσιάζουν στὸ λεξιλόγιο καὶ τὴ μορφολογία τους¹;

Τὴν ἀποψη αὐτὴν ὑποστήριξα στὴ διδακτορικὴ διατριβή μου, ποῦ ὑπέβαλα στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή τοῦ Ἀριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καὶ ἔγινε δεκτὴ ἀπὸ τὸν εἰσηγητὴ καθ. Ἀγαπητὸ Τσοπανάκη καὶ τοὺς ἄλλους καθηγητὲς τῆς Σχολῆς.

Θὰ ἦταν εὐχῆς ἔργον, ἂν νέοι ἐπιστήμονες τῆς Νισύρου μὲ τὸν ἀπαιτούμενο ἐπιστημονικὸ ὄπλισμὸ ἀναλάμβαναν νὰ μελετήσουν τὸ φαινόμενο, ὅσο ἀκόμα ὑπάρχουν οἱ φορεῖς τοῦ φαινομένου.

1. Παρόμοια φαινόμενα παρατήρησε ὁ καθ. Ἀγαπ. Τσοπανάκης στὴ φωνητικὴ τοῦ ιδιώματος Χάλκης (Δωδεκανήσου) καὶ κατέληξε σὶα ἴδια συμπεράσματα. Βλ. Ἀ. Τσοπανάκη, «Τὸ ἰδίωμα τῆς Χάλκης», Ρόδος (1949), 12 κ. ἔξ.

ΤΟ «ΚΤΗΤΟΡΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ» ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΟΥ ΑΡΓΟΥΣ ΣΤΗΝ ΙΠΠΟΤΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗ ΝΙΣΥΡΟ (1454)

Ἡ σημασία τοῦ θεσμοῦ καὶ ἡ ἀξία τοῦ ἱστορικοῦ τεκμηρίου

Τὸ «κτητορικὸ δίκαιο» ἢ «*jus patronatus*» εἶναι θεσμὸς ποῦ ἄμεσα συνδέεται μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἢ μοναστηριακὴ περιουσία. Πρόκειται γιὰ τὰ δικαιώματα, κληρονομικὰ μάλιστα, ποῦ διατηρεῖ ὁ «κτήτωρ», ὁ ἰδρυτὴς, λαϊκὸς ἢ ὄχι, μιᾶς ἐκκλησίας ἢ μονῆς. Δικαιώματα καὶ πνευματικά (μνεία π.χ. τοῦ ὀνόματός του στὶς προσευχές) καὶ διοικητικά - διαχειριστικά, δηλ. ἀξιοποίηση τῆς οἰκείας περιουσίας, ἐπιλογή καὶ τοποθέτηση δικοῦ του ἀνθρώπου ὡς ἡγουμένου κ.ἄ. Εἶναι ἓνας θεσμὸς γνωστὸς στὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία —καὶ στὴ βυζαντινὴ Νότια Ἰταλία καὶ Σικελία— διαδομένος καὶ ἐφαρμοζόμενος, μὲ ποικίλες μορφές, στὶς βενετοκρατούμενες ἑλληνικὲς χῶρες· ἐπισημαίνεται ἐπίσης στὴ Μολδαβία, Βλαχία, Σερβία καὶ γενικὰ στὸν εὐρωπαϊκὸ μεσαιωνικὸ κόσμ¹.

1. Βιβλιογραφία γιὰ τὸν θεσμὸ, συγκεντρωμένη, βλ. στοῦ Ζαχαρία Ν. Τσιρπανλῆ, Ὁ Ἰωάννης Πλουσιαδηνὸς καὶ ἡ συναϊτικὴ ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ Κεφαλᾶ στὸ Χάνδακκα, *Θησαυρίσματα* 3(1964) 5 σημ. 1. Πρβλ. καὶ στοῦ ἴδιου, «Κατάστιχο ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηριῶν τοῦ Κοινοῦ» (1248 - 1548), Ἰωάννινα 1985, σ. 202 - 204 ἀρ. 111 (ἔτος 1309), σ. 234 - 235 ἀρ. 155 (ἔτος 1308), σ. 236 - 238 ἀρ. 158 (ἔτος 1312), σ. 239 - 241 ἀρ. 161 (ἔτος 1312). Βλ. ἐπίσης Νικοδήμου Μίλας, *Τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, ἐν Ἀθήναις 1906, σ. 764 - 770· Silvano Borsari, *Il monachesimo bizantino nella Sicilia e nell' Italia meridionale prenormanne*, Napoli 1963, σ. 98, 103 - 104· J. F. Niermeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, Leiden 1976, σ. 776 λῆμμα *patronatus*· Σωτηρίου Λ. Βαρναλίδου, Ὁ θεσμὸς τῆς χαριστικῆς (δωρεᾶς) τῶν μοναστηριῶν εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς, *Θεσσαλονίκη* 1985, σ. 227 - 228 σημ. 583· Μιλ-

Τὴν ἀνοιξη τοῦ 1952 ὁ Γερμανὸς γλωσσολόγος Hans-Jacob Seiler ἐρεῦνησε ἐπὶ τόπου τὸ φαινόμενο σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ διπλᾶ σύμφωνα, στὸ Μαντράκι, στὰ Νικιά καὶ στὸν Ἐμπορειὸ τῆς Νισύρου, στὰ χωριά τῆς Δυτικῆς Κῶ, Κέφαλο, Καρδάμενα καὶ Ἀντιμάχεια καὶ στὰ χωριά τῆς Ρόδου, Ἀπόλλωνα, Λάερμα καὶ Κρητικὸ.

Ὁ Seiler ἀποδίδει τὴ δημιουργία διπλῶν συμφώνων καὶ μακρῶν φωνήεντων σὲ μία τάση ποὺ ἐκδηλώθηκε κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους, τότε ποὺ ἄρχισε νὰ ὑποχωρεῖ ἡ προσωδία. Μακρὰ φωνήεντα δημιουργοῦνται καὶ μὲ τὴ σίγηση τῶν μεσοφωνηεντικῶν μέσων β, γ, δ, ὅπως στίς λέξεις: *φίδι>φί, φόβος>φόος, γίδι>γί*.

Ἀσφαλῶς μιὰ τάση, μιὰ *tendane*, καταβάλλει ὁ ὀμιλῶν γιὰ νὰ προφέρει τὰ μακρὰ φωνήεντα, τὰ διπλᾶ σύμφωνα καὶ τὰ διάφορα συμφωνικά συμπλέγματα, ἀλλὰ ὅταν ἡ τάση αὐτὴ ἐκδηλώνεται στίς συντηρητικὲς διαλέκτους καὶ τὰ ιδιώματα ποὺ εἶδαμε παραπάνω, κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Seiler, γιὰ νὰ μὴν ἀποτελεῖ ἐξελικτικὴ μορφή τῆς ἀρχαίας προσωδίας; Γιὰ νὰ μὴν ἀποτελεῖ καὶ τὸ φαινόμενο αὐτὸ ἕναν ἀρχαϊσμὸ τῆς φωνητικῆς παράλληλα μὲ τοὺς ἀρχαϊσμοὺς ποὺ παρουσιάζουν στὸ λεξιλόγιο καὶ τὴ μορφολογία τους¹;

Τὴν ἀποψη αὐτὴν ὑποστήριξα στὴ διδακτορικὴ διατριβή μου, ποὺ ὑπέβαλα στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καὶ ἔγινε δεκτὴ ἀπὸ τὸν εἰσηγητὴ καθ. Ἀγαπητὸ Τσοπανάκη καὶ τοὺς ἄλλους καθηγητὲς τῆς Σχολῆς.

Θὰ ἦταν εὐχρῆς ἔργον, ἂν νέοι ἐπιστήμονες τῆς Νισύρου μὲ τὸν ἀπαιτούμενο ἐπιστημονικὸ ὄπλισμὸ ἀναλάμβαναν νὰ μελετήσουν τὸ φαινόμενο, ὅσο ἀκόμα ὑπάρχουν οἱ φορεῖς τοῦ φαινομένου.

1. Παρόμοια φαινόμενα παρατήρησε ὁ καθ. Ἀγαπ. Τσοπανάκης στὴ φωνητικὴ τοῦ ιδιώματος Χάλκης (Δωδεκανήσου) καὶ κατέληξε σὲ ἴδια συμπεράσματα. Βλ. Ἀ. Τσοπανάκη, «Τὸ ἰδίωμα τῆς Χάλκης», Ρόδος (1949), 12 κ. ἔξ.

ΤΟ «ΚΤΗΤΟΡΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ» ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΟΥ ΑΡΓΟΥΣ ΣΤΗΝ ΠΙΠΟΤΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗ ΝΙΣΥΡΟ (1454)

Ἡ σημασία τοῦ θεσμοῦ καὶ ἡ ἀξία τοῦ ἱστορικοῦ τεκμηρίου

Τὸ «κτητορικὸ δίκαιο» ἢ «*jus patronatus*» εἶναι θεσμὸς ποῦ ἄμεσα συνδέεται μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἢ μοναστηριακὴ περιουσία. Πρόκειται γιὰ τὰ δικαιώματα, κληρονομικὰ μάλιστα, ποῦ διατηρεῖ ὁ «κτήτωρ», ὁ ἰδρυτὴς, λαϊκὸς ἢ ὄχι, μιᾶς ἐκκλησίας ἢ μονῆς. Δικαιώματα καὶ πνευματικὰ (μνεῖα π.χ. τοῦ ὀνόματός του στὶς προσευχές) καὶ διοικητικὰ - διαχειριστικὰ, δηλ. ἀξιοποίηση τῆς οἰκείας περιουσίας, ἐπιλογή καὶ τοποθέτηση δικοῦ του ἀνθρώπου ὡς ἡγουμένου κ.ἄ. Εἶναι ἓνας θεσμὸς γνωστὸς στὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία —καὶ στὴ βυζαντινὴ Νότια Ἰταλία καὶ Σικελία— διαδομένος καὶ ἐφαρμοζόμενος, μὲ ποικίλες μορφές, στὶς βενετοκρατούμενες ἑλληνικὲς χῶρες· ἐπισημαίνεται ἐπίσης στὴ Μολδαβία, Βλαχία, Σερβία καὶ γενικὰ στὸν εὐρωπαϊκὸ μεσαιωνικὸ κόσμ¹.

1. Βιβλιογραφία γιὰ τὸν θεσμὸ, συγκεντρωμένη, βλ. στοῦ Ζαχαρία Ν. Τσιριπανλῆ, Ὁ Ἰωάννης Πλουσιανὸς καὶ ἡ σιναϊτικὴ ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ Κεφαλᾶ στὸ Χάνδακα, *Θησαυρίσματα* 3(1964) 5 σημ. 1. Πρβλ. καὶ στοῦ ἴδιου, «Κατάστιχο ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηριῶν τοῦ Κοινοῦ» (1248 - 1548), Ἰωάννινα 1985, σ. 202 - 204 ἀρ. 111 (ἔτος 1309), σ. 234 - 235 ἀρ. 155 (ἔτος 1308), σ. 236 - 238 ἀρ. 158 (ἔτος 1312), σ. 239 - 241 ἀρ. 161 (ἔτος 1312). Βλ. ἐπίσης Νικοδήμου Μίλας, *Τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, ἐν Ἀθήναις 1906, σ. 764 - 770· Silvano Borsari, *Il monachesimo bizantino nella Sicilia e nell'Italia meridionale prenormanne*, Napoli 1963, σ. 98, 103 - 104· J. F. Niermeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, Leiden 1976, σ. 776 λήμμα *patronatus*· Σωτηρίου Α. Βαρναλίδου, Ὁ θεσμὸς τῆς χαριστικῆς (δωρεᾶς) τῶν μοναστηριῶν εἰς τοὺς Βυζαντινούς, *Θεσσαλονίκη* 1985, σ. 227 - 228 σημ. 583· Μιλ-

Ὁ ἴδιος θεσμὸς φαίνεται πῶς δὲν συνάντησε ἐμπόδια καὶ στὰ νησιά τοῦ νοτιοανατολικοῦ Αἰγαίου (τὰ σημερινὰ περίπου Δωδεκάνησα), ὅταν πέρασαν, ἀρχὲς τοῦ 14ου αἰ., στὴν ἐξουσία τοῦ Τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν Ἴπποτῶν. Ὁ (Μέγας) Μάγιστρος, κατὰ τὴ συμφωνία τοῦ 1309, εἶχε ἀναλάβει τὸν ἔλεγχο τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ αὐτὸς μποροῦσε νὰ διορίζει ἐφημερίους καὶ ἡγουμένους ἢ νὰ ὀνομάζει ὀφφικιαλίους, δὲν εἶχε καταργήσει ὅμως τὸ (προ-υπάρχον) *jus patronatus*¹. Οἱ μαρτυρίες γιὰ τὴν ὑπαρξὴ του στὰ ἰπποτικά ἔγγραφα δὲν εἶναι καὶ τόσο συχνές.

Μία τέτοια σπανιότητα μὲ ὑποχρέωσε νὰ σταματήσω μὲ ἐπιμονὴ σὲ ἓνα ἀνέκδοτο ἔγγραφο τῆς 4.5.1454. Ὑπογράφεται ἀπὸ τὸν γνωστὸ Μέγα Μάγιστρο Jean de Lastic (1437 - 19.5.1454). Στὴν οὐσία εἶναι μιά ἐγκύκλιος μὲ περιεχόμενο δικαστικὴ ἀπόφαση ποὺ ἐπικυρώνει τὸ «κτητορικὸ δίκαιο» τῶν κατοίκων τοῦ κάστρου τοῦ Ἄργους Νισύρου πάνω στὸ μοναστήρι ἢ τὴν ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου τῆς «Λαβαδιώτισσας» (βλ. πιὸ κάτω). Τὸ ἔγγραφο στελεχώνεται μὲ ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες ὅχι μόνο γιὰ τὸν θεσμό, μὰ καὶ γιὰ τὸ ἴδιο τὸ Ἄργος καὶ τοὺς ἀνθρώπους του. Εἶναι ἀπὸ τίς ἐλάχιστες ἀυθεντικὲς πηγές τῶν χρόνων τῆς ἰπποτοκρατίας ποὺ ἀναφέρονται στὴν οἰκιστικὴ μονάδα τοῦ νισύρικου Ἄργους. Ἡ ἀξιοποίηση κάθε στοιχείου ποὺ παρέχει τὸ ἔγγραφο ὀδηγεῖ σὲ πρωτότυπες παρατηρήσεις. Γι' αὐτὸ καὶ θεωρῶ σκόπιμο νὰ τὸ παραθέσω, ὅπως τὸ βρῆκα στὸ ἀρχεῖο τῶν Ἰωαννιτῶν Ἴπποτῶν.

τιάδη Δ. Μπατιστάτου, Κανονισμὸς τῶν συναδελφικῶν καὶ τῶν ἐπὶ πατρωνικῶν δικαιοῦ-
ματι ἐκκλησιῶν, *Χριστιανὸς* τεύχ. 279 (Ἰούλιος - Σεπτέμβριος 1986) 97 - 107.

1. Anthony Luttrell, *Settlement on Rhodes, 1306 - 1366*, στὸν τόμο *Crusade and Settlement*, published by University College Cardiff Press, United Kingdom, 1985, σ. 276. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ ἐκτενὴς δικαστικὴ ἀπόφαση ποὺ ἐπιλύει τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν ἡγουμένη καὶ τίς καλόγριες τοῦ ὀρθόδοξου μοναστηριοῦ ἢ τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, στὴν πόλη τῆς Ρόδου, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, καὶ στὸν Ἰωάννη Γεράκη (Jeraqui) τοῦ ποτὲ Φανουρίου τοῦ ποτὲ Ἰωάννη τοῦ ἐπονομαζόμενου καὶ Ποδάρα (alias Podara - Ποδαράς;), ἀπὸ τὴν ἄλλη· ὁ τελευταῖος αὐτὸς εἶχε ἰδρύσει τὴν ἐκκλησία καὶ τὸ *jus patronatus* εἶχε μεταβιβασθεῖ κληρονομικὰ καὶ στὸν ἕγγονό του. Ἀπὸ τὴ διαδικασία ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Ἰωάννης εἶχε πατέρα τὸν Φανούριο, μητέρα ὅμως παλλακίδα (concubina). Ἔτσι στὴν κληρονομικὴ διαδοχὴ δὲν διαθέτει τὴν «*recta linea*». Γι' αὐτὸ καὶ χάνει τὸ *jus patronatus*. Ἡ δικαιοδοσία τοῦ μοναστηριοῦ περιέρχεται στὸν Μέγα Μάγιστρο τῶν Ἴπποτῶν· βλ. τὸ ἔγγραφο, μὲ ἡμερομηνία 9.11.1492, στὴ *National Library of Malta* - Arch. n° 77 (Liber Conciliorum, 1489 - 1494), φ. 76^r ἢ 91^r, 77^v ἢ 92^v. Ἐδῶ μνημονεύονται καὶ παλαιότερες ἀποφάσεις τοῦ Τάγματος, ὅπως τῆς 10. καὶ 11.4. 1440, καθὼς καὶ τῆς 18.7.1445, ποὺ κάνουν λόγο γιὰ τὸ *jus patronatus* τῆς οἰκογένειας Γεράκη ἐπὶ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων. Γιὰ τὴ διαχείριση γενικὰ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς καὶ μοναστηριακῆς περιουσίας τῶν ὀρθοδόξων ἐκ μέρους τοῦ Μεγάλου Μαγίστρου, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἀπονομὴ τῶν ὀφφικίων, βλ. Ζαχ. Ν. Τσιρπανλῆ, *Μελέτες γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Ρόδου στὰ χρόνια τῶν Ἴπποτῶν*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 11 - 21, 26 - 29.

||¹(φ. 201v) Uniuersis et singulis has nostras literas visuris, audituris et lecturis. Nos frater Johannes |² de Lastico et cetera notum facimus, cum differentia uerteretur inter venerabilem ac religiosum in |³ Christo nobis precarissimum fratrem Lodouicum de Sarra, Conuentus Rhodi nostri manescallum, ac nostre |⁴ insule Niseri appaltatorem, siue venerandos presidentes nostri comunis thesaurj, super monasterio |⁵ siue ecclesia nuncupata Theotoche Lauadiotissa, situata prope nostrum castrum Argi dicte |⁶ nostre insule Niseri, dicentes prefatam ecclesiam pertinere ad prefatum comunem thesaurum, |⁷ nam condam preceptor Langonis illam contulerat cuidam mulieri nominate Kali tu Pangalo, |⁸ ex una parte, et papatem Michaelem tis Auias et papatem Michaelem tu Constanda, |⁹ (φ. 202r) procuratores hominum dicti Castri Argi, ex altera parte, deffendentes et dicentes dictum |¹⁰ monasterium siue ecclesiam fuisse an || ti || quitus constructam ab hominibus dicti Castri, et per consequens |¹¹ ad eos jus patronatus dicte ecclesie pertinere et non ad comunem thesaurum, hanc |¹² differentiam et causam determinandam et iudicandam comisimus religiosis in Christo nobis |¹³ carissimis fratribus Raymondo de Linyano, lingue Hispanie pillerio ac Osche¹, et Alberto |¹⁴ de Morines Calcis, preceptoribus, ut partibus premissis et dicta Kali auditis, in earum iuribus, |¹⁵ que dicere et alegare voluerint, iusticiam administrarent et nobis et nostro venerando Consilio |¹⁶ referrent.

Quj comissarij post aliquot dies retulerunt nobis et dicto nostro venerando |¹⁷ Consilio se audiuisse partes premissas et ipsam Kali tu Pangalo dicentem et confitentem |¹⁸ prefatam ecclesiam esse hominum Argi, non obstante donatione sibi facta per condam preceptorem |¹⁹ Langonis, et intellexisse omnia que tam ore quam scriptis ipse partes coram eis alegare |²⁰ voluerant, et quod eis videbatur et sic iudicabant, quod dictum monasterium siue ecclesia |²¹ cum suis iuribus et pertinentijs et jus patronatus eiusdem ecclesie et honorum eius spectabat |²² et pertinebat ad dictos homines Castri Argi, et per consequens fructus et emolumenta |²³ ipsius ecclesie et honorum eius recipere et habere debebant, et quod dictus noster comunis thesaurus |²⁴ siue eidem presidentes vel dictus manescallus nullum jus habebant in dicta ecclesia |²⁵ nec rebus aut emolumentis eiusdem, nec per consequens dicta Kali aliquot jus habebat.

|²⁶ Sed dicti comissarij reseruauerunt, quod si dictus noster thesaurus in futurum per scripturas |²⁷ vel aliter legitime probare poterit dictum monasterium uel ecclesiam ad eum pertinere, |²⁸ jus suum semper sit saluum et illesum et illud petere valeat, hac sua sententia in aliquo |²⁹ non obstante.

Quamquidem relationem et sententiam dictorum comissariorum cum deliberatione |³⁰ dicti nostri venerandi Consilij tenore presentium approbamus et ratificamus ac confirmamus, |³¹ mandantes et precipientes uniuersis et singulis dicte domus nostre fratribus quacumque auctoritate, |³² dignitate offitioque fungentibus,

1. Πρόκειται για την πρωτεύουσα στην δρώνυμη ισπανική επαρχία Huesca (στην Ἀραγονία).

presentibus et futuris, sub uirtute sancle obedientie, ne |³³ contra hanc nostram confirmationem et ratificationem dicte sentencie aliquatenus facere |³⁴ vel uenire presument, quin ymo iuxta eius mentem et seriem studeant inuiolabiliter |³⁵ obseruare.

In cuius rei testimonium bulla nostra magistralis in cera nigra |³⁶ presentibus est impressa.

Datum Rhodi in nostro Conuentu die quarto mensis Maij, anno |³⁷ ab incarnato Christo Jhesu, domino nostro, M^oCCCC^oLIIII^o.

Τὸ κάστρο τοῦ Ἄργους καὶ οἱ κάτοικοί του

Ἡ σύνταξη τοῦ παραπάνω ἐγγράφου ὀφείλεται στὴ διεκδίκηση τοῦ μοναστηριοῦ ἢ τῆς ἐκκλησίας τῆς Θεοτόκου ἐκ μέρους «τῶν ἀνθρώπων τοῦ κάστρου τοῦ Ἄργους». Δύο πληρεξούσιοί τους, καὶ οἱ δύο ἱερεῖς (βλ. πῶς κάτω), πῆγαν στὴ Ρόδο καὶ ὑποστήριξαν ὅτι τὸ ἱερὸ ἴδρυμα εἶχε ἀπὸ παλαιὰ κτισθεῖ «ab hominibus dicti Castrin». Σ' αὐτούς ἐπομένως ἀνῆκε τὸ «jus patronatus» ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ ὄχι στὸ δημόσιο ταμεῖο τοῦ Τάγματος (στ. 8 - 11).

Πρὶν ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἄλλη σκέψη, τὰ ἐρωτήματα ποῦ προκαλοῦν οἱ πληροφορίες τοῦ ἐγγράφου ἔχουν ἄμεση σχέση μὲ τὴν τοπογραφία καὶ τὴ δημογραφία τῆς περιοχῆς. Ποιὸ εἶναι αὐτὸ τὸ κάστρο, ποῦ βρίσκεται, ὑπάρχει σήμερα, ποιοὶ ἢ πόσοι ἔμεναν ἐκεῖ καὶ ἂν ἦταν ὀργανωμένοι σὲ κάποιας μορφῆς κοινότητα.

Σὲ ἓνα πρόωμο περιηγητικὸ κείμενο ποῦ μᾶς ἄφησε ὁ Ἴταλὸς νοτάριος Nicolas de Martoni, ὅταν τὸν Ἰούλιο τοῦ 1394 πέρασε καὶ ἔμεινε γιὰ λίγο ἔξω ἀπὸ τὴ Νίσυρο, διαβάζομε πὼς τρία κάστρα βρίσκονται στὸ νησί, τὸ ἓνα κοντὰ στὴ θάλασσα καὶ τὰ δύο στὴν κορυφὴ τῶν βουνῶν, καὶ ἐπὶ πλεόν «sunt plura casalia»¹. Οὔτε ὅμως τὰ κάστρα οὔτε τὰ χωριά κατονομάζονται².

Τὸ Ἄργος ὡς κατοικημένη περιοχή τὸ συναντοῦμε στὸ γνωστὸ ταξιδιωτικὸ ἔργο τοῦ φλωρεντινοῦ Χριστόφορου Buondelmonti ποῦ γράφει κατὰ τὸ 1420. Περιλαμβάνεται στὶς πέντε «ὄχυρωμένες πόλεις» (oppida), μαζὶ δηλ. μὲ τὸ Μαντράκι, τὸ Παλαιόκαστρο, τὴ Παντονίκη (Ἐμπορεῖο) καὶ τὰ Νικιά³. Σὲ συμφωνητικὸ ἐγγράφο ἀνάμεσα στοὺς Ἰωαννίτες Ἰππότες καὶ

1. Léon Le Grand, Relation du pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de Martoni, notaire italien (1394 - 1395), *Revue de l'Orient Latin* 3(1895) 582.

2. Βλ. λεπτομέρειες τοῦ Ζαχ. Ν. Τσιροπανλῆ, Σελίδες ἀπὸ τὴ μεσαιωνικὴ ἱστορία τῆς Νισύρου (1306 - 1453), *Δωδεκανησιακά* 2(1967) 39 - 40.

3. Christoph. Bondelmontii, Florentini, *Librum insularum Archipelagi*, ἐξέδωσε Gabr. Rud. Ludovicus de Sinner, Lipsiae et Berolini 1824, σ. 76. —Émile Le-grand, *Description des îles de l'Archipel par Christophe Buondelmonti. Version grecque par un anonyme*, Paris 1897, σ. 32, 188. — Giuseppe Gerola, *Le Tredici Spo-*

τοὺς Νισύριους, μὲ χρονολογία 5.11.1453, βλέπομε νὰ ὑπογράφει ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ ὁμώνυμου κάστρου ὁ «παπὰς τῆς Ἀβίας καὶ [ταυτόχρονα] καπετάνιος τοῦ Ἄργουσι»¹. Ἄλλες μαρτυρίες τῆς ἐποχῆς τῶν Ἱπποτῶν, ἐκτὸς αὐτῆς τοῦ παρόντος ἐγγράφου, δὲν ἔχω ὑπόψη μου. Ὁ Bartolomeo dalli Sonetti (1485) στὸ «σονέττο» του γιὰ τὴ Νίσυρο σημειώνει ὅτι ὑπάρχουν στὸ νησί πέντε κάστρα: ὀνομάζει ὅμως μόνο δύο, τὸ Μαντράκι καὶ τὸ Παλαιόκαστρο, γιὰ τὰ ἄλλα τρία ἀξίζει λίγο (per che gli altri val poco)².

Ὡς πότε τὸ κάστρο τοῦ Ἄργουσι παρέμεινε ἐνεργὸς οἰκισμὸς, εἶναι δύσκολο νὰ προσδιορίσω. Ἡ ἐρήμωση καὶ ἡ ἐγκατάλειψή του μᾶλλον θὰ ἔγινε βαθμιαῖα ἀπὸ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 15ου αἰ. Εἶναι γνωστὰ τὰ δεινοπαθήματα τῶν Νισυρίων ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς τοῦ τουρκικοῦ στόλου στὰ 1457³. Στὰ 1471 εἶχαν φτάσει σὲ ἄθλια οἰκονομικὴ κατάσταση, γιὰ τὴν δὲν πρόλαβαν νὰ καλλιεργήσουν τὰ χωράφια τους· ὁ φόβος τῆς τουρκικῆς ἀρμάδας τοὺς εἶχε ἀναγκάσει νὰ ἐγκαταλείψουν προσωρινὰ τὸ νησί τους καὶ νὰ ἀναζητήσουν καταφύγιο στὴν ἔδρα τοῦ Τάγματος, στὴ Ρόδο⁴. Καὶ τὸν ἐπόμενο αἰῶνα, τὸ 1505, ταλαιπωρήθηκε ἡ Νίσυρος ἀπὸ τὸν Τοῦρκο κουρσάρο Camali⁵. Οἱ περιπέτειες αὐτὲς προκάλεσαν ἀναμφισβήτητα πληθυσμιακὴ συρρίκνωση στὸ νησί.

Κατὰ τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας δὲν διαθέτω τεκμηρία ἀν χρησιμοποίηθηκε τὸ Ἄργος ὡς κάστρο καὶ ὡς οἰκισμὸς. Τὰ περιγηγητικά κείμενα τῆς ἐποχῆς⁶ πότε βεβαιώνουν γιὰ τὴν ἡσυχὴ ζωὴ τῆς Νίσυρου, τὴ γονιμότητα

radi nel codice classense di Cristoforo Buondelmonti, *Atti e Memorie della R. Deputazione di Storia Patria per le Province di Romagna*, τ. 4, serie IV (Bologna 1914), σ. 470 καὶ σημ. 5. Γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Buondelmonti βλ. στοῦ Ζαχ. Ν. Τσιρπανλῆ, *Μορφές διοικητικῆς αὐτονομίας στὰ Δωδεκάνησα ἐπὶ ἱπποτοκρατίας*. (Liberi ab omnibus servitutibus?), *Δωδώνη* 15, τχ. 1 (1986) 40 - 41, ὅπου καὶ ἡ βιβλιογραφία.

1. Τσιρπανλῆ, *Μορφές*, σ. 60.

2. Bartolomeo dalli Sonetti, *Isolario*. Venice 1485, with an Introduction by Frederick R. Goff, ἐκδ. Theatrum Orbis Terrarum, Amsterdam 1972, χ. ἀρ. σ. Τὰ ἴδια ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ μεταγενέστερος Vincenzo Coronelli, *Isola di Rodi. Geografica - storica, antica e moderna, coll' altre adiacenti, già possedute da' Cavalieri Hospitalieri di S. Giovanni di Gerusalemme*, in Venezia 1688, σ. 324.

3. Ζαχ. Ν. Τσιρπανλῆ, Ἡ πολιορκία τῆς Κῶ ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὸν Ἰούνιο τοῦ 1457, *Δωδεκανησιακά* 2(1967) 79, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

4. Iacomo Bosio, *Dell' istoria della Sacra Religione et illustrissima Militia di San Giovanni Gerosolimitano*, τ. 2, in Roma 1594, σ. 259 - 260. Πρβλ. καὶ Τσιρπανλῆ, *Μορφές*, σ. 18 σημ. 5.

5. Bosio, ὁ.π., σ. 484. Πρβλ. τὰ ἴδια καὶ στοῦ Abbé de Vertot, *Histoire des Chevaliers Hospitaliers de S. Jean de Jérusalem appelez depuis les Chevaliers de Rhodes et aujourd'hui les Chevaliers de Malte*, τ. 2, à Paris 1726, σ. 397.

6. Ἀναγραφή τῶν περιγηγητῶν καὶ ἀποσπάσματα ἀπὸ κείμενά τους βλ. στοῦ Ν.Γ. Μαυρῆ, Οἱ ξένοι περιγηγηταὶ καὶ γεωγράφοι διὰ τὴν Νίσυρον, *Νισυριακά* 1(1963) 7 - 17.

τητά της και τὸν ἱκανοποιητικὸ ἀριθμὸ τῶν κατοίκων της, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸν Francesco Piacenza (1688)¹, ἄλλοτε ὑπογραμμίζουν τὴν ἀνασφάλεια ἀπὸ τοὺς μπαρμπάρους πειρατές, οἱ ὅποιοι συχνὰ κτυποῦν τὸ νησί, ἀρπάζουν τὴν παραγωγὴ, καθὼς καὶ τὰ παιδιὰ, ποὺ τὰ ἀποκαλοῦν μάλιστα «μπάσταρδα τῶν Μαλτέζων καὶ τῶν Λιβορνέζων»(!), κατὰ τὸν Ber. Randolph (1687)².

Ὡς τοπωνύμιο, ὡς περιοχὴ στὸ νοτιοδυτικὸ μέρος τῆς Νισύρου, εἶναι γνωστὸ τὸ Ἔργος καὶ σήμερα³. Συνδυάζεται πάντα μὲ τὸ μοναστήρι τοῦ Σταυροῦ ποὺ κτίστηκε (ἀπὸ τὸν 18ον αἰ.;) στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου, πάνω στὸ παλαιὸ (ἵπποτικὸ) κάστρο. Ἦδη ὁ Ludwig Ross, ποὺ ἐπισκέφθηκε τὴ Νίσυρο, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1841, γράφει πὼς ἀνέβηκε στὸ ἀπόκρημνο ὕψωμα πρὸς τὸ Παλαιόκαστρο, «στὸν Σταυρόν», ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχει τὸ ἀρχαῖο ὄνομα Ἔργος («στὸ Ἄργος»)· σημειώνει πὼς στὴν ψηλὴ καὶ ἀπότομη κορυφὴ, στὸ χεῖλος, θὰ ἔλεγε κανεὶς, τῆς κοιλάδας τοῦ κρατήρα τοῦ ἠφαιστείου, βρῆκε ἓνα καθαρὰ πελασγικὸ ὄχρῳμα ἀπὸ ἀκατέργαστους ὄγκους λάβας μὲ μικρότερες πέτρες στοὺς ἐνδιάμεσους ἀρμούς, ὅπως στὴν Τίρυνθα. Καὶ συνεχίζει : «Στὸ ἐσωτερικὸ ὑπάρχουν δυὸ παλαιὰ ἐξωκλήσια καὶ ἓνα πλῆθος ἀπὸ μικρὰ γκρεμισμένα πέτρινα σπίτια τῆς τεχνοτροπίας τῆς Ἀμοργοῦ, ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι ἐξ ἴσου παλαιὰ ἀπὸ 2000 μέχρι 200 χρόνια. Αὐτὸ (τὸ ὄχρῳμα) εἶναι μιὰ σωστὴ Λάρισα, ἓνα γνήσιο πελασγικὸ Ἔργος»⁴.

Καὶ στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. ὁ Ἰάκωβος Ραγκαβῆς περιγράφει σωστὰ τὴν ὑπὸ ἐξέταση περιοχὴ μὲ τὰ ἀκόλουθα λόγια : «Κατὰ τὸ δυτικὸν τῆς νήσου ὑπάρχει κόλπος μικρὸς Ἔργος καλούμενος, καὶ ὑπεράνω αὐτοῦ ἐπὶ τραχέως λόφον Παλαιόκαστρον Σταυρὸς λεγόμενον· καλεῖται δὲ ὡσαύτως Ἄργος καὶ ὁ Σταυρὸς καὶ ἅπασα ἡ παραλία αὕτη...»⁵. Στις ἀρχὲς τοῦ 20οῦ

1. Livio Livi, *Prime linee per una storia demografica di Rodi e delle isole dipendenti dall'età classica ai nostri giorni*, Firenze 1944, σ. 131.

2. Ber. Randolph, *The present state of the Islands in the Archipelago*, Oxford 1687 (φωτοαναστατικὴ ἐπανάκδ. Ἀθήνα 1983), σ. 24.

3. Τσιρπανλῆ, Μορφές, σ. 60 σημ. 3, ὅπου καὶ ἡ βιβλιογραφία.

4. Ludwig Ross, *Reisen auf den griechischen Inseln des ägäischen Meeres*, τ. 2, Stuttgart und Tübingen 1843 στὴν ἐπανάκδοση : *Klassiker der Archäologie im Neudruck herausgegeben von F. Hiller von Gaertringen - G. Karo - O. Kern - C. Robert*, Band III, Halle a.S. 1913, σ. 67 - 68. Μετάφραση στὰ ἑλληνικὰ τῶν σελίδων γιὰ τὴ Νίσυρο βλ. στῆς Λευκοθέας Ι. Γιαννίδη, Ταξιδιωτικὲς ἐντυπώσεις ἀπὸ τὴ Νίσυρο, *Νισυριακά* 10(1987) 109 - 122 (γιὰ τὸ Ἔργος σ. 121). Βλ. καὶ R.M. Dawkins - Allan J.B. Wace, Notes from the Sporades, Astypalaea, Telos, Nisyros, Leros, *The Annual of the British School at Athens* 12(1905 - 1906) 170.

5. Ἰακώβου Ρ. Ραγκαβῆ, *Τὰ Ἑλληνικά, ἤτοι περιγραφὴ γεωγραφικὴ, ἱστορικὴ, ἀρχαιολογικὴ καὶ στατιστικὴ τῆς Ἀρχαίας καὶ Νέας Ἑλλάδος*, τ. 3, ἐν Ἀθήναις 1854, σ. 413.

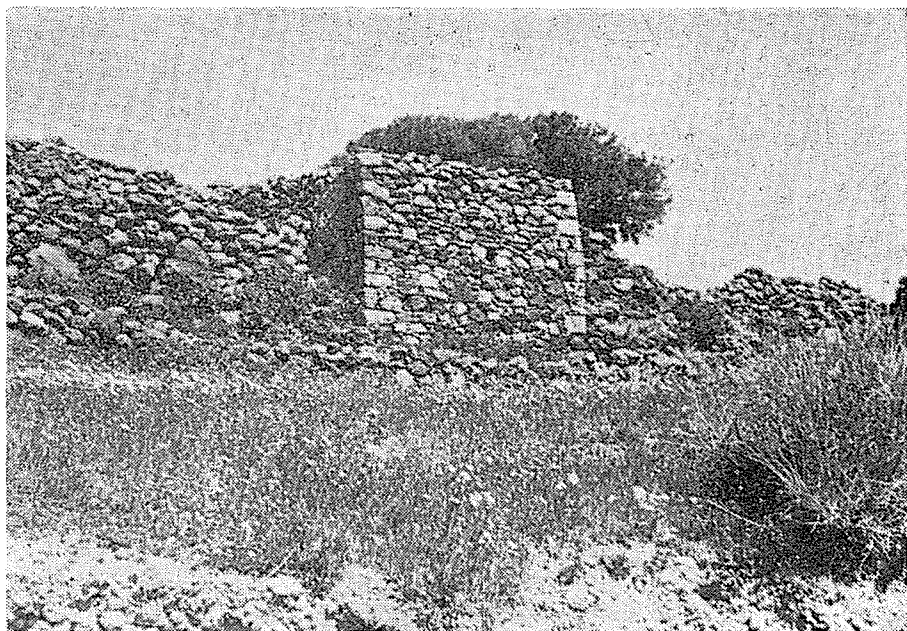
αι. ο Νισύριος σχολάρχης Γεώργιος Παπαδόπουλος υπενθυμίζει την ύπαρξη του κατεστραμμένου κάστρου του "Αργους και την παρουσία πάνω στο λόφο του μοναστηριού Σταυρός «και πέριξ αὐτοῦ ἰσόγαια δωμάτια καὶ λιθίνη τράπεζα καὶ μικρὰ πλατεῖα...»¹. Σὲ ἐμπεριστατωμένη μελέτη γιὰ τὰ ξωκκλήσια τῆς Νισύρου μνημονεύεται καὶ ὁ Σταυρός, ὡς μοναστηριακὸ συγκρότημα χτισμένο πάνω σὲ φρούριο, στὸ ὕψωμα τοῦ "Αργους, νοτιοδυτικὰ τοῦ βουνοῦ Θεοτόκος, μὲ ἀνακαινισμένα σήμερα κελλιά καὶ κουζίνα².

Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1987 ἀνέβηκα τὸ «τραχὺ» ὕψωμα τοῦ "Αργους ταπεινὸς προσκυνητῆς τοῦ Σταυροῦ καὶ τοῦ ἵπποτικοῦ κάστρου —μὲ τὸ πελασγικό, κατὰ τὸν Ross, ὑπόστρωμα—, τοῦ ὁποῖου τὰ οἰκοδομικὰ μέλη κείτονται σκόρπια ἐδῶ κι' ἐκεῖ. Ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψή μου ἐκείνη προέρχονται καὶ οἱ φωτογραφίες ποὺ δημοσιεύονται ἐδῶ. Σχημάτισα τὴ γνώμη ὅτι τὸ μοναστήρι, ὅταν πρωτοκτίστηκε, θὰ ἀπορρόφησε ἀρκετὸ οἰκοδομησιμὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὸ διαλυμένο κάστρο. Δηλώνει πάντως ἔντονα ἀκόμη τὴν παρουσία του μὲ τοὺς σωροὺς ἀπὸ μεγάλες καὶ μικρὲς πέτρες, μὲ κάποιον ἀνασηκωμένο τοῦχο, μὲ ἀψιδωτὰ κατασκευάσματα (ξαναφτιαγμένα;). "Ἐνα ἔμπειρο μάτι ἀρχαιολόγου θὰ ἐπεσήμαινε ἀσφαλῆ στοιχεῖα τῆς ἵπποτικῆς τεχνικῆς. Προσπάθησα νὰ ἀξιολογήσω τὸν χῶρο. Ὁ ὄχυρὸς λόφος δεσπάζει στὴν κοιλάδα μὲ τὸν κρατήρα τοῦ ἠφαιστείου· προσφέρει ἀνοικτὸ ὀρίζοντα στὸ πέλαγος· ἐξασφαλίζει ἀνετη ὀπτικὴ ἐπικοινωνία (χρῆση φωτιᾶς) μὲ τὰ Νικιά, τὸ βραχῶδες κάστρο Παρλέττια³ καὶ τὸν Ἐμπορειὸ. Τὸ κάστρο τοῦ "Αργους βρισκόταν σὲ πλεονεκτικὴ θέση γιὰ νὰ προβάλει ἱκανοποιητικὴ ἄμυνα καὶ νὰ εἰδοποιήσῃ ἐγκαίρως τρεῖς ἄλλους φρουριακοὺς οἰκισμοὺς τοῦ νησιοῦ. Μοῦ ἦταν δύσκολο νὰ προσδιορίσω τὴν περίμετρο τοῦ κάστρου. Δὲν διέθετα τὰ ἀναγκαῖα μέσα· ἐπὶ πλέον ἡ διάλυση καὶ ἡ ἐγκατάλειψη δὲν βοηθοῦν στὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβόλου. Προφανῶς ἐκάλυπτε ὅλο τὸ ὕψωμα.

1. Γεωργίου Παπαδοπούλου, *Γενικὴ γεωγραφικὴ καὶ ἱστορικὴ περιγραφή, ἀρχαία καὶ νεωτέρα, τῆς νήσου Νισύρου*, ἐν Νισύρῳ (= Σμύρνη;) 1909, σ. 18 - 19. Ὁ Gerola, τὸ 1912, σημειώνει ὅτι ὑπάρχουν ἀκόμη πολυάριθμα ἐρείπια τοῦ ἐγκαταλελειμμένου χωριοῦ τοῦ "Αργους: Giuseppe Gerola, *I monumenti medioevali delle Tredici Sporadi*, *Annuario della Regia Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente* 2(1916) 22 σημ. 3.

2. Σταύρου Ἰ. Κέντη, *Ἑκκλησίες καὶ ξωκκλήσια τῆς Νισύρου, Νισυριακὰ* 8 (1982) 81.

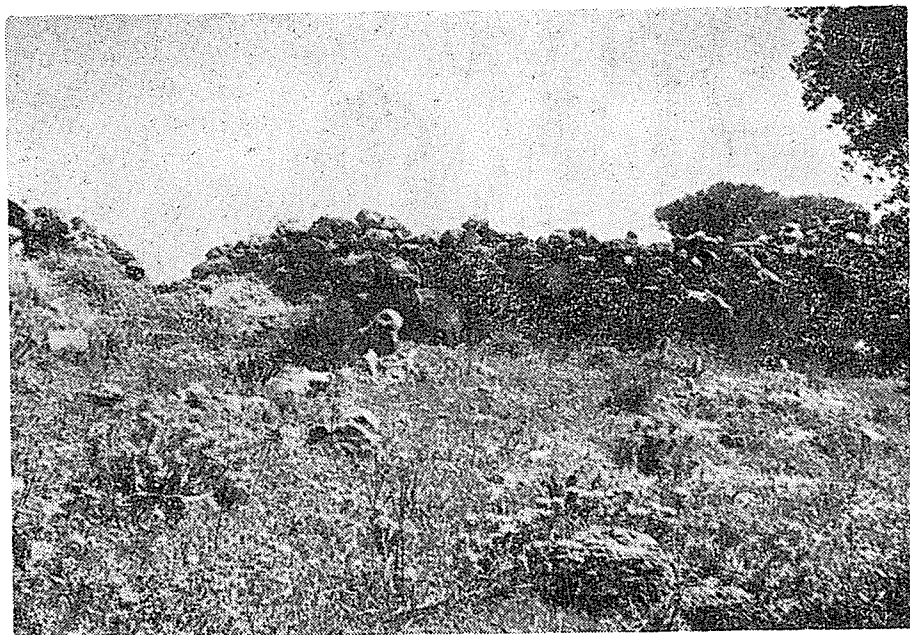
3. Τσιρπανλῆ, Μορφές, σ. 58 σημ. 1, ὅπου καὶ βιβλιογραφία. Νὰ προσθέσω ὅτι καὶ μέσα στὸ χωριὸ Νικιά σήμερα, ὅπως διεπίστωσα ὁ ἴδιος, διατηροῦνται ἀπομεινάρια τοῦ μεσαιωνικοῦ - ἵπποτικοῦ κάστρου, τὰ ὁποῖα δένονται μὲ ὑψηλοὺς καὶ ἀπρόσιτους βράχους· ἐπισημαίνονται ἰδίως στὸ λεγόμενο *Καρτούμι* (πιδ γνωστὸ *Κατούρι*, ὅπου καὶ δημόσια οὐρητήρια) καὶ στὸν *Πύργο*. Εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ ἐδῶ τὸν Νισύριο φίλο κ. Νίκο Χαρίτο, γιὰ τίς πληροφορίες ποὺ μοῦ ἔδωσε.

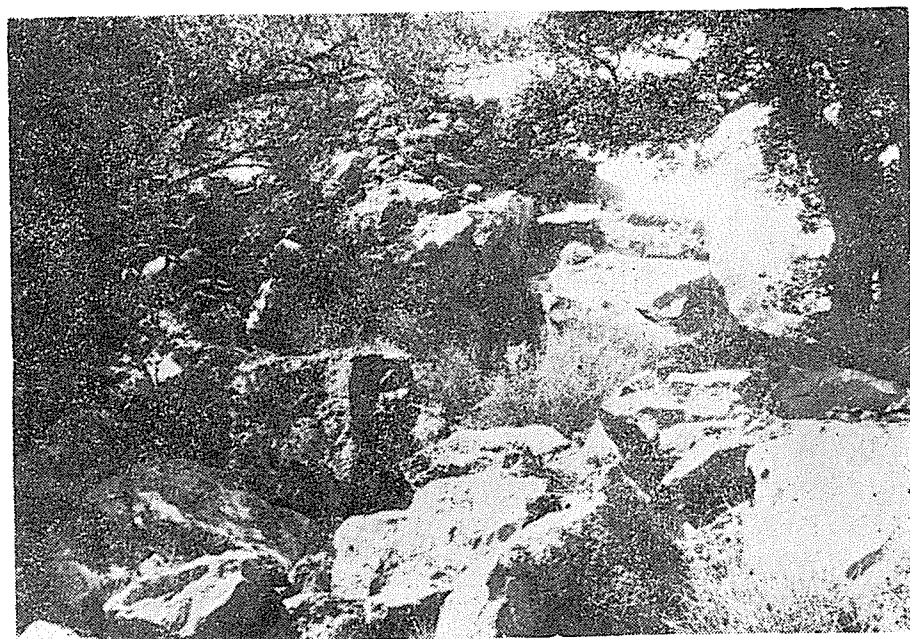
1. Μέρος από τόν ἐξωτερικό περίβολο τοῦ κάστρου τοῦ Ἄργους

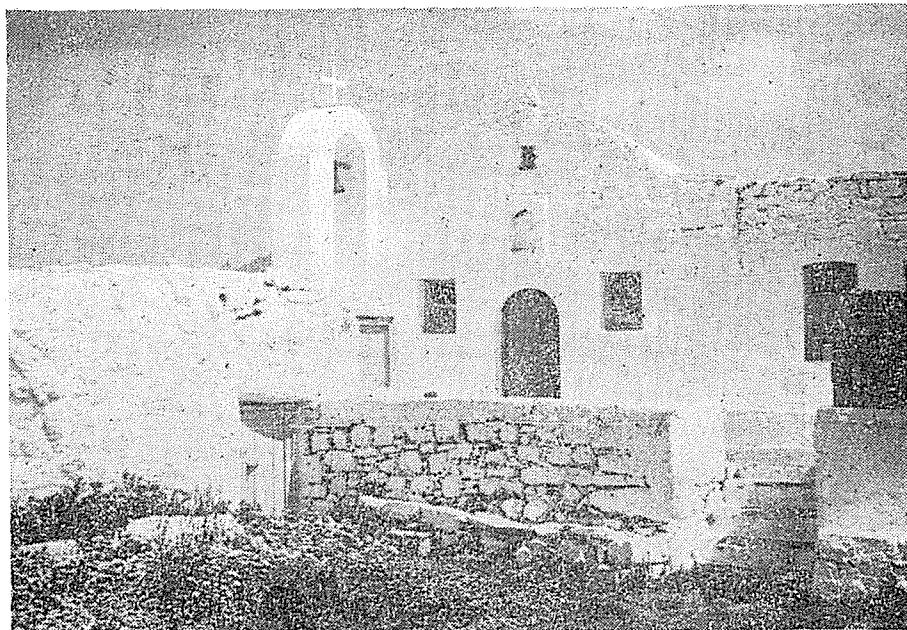
2. Ἄψιδωτό κατασκεῦσμα (μεταγενέστερο;) στό ἐσωτερικό τοῦ κάστρου τοῦ Ἄργους

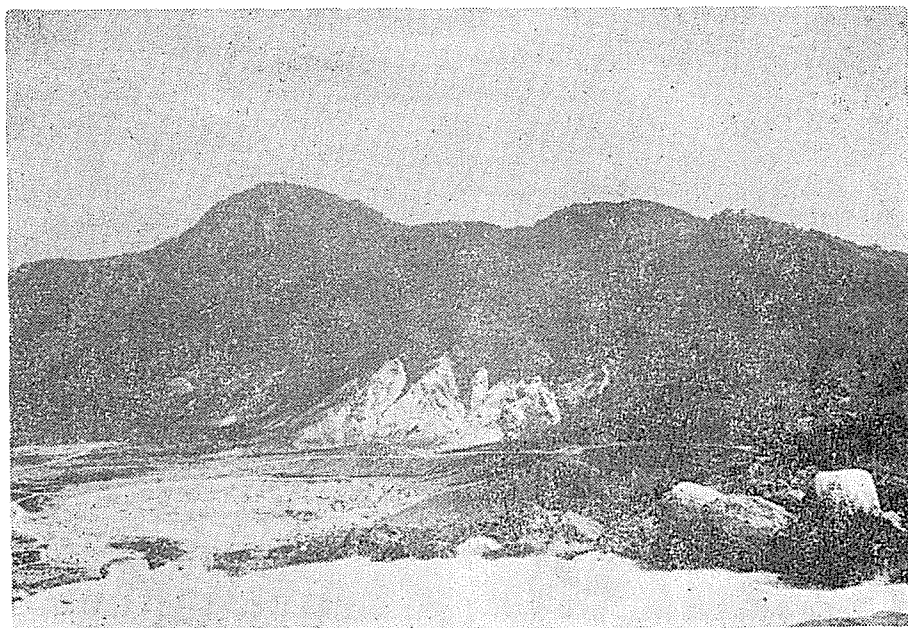
3. Ἀπομεινάρια ἀπὸ τὸ κάστρο

4. Σκόρπιο οἰκοδομικὸ ὑλικὸ ἀπὸ τὸ κάστρο

5. Τὸ μοναστήρι ὁ Σταυρός μέσα στὸν περίβολο τοῦ κάστρου. (Διακρίνονται οἱ πέτρες ἀπὸ τὸ κάστρο ποὺ χρησιμοποιήθηκαν ὡς οἰκοδομικὸ ὑλικὸ)

6. Ἀπὸ τὸ ὄχυρὸ ὕψωμα τοῦ Ἄργους: ἐπάνω δεξιὰ τὰ Νικιά, κάτω ὁ κρατήρας τοῦ ἠφαιστείου, στὴν ἄκρη ἀριστερὰ ὁ βραχώδης ὄγκος μὲ τὸ κάστρο Παρλέττια

7. Από τη στέγη του Σταυρού: ό κρατήρας του ήφαιστείου

Ἡ δημογραφικὴ πυκνότητα τοῦ κάστρου δὲν θὰ ξεπερνοῦσε τὴν ἀντίστοιχη τῶν Νικιῶν ἢ τοῦ Ἐμπορειοῦ¹. Ὑποθέτω δηλ. ὅτι οἱ κάτοικοι τοῦ Ἄργους δὲν θὰ ἦταν λιγότεροι ἀπὸ 200 ἢ περισσότεροι ἀπὸ 500. Εἶναι βέβαια μιὰ ὑπόθεση ποὺ ἀνταποκρίνεται σὲ κάποια «λογικὰ» δεδομένα τῆς ἐποχῆς μας. Περιέχει ὅμως μεγάλη ποσοστὰ «αὐθαιρέσιαις» γιὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἐξετάζομε (μέσα 15ου αἰ.), γιὰ τὴν ὁποία δὲν διαθέτομε συγκρίσιμα πληθυσμιακὰ στοιχεῖα. Γεγονὸς πάντως ἀναμφισβήτητο εἶναι ὅτι τὸ Τάγμα τῶν Ἰωαννιτῶν Ἱπποτῶν ἀναγνωρίζει τὰ δικαιώματα καὶ τὶς ὑποχρεώσεις τοῦ συνόλου τῶν κατοίκων τοῦ Ἄργους· συνδιαλέγεται καὶ συναποφασίζει μὲ τοὺς ἐκπροσώπους ἢ τοὺς πληρεξουσίους τοῦ κάστρου. Τοῦτο σαφέστατα ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴ συμφωνία Νισυρίων - Ἱπποτῶν τοῦ 1453 (βλ. πιὸ πάνω) καὶ ἀπὸ τὸ δημοσιευόμενον ἐδῶ ἔγγραφο (βλ. στ. 8 - 11) : οἱ κριτὲς δηλ., ἢ δικαστὲς τοῦ Τάγματος, σχετικὰ μὲ τὴ ρύθμιση τῆς διενέξεως ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει παρακάτω, ἀποδέχονται, χωρὶς ἔχνος δισταγμοῦ, τοὺς «procuratores» ποὺ ἔστειλαν στὴ Ρόδο οἱ Ἀργεῖοι. Μιὰ τέτοια ἀποδοχὴ προϋποθέτει τὴν ἔκφραση ἢ τὴ συγκατάθεση συλλογικῆς ἐνέργειας ἢ συλλογικοῦ ὄργανου. Ἀλλὰ καὶ ἡ διεκδικούμενη ἐκκλησία ὑπῆρξε ἀποτέλεσμα κοινῆς ἐργασίας, κτίστηκε δηλ., στὰ πολὺ παλαιὰ χρόνια, ἀπὸ τοὺς κατοίκους τοῦ Ἄργους (στ. 10). «Κτίτορες» καὶ «κτῆτορες»² εἶναι ὁ «κοινὸς λαὸς»³· καμιά ἀναφορὰ σὲ ἐπώνυμη πράξη ἢ προσφορά.

Οἱ σκέψεις αὐτὲς μᾶς ὀδηγοῦν στὴ διαπίστωση ὅτι οἱ λίγοι ἄνθρωποι τοῦ Ἄργους ἦταν ὀργανωμένοι σὲ μιὰ κοινότητα, ἢ ὁποία ἐκπροσωπεῖτο ἀπέναντι στὸν ξένο κατακτητὴ καὶ γνώριζε νὰ διεκδικεῖ ὅσα τῆς ἀνῆκαν. Χάρη στὸ ἔγγραφο μας μαθαίνομε τρία ὀνόματα —μοναδικὰ ὡς τώρα— ἀπὸ τοὺς κατοίκους τοῦ κάστρου. Ἡ μία εἶναι γυναίκα : ἡ Καλὴ τοῦ Πάγκαλου (στ. 7)· οἱ ἄλλοι, δύο ἄνδρες : ὁ παπα-Μιχάλης τῆς Ἀβίας καὶ ὁ παπα-Μιχάλης τοῦ Κωνσταντᾶ (στ. 8).

Γιὰ τὸ βαφτιστικὸ Καλὴ ἀξίζει νὰ σημειώσω ὅτι ἦταν ἀρκετὰ συνηθισμένο στὴ Νίσυρο· περιλαμβάνεται, σύμφωνα μὲ ὀρισμένες στατιστικὲς ἀπὸ πληροφορίες τοῦ 19ου - 20ου αἰ., ἀνάμεσα στὰ τέσσερα κυρίαρχα γυναικεῖα

1. Λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν τελευταῖο πόλεμο, στὰ 1938, οἱ κάτοικοι τῶν Νικιῶν ἀνέρχονταν σὲ 500 καὶ τοῦ Ἐμπορειοῦ σὲ 600 : Livi, *Prime linee*, σ. 131.

2. Πρὸβλ. γιὰ τοὺς ὄρους στοῦ Γ.Ν. Χατζηδάμι, *Κτήτωρ καὶ κτίτωρ κ.λπ.*, Ἀθηνᾶ 21(1909) 441 - 463 (ὅπου ἐλεγχος παρεμφεροῦς μελέτης τοῦ Κ. Krumbacher).

3. Γιὰ τὴ χρῆση τοῦ ὄρου βλ. Τσιρπανλῆ, *Μορφές*, σ. 13, ὅπου καὶ βιβλιογραφία. Πρὸβλ. ἐπίσης τὴν κτητορικὴ ἐπιγραφή σὲ βυζαντινὴ ἐκκλησία τῶν ἀρχῶν τοῦ 13ου αἰ. στὴν Καστάνια τῆς Μάνης : «διὰ συνδρομῆς τῶν προκρίτων καὶ τοῦ κοινοῦ λαοῦ» (Φανῆς Α. Δροσογιάννη, *Σχόλια στὶς τοιχογραφίες τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου στὴ Μεγάλη Καστάνια Μάνης*, Ἀθήνα 1982, σ. 216 - 224).

ὀνόματα τοῦ νησιοῦ¹. Σχετικὰ μὲ τὸ ἐπώνυμο *Πάγκαλος*, γνωστὸ ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ χρόνια², παρατηρῶ πὼς ἡ ὀνομαστικὴ διάκριση γιὰ τὴν Καλὴ δὲν ἀκολουθεῖ τὸν κανόνα, δίπλα δηλ. στὸ βαφτιστικὸ θὰ ἔπρεπε νὰ μπεῖ, σὲ γενικὴ κτητικὴ, τὸ ὄνομα τοῦ πατέρα ἢ τῆς μητέρας³ (πρβλ. τὸν *Μιχάλη* τοῦ *Κωνσταντᾶ*). Δὲν ἀποκλείεται ὅμως ὁ *Πάγκαλος* ἐδῶ νὰ λειτουργεῖ καὶ ὡς βαφτιστικὸ ὄνομα⁴. Ὡς πρὸς τὸν *παπα-Μιχάλη τῆς Ἀβίας* βλέπομε νὰ διακρίνεται ἀπὸ τὴν περιοχὴ στὴν ὁποία ὑπηρετεῖ. Πιθανῶς νὰ εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸν ἄνῳνομο *παπὰ τῆς Ἀβίας* καὶ «καπετάνο» τοῦ Ἄργου, πού ὑπέγραψε τὸ συμφωνητικὸ τῆς 5.11.1453. Ἡ μαρτυρία τοῦ ἐγγράφου μας εἶναι ἡ δευτέρη σχετικὰ μὲ τὸ τοπωνύμιον *Ἀβία*. Μοῦ εἶναι ἄγνωστος ὁ τόπος αὐτὸς στὴ *Νίσυρο*⁵. πρέπει βέβαια νὰ βρισκόταν κοντὰ στὸ Ἄργος καὶ νὰ εἶχε ἄμεση συνάρτηση μὲ τὸ κάστρο ἢ τὴ γύρο περιοχὴ. Τὸ τρίτο πρόσωπο, ὁ *Μιχάλης τοῦ Κωνσταντᾶ*, δὲν παρουσιάζει ὀνοματολογικὰ προβλήματα. Ὁ τύπος *Κωνσταντᾶς*, σπανιότερος ἀπὸ τὸ *Κω(ν)σταντῆς*, μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ ἀλλοῦ⁶.

Τὸ «*ius patronatus*» ἐπὶ τῆς «*Θεοτόκου τῆς Λαβαδιώτισσας*»

Τὸ ἔγγραφο πού ἐκδώσαμε παραπάνω δὲν συντάχθηκε στὴ Ρόδο γιὰ νὰ προσφέρει στὸν μεταγενέστερο ἐρευνητὴ ἱστορικὲς μαρτυρίες. Εἶχε σκοπὸ ἀποκλειστικὰ πρακτικὸ : νὰ λύσει, κατὰ τρόπο δίκαιο, μία διαφορὰ πού χώριζε τοὺς ὑπηκόους ἀπὸ τὴν κρατικὴ ἐξουσία. Καὶ κατὰ τοῦτο ἡ προσφορά του εἶναι πολύτιμη, γιὰτὶ ἀποκαλύπτει τὴ διαδικασίαν μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία οἱ Ἰωαννῖτες Ἰππότες ἀντιμετώπιζαν τοὺς Ἑλληνας κατακτημένους καὶ ἀπένεμαν δικαιοσύνη. Ποιὰ λοιπὸν ἡ αἰτία τῆς διενέξεως ;

1. Μιλτιάδης Ἰακ. Λογοθέτης, *Τὰ κτηματολόγια τῆς Νισύρου κατὰ τὰ χρόνια τῆς δουλείας (1785 - 1945)*, *Νισυριακά* 10(1987) 341 - 342.

2. Πρβλ. π.χ. τὸν Ἰωσήφ Πάγκαλο (13ος αἰ.) : Ἔρα Λ. Βρανούση, *Βυζαντινὰ ἔγγραφα τῆς Μονῆς Πάτμου. Α' - Αὐτοκρατορικά*, Ἀθῆναι 1980, σ. *100-*101. - Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Βυζαντινὰ ἔγγραφα τῆς Μονῆς Πάτμου. Β' - Δημοσίων λειτουργῶν*, Ἀθῆναι 1980, σ. 239 - 246. Ὡς ἐπώνυμο ἀκούγεται τὸν 17ο αἰ. στὴν Πάτμο : Αἰκατερίνη Ἀσδραχᾶ - Σπύρος Ἰ. Ἀσδραχᾶς, *Βαφτιστικὰ καὶ οἰκογενειακὰ ὀνόματα σὲ μιά νησιώτικη κοινότητα : Πάτμος (ΙΑ' - ΙΘ' αἰ.)*, στὸν τόμο Ἀμνηστὸς στὴ μνήμη Φώτη Ἀποστολόπουλου, Ἀθῆναι 1984, σ. 68.

3. Χρ. Ι. Παπαχριστοδούλου, *Οἰκογενειακὰ ἐπώνυμα Δωδεκανήσου*, στὸν τόμο Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1960, σ. 317 - 318.

4. Στὴ Λέρο μαρτυρεῖται (τὸ 1263) τὸ γυναικεῖο βαφτιστικὸ *Παγκαλὸ* (Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, ὅ.π., σ. 186), ὅπως καὶ στὴν Πάτμο τὸν 17ον αἰ. (Αἰκ. Ἀσδραχᾶ - Σπ. Ἀσδραχᾶς, ὅ.π., σ. 70· ἐδῶ καὶ τὸ ἀνδρικό βαφτιστικὸ *Καλός*). Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ὑποβοηθοῦν τὴν πιθανὴν σκέψη ὅτι ὑπῆρχε καὶ βαφτιστικὸ *Πάγκαλος*.

5. Πρβλ. Τσιρπανλῆ, *Μορφές*, σ. 60 σημ. 2.

6. Πρβλ. Ἀθανασίου Χ. Μπούτουρα, *Τὰ νεοελληνικὰ κύρια ὀνόματα ἱστορικῶς καὶ γλωσσικῶς ἐξημενεύμενα*, ἐν Ἀθῆναις 1912, σ. 74.

Ὁ ἐνοικιαστής καὶ διοικητὴς τῆς Νισύρου (ἀπὸ τὸ 1452) Ἰππότης Lo-dovicus de Sarra¹ καὶ οἱ ὑπεύθυνοι τοῦ δημόσιου ταμεῖου τοῦ Τάγματος ὑποστήριζαν ὅτι σ' αὐτοὺς ἀνήκε τὸ μοναστήρι ἢ ἡ ἐκκλησία ἢ ἐπονομαζόμενη Θεοτόκος Λαβαδιώτισσα, ἡ ὁποία βρισκόταν κοντὰ στὸ κάστρο τοῦ Ἄργου (στ. 3 - 6). Ὡς ἀπόδειξη τῶν ἰσχυρισμῶν τοὺς προέβαλλαν τὸ γεγονός ὅτι ὁ πρῶν —καὶ ἀποθανὼν— διοικητὴς τῆς Κῶ (καὶ ἐνοικιαστής τῆς Νισύρου)² εἶχε ἐκχωρήσει τὴν ἐκκλησία στὴν Καλὴ τοῦ Πάγκαλου (στ. 7). Ἐπαγόταν ἐπομένως στὴν ἄμεση δικαιοδοσία τοῦ Τάγματος, ἀφοῦ οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ προέβαιναν στὶς σχετικὲς ἐκχωρήσεις. Οἱ κάτοικοι ὅμως τοῦ Ἄργου ξεσηκώθηκαν· ἔστειλαν στὴ Ρόδο δύο πληρεξουσίου τοὺς, τοὺς ἱερεῖς Μιχάλη τῆς Ἀβίας καὶ Μιχάλη τοῦ Κωνσταντᾶ, οἱ ὁποῖοι ἀντέτειναν ὅτι τὴν ἐκκλησία τὴν εἶχαν κτίσει ἐδῶ καὶ χρόνια (*antiquitus* : στ. 10) οἱ «homines dicti Castris» κατὰ συνέπεια αὐτοὶ εἶχαν τοὺς τίτλους ἰδιοκτησίας, τὸ κτητορικὸ δικαίωμα, καὶ ὄχι τὸ δημόσιο ταμεῖο τοῦ Τάγματος (στ. 8 - 11).

Πρέπει ἀμέσως ἐδῶ νὰ διευκρινισθεῖ ὅτι ἡ διεκδίκηση τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοὺς Ἰππότες δὲν εἶχε χαρακτῆρα τυπικὸ - πολιτικὸ, ἀναγνώριση δηλ. τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας —αὐτὴ ἐθεωρεῖτο δεδομένη—, οὔτε πνευματικὸ, ἐξάρτηση δηλ. ἀπὸ τὴ λατινικὴ ἱεραρχία ἢ ἀπὸ οὐνιτικούς παράγοντες. Οἱ λόγοι εἶναι καθαρὰ οἰκονομικοί : σὲ ποιούς θὰ περάσουν τὰ εἰσοδήματα ἀπὸ τὴν ἐκκλησία καὶ τὰ κτήματά της, στὴν κοινότητα τοῦ Ἄργου ἢ στὸν ἐνοικιαστὴ τῆς Νισύρου καὶ στὸ ταμεῖο τοῦ Τάγματος (πρβλ. στ. 23 - 25)³.

Ὁ Μέγας Μάγιστρος ἀνέθεσε σὲ δύο ἀνώτατους ἀξιωματούχους, τὸν Raimondo de Lignano, ἀρχηγὸ τῆς Γλώσσας τῆς Ἰσπανίας⁴, καὶ τὸν Al-

1. Γι' αὐτὸν καὶ τὸ ἀξίωμα του (*manescallus*) βλ. στοῦ Τσιρπανλῆ, Μορφές, σ. 60 σημ. 9, 61 σημ. 1. "Ὅταν τὴν 1.6.1454 ἐξελέγη Μέγας Μάγιστρος ὁ Jacques de Milly, μέγας prior τῆς Auvergne, τότε στὴν κενὴ θέση τῆς prioria προήχθη ὁ L. de Sarra (τὴν 28.8.1454): Bosio, *Dell' istoria*, τ. 2, σ. 187 - 188. Ἐτσι ὁ de Sarra ἐγκατέλειψε τὴν ἐνοικίαση τῆς Νισύρου. Στὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 1454 (ὡς τὸν Νοέμβριο) καὶ ἡ Νίσυρος καὶ ἡ Κῶς δὲν εἶχαν δοθεῖ σὲ διοικητὲς - ἐνοικιαστὲς Ἰππότες. Οἱ θέσεις ἦταν κενές: Bosio, ὁ.π., σ. 189.

2. Δὲν ἀναφέρεται ὀνομαστικὰ στὸ ἔγγραφο μας· ὁ *condam preceptor* Langonis δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν γνωστὸ Ἰππότη Fantino Quirini, ἐνοικιαστὴ τῆς Νισύρου (1433 - 1451) καὶ διοικητὴ (*baglivo* ἢ *prior* ἢ *preceptor*) τῆς Κῶ, τῆς Καλύμνου καὶ τῆς Λέρου (1436 - 1451). τὸ ἄδοξο τέλος του —πέθανε στὴ φυλακὴ τοῦ Τάγματος— ἀπέτρεψε ἴσως τὸν συντάκτη τοῦ ἔγγραφου μας νὰ τὸν μνημονεύσει μὲ τὸ ὄνομά του· βλ. Τσιρπανλῆ, Μορφές, σ. 15, 33 - 35.

3. Οἱ οἰκονομικὲς ἀπαιτήσεις ἀπὸ Λατίνους εἰς βάρος τῶν ὀρθοδόξων ἱερῶν καὶ ἐκκλησιῶν, χωρὶς ὑποχρεωτικὰ νὰ συνοδεύονται καὶ ἀπὸ προσηλυτιστικὲς ἐπιδιιώξεις, παρατηροῦνται ἐπίσης στὴ βενετοκρατούμενη Κρήτη· βλ. Τσιρπανλῆ, «Κατάστιχο», σ. 38, 85, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

4. Γι' αὐτὸν, πού ἔφερε καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ «πρωτοβεστιαρίου» τοῦ Τάγματος, βλ. στοῦ Τσιρπανλῆ, Μορφές, σ. 62 καὶ σημ. 4.

berto de Morines Calcis, να ακούσουν, να δεχθούν τα υπομνήματα και να καταγράψουν τις απόψεις των αντίδικων μερών, του L. de Sarra, των υπευθύνων του δημόσιου ταμείου, και της ίδιας της Καλής του Πάγκαλου, από τη μία, των πληρεξουσίων του "Αργους, από την άλλη. "Επειτα, να υποβάλουν το πόρισμά τους προς έγκριση στο Συμβούλιο του Τάγματος (στ. 12 - 16). 'Η μεγάλη έκπληξη, κατά τη γνώμη μου, στην όλη υπόθεση υπήρξε η μαρτυρική κατάθεση της Καλής, γιατί χωρίς δισταγμό παραδέχθηκε ότι η έκκλησία πράγματι ανήκε στους ανθρώπους του "Αργους, άσχετα αν ο πρώην διοικητής της Κώ της την είχε δωρήσει (στ. 17 - 19). Νομίζω πως τα λόγια της Καλής έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο στην αποκρατάλλωση της απόφασης. Οί δύο κριτές εισηγήθηκαν στο Συμβούλιο ότι η έκκλησία της Θεοτόκου Λαβαδιώτισσας, με όλη την περιουσία της, έπρεπε να αποδοθεί στην κοινότητα του "Αργους· διετύπωσαν όμως και μία επιφύλαξη: αν το δημόσιο ταμείο με έγγραφα ή άλλα νόμιμα μέσα απέδεικνε στο μέλλον τα δικαιώματά του, θα άκυρωνόταν η παραπάνω απόφαση και η έκκλησία θα περιερχόταν σ' αυτό (στ. 20 - 29). Την απόφαση των εισηγητών την επικύρωσε το Συμβούλιο του Τάγματος (στ. 29 - 35).

'Η διαδικασία για την επίλυση της διαφοράς φαίνεται άψογη. Οί δύο εισηγητές 'Ιππότες έκριναν άμερόληπτα· είχαν κάθε συμφέρον να ένισχύσουν το ταμείο του Τάγματός τους ή να πάρουν το μέρος του ένοικιαστή της Νισύρου, που ήταν συνάδελφός τους. 'Η επιφύλαξη, που διετύπωσαν στο τέλος, όφειλόταν προφανώς στο ότι οί αντίδικοι δέν διέθεταν έγγραφες αποδείξεις. Οί τυχόν άμφιβολίες όμως λειτούργησαν υπέρ των κατοίκων του "Αργους. 'Η θετική στάση των 'Ιπποτών άπέναντι σε ένα τόσο ευάισθητο πρόβλημα, όπως το κτητορικό δικαίωμα μιās κοινότητας, αποκαλύπτει τη σύνεση της κρατικής έξουσίας.

Και σε άλλες περιπτώσεις¹, είχα την εύκαιρία να έπισημάνω την λεπτότητα και το έντονο αίσθημα δικαίου των λειτουργών του Τάγματος, όταν συγκρούονται τα συμφέροντα των 'Ελλήνων ύποτελών με τους κατά τόπους άξιωματούχους 'Ιππότες. 'Η κεντρική διοίκηση συνήθως δικαιώνει τους πρώτους. Αυτό συμβαίνει και με την κοινότητα του "Αργους. Μέσα από τη φιλοδίκαιη συμπεριφορά των κρατούντων όφείλομε να άνιχνεύσομε και τα αίτια της μακρόχρονης είρηνικής συμβιώσεως κατακτητών και κατακτημένων.

Σχετικά με τη Θεοτόκο τή Λαβαδιώτισσα, που είχε μάλλον άξιόλογη έγγειο περιουσία, οί έρευνές μου δέν απέδωσαν καρπούς. Κατά το έγγραφό

1. "Όπως π.χ. συνέβη με τους διαμαρτυρόμενους Καλύμνιους ή Κώους: Τσιρπανλή, Μορφές, σ. 26 - 47· του ίδιου, Τό 'κεφαλατίκι' (testagium) στην ίπποτοκρατούμενη Κώ (1441) [ύπό έκδοση στα Βυζαντινά 15 (1989)].

μας (στ. 5), ἡ ἐκκλησία βρισκόταν κοντὰ στὸ κάστρο τοῦ Ἄργους· μὲ ἄλλα λόγια, ἔξω ἀπὸ τὸ κάστρο. Κατὰ πληροφορία τοῦ λυκειάρχῃ Νισύρου κ. Σταύρου Κέντρη, κοντὰ στὸ Ἄργος, σὲ κτῆμα δικό του, ὑπάρχει ἐρειπωμένη ἐκκλησία στὸ ὄνομα τῆς Θεοτόκου¹. ἀπὸ τὴν ἐκκλησία ὀνομάστηκε Θεοτόκος καὶ τὸ βουνὸ πού τὴ φιλοξενεῖ. Ἴσως αὐτὴ νὰ εἶναι ἡ ἐκκλησία τοῦ ἐγγράφου μας. Ἡ προσωνυμία τῆς Θεοτόκου —Λαβαδιώτισσα— δὲν ἀκούγεται πιά στὴ Νίσυρο, ἀπ' ὅσο μπόρεσα νὰ διαπιστώσω. Τὸ ἐπίθετο αὐτὸ τῆς Παναγίας δὲν μοῦ εἶναι γνωστὸ ἀπὸ ἄλλου· ἐξηγεῖται βέβαια ἀπὸ τὴν ἐκροὴ τῆς λάβας τοῦ πολὺ γειτονικοῦ ἡφαιστείου (πρβλ. τὴν Παναγία τὴ Μαγαζιώτισσα, ἐπειδὴ ἡ ἐκκλησία ἦταν κοντὰ στὰ μαγαζιά, ἢ τὴν Παναγία τὴν Παζαριώτισσα² κ.ἄ.).

Συγκεφαλαιώνοντας ἄς ὑπογραμμίσω τὰ ἀκόλουθα σημεῖα :

α) Πλουτίζουνται οἱ ἰσχνὲς μαρτυρίες γιὰ τὸν μεσαιωνικὸ οἰκισμὸ τοῦ Ἄργους Νισύρου, χάρη στὸ δημοσιευόμενον ἐδῶ ἐγγράφο τοῦ 1454. Βεβαιωνόμαστε ἐξ ἄλλου γιὰ τὴ συλλογικὴ «ἐκφραση» τῶν κατοίκων, ὅπως ἐκδηλώνεται στὴν ἀπὸ κοινοῦ ἐργασία γιὰ τὸ κτίσιμο μιᾶς ἐκκλησίας καὶ στὴν ὁμόθυμη, ἐπίμονη, διεκδίκηση γιὰ τὴν ἀναγνώριση τοῦ «κτητορικοῦ δικαίου».

β) Ἡ κοινότητα τοῦ Ἄργους ἀναθέτει τὴν ἐκπροσώπησή της σὲ δύο ἱερεῖς. Τὸ γεγονὸς ἐπιβεβαιώνει τὸν πρωταγωνιστικὸ ρόλο τῶν κληρικῶν, κατὰ τεκμήριο πιδ μορφωμένων, στὴ ζωὴ καὶ στὴ δράση ἑνὸς χωριοῦ - κάστρου κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἱπποτοκρατίας.

γ) Οἱ Ἰωαννῖτες Ἰππότες σέβονται τὸ «jus patronatus», πού ἀναλλοίωτο ἐπιβιώνει ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ. Φροντίζουν νὰ μὴν προκαλοῦν τὸ κοινὸ αἶσθημα δικαίου· μὲ εὐαισθησία καὶ σύνεση ἀντιμετωπίζουν τὰ τοπικὰ θέσμια, ἀκόμη καὶ ἂν τὸ ταμεῖο τοῦ Τάγματος ζημιώνεται. Εἶναι μιὰ πολιτικὴ πού θερμαίνει τὴ συνύπαρξή καὶ εὐνοεῖ τὴν ἀμοιβαία ἀνοχὴ λατίνων καὶ ὀρθοδόξων, ἀρχόντων καὶ ὑποτελῶν.

Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων

1. Πρβλ. καὶ Κέντρη, Ἐκκλησίες, σ. 81 ἀρ. 53.

2. Φαίδωνος Κουκουλέ, Ἐπίθετα τινὰ τῆς Θεοτόκου, Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1932, σ. 431 - 444· τοῦ ἴδιου, Παναγίας καὶ ἁγίων νεοελληνικὰ ἐπίθετα, Ἑλληνικὴ Δημογραφία 9(1952) 349 - 357.

ABSTRACT

Zacharias N. Tsirpanlis, *The «Jus Patronatus» of the Inhabitants of Argos on Nisyros under the Knights of St. John (1454)*

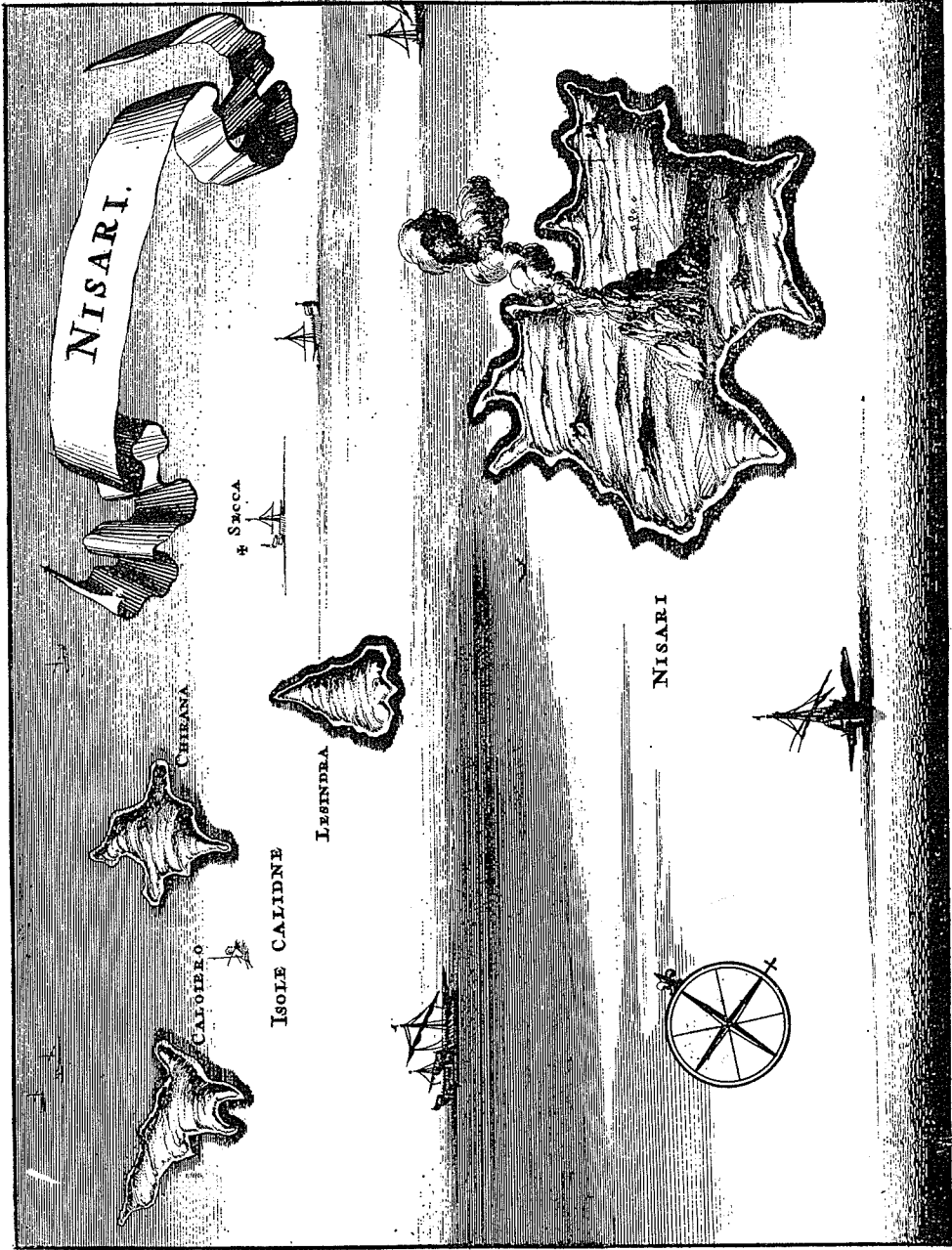
This study presents the following new historical data :

a. The institution of *jus patronatus* (that is, the spiritual or administrative rights enjoyed by the founder over the church or monastery he has built) was in force in the Greek islands of the south-east Aegean under the Knights of St. John. One illustration of this is given by the inhabitants of Argos on the tiny island of Nisyros, who demanded of the Knights the *jus patronatus* over the Church of Our Lady *Lavadiotissa* (a name derived from the lava of the nearby volcano).

b. The hitherto scanty evidence available about the medieval settlement of Argos on Nisyros is now somewhat more plentiful. The community of the fortress of Argos is shown to have been quite an active one in the mid-fifteenth century, its representatives being two priests.

c. The Knights respected the *jus patronatus*, which had survived unchanged since the Byzantine period. They were sensitive and discreet towards the local customs, even if the Order thereby suffered a financial loss.

The study is based on existing published sources and also, primarily, on unpublished documents from the Archives of the Knights of St. John (now in the National Library of Malta).

DAPPER 1688

ΤΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΤΗΣ ΝΙΣΥΡΟΥ*

Ι. ΠΡΟΛΟΓΟΣ

1. Η έρευνα για τα οικογενειακά ονόματα της Νισύρου

Το «αμάρτημά» μου, σαν νισύριου «εκ μητρός», ήταν ότι μέχρι σήμερα δεν είχα ασχοληθεί ποτέ, συγγραφικά, με την ιδιαίτερη πατρίδα μου, παρόλο που από καιρό σε καιρό καταπιάνομαι με ιστορικολαογραφικά θέματα της Δωδεκανήσου.

Και αυτό, γιατί όταν έχω μπροστά μου τους τόμους των «Νισυριακών» της Εταιρείας, με τους ανεκτίμητους λαογραφικούς θησαυρούς που περικλείουν με άρθρα και μελέτες εξαντλητικές και επιστημονικά τεκμηριωμένες, με πιάνει δέος και μόνο με τη σκέψη ότι το αντικείμενο της έρευνάς μου θα πρέπει, τουλάχιστο, να κινηθεί στα ίδια υψηλά επίπεδα και να μην επαναλαμβάνει τα προηγούμενα.

Από ό,τι είμαι σε θέση να γνωρίζω, για τα οικογενειακά ονόματα της Νισύρου δεν έχει δει το φως της δημοσιότητας καμιά σχετική έρευνα. Αυτός, καταρχήν, ήταν ο λόγος που με έκαμε να καταπιαστώ με το θέμα, ένα θέμα χρονοβόρο και δύσκολο. Χρονοβόρο, γιατί κάθε είδους έρευνα προϋποθέτει χρόνο, και δύσκολο, γιατί ο ερευνητής πρέπει να έχει ειδικές γνώσεις, πέρα από κάθε άλλη παιδεία, και σχετική πείρα, προσόντα για τα οποία δεν αισθάνομαι και τόσο ικανός.

Προηγήθηκε η μελέτη μου γύρω από τα ονοματολογικά της Χάλκης που είδε τη δημοσιότητα μέσα από τον ΙΑ' (1986) τόμο των «Δωδ/κών Χρονικών» της Στέγης Γραμμάτων και Τεχνών Δωδ/νήσου, με την παρότρυνση και ενθάρρυνση των Αγαπητού Τσοπανάκη, Ακαδημαϊκού - Ομ. Καθηγητή του Πανεπ. Θεσσαλονίκης, Κων/τίνου Μηνά, Καθηγητή Γλωσσολογίας

* Ανακοινώθηκε στο Ε' Πολιτιστικό Συμπόσιο Δωδεκανήσου, που έγινε στη Νίσυρο από 23 έως 27 Αυγούστου 1987.

στο Πανεπ. Ιωαννίων, και Χριστόδ. Παπαχριστοδούλου, Επίτ. Γυμνασιάρχη - Γλωσσολόγου - Ιστορικού.

Θέλω να πιστεύω ότι και η δεύτερη αυτή έρευνα, με όμοιο αντικείμενο, θα γίνει κίνητρο για παραπέρα συστηματική επεξεργασία από ειδικούς ερευνητές, αφού οι έρευνες αυτές παραμένουν, και πρέπει να παραμένουν, πάντα ανοιχτές για διόρθωση ή συμπλήρωση.

2. Η συγκέντρωση και ταξινόμηση του υλικού

Το υλικό που συγκεντρώθηκε (βλ. Ειδική Βιβλιογραφία - Πηγές), αναφέρεται μόνο στα οικογενειακά ονόματα του νησιού, δηλαδή στα επώνυμα ή επίθετά μας, όπως συνηθίζουμε να τα λέμε. Θα ήταν τολμηρό να χαρακτηριστεί η έρευνα αυτή σαν εξαντλητική. Απλώς, θέλω να πιστεύω ότι είναι μια μικρή συμβολή, που αν αποτελέσει ερέθισμα για παραπέρα έρευνα, θα ήμουν ευτυχής.

Τα βαφτιστικά ονόματα δεν συμπεριλήφθηκαν εδώ, γιατί αυτά αποτελούν ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο για μια ξεχωριστή μελέτη.

Για την κατάταξη του ονοματολογικού υλικού, που συγκεντρώθηκε, ακολουθήσαμε τη μέθοδο ταξινόμησης που υποδεικνύεται από τον Μανόλη Τριανταφυλλίδη*. Έτσι τα νισύρικα οικογενειακά ονόματα κατατάχτηκαν στις επιμέρους κατηγορίες: πατρωνυμικά, μητρωνυμικά, εθνικά, επαγγελματικά και παρατσούκλια, για τις οποίες γίνεται αναφορά στα οικεία κεφάλαια. Τέλος, καθεμιά από τις παραπάνω κατηγορίες χωρίστηκε σε ενότητες, ανάλογα με την παραγωγή ή τον τρόπο σχηματισμού των ονομάτων που ανήκουν σ' αυτές.

II. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ιστορική εξέλιξη των οικογενειακών ονομάτων

Τα οικογενειακά μας ονόματα ξεκινούν ήδη από τους αρχαίους μας προγόνους, κυρίως ως πατρωνυμικά. Πλάι στο κύριο όνομα, όπως ξέρουμε, έγραφαν το πατρώνυμο σε πτώση γενική κτητική, π.χ. Θουκυδίδης ο Ολόρου, Κίμων ο Μιλτιάδου, δηλαδή Θουκυδίδης (ο υιός του) Ολόρου, Κίμων (ο υιός του Μιλτιάδου), που μας θυμίζουν σημερινά πατρωνυμικά που σχηματίστηκαν από τη γενική πτώση βαφτιστικών ονομάτων με τον λόγιό τους τύπο, όπως Κων/τίνος Γερασίμου, Αντώνιος Μενελάου κλπ., για να πάραw πρόχειρα δυο χαρακτηριστικά σημερινά νισύρικα οικογενειακά ονόματα.

* Βλ. Μ. Τριανταφυλλίδη: Τα Οικογενειακά μας Ονόματα, Θεσ/νίκη 1982.

Ακόμη οι αρχαίοι Έλληνες έκαναν χρήση συχνή των πατριδωνυμικών οικογενειακών, όπως : Απολλώνιος ο Ρόδιος, Θαλής ο Μιλήσιος, που μας θυμίζουν σημερινά οικογενειακά εθνικά ονόματα, για να σημειώσω τα νισύρικτα Λήμιος, Ρόδιος, Πάριος κλπ.

Αν ανατρέξουμε ακόμη παλαιότερα, θα δούμε ότι ο Όμηρος μας πληροφορεί ότι γινόταν χρήση οικογενειακών ονομάτων με μορφή παρωνυμίων, καθώς μας λέει για κάποιο Αρναίο, που τον έλεγαν όλοι Ίρο, για να τον ξεχωρίζουν :

*Ἄρναϊος δ' ὄνομ' ἔσκε· τὸ γὰρ θέτο πότνια μήτηρ
ἐκ γενετῆς· Ἴρον δὲ κέκλησκον ἅπαντες).*

(Οδυσσεΐας Ρ, 5 - 6)

Στους ελληνιστικούς χρόνους συναντούμε οικογενειακά ονόματα με τη μορφή παρωνυμίων. Γνωστοί μας είναι οι Αντίγονος ο Γονατάς, Πτολεμαίος ο Φιλάδελφος κ.ά.

Αλλά στο μεσαίωνα γίνεται χρήση παρωνυμίων πλάι στα βαφτιστικά, που διατηρούνται μέχρι σήμερα. Έτσι, ξέρουμε για κάποιο Ίωάννην τούνομα, Κουτζομύτην τήν επωνυμίαν (Κεδρηνός, 11ος αι.) ή Νικόλαον τήν κλήσιν, Καναβὸν τήν ἐπίκλησιν (12ος αι.)*.

Από τη βυζαντινή περίοδο έχουν διατηρηθεί μέχρι σήμερα αρκετά οικογενειακά ονόματα στον ευρύτερο ελληνικό, αλλά και στο δωδεκανησιακό χώρο, όπως τα Αργυρός, Μεταξωτός, Βλαστός κ.ά.** Ήδη, όπως μας πληροφορεί ο Μ. Τριανταφυλλίδης*** σε μια επιστημονική του ανακοίνωση στο Δ' Διεθνές Συνέδριο Ονομαστικών Επιστημών, το 1952 στην Ουβάλα, πριν ακόμη από την άλωση της Κων/πολης συναντούμε κανονικά οικογενειακά ονόματα, και μάλιστα τόσο στην ίδια την Κων/πολη, όσο και στη Θράκη, Κρήτη, Χίο και Ιόνια νησιά.

Ο 16ος αιώνας, που ακολουθεί, όπως σημειώνει η Φανή Μαυροειδή, καίρια εποχή σε ό,τι αφορά τη διαμόρφωση των νεοελληνικών κύριων ονομάτων και των επιθέτων ιδιαίτερα, αφού παραδοσιακά (βυζαντινά) στοιχεία «ζυμώθηκαν» με νέα ή ξένα****.

Κυρίως, όμως, τα περισσότερα νεοελληνικά οικογενειακά ονόματα

* Βλ. Μ. Τριανταφυλλίδη, ό.π., σ. 193.

** Βλ. Χρ. Παπαχριστοδούλου : Οικογενειακά επώνυμα Δωδεκανήσου, Ανάτ. σ. 318.

*** Βλ. Μ. Τριανταφυλλίδη : ό.π., σ. 193.

**** Βλ. Τα ονόματα των Ελλήνων το 16ο αιώνα. Περιοδικό «Ονόματα», τ. 9, 1984, σ. 145.

δημιουργήθηκαν τον 19ο αιώνα, μετά την ίδρυση του ελληνικού Βασιλείου (1831), με την υποχρεωτική εκπαίδευση, τη στρατιωτική θητεία και γενικά μέσω της όλης κρατικής οργάνωσης*. Δεν γίνεται όμως λόγος για ελληνική κρατική οργάνωση στο δωδεκανησιακό χώρο, αφού ολόκληρος ο 19ος αιώνας είναι αιώνας δουλείας. Δεν υπάρχει, επομένως, πίεση μέσω κάποιας κρατικής μηχανής, έτσι ώστε να αρχίσει κάποια κρυστάλλωση ή διαμόρφωση οικογενειακών ονομάτων.

Εκείνο που προκύπτει από την έρευνά μας γύρω από τα ονοματολογικά της Χάλκης** και τώρα της Νισύρου, αλλά και από άλλες έρευνες*** είναι ότι το 19ο αιώνα δεν υπάρχουν ακόμη κρυσταλλωμένα οικογενειακά ονόματα. Ειδικότερα στη Νίσυρο, από το πρώτο τέταρτο του 19ου αιώνα υπάρχει κάποια τάση κρυστάλλωσης των οικογενειακών ονομάτων, που πάντως δεν έχουν ακόμη πάρει την οριστική τους μορφή. Αυτό φαίνεται από τις πηγές που χρησιμοποιούμε για την έρευνά μας, περισσότερο όμως διαπιστώνεται από τον κατάλογο ιδιοκτησίας ιδιωτικού γεωργικού κλήρου του Δήμου Μανδρακίου Νισύρου, με βάση το κτηματολόγιο (μάνα) του 1828, που συνέταξε ο φίλιτος κ. Μιλτιάδης Λογοθέτης, συγγραφέας - οικονομολόγος - ερευνητής της ιστορίας του δωδεκανησιακού χώρου, και που ευγενικά μου παραχώρησε για κάποιες διαπιστώσεις.

Έτσι στον κατάλογο αυτό διαβάζομε βαφτιστικά ονόματα, που συνοδεύονται :

α. από το όνομα ή το παρατσούκλι του πατέρα σε πτώση γενική κτητική, όπως :

Βασίλης του Διακοδημήτρη

Ειρήνη του Καρούτζου

* Βλ. Μ. Τριανταφυλλίδη: όπ.π., σ. 193, 194.

** Βλ. Μ. Σκανδαλίδη: Συμβολή στα ονοματολογικά της Χάλκης Δωδεκανήσου, «Δωδεκανησιακά Χρονικά», τ. ΙΑ', 1986 και ανάπτυπο.

*** Βλ. Θωμόπουλου Ι., Τα Σωμαϊκά επώνυμα, «Σωμαϊκά» Γ' (1977), σ. 173 - 179. Καρανικόλα Σωτ.: Παρωνύμια και σκωπτικά ονόματα εν Σύμη, «Δωδ/κόν Αρχειον» 3 (1958) σ. 134 - 176. Καρανικόλα Σωτ., Σωμαϊκόν Ονοματολόγιον, Αθήναι 1971 επιμ. Α. Σ. Καρανικόλα. Παπαχριστοδούλου Χρ., Το τοπωνυμικό της Ρόδου, Ρόδος 1951, Παπαχριστοδούλου Χρ., Τοπωνυμικά και Ονοματικά Χάλκης Δωδ/νήσου, περιόδ. «Πλάτων» Α' (1960). Παπαχριστοδούλου Χρ., Οικογενειακά επώνυμα Δωδ/νήσου, ανάτ. από το αφιέρ. στη μνήμη Μ. Τριανταφυλλίδη, Αθήναι 1960, σ. 317 - 336. Παπαχριστοδούλου Χρ., Συμβολή στο τοπωνυμικό της Ρόδου, «Δωδ/κά Χρονικά» Ε' (1978) σ. 9 - 96. Σκανδαλίδη Μιχ., Χαλκήτικα οικογενειακά ονόματα και παρατσούκλια από αρχαία ή βυζαντινή επίδραση, περιόδ. «Ονόματα» τ. 9 (1984) σ. 258 - 262 και ανάπτυπο. Σκανδαλίδη Μιχ., Πατρωνυμικά και μητρωνυμικά Χάλκης Δωδ/νήσου, περιόδ. «Ονόματα» τ. 10 (1986) και ανάπτυπο.

Παναγιώτης του Εκκλησιάρχη
Δημήτριος του Μανόλακα.

Είναι αυτά που αργότερα θα διαμορφωθούν σε οικογενειακά πατρωνυμικά.

β. από το όνομα ή το παρατσούκλι της μητέρας σε πτώση γενική κτητική, όπως :

Παπανικήτας Σακέλλαινας
Μαρία της Αρχοντούς
Ιωάννης της Μαντούς
Ιωάννης της Μουστάκας.

Είναι αυτά που αργότερα θα κρυσταλλωθούν σε οικογενειακά μητρωνυμικά.

III. ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΑΜΑΝΤΟΥ Κ., Γλωσσογεωγραφικά. 1. Οικογενειακά ονόματα εξ εθνικών, τόμος «εις μνήμην Γ. Π. Οικονομου», Αθήναι 1954, σ. 115 - 120 (Βλ. και Κ. Αμάντου, Γλωσσικά Μελετήματα, Αθήναι 1964, σ. 537 - 540).
2. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Γ., Περί των ελληνικών ανδρωνυμικών, «Λαογραφία» 6 (1923), σ. 121 - 126.
3. ΑΝΔΡΙΩΤΗ ΝΙΚΟΛ., Συμβολή στη μορφολογία των νεοελληνικών επωνύμων, «Επιστ. Επετ. Φιλολ. Σχ. Παν. Θεσσαλίας» 6 (1950), σ. 185 - 206.
4. ΑΝΔΡΙΩΤΗ ΝΙΚΟΛ., Τα βυζαντινά και νεοελληνικά επώνυμα, «Μακεδονικόν Ημερολόγιον του Ν. Σφενδόνη», 1965, σ. 163 - 166.
5. ΒΑΜΒΑΚΙΔΗ ΙΟΡΔ., Σύμμεικτα εξ Οινόης, «Αρχαίον Πόντου» 9 (1939), σ. 152 - 178, σ. 175 - 177 επώνυμα και παρωνύμια.
6. ΔΑΦΕΡΜΟΥ Γ., Μυλοποταμίτικα επώνυμα και τοπωνύμια, «Επετ. Εταιρ. Κρητ. Σπουδών», 2 (1939), σ. 375 - 384.
7. ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΥ Ι., Τα Συμαϊκά επώνυμα, «Συμαϊκά» Γ' (1977), σ. 173 - 179.
8. ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑ ΣΩΤ., Παρωνύμια και σκωπτικά ονόματα εν Σύμη, «Δωδ/κόν Αρχαίον» 3 (1958), σ. 134 - 176.
9. ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑ ΣΩΤ., Συμαϊκόν Ονοματολόγιον, Αθήναι 1971, Επιμ. Α.Σ. Καρανικόλα.
10. ΚΟΛΙΤΣΗ ΑΝΔΡ. Περί των κυρίων ονομάτων και των επωνύμων των Κυπρίων, Αθήναι 1964.
11. ΚΟΥΚΟΥΛΕ Φ., Βυζαντινά Επώνυμα, «Επετ. Βυζ. Σπουδ.» Ε. 12 - 14.
12. ΚΡΕΚΟΥΚΙΑ Δ., Τριφυλίαν βαπτιστικά, επώνυμα, παρωνύμια, Αθήναι 1955.
13. ΚΡΙΑΡΑ ΕΜΜ., Συμβολή εις τα νεοελληνικά παρωνύμια, «Αθηνά» 44 (1932), σ. 171 - 183.
14. ΛΑΜΠΡΟΥ ΣΠ., Μητρωνυμικά οικογενειακά ονόματα, «Ν. Ελληνομνήμων» 2 (1905), σ. 281 - 288.
15. ΛΑΜΠΡΟΥ ΣΠ., Μητρωνυμικά οικογενειακά ονόματα εν Σύμη, «Ν. Ελληνομνήμων» 3 (1906), σ. 249 - 256.

16. ΛΟΡΕΝΤΖΑΤΟΥ ΠΑΝ., Συμβολή εις τα νεοελληνικά παρωνύμια, «Λεξικ. Αρχεῖον» 6 (1923), σ. 40 - 71.
17. ΜΟΥΣΟΥΡΗ ΣΠ., Τοπωνυμικόν της νήσου Ιθάκης και επώνυμα Ιθακησίων, Αθήναι 1959.
18. ΜΠΟΥΝΙΑ ΙΩ., «Κερκυραϊκά», Β' Κέρκυρα 1958 - 59 (επώνυμα, τοπωνυμία, παρωνύμια όλων των χωρίων της Κερκύρας), σ. 11 - 148.
19. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΟΥ ΣΤ., Οικογενειακά τινα επώνυμα της Κρήτης, Λαογραφία 7 (1923), σ. 369 - 384.
20. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ Δ., Επώνυμα Ποντιακά, «Αρχεῖον Πόντου» 6 (1934 - 35), σ. 206 - 227.
21. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Α., Μεσαιωνικά επώνυμα γυναικῶν εις -πούλλος εν Πόντω, «Αθηνά» 43 (1931), σ. 211 - 212.
22. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Α., Επώνυμα Χαλδίας κατά τον 18ον αἰώνα, «Αρχεῖον Πόντου» 8 (1938), σ. 13 - 17.
23. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ ΧΡΙΣΤΟΔ., Το τοπωνυμικόν της Ρόδου, Ρόδος 1951.
24. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ ΧΡΙΣΤΟΔ., Τοπωνυμικά και Ονοματικά Χάλκης Δωδεκανήσου, Περιοδ. «Πλάτων» Α (1960).
25. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ ΧΡΙΣΤΟΔ., Οικογενειακά επώνυμα Δωδ/νήσου, ανάπτυπο από το αφιέρωμα στη μνήμη Μ. Τριανταφυλλίδη, Αθήναι 1960, σ. 317 - 336.
26. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ ΧΡΙΣΤΟΔ., Συμβολή στο τοπωνυμικόν της Ρόδου, «Δωδ/κά Χρονικά» Ε (1978), σ. 9 - 96.
27. ΠΑΣΧΑΛΗ ΔΗΜ., Βυζαντινά εν Άνδρω ονόματα και επωνύμια, «Επετ. Ετ. Κυκλαδικῶν Μελετών» 10 (1974 - 76), σ. 133 - 179.
28. ΣΙΓΑΛΑ Α., Συρίων βαπτιστικά - παρωνύμια - επώνυμα, «Λεξικ. Αρχεῖον» 6 (1923), σ. 160 - 209.
29. ΣΚΑΝΔΑΛΙΔΗ ΜΙΧ., Το τοπωνυμικόν της Χάλκης Δωδ/νήσου, 14η σειρά αυτοτ. εκδ. Στέγης Γραμμάτων και Τεχνῶν Δωδ/νήσου, Ρόδος 1982.
30. ΣΚΑΝΔΑΛΙΔΗ ΜΙΧ., Συμβολή στα ονοματολογικά της Χάλκης Δωδ/νήσου, «Δωδεκανησιακά Χρονικά» τ. ΙΑ (1986) και ανάπτυπο.
31. ΣΚΑΝΔΑΛΙΔΗ ΜΙΧ., Χαλκήτικα οικογενειακά ονόματα και παρατσούκλια από αρχαία ή βυζαντινή επίδραση, περιοδ. «Ονόματα» τ. 9 (1984), σ. 258 - 262 και ανάπτυπο.
32. ΣΚΑΝΔΑΛΙΔΗ ΜΙΧ., Πατρωνυμικά και μητρωνυμικά Χάλκης Δωδ/νήσου, περιοδ. «Ονόματα» τ. 10 (1986) και ανάπτυπο.
33. ΣΤΑΜΝΟΠΟΥΛΟΥ Ι., Ονοματολογικά, «Λαογραφία» 6 (1917 - 18) σ. 424 - 451.
34. ΣΤΑΜΝΟΠΟΥΛΟΥ Ι., Βόλτες ονοματολογικές, Σειρά πρώτη, Αθήνα 1929, Τυπογρ. Γ. Η. Καλλέργη.
35. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ Μ., Τα οικογενειακά μας ονόματα, προλεγ. - επεξ. κειμένου - σχόλια Ε. Σ. Στάθης, Θεσσ/κη 1982.

IV. ΕΙΔΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (ΠΗΓΕΣ)

Αρκετοί Νισύριοι και Νισυριές, που κατοικούν στην πόλη της Ρόδου, μου στάθηκαν πολύτιμοι βοηθοί και συνέβαλαν θετικά στη διακρίβωση του ιστορικού πολλῶν οικογενειακῶν ονομάτων του νησιού.

Τους απευθύνω τις ευχαριστίες μου και τους θεωρώ πολύτιμη ζωντανή

πηγή, χωρίς την οποία οποιαδήποτε μελέτη ή έρευνα με αναφορά τις ρίζες μας θα ήταν ματαιοπονία.

Πέρα από τη ζωντανή αυτή βιβλιογραφία μου στάθηκαν πηγές αξιόλογες και οι παρακάτω εργασίες, μελέτες ή έρευνες, που κατά καιρούς δημοσιεύτηκαν στους τόμους των «Νισυριακών» ή αυτοτελείς. Οι αριθμοί σε παρένθεση, στο τέλος κάθε εργασίας, φανερώνουν τον τόμο και τον αριθμό των σελίδων :

1. ΑΝΤΑΠΑΣΗ ΑΝΤ., Η κοινότης Εμπορείου και η μετανάστευσις (1, 126 - 135).
2. «ΓΝΩΜΑΓΟΡΑΣ», Μηνιαίο Νισυριακό Δελτίο, Ν. Υόρκη 1931 - 1938.
3. ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ ΠΕΡ., Η γενεαλογία του νεομάρτυρος Νικήτα... (1,32 - 50).
4. ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗ ΑΝΑΣΤ., Λαογραφικά σύμμεικτα Νισύρου, Εμμ. Καρπαθίου (Βιβλιοκρισία) (2,278 - 282).
5. ΚΕΝΤΡΗ ΣΤ., Εκκλησίες και ξωκκλήσια της Νισύρου (8,55 - 96).
6. ΚΟΝΤΟΒΕΡΟΥ ΛΑΖ., Ονόματα τοπιών και περιφερειών των τριών περιοχών της νήσου Νισύρου (1,136 - 160).
7. ΚΟΥΜΕΝΤΟΥ Γ., Τα «Χρονικά» της «Πορφυρίδος» Ρόδου (1,118 - 125).
8. ΚΟΥΜΕΝΤΟΥ ΝΙΚΗΤΑ, Η Κατερίνα του Κούλελη (3,292 - 329).
9. ΚΟΥΜΕΝΤΟΥ ΝΙΚΗΤΑ, Μοιρολόγια Νισύρικα (4,329 - 306).
10. ΚΟΥΜΕΝΤΟΥ ΝΙΚΗΤΑ, Ο Γάμος στη Νίσυρο (5,157 - 263).
11. ΚΟΥΤΕΛΑΚΗ Χ., Ποικίλα έγγραφα από τα Νικεΐα Νισύρου (6,114 - 127).
12. ΛΟΓΟΘΕΤΗ ΜΙΑΤ., Ο περιοδικός τύπος της Νισύρου, 1914 - 1978 (6,61 - 98).
13. ΛΟΓΟΘΕΤΗ ΜΙΑΤ., Νισύριοι εθελοντές στο Β' Παγκ. Πόλεμο (8,49 - 53).
14. ΛΟΓΟΘΕΤΗ ΜΙΑΤ., Κατάλογος ιδιοκτησίας ιδιωτικού γεωργικού κλήρου Δήμου Μανδρακίου Νισύρου με βάση το κτηματολόγιο (μύνα) των ετών 1828, 1895 και 1923 (Χειρόγρ. αδημ.σ.).
15. ΛΟΓΟΘΕΤΗ ΜΙΑΤ., Οι πρώτες προσπάθειες για την κατασκευή του λιμανιού της Νισύρου κατά τα τελευταία χρόνια της τουρκοκρατίας 1885 - 1912 (7,183 - 283).
16. ΜΑΝΕΣΗ ΣΤ., Παρατηρήσεις στο τοπωνυμικό Νισύρου (2,260 - 271).
17. ΜΠΑΛΑΛΑ ΔΗΜ., Γράμματα (2,215 - 227).
18. ΜΠΑΛΑΛΑ ΔΗΜ., Ποιήματα (7,35 κ.ε.).
19. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ ΧΡ., Τοπωνυμικό Νισύρου (3,230 - 268).
20. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗ ΕΜΜ., Ανέκδοτα Νισυριακά έγγραφα των χρόνων της Επανάστασης 1821 (3,23 - 48).
21. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗ ΓΑΒΡ., Δημόδες γλωσσικό υλικό και λαογραφικά ανέκδοτα του χωρίου Νικεΐα ή Νικιά της Νισύρου (8,121 - 256 και Ανάτυπο).
22. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗ Κ., Η Ιστορία των προνομίων των Νοτίων Σποράδων (3,142 - 229).
23. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗ Κ., Δυο ιστορικά έγγραφα των ετών 1834 και 1847 (7,284 - 297).
24. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗ Κ., Παραδόσεις και τοπικές ιστορίες της Νισύρου (8,279 - 316).
25. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗ ΝΙΚΗΤΑ, Η διακονία μου, Αθήναι 1981.
26. ΤΣΙΡΙΠΑΝΛΗ ΖΑΧ., Νίσυρος και Πάτιμος (8,7 - 21).
27. ΝΙΣΥΡΙΚΟΙ ΑΝΤΙΔΑΛΟΙ, Εφημερίδα αρ. φ. 1 - 58.
28. ΤΑ ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ ΝΕΑ, Εφημερίδα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

ΠΑΤΡΩΝΥΜΙΚΑ

Το πατρωνυμικό προέρχεται από το βαφτιστικό όνομα του πατέρα και τα παρατσούκλια (παρατίλι(ον)) παρασίκλι) παρατσούκλι, βλ. Λεξ. Ν. Ανδριώτη) είναι το πιο συχνό είδος των οικογενειακών ονομάτων.

Σε πολλούς, στη Νίσυρο και τε άλλα νησιά μας, το βαφτιστικό όνομα, που συνήθως είναι όμοιο με του παππού, είναι και η ρίζα του πατρωνυμικού τους. Έτσι ακούμε : Ζαχαρίας Ζαχαρίου, Φίλιππος Φιλίππου, Γεράσιμος Γερασίμου, Χριστόφορος Χριστοφόρου κ.ο.κ., που είναι μια επιβεβαίωση του σχηματισμού τους.

Εξάλλου στη Νίσυρο συνηθίζεται να ονομάζουν ένα πρόσωπο, πολλές φορές, όχι με το οικογενειακό του όνομα, δηλ. με το επώνυμό του, αλλά με το όνομα του πατέρα σε γενική κτητική, Αυτό το συναντούμε από τις αρχές ήδη του περασμένου αιώνα, όπως φαίνεται από το κτηματολόγιο του 1828 του νησιού, όπου διαβάζουμε : Νικόλαος του Κώστα, Καλή του Λεντή, Άννα του Γιάννη, Διακομαρία του Μπουράκη κ.ο.κ. Έτσι γεννήθηκαν τα πατρωνυμικά, που στην αρχή, όπως είδαμε, λέγονταν σε έναρθρη γενική, που διατηρήθηκε εύκολα σε πατρωνυμικά που σχηματίζονταν με το λόγιό τους τύπο (Ανδρέου, Αντωνίου, Φωτίου). Αντίθετα τα πατρωνυμικά που διατήρησαν το λαϊκό τους τύπο δυσκολεύτηκαν να φυλάξουν τη γενική, ίσως από την εκφορά π.χ. ο (γιος του) Διαμαντή, του Θοδωρή, του Καράγιωργη κλπ., όπου εξαιτίας του άρθρου ήταν φυσικό να καταλήξουν σε ονομαστική πτώση : Διαμαντής, Θοδωρής, Καράγιωργης. (Βλ. και Μ. Τριανταφυλλίδη, «Τα οικογενειακά μας ονόματα», σ. 11 - 12).

Έτσι τα πατρωνυμικά οικογενειακά ονόματα της Νισύρου παράγονται ή σχηματίζονται :

α. Από τη γενική πτώση βαφτιστικών ονομάτων με το λόγιό τους τύπο :

Αθ ανασίου¹, Ανδρέου και -α (κατάλ. 1923, όπου Ανδρέα Καλλιόπη - Ζαπιτέ), Αντωνίου, Βασιλείου, Γερασίμου (Ν), Γεωργίου, Γρηγορίου, Δημητρίου, Διακογεωργίου, γνωστό επώνυμο από το 1798, τότε που ο ηγούμενος της Σπηλιανής Αθα-

1. Τα γράμματα Μ (Μανδράκι), Ν (Νικειά), Ε (Εμπορειό) φανερώνουν πού επιχωρεύει το οικογενειακό όνομα.

νάσιος Προσκυνητής ανέθεσε στο Νισύριο καλλιτέχνη Παύλο Δ. την επαργύρωση και επιχρύσωση της μεγάλης εικόνας, όπως είναι σήμερα (6, 131), Εμμανουήλ (1923)², Ευαγγέλου, Ευστρατίου (N), Ζαφειρίου, Ζαχαρίου, Θεοδώρου (M), Ιακώβου, γνωστή κάποια Καλή I, μια από τις δεκαπέντε γυναίκες εργάτριες του λιμανιού στα 1902 (7,201), Ιγνατίου (1828), Ιωάννου, Καλογήρου (M), πατρώνυμο από επάγγ. : ο γιος του Κ. Καμπάρου, Καραγεωργίου, Κοντονικολάου (N), Κωνσταντίνου, Λαζάρου, έτσι επωνομάστηκαν οι απόγονοι του Νισύριου ζωγράφου Παύλου Ανεγνώστη, όπως μας πληροφορεί ο Χ. Κουτελάκης (8,269), Λεβιδίκου (⟨Λουδοβίκος;⟩ (1828, Λ. Ειρήνη), Μενελάου (M), Νικολάου, Παναγιώτου, Παπαγρηγορίου· γνωστό από το 1835, όπου κάποιος Νικόλαος Π. υπογράφει ως απεσταλμένος της Νισύρου σε υπόμνημα των αντιπροσώπων των Ανατολικών Σποράδων προς τους πρεσβευτές των τριών Συμμαχικών αυλών (3,187), Παπαντωνίου (N) και Παπαντώνης, Παύλου, Σταματίου (1895), Τριανταφύλλου (E), Φιλίππου (M), Φωτίου, Χατζηδημητρίου, Χατζηνικολάου (M) και -ας, Χατζηπαπαϊωάννου (1895), Χριστοδούλου, Χριστοφόρου (M).

β. Από την ονομαστική πτώση βαφτιστικών ονομάτων, που φύλαξαν το λαϊκό τους τύπο :

Αλεξανδρής, από μετασχηματισμό του βαφτ. Αλέξανδρος, Αυγερινός, Αχιλλέας (E), Βαγιανός (N) (⟨Βάια, τα;⟩ στη Χάλκη απαντά σαν βαφτιστικό και σχετίζεται με την εορτή των Βαΐων³, Βελισάρης (E), από το Βελισάριος) Βελισάρης, κατά το Δημήτριος) Δημήτρης, Διακαντώνης και Διακαντωνίου (1895), Διακοβασίλης και Διακοβασιλείου (N) (1895), Διακογιάννης, Διακοκωνσταντής και Διακωσταντής (N) Διακομιχάλης, Διακονικήτας, Διακονικόλας (N), Διακοπαναγιώτης, Διάκος, Διακοστρατής (N), Διακοφραζής, Διακοχριστόφορος. Μας ξενίζει η συχνότητα του προθήματος διακοσε πολλά οικογενειακά νισύρικα ονόματα. «Διάκος» μπορεί να σήμαινε, αρχικά, τον γραμματισμένο ή αυτόν που ήξερε περισσότερα γράμματα από

2. Οι χρονολογίες σε παρένθεση φανερώνουν τον αντίστοιχο κατάλογο ιδιοκτησίας, όπου μνημονεύεται το οικογενειακό όνομα, που πιθανόν σήμερα να μην ακούεται πια.

3. Βλ. και Σ. Μενάρδου, Περί των ονομάτων των Κυπρίων, «Αθηνά» τ. 16, 1904, σ. 282.

τους άλλους και να ισοδυναμούσε με το «λόγιος». Έχουμε τη μαρτυρία του Γ. Μιχαηλίδη-Νουάρου ότι: «διάκουσ ὠνόμαζον τοὺς ἐγγραμμάτους τοῦ καιροῦ, διότι οἱ διάκονοι διεκρίνοντο διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παιδείαν των· ἔτσι ὠνόμαζον καὶ τὸν πατέρα μου (παρωνύμιον)». Διαμαντής - Διαμαντόπουλος, Θεοδωρής, Καραγιάννης, Καραγιωργής (N), Καρακωνσταντής και -ντίος, Καραμιχάλης, γνωστό ήδη από τα κατάστιχα της Νισύρου των ετών 1821 - 28 (3, 46). Εδώ το πρόθημα кара- από την τουρκ. λ. Кара= μαύρος και χρησιμοποιείται για να δηλώσει αρχικά το χρώμα των ίππων, ύστερα: βαρύθυμος, βαρύς· επί ανθρώπων σημαίνει αυτόν που έχει μαύρο χρώμα, αλλά και το ρωμαλέο, τον παλικάρά, το σπουδαίο, επειδή το кара σε ορισμένες λέξεις υπήρξε, ως πρώτο συνθετικό, μεγεθυντικό επιτατικής σημασίας. Φρ.: «μας κάμνει τον καρά». Κατσαντώνης και με την υπκρ. κατάλ. -άκης Κατσαντωνάκης (1923) και Κατσιαντώνης (1895, 1923) με πρόθημα κατσο- και β' συνθ. βαφτιστικό. Το κατσο-ως α' συνθ. με τη σημασία του «ζαρωμένος»: κατσό-πρινος, (σ)κατσόχοιρος, από το θέμα ακαθνο- του άκανθα⁴, Κοντομανόλης (N) και Κοντεμανόλης, Κοντοπαντελής, Κουβής (M), υποχωρητικός τύπος του Ιάκωβος) Ιακωβής) Κωβής) Κουβής. Κώνστας (M) - Κώστας (1895) και μγθ. τύπος Κωσταράς (E), Κωνσταντής, Λεντής (M) από το Λέων) Λεοντίον) Λεοντής) Λεντής: στην Κάσο και Κάρπαθο θεωρείται σαν χαϊδευτικό του Ηλίας. Λέος (Λέων) και σε γεν. Λέου σε έγγραφο του 1828. Λούκας (E) που είναι το Λουκάς με αναβιβασμό του τόνου. Μακρογιάννης και Μακρυγιάννης (M), Μαστραντώνης (M), Μαστρογιάννης (M), που στα 1828, στους καταλόγους ιδιοκτησίας, απαντά ακόμη σαν βαφτιστικό: Μ. Αγγελίνης. Μαστρομιχάλης (N) με το πρόθημα μαστρο-μαστορο (ζμάστορας) με αποβολή του ο, κατά το νόμο του Kretschmer. Μηνάς (N), Μιαούλης (1923), Παπαγιάννης και υπκρ. Παπαγιαννάκης, Παπαμανόλης και Παπαεμμανουήλ, Παπακώστας (M), Παπαμηνάς (N), Παπανικήτας, Παπαντώνης και Παπαντωνίου (N), Παρασκευάς (M), Παρθένης (M), Πολυχρόνης (M) όνομα ευχετικό και κατόπιν επώνυμο. Παρόμοιο ευχετικό όνομα κατά την αρχαιότητα είναι το Πολύβιος· κατά τον Τ. Γριτσόπουλο προέρχεται από το λήμμα «πολυχρονώ»⁵, Σάββας, Φουκάς (ζΦωκάς) (1828,

4. Βλ. Λεξικό του Ν. Ανδριώτη και Μ. Φιλήντα, «Γλωσσογνωσία» 1,149 κ.ε.

5. Βλ. Βαφτιστικά ονόματα εκ Πελοποννήσου των χρόνων της τουρκοκρατίας, «Λαογραφία» 16, 1956, σ. 372.

1895), Χαρίτος (⟨Χαρίτων) κατά τα εις -ος. Στη Χάλκη διατηρείται το βαφτ. Χαρίτων. Χατζηκώστας (N), Χατζημιχάλης, πρβλ. το πν. «η καμάρα του Χ.», Χατζηνικόλας (M), Χατζηστεφανής με το πρόθημα Χατζη-⟨Χατζής (λ. αραβοτουρκική: hacı = προσκυνητής), Χριστοφής (M).

γ. Από υποκοριστικά βαφτιστικών ή οικογενειακών ονομάτων με τις καταλήξεις :

1. -άκης. Η κατάλ., που σημαίνει το παιδί, είναι μsn. και προϋποθέτει την ουδέτ. υπkr. κατάλ. -άκι, που έρχεται από τον υποκορισμό σε -ιον ουσιαστικών, όπως αύλαξ -αυλάκιον -αυλάκι⁶ κ.ο.κ.

Έτσι έχουμε : Αντωνάκης (⟨Αντώνιος - Αντώνης - Αντωνάκι - Αντωνάκης) και κατά τον ίδιο τρόπο σχηματισμού τα : Απριλάκης (N), που προέρχεται από παρατσούκλι, Βασιλάκης, Γεωργάκης (M), Γιακουμάκης (N) και Γιακουμής από το Ιάκωβος, Γιαννάκης (M, N), Ζαχαράκης, Κονομάκης (1828) (Οικονομάκης, Μανολάκης, Νικολάκης (M), Παυλάκης (M) (1895).

2. -ίδης, που σημαίνει καταγωγή, το παιδί και προέρχεται από την αρχαία κατάλ. πατρωνυμ. -ίδης : Αποστολίδης, (M) που μαρτυρείται στους καταλόγους ιδιοκτησίας του 1895 και έρχεται από την Άνδρο, (πρβλ. προς το πν. «Αποστολιδικά»). Γιαννίδης (M), Εμμανουηλίδης (M), Ζωίδης (⟨ζωή). Στη Χάλκη απαντά το γυναικείο βαφτ. Ζωϊδία. Θεοδωρίδης (M), Θεοχαρίδης (N), Ιακωβίδης, Κωσταντινίδης, Κωστίδης (E), Λουκίδης (E), Μορφίδης (1923 : Κυπραίος), Παντελίδης (E), Πετρίδης (E), Πολυχρονίδης.

3. -άδης, -ιάδης : Ανδρεάδης (E), Βασιλειάδης, Γεωργιάδης, Γρηγοριάδης (M), Ζαχαριάδης (N, E), Ηλιάδης (N), Νικητιάδης (N), Παρθενιάδης (M), Πολυχρονιάδης (1923), Φωτιάδης (M).

4. -ούλλης : Κατάλ. υπkr. που προέρχεται από την ουδέτ. κατάλ. -ούλι· ήδη στο μεσαίωνα συνή η κατάλ. -ούλλιν : δενδρούλλιν, αρχ. κατάλ. -ούλλιον : δενδρούλλιον⁷. Ανδρουλλής (⟨Ανδρούλλης, χαϊδ. του Ανδρέας, και με τις κατάλ. -ούλης, -άκης Ανδρουλλάκης, Βρούλλης (M), υποχωρ. τύπος του Σταυρούλλης (⟨Σταυρούλι, το)· στη Σάλακο

6. Βλ. Λεξικό του Ν. Ανδριώτη και Γ. Χατζηηδάκη, ΜΝΕ 4,22.

7. Βλ. Λεξικό του Ν. Ανδριώτη και Φ. Κουκούλε στην «Αθηνά» 51,122. Κατά τον Γ. Χατζηηδάκη, ΜΝΕ 2,306, η κατάληξη -ούλλης προέρχεται από τη λατινική -ullus).

Ρόδου ακούεται το *Βρούλλος*, ο, πρτσ.

5. -έλλης: που είναι μάλλον ξενόφερτη: Κωσταντέλλης (N) <Κωσταντέλλι, το από πρτσ. (8, 192).

6. -ας: με σημασία χαϊδευτική σε βαφτ. ονόματα, που στη συνέχεια έγιναν οικογενειακά: Αντωνάς κατά το Γιώργος-Γιωργάς, Δημήτρης-Δημητράς· όμοιο και το Γιαννάς (M).

7. -ης (-ής, -ίτσης, -αλλης)

Γιαννής (M)· σε αγκλαβή του 1915, που καταχωρεί ο Μ. Αρφαράς στα «Νισυριακά» (9, 74), μνημονεύεται κάποια Μαρία χήρα Νικήτα Κατελάνου το γένος Δημ. Γιαννή (<Γιανί, το). Κυριαζής (E) πολύ συχνό και στη Ρόδο, όπως και το Καζής) Κάζος μγθ. τύπος) Καζούλλι υπκρ. >Καζούλλης,-άκης, που έρχονται όλα από το Κυριαζής. Κωστής <Κωστί, το. Μόσχης <Μόσχος· Νικολής (N), Περούλης (M), και -άκης, υπκρ. του Πέρος (<Πίερος, Pierre), έτσι έχουμε: Πέρος) Περούλι, το) Περούλης-ής. Πετρής <Πετρί, το (1828: η Άννα του Π.), Ράλλης (M) <Ραούλ⁸. Νικολίτσης (M). Πρόκειται για υποκορισμό του Νικόλαος) Νικολίτσι) Νικολίτσης· η κατάλ. -ίτσης -ίτζης <-ίτσι βυζαντ⁹. Ο υποκορισμός από το μεσαίωνα: «Νικόλαος, δν Νικολιτζάν ύποκοριζόμενον διά τὸ βραχὺ τῆς ἡλικίας ἐκάλουν»¹⁰. Γεωργαλλής (E, M).

8. -ακός: Γιαννακός· η καταλ.-ακός υπκρ.¹¹, Κυριακός.

9. -ός, ιός: Γιαννιός (M) (1923), Μιχαλιός (1923: Μιχαήλ M.), Νικολός, Σταυριανός (M), Σταυρινός: (M) από το βαφτ. Σταυρινός, όπως Λαμπρινός <Λάμπρος, Στασινός <Αναστάσης¹².

10. -πουλος (λατ. -pullus): Αρχικά συνήθως υπκρ. που δεν την αισθανόμαστε για τέτοια. Η κατάλ. δεν είναι παραγωγική στα οικογενειακά ονόματα της Δωδεκανήσου. Τα λίγα που απαντούν έχουν μπει από την υπόλοιπη Ελλάδα¹³. Στη Νίσυρο ακούγονται τα: Δοξόπουλος

8. Για την ετυμολογία βλ. τη μονογραφία του Αντ. Χατζή: Ραούλ, Ραλ, Ράλλαι, 1080-1800, Kirchain, 1909.

9. Για την κατάλ.-ίτσι βλ. σχετ. α. Χρ. Παπαχρ., Οι παραγωγικές καταλήξεις, 162. β. Φ. Κουκουλέ, Περί της υποκοριστικής καταλ.-ίτιν, «Ελληνικά» Δ (1931), σ. 361. γ. Κ. Αμάντου, στο Λεξ. Αρχ. Β 48, δ. Καλομενοπούλου, Κρητικά, 211. ε. «N. Ελληνομν.», 2 (318), στ. Ν. Ανδριώτη, Ε.Λ., ζ. G. Meyer, Ngr. Studien 11,26. η. Δ. Γεωργακά, στο αφιέρ. εις Κ. Άμαντον, 423 κ.ε. και τώρα σε βιβλίο του στην αγγλική που τη θεωρεί ελληνικής καταγωγής.

10. Moritz H., Die Zusammen... Teil 1897-98, Landshut.

11. Για το πλήθος των πατρωνυμικών που μας δίνει το βαφτ. όνομα Γιάννης βλ. Σπ. Περρή, Η εξέλιξις του ονόματος Ιωάννης εις τα οικογενειακά ονόματα. «Αθηνά» 23 (1911), 450-461.

12. Βλ. Μ. Τριανταφυλλίδη, Τα οικογενειακά μας ονόματα, σ. 27.

13. Βλ. Χρ. Παπαχριστοδούλου, Οικογενειακά επώνυμα Δωδ/νήσου. Αφιέρ. μν. Μ. Τριανταφυλλίδη, ανάπτυπο, Αθήνα 1960, σ. 321.

(Μ) που δεν αποκλείεται για εξελληνισμένο όνομα πρόσφυγα από την Ανατολή: Δοξόπουλος (Σερέφογλου, κατά τα: Ντεβιτζής) Καμηλάρης, Παπάζογλου) Ιερίδης¹⁴. Ζαφειρόπουλος (Ε), Ζησιμόπουλος (Μ) από τη λ. ζωή, πρβλ. προς τα Ζήσιμος, Ζήσος, Ζαΐδης. Καβαρόπουλος (1923: Ιωάννης Κ.), Νικητόπουλος (Μ)· στους καταλόγους ιδιοκτητών 1895 διαβάζουμε για κάποιο Νικητόπουλο - Παπαϊωάννη, που μετονομάστηκε αργότερα σε Παπάτσο (βλ. σχετ.), Νικολόπουλος (Μ), Παπαδόπουλος (Μ), Πετρόπουλος (1923).

11. -άτος (λατ. -atus): κι αυτή ξενόφερτη. Νικολάτος (Ε) σε κατάλογο 1895.

12. -ουτσος (ιταλ. -ucio): Τέλος στη γ' κατηγορ. των νισύρικων πατρωνυμικών προσθέτω και το επώνυμο Πετρούτσος (Μ), που ξεκινά από το 1900 (Συνεδρ. Η/11-10-1900 Δημαρχίας Νισύρου) σαν Πετρούντζος, από το Πέτρος και την ξενική κατάλ. -ουτσος (<-ucio) με ένα είδος υποκορισμού, όπως τα ροδίτικα: Μιχαλούτσος, Αντωνούτσος και το ιστορικό πια Ανδρούτσος.

δ. Πατρωνυμικά με τα προθήματα: Διακο-, Καρα-, Κατσο-, Κοντο-, Μαστρο-, Παπα-, Χατζη-:

Εκτός από τα σαράντα περίπου οικογενειακά ονόματα που μνημονεύτηκαν στις κατηγορίες (α) και (β) των πατρωνυμικών, με πρώτο συνθετικό τα προθήματα διακο-, καρα-, κατσο-, κοντο-, μαστρο-, παπα- και χατζη-, καταγράφω και τα:

Παπακονταρής από το παρατσ. Κονταρής (contarini· ήδη ο τύπος Κονταράτος μαρτυρημένος από το 16ο αιώνα¹⁵. Διακομανούλης (Ε), Διακούλλος (1895), στη Ρόδο Διάκουλας, Καρανίκης, Καρασάκης (1895), Παπαγιαλλούρης (1923: Γεώργιος Π.) από το παρατσ. Γιαλλούρης, νισύρικο, με πιθανή προέλευση από το γιαιλούρ (= πετεινός ακατάλληλος για καπόνι). Επειδή η σημασία αυτή είναι γνωστή μόνο στη Μήλο¹⁶, πιο κοντά έρχεται το *γιαλουρίζω*.

Παπαδέλιας με την κατάλ. -ελιας, Παπαζαννής, το β' συνθ. από το γαλλ. Jean, και Παπαϊωάννης (1923), Παπακαβαλιώτης (1923)· το β' συνθ. απαντά και σαν εθνικό Καβαλιώτης (Μ), Παπακαμαρινός (1293: Ανθή Π.)· το β. συνθ. απαντά και ως

14. Βλ. Μ. Τριανταφυλλίδη, ό.π., σ. 138.

15. Βλ. «Ονόματα» τ. 9, 1984, σ. 152.

16. Πληροφορία Δ. Βαγιακάκου.

εθνικό οικογ. Καμαρινός (Μ) (Καμάρι), κατά το Καρυστινός (Κάρυστος, Παξινός (Παξοί, Τρικαλινός (Τρίκαλα κ.ο.κ. Παπακέντρης, το β' συνθ. απαντά και σαν οικογ. όνομα που έρχεται από παρατσ. με πιθανή προέλευση από το *κεντέρης*; (τουρκ. *kedeg* (=λύπη) ή το *κεντρί*) κεντρήσ - κέντρης. Παπάτσος (Μ). Η μητέρα μου Καλλιόπη, το γένος Παπάτσου, με πληροφορεί ότι παλαιότερα το οικογ. τους όνομα ήταν Νικητόπουλος· φαίνεται όμως η μετωνομασία του οικογενειακού να έχει την αρχή σε κάποιο παπά της οικογένειας (στους καταλόγους ιδιοκτησίας 1895 διαβάσαμε πράγματι για κάποιο Νικητόπουλο - Παπαϊωάννη) που έγινε παπάτσος, με την επιτατική κατάλ. -ατσος, που δηλώνει ένταση της ιδιότητας του πρωτότυπου, με αποτέλεσμα να επισκιάσει το οικογενειακό, το οποίο και αντικατέστησε¹⁷: κλέφτης - κλεφάτσος (Επτάνησα), ψεύτης - ψευτάτσος (Κύπρος). Παπαλλής (1895)· στη Χάλκη απαντά το Παπασπαλής - Πασπαλάκης. Παπαχατζόγλου (Μ), Χατζηγιαννάκης, Χατζηπαπαϊωάννου (1895), Χατζόγλου (Μ).

ε. Πατρωνυμικά με μεγεθυντικές καταλήξεις -ος -αρος, -ας -αρας, -ας -ακας

Αντώναρος (Μ), πρβλ. στο Μαντράκι το πν. «Η Καράβα του Α», Γιάνναρος (Μ) και Γιαννάρα, η (Μ), σαν παρατσ. Μιχάλαρος, (Μ) και Μίχαλος (Μ), Γεωργαράς, Μανόλακας (Μ) σε έγγραφο του 1828: Παπά Νικόλας του Μανόλακα (3,31).

στ. Από ξένες λέξεις

Ζαννής (Μ) και Παπαζαννής, από το γαλλ. *Jean*, Λοΐζος (Ν) από το γαλλ. *Louis*, Μπατής και Πατής (1923: Άννα Π.) υποχωρητικός τύπος του *Μπατίστας* (Battista (Βαφτιστής). Σιλβέστρος (Ε) και Σιλιβέστρος (Ν). Στρίκκης (Μ), που μπορεί να συσχετισθεί με το Στρίγγος (σλαβ. *stric* (= κουρά, κυρίως προβάτων, κούρος)¹⁸.

ζ. Από τοπωνύμια

Στην κατηγορία αυτή αναφέρομαι σε ονόματα που δεν ακούονται σήμερα στο νησί, αλλά που μένουν καταγραμμένα στο έδαφος σαν τοπωνύ-

17. Βλ. Κ. Μηνά, Επιτακτικά ουσιαστικά της μεσαιωνικής και νέας Ελληνικής, περιοδικό «Ονόματα» 9, 1984, σ. 129.

18. Πρβλ. και Μ. Τριανταφυλλίδη, ό.π., σ. 80. Στα «Ονόματα» 9, 1984, σ. 247 διαβάζουμε για το πν Στράκκα της Κύπρου στην περιοχή του ΝΔ προαστίου της Λευκωσίας Λακατάμια, από το ιταλικό οικογενειακό Stracca (ς).

μια, επειδή ήρθαν σε επαφή με τον τόπο ως ιδιοκτήτες, καλλιεργητές, βοσκοί, ψαράδες, εργάτες κ.λ.π., άνθρωποι που εγκαταστάθηκαν στη Νίσυρο από τους βυζαντινούς ήδη χρόνους, από την απέναντι Μ. Ασία στα χρόνια της τουρκοκρατίας και από τα γύρω νησιά και τις Κυκλάδες, ακόμη και από την Εύβοια, όπως φαίνεται από πληροφορίες και ιστορικές μαρτυρίες.

Από τα μακρινά αυτά νισύρικα ονόματα, που δανείζομαι από το κεφ. Γ' προσωνύμια, του Τοπωνυμικού της Νισύρου, του Χρ. Παπαχριστοδούλου (3, 230-268), καταγράφω, αυτά που έχουν ήδη εκλείψει :

Α ρ μ ά ς (Μ) (άρμα (= όπλο), αυτός που κατασκευάζει ή πουλάει άρματα, κατά τα Μαχειράς, Τσουκαλάς κ.τ.ό. Α ρ τ ε μ ά ς (Ν), που έρχεται από τα αρχαία ονόματα Αρτέμων, Αρτεμίδωρος, γνωστά από επιγραφές νησιών. Α τ σ υ π ά ς (Ε) (ατσυπάς ή ατζουπάς (= μισθοφόρος), μάλλον Σαρακηνός φύλακας των πυλών, στους βυζαντινούς χρόνους, και έπειτα μελαχροινός. Ε φ έ σ ι ο ς (Ε), πρβλ. το πν. «του Αφεσιού» (τα κτήματα) του Εφεσιού, όπως τ' Αφάντου (τα Ευφάντου, στη Ρόδο, τ' Ασφεντιού (τα Ασπενδίου, στην Κω. Β α σ ο υ λ ά ς (Μ) (Φασουλάς (Ε), σήμερα ακούεται το: Φασουλαρής, -ίδης, Β ο υ β α λ λ ά ς (Ε)· πρβλ. το πν. «του Βουβαλλά»). Β ώ κ ο ς (Μ) και «οι Βώκχη(δες)» πν. (βλ. και παρατσ.). Δ α μ α λ ά ς (Μ), Δ ι α φ α ν ί σ κ ο ς (Μ) (αρχ. Διοφάνης (Διοφανίσκος υπκρ. (Διαφανίσκος από παρετυμολογία· πρβλ. στην Κάρπαθο το χωριό Διαφάνι ((Διοφάνι (Διοφάνης). Ζ ω τ ι κ ό ς (Μ), Κ α λ ο ύ τ σ η ς (Μ)· πρβλ. προς τα : Καλούτσι(ν), το (νησίδα στο Γυαλλί) και καλουτσόπετρα (βλ. παρατσ. από ξένες λ.), Κ α λ ο ν ι κ ή τ α ς (Μ). Κ α π ρ ι ά ν ο ς (Μ). Σχολιάζοντας το τετράστιχο :

*Και το γλυκό κι θάνατο
κρσάκι του Καπριάνου,
πού ναι ζωή του χωρικού
και του μεγαλουσιάνου.*

από το ποίημα του Δ. Μπαλαλά «Ο καφενές», και αναφερόμενος στο πν. «στου Καπριάνου», ο Κ. Σακελλαρίδης μας λέει ότι πρόκειται για πν. από το οποίο πήρε το οικογενειακό του όνομα ο ιδιοκτήτης του κτήματος (8,60). Κ α ρ α β ι ώ τ η ς (Μ). Κ α τ σ ι μ π έ ρ δ η ς (Ν), στη Ρόδο Μπέροδης. Κ ο υ τ σ ο υ ρ ο ύ μ π ο ς (Ε). Λ α π α ρ δ ά ς (Μ). Λ α τ ί ν ο ς (Ε). Λ ι π α ρ ό ς (Ν)· πρβλ. το πν. «τα Λιπαρά», πιθ. «τα Λιπαρού» πρώτα, όπως σημειώνει ο Χρ. Παπαχριστοδούλου τα Μεστου - τα Μεστά στη Χίο. Μ α μ ι ά ς (Ε). Μ α ρ μ α ρ ά ς (Μ). Μ α σ ο υ ρ ω τ ό ς (Μ) (μασουράνω, μασουρωτός, μασούρι (= το καλάμι που μαζεύουν το νήμα). Μ ά χ λ η ς (Ε) (μάχλας (= ψωμάς), μάχλα (= μεγάλο κομμάτι ψωμί). Μ ι σ κ ο π ι α ν ό ς (Ν) (Πισκοπιανός; (= ο κάτοικος ή αυτός που ήρθε από την Επι-

σκοπή) (Τήλο, μσν. ονομασία του νησιού). Μολύβης· πρβλ. το πνν. «Μολύβι, το», ο Μολύβης - του Μολύβη) το Μολύβι. Νάκας (Μ) (νάκη, η - νάκα δωρ. (= δέρμα). Πάλαμος (Μ), Πρινάρης (Μ), Ραμός (Μ), Ρουχάς (Μ), Σκούντουκας (Μ), Σουφράς (Ν), Σύγκελλος (Μ), πρβλ. πνν. «τα Σουλλάτα». Ταχινάρης (Μ), Τραλλάς (Ε), πιθ. Στραγαλλάς, Τσολάκης (Ν), Τσούρος (Ν) (τσουρώ (= γλιστρώ). Φας (Ν) και στη Ρόδο (φά(β)α, η)φα, η)φας, ο). Φλιάτης (Ν), Ψεύτης (Ν).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΜΗΤΡΩΝΥΜΙΚΑ

Μητρωνυμικό είναι το οικογενειακό όνομα που προέρχεται από το βαφτιστικό όνομα της μητέρας. Πολλοί είναι οι λόγοι για τους οποίους μπορεί το μητρωνυμικό να επικρατήσει έναντι του πατρωνυμικού, όπως όταν δεν υπάρχει πατέρας ή δε φαίνεται πολύ στη ζωή της κοινωνίας που ζει, ή τον επισκιάζει η μητέρα, για διάφορους λόγους. Ακόμη όταν ο πατέρας είναι ξενιτεμένος, όπως πολλές φορές συμβαίνει στα νησιά μας.

Ιστορικά είναι εξακριβωμένο ότι ο σχηματισμός του είναι γνωστός από την αρχαιότητα. Ο Απόλλωνας ονομάζεται Λητογενής, Λητόιος και Λητοΐδης, από το όνομα της μητέρας του. Ο Ηρόδοτος μας πληροφορεί ότι οι κάτοικοι της Λυκίας «ἀπὸ τῶν μητέρων καλέουσιν ἑαυτοὺς καὶ οὐκ ἀπὸ τῶν πατέρων». Στη βυζαντινή περίοδο συναντούμε μητρωνυμικά, καθώς διαβάζουμε για το Λεόντιο Παυλίνη, τον Ιωάννη της Ράπτισσας κ.ά. Στην τουρκοκρατημένη Αθήνα συνηθιζόταν ο δευτερότοκος γιος να παίρνει το παράνομα της μητέρας «διὰ τὰ μὴ λείπη τὸ σόι», όπως μας πληροφορεί ο Δ. Καμπούρογλου¹⁹.

Είναι ένα πανάρχαιο λαϊκό έθιμο, για το οποίο δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι οφείλεται σε κάποιες περιόδους ύφεσης της πατριαρχίας και επικράτησης της μητριαρχίας, γιατί υπάρχει συνεχόμενο από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα.

Στη Νίσυρο, σήμερα, όπως και στα άλλα νησιά μας, το μητρωνυμικό λέγεται πλάι στο επίσημο βαφτιστικό όνομα. Τα σχηματισμένα μητρωνυμικά, αυτά δηλαδή που έχουν γίνει οικογενειακά, παίρνουν το αρσενικό

19. Βλ. «Οι Χαλκοκονδύλαι», Αθήναι 1926, σ. 67 και «Αθηναϊκόν Αρχοντολόγιον» Α΄: Οι άρχοντες Μπενιζέλοι, Αθήναι 1921, σ. 27.

άρθρο, όπως: ο Ζαμπέτης, ο Μαντούς κ.τ.ό., ενώ αυτά που βρίσκονται σε εξέλιξη παίρνουν ακόμη το θηλυκό άρθρο σε πτώση γενική, όπως: της Αρχοντούς, της Λιβαδιάς κ.τ.ό. και αυτά κυρίως υποκαθιστούν το οικογενειακό όνομα.

Παραθέτω τα κρυσταλλωμένα μητρωνυμικά και στη συνέχεια αυτά που βρίσκονται σε εξέλιξη:

α. Αγγελίνης (1818), ο γιος της Αγγελίνας ίσως, όπως Περσεφόνης, ο γιος της Περσεφόνης. Βασιλικής, ο από τη γεν. πτώση: Βασιλική, η) Βασιλικής, της) Βασιλικής, ο κατά τον ίδιο τρόπο τα: Θεμέλης (Ε), Γεροντιανής - Γεροντιανής, ο η κατάλ. -ιανός, -ή φανερώνει όνομα εθνικό. Γεροντιανός μπορεί να σημαίνει αυτόν που κατ'άγεται ή που ήρθε από το Γέροντα της Μ. Ασίας, πιθανόν ως πρόσφυγας. Στους καταλόγους του 1923: Άννα Γεροντιανή, μια από τις 15 εργάτριες - γυναίκες του λιμανιού (7,201), Αικατερίνας, ο (Μ) (1828: Αντώνιος Αικατερίνας). Διονυσούς (Μ), (1895), Ζαπέτης - Ζαμπέτης (Μ) από το Ζαμπέττα, η (Ελισάβετ), συγκεκριμένος τύπος του ιταλ. Elisabetta) Ζαμπέττα, η (Ζαμπέττη, η) Ζαμπέττης, της) Ζαμπέττης, ο - Ζαπέτης, ο. Λεμονής, ο και Λεμονιάς, ο (1828: Περικλής Λεμονιάς) (Λεμονή, η και Λεμονιά, που σημαίνει το γιο ή το σύζυγο της Λεμονής και Λεμονιάς: έχομε δηλαδή μητρωνυμικό ή γυναικωνυμικό επώνυμο. Κατινάς, ο. Μαντούς, ο (Μ) και με τις καταλ. -ούδης, -άκης Μαντουδάκης (Μ), που ήδη στους καταλόγους ιδιοκτησίας (1828) απαντά ακόμη ασχημάτιστο, διαβάζοντας για τους: Ιω. της Μαντούς και Ευφροσύνη της Μαντούς: στα 1902 έχει κρυσταλλωθεί σε μητρωνυμικό: Ιωάννης Μαντούς σε πρακτικό της 12 - 5 - 1902: Μαντώ, η) Μαντούς, της) Μαντούς, ο. Μαρίνος, ο (Μ)) Μαρίνα. Σμαράγδας, ο (Μ) (1923: Ιω. Σ.). Στέλλας, ο (Μ), Νικ. Δ. Στέλλας δημογέροντας Νισύρου το 1900 (συνεδρ. Η/11-10-1900).

β. Σημειώνω αυτά του καταλόγου ιδιοκτησίας (1828), που μάλλον δεν άντεξαν στην πορεία τους για σχηματοποίηση: Λιβαδιάς, της (Άννας της Λ.). Μουστάκας, της: πιθανόν από παρατσ. (Ιωάννης της Μ.). Αρχοντούς, της (Μαρία της Α.).

Στα νησιά μας συνηθίζεται, πολλές φορές, η γυναίκα να ονομάζεται με το βαπτιστικό ή οικογενειακό όνομα του άντρα συζύγου με την ανδρωνυμική κατάλ. -αινα. Έτσι ακούεται το ανδρωνυμικό τους στη θέση του επίσημου οικογενειακού ονόματος, που, όχι λίγες φορές, το τελευταίο εξασθενεί, με αποτέλεσμα να επικρατεί επίσημα το ανδρωνυμικό.

Από αυτά λοιπόν τα ανδρωνυμικά προέκυψαν μητρωνυμικά, που θα τα κατατάξω στην κατηγορία των μητρωνυμικών από ανδρωνυμικά. Έτσι έχο-

με : Γαϊτάνης - Γαϊτάναινα, η - Γαϊτάναινας, ο, Μισιριώτης - Μισιριώταινα, η - Μισιριώταινας, ο.

Στη Νίσυρο, όπως φαίνεται από την έρευνα τουλάχιστο, το φάσμα των μητρωνυμικών από ανδρωνυμικά είναι περιορισμένο, καθώς περιορίζεται σε οκτώ μόνο από αυτά, που είναι :

Γαϊτάναινας (Μ) (1828 : Ειρήνη Γ.) από το επαγγ. οικογ. Γαϊτάνης - Γαϊτανάς (= αυτός που κατασκευάζει γαϊτάνια). Κώταινας (Μ), από το εθνικό οικογ. Κώτης. Μισιριώταινας (Μ) από το εθν. Μισιριώτης (<Μισίρι (Misir = Αίγυπτος), που σημαίνει τη σύζυγο του Μισιριώτη, του Αιγυπτιώτη (1923 : Μισιριώταινας Ιωάννης). Μιχαλιούδαινας (Μ) (1828 : Ρουσέτος Μιχαλιούδαινας), *Μιχαλιός* και με τις καταλ. -ούδης, -αινα Μιχαλιούδαινα, η) Μιχαλιούδαινας, ο. Περούλιδαινας (Μ) (1895 : Περούλιδαινας Ν. Εμμανουήλ). Σακέλλαινας (Μ) (1828 : Παπα Νικήτας Σακέλλαινας). Σούραιναινας (Μ) (1895 : Σούραιναινας Σταμάτιος και Μιχαήλ, 1923 : Σούραιναινας Προκόπιος). Σταμάταινας (Μ) (1895 : Νικόλαος Σταμάταινας).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΑ

Παλαιότερα επικρατούσε στα νησιά μας μιά πανελλήνια συνήθεια : Για να προσδιορίσουν με ακρίβεια κάποιον, συνήθιζαν να λένε πλάι στο βαφτιστικό ή το οικογενειακό όνομα και το επαγγελματικό, που αυτό σιγά σιγά αντικατέστησε το επίσημο όνομα κι έτσι δημιουργήθηκε μια νέα κατηγορία οικογενειακών ονομάτων, τα επαγγελματικά.

Το επαγγελματικό επώνυμο ήταν ένα πρόχειρο διακριτικό μέσο στη μικρή κοινωνία του νησιού και λειτούργησε κυρίως για πρακτικούς λόγους. Ας πούμε, έπρεπε να ξεχωρίσουν το Γιώργο το μαραγκό από το συνώνυμό του παπουτσή. Επειδή στα παλαιότερα χρόνια κληρονομιόταν συχνά το επάγγελμα από πατέρα σε πατέρα, επικράτησαν τα επαγγελματικά οικογενειακά ονόματα, που κι αυτά δεν υστερούν σε γλωσσικό ενδιαφέρον και σε ιστορικές πληροφορίες που μας δίνουν, αφού σ' αυτά καθρεφτίζεται ολόκληρη η επαγγελματική ζωή των νησιών μας στους περασμένους αιώνες.

Τα επαγγελματικά οικογενειακά απαντούν, εκτός από ορισμένες εξαιρέσεις, σε πτώση ονομαστική, όπως τα εθνικά και τα παρατσούκλια που θα δούμε, και έχουν παραγωγικές καταλήξεις όμοιες με τα κοινά επαγγελματικά από τα οποία σχηματίστηκαν.

Νισύρικα επαγγελματικά συνάντησα με τις καταλήξεις :

α. - ας : Αμυγδαλάς, αυτός που παράγει ή πουλά αμύγδαλα, άφθο-

νο προϊόν του νησιού. Α χ υ ρ ά ς (M), μαρτυρημένο στους καταλόγους των εξόδων του λιμανιού επί δημογεροντίας Νικ. Γενά (1888) (7,200). Β α μ - β α κ ά ς - Μ π α μ π α κ ά ς - Β α μ β α κ ε ρ ό ς. Δ α μ α λ ά ς (M) (1828). Β ο υ τ σ ά ς (M) <βυτί(ον) <βουτσί²⁰, αυτός που κατασκευάζει βυτία (βουτσία). Κ α λ α μ ι ά ς (E)²¹. Κ α λ λ ι γ ά ς, αυτός που καλιγώνει· πρβλ. προς τα Βαγενάς, Καββαδάς κ.τ.ό. Κ α π ό τ α ς (E) <καποτάς, ο (= αυτός που κατασκευάζει ή εμπορεύεται «καπότα»)> *καπότο*, το <ιταλ. *cappoto* (= χοντρό μάλλινο επανοφόρι). Ήδη γνωστό από το 1866, όπου σε έγγραφο της Ι.Μ. Κυράς κάποιος Κων/τίνοσ Γ. Καπότας δανείζεται από τον ηγούμενο Ιγνάτιο 100 γρόσια. Κ ο υ ν τ ο υ ρ ά κ η ς <κουντουράς (= αυτός που κατασκευάζει ή πουλάει *κουντούρες*. χωριατοπάπουτσα, ιδίως χαμηλά γυναικεία)> η κατάλ. -*άκης* σημαίνει το παιδί: Κουντουράς> Κουντουράκι, το >Κουντουράκης, ο. Μ α γ γ α ν ά ς (N), αυτός που κατασκευάζει μάγγανα. Έτσι παρονομάσανε στην Πόλη κάποιο Σιλιβέστρο από τα Νικειά (8, 192). Δεν αποκλείεται η προέλευση από παρατσ., γιατί στη Νίσυρο *μαγγανά* λένε, σκωπτικά, αυτόν που έχει μεγάλα γεννητικά όργανα (*μαγγάνα*, η (= ανδρικό γεννητικό όργανο). Μ α ν ν α ρ ά ς (N), αυτός που κατασκευάζει *μαννάρια* ή κόβει ξύλα με μαννάρι. Μ α ρ μ α ρ ά ς (M), επών. γνωστό από το μεσαίωνα. Μ η λ ά ς (M)· πρβλ. προς το πν. «η καμάρα του Μηλά». Π η (γ) α δ ά ς. Π υ τ ε ρ ά ς. Ρ α π α ν ά ς. Σ τ α υ λ ά ς. Τ σ ο υ κ α λ ά ς. Φ ε λ λ ά ς (E)· αυτός που κατασκευάζει παπούτσια από φελλό· προέρχεται από το προσηγ. *φελλάς*, ο και αυτό από το αρχαιοελληνικό *φελλός*. Στην Κάρπαθο και στην Κρήτη λένε *φελλοκάλιγα* και *φελλοκάλικα* τα ελαφρά παπούτσια με πάτο από φελλό. Πρβλ. προς το πν. «του φελλά ο εγκρεμμός»· ο Χρ. Παπαχριστοδούλου στο «Τοπωνυμικό της Νισύρου» (3,260): *φελλάς* (= αυτός που τρώει πολλές φέλλες (= φέτες), ο ψωμάς· με την εκδοχή αυτή, που δεν αποκλείεται, το *Φελλάς* είναι παρατσ. Χ α λ ι κ ά ς (E): πρέπει να έχει σχέση με το *Καλιγός* (λατ. *caliga*) <Καλιγός> Χαλικιάς (= αυτός που κατασκευάζει ή πουλάει *καλικία*). Χ α λ κ ι ά ς από το *χαλκός*, όπως σίδηρο - σιδεράς.

- ά ρ η ς: Γ ρ ι π ά ρ η ς, αυτός που ψαρεύει με γρίπο, ο *γριπεύς* των αρχαίων (1828). Κ α λ α ν τ ά ρ η ς (E) ποντιακό και Κ α λ α ν τ ί δ η ς: *καλαντιστής* είναι αυτός που ψάλλει τα κάλαντα. Σ π ε τ σ ι ά ρ η ς (N) ονομάστηκε κάποιος, επειδή είχε πρακτικές γνώσεις φαρμακευτικής (8,191)

20. Βλ. Φιλήντα Μ., Β, 58.

21. Για το επώνυμο βλ. (8,335) και Δ. Μπαλαλά, «Ποιήματα» (7,138), όπου στο ποίημα αρ. 39. «Ο Ντιλάλης» αναφέρεται στον Καλαμιά, παλιό σατυρικό ποιητή, ευφολόγο, τύπο του νησιού (2,221, σημ. 20), γνωστό και από τους καταλόγους ιδιοκτησίας (1895).

και προέρχεται από την Ιταλία: σπετσιάρης και σπετσιέρης, όπως Καροτσιέρης, Κουριέρης κ.τ.ό. με την κατάλ. (i) e g e. Τσαγγάρης (N)· πρβλ. προς το πιν. «το Τσαγγάρι».

- ής, - ης, - άκης: Βιολής (M) (1895). Βλαχάκης (E) (Βλαχάκι, το, υπκρ. του *Βλάχος*: εξωτερικά φαίνεται εθνικό: αυτός που κατάγεται από τη Ρουμανία ή παρατσούκλι, γιατί μπορεί να σημαίνει το βουνήσιο ή τον αγροίκο· πρέπει όμως να το κατατάξουμε στα ψευτοεπαγγελματικά επώνυμα, όπως και το *Ρήγας*. Καραβοκύρης, στην Κάλυμνο Καραβοκυρός. Λυριστής και Λυριζής· Μιχαήλ Α. σε πρακτικό της 12-5-1902. Πιστικάκης (πιστικάκι, το, υπκρ. του *πιστικός*, που στα νησιά μας σημαίνει το βοσκό, τον τσοπάνη. Ρεΐσης (M) και Ρεΐζης (1828) (Reis, τουρκ. (= αρχηγός, πρόεδρος, προϊστάμενος συντεχνίας)· γνωστός κάποιος Μανόλης Ρεΐζης, δημογέροντας Νισύρου (3,31 έγγραφο αρ. 11). Ρήγας (ό.π.), μάλλον πρόκειται για ψευτοεπαγγελματικό από βαφτιστικό· σημαίνει όμως και το βασιλιά. Τσουπάνης) τσουπανάκι, το) *Τσουπανάκης* (E).

- τζής: Βογιατζής, Μπογιαζής (Boyasi, τουρκ. Καλαεζής - Καλατζής (M) (Kalayci, τουρκ. (= γανωτής). Κανταρζής (Kantarci (= αυτός που ζυγίζει με καντάρι ή ο κατασκευαστής ή ο πωλητής ζυγών· ακόμη σημαίνει το δημόσιο υπάλληλο, τον αρμόδιο για τη ζύγιση) (1895). Καφετζής (M) και με την υπκρ. κατάλ. - άκης Καφετζηδάκης (M).

β. Επαγγελματικά από τίτλους βυζαντινούς :

Ιερομνήμων (N)· αυτός που τηρεί τα ιερά βιβλία, αρχαίο επάγγελμα και έπειτα στα βυζαντινά χρόνια ιερατικός τίτλος (1923: Ιερομνήμου Σοφία). Εκκλησιάρχης και -ου· οφικιάλιος της βυζαντινής εκκλησίας, κατά τα Ιερομνήμων, Έξαρχος, Ευταξίας κ.τ.ό. Το οφίκιο ερμηνεύεται στο Ελληνικό Γλωσσάριο Δουκάγιου· στην Κρήτη απαντά το *Κλησαρχάκης* από το δημώδη τύπο *Κλησάρης* (1828: Εκκλησιάρχης Παναγιώτης και 1895). Κυρίτσης (E) από το ουσιαστικό *κύρης* και την κατάλ. -ίσης. Ο Ε. Κριαράς, στο Λεξικό του «Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδους Γραμματείας», Θεσσ/κη, μας πληροφορεί ότι η λέξη σήμαινε τον κύριο, τον άρχοντα ή τον αξιωματούχο. Η οικογένεια των Κυρίτσηδων μάλλον προέρχεται από τις Κυκλάδες (Σίφνο;) και εγκαταστάθηκε στη Νίσυρο στα δύσκολα χρόνια της πειρατείας (18ος αιώνας) με διαφορετικό επώνυμο· η αλλαγή του επωνύμου έγινε στη Νίσυρο για ευνόητους λόγους. Λογοθέτης (M), εκκλησιαστικό αξίωμα που μετέπεσε σε οικογενειακό όνομα, κατά τα Πρωτονοτάριος, Λαμπαδάριος, Οικο-

νόμος κ.τ.ό. Ν ο τ α ρ ά ς - Ν ο τ α ρ ί δ η ς (νοτάριος, προσηγ. <notarius λατ., που σχηματίζεται από το ουσιαστικό nota (= σημείωση, διαταγή). Στα γλωσσάρια, όπως σημειώνει ο Δ. Βαγιακάκος, απαντούν οι φράσεις: «νότα· γράμματα ἐξ οἷ καὶ νοτάριος») και «νοτάριος· Ρωμαϊκή ἡ λ., νότα γὰρ τὰ γράμματα Ρωμαϊσί». Ο Νοτάριος στο Βυζάντιο ήταν εκκλησιαστικό αξίωμα. Ο πρώτος των εκκλησιαστικών νοταρίων λεγόταν Πρωτονοτάριος (<primus notariogum)· ακόμη ήταν ο βασιλικός ν., ο ν. των απορρήτων γραμμάτων, ο ν. του ευαγούς Πατριαρχείου· ακόμα νοτάριοι λέγονταν και οι ταχυγράφοι, οι συντομογράφοι ή σημειογράφοι, δηλ. οι στενογράφοι. Στη Χάλκη απαντά το Νοτάριος-Νοταρίδης και στην Κάρπαθο συχνά τα Νουάρος και Νουαράκης²². Ο ι κ ο ν ό μ ο ς (οικονόμος (= αυτός που βοηθά τον αρχιερέα ή φροντίζει για τα εκκλησιαστικά κτήματα) και με τις παραγ. καταλ. -άκης Οικονομάκης, -ίδης Οικονομίδης. Πατρίκης (Μ) <πατρίκιος, βυζ. τιμητικός τίτλος· πρβλ. το τπν. «Οι πέτρες του Πατρίκη»²³. Π ρ ω τ ό π α π α ς - Π ρ ω τ ο π α π ά ς (1828: το πρώτο)· φαίνεται πως και στη Νίσυρο έπρεπε να δίνουν εκκλησιαστικά αξιώματα ως ονόματα μέσα στην οικογένεια, όπως γινόταν στην Κάρπαθο του Μιχαηλίδη - Νουάρου: «Πρὸ αἰῶνος κάθε πρόκριτος οἰκογένεια ἐκ Καρπάθου ἔπρεπε νὰ ἔχη νῖδὸν μὲ ἐκκλησιαστικὸν ὀφφίμιον: Πρωτοπάλτην, Πρωτόπαπαν, Νουάρων, Οικονόμον κλπ.». Ρ ο υ χ ά ς, που είναι βυζ. επαγγ. όνομα, όπως τα Αμπελάς, Αροτράς, Ζωναράς κλπ. Σ α κ ε λ λ ά ρ ι ο ς - Σ α κ ε λ λ ά ρ η ς - Σ α κ ε λ λ α ρ ί ο υ - Σ α κ ε λ λ α ρ ί δ η ς - Σ α κ ε λ λ ί ο υ (Μ, Ν)· για το τελευταίο βλ. 3,31, όπου Ιω. Ανεγνώστης Παπά - Σακελλίου, και στους καταλόγους 1855: Ανέττα Σακελλίου. Σ κ ε υ ο φ ύ λ α ξ βυζ. επάγγ. αξίωμα, που αργότερα χρησιμοποιήθηκε ως οικογενειακό. Συχνό και στα άλλα νησιά. Στη Νίσυρο το συναντούμε στους καταλόγους ιδιοκτησίας 1895. Σ ύ γ γ ε λ λ ο ς (Μ), που στο μεσαίωνα σήμαινε το βαθμούχο κληρικό στην υπηρεσία της επισκοπής· πρβλ. προς το τπν. «Σ υ ε λ λ έ τ α» <Συγγελλάτα.

γ. Χωρίς παραγωγικές καταλήξεις :

Β ε ζ ί ρ ο γ λ ο υ (Μ), Β ε ζ ι ρ ό π ο υ λ ο ς (Μ) (1923), που πρέπει να καταταγούν στα ψευτοεπαγγελματικά. Ζ ω γ ρ ά φ ο ς . Μ α σ τ ό ρ ο υ (Μ) <μάστορας <μσν. μαΐστωρ, λατ. magister (1923, Μαστόρου Εμμανουήλ, με το παρατσ. Τσιτσίνιας).

22. Για το νουάρος <νοδάρος βλ. Ν. Ρ. Andriotis, La Loi de prophylaxie dans le vocalisme Neo-Grec, Thessaloniki, 1974.

23. Ο Diel, Venice, une republique patricienne, Paris 1915, σ. 13, μας πληροφορεί ότι μέχρι τον 9ο ή 10ο αιώνα και αργότερα έπαιρναν οι Βενετσιάνοι τους Βυζαντινούς τίτλους: ύπατος, πρωτοσπαθάριος, πατρίκιος, πρόεδρος.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Δ'

ΕΘΝΙΚΑ

Εθνικά ή πατριδωνυμικά είναι τα οικογενειακά ονόματα εκείνων που ήρθαν και εγκαταστάθηκαν στο νησί από μετοικεσία. Ακόμη μπορεί να φανερώσουν τον τόπο που ξενοδούλεψε ή έζησε ο παρονομασμένος. Η συνήθεια να αντικαθίσταται το οικογενειακό με το εθνικό, που σιγά σιγά παίρνει τη θέση του, είναι πολύ παλιά. Ας θυμηθούμε τον Κλεόβουλο το Ρόδιο, το Θαλή το Μιλήσιο κ.ά.

Στη Νίσυρο έχουμε μια πλούσια ποικιλία εθνικών οικογενειακών ονομάτων, πράγμα που φανερώνει ότι από παλιά ήρθαν και εγκαταστάθηκαν μόνιμα, όχι μόνο από τα κοντινά γύρω νησιά, αλλά και από όλο σχεδόν το χερσαίο και νησιωτικό ελλαδικό χώρο, τη Μικρασία και το εξωτερικό.

Έτσι νισύρικα εθνικά ονόματα συναντούμε με τις καταλήξεις: -ίτης, -ιάτης, -ώτης, -ιώτης, -ανός, -ιανός, -άνος, -ινός, -ιος, -ιός, -αίος, -ικός, -ιακός, -λής, -έζος, όπως:

α. -ίτης: Αγαθοπολίτης (Μ) (1828: Μιχαλάκης Α.), πιθανόν από την Αγαθούπολη της Θράκης στον Εύξεινο Πόντο. Αντιμαχίτης (Ν). Ο Γαβριήλ Σακελλαρίδης (8,191) μιλά για κάποιο Ζαχαριάδη, που λεγόταν και Αντιμαχίτης, επειδή καταγόταν από την Αντιμάχεια της Κω. Πολίτης (Πόλη (Κων/πολη). Ροδίτης (Ε).

β. -ιάτης: Νικιάτης (Μ), αυτός που άφησε τα Νικειά και εγκαταστάθηκε στο Μανδράκι.

γ. -ώτης, -ιώτης: Αμαριώτης (Ε), είναι, πάλι, αυτός που άφησε το Αμάρι (επαρχία Κρήτης) και εγκαταστάθηκε σ' άλλο μέρος της Κρήτης (όχι σ' άλλο μέρος της Ελλάδας, γιατί τότε θα υπερίσχυε το Κρητικός) και από εκεί στη Νίσυρο. Ανδριώτης (Ν) και με την υκρ. κατάλ. -άκης Ανδριωτάκης (Ν) (Ανδριωτάκι, το Ανδριώτης) σε έγγραφο του 1828, 6 Ιανουαρίου, της Ι.Μ. της Κυράς αναφέρεται: «η Μαρία του Βασίλη τ' Ανδριώτη από τα Νικειά δανείζεται από τον Ιωαννίκιον 120 γρόσια» (8,87). Αταλιώτης (Μ) (Ατάλεια Μ. Ασίας, (1828: Ζαχαρίας Α.). Καβαλιώτης (Μ) και Παπακαβαλιώτης (Μ) (1923). Καμαριώτης (Καμάρι. Κυπριώτης (Μ): πρβλ. στη θέση Λιμενάρι το πν. «του Κυπριώτη». Κώτης (Μ) (1828) (Κωτάκι, το) Κωτάκης υκρ. (1828). Μισιριώτης (Μισίρι (misir = Αίγυπτος), αυτός που ήρθε από την Αίγυπτο, ο Αιγυπτιώτης (1828 και 1923: Γεώργιος Μ.). Νισυριώτης (Μ) σε πρακτικό Γεν. Συνέλευσης 12-5-1902: Ιω. Ν. Σαμιώτης. Σεριώτης (Μ) (Σέρες; (1828). Σερνιώτης (Μ) (1828: Γεώργιος Σ.), Συρνιώτης (Μ) (1895): κάποιος Κοντοβερός με-

τονομάζεται σε Συρنيώτη, από το νησί Σείρηνα - Σύρνα, που κατά τον Πλί-
νιο απέχει 17 μίλια από την Αστυπάλαια και 24 από τη Νίσυρο και που
δώρισε ο μουδούρης της Νισύρου για να βόσκει τα ζώα του²⁴. Συρνώτης
(M) (1923). Χιώτης (M).

δ. - ανός, - ανός: Ασφενδιανός (N), αυτός που ήρθε ή που
κατάγεται από το χωριό Ασφενδιού της Κω. Έτσι έλεγαν κάποιο Γερα-
σκλή στα Νικεΐα για την καταγωγή του (8,191). Βεδρουμιανός και
Βουδρουμιανός (Πετρούμι Μ. Ασίας (Αλικαρνασός), στην Κω:
Πετρουμιανός. Γερμανός, πρβλ. προς το πν. «η αποστροφή του Γ.»
στη θέση Τριάλλι. Ζαγοριανός (E) αυτός που ήρθε ή κατάγεται από
το Πήλιο, όπου επικράτησε να λέγονται Ζαγοριανοί όλοι οι Πηλιορείτες·
πρβλ. το πν. «του Ζαουριανού» (E). Απαντά και στη Ρόδο. Κεφαλιανός
(1828) (Κέφαλος. Μισκοπιανός (N)· πιθανή προέλευση: Επισκοπια-
νός (Πισκοπιανός (Μισκοπιανός (Επισκοπή, αρχαίο όνομα της απέναντι
Τήλου). Παριανός, Μπαριανός (M) (Πάρος. Σφακιανός
(M). Χωριανός (M) (1828), αυτός που ήρθε από τη Χώρα· στα νησιά
συνηθίζουν να λένε την πρωτεύουσα του νησιού Χώρα· πρβλ. τη φράση:
«πάμε στη Χώρα».

ε. - άνος: Αλαμάνος, Αλαμάγκος, Αλαμαγκίδης (M),
το πρώτο μαρτυρημένο ήδη από τους καταλόγους ιδιοκτησίας 1895. Το
δεύτερο πρβλ. προς το πν. «η μάντρα τ' Αλαμάγκου»· με την κατάλ. -ίδης
το τρίτο, που σημαίνει καταγωγή. Ονόματα οικογενειακά ξενόγλωσσα που
σημαίνουν αυτόν που ήρθε από τη Γερμανία, κατά τα Αμερικάνος, Καρα-
μάνος (Καραμανία Μ.Α., όχι από το Καρα-Μάνος)· το Αλαμάνος
γνωστό από την Παλαιολόγια εποχή²⁵ και μετέπειτα στα μητρώα των με-
λών της ελληνικής αδελφότητας της Βενετίας²⁶. Το Αλαμάγκος (Α-
λαμάν(ι)κος, Αλαμανός (= Γερμανός μισθοφόρος στα βυζ. χρόνια (βλ.
περισσ. 3,262). Αμερικάνος, για το μετανάστη από την Αμερική.
Κατελάνος (Καταλανός).

στ. - ινός: Καμαρινός (M) (Καμάρι), όπως Παξινός, Πυλαρι-
νός, Τρικαλινός κ.τ.ό. και Παπακαμαρινός (1923): Ανθή Παπακα-
μαρινού). Πατρινός.

ζ. - ιος: Καλύμνιος (E, Π) και Καλυμνίου. Καρπάθιος (M),

24. Μαρτυρία της Μαρίας Συρنيώτη - Βρούζου, που καταγράφει ο Κ. Ο. Σακελλα-
ρίδης στις «Παραδόσεις και τοπικές ιστορίες της Νισύρου» 8,303.

25. E. Trapp, Prosopographischen Lexicon der Palaiologenzeit, τ. 6 και ευρετή-
ρια, έκδοση της Oesterreichische Academie der Wissenschaften, Βιέννη 1976 - 1983.

26. Βλ. Φ. Μαυροειδή, Τα ονόματα των Ελλήνων του 16ου αιώνα, «Ονόματα»
9 (1984) σ. 141 - 155.

Καρπαθίου, Καρπαθάκης, υπκρ. Κύπριος (Μ) (1828). Λήμνιος (Μ) (1923). Πάριος (Μ) (1895). Ρόδιος (Μ) (1895).

η. -ιός: Κορωνιός (Μ) (Κορώνη) (1895)

θ. -αίος: Κορωναίος (Μ) (Κορώνη· η κατάλ. -αίος είναι λόγω από εξελληνισμό της κατάλ. -ιός, αλλά και λαϊκή, κατά τα Αθηναίος, Κερκυραίος, Κυπραίος (Μ). Σμυρναίος (Μ) (1923). Χαλδαίος και Χαρδαίος (Μ) (1895) που εδώ μάλλον πρόκειται για παρατσούκλι.

ι. -ικός, -ιακός: Κρητικός (Ν). Τηλιακός (Μ).

ια. -λης: κατάλ. τουρκ. Βλάχκαλης (Ν) (Βλάχκα, συνοικία της Πόλης, για κάποιο Ορφανόπουλο, γιατί έζησε και διακρίθηκε στη Βλάχκα της Πόλης (8, 191). Σμυρίλης (Μ) (1828 : Διακο-Γεώργιος Σ.) = Σμυρναίος· αλλού Σμυρλής.

ιβ. -έζος (κατάλ. ξένη): Γενοβέζος, Καλαβρέζος.

ιγ. Ακόμη εθνικά είναι και τα: Καρακατσάνης, που σημαίνει το Σαρακατσάνο. Λιβίτισης (Μ) και Λεβίτζης (1828 : Νικόλαος Λ.) και σημαίνει τον κάτοικο του Λιβίσι Μ.Α. ή αυτόν που ήρθε από το Λιβίσι· το ίδιο οικογ. όνομα απαντά και στη γειτονική Χάλκη. Μελιδώνης (Μ), μάλλον πρόκειται για μικρασιατική οικογένεια που προστέθηκε στο νισύρικο δυναμικό μετά την καταστροφή (1922) (9,69). Φράγκος (Μ), που δεν αποκλείεται να προέρχεται από παρατσούκλι.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ε'

ΠΑΡΑΤΣΟΥΚΛΙΑ

Το παρατσούκλι, από τη λ. παρατίλι(ον) > παρασίκλι > παρατσούκλι είναι στ' αλήθεια ένας ονοματικός παράτιτλος πλάι στο οικογενειακό όνομα, που πολλές φορές υπερισχύει, για διάφορους λόγους, γίνεται αποδεκτό από τον φέροντα και τον κοινωνικό του περίγυρο και έτσι υποκαθιστά το επίσημο οικογενειακό, του οποίου παίρνει τη θέση. Και φαίνεται πως στη Νίσυρο εύκολα τα παρατσούκλια επικράτησαν και έγιναν αποδεκτά από πολύ νωρίς.

Εξετάζοντας ιστορικά τα παρατσούκλια, διαπιστώνουμε ότι έχουν τις ρίζες τους στα βάθη των αιώνων, όταν μας πληροφορεί ο Όμηρος (βλ. Εισαγωγή) για κάποιο, που όλοι τον ήξεραν και τον παρονόμαζαν Ίρο, παρόλο που η καημένη η μητέρα του τον ονόμαζε από γεννησιμιού του Αρναίο (Ρ. 5-6).

Γενικά τα οικογενειακά από παρατσούκλια εκφράζουν, όπως εκείνα, ορισμένες ιδιότητες σωματικές ή πνευματικές και ηθικές του παρονομασμέ-

νου, ή έδωσαν αφορμή να γεννηθούν το ντύσιμό του, συνήθειες ή πράξεις του, λέξεις ή φράσεις που συνηθίζει, παρμένες από τον κόσμο των φυτών και των ζώων, από την άψυχη φύση και από πρόσωπα ιστορικά ή άλλα²⁷.

Γραμματικά, όταν το παράνομα κρυσταλλώνεται σε οικογενειακό, τότε γίνεται αρσενικού γένους με την ανάλογη κατάληξη, ενώ όσο το παράνομα μένει παράνομα, τότε μένει ως προς το γένος του αμετάβλητο. Έτσι, ενώ το παρατσούκλι «Κατσικά, η» στη Νίσυρο δεν κρυσταλλώνεται σε οικογενειακό και παραμένει ως προς το γένος θυλικό, στην Κάλυμνο επισημοποιείται ως οικογενειακό και γίνεται «Κατσίκας, ο» αλλάζοντας γένος ή «Κατσίκης, ο» αλλού.

Η ταξινόμηση των νισύρικων παρατσουκλιών που όλα είναι αποδεκτά και έχουν γίνει επίσημα οικογενειακά ονόματα, έγινε ανάλογα με τον τρόπο προέλευσής τους. Έτσι έχουμε παρατσούκλια που προήλθαν από ανθρώπινη ιδιότητα που εκφράζεται με ονόματα ζώων, σωματική ιδιότητα, ψυχικές ή πνευματικές ιδιότητες, φυτά ή ζώα, τον τρόπο ζωής, ποιμενικά, τη θαλασσινή ζωή, παρατσούκλια βυζαντινά, συγγένεια, ξένες λέξεις, φράσεις ή λέξεις που συνηθίζει ο παρονομασμένος, θρησκευτικούς τίτλους της Αγίας Γραφής, ιδιωματικές λέξεις, ουσιαστικά, επίθετα ή μετοχές, όπως :

α. Από ανθρώπινη ιδιότητα που εκφράζεται με ονόματα ζώων :

Γ ι α λ λ ο ύ ρ η ς (Μ) πιθ. <γιαλούρι (= πετεινός ακατάλληλος για καπόνι) ή <γιαλουρίζω (βλ. Παπαγιαλλούρης). Ζ α ρ ά κ η ς (Ε, Μ) <(σηρ) σηράκι(ον)> σαράκι> ζαράκι> Ζαράκης, ο· στην Κω Ζάρακας, μγθ.²⁸ Κ α π ό ν η ς <καπόνι, το βυζ. <κάπων, -ονας· πετεινός ευνουχισμένος (1828, 1895). Κ ο υ λ ι α ν ό ς (Μ) και υπκρ. Κ ο υ λ ι α ν ί δ η ς. Κ ο υ ρ ο ύ ν η ς (Μ). Κ ο ύ σ η ς (Μ) <τουρκ. kus = πουλί (1923). Λ α κ έ ρ δ η ς (Μ) <λακέρδα (= το ψάρι παλαμίδα μέσα σε άρμη)· το όνομα γνωστό στο νησί ήδη από το 1885, όπου κάποια Ειρήνη Α. δανείζει 2.650 γρόσια για το λιμάνι της Νισύρου. Λ υ κ ο π ά ν τ η ς (Μ) (1923). Π ο ν τ ι κ ό ς (1923: Γεώργιος Π.). Σ κ α ρ ά ς (Μ) (1828: Μιχαήλ Σ.) και Σ κ ά ρ ο ς (Μ.)· πρβλ. προς το πν. «Σκάρικα» (Μ). Σ κ ο ρ π ι ό ς (Ν), επειδή είχε κόκκινο πρόσωπο σαν το σκορπιό.

β. Από σωματική ιδιότητα :

Ά μ α λ λ ο ς (Μ) <α-μαλλί (= άμαλλος, χωρίς μαλλιά). Το όνομα

27. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Μ. Τριανταφυλλίδη, ό.π. § 85-102, σ. 53-88.

28. Βλ. Μ. Φιλήντα, Γλωσσογνωσία - Γλωσσογραφία, Α, 180, 2η έκδοση, 1984.

ήρθε από την απέναντι Κω. Β ρ ο ν τ α λ ά λ ο ς (Μ) σύνθετο από λέξη που εκφράζει το μέρος του σώματος και ένα επίθετο που το χαρακτηρίζει, κατά το Βροντομύτης κ.τ.ό. (1828 : Γεώργιος Β.)· όμοιο και το Β ρ ό ν τ ο ς (Μ)· Καλή του Βρόντου, όνομα νισυριάς που είχε εξελιχθεί σε τύπο (2,222, σημ. 30), στην Καρδάμαινα *Βρόντας*, στη Ρόδο *Βρόντης*. Β ρ ο ύ ζ ο ς και Μ π ρ ο ύ ζ ο ς (Μ)· στα 1905 γνωστός δημογέροντας Μανδρακίου ο Ανδρέας Γ. Βρούζος· στη Ρόδο απαντά το υπκρ. *Μπρουζάκης*. Γ ε ν ά ς (Μ), αυτός που έχει γένια. Ζ ε ρ β ό ς. Κ α μ π ο ύ ρ η ς (Μ, Ν) και υπκρ. Κ α μ π ο υ ρ ά κ η ς (Ε). Κ α τ ρ α μ ά δ ο ς (Μ)· (βενετσ. μετοχή), κατραμαμένος. *κατράμι* (= η πίσσα που αλείφουν τα πλοία) (1923 : Καλλιόπη Κατραμάδου). Κ α τ σ ο μ ά τ η ς (Μ), Κ α τ ζ ο μ ά τ η ς από πρακτικό της 12-5-1902 και με την παραγωγική κατάλ. *-ίδης Κ α τ σ ι μ α τ ί δ η ς*· πρβλ. προς το πν. «Το κελλάρι του Γιώργη του Κατσομάτη», πρόθημα *κατσο*+β' συνθετ. χαρακτηριστικό μέλους σώματος· τό πρόθημα *κατσο*+*(κασί, το* (= γατάκι)· μsn. *κασίν(κατίν* υπκρ. του *κάτα*, με τροπή τ)τσ. Κ α τ σ ι μ π ί ρ δ η ς (Μ) (1828). Κ α υ κ α λ λ ά ς (Ν) μγθ. Κ ό κ κ ι ν ο ς (Ν), Κ ο κ κ ι ν ά κ η ς (Μ) υπκρ., Κ ο κ κ ί ν η ς (Ν), ο τελευταίος επειδή είχε κόκκινα μαλλιά και γένια (8,191)· ονόματα που δόθηκαν για το χρώμα των μαλλιών ή των ματιών. Κ ο ν τ ο β έ ρ ο ς, Κ ο ν τ ο β ε ρ ό ς, παρατσ. που έρχεται από το Μιχάλη Παύλου, απόγονο του Νισύριου ζωγράφου Παύλου Ανεγνώστη, όπως μας πληροφορεί ο Χ. Κουτελάκης (8,269). Κ ο ν τ ό ς. Κ ο ρ δ ι σ τ ό ς (Μ)· στα 1900 φέρεται κάποιος Κ. σαν μέλος του δημοτικού συμβουλίου (συνεδρ. Η/11-10-1900)· πρβλ. προς το πν. «η Χαρουπιά του Κ.». Κ ο τ ζ ο δ ό ν τ η ς (Μ) με το προθ. *κουτσο-* (βλ. παραπ.) (κουτσοζοκτσο· το τελευταίο προδίδει βυζαντινή προέλευση, παρόμοιο προς το *Κουτσομύτης* («Ιωάννης τουνομα, Κουτσομύτης την επωνυμίαν», Κεδρηνός, 11ος αιών.) (1828). Κ ο υ τ ε λ λ ά ς Κ ο υ τ σ ο υ ρ ο ύ μ π ο ς (Ε)· πρβλ. προς το πν. «του Κουτσουρούμπου» στον Εμπορείό· το β' συνθετ. *ρούμπος* (ζρούμπος (= κόμπος, πυγμή) (αρχ. *ρόμβος*. Μ α ο ύ λ η ς - Μ α γ ο ύ λ η ς (Μ). Μ α ρ α μ π ο ύ τ η ς, Π α ρ α μ π ο ύ τ η ς (Μ) (1828) σαν α' συνθετ. το Μαρα- απαντά σε πολλά οικογενειακά ονόματα, και σαν β' συνθετ. το *Μπούτης*, παρατσ. από φαγώσιμα, κατά τα Γιαχνής, Ξίδης, Τραχανάς κ.τ.ό. Μ α υ ρ ο μ ο υ σ τ ά κ η ς, στα παλιά έγγραφα της Ι.Μ. της Κυράς επιστολή της 9-5-1843 του Ιω. Κ. Μαυρομουστάκη από την Οδησό, όπου δώριζει στο Μοναστήρι 20.000 γρόσια (8,87)²⁹. Αλλά και στα 1900 υπογράφει σαν δημογέροντας ο Ν. Ι. Μαυρομουστάκης στο βιβλίο πρακτικών της Δη-

29. Βλ. Ε. Καρπαθίου, Έγγραφα Ι.Μ. Κυράς. «Αυγή Δωδεκανήσου», 1925, φ. 115.

μαρχίας Νισύρου (Συνεδρίαση Η/11-10-1900). Μ α υ ρ ο υ δ ή ς (Μ) <μ α υ ρ ο ε ι δ ή ς (= μελαχροινός): πρβλ. προς το μ α υ ρ ο ύ δ ι (= το μαύρο κρασί). Μ α χ λ ή ς (Ε) <μ ά χ λ α (= κόμματος ψωμί, και μ α χ λ ά ς (= ψωμάς και έπειτα άχρηστος). Στο Παραδείσι της Ρόδου απαντά το ίδιο οικογενειακό και στη Χάλκη το Μ ά χ λ η ς. Μ ι κ ρ ό π ο υ λ ο ς (Ν, Μ). Μ ι σ ό ς (Μ) <μικρός - μιτσός - μισός: πρβλ. προς το Κυπριακό Μιτζής - Μιτσής (<μιτσής = μικρός). Μ ο υ σ τ ά κ α ς (Μ) (1828, 1895) που δεν αποκλείεται να είναι και μητρωνυμικό από παρατσ. Μ ω ρ ό ς (Ν), επειδή ήταν κοντόσωμος σαν μωρό. Ξ α ν θ ό ς (Ε). Π ά λ α μ ο ς (Μ) παρατσ. με ουσιαστικό που φανερώνει μέρος του σώματος (3,265). Π α τ ο ύ ρ η ς (Ε) με πιθανή ετυμολόγηση από τη λ. π α τ σ ο ύ ρ η ς (= σιμός, αυτός που έχει πλακωτή και γυριστή προς τα πάνω μύτη, ο πλατσομύτης) αντίθ. του γ ρ υ π ό ς (= καμπυλομύτης, γερακομύτης). Πρβλ. με τα οικογενειακά ονόματα Πατσούρης, Πατσουρός, Πατσουρέας, Πατσουράκης. Π α χ ή ς, Π ά χ ο ς (Μ). Π ε τ σ ο κ έ λ η ς, (2,225 σημ. 44). Π ό δ ι α ς: Σταμάτης Π. σε πρακτικό του Σωματείου «Άγ. Ιω. ο Θεολόγος» του 1902: στους καταλόγους ιδιοκτητών του 1895: Ποδιάς. Ρ ο ύ σ σ ο ς (Ε) (1895), Ρ ο υ σ έ τ η ς σε πρακτ. 12 - 5 - 1902: Ρουσέτης Ιω., Ρ ο υ σ έ τ ο ς (Μ): ρούσος, ρουσής, ρουσέτικος (= ξανθός), ρουσέτικα μαλλιά (= ξανθά, κόκκινα μαλλιά), Ρ ω σ έ τ ο ς (8,511), Ρ ο υ σ ε τ ι ά δ η ς (Μ) (1923: Βρούζου Μαρία Άννα, χήρα Ρουσετιάδη) <russeus, λατ. (= ερυθρός). Σ α κ α λ ή ς (Μ, Ν) <sakali (= γενάτος, που έχει γένια και έπειτα γελοίος, αστείος) (saka = γελοίο). Δεν αποκλείεται η προέλευση του ονόματος από το Σ ι γ ά λ α ς, με σκόπιμη (για απόκρυψη) παρετυμολογική εξέλιξη από τον αρχικό τύπο Τζιγκάλ(ας) >Τζαγκαλ(ας) > Τσιακαλ(ας) > Τσιακαλής > Σιακαλής > Σακαλής κατά παρετυμολόγηση προς το τουρκ. sakali (= αστείος)³⁰. Σ α ρ ή ς <sari, τουρκ. (= κίτρινος, ξανθός, χλωμός). Σ ί μ π λ η ς και Τ σ ί μ π λ η ς (1895: το δεύτερο). Σ κ ο υ λ λ ή ς (Ε) <σκουλλί(μσν. σκουλλίν(σκολλίον, υπκρ. του αρχαίου σ κ ό λ λ υ ς (<σκολλύπτω) (=τρόπος κουράς «καθ' όν άφίνεται λόφος τριχών επί τής κορυφής»³¹. Σ κ ο ύ ρ τ ο ς (Ν) στη Ρόδο Σ κ ο ύ ρ τ η ς. Shkurter, αλβ. (= κοντός). Σ π α ν ό ς (Ν). Σ π α ν τ ο ν ί δ η ς (Ν) από το Σφεντονίδης (<σφενδόνη, επειδή ήταν ευκίνητος «σα σφεντόνα», μας πληροφορεί ο Γαβρ. Σακελλαρίδης (8,191) για κάποιο Παπαντωνίου από τα Νικεά. Σ τ α λ ο ύ δ η ς, Σ τ α λ ο υ δ ά κ η ς (Μ), πith. σταλιά, η)στάλα >σταλούδι με την υπκρ. κατάλ. -ουδι >σταλούδης (= αυτός που είναι «μια σταλιά», μικρόσωμος), και με την υπκρ. κατάλ. -άκης >σταλουδάκι >σταλου-

30. Βλ. «Ονόματα» 9(1984), σ. 250, όπου Κ. Κ ύ ρ η, «Κυπριακά Τοπωνύμια και Επωνύμια».

31. Βλ. Λεξικό Lidell - Scott.

δάκης. Χαραπιάς (N) για το μεγάλο και ανοιχτό, σαν χαραπά, πρόσωπο (8,192). Ψαρός (N) και με τις υπκρ. καταλ. -ούδης+άκης Ψαρουδάκης (N). Ψωριάρης (N) για κάποιο Διακωσταντή, Νικειάτη, που το πήρε στην Πόλη (8,192).

γ. Από ψυχικές - πνευματικές ιδιότητες :

Αζύμωτος (M), που ξεκινά από το 1828, όπου στους καταλόγους ιδιοκτησίας διαβάζουμε για κάποιο Διακομανόλη Αζύμωτο. Βαγιατής, Μπαγιατής (M). Βαπορίδης, Παπορίδης (ζβαπόρι) (1923 : Ανδρέας Δ.Β.). Βερδελλής, Μπερδελλής (M)· στη Ρόδο : Μπέρδης. Βώκκης (M) < βώκος (= ηλίθιος)³². Η σημασία της νισύρικης λέξης βώκος = βλάκας, ανεπίδεκτος μάθησης. Φρ. «κακόμοιρε, βώκος είσαι ;» Πρβλ. προς το πν. «Βώκχη(δ)ες». Γλυκιάρης (N)· γλυκιάρη στη Νίσυρο λένε το νευρικό. Φρ. «έπιασέν το ντο γλυκίν ντου». Καϊάφας (N) με την έννοια του υποκριτή· το παρατσ. κάποιου Νικειάτη μονογενή, που σαν δήμαρχος, ήταν πολύ αυστηρός, καθώς μας πληροφορεί ο Γ. Σακελλαρίδης (8,191). Καλόκαρδος (M) (1828, 1895)· πρβλ. προς το πν. «Καλόκαρδος» στην απέναντι Καρδάμαινα της Κω. Κράλης (N), παρατσ. κάποιου Ευστρατίου που το πήρε στην Πόλη (8,191). Κιοζέλης (M) (1895 και 1923 : Κιοζέλη Μαρία), Κιουζέλης (M) σε πρακτικό γενικής συνέλευσης του 1902 και αργότερα Κουζέλης (M) (κουζουλός). Κιούρτης· η παρεμβολή του «ι» μας κάνει να υποψιαστούμε ότι έρχεται από τη ρίζα *κιουρτ* - (= Κούδρος)· πρβλ. προς τα ποντιακά Κουρτίδης, Κούρτογλου, σε αντιδιαστολή προς τα Κούρτης - Κουρτάκης (<κούρη = μάντρα). Κουζούλης (M) (1828)³³. Μάγκος (N) <μάγκας. Μελίττακας (N) για κάποιο Ορφανόπουλο, επειδή ήταν εργατικός σαν τον μελίττακα (= μυρμήγκι) (8,191)· η λ. πιθ. από συμφυρμό μέλιττα (αττ.) + μέρμηγκας. Μουλλός (M) <μουλλός (= ζαρωμένος, αμίλητος, κρυφός) <αρχ. *μυλλός*. Βλ. Ησυχ. «μυλλόν· καμπύλον, σκολιόν, στραβλόν». Μπαρούτης (M) <μπαρούτι. Πονηρός (M) (1895). Στολίδης προϋποθέτει το ουδ. ουσιαστ. στολίδι) Στολίδης (1828 : Ειρήνη Σ.). Φαρμάκης (1895) κοινό σε πολλές περιοχές. Ψύρης (1923) και στην Καρδάμαινα της Κω με πιθανή την προέλευση.

32. Βλ. Μ. Τριανταφυλλίδη, ό.π. σ. 60, όπου 'Ακογλου, Λαογραφικά Κοτύρων, 444. Βλ. και Λ. Lidell - Scott, όπου «βάκος, ό», δωρ. αντί «βοῦκος», «βουκαϊός» (= βουκόλος, αγελαδάρης).

33. Βλ. και Ε. Πρωτοψάλτη, Επιστολή αρ. 2 από τα «Ανέκδοτα Νισυριακά έγγραφα των χρόνων της Επανάστασεως» (329). Πρβλ. και τα οικογενειακά ονόματα Κιοζέλης - Κιουζέλης - Κουζέλης, που αναφέρονται παραπάνω.

δ. Από φυτά και ζώα :

Δάφνος (1923: Δημήτριος Δ.). Καργιοφύλης (E) από το φυτό παραφύλλι (γαρύφαλλο) με παρετυμολογία. Λουλλούδης (M) (λουλούδι και βουνό Λουλλούδι, στη Ρόδο: Λουλλουδάκης και στη Χάλκη το γυναικείο Λουλλουδιά και Λουλλούα μγθ. Μαργαρίτης (N). Μηλοκράτης (M), πρβλ. το ομώνυμο τπν. Ο Χρ. Παπαχριστοδούλου (3,265) αναφέρει ότι από τις περιγραφές των νησιών είναι γνωστά τα ονόματα Μήλων, Μηλοφόρος, θηλ. Μηλίσ, Μηλώ, που έχουν σχέση με τα μήλα, τον καρπό ή τα πρόβατα: πρβλ. *μηλοθύτης* (= «ο θύων τα πρόβατα») και με το β' συνθ. Μηλοκράτης, κατά τα Ιπποκράτης, Καλλικράτης. Μούρας (M) (1895). Σκυλλάς (M) (1923). Φας (N) επών. γνωστό και στη Ρόδο (η φάβα) η φα)ο φας (3,266). Φασουλαρής (M) και με την κατάλ. -ίδης Φασουλαρίδης (M) (1895: όπου Ιω. Φ. Τσουρής, προφανώς παρατσ.) και την υπκρ. κατάλ. -άκης Φασουλαράκης (1895: Άννα Φ.).

ε. Από τον τρόπο ζωής :

Βρετός (M) (ξευρετός) παιδί που βρέθηκε έκθετο και του έδωσαν το βαπτιστικό όνομα *Βρετός*, που στη συνέχεια έγινε οικογενειακό (3,263)· πρβλ. το τπν. «ο Οξός του Βρετού». Ο Μ. Τριανταφυλλίδης το κατατάσσει στα «ξορκιστικά» ευχετικά βαπτιστικά, κατά τα Καλομοίρης, Πολυζώης, Αγοραστός, Πουλημένος κ.τ.ό. Κολλητήρι. Κορίτσος, Κορίτσιος, Κοριτσιδής (E), το πρώτο σε κατάλογο ιδιοκτητών του 1895· το δεύτερο σε έγγραφο της Ι.Μ. Κυράς (19-9-1857), όπου διαβάζουμε για κάποιο παπα-Ιωάννη Κορίτσιο που «εξοφλεί δι' όσους κόπους, έξοδα κλπ. έχει κάμει μέσα εις το μοναστήρι» (8,87)· το τρίτο ακούεται σήμερα. Κουμελλάς (N) και Κουμελλάος σκωπτ., για κείνον που κρατά τα κούμελλα, που κάθεται στη ζεστασιά της εστίας, ο σκηνικός (3,264). Κουμπής παρατσ. που προήλθε από ντύσιμο ή ασχολία του παρονομασμένου (ζκουμπί) (1828). Κρούκελος. Ο Γ. Μιχαηλίδης μας πληροφορεί ότι Κρούκελος ονομάστηκε κάποιος που η μητέρα του καυχιόταν «ότι θα κτυπήσει ο γιος της μεγάλο κρίκο (κρουκέλλι) της εξώθυρας ενός αρχοντικού για να νυμφευθεί την κανακαράν του». Μάνταλος (N)· πρβλ. το τπν. «του Μάνταλου» στα Νικειά: στη Ρόδο *Μανταλιός* (ζμάνδαλος). Μορτάρα, η (N), παρατσ. κάποιου Κόκκινου, επειδή «έκαμνε το μόρτη» (8,191), μγθ. του μόρτης. Μόρτος και Μόρτου, σε κατάλογο ιδιοκτητών (1895: Ευφροσύνη Μόρτου). Μπούφας (N) και Ρούφας, επειδή του άρε-

σε να ρουφά το κρασί (8,191). Πανταρώτας (M), που προέρχεται από συνήθεια του παρονομασμένου να ρωτά. Το ίδιο οικογενειακό και στην Καρδάμαινα, που έρχεται μάλλον από εκεί. Παπαμουρμούρης, Αντώνης Π., μάρτυρας σε δωρεά του 1635 (8,13). Πρίγκιπας. Σκουκκιούρης (N) και Σουκκιούρης από το Σουκιούρ-Μπέις παρατσ. του Κοντομανάλη σαν μεγαλονοικοκύρη του χωριού (8,191). Σπόρτης (M). Στροβίλλης (N) για κάποιο Φούγιαξη, που όταν θύμωνε «στροβίλιζε» σαν ανεμοστρόβιλος (8,192). Τσαμπερλάκης (N), παρατσ. του Νικειάτη Ζαχαριάδη από παραφθορά του Τσάμπερλεν, γιατί συζητούσε πολιτικά (8,193).

στ. Από ονόματα ποιμενικά :

Βεκχελής, Βεκκελής ποιμενικό παρατσ., ήδη στους καταλόγους ιδιοκτητών (1895), σήμερα οικογενειακό όνομα (9,263). Πασχάλης, Πασχαλής και με τις υπκρ. καταλ. -άκης, -ίδης Πασχαλάκης (1828), Πασχαλίδης (N), παρατσ. που γεννήθηκε από ζώο, όπως Φλώρος (ζφλώρα = άσπρη κατσίκα), Κυριάκης, Τραχήλης (από σκυλί), έτσι και Πασχάλης από βόδι. Πουάς και Μπούας (βοα, τουρκ. (= ταύρος αναπαραγωγής). Τσουλλάτος, Τσολλάτος (M) στους καταλόγους ιδιοκτητών 1895 (τσούλλα, η (= προβατίνα ή κατσίκα χωρίς αυτιά), στην Τήλο : τσουλλάτη. Στη Ρόδο οικογενειακό όνομα Τσούλος.

ζ. Από τη θαλασσινή ζωή :

Βαρκάς (1923 : Ιω. Β.)· πρβλ. τα Τρεχαντήρης, Παπαφίγκος της λουιτής Ελλάδας. Καραβάκης (M) (καραβάκι, το· πρβλ. το πν. «ο κάμπος του Κ.». Σκανδάλιος (M, E) πιθανό να έρχεται από τη λ. σκαντάλιο, το, που στα νησιά μας σημαίνει το σχοινί των δυτών (Κάρπαθος) ή τη βολίδα (Σύμη : σκανταλόπετρα). Στη Θράκη σημαίνει το σιδεράκι ή ξυλαράκι που βαστά την πόρτα ή το παράθυρο για να μην ανοίξει ή πέσει³⁴. Ίσως γι' αυτό απαντά κι εκεί το οικογενειακό με την κατάληξη -ίδης που συνηθίζεται, Σκανδαλίδης, στο νησί Σαμοθράκη και Αλεξανδρούπολη³⁵. Το Σκανδάλιος μαρτυρημένο στους καταλόγους ιδιοκτησίας 1895 : Σκαντάλιος Παπαμικές (E) και 1828 : παπα Γεώργιος Σκανδάλου και Νικ. παπα-Γεώργιος Σκανδάλου. Πρβλ. το πν. «το κελλάρι του Γιάννη Σκα-

34. Βλ. Μ. Τριανταφυλλίδη, ό.π. σ. 64 και Ψάλτη «Θρακικά», σ. 201.

35. Πληροφορία Ευστράτιου Δ. Σκανδαλίδη, φοιτητή Α.Π.Θ.

ντάλιου». Το οικογενειακό όνομα *Σκανδαλίδης* στην απέναντι Καρδάμαινα έρχεται από τη Νίσυρο. Εύκολο ήταν, κάποιος Σκανδάλιος που πήγε απέναντι για μόνιμη εγκατάσταση, να γίνει Σκανδαλίδης, σε καιρούς που μάστιζε τους δασκάλους μας η αρχαιομανία και ανεξέλεγκτα πρόσθεταν αρχαιοπρεπείς καταλήξεις στα ονόματα των μαθητών τους, πλάθοντας έτσι επώνυμα «επί το αρχαιότερον». Εδώ θα πρέπει να πούμε ότι, από τη μια μεριά το σχολείο, με το πνεύμα αυτό, και από την άλλη οι Τούρκοι, που κοίταζαν την ευκολία τους, αλλάζοντας με το παραμικρό τα ονόματα των νησιωτών, είχε σαν αποτέλεσμα αυτό το παράξενο που παρατηρούμε σήμερα, δηλ. αδέρφια να έχουν διαφορετικό οικογενειακό όνομα.

η. Από συγγένεια :

Δεμέλης (Ε) <δεμέλης - γεμέλης (= ο δίδυμος). Κουμπάρος. Ορφανός (Μ). Ορφανόπουλος (Ν). Σπαθάρης (Ν), εκκλησ. οφίκιο, εδώ επειδή είχε σχέσεις στην Πόλη με την οικογένεια κάποιου Σπαθάρη.

θ. Από βυζαντινή επίδραση :

Ιερομνήμων και Ιερομνήμος (Ν) κατά το γέρον - γέρος, από ιερατικό βυζαντινό τίτλο. Κατακαλέας (Μ) είναι το βυζ. Κατακαλών > Κατάκαλος > Κατακαλέας³⁶. Λαμπάδης (Μ) <λαμπαδάριος βυζ. και μτγ. ουσιαστ. *λαμπαδάριος* και *λαμπαδάρης*> λαμπάδης σαν επών. (= εκκλησιαστικός τίτλος που δίνεται σ' αυτόν που κρατά τη λαμπάδα μπροστά από τον αρχιερέα ή τον πατριάρχη)³⁷. Περδίκης (Μ). Περδικάρης (Μ). Φραντζής (Μ) <Φραγκίσκος <Francesco ιταλ. <Francois γαλ. (>

ι. Από φράσεις ή λέξεις που συνήθιζε ο παρονομασμένος :

Αβέρας (Ν)· για κάποιον που έλεγε τον αέρα αβέρα, όταν ήταν μικρός (8,191). Δραμουντάνης (Μ)· δραμουντάνα = τραμουντάνα, η = βόρειος άνεμος. Δυνάμεος (Ν) από τη φράση «κύριε των δυνάμεων» του γνωστού τροπάριου. Έψιμος (Μ) <όσιμος. Κάζάντης (Μ) <κα-

36. Βλ. Χρ. Παπαχριστοδούλου, Παρατηρήσεις στο τοπωνυμικό και στα ονοματικά Δωδεκανήσου, Περιοδικό, «Ονόματα» 9, 1984, σ. 111 και Κ. Αμάντου, Τοπωνυμικά σύμμεικτα, «Αθηνά» ΚΒ, 200.

37. Βλ. Ε. Κριαρά, ό.π., Θ,95.

ζάντι, το - καζάντιο - καζάντια (= κέρδος, όφελος), (το ρ. καζαντίζω = πλουτίζω, αποκτώ περιουσία). Στους καταλόγους των εργατών του λιμανιού των αρχών του αιώνα, όπως μας πληροφορεί ο Μιλτ. Λογοθέτης (7,201), ανάμεσα σε πολλά βαφτ. ονόματα με το κοινό επίθετο Κεφαλιανός, περιλαμβάνεται και το βαφτ. Καζάντης που δεν αποκλείεται, όπως τουλάχιστο φαίνεται, να έρχεται από την Κέφαλο της Κω, όπου στη Νίσυρο πλέον έγινε οικογενειακό. Κ α λ η μ έ ρ η ς (Μ) (1923)· πρβλ. με τα Καλησπέρης (Καρδάμαινα Κω), Μεσημέρης (Κέρκυρα). Μ α ν ί κ η ς (Μ) (μανίκι· γνωστό το πν. «του Μανίκη» στο Μανδράκι. Μ α ν ι ό λ ο ς (Ν), επειδή έλεγε το Μανόλης έτσι, με τα «σπασμένα» γαλλικά του.

ια. Παρατσούκλια από ξένες λέξεις και ονόματα :

Α χ λ α δ έ φ (Μ) από εβραϊκό όνομα. Στους καταλόγους ιδιοκτητών. 1923 αναφέρεται κάποιος «Αλχαδέφ Σ. και υιοί», που είχαν έκταση γεωργικού κλήρου 33 καφιζιών. Α ν τ ά π α σ η ς, από την τούρκ. λ. ondbasi (= προϊστάμενος ξενώνα). Β ο υ λ α ζ έ ρ η ς, Μ π ο υ λ α ζ έ ρ η ς (Μ) ξενικό οικογενειακό που απαντά και στην Κύθνο· boulangier, γαλ. (= αρτοποιός). Ζ α ἶ ρ η ς· βάση σχηματισμού του είναι το προσηγ. ζαῖρος, ο, που έρχεται από την τουρκ. λ. zaîr και σημαίνει τον επισκέπτη· κοινό και στη Ρόδο, Κάλυμνο, Χάλκη κ.α. Ι ν τ ζ έ ς (Μ) από τη λ. ince, τουρκ. (= λεπτός, φίνος, πονηρός). Κ α ζ α μ ί α ς (Ν) από το ουσ. καζαμίας, που είναι το ιταλ. casamia· είναι αυτός που προφητεύει για τον καιρό, ο φαντασιολόγος. Κ έ ν τ ρ η ς, Π α π α κ έ ν τ ρ η ς (Μ) (Κεντέρης; (τουρκ. kedêr (= λύπη). Κ ε χ α γ ι ά ς (Μ), φωνητικά Τ σ α χ α γ ι ά ς (1923)· πρβλ. το πν. «το κελλάρι του Τσαχαγιά», (περσ. kethuda, κοινώς kehaya (= οικονόμος, επιστάτης, αντιπρόσωπος, θησαυροφύλακας). Κ λ ο ύ τ σ η ς (Μ)· πρόκειται μάλλον για ξένο όνομα· στα Κύθηρα συναντούμε το Κ α λ ο ύ τ σ η ς, μαρτυρημένο από το 16ο αιώνα στους καταλόγους της Ελληνικής αδελφότητας της Βενετίας.³⁸ Επίσης πρβλ. το κυπριακό όνομα Κ ο υ λ ο ύ τ σ ι ο ς (coluccio³⁹ και το δεύτερο τύπο από τα Κύθηρα Κ ο λ ο ύ τ σ η ς, που μας διασώζει ο Κ. Μέρτζιος⁴⁰, από τα οποία με συγκοπή του «α», «ου» ή «ο» αντίστοιχα μπορεί εύκολα να προκύψει το Νισύριο Κ λ ο ύ τ σ η ς· πρβλ. προς το Κ α λ ο ύ τ σ ι, νησίδα στο Γυαλί και Κ α λ ο υ τ σ ό π ε τ ρ α. Κ ο ν τ α ρ ή ς (Μ) και Δ ι α κ ο -

38. Βλ. «Ονόματα» 9 (1984), 151.

39. Κ. Κ ό ρ ρ η, Κυπριακά τοπωνύμια και επωνύμια, «Ονόματα», ό.π., 253.

40. Μνήμεια Μακεδονικής Ιστορίας, Θεσο/κη 1947, σ. 496 και «Ονόματα», ό.π., 253.

κ ο ν τ α ρ ή ς <Contarini, ιταλ. οικογ., στην Κύθνο *Κονταράτος*, τύπος μαρτυρημένος από το 16ο αιώνα⁴¹ και στη Μήλο: *Κονταρίνης*. Κ ο υ λ ά κ η ς (M), αν δεν είναι από το *κόλακας*>κολάκης)Κουλάκης, πιθ. προέλευση από το τουρκ. *Κούλογλου*, με αντικατάσταση της τουρκ. κατάλ. -ογλου με την υπκρ. -άκης, που και οι δυο σημαίνουν το παιδί. Κ ο υ ρ ή ς (E), από τα Βενετικά *quirino, quirini*, που πέρασαν στα ελληνικά επώνυμα Κουϊρίνος>Κουϊρίνης>Κυρίνης) Κουρής: το τελευταίο συχνό στα νησιά του Αιγαίου και Ιονίου. Κ ο υ τ σ ο ύ κ ο ς (E) <küciük, τουρκ. (= μικρός)> και σε άλλα νησιά, πρβλ. το πν. «η μάντρα του Κ.». Λ ε β έ ν τ η ς <λεβέντης, προσηγ. Οι Βενετοί ονόμαζαν *leventi* τους πειρατές του levante, Ανατολής, ενώ της Δύσης *ronentini*. Οι Τούρκοι καλούσαν *levend* τους στρατιωτικούς που υπηρετούσαν στα πλοία. Λεβέντης δηλ. ήταν ο ένοπλος ναύτης του τουρκικού στόλου, ο τολμηρός, ο πειρατής, ο άγριος. *Λέβεντος* στα ποντιακά τραγούδια είναι ο ληστής. Σε ελληνικά έγγραφα των χρόνων της τουρκοκρατίας σημαίνει το ναύτη. Η λ. σήμερα σημαίνει το νέο, τον ωραίο. Μ α ν τ ά ς, και στη Χάλκη <manda, τουρκ. (=βουβάλι, μεταφορικά για άνθρωπο πολύ χοντρό). Μ ά ρ τ ε ν (M) ξεν. Έτσι ονομάστηκε ο Μιχάλης Γιαννάκης. Μ ε ι μ ά ρ η ς (M) <mimar (= αρχιτέκτονας). Μ π α γ ι ά τ η ς <bayat, τουρκ. και Β α γ ι ά τ η ς σε έγγραφα (1,35). Μ π έ ι ς (1828), Μ π έ η ς, Β έ η ς παράλλ. τύποι <bey, τουρκ. (=μπέης, ηγεμόνας). Μ π ο υ χ ο ύ ρ η ς (N) από το εβραϊκό όνομα Μποχόρ, επειδή είχε εμπορικές σχέσεις με εβραίους της Πόλης (8,191). Π ι σ σ ά ρ η ς (M) (1828) πιθ. από το βλάχικο *pisa* (= γάτα) (αλλά και ελλην. *πίσσα*, βλ. Μ. Τριανταφ., ό.π., 81)· *πισσάρης* θα είναι αυτός που έχει γάτους, κατά το *αγελάδα-αγελαδάρης*. Πρβλ. το πν. «το κελλάρι του Π.». Π ο ύ ρ η ς (M) αλλά και Π ο υ ρ ή ς σε πρακτ. του 1902, όπου *Πουρής Γ.*: με την υπκρ. κατάλ. -άκης Π ο υ ρ ά κ η ς και Μ π ο υ ρ ά κ η ς, στους καταλόγους ιδιοκτητών 1828, όπου Διακο Μαρία Μπουράκη· πρβλ. με τα συγγενικά ονόματα *Μπούρας, Μπούρης*<burra - i (=άντρας, γενναίος) λ. αλβ., αλλά και Μπούρας <σλ. *bura* (=μπόρα, τρικυμία, θύελλα). Ρ ο ύ κ η ς <ruka, σλ. (= χέρι). Σ α ῖ τ η ς <sait, αραβοτ. λ. (=ευτυχισμένος), αλλά και από τη λ. *σαΐτα, η*. Σ ε β δ α λ ή ς (M) <sevda, τουρκ. λ. (= έρωτας). Σ έ ρ β η ς (M) (<Σερβής<Σεργής <sergi λ. τουρκ. (= χαλί, ψάθα, έκθεση πραγμάτων για πούλημα). Σ ε ρ ε π έ τ η ς (1895 : Γεώργιος Σ., και 1923 : Ασημίνα Σ.). Σερμετής(;) <seremet, τουρκ. (= ατίθασος, ζωηρός). Σ ο υ φ ρ ά ς (N) <sofra, λ. αραβοτ. (= τραπέζι για φαγητό, σουφράς. Τ σ α τ σ α ρ ώ ν η ς (M). Τ σ α τ σ α ρ ώ ν ι α ς (M) από το ιταλ. *chiaccierone* (= φλύαρος, χασολόγος)⁴². Σε πρακτικό του

41. «Ονόματα», ό.π., 152

42. Βλ. και Χρ. Σ ο λ ω μ ο ν ί δ η, Σμυρναϊκό Γλωσσάριο, Αθήνα 1962, σ. 118.

Δήμου με ημερομηνία 12-5-1902 διαβάζουμε Τ ζ α τ ζ α ρ ώ ν η ς . Τ σ ο - λ ά κ η ς (N) (colak, λ. τουρκ. (= μονοχέρης, κουλός, αριστερόχειρας)· πρβλ. το πν. «το Τσολάκι», στα Νικειά. Χ α σ τ ά ς (1828 : Ιω. Χ.)· στη Ρόδο : Χαστάς και Χάσταλης, από την τουρκ. λ. hasta (= ασθενής)· πρβλ. με κάποιο Χαστάογλου που εξελληνίζεται σε Ασθενίδη⁴³.

ιβ. Από θρησκευτικούς τίτλους, Αγ. Γραφή :

Λ υ τ ρ ω τ ή ς (M). Μ ο ν ο γ ε ν ή ς (N). Ε υ λ ο γ η μ έ ν ο ς (M), από τη φρ. : «ευλογημένος ο ερχόμενος εν ονόματι Κυρίου».

ιγ. Από ιδιωματικές λέξεις :

Σ ο ύ ρ η ς (M) και Τ σ ο υ ρ ή ς ((Σουρής ;), πιθ. από το ρ. *τσουρά* (Κρήτη) = γλιστρώ σε *σάρα*, σε γκρεμό (1895 : Ειρήνη Τ.). Στη Χάλκη έχουμε το *Τσουρούτης* και το θηλ. βαφτιστικό χαϊδευτικό *Τσουρουτίτσα*.

ιδ. Από ουσιαστικά, επίθετα, μετοχές :

Β α μ β α κ ε ρ ό ς . Κ α τ σ α ρ ό ς (N) από το μων. επίθ. *κατσαρός* (κατσι <κατί(ον) <γατάκι. (βλ. Ν. Ανδριώτη, «Λεξικό»), κατά Α. Μπούτουρα και Μ. Φιλήντα από το *ακανθηρός* Λ α δ ε ρ ό ς (M). Μ ε τ α ξ ω τ ό ς (1828). Ξ έ ν ο ς (M). Π ι κ ρ α μ έ ν ο ς · πρβλ. με τα Αγέλαστος, Θλιμμένος κ.τ.ό. Π λ ή θ ο ς (M)· σε πρακτικό της 12-5-1902: Πλήθος Κων/τίνοϲ, αλλά και σε καταλόγους ιδιοκτησίας 1895 : Πλήθου Κ. Αντώνιος. Με την κατάλ. -ίδης Π λ η θ ί δ η ς (M). Ανατρέχοντας στους καταλόγους ιδιοκτητών του 1828 διαβάζουμε για κάποιο Νικόλαο Π λ η θ ή ν η (sic), που όπως φαίνεται ξεκινά μ' αυτό τον τύπο το οικογενειακό. Σ ο φ ό ς (1895)· πρβλ. προς το πν. «ο λάρυγγας του Σ.». Φ υ λ α κ τ ό ς (M) (1828 : Φυλακτού Σταμάτης). Χ α τ ζ η π λ ο ύ σ ι ο ς (E) στη Χάλκη απαντά το θηλ. βαφτ. Π λ ο ύ - σ α - Π λ ο υ σ ί α . Χ ρ υ σ α φ ή ς . Χ ρ υ σ ό τ ι μ ο ς (1895 : Χρυσότιμος Μιχαήλ).

43. Βλ. Μ. Τριανταφυλλίδη, ό.π., σ. 138.

I. ΓΕΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

A

Αβέρας 67
 Αγαθοπολίτης 58
 Αγγελίνης 46, 53
 Αζύματος 64
 Αθανασίου 44
 Αικατερίνας 53
 Αλαμαγκίδης 59
 Αλαμάνος - Αλαμάγκος 59
 Αλεξανδρής 45
 Άμαλλος 61
 Αμαριώτης 58
 Αμερικάνος 59
 Αμυγδαλάς 54
 Ανδρέου 44,
 Ανδρεάδης 47
 Ανδριωτάκης 58
 Ανδριώτης 58
 Ανδρουλλής - άκης 47
 Αντάπασης 68
 Αντιμαχίτης 58
 Αντωνάκης 47
 Αντώναρρος 50
 Αντωνάς 48
 Αντωνίου 44
 Αποστολίδης 47
 Απριλάκης 47
 Αρμάς 51
 Αρτεμάς 51
 Αρχοντούς 51
 Ασφενδιανός 59
 Αταλιώτης 58
 Ατουππάς 51
 Αυγερινός 45
 Αχιλλέας 45
 Αχλαδέφ 68
 Αχυράς 55

B

Βαγιανός 45
 Βαγιατίης 64, 69
 Βαμβακάς 55
 Βαμβακερός 55, 70
 Βαπορίδης - Παπορίδης 64
 Βαρκάς 66
 Βασιλάκης 47
 Βασιλειάδης 47
 Βασιλείου 44
 Βασιλικής 53
 Βασουλάς 51

Βεδρουμιανός 59
 Βεζίρογλου 57
 Βεζιρόπουλος 57
 Βεκελής - Βεκελής 66
 Βελισάρης 45
 Βερδελλής - Μπερδελλής 64
 Βιολής 56
 Βλάγκαλης 60
 Βλαχάκης 56
 Βογιατζής 56
 Βουβαλλάς 51
 Βουδρουμιανός 59
 Βουλαζέρης - Μπουλαζέρης 68
 Βουτσάς 55
 Βρετός 65
 Βρονταλάος 62
 Βρόντος 62
 Βρούζος 62
 Βρούλλης 47
 Βώκκης 64
 Βώκος 51

Γ

Γαϊτάναινας 54
 Γενάς 55, 62
 Γενοβέζος 60
 Γερασίμου 44
 Γερμανός 59
 Γεροντιανής 53
 Γεωργάκης 47
 Γεωργαλλής 48
 Γεωργιάδης 47
 Γεωργίου 44
 Γιακουμής - άκης 47
 Γιαλλούρης 49, 61
 Γιαννάκης 47
 Γιαννακός 48
 Γιάνναρος 50
 Γιαννάς 48
 Γιαννής 48
 Γιαννίδης 47
 Γιαννιός 48
 Γλυκιάρης 64
 Γρηγοριάδης 47
 Γρηγορίου 44
 Γριπάρης 54

Δ

Δαμαλάς 51, 55
 Δάφνος 65
 Δεμέλης 67

Δημητρίου 44
Διακαντώνης 45
Διακοβασίλης 45
Διακοβασιλείου 45
Διακογεωργίου 44
Διακογιάννης 45
Διακοκονταρής 69
Διακοκωνσταντής 45
Διακομανουήλ 49
Διακομιχάλης 45
Διακονικήτας 45
Διακονικόλας 45
Διακοπαναγιώτης 45
Διάκος 45
Διακοστρατής 45
Διακούλλος 49
Διακοφραζής 45
Διακοχριστόφορος 45
Διακωσταντής 45
Διαμαντής 46
Διαμαντόπουλος 46
Διαφανίσκος 51
Διονυσούς 53
Δοξόπουλος 48
Δραμουντανής 67
Δυνάμεος 67

IE

Εκκλησιάρχης 41, 56
Εμμανουήλ 45
Εμμανουηλίδης 47
Ευαγγέλου 45
Ευλογημένος 70
Ευστρατίου 49
Εφέσιος 51
Έψιμος 67

Z

Ζαγοριανός 59
Ζαΐρης 68
Ζαννής 50
Ζαπέτης 53
Ζαράκης 61
Ζαφειρίου 45
Ζαφειρόπουλος 49
Ζαχαράκης 47
Ζαχαριάδης 47
Ζαχαρίου 45
Ζερβός 62
Ζησιμόπουλος 49
Ζωγράφος 57
Ζωΐδης 47

H

Ηλιάδης 47

Θ

Θεμέλης 53
Θεοδωρής 46
Θεοδωρίδης 47
Θεοδώρου 45
Θεοχαρίδης 47

I

Ιακωβίδης 47
Ιακώβου 45
Ιγνατίου 45
Ιερομνήμος 67
Ιερομνήμων 56, 67
Ιντζές 68
Ιωάννου 45

K

Καβαλιώτης 58
Καβαρόπουλος 49
Καζαμίας 68
Καζάντης 67
Καϊάφας 64
Καλαθρέζος 60
Καλαεζής - Καλαζής 56
Καλαντάρης 55
Καλαντίδης 55
Καλημέρης 68
Καλλιγιάς 55
Καλογήρου 45
Καλόκαρδος 64
Καλονικήτας 51
Καλούτσης 51
Καλύμνιος 59
Καμαρινός 50, 59
Καμαριώτης 58
Καμπάρου 45
Καμπουράκης 62
Καμπούρης 62
Κανταρζής 56
Καπόνης 61
Καπότας 55
Καπριάνος 51
Καραβάκης 66
Καραβιώτης 51
Καραβοκύρης 56
Καραγεωργίου 45
Καραγιάννης 46
Καράγιωργης 46
Καρακατσάνης 60
Καρακωνσταντίνος - νου 46
Καράλης 64
Καραμιχάλης 46

Καρανίκης	49	Κουντουράκης	55
Καρασάκης	49	Κουρής	69
Καργιοφύλης	65	Κουρούνης	61
Καρπαθάκης	60	Κούσης	61
Καρπάθιος	60	Κουτελλάς	62
Καρπαθίου	59	Κουτσούκος	69
Κατακαλέας	67	Κουτσουρούμπος	62
Κατελάνος	48, 59	Κρούκελος	65
Κατινάς	53	Κυπραίος	60
Κατραμάδος	62	Κύπριος	60
Κατσαντώνης - άκης	46	Κυπριώτης	58
Κατσιματίδης	62	Κυριαζής	48
Κατσιμπέρδης	51	Κυριακός	48
Κατσομάτης	62	Κυρίτσης	56
Κατζομάτης	62	Κώνστας	46
Κατσιμπέρδης	61	Κωνσταντής	46
Καυκαλλάς	62	Κωνσταντινίδης	47
Καφετζής	56	Κωνσταντίνου	45
Καφετζηδάκης	56	Κωσταντέλλης	48
Κέντρης	68	Κωσταράς Κωνστής	46
Κεφαλιανός	59	Κωστής	48
Κεχαγιός	68	Κωστίδης	47
Κιοζέλης	64	Κωτάκης	58
Κιουζέλης	64	Κώταινας	54
Κιούρτης	64	Κώτης	58
Κλούτσης	68		
Κοκκινάκης	62		Λ
Κοκκίνης	62	Λαδερός	70
Κόκκινος	62	Λαζάρου	45
Κολλητήρι	65	Λακέρδης	61
Κονομάκης	47	Λαμπάδης	67
Κονταρής	49, 68	Λαμπαρδάς	51
Κοντεμανόλης	46	Λατίνος	51
Κοντοθερός - θέρος	58, 62	Λεβέντης	69
Κοντομανόλης	46	Λεβιδίκου	45
Κοντονικολάου	45	Λιβαδιάς	53
Κοντοπαντελής	46	Λιβίτσης - Λεβίτζης	60
Κοντός	62	Λεμονής	53
Κορδιστός	62	Λεντής	44
Κορίτσος - Κορίτσιος	65	Λέος	46
Κοριτσιδής	65	Λήμνιος	60
Κορωνάιος	60	Λιπαρός	51
Κορωνιός	60	Λογοθέτης	56
Κοτζοδόνης	62	Λοΐζος	50
Κουβής	46	Λούκας	46
Κουζέλης	64	Λουκίδης	47
Κουζούλης	64	Λουλλούδης	65
Κουλάκης	69	Λυκοπάντης	61
Κουλιανός - ίδης	61	Λυριζής	56
Κουμελλάς - λός	65	Λυριστής	56
Κουμπάρος	67	Λυτρωτής	70
Κουμπής	65		Μ
		Μαγγανάς	55

- Μάγκος 64
 Μακρογιάννης 46
 Μακρυγιάννης 46
 Μανίκης 68
 Μανιόλος 68
 Μανναράς 55
 Μανόλακας 41, 50
 Μανολάκης 47
 Μάνταλος 65
 Μαντάς 69
 Μαντουδάκης 53
 Μαντούς 53
 Μαούλης - Μαγούλης 62
 Μαραμπούτης - Παραμπούτης 62
 Μαργαρίτης 65
 Μαρίνος 53
 Μαρμαράς 51, 55
 Μαστόρου 57
 Μαστραντώνης 46
 Μαστρογιάννης 46
 Μαστρομιχάλης 46
 Μαυρομουστάκης 62
 Μαυρουδής 63
 Μαχλής 51, 63
 Μειμάρης 69
 Μελιδόνης 60
 Μελίττακας 64
 Μενελάου 45
 Μεταξωτός 70
 Μηλάς 55
 Μηλοκράτης 65
 Μηνάς 46
 Μιαούλης 46
 Μικρόπουλος 63
 Μισιριώτης 58
 Μισιριώταινας 54
 Μισκοπιανός 51, 59
 Μισός 63
 Μιχάλαρος 50
 Μιχαλιός 48, 54
 Μιχαλιούδαινας 54
 Μίχαλος 50
 Μολύβης 52
 Μονογενής 70
 Μορτάρρα 65
 Μόρτας - Μόρτου 65
 Μορφίδης 47
 Μοσχής 48
 Μουλλός 64
 Μούρας 65
 Μουστάκας 53, 63
 Μπαγιατίης 64, 69
 Μπαλαλάς 51, 55
 Μπαμπακάς 55
 Μπαρούτης 64
 Μπατής 50
 Μπέις - Βέης 69
 Μπογιαζής 56
 Μπουράκης 44, 69
 Μπουχούρης 69
 Μπρούζος 62
 Μπρούφας - Ρούφας 65
 Μωρός 63
- N
- Νάκας 52
 Νικητιάδης 47
 Νικητόπουλος 49
 Νικιάτης 58
 Νικολάκης 47
 Νικολάου 45
 Νικολάτος 49
 Νικολής 48
 Νικολίτσης 48
 Νικολός 48
 Νισυριώτης 58
 Νοταράς 57
 Νοταρίδης 57
- Ξ
- Ξανθός 63
 Ξένος 70
- O
- Οικονομάκης 57
 Οικονομίδης 57
 Οικονόμος - ου 57
 Ορφανόπουλος 67
 Ορφανός 67
- Π
- Πάλαμος 52, 63
 Παναγιώτου 45
 Πανταρώτας 66
 Παντελίδης 47
 Παπαγιαλλούρης 49
 Παπαγιαννάκης 46
 Παπαγρηγορίου 45
 Παπαδέλιας 49
 Παπαδόπουλος 49
 Παπαεμμανουήλ 46
 Παπαμανόλης 46
 Παπαζανής 49, 50
 Παπαϊωάννης 49
 Παπακαθαλιώτης 49
 Παπακαμαρινός 49, 59
 Παπακέντρης 50, 68
 Παπακονταρής 49

- Παπακώστας 46
 Παπαλλής 50
 Παπαμηνάς 46
 Παπαμουρμούρης 66
 Παπανικήτας 41, 46
 Παπαντώνης 45, 46
 Παπαντωνίου 45, 46
 Παπαχατζόγλου 50
 Παρασκευάς 46
 Παρθένης 46
 Παρθεσιάδης 47
 Παριανός - Μπαριανός 59
 Πάριος 60
 Πασχάλης 66
 Πασχαλάκης 66
 Πασχαλίδης 66
 Πασκαλής 66
 Πατής 50
 Πατούρης 63
 Πατρικής 57
 Πατρινός 59
 Παυλάκης 47
 Παύλου 45
 Παχής 63
 Πάχος 63
 Περδικάρης 67
 Περδίκης 67
 Περουλής - άκης 48
 Περουλιδαίνας 54
 Πετρήs 48
 Πετρίδης 47
 Πετρόπουλος 49
 Πετρούτσος 49
 Πετσοκόλης
 Πηγαδάς 55
 Πικραμένος 70
 Πισσάρης 69
 Πιστικάκης 56
 Πληθίδης 70
 Πλήθος 70
 Πόδιας 63
 Πολίτης 58
 Πολυχρόνης 46
 Πολυχροσιάδης 47
 Πολυχρονίδης 47
 Πονηρός 64
 Ποντικός 61
 Πουάς - Μπουάς 66
 Πούρης - Πουρής - Πουράκης 69
 Πρίγκιπας 66
 Πριανής 52
 Πρωτόπαπας - πάς 57
- Πυτεράς 55
- P
- Ράλλης 48
 Ραμός 52
 Ραπανάς 55
 Ρεΐσης - Ρεΐζης 56
 Ρήγας 56
 Ρόδιος 60
 Ρουσετιάδης 63
 Ρουσέτος 63
 Ρούσσοσ 63
 Ρωσέτος 63
 Ρουχάς 52, 57
- Σ
- Σάββας 46
 Σαΐτης 69
 Σακαλής 63
 Σακελλάρης 57
 Σακέλλαινας 54
 Σακελλαρίδης 57
 Σακελλάριος 57
 Σακελλαρίου 57
 Σακελλίου 57
 Σαμιώτης 58
 Σαρής 63
 Σεβδαλής 69
 Σέρβης 69
 Σεριώτης 58
 Σερνιώτης 58
 Σιλβέστρος 50
 Σίμπλης - Τσίμπλης 63
 Σκανδάλιος 66
 Σκαράς 61
 Σκάρος 61
 Σκευοφύλαξ 57
 Σκορπιός 61
 Σκουκκιούρης - Σουκκιούρης 66
 Σκουλλής 63
 Σκούντουκας 62
 Σκούρτος 63
 Σκυλλάς 65
 Σμαράγδας 53
 Σμυρίλλης 60
 Σμυρναίος 60
 Σούρραινας 54
 Σούρης - Τσουρής 70
 Σουφράς 52, 69
 Σοφός 70
 Σπαθάρης 67
 Σπανός 63
 Σπαντονίδης 63
 Σπετσιάρης 55

Σπόρτης 66
 Σταλούδης - άκης 63
 Σταμάταινας 54
 Σταματίου 45
 Σταυλάς 55
 Σταυριανός 48
 Σταυρινός 48
 Στέλλας 53
 Στολίδης 64
 Στρίκκης 50
 Στροβίλλης 66
 Σύγγελλος 52, 57
 Συρνιώτης 58
 Συριώτης 59
 Σφακιανός 59

Τ

Ταχινάρης 52
 Τηλιακός 60
 Τραλλάς 52
 Τριανταφύλλου 45
 Τσαγγάρης 56
 Τσαμπερλάκης 66
 Τσατσαρώνης 69
 Τσατσαρώνιας 69
 Τσαχαγιάς 68
 Τσολάκης 52, 70
 Τσουκαλάς 55
 Τσουλλάτος - Τσολλάτος 66
 Τσουπάνης, - άκης 56
 Τσούρος 52

Φ

Φαρμάκης 64
 Φάς 52, 65
 Φασουλαράκης 65
 Φασουλαρής - ίδης 65
 Φελλάς 55
 Φιλίππου 44, 45

Φλιάτης 52
 Φουκάς 46
 Φράγκος 60
 Φραντζής 67
 Φυλακτός 70
 Φωτιάδης 47
 Φωτίου 44, 45

Χ

Χαλικιάς 55
 Χαλκιάς 55
 Χαραπάς 64
 Χαρδαίος - Χαλδαίος 60
 Χαρίτος 47
 Χαστάς 70
 Χατζηγιαννάκης 50
 Χατζηδημητρίου 45
 Χατζηκώστας 47
 Χατζημιχάλης 47
 Χατζηνικόλας 47
 Χατζηνικολάου 45
 Χατζηπαπαϊωάννου 45, 50
 Χατζηπλούσιος 70
 Χατζηστεφανής 47
 Χατζόγλου 50
 Χιώτης 59
 Χριστοδούλου 45
 Χριστοφής 47
 Χριστοφόρου 44, 45
 Χρυσαφής 70
 Χρυσότιμος 70
 Χωριανός 59

Ψ

Ψαρός 64
 Ψαρουδάκης
 Ψεύτης 52
 Ψύρης 64
 Ψωριάρης 64

2. ΚΑΤΑΛΗΞΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΘΗΜΑΤΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Πατρωνυμικών:

-ακι -ακης (υπκρ.)
 -ίδης
 -αδης, -ιαδης
 -ουλλης -ουλι (υπκρ.)
 -ελλι -ελλης (υπκρ.)
 -ας (χαϊδ.)
 -ης -ής, -ιτσης, -αλλης
 -ακός (υπκρ.)

-ός, -ιός
 -πουλος, -pullus λατ.

-άτος, λατ. -atus

Προθήματα: Διακο-, Καρα-, Κατσο-,
 Κοντο-, Μαστρο-, Παπα-, Χατζη-

Επαγγελματικών:

-άς -άρης -ής, -ής -τζής

Εθνικών:

-ίτης -ινός

-ιάτης -ιος, -ίος, -είος
-ώτης, -ιώτης -ικός, -ιακός

-ανός, -ιανός -λης
-άνος -έζος

3. ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ ΠΟΥ ΜΝΗΜΟΝΕΥΟΝΤΑΙ

Αποστολίδικα, τα 47	Κελλάρι του Τσαχαγιά, το 68
Αποστροφή του Γερμανού, η 59	Κουτσουρούμπου, του 62
Βόκχηδες, οι 64	Λάρυγγας του Σοφού, ο 70
Καμάρα του Χατζημιχάλη, η 47	Μανίκη, του 68
Καράβα τ' Αντώνη, η 50	Μάνταλου, του 65
Κελλάρι του Γιάννη του Σκαντάλιου, το 66	Μάντρα του Κουτσούκου, η 69
Κελλάρι του Γιώργη του Κατσομάτη, το 62	Οξός του Βρετού, ο 65
Κελλάρι του Πισσάρη, το 69	Πέτρες του Πατρική, οι 50
	Σκάρικα, τα 61
	Τσολάκι, τα 70

4. ΞΕΝΕΣ ΛΕΞΕΙΣ

Battista ιταλ. 50	Leventi βενετ. 69
Bayat τουρκ. 69	Maestro, Mastro ιταλ.
Bey τουρκ.	Magister λατ. 57
Boa τουρκ. 66	Manda τουρκ. 69
Boulanger γαλ. 68	Mimar τουρκ. 69
Bura σλαβ. 69	Misir 54, 58
Burre-i αλβ. 69	Nota λατ. 57
Caliga λατ. 55	Notarius λατ. 57
Cappoto ιταλ. 55	Ondabasi 68
Casamia ιταλ. 68	Pisa βλαχ. 69
Chiacchierone ιταλ. 69	Ponentini βενετ. 69
Colak τουρκ. 70	Reis τουρκ. 56
Hacı αραβ. 47	Ruka σλαβ. 69
Hasta τουρκ. 70	Russeus λατ. 63
İnce τουρκ. 68	Sait αραβ. 69
Kalaycı τουρκ. 56	Saka τουρκ. 63
Kantarcı τουρκ. 56	Sakalı τουρκ. 63
Kara τουρκ. 46	Sari τουρκ.
Keder τουρκ. 68, 50	Seremet τουρκ. 69
Kehaya περσ. 68	Sergi τουρκ. 69
Keihuda περσ. 68	Sevda τουρκ. 69
Kucuk τουρκ.	Sofra αραβ. 69
Kus τουρκ. 61	Stric σλαβ. 50
Levend τουρκ. 69	Zair τουρκ. 68

5. ΟΝΟΜΑΤΑ - ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Άκογλου 64
Άμαντος Κ. 41, 48, 67

Ανδριώτης Ν. 41, 44, 46, 47, 48, 57
Αντίγονος Γονατάς 39

Απόλλωνας 52
Απολλώνιος Ρόδιος 89
Αρφαράς Μιχ. 48
Βαγιακάκος Δικ. 49, 57
Γεωργακάς Δ. 48
Γριτσόπουλος Τ. 46
Diel 57
Δουκάγγιος 56
Ησύχιος
Θαλής Μιλήσιος 58
Θουκυδίδης 38
Θωμόπουλος Ιω. 40, 41
Καλομενόπουλος 48
Καμπούρογλου Δ. 52
Καρανικόλας Σωτ. 40, 41
Καρπαθίου Εμμαν. 62
Κεδρηγός 39
Κίμων 38
Κλεόβουλος Ρόδιος 58
Κουκουλές Φ. 41, 47, 48
Κουτελάκης Χ. 46, 62
Kretschmer 46
Κριαράς Εμμαν. 56, 67
Κύρρης Κ. 63, 67
Lidell - Scott 63, 64
Λογοθέτης Μιλτ. 40, 43, 68
Μαυροειδή Φανή 39, 59
Μενάρδος Σ. 45

Μέρτζιος Κ. 68
Meyer G. 48
Μηνάς Κ. 37, 50
Μιχαηλίδης-Νουάρος Γ. 46, 57
Moritz H. 48
Μπαλαλάς Δ. 55
Όμηρος 39, 60
Παπαχριστοδούλου Χρ. 38, 39, 40, 48,
55, 65, 67
Παυλίνης Λεόντιος 52
Περρής Σπ. 48
Πλίνιος 59
Πρωτογάλης Εμμαν. 64
Πτολεμαίος Φιλάδ. 39
Ράπτισσας Ιω. 52
Σακελλαρίδης Γαβρ. 43, 63, 64
Σακελλαρίδης Ο. Κ. 43, 51, 59
Σκανδαλίδης Ε. 66
Σκανδαλίδης Μ. 40, 43
Σολομωνίδης Χρ.
Τριανταφυλλίδης Εμμ. 38, 39, 40, 44, 48,
49, 50, 61, 64, 66, 69
Trapp E. 59
Τσοπανάκης Αγ. 37
Φιλήντας Μ. 46, 55, 61
Χατζής Αντ. 48
Χατζιδάκης Γ. 47
Ψάλτης 66

6. ΞΕΝΑ ΒΑΦΤΙΣΤΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΑ ΟΝΟΜΑΤΑ

Coluccio 68
Contarini 49, 69
Elisabetta ιταλ. 53
Francesco ιταλ. 67

Francois γαλ.. 67
Jean γαλ. 49
Louis γαλ. 50
Quirino-i βενετ. 69

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ

ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΝΙΣΥΡΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Η Ε.Ν.Μ. ιδρύθηκε το 1961 από μια μικρή ομάδα Νισυρίων της Αθήνας και του Πειραιά. Τα ιδρυτικά της κεφάλαια ήσαν η αγάπη στη Νίσυρο και η πίστη στο σκοπό. Το 1962 αναγνωρίστηκε το καταστατικό της και το 1963 κυκλοφόρησε ο πρώτος τόμος. Μετά την κυκλοφορία του Γ' τόμου η Ακαδημία Αθηνών απένειμε έπαινο προς την Εταιρεία για την επιστημονική και πατριωτική της δράση. Οι μέχρι σήμερα εκδόσεις της Εταιρείας, έντεκα πολυσέλιδοι τόμοι και δύο αυτοτελείς εκδόσεις, τιμούν τη Νίσυρο, τη Δωδεκάνησο και την Ελλάδα. Οι άλλοι Δωδεκανήσιοι μας έχουν ως παράδειγμα, αφού τα «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ» είναι το παλαιότερο από τα εκδιδόμενα σήμερα δωδεκανησιακά περιοδικά του είδους. Η Νίσυρος ξεκίνησε πρώτη, μετά την επανένταξη της Δωδεκάνησου στην Ελλάδα, και ύστερα ακολούθησαν τ' άλλα νησιά να γράφουν και να παρουσιάζουν τα δικά τους περιοδικά επιστημονικά συγγράμματα. Κάθε φορά που κυκλοφορεί και νέος τόμος «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ», αναφτερώνεται το ερευνητικό μεράκι της πνευματικής Νισύρου. Οι επαινετικές κριτικές και τα ευνοϊκά σχόλια που αφορούν στο περιεχόμενο του 10ου τόμου υπερέβησαν κάθε προηγούμενο.

Η συγκέντρωση, τώρα, του πρωτότυπου και πλούσιου επιστημονικού υλικού στον 11ο τόμο, από εκλεκτούς συνεργάτες μας εξασφαλίζει την αισιοδοξία. Όμως πρέπει να σημειώσουμε εδώ, ότι η έκδοση του κάθε νέου τόμου αποτελεί για το Δ.Σ. και την Εκδοτική Επιτροπή ανυποψίαστη ευθυβολία, ιδίως για τους μη ειδικούς, αλλά και γλυκειά περιπέτεια.

Η δαπάνη του 11ου τόμου ξεπέρασε το 1.200.000 δρχ. Η Εταιρεία, αν και είναι το μοναδικό και το κατεξοχήν πνευματικό και επιστημονικό νισύρικο σωματείο, αριθμεί ολίγα μόνο μέλη. Δε μοιάζει με φιλανθρωπικό σύλλογο ή επαγγελματική ένωση και είναι φυσικό και εύλογο να αντιμετωπίζει ιδιαίτερες και δύσκολες καταστάσεις. Κυρίαρχο πρόβλημα παραμένει το οικονομικό.

Το Δ.Σ. της Εταιρείας, επειδή πιστεύει —και το «πιστεύω» αυτό πρέπει να γίνει παννισυριακή συνείδηση— πως το πνευματικό

οξυγόνο της Νισύρου είναι οι εκδόσεις της, επιμένει να θγάλει στην επιφάνεια το γνωστό νισύρικο φιλότιμο και την πετρωμένη περηφάνεια των συμπατριωτών μας. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο πήρε την απόφαση

ΝΑ ΑΝΑΚΗΡΥΣΣΕΙ

ΔΩΡΗΤΗ εκείνον που θα προσφέρει στην Εταιρεία από 100.000 δρχ. και άνω.

ΕΥΕΡΓΕΤΗ εκείνον που θα προσφέρει από 200.000 δρχ. και άνω.

ΜΕΓΑΛΟ ΕΥΕΡΓΕΤΗ εκείνον που θα προσφέρει από 500.000 δρχ. και άνω.

Τα ονόματά τους θα εγχαράσσονται επάνω σε ειδικές μαρμαρίνες πλάκες, αντιστοίχως, στη μεγάλη αίθουσα της «ΓΙΑΝΝΙΔΕΙΟΥ ΝΙΣΥΡΙΑΚΗΣ ΕΣΤΙΑΣ».

Με τον τρόπο αυτό η Εταιρεία θα μπορέσει να προβαίνει τουλάχιστον ανά διετία στην έκδοση πολυσέλιδου τόμου από 400 σελίδες και με καλή εμφάνιση. Θα δώσει, έτσι, την ευκαιρία στους απανταχού Νισύριους και φίλους της Νισύρου να συμμετάσχουν στο πνευματικό, πολιτιστικό και εθνικό έργο της Εταιρείας.

Ήδη η απόφαση τούτη του Δ.Σ. έφτασε κιόλας εύηχη στα αυτιά εκλεκτών συμπατριωτών μας κι έσπευσαν και κατάθεσαν το προϊόν της αγάπης τους στον υπ' αριθ. 148/881850—98, Λογαριασμό Εθνικής Τράπεζας υπέρ της Εταιρείας.

1. ΓΙΑΝΝΙΔΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ του Ιωάννου	δρχ. 500.000
2. ΓΙΑΝΝΙΔΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ του Ιωάννου	» 500.000
3. ΓΙΑΝΝΙΔΗΣ ΚΩΝ)ΝΟΣ του Νικολάου	» 500.000
4. ΓΙΑΝΝΙΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ του Νικολάου	» 500.000
5. ΓΙΑΝΝΙΔΗΣ ΚΩΝ)ΝΟΣ του Ιωάννου	» 200.000
6. ΓΙΑΝΝΙΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ του Κων)νου	» 200.000
7. ΓΙΑΝΝΙΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ του Σταύρου	» 200.000
8. ΓΙΑΝΝΙΔΗΣ ΑΡΜΟΔΙΟΣ του Σταύρου	» 200.000
9. ΓΙΑΝΝΑΚΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ του Χρίστου	» 200.000
10. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ του Γεωργίου	» 100.000
11. ΓΙΑΝΝΙΔΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ του Ιωάννου	» 100.000

Τους ευχαριστούμε για την προσφορά τους, που θα γίνει το μονάκριβο προζύμι της προβληματικής μας.

Τέτοιους ανασασμούς περιμένει η Εταιρεία για να στηθεί το οικονομικό στημόνι της ευεξίας της.

Από το ένατο Δ.Σ. της Εταιρείας

ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΔΗΜΟΓΕΡΟΝΤΙΑΣ ΝΙΣΥΡΟΥ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΩΝ ΙΤΑΛΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ ΚΑΤΑ ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ*

Το χρονικό της κατάληξης της Νισύρου από τους Ιταλούς στις 29/4/12/5/1912 μας δίνουν δύο έγγραφα της Δημογεροντίας προς τις δημοτικές αρχές Εμπορείου και Νικιών. Αναφέρουν : «Σήμερον τὴν πρωΐαν Ἰταλικά πλοῖα¹ προσορμισθέντα καὶ ἀποβιβάσαντα στρατὸν εἰς Μανδράκιον συνέλαβον καὶ ἠχμαλώτισαν ἅπαντας τοὺς Κυβερνητικούς ὑπαλλήλους. Ἐν τῷ ἀτμοπλοίῳ προσεκλήθημεν καὶ ἡμεῖς καὶ αὐτολεξεὶ ἐδήλωσεν ἡμῖν ὁ Ναύαρχος τὰ ἀκόλουθα : Ἡ τοπικὴ ἀρχὴ θέλει κυβερνᾶ προσωρινῶς μέχρι νεωτέρας διαταγῆς μας. Συνιστῶμεν ὑμῖν ὅπως ἐπικρατῆ τάξεις καὶ ἡσυχία καθ' ὅλην τὴν νῆσον, μέχρις οὗ εἶδομεν πῶς θὰ λήξουν τὰ πράγματα. Ἐν ἐναντία περιπτώσει θὰ εἴσθε ἐσεῖς ὑπεύθυνοι διὰ τὰς συνεπείας. Τὰ αὐτὰ δηλώσατε καὶ τοῖς ἄλλοις Δημογέρονσι».

Με το δεύτερο ἐγγράφον της (16/5/1912) συμπληρώνει : «Κατηργήθησαν αἱ διοικητικαὶ ἀρχαὶ καὶ ἀντ' αὐτῶν ἀνεγνωρίσθησαν οἱ τοπικοὶ μὲ τὴν σύστασιν ὅπως διοικῶσιν κατὰ τὰ τοπικὰ ἤθη καὶ ἔθιμα».

Ακόμα πρακτικὸ του Δημ. Συμβουλίου² ἀναφέρει :

«Κατόπιν τῶν διαταγῶν καὶ σχετικῶν ὁδηγιῶν τοῦ Κυβερνήτου τοῦ θωρηκτοῦ *Roma* συνήλθεν ἡ Δημογεροντία τὴν 6/19/5/1912 μετὰ τοῦ Δημογεροντικοῦ Συμβουλίου καὶ προέβη εἰς τὴν σύνταξιν καὶ τοιχοκόλλησιν τῆς

* Ανακοινώθηκε στο Ε' Πολιτιστικὸ Συμπόσιο Δωδεκανήσου που ἐγίνε στη Νίσυρο ἀπὸ 23 ἕως 27 Αυγούστου 1987.

1. Τα Ἰταλικά Πολεμικά ἦταν τρία Ρώμα, Πίζα καὶ Σπέτσια.

2. Ν. Χαλιασοῦ : Σελίδες ἀπὸ τὴν δουλείαν τῶν Δωδεκανήσιων. «Νισυριακά Χρονικά» (Ν.Χ.) τεῦχος αρ. 18, σσ. 11 - 19.

κατωτέρω ανακοινώσεως : α) αναγνωρίζεται ἡ Δημογεροντία μετὰ τοῦ συμβουλίου της ὡς τοπικὴ καὶ διοικητικὴ ἀρχὴ ἔχουσα τὸ δικαίωμα νὰ διοικῇ, νὰ εἰσπράττη, τοπικῶς καὶ διοικητικῶς, ὡς καὶ κατὰ τὸ παρελθόν, μὴ παρεκκλίνουσα τοῦ δικαίου τῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων καὶ μὴ ἐπιβαρύνουσα τὸν λαὸν μὲ ἐπιπροσθέτους φόρους (βάρη) κτλ.). Θα πρέπει νὰ αναφερθούμε καὶ σε ἄλλες συναφεῖς δηλώσεις Ἰταλῶν επισήμων. Τὴν ἡμέρα της κατάληψης της Καλύμνου (12/5/1912) ὁ Ναύαρχος Πρεσβυτέριο ἐγγράφως δηλώνει : « Ἀπὸ σήμερον παύει πᾶσα ἐξουσία τῆς Ὀθωμανικῆς Κυβερνήσεως ἐπὶ τῆς νήσου ἣτις ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τῆς Ἰταλικῆς Κυβερνήσεως αὐτοδιοικεῖται. Ἐλπίζομεν ὅτι διοικουμένη ἐλευθέρως ἡ νήσος αὕτη θὰ προοδεύσῃ κτλ.»³.

Ὁ ἀνάτατος διοικητὴς των Ἰταλικῶν δυνάμεων Κατοχῆς στρατηγός Ἀμέλιο διαβεβαιώνει τους ἐκπροσώπους των νήσων ὅτι : « Ἡ Τουρκικὴ κωριαρχία ἔληξεν ἤδη ἐπὶ τῆς Ρόδου καὶ τῶν λοιπῶν νήσων διὰ τῆς προσωρινῆς κατοχῆς ὑπὸ τῆς Ἰταλίας. Τὸ δὲ μέλλον τῶν νήσων δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλο εἰ μὴ ἡ αὐτονομία αὐτῶν»⁴. Οἱ τρεῖς παραπάνω ταυτόσημες δηλώσεις των επισήμων Ἰταλῶν ἀποδεικνύουν πως οἱ Ἰταλοὶ καταλαμβάνοντας τα νησιά δὲν σκόπευαν, τουλάχιστο σε πρῶτο στάδιο, νὰ ἀλλάξουν το ἀπὸ αἰῶνων ἰσχύον καθεστῶς αὐτοδιοίκησης αὐτῶν καὶ ἀκόμα θεωροῦσαν καὶ δηλώνουν προσωρινῆ την παρουσία τους στα νησιά. Τοῦτο ἐπιβεβαιώνει ἡ υπογραφή της μεταξύ Ἰταλίας καὶ Τουρκίας συνθήκης εἰρήνης στη Λωζάνη στις 15 καὶ 18/10/1912⁵. Ἡ συνθήκη αὕτη πρόέβλεπε σ' ἀντάλλαγμα της ἐπιστροφῆς των νησιῶν στην Τουρκία νὰ αποσύρει προκαταβολικὰ τις πολιτικὲς καὶ στρατιωτικὲς της δυνάμεις ἀπὸ τὴ Λιβύη. Ἡ Δημογεροντία Νισύρου, ἀμέσως με την παρουσία των Ἰταλῶν στα νησιά, γράφει στις 17/30.5.1912 στις Δημογεροντίες Σύμης καὶ Καλύμνου καὶ ζητᾷ πληροφορίες : « Ὅποιον διοικητικὸν σύστημα ὑπὸ τὸ νέον καθεστῶς ἐφαρμόσατε ἤτοι περὶ τελωνείου, ὑγειονομείου, δικαστηρίων κτλ.»⁶. Ἀργότερα ἀντιπρόσωποι θα σταλοῦν στη Σύμη γιὰ διαβουλεύσεις. Ἡ Δημογεροντία στις 12/25 Μαΐου 1912 κοινοποιεῖ τὴν πρώτη ἐγκύκλιό

3. Σκεῦου Ζερβού : Το ζήτημα της Δωδεκανήσου καὶ τα διπλωματικά αὐτοῦ ἐγγράφα (Ἀθήναι, 1928), σ. 72.

4. Σκεῦου Ζερβού, ὅ.π., σ. 70.

5. Σκεῦου Ζερβού, ὅ.π. : α) ἐγγράφον 11ον, « Προκαταρκτικὴ Συμφωνία Εἰρήνης » μεταξύ Ἰταλίας καὶ Τουρκίας υπογραφείσα ἐν Λωζάνη τὴν 15/10/1912 καὶ β) ἐγγράφον 12ον, « Συνθήκη εἰρήνης μεταξύ Ἰταλίας καὶ Τουρκίας », Λωζάνη 18/10/1912. (Ἀπὸ τὴν Ἰταλικὴ ἐπίσημη εφημερίδα 1912, ἀρ. 300). Ἡ συνθήκη αὕτη, ὅπως εἶναι γνωστό, τελικὰ κατέστη ἀνενεργός.

6. Κ. Σακελλαρίδης : Ἱστορικὰ ἐγγράφα Νισύρου (Ν.Χ. τεῦχος ἀρ. 21, σ. 29).

της⁷ με την επικεφαλίδα *Governo Italiano*, όπου, εκτός των άλλων, καθόριζε και τις συνεδριάσεις για εκδίκαση δικαστικών υποθέσεων, ρυθμίζει τα του ταχυδρομείου, τα των διαβατηρίων που θα εκδίδει η τοπική αρχή, τα του τελωνείου, τους δασμούς κτλ. Από τις πρώτες όμως ημέρες της Κατοχής οι τοπικές Ιταλικές αρχές άρχισαν να δημιουργούν ζητήματα. Να φέρονται με σκαϊότητα. Ίσως σ' αυτό πολύ να συνέτειναν οι κατά καιρούς διερμηνείς. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά της Δημογεροντίας της 1/14/8/1912 προς τον Στρατηγό Αμέλιο, που συνοδεύθηκε και με έγγραφο του Μητροπολίτη Ρόδου :

*Πρὸς τὴν Α' Ἐξοχότητα τὸν Ἀντιστράτηγον
G. Ameglio, γενικὸν ἀρχηγὸν τοῦ στρατοῦ τῆς
κατοχῆς κτλ., κτλ., κτλ.*

Ἐξοχώτατε,

Ὅτε τὰ δαφνοστεφῆ Ἰταλικά ὄπλα ἀπληλευθέρωσαν τοὺς νησιώτας τοῦ ἀφορήτου Τουρκικοῦ ζυγοῦ καὶ εὐγνώμονες οὗτοι ἀνέτεινον χεῖρας εὐχαρι-

7. 12/25 Μαΐου 1912

Governo Italiano

Ἐγκύκλιος

Δικαστήριον : Γνωστοποιεῖται τῷ κοινῷ ὅτι ἅπαξ τῆς ἐβδομάδος θὰ συνεδριάξῃ ἡ Δημογεροντία πρὸς ἐκδίκασιν μικροῦποθέσεων φύσεως δικαστικῆς καὶ οἱ ἔχοντες τοιαύτας νὰ παρουσιάζωνται δι' αἰτήσεώς των. Ἡμέρα δικάσιμος ὀρίζεται τακτικῶς ἡ Πέμπτη ἀπὸ 3 - 6 μ.μ.

Ταχυδρομεῖον : Οἱ ἔχοντες ἐπιστολάς πρὸς ἀποστολὴν νὰ παραδίδωσι ταύτας τῷ κ. Ἰ. Φασουλαρίῳ καὶ διὰ μὲν τὸ ἐξωτερικὸν θὰ καταβάλλωσι δικαίωμα 0,25% τοῦ φράγκου, διὰ δὲ τὸ ἐσωτερικὸν 0,15%. Πληρώνεται διπλοῦν δικαίωμα εἰς τὴν ἐπὶ πλέον τοῦ κεκανονισμένου βάρους φέρουσαν ἐπιστολήν.

Διαβατήρια : Οἱ πολῖται οἱ μεταβαίνοντες διὰ τὸ ἐξωτερικὸν δέον νὰ συνοδεύωνται μὲ τὸ ἐπὶ τούτῳ διαβατήριον παρὰ τῆς Ἐπιτοπίου Ἀρχῆς. Διὰ δὲ τὸ ἐσωτερικὸν διὰ πιστοποιήσεως.

Τελωνεῖον : Γνωστοποιεῖται τοῖς ἐμπορευομένοις ὅτι τὰ εἰσαγόμενα ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορεύματα θὰ ὑποβάλλωνται ἐκ δασμοῦ 11%, τὰ δὲ ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀφίενται παντελῶς ἐλεύθερα. Οἱ κ.κ. ἐμπορευόμενοι ὀφείλουσι νὰ δηλώσωσι ταῖς ἐπιτοπίαις ἀρχαῖς ἐν δέοντι τὰ πρὸ τῆς παρελθούσης Πέμπτης 10 ἐνεστῶτος μηνὸς παραγγελλθέντα ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορεύματά των.

Οἱ Σύμβουλοι

Οἱ Δημογέροντες

Ἐπεξηγηματικὴ Διάταξις

Τὰ πρὸ τῆς 10 Μαΐου παραγγελλθέντα ἐμπορεύματα ἐξ Εὐρώπης ἢ οἰουδήποτε ἄλλου μέρους πλὴν τῆς Τουρκίας, θεωρηθήσονται ὡς προελεύσεως ἐξωτερικοῦ καὶ θὰ ὑπόκεινται εἰς τὸν ἐπὶ τούτῳ Τελωνειακὸν Δασμόν.

18 Μαΐου 1912

Με την παραπάνω Εγκύκλιο η Δημογεροντία αναλαμβάνει, ἐστὼ και προσωρινά, κυβερνητικές ἐξουσίες πέραν των ὧν εἶχε κατὰ το παρελθόν.

στηρίους πρὸς τὸν Ὑψιστον, ὅτι ηὐδόκησε διὰ τῶν ἀδελφῶν Ἰταλικῶν ὄπλων νὰ χαρίσῃ καὶ ἡμῖν τὸ ὕψιστον τῶν ἐπὶ τῆς γῆς ἀγαθῶν του, τὴν ἐλευθερίαν, καὶ μετὰ τὰς ρητὰς διαβεβαιώσεις τῶν κατὰ καιροὺς ἐπισκεφθέντων ἡμᾶς ναυάρχων τοῦ ἐνδόξου Ἰταλικοῦ στόλου καὶ τὰς τῆς ὕμ. ἐξοχότητος τελευταίως πρὸς τοὺς Δημάρχους μας πόρρω ἀπέχομεν τοῦ νὰ φαντασθῶμεν καὶ κατὰ διάνοιαν ἔστω, ὅτι δὲν θὰ παρήρχετο πολὺς καιρὸς καὶ θὰ εὐρισκόμεθα εἰς τὴν ἀδήρητον ἀνάγκην τοῦ νὰ διαμαρτυρηθῶμεν πρὸς τὴν ὕμ. ἐξοχ. διὰ πράξεις ὑπὸ Κυβερνητικῶν ὀργάνων διαπραττομένας κάθε ἄλλο πρὸς τὴν ἐλευθερίαν συμβιβαζομένας, ὡς συμβαίνει ἡμῖν μὲ τὸν ἐνταῦθα διοικητὴν τοῦ στρατοῦ τῆς χωροφυλακῆς κ. Μ. Μαρτίνη, ὅστις καὶ οὐδεμίαν ἐξαρχῆς ἀλλ' ἀπὸ τιὸς ἰδία, τοιαύτην δεικνύει συμπεριφορὰν πρὸς ἅπαντας τοὺς δημότας καὶ πρὸς αὐτὰς ἀκόμη τὰς Τοπικὰς ἀρχάς. Τοσοῦτον πιέζει καὶ τυραννεῖ τοὺς κατοίκους, ὥστε δυσχερῆ καθιστᾷ τὴν θέσιν ἡμῶν ἀπέναντι τῆς Σεβ. Βασιλ. Κυβερνήσεως καὶ τῶν κατοίκων τῆς νήσου, αὐτῶν ἐξανισταμένων καθ' ἡμῶν καὶ ἀπαιτούντων τὴν ἄμεσον διαβίβασιν τῶν παραπόνων αὐτῶν πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα. Ὅπερ πράττομεν σήμερον μὲ τὴν πεποιθήσιν ὅτι ἡ Ὑμ. Ἐξοχότης ἐν τῇ διακρινοῦσῃ Αὐτῇ ἐδύτητι θέλει ἀπαλλάξει ἡμᾶς λίαν δυσχεροῦς θέσεως προλαμβάνουσα σοβαρὰ γεγονότα.

Ἡθέλομεν καταχρασθῆ τῆς ὑπομονῆς τῆς Ὑμ. Ἐξοχ. ἐὰν προεβαίνομεν εἰς τὴν λεπτομερῆ ἀφήγησιν τῶν καθ' ἑκάστην λαμβανομένων χώρων ἐκτροπῶν, δι' ὃ θέλομεν περιορισθῆ εἰς τὴν ξηρὰν ἐκθεσιν ἐλάχιστα μόνον αὐτῶν, εἰς ἣν ἡ ὕμ. Ἐξοχ. θέλει σχηματίσῃ ἰδέαν τῶν συμβαινόντων ἐνταῦθα.

Οὕτω πράξεις καὶ ἀποφάσεις τοῦ Δημαρχιακοῦ Συμβουλίου κατὰ τὰ ἀνεκαθεν ἐπικρατοῦντα ἔθιμα καὶ προνόμια ἡμῶν δικασθεῖσαι μεταξὺ ἰδιωτῶν, ὃ εἰρημένος *Marechalo* ἀπορρίπτει, ἐξεντελιζῶν οὕτω τὴν θέσιν τῆς τοπικῆς ἀρχῆς ἀπέναντι τῶν δημοτῶν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὑποθέσεις καθαρῶς θρησκευτικῆς φύσεως δικασθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Πνευματικοῦ δικαστηρίου⁸ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου ἡμῶν ἢ τοῦ ἐνταῦθα ἐπιτρόπου αὐτοῦ θεωρεῖ ὡς μὴ γενομένας καὶ ἀκυροῖ αὐτὰς ἐν τῇ πράξει.

Τελευταίως δημότην τινὰ ἐν ἐσχάτῃ διατελοῦντα μέθη καὶ ἀναισθησία, μὲ τὴν ἀπλήν καταγγελίαν τοῦ διερχομένου, οὕτως εὐτυχῶς ἀπηλλάγημεν, ὅτι ὕβρισε χωροφύλακά τινα, μεταβάς εἰς τὴν οἰκίαν του περὶ τὸ μεσονύκτιον τῇ συνοδείᾳ χωροφυλάκων βία ἀπήγαγε, παραβάς οὕτω τὸ οἰκογενειακὸν ἄσυλον καὶ διὰ χειροπέδων πῦξ καὶ λάξ ὠδήγησεν αὐτὸν ἀναισθητὸν εἰς τὸ κρατητήριον. Τὸ Δημαρχιακὸν συμβούλιον ἐπεμβάν καὶ ζητήσῃ ἐπὶ ἐγγυήσει

8. Μιλτ. Λογοθέτη : Τα κτηματολόγια τῆς Νισύρου κατὰ τα χρόνια τῆς δουλείας (1785 - 1945), «Νισυριακά», τόμος 10ος, σ. 297, ὅπου αναφέρεται γιὰ τὴν ἀποστολὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Πνευματικοῦ Δικαστηρίου.

τοῦ Δημάρχου τὴν διὰ τὴν νύκτα ἐκείνην τοῦλάχιστον ἀπόλυσιν αὐτοῦ, ἐπι-
καλούμενος τὴν σοβαρὰν θέσιν τῆς συζύγου αὐτοῦ ἀσθενούσης, ἀπὴντησε
σκαίως καὶ βαναύσως, ὅτι οὐδεμίαν ἔχει ἐμπιστοσύνην ὅτι θὰ παρεδίδομεν
αὐτὸν τὴν ἐπαύριον εἰς τὴν δικαιοσύνην.

Ταῦτα πάντα καταγγέλλομεν εἰς τὴν Ὑμ. Ἐξοχ., μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι
αὕτη θέλει ἀπαλλάξει ἡμᾶς, δι' οἰουδήποτε μέσου ἤθελεν αὕτη κρίνει κατα-
λήλου, τοῦ σκανδάλου τούτου, προλαμβάνουσα ὡς ἀθημερὸν εἰπόντες σοβα-
ρότερα γεγονότα καὶ εὐχαριστοῦντες Ὑμᾶς ἐκ τῶν προτέρων παρακαλοῦμεν
αὐτὴν ὅπως δεχθῆ τὴν ἐπιβεβαίωσιν τῆς ἐξαιρέτου πρὸς αὐτὴν ἀφοσιώσεως
καὶ τιμῆς μεθ' ἧς διατελοῦμεν.

Νίσυρος 1/14 Αὔγουστος 1912

Ὁ Δήμαρχος

Ὁ Ἀρχ. Ἐπίτροπος

Ὁ Σύμβουλος

Ὅπως διαπιστώνουμε, οἱ τοπικὲς Ἰταλικὲς ἀρχές με τὶς ἐνέργειές τους
δεν ἀνέχονται νὰ διοικούνται οἱ Νισύριοι σύμφωνα με τὰ ἤθη καὶ ἔθιμά
τους καὶ ἐπὶ πλέον με τὴν παραβίαση τοῦ οικογενειακοῦ ἀσύλου ἀποδει-
κνύουν πὼς κανένας Νόμος δὲν ἦταν ἰκανὸς νὰ τους ἐμποδίσει νὰ αὐθαιρε-
τοῦν καὶ νὰ βιαιοπραγούν. Ἀπὸ εὐχαριστήριον ἐγγραφὸ τῆς πρὸς τὸ Στρα-
τηγὸ Ἀμέλιο φαίνεται ὅτι αὐτὸς ἐπενέβη υπὲρ τῆς Δημογεροντίας⁹.

Ἀναφερόμαστε καὶ σε ἓνα ἄλλο ἐπεισόδιον ποῦ καταγράφεται στο ἀπὸ
21/8 - 4/9/1912¹⁰ πρακτικὸ τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου. Ἀπὸ αὐτὸ ενδει-
κτικὰ αναφέρουμε : «Ὁ Τενέντε εἰσελθὼν εἰς τὸ δωμάτιον τῆς Δημαρχίας
παρέλαβε τὴν σφραγίδα καὶ ἐδήλωσε τοῖς παρενρισκομένοις τὰ ἀκόλουθα :
Σήμερον τὴν πρωΐαν συνεπέα καταγγελίας τῶν δύο δήμων τῆς νήσου Ἐμπο-
ρείου καὶ Νικίων, ὅτι ἡ σφραγὶς τοῦ Δήμου Μανδρακίου φέρει ἐν τῷ μέσῳ
(Δημαρχία Νισύρου) καὶ οὐχὶ (Δημαρχία Μανδρακίου Νισύρου), προσεκά-
λεσα τὸν Δήμαρχον κ. Βαγιάτην καὶ ἐζήτησα παρ' αὐτοῦ τὴν σφραγίδα, ἵνα

9. Πρὸς τὴν αὐτοῦ Ἐξοχότητα τὸν Ἀντιστράτηγον Ο. Ἀμελιο, ἀρχηγὸν τοῦ στρα-
τοῦ Κατοχῆς.

⁹ Ἐξοχώτατε,

Κάτοχοι γενόμενοι τῆς ἀπὸ 13 ὁδεύοντος μηνολογουμένης ἐπιστολῆς τῆς Ὑμ. Ἐξοχ.
σπεύδομεν προθύμως πρῶτον νὰ ἐκφράσωμεν αὐτῇ τὰς θερμὰς εὐχαριστίας μας καὶ τὴν
ἄπειρον ἐγγνωμοσύνην διὰ τὴν μέριμναν αὐτῆς υπὲρ τῶν κοινοτικῶν μας καὶ τὰς πατρικὰς
συμβουλὰς τὰς ὁποίας διαβιβάζει διὰ ταύτης ἡμῖν, καὶ δεύτερον νὰ βεβαιώσωμεν αὐτὴν
ὅτι συνοδὰ τῇ ἐπιθυμίᾳ Τῆς θέλομεν διατηρήσει τὴν τάξιν καὶ ἡσυχίαν τοῦ τόπου μας,
ἐνεργούντες δικαίως καὶ νομίμως κατὰ τὰς ἐμπνεύσεις καὶ διαταγὰς τῆς διοικήσεως τοῦ
στρατεύματος.

10. Κ. Σακελλαριδῆ : ο.π. Ν.Χ., τεύχος αρ. 22, σσ. 30 - 31.

τὴν ἴδω καὶ βεβαιωθῶ περὶ τῶν λεγομένων, καθ' ὅσον μέχρι σήμερον δὲν εἶχον ἴδει αὐτήν. Ὁ κ. Βαγιάτης οὐ μόνον ἠρνήθη ἀλλὰ καὶ ἀπρεπῶς ἐφέροθη εἰς ἐμέ, ὡς ἐκ τούτου καὶ ἐπειδὴ προηγουμένως πολλάκις ἠπειθήσεν εἰς ἐμέ, προσέβαλε δὲ τοὺς Καραμπινιέριδες, διὰ τοῦτο θεωρῶ τούτον πανυμένον, ἀναθέτω τὴν προεδρίαν εἰς τὸν πάρεδρον νὰ συνεργάζηται μετὰ τοῦ Συμβουλίου μέχρι τῆς προσεχοῦς Κυριακῆς, ὅποτε προσκαλεῖται ὁ λαὸς νὰ ἐκλέξῃ νέαν Δημαρχίαν. Καὶ τὴν μὲν σφραγίδα ἀναχωρῶν παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ, τὸν δὲ πρόεδρον ἄφησε ἐλεύθερον.

Το Δημοτικὸ Συμβούλιον ἀρνήθηκε νὰ ἐνεργήσῃ νέες ἐκλογές. Τη στάση που τήρησε ὁ Δήμαρχος Γ. Βαγιάτης τη χαρακτηρίζω ἀντιτρομοκρατικὴ καὶ ἦταν σύμφωνη με τὸ δημόσιον αἶσθημα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῆς ἀναφορᾶς πρὸς τὸν στρατηγὸν Ἀμέλιο.

Τη συνέχεια μας δίνει τὸ ἀπὸ 25/9 - 8/10/1912 πρακτικὸ τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου, που ἀναφέρει: «*Νὰ γραφῆ ἐπιστολὴ πρὸς τὴν Α. Ἐξ. τὸν ἀντιστράτηγον Ἀμέλιο, ἐκφράζουσα εὐχαριστήσεις διὰ τὴν εὐγενῆ ὑποδοχὴν καὶ ἐξαιρετικὴν συμπεριφορὰν τοῦ πρὸς τὸν Δήμαρχον Γ. Βαγιάτην καὶ διὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῆς Δημαρχιακῆς ἡμῶν σφραγίδος*».

Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ δυσπιστία στὶς σχέσεις μεταξὺ Τοπικῶν Ἰταλικῶν Ἀρχῶν καὶ Δημογεροντίας συνεχίζεται.

Σ' αὐτὸ συντελεῖ ἡ δράση τῆς Δημογεροντίας (ὅπως δεῖχνουν τὰ ἐγγράφα ἀρ. 1, 2, καὶ 3). Ἰδιαιτέρα γιὰ τὴν προώθηση τοῦ ἐθνικοῦ θέματος: Στις 17/30 - 12 - 1912 ὁργανώνει συλλαλητήριον ὅλου τοῦ λαοῦ τῆς νήσου, ὅπου με ψήφισμα ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀπαιτεῖ τὴν ἐνωση τῶν νήσων «μετὰ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος»¹¹ καὶ πρωτοστατεῖ στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴ ματαίωση τῆς ἐπιστροφῆς αὐτῶν στοὺς Τούρκους. Ἀλληλογραφεῖ με τὴν «ἐν Αθήναις Μόνιμον Επιτροπὴν τῶν Ἀλυτρώτων Αἰγαιοπελαγιτῶν» (ἐγγράφο 98/99 23/3 - 3/8/1912, ἐγγράφο ἀρ. 4). Συμμετέχει στὸν Πανελλήνιον Ἐρανο ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνικοῦ πολεμικοῦ Ναυτικοῦ καὶ τὸ προϊόν αὐτὸ ἐμβάζει στὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλο¹².

Ἡ δυσπιστία καὶ οἱ μικροπαρεξηγήσεις μεταξὺ Δημογεροντίας καὶ Τοπικῶν Ἰταλικῶν ἀρχῶν δημιουργοῦν καθημερινὰ προβλήματα στὸ ἔργο τῆς Δημαρχίας, που παρ' ὅλα αὐτὰ παραμένει ἀνυποχώρητη σ' ὅλες τὶς αἰτιάσεις τῶν Ἰταλῶν. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ ἐγγράφο που ὁ τότε Δήμαρχος Ὁδ. Σακελλαρίδης στέλλει στὶς 23/9 - 6/10/1914 στὸν Ἰταλὸ διοικητὴ Νισύρου ἀπαντώντας σὲ ἐγγράφο παράπονά του, ὅτι του ἀρνοῦνται κάθε δικαίωμα ἐλέγχου. Ἀπὸ αὐτὸ ἀναφέρουμε τὰ ἐξῆς: *Οὐδαμῶς, οὐδέποτε,*

11. Κ. Σακελλαρίδης: Ἀπὸ τὴν Ἱστορίαν τῆς Δημογεροντίας Νισύρου μέχρι τὰ πρῶτα χρόνια τῆς Κατοχῆς. «Νισυρικά», τομ. 7ος, σσ. 301 - 302.

12. Κ. Σακελλαρίδης: ὁ.π. «Νισυρικά», τόμος 7ος, σ. 302.

οὔτε κὰν ἡ σκέψις εἰσηλθεν εἰς τὸν νοῦν οὐδενὸς ἢ ἀπαγόρευσις τῆς ἐλέγξεως πάσης πράξεως τῆς Δημαρχίας καὶ δὴ παρὰ τῆς ἀρμοδίας πολιτικῆς ἀρχῆς, ἥτις βεβαίως τὴν αὐστηρὰν ἐξέλεγξιν δὲν θὰ μετατρέψῃ εἰς ἀνάμιξιν διὰ πράξεις ἀποκλειστικῶς τῆς ἀρμοδιότητος τῆς Δημαρχίας¹³.

Ὅπως βλέπουμε, ο τότε Δήμαρχος κατηγορηματικά αρνείται το δικαίωμα στις Ιταλικές αρχές να επεμβαίνουν στις αρμοδιότητες της Δημαρχίας. Τον Σεπτέμβριο του 1914 η Δημοτική αρχή συντάσσει και ψηφίζεται από τη Γενική Συνέλευση των Νισυρίων Κανονισμός¹⁴, που καθορίζει τον τρόπο λειτουργίας της Δημαρχίας και ρυθμίζει τις σχέσεις μεταξύ των διαφόρων κοινοτικών επιτροπών και Δημαρχίας. Μέχρι τότε και πριν από την Ιταλική Κατοχή τα έθιμα είχαν ισχύ μεγαλύτερη του Νόμου. Αποτελούσαν τον άγραφο Συνταγματικό Χάρτη της Νισυριακής Πολιτείας. Και με αυτόν τον άγραφο Νόμο, σεβαστό από όλους τους παράγοντες, λειτουργησε απρόσκοπτά η μικρή Πολιτεία μας. Έτσι κατόρθωσε να υπερνικήσει τα καθημερινά προβλήματα της δουλείας, να διαφυλάξει την Ελληνικότητα των νησιών μας, τη γλώσσα, τη θρησκεία, τις παραδόσεις και πάντοτε να δίνει το παρόν στους αγώνες του Έθνους. Κατά τη γνώμη μου η σύνταξη αυτή του Κανονισμού αποτελεί απόφαση των κατοίκων της Νισύρου να αποκτήσουν γραπτό Καταστατικό Χάρτη περιβεβλημένο με κύρος Γενικής Συνέλευσης, που με τη γνωστοποίησή του στις αρχές κατοχής, να τις δεσμεύει, κατά κάποιο τρόπο, έναντι αυτού. Κι ακόμα ο Κανονισμός, καθορίζοντας τον τρόπο αυτοδιοίκησης, όπως ίσχυε από παλιά, επιβεβαίωσε στον Κατακτητή ότι οι Νισύριοι ήταν αποφασισμένοι να συνεχίσουν να αυτοδιοικούνται.

Οι Ιταλικές αρχές με έγγραφό τους αρ. 206/3 της 6/24 - 12 - 1914 ζητούν, κατ' εντολή του Γενικού Διοικητή Δωδεκανήσου, εξηγήσεις επί του Κανονισμού. Τους δόθηκαν, με μεγάλη διπλωματικότητα, με το από 4/17 - 1 - 1915 έγγραφο της Δημαρχίας¹⁵.

Οι Ιταλικές αρχές δὲν επανήλθαν επί του Κανονισμού. Από τότε μπορούμε να πούμε ότι de facto δημιουργήθηκε μια νέα πραγματικότητα, που συνέβαλε στην, κατά το δυνατό, ομαλοποίηση, για ένα αρκετό χρονικό διάστημα, των σχέσεων Ιταλικών Αρχών και Δημαρχίας.

Από τότε, τουλάχιστο μέχρι της ανόδου του Φασισμού στη διακυβέρνηση της Ιταλίας, ο θεσμός της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στο νησί μας έφθασε στην πιο τέλεια μορφή του.

13. Κ. Σακελλαρίδη : Ιστορικά έγγραφα Νισύρου. Ν.Χ. τεύχος 226.31.

14. Κ. Σακελλαρίδη : ό.π. Ν.Χ., τευχ. αρ. 30 - 31, σσ. 23 - 27.

15. Κ. Σακελλαρίδη : ό.π. Ν.Χ., τευχ. αρ. 23, σελ. 32.

Ἐγγραφο 1

Ἀξιότιμος Δημαρχία τῆς νήσου Σύμης.

Ἀξιότιμοι Κύριοι,

Παρά τῆς ἱεράς Μητροπόλεως Ρόδου ἐστάλησαν πρὸς τὸν ἐνταῦθα Ἀρχ. Ἐπίτροπον Δελτία ἀπογραφῆς τῶν κατοίκων τῆς νήσου μας, μὲ ἐντολήν νὰ συμπληρωθῶσιν ταῦτα, ὑπογραφῶσι παρὰ τῶν ἱερέων καὶ τοῦ Δημάρχου, ἀποσταλῶσιν ταῦτα κατὰ τὴν 31ην Ὀκτωβρίου. Παρακαλοῦμεν ὑμᾶς ὅπως μᾶς πληροφορήσητε, εἰ δυνατόν μὲ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Ἀτμοπλοίου «Ζάτουνα», ἂν ἐστάλη καὶ ὑμῖν τοιοῦτον ἔγγραφον καὶ τί προτίθεσθε νὰ πράξητε. Ἐπίσης ἂν εἰς τὴν στήλην («Ἐθνικότης») θὰ θέσητε Χριστιανοὶ Ὀρθόδοξοι, ὡς συνιστᾶ ἡ αὐτοῦ Σεβασμιότης, ἢ Ἕλληνες Ὀρθόδοξοι. Καὶ παρὰ τοῦ ἐν Ρόδῳ Προξενείου τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου ἐλάβομεν ἐπιστολὴν αἰτοῦντος παρόμοιον τι παρακαλοῦμεν ὅπως καὶ περὶ τούτου μᾶς ἀπαντήσητε.

Ἐπὶ τούτοις διατελοῦμεν μεθ' ὑπολήψεως.

Νίσυρος, 9 Ὀκτωβρίου 1912

Οἱ Σύμβουλοι

N. Γενᾶς

N. M. Ζαπέτης

Ὁδυσ. Σακελλαρίδης

Ἰ. Φασουλαρίδης

Ὁ Δήμαρχος

I. Γ. Κατσιματίδης

Ὁ Γ. Γραμμ.

Γ. Σακελλάριος

Ἐγγραφο 2

Πρὸς τὴν Αὐτοῦ Ἐνδοξότητα
τὸν Ἀξιωματικὸν τῆς Βασιλικῆς Ἰταλικῆς Φρουρᾶς
Κύριον Κύριον Σεραφεῖμ

Ἐνδοξότατε,

Κατὰ τὴν πρὸ ἡμερῶν εἰς Ρόδον διαμονήν μου, ἡ αὐτοῦ ἐξοχότης ὁ Ἀντιστράτηγος Κύριος I. Ἀμέλιο ἐδήλωσέ μοι ἅμα τῇ ἐνταῦθα ἐπανόδῳ μου νὰ συνεννοηθῶ μετὰ τοῦ συμβουλίου μου καὶ τοῦ ἀρχιερατικοῦ Ἐπιτρόπου ἀναφορικῶς περὶ τοῦ ζητήματος τοῦ διορισμοῦ εἰρηνοδίκου τῆς νήσου μας.

Ἐπειδὴ ὑμεῖς δυνάμει διαταγῆς τῆς Αὐτοῦ Ἐξοχότητος εἶχετε διορίσει κατὰ τὴν ἀπουσίαν μου τὸν Ἐμμ. Παρθενιάδην, ἐπειδὴ καὶ εἰς ἐμὲ προφορικῶς ἐδηλώσατε τοῦτο καὶ ἐπειδὴ μετὰ τοῦ συμβουλίου μου καὶ τοῦ Ἀρχ.

Ἐπιτρόπου συνελθόντες και συσκεφθέντες καταλληλότερον πρόσωπον ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν εὔρομεν, ἐγκρίνομεν και ἀναγνωρίζομεν τὸν διορισμὸν τοῦ κ. Σ. Παρθενιάδου.

Ἐφ' ᾧ και διατελοῦμεν μεθ' ὑπολήψεως.
Νίσυρος, 9/10/1912

Ὁ Δήμαρχος
Γ. Βαριάτης

Ἐγγραφο 3

151, ἀρ. 88

Πρὸς τὴν Ἀξιότιμον Δημογεροντίαν
τῆς νήσου Καλύμνου

Ἀξιότιμοι Κύριοι,

Διὰ τῆς παρουσίας καθιστῶμεν ὑμῖν γνωστὸν ὅτι ἡ Ἰταλικὴ Κυβέρνησις ἐπιβάλλει ἡμῖν βίαν διὰ τὴν εἰσπραξίν και πληρωμὴν τῶν κτηματικῶν φόρων τοῦ ἐ.ἔ. και παρακαλεῖσθε ὅπως μᾶς διαφωτίσητε ἐὰν τὸ τοιοῦτον συμβαίνει και εἰς ὑμᾶς και τί φρονεῖτε νὰ πράξητε, ἵνα και ἡμεῖς ἀναλόγως ποιήσωμεν.

Πεποιθότες ἐκ τῶν προτέρων ὅτι θέλομεν ἔχει σύντομον ἀπάντησιν. Παρακαλεῖσθε συνάμα νὰ μᾶς κρατήσητε ἐνημέρους διὰ κάθε τί τὸ ὅποῖον γνωρίζετε πρὸς ὁδηγίαν μας.

Ἐφ' ᾧ διατελοῦμεν μεθ' ὑπολήψεως.

17/9/1913

Οἱ Δημογέροντες

Ἀρ. 89. Ομοία τοιαύτη εγγράφη και εἰς Σύμην.

Ἐγγραφο 4

98/99

Πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις Μόνιμον Ἐπιτροπὴν τῶν Ἀλυτρώτων Αἰγαιοπελαγιτῶν

Ἀξιότιμοι Κύριοι

Ἡ ἀπὸ 18 παρελθόντος ἐπιστολή σας μετὰ τῶν ἀντιτύπων τῶν ὑπομνημάτων ἐλήφθη ἐγκαίρως και μεγίστης ἐνέπλησεν ἡμᾶς χαρᾶς και εὐγνωμοσύνης, τὸ μὲν διὰ τὰς ἐλπίδας ἃς δίδει ἡμῖν πρὸς εὐδόωσιν τῶν ἐθνικῶν μας

πόθων, τὸ δὲ διὰ τὰς ἐνδεδουλεῖς μερίμνας, ἃς καταβάλλετε, πρὸς ἐπίτευξιν αὐτῶν, δι' ἃς ἀπείρους ὀφείλομεν ὑμῖν χάριτας. Ἐὰν δὲν ἀπαντήσωμεν ὑμῖν ἐγκαιρῶς, βεβαιωθεῖτε ἀξιότιμοι Κύριοι, ὅτι ἐγένετο τοῦτο ἕνεκα λόγων ὄλως ἀνεξαρτήτων τῆς θελήσεώς μας, δι' ἃς εὐελπιστοῦμεν ὅτι θέλομεν τύχει τῆς ἐπὶ τούτῳ συγγνώμης σας.

Τὸ ἐφ' ἡμᾶς πᾶσαν θέλομεν καταβάλλει καὶ εἰς τὸ μέλλον τὰς ἀσθενεῖς ἡμῶν δυνάμεις, ὅσας αἱ χαλεπαὶ περιστάσεις ἃς διερχόμεθα μᾶς ἐπιτρέπουσι πρὸς ἐπίτευξιν τῶν ἱερῶν ἐθνικῶν μας πόθων, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ μικρὰ ἡμῶν συμβολὴ μετὰ τῶν ἄλλων ἀδελφῶν καὶ μὲ τὴν σθεναρὰν ὑμῖν αὐτόθι ἐνέργειαν θέλομεν φέρει εἰς πέρας τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν δικαίων ἡμῶν ἐθνικῶν πόθων.

Διαβεβαιοῦμεν ὑμᾶς, ἀξιότιμοι Κύριοι, ὅτι οὐδὲ κατὰ κεραιάν θέλομεν παρεκκλίνει τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν προγράμματος, ὅπερ εἶναι ἡ ἐκπλήρωσις τῶν μυχιῶν πόθων πάσης Ἑλληνικῆς καρδίας, εἰς πᾶσαν δὲ περίστασιν οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι αὕτη, θέλετε εὖρει ἡμᾶς μετὰ τῶν ἄλλων ἀδελφῶν παρὰ τὸ πλευρὸν ὑμῶν τεταγμένους, ἐτοίμους πρὸς πᾶσαν θυσίαν καὶ σθεναροὺς ἀμύνησας τῆς Ἑθνικῆς ἡμῶν ιδέας.

Δέξασθε καὶ πάλιν, ἄξι. Κύριοι, τὰς ἀπείρους ἡμῶν εὐχαριστίας καὶ τοὺς ἀδελφικούς ἀσπασμούς, ἀνδρείξεσθε καὶ ἡρωποιοῦσθε ἐν τῷ ἐθνικῷ ἡμῶν ἀγῶνι καὶ ὁ Μέγας τῆς Ἑλλάδος Θεὸς δὲν θὰ παρίδῃ καὶ ἀθῆις τὸ δίκαιον ἡμῶν.

Νίσυρος, 22/7/1912

Ἐφ' ᾧ καὶ διατελοῦμεν μεθ' ὑπολήψεως

Ὁ Γ. Γραμματεὺς
Γ. Σακελλάριος

Ὁ Δήμαρχος
Γ. Βαγιάτης

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΣΚΕΥΟΥ ΖΕΡΒΟΥ: Το ζήτημα τῆς Δωδεκανήσου καὶ τὰ διπλωματικά αὐτοῦ ἔγγραφα. Ἐν Αθήναις 1928.

ΜΙΛΤΙΑΔΗ ΛΟΓΟΘΕΤΗ: Τα κτηματολόγια τῆς Νισύρου κατὰ τὰ χρόνια τῆς δουλείας (1785 - 1945). «Νισυριακά», τόμος 10ος.

ΚΩΣΤΑ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗ: Ἱστορικά ἔγγραφα Νισύρου. «Νισυριακά Χρονικά».

ΚΩΣΤΑ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗ: Ἀπὸ τὴν Ἱστορία τῆς Δημογεροντίας Νισύρου μέχρι τὰ πρῶτα χρόνια τῆς Κατοχῆς. «Νισυριακά», τόμος 7ος.

Ν. ΧΑΛΙΑΣΟΥ: Σελίδες ἀπὸ τὴν δουλεία τῆς Δωδεκανήσου. «Νισυριακά χρονικά».

ΠΗΠ. ΦΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΥ: Ἡ Δωδεκανήσος ὑπὸ Ἰταλοκρατίαν, Αθήναι 1958.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΗΣ ΝΙΣΥΡΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μεταξύ των νήσων Κω και Τήλου κείται η Νίσυρος, η οποία έχει σχεδόν κυκλικό σχήμα. Στο κέντρο περίπου αυτής βρίσκεται ο κρατήρας του ηφαιστείου, από τον οποίο μέχρι σήμερα αναδίδονται αναθυμιάσεις. Το έδαφος της νήσου, λόγω της συστάσεως αυτού, είναι ιδιαίτερα εύφορο και καλύπτεται από πλούσια βλάστηση, η παρουσία της οποίας εντυπωσιάζει τον επισκέπτη.

Η Νίσυρος κατοικείται ήδη από τους προϊστορικούς χρόνους¹ και ο οψιανός, που βρίσκεται στην παρακείμενη νησίδα «Γυαλί»², αποτέλεσε αντικείμενο εμπορείας από αρκετές χιλιετίες π.Χ. Η Νίσυρος, ως γνωστόν, αποικίσθηκε από τους Δωριείς της Επιδάουρου³ και αναφέρεται από τον Όμηρο στον κατάλογο «των νεών»⁴:

«οἱ δ' ἄρα Νίσυρόν τ' εἶχον Κάρπαθόν τε Κάσον τε».

Σύμφωνα με τη μυθολογία, ο Ποσειδάνας, διώκοντας τον γίγαντα Πολυβώτη, απέσπασε από την Κω πελώριο βράχο και τον εκσφενδόνισε εναν-

1. R. Hope Simpson - J. F. Lazenby, Notes from the Dodecanese I, BSA 57 (1962), σ. 154 - 175.

2. Ο οψιανός της Νισύρου έχει χρώμα σκούρο με μικρές φαιές κηλίδες. Οψιανός υπάρχει επίσης στη Μήλο, χρώματος μαύρου.

3. 3. Πρβλ. Α. Ταρσούλη, Δωδεκάνησα, τ. Γ' (Αθήναι 1950), σ. 192.

4. Ομήρου, Ιλιάδα Β, 677 (έκδοση Λειψίας, Λειψία 1921).

τίον του. Ο βράχος αυτός τον καταπλάκωσε και από αυτόν σχηματίστηκε η Νίσυρος¹.

Οι Πέρσες υπήγαγαν προ του έτους 480 π.Χ. τη Νίσυρο, όπως και την Κω και Κάλυμνο, υπό την κυριαρχία της Αρτεμισίας της Καρίας. Οι Νισύριοι, ως σύμμαχοι των Αθηναίων, πολέμησαν κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο (431 - 404 π.Χ.). Κατά την κλασική, όπως και κατά την ελληνορωμαϊκή εποχή, ακμάζει ιδιαίτερα η Νίσυρος, όπως φαίνεται μεταξύ άλλων, και από τα πλούσια αρχαιολογικά λείψανα, τα οποία είναι διάσπαρτα στη νήσο, όπως: οχυρώσεις, λείψανα οικοδομημάτων, μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, επιγραφές, νεκροταφεία, αγγεία, νομίσματα κ.ά.

Το έτος 475 μ.Χ. η Νίσυρος προσαρτάται στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, στην οποία υπάγεται επί αιώνες, μαζί με τα λοιπά νησιά του δωδεκανησιακού συμπλέγματος. Κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο και ειδικότερα κατά τον 5ο και 6ο αι. μ.Χ., η νήσος παρουσιάζει μεγάλη ακμή, όπως φαίνεται από τα πολυάριθμα μνημεία, τα οποία ανηγέρθησαν. Μέχρι το 1953 είχαν επισημανθεί έξι παλαιοχριστιανικές βασιλικές², ενώ πρόσφατες έρευνες αποκάλυψαν την ύπαρξη τριών ακόμη παλαιοχριστιανικών βασιλικών³. Πρόκειται για εκτεταμένα οικοδομήματα με πλούσια μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη και πολύχρωμα ψηφιδωτά δάπεδα⁴.

Τα παλαιοχριστιανικά μνημεία της Νισύρου κατεστράφησαν πιθανότατα το έτος 554 μ.Χ. από σεισμούς⁵, καθώς και εκείνα της Κω και των

1. Πανσανίας, Ελλάδος Περιήγησις, Ι,2,4 (έκδοση Η. Hitzig, τ. 1, 1, Berlin 1-96, Πολυβώτην, σελ. 4): «τοῦ ναοῦ δὲ οὐ πόρῳ Ποσειδῶν ἔστιν ἐφ' ἵππου, δόρυ ἀφιεῖς ἐπὶ γίγαντα ἐς ὃν Κῶις ὁ μῦθος ὁ περὶ τῆς ἄγκρας ἔχει τῆς Χελώνης». Βλ. και Απολλόδαρος, Α, στ. 2, § 4. Στράβων Ι, 488 (Teubner).

2. Π.Η. Λαζαρίδης, Συμβολή εις την μελέτην των παλαιοχριστιανικών μνημείων της Δωδεκανήσου, Πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Βυζαντινολογικού Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 1953, τ. Α' (Αθήναι 1955), σ. 239 - 240.

3. Ι. Βολανάκης, Χριστιανικά Μνημεία της Νισύρου, «Νισυριακά», τ. 9 (Αθήναι 1984), σ. 6 - 16.

4. Στ. Πελεκανίδης, Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος, τ. Ι. Νησιωτική Ελλάς (Θεσσαλονίκη 1974), σ. 85.

5. Αγαθίας Σχολαστικός, Ιστοριών τόμοι Ε, ΙΙ,16 (CSHB, έκδοση Β.Γ. Niebuhr, Βόννη 1878, σ. 98 - 100): «Κατ' ἐκεῖνο γὰρ τοῦ καιροῦ καὶ ἡ Κῶς ἡ νῆσος, ἡ πρὸς τῷ τέρματι τοῦ Αἰγαίου κειμένη [ἐσεισθῆ καὶ] ἐλάχιστόν τι μέρος αὐτῆς ἐσέσωστο, ἡ δὲ ἄλλη ἅπασα ἐπεπτώκει, ποικίλα τε αὐτῇ καὶ ἀνήκουστα προσεγένετο πάθη· ἢ τε γὰρ θάλαττα ἐπὶ πλείον ἄρθεῖσα, κατέκλυσε τὰ παράκτια τῶν οἰκημάτων, καὶ διέφθειρεν αὐτοῖς χρήμασι καὶ ἀνθρώποις· . . ἀπολόλασι δὲ χυδὴν σχεδὸν ἅπαντες οἱ ἄστοί, . . ἅπαν μὲν γὰρ τὸ ἄστυ σχεδὸν πον χῶμά γε ἦν ἐπὶ μέγα ἠρμένον, καὶ λίθοι κείμενοι σποράδην, κίωνων τε τρύφη καὶ ξύλων κατεαρότων, . . ὀλίγα δὲ ἄττα δωμάτια εἰστήκμασαν ἀπαθῆ, καὶ ταῦτα

παρακειμένων νήσων¹. Την εποχή αυτή τερματίζεται και ο αρχαίος βίος της νήσου και αρχίζουν οι μέσοι χρόνοι, κατά τους οποίους η Νίσυρος συνεχίζει να υπάγεται στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Το έτος 1297 η Νίσυρος περιέρχεται στους Βενετούς, οι οποίοι ενθρονίζουν τον Μάρκο Σανούδο άρχοντα και στη Νίσυρο. Ακολουθεί η κατάκτησή της από τον Λέοντα Γαβαλά (1204 - 1240)². Το 1224 φθάνει με στόλο στη Νίσυρο ο βυζαντινός αυτοκράτορας της Νικαίας Ιωάννης Δούκας Βατάτζης και γίνεται κύριος αυτής³. Η Νίσυρος καταλαμβάνεται το 1310 από τους Ιππότες του Τάγματος του Αγίου Ιωάννου και διορίζονται οι αδελφοί Ασάντι ντε Ίσκια άρχοντες της νήσου.

Ο Μεγάλος Μάγιστρος Antoin Fluvian (1421 - 1437) παραχωρεί το 1428 τη νήσο στον Ιταλό Ιωάννη Κουρρίνι. Το 1522 καταλαμβάνεται από τους Τούρκους και παραμένει υπό την κυριαρχία τους μέχρι το 1912. Από το 1912 έως τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο παραμένει υπό τους Ιταλούς και το 1947 ενσωματώνεται, μαζί και με τα άλλα νησιά του δωδεκανησιακού συμπλέγματος, στην Ελλάδα.

Σε ολόκληρη τη Δωδεκάνησο είναι γνωστοί μέχρι σήμερα 246 τοιχογραφημένοι ναοί⁴, προερχόμενοι από τον 11ο - 18ο αι. Η κατανομή αυτών κατά νησιά έχει ως εξής : 1) Στη νήσο Ρόδο υπάρχουν 116 τοιχογραφημένοι ναοί, από τους οποίους οι 16 βρίσκονται στη μεσαιωνική πόλη της Ρόδου, δυο στη νέα πόλη και 98 στην ύπαιθρο της Ρόδου. 2) Η Πάτμος έχει 14 τοιχογραφημένους ναούς, 3) Λέρος 6, 4) Κάλυμνος 14, 5) Κως 13, 6) Αστυπάλαια 2, 7) Νίσυρος 15, 8) Τήλος 22, 9) Σύμη 18, 10) Χάλκη 13, 11) Κάρπαθος 15, 12) Μεγίστη (Καστελλόριζο) 2.

οὐχ ὅσα τιτάνω τυχόν και λίθω και ταύτη δὴ τῇ στερεμνωτέρα και μᾶλλον μονίμω κατά τὸ εἶκος ὕλη ἐξεῖργαστο, μόνα δὲ τὰ ἐκ πλίνθου ἀπέφθου και πηλοῦ ἀγροικότερον πεποιημένα».

1. *I. Βολανάκης*, Τα παλαιοχριστιανικά βαπτιστήρια της Ελλάδος, Αθήνα 1976, σ. 116.

2. *X.I. Παπαχριστοδούλου*, Ιστορία της Ρόδου από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου (1948), Αθήνα 1972, σ. 256 - 259.

3. *A. Ταρσούλη*, Δωδεκάνησα, τ. Γ' (Αθήνα 1950), σ. 193.

4. Ο αριθμός των τοιχογραφημένων ναών της Δωδεκανήσου πιθανότατα είναι μεγαλύτερος. Μέχρι σήμερα δεν έχει γίνει ατυχώς καταγραφή όλων των τοιχογραφημένων ναών της Δωδεκανήσου. Ο γράφων, κατά το διάστημα της δεκαετούς υπηρεσίας του ως Επιμελητής και κατόπιν Έφορος Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου, περιόδευσε όλα τα νησιά και κατέγραψε μεταξύ άλλων και τους τοιχογραφημένους ναούς. Ήδη έχει δημοσιεύσει ορισμένες εργασίες είτε για αυτοτελή μνημεία, είτε για μερικά νησιά. Ετοιμάζει την έκδοση καταλόγου των τοιχογραφημένων ναών της Δωδεκανήσου, ο οποίος θα συμβάλει στην περαιτέρω έρευνα των σπουδαιότατων αυτών μνημείων του μεσαιωνικού μας πολιτισμού.

Είναι αξιοσημείωτο, ότι μεγάλα και εύφορα νησιά, εξαιρέσει της Ρόδου, διατηρούν σχετικά μικρό μόνο αριθμό τοιχογραφημένων ναών, όπως π.χ. η Κως, ενώ μικρά και άγονα, όπως π.χ. η Χάλκη, η Τήλος, η Σύμη κ.ά., διατηρούν μεγάλο αριθμό τοιχογραφημένων ναών. Τίθεται επομένως το πρόβλημα : δεν τοιχογραφήθηκαν αρκετοί ναοί στα νησιά της πρώτης ομάδας και γιατί ; Μήπως τοιχογραφήθηκαν ναοί, οι οποίοι στη συνέχεια δεν διατηρήθηκαν, ή δεν διατήρησαν τις τοιχογραφίες τους ; Τουλάχιστο για ορισμένα νησιά γνωρίζουμε από ιστορικές και φιλολογικές μαρτυρίες, ότι παρέμειναν για μικρότερο ή μεγαλύτερο χρονικό διάστημα ακατοίκητα, όπως π.χ. η Αστυπάλαια, γεγονός που δικαιολογεί μέχρι ενός σημείου τη μη διατήρηση ικανού αριθμού τοιχογραφιών σ' αυτά. Οπωσδήποτε όμως υπάρχουν πολλά προβλήματα, για τα οποία επί του παρόντος δεν μπορεί να δοθεί ικανοποιητική απάντηση. Μελλοντική έρευνα πιθανώς να βοηθήσει στην επίλυση ορισμένων από αυτά.

Ειδικότερα στη Νίσυρο σώζονται 15 τοιχογραφημένοι ναοί, οι οποίοι διατηρούνται είτε ακέραιοι, είτε ερειπωμένοι. Και εκεί ακόμη, όπου οι ναοί είναι ακέραιοι, οι τοιχογραφίες συχνά έχουν υποστεί φθορές, είτε από το χρόνο και την υγρασία, είτε από τους ανθρώπους, οι οποίοι από άγνοια τις κάλυψαν με επιχρίσματα ή γαλάκτωμα ασβέστου. Καμιά από τις τοιχογραφημένες αυτές εκκλησίες δεν είναι ακριβώς χρονολογημένη¹. Είτε δεν υπάρχουν κτητορικές επιγραφές, είτε, όπου διατηρούνται, έχει καταστραφεί το έτος τοιχογραφίσεως. Οι τοιχογραφίες μπορεί να είναι σύγχρονες με το οικοδόμημα, ή σε ορισμένες περιπτώσεις και μεταγενέστερες.

Χρονικά οι τοιχογραφίες της Νισύρου εκτείνονται σε πέντε αιώνες περίπου. Οι αρχαιότερες από αυτές προέρχονται από τον 14ο αι. και οι νεότερες από τον 18ο αι., χρονικό όριο, όπου τερματίζεται η μεταβυζαντινή ζωγραφική. Όσες τοιχογραφίες έγιναν κατά τον 19ο ή τον 20ο αι., είναι ελαιογραφίες συνήθως δυτικής τέχνης και μετρίας ποιότητας, οι οποίες δεν ενδιαφέρουν την παρούσα έρευνα, γι' αυτό και δεν μνημονεύονται.

Ειδικότερα, από τον 14ο αι., προέρχονται οι τοιχογραφίες του Αγίου Μάμαντος στο Μανδράκι, από τον 14ο - 15ο εκείνες της Παναγίας Φανερωμένης στο Σταυρό, από τον 15ο αι. της Αγίας Τριάδας στα Νικειά, από

1. Ακριβώς χρονολογημένες τοιχογραφίες βάσει των κτητορικών επιγραφών υπάρχουν σε άλλα νησιά, όπως π.χ. στη Ρόδο, οι οποίες χρησιμεύουν ως συγκριτικό υλικό για τη χρονολόγηση και των άλλων τοιχογραφιών. Πρβλ. Α. Ορλάνδος, Βυζαντινοί και Μεταβυζαντινοί ναοί της Ρόδου, ΑΒΜΕ, τ. 6 (Αθήναι 1948), σ. 116 - 117. Βλ. επίσης : Η. Κόλλιας, Τοιχογραφία της Ιπποτοκρατίας (1309 - 1522) εις Ρόδον, ΑΑΑ, τ. 6 (Αθήναι 1973), σ. 265 - 270. Ι. Βολανάκης, Οι τοιχογραφίες του ναού των Αγίων Θεοδώρων Αρχαγγέλου Ρόδου, Αθήναι 1982, σ. 66.

τον 16ο αι. της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος και του Ταξιάρχου στον Εμπορειό, από τον 17ο αι. του Αγίου Ιωάννου στον Αρμά και από τον 18ο αι. της Παναγίας Ληστηριώτισσας στον Εμπορειό και του ανώνυμου ναού στις Σιώνες.

Ποιοτικά οι διατηρούμενες τοιχογραφίες της Νισύρου είναι από πολύ καλές, όπως π.χ. στην Αγία Τριάδα στα Νικειά, μέχρι μέτριες, όπως στον Άγιο Ιωάννη του Αρμά. Ονόματα Αγιογράφων δεν γνωρίζουμε. Πιθανώς οι Αγιογράφοι ήταν μοναχοί ή λαϊκοί, οι οποίοι είχαν συνεργεία, αποτελούμενα από το μάστορα και τους βοηθούς του, περιέρχονταν τα νησιά και αγιογραφούσαν τα ναύδρια, με εντολοδότες επισκόπους, ηγουμένους Μονών, ιερείς ενοριών ή και λαϊκούς, οι οποίοι χρηματοδοτούσαν την αγιογράφηση των ναών.

Όσον αφορά στους Αγιογράφους, οι οποίοι εργάστηκαν στη Δωδεκάνησο κατά τη μεταβυζαντινή εποχή, γνωρίζουμε μεταξύ άλλων και τους εξής, που αναφέρονται σε κτητορικές επιγραφές ορισμένων ναών :

α) **Αλέξιος Δώρης**, ο οποίος αγιογραφεί το έτος 1528 το ναό της Παναγίας Σπηλιώτισσας στο Απέρι της Καρπάθου.

β) **Γρηγόριος Συμαίος**, αγιογραφεί το 1738 τον άνω ναό στον Μιχαήλ Ρουκουνιώτη στη Σύμη.

γ) **Ιερομόναχος Ιωακείμ Σαμιώτης**, αγιογραφεί το 1745 το τέμπλο του ναού της Παναγίας στο Κάστρο του Παντελιού της Λέρου.

δ) **Νεόφυτος Συμαίος**, αγιογραφεί το 1787 το ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Μικρό Χωριό της νήσου Τήλου.

ε) **Νεόφυτος Ιερομόναχος - Κυριάκος**, και οι δύο Συμαίοι, αγιογραφούν το 1792 το Καθολικό της Ιεράς Μονής του Μιχαήλ Πανορμίτη στη νήσο Σύμη. Ο Νεόφυτος αυτός είναι πιθανότατα ο ίδιος με τον παραπάνω αναφερόμενο.

Όπως φαίνεται από τα ονόματα των παρατεθέντων αγιογράφων, πρόκειται κατά κανόνα για μοναχούς καταγόμενους από τα νησιά αυτά ή τα παρακείμενα, οι οποίοι ασκούν την αγιογραφία συνεχίζοντας τη βυζαντινή παράδοση, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις παρατηρούνται και δυτικές επιδράσεις, αποτέλεσμα των οικονομικών, πνευματικών και γενικότερα πολιτιστικών σχέσεων των κατοίκων των νησιών με τη Δύση¹.

1. Κ. Γιαννακόπουλος, Βυζάντιο και Δύση. Η αλληλεπίδραση των αμφιθαλών πολιτισμών στον μεσαίωνα και στην ιταλική αναγέννηση (330 - 1600), Αθήνα 1965, σ. 13 κ.ε.

Στην παρούσα μελέτη καταβλήθηκε προσπάθεια να καταγραφούν συστηματικά και να παρουσιαστούν για πρώτη φορά συνολικά οι τοιχογραφημένοι ναοί της Νισύρου, της βυζαντινής και μεταβυζαντινής εποχής, οι οποίοι δεν έχουν ερευνηθεί επαρκώς μέχρι σήμερα. Χωρίς να εξαντλείται το θέμα, θίγονται ορισμένες πτυχές αυτού και προωθείται η επίλυση ικανών προβλημάτων· έτσι φωτίζεται περισσότερο μια μακρά περίοδος της τέχνης και του πολιτισμού μας, η περαιτέρω έρευνα της οποίας πρέπει να συνεχιστεί.

Ε Μ Π Ο Ρ Ε Ι Ο Σ

1. ΠΑΝΑΓΙΑ Η ΛΗΣΤΗΡΙΩΤΙΣΣΑ

Νοτιοανατολικά του οικισμού και σε απόσταση 300 μ. περίπου από αυτόν, στη θέση «Ληστήρι», σε απότομο βράχο και εντός σπηλαιώδους φυσικής κοιλότητας, κείται τα ερείπια του ναυδρίου της Παναγίας της Ληστηριώτισσας¹. Διακρίνονται τμήματα τοίχων, είσοδος με τοξωτή απόληξη προς τα άνω, μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, όπως : κορμοί από κυλινδρικούς, αρράβδωτους κίονες, κορμός κυλινδρικού στρεπτού κίονα, επίθημα αμφικιονίσκου παραθύρου κ.ά. Πρόκειται προφανώς για χριστιανικό ναύδριο, το οποίο κτίστηκε στη θέση παλαιότερου.

Στο εσωτερικό του ναυδρίου αυτού υπήρχαν τοιχογραφίες, από τις οποίες ελάχιστα μόνο λείψανα διακρίνονται, ήτοι : στη νοτιοανατολική πλευρά του σπηλαιού διατηρούνται λείψανα Αγίου Ιεράρχου, αδιάγνωστου. Στο εσωρράχιο του τόξου του τυφλού αψιδώματος, το οποίο βρίσκεται πάνω από την είσοδο, εικονίζονται : στο νότιο μισό ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, από την οσφύ και άνω, ενώ στο βόρειο μισό παρίσταται η Θεοτόκος, επίσης από την οσφύ και άνω.

Τμήμα τοιχογραφίας έχει μεταφερθεί από τη θέση αυτή στην Αρχαιολογική Συλλογή Μανδρακίου Νισύρου. Σ' αυτό εικονίζεται ο Ιησούς Χριστός και προέρχεται από το τύμπανο του τυφλού αψιδώματος της εισόδου, όπου αρχικά εικονιζόταν η Δέηση².

Οι τοιχογραφίες είναι μέτριας τέχνης και προέρχονται πιθανώς από τον 18ο αι.

1. Στ. Κέντρης, Εκκλησίες και ξωκκλήσια της Νισύρου, «Νισυριακά», τ. 8 (Αθήναι 1982), σ. 84 - 85. Πρβλ. Αθ. Ταρσούλη, Δωδεκάνησα, τ. 3 (Αθήναι 1950), σ. 150 - 151.

2. Ι. Βολανάκης, Οι τοιχογραφίες του ναού των Αγίων Θεοδώρων Αρχαγγέλου Ρόδου, Αθήναι 1982, σ. 42 - 43.

2. ΣΩΤΗΡΑ (ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ)

Βορειοδυτικά του οικισμού και σε απόσταση 100 μ. περίπου από αυτόν, νότια του ερειπωμένου μεσαιωνικού φρουρίου, βρίσκεται το από μακρού χρόνου εγκαταλελειμμένο ναύδριο της Σωτήρας (Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, 6 Αυγούστου).

Πρόκειται για μικρών διαστάσεων μονόχωρο οικοδόμημα (εσωτ. διαστ. 4.10×2.15 μ.), που καλύπτεται με κτιστή καμάρα. Η ανατολική πλευρά του περατούται σε μία ημικυκλική αψίδα (χορδής 1.82 και βέλους 0.90 μ.), ενώ στο μέσο της δυτικής πλευράς ανοίγεται η είσοδος (πλάτους 0.90 μ.). Η τοιχοποιία είναι κτισμένη από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα. Το δάπεδο καλύπτεται από συμπιλητό χόμα.

Στο εσωτερικό η καμάρα της οροφής φέρει δύο ενισχυτικά σφενδόνια. Το Ιερό Βήμα χωρίζεται από τον κυρίως ναό με χαμηλό, κτιστό τέμπλο. Στο εσωτερικό του ναού διατηρούνται λείψανα από τοιχογραφίες, ήτοι :

I. Ιερό Βήμα

Τεταρτοσφαίριο : Διακρίνονται ελάχιστα λείψανα τοιχογραφιών. Εικονίζονται η Δέηση, με τον Χριστό στο μέσο, φέροντα ανοικτό κώδικα ευαγγελίου.

Αψίδα : Αρχικά εικονίζονταν τέσσερις Άγιοι Ιεράρχες συλλειτουργούντες¹. Διακρίνονται οι δύο Ιεράρχες του βόρειου μισού της αψίδας, φέροντες πολυσταύρια φελόνια και ωμοφόρια, στραμμένοι προς το κέντρο της αψίδας.

Βόρειος τοίχος : Οι τοιχογραφίες έχουν καταστραφεί και διακρίνονται ελάχιστα μόνο λείψανα.

II. Κυρίως ναός

Στο βόρειο θωράκιο του κτιστού τέμπλου εικονίζεται η Θεοτόκος ολόσωμος, καθημένη, στραμμένη προς τα δεξιά.

Βόρειος τοίχος : Διακρίνονται λείψανα αδιαγνώστων Αγίων, τα οποία καλύπτονται με άλατα. Επίσης εικονίζονται ιστιοφόρα πλοία και υπάρχει εγχάρακτος ανισοσκελής (λατινικός) σταυρός.

1. *I.A. Ευγγόπουλος*, Σχεδιάσμα Ιστορίας της θρησκευτικής ζωγραφικής μετά την άλωση, Αθήναι 1957, σ. 47. *I. Βολανάκης*, Ο εις Αποδόουλου Αμαρίου βυζαντινός ναός του Αγίου Γεωργίου Ξιφηφόρου, Ανάτυπο από τον Β' τόμο των πεπραγμένων του Δ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ηράκλειο 1976 (Αθήναι 1981), σ. 44.

Οι τοιχογραφίες αυτές είναι μετρίας τέχνης και κακής διατηρήσεως και προέρχονται πιθανώς από τον 16ο αι.

Εξωτερικά και πάνω από την είσοδο του ναού έχει εντοιχιστεί πλάκα από εγγώριο σχιστόλιθο (διαστ. 0.40 × 0.34 μ.), με την επιγραφή :

«1835

ΔΙΜΙΤΡΙΟΥ.....

.....»

Πρόκειται προφανώς για επιγραφή, η οποία αναφέρεται σε μια τελευταία ανακαίνιση του ναού και μνημονεύει τον ανακαινιστή και το έτος.

3. ΤΑΞΙΑΡΧΗΣ ΜΙΧΑΗΛ

Νοτιοδυτικά του οικισμού και στην κορυφή του υψώματος βρίσκονται τα ερείπια του μεσαιωνικού φρουρίου, περί του οποίου υπάρχουν διάφορες παραδόσεις. Το κάστρο λέγεται και «Παντονίκας», συσχετιζόμενο με τις νίκες των χριστιανών κατοίκων του οικισμού εναντίον των αλλοθρήσκων πειρατών. Εντός του κάστρου κείται ο ναός του Ταξιάρχη Μιχαήλ¹.

Πρόκειται για μονόχωρο οικοδόμημα (εσωτ. διαστ. 10.00 × 4.20 μ.), που καλύπτεται με κτιστή καμάρα και κουρασάνι². Εσωτερικά η στέγη φέρει ενισχυτικό σφενδόνιο. Η ανατολική πλευρά του ναού περατούται σε μία αψίδα (χορδής 2.75 και βέλους 1.30 μ.), ενώ στο μέσο της δυτικής ανοίγεται η είσοδος (πλάτους 1.06 μ.). Το δάπεδο καλύπτεται με χοχλάκι και πλάκες από λευκόχρωμο παρόλιθο (μαλτεζόπλακες). Στη νότια πλευρά του ναού είναι προσκολλημένες δύο ορθογωνίου σχήματος αίθουσες, που χρησιμεύουν ως βοηθητικοί χώροι.

Ο ναός είναι αφιερωμένος στον Ταξιάρχη Μιχαήλ. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι σε ολόκληρη τη Δωδεκάνησο είναι ευρύτατα διαδεδομένη η τιμή του Αρχαγγέλου Μιχαήλ. Υπάρχουν πολυάριθμοι ναοί και μονές, που τιμώνται στο όνομά του. Μεταξύ άλλων αναφέρονται ενδεικτικά οι μονές : α') Ρόδος - Λάερμα, Θάρι, β') Σύμη - Πανορμίτης, γ') Σύμη - Μιχαήλης κ.ά.

Η μεγάλη αυτή διάδοση της τιμής και λατρείας του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στη Δωδεκάνησο —πραγματική αγγελολατρεία— πιθανότατα σχετίζεται με τη λίαν διαδεδομένη αγγελολατρεία, η οποία απαντά κατά τους

1. *I. Βολανάκης*, 'Άγιοι Θεόδωροι Αρχαγγέλου, ό.π., σ. 46.

2. Υδραυλικό κονίαμα ή κουρασάνι. Αποτελείται από κοπανισμένο κεραμίδι ή άλλα πήλινα όστρακα, άμμο και ασβέστη. Πρόκειται για συνδετικό υλικό μεγάλης αντοχής και στεγανότητας.

πρώτους χριστιανικούς χρόνους στην απέναντι Μικρά Ασία και η οποία κατακρίνεται από τον Απόστολο Παύλο¹.

Στο εσωτερικό του ναού υπήρχαν τοιχογραφίες, οι οποίες καλύπτονται κατά το μεγαλύτερο μέρος τους από τα μεταγενέστερα επιχρίσματα. Διακρίνονται οι εξής :

I. Ιερό Βήμα

Τεταρτοσφαίριο : Εικονίζεται η Πλατυτέρα στον τύπο της Βλαχερνίτισσας. Παρίσταται από την οσφύ και άνω, με τα χέρια υψωμένα σε στάση δεήσεως, φέρουσα τον Ιησού Χριστό εντός μεταλλίου.

Αψίδα : Στην άνω ζώνη εικονίζεται η Κοινωνία των Αποστόλων και στην κάτω έξι ολόσωμοι Άγιοι Ιεράρχες, συλλειτουργούντες. Φορούν πολυσταύρια φελόνια και κρατούν ανεπτυγμένα, ενεπίγραφα, λειτουργικά ειλητάρια, ήτοι (από Β. προς Ν.) : 1) Άγιος Σπυρίδων (;), 2) Άγιος Αθανάσιος, 3) Μέγας Βασίλειος, 4) Ιωάννης ο Χρυσόστομος, 5) Γρηγόριος ο Θεολόγος, 6) Άγιος αδιάγνωστος.

Ανατολικό μέτωπο : Εικονίζεται η παράσταση του Αγίου Μανδηλίου². Κάτω από την παράσταση αυτή εικονίζεται η Πεντηκοστή και κατωτέρω Άγιος Διάκονος, αδιάγνωστος.

Καμάρα : Στο κλειδί της καμάρας υπάρχει διακοσμητική ταινία, αποτελούμενη από σχηματοποιημένο βλαστό.

Νότιο μισό καμάρας : Χωρίζεται σε τρεις ζώνες, ήτοι :

Άνω ζώνη : Εικονίζονται τρεις Άγιοι σε στηθάρια.

Μεσαία ζώνη : 1) Ευαγγελισμός της Θεοτόκου, 2) Εισόδια της Θεοτόκου.

Κάτω ζώνη : 1) Αποκεφάλιση μάρτυρος³, 2) Σκηνή από το βίο Αγίου.

Βόρειο μισό καμάρας : Χωρίζεται επίσης σε τρεις ζώνες, ήτοι :

Άνω ζώνη : Παρίστανται τρεις Άγιοι μέσα σε στηθάρια.

1. Κολασσ. 2,18 : «Μηδεις υμας καταβραβενετω θελων εν ταπεινοφροσυνη και θρησκεια των αγγελων, α μη εδρακεν εμβρατευων. . . .».

2. Η Εκκλησία όρισε να τελείται η εορτή του Αγίου Μανδηλίου στις 16 Αυγούστου. Κατά τη σχετική διήγηση του Κωνσταντίνου Πορφυρογενήτου (913 - 959) : «. . . Νιψάμενος ύδατι τó πρόσωπον ó Σωτήρ, είτα την από τούτου ικμάδα εν τῷ επιδοθέντι αυτῷ χειρομάκτρῳ απομαξάμενος εντυπωθήναι τόν αυτου χαρακτήρα εν αυτῷ φκονόμησε θείως και υπέρ λόγον και τούτο τῷ Άνανία επιδοός τῷ Άβγάρω επιδοῦναι προσέταξεν», Γ. Σωτηρίου, Ο Χριστός εν τη τέχνη, Αθήναι 1914, σ. 31.

3. Κ. Χαλαραμπίδης, Ο αποκεφαλισμός των μαρτύρων εις τας ιστορικοφιλολογικὰς πηγὰς και την βυζαντινήν τέχνην, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 53 κ.ε.

Μεσαία ζώνη: Εικονίζεται η Ανάληψη του Χριστού.

Κάτω ζώνη: Διακρίνονται λείψανα από δύο ημιεξίτηλες σκηνές.

Νότιος τοίχος: Εικονίζονται τρεις ολόσωμοι Άγιοι Ιεράρχες, αδιάγνωστοι. Φέρουν άμφια και κρατούν ανεπτυγμένα, ενεπίγραφα, λειτουργικά ειλητάρια.

Βόρειος τοίχος: Πάνω από την Πρόθεση εικονίζεται η θυσία του Αβραάμ. Στο τύμπανο της κόγχης της Προθέσεως παρίσταται η Άκρα Ταπείνωση. Δυτικά της Προθέσεως εικονίζεται το Όραμα του Πέτρου Αλεξανδρείας.

II. Κυρίως ναός

Καμάρα: Στο κλειδί της καμάρας συνεχίζεται η διακοσμητική ταινία, η οποία υπάρχει και στο Ιερό Βήμα. Στις υπόλοιπες επιφάνειες της καμάρας εικονίζονται Άγιοι σε στηθάρια και σκηνές από τον κύκλο του λεγόμενου «Δωδεκαόρτου»¹, οι οποίες έχουν καλυφθεί κατά το μεγαλύτερο μέρος τους από μεταγενέστερα επιχρίσματα.

Νότιο μισό καμάρας: Χωρίζεται σε τρεις οριζόντιες ζώνες, ήτοι:

Άνω ζώνη: Εικονίζονταν Άγιοι σε στηθάρια, από τους οποίους διακρίνονται τρεις στο δυτικό άκρο, αδιάγνωστοι.

Μεσαία ζώνη: Συνθέσεις από το Δωδεκάορτο.

Κάτω ζώνη: Σκηνές από το Δωδεκάορτο. Στο δυτικό άκρο εικονίζεται ο Κόλπος του Αβραάμ, λεπτομέρεια από τη μνημειώδη παράσταση της Μελλούσης Κρίσεως.

Βόρειο μισό καμάρας: Η επιφάνεια αυτού χωρίζεται επίσης σε τρεις οριζόντιες ζώνες, ήτοι:

Άνω ζώνη: Παρίστανται Άγιοι μέσα σε στηθάρια, από τους οποίους διακρίνονται στο δυτικό άκρο τέσσερις, αδιάγνωστοι.

Μεσαία ζώνη: Αρχικά υπήρχαν οκτώ συνολικά σκηνές, από τις οποίες διακρίνονται τέσσερις, αδιάγνωστες.

Κάτω ζώνη: Ομοίως.

Νότιος τοίχος: Παρίστανται ολόσωμοι Άγιοι, από τους οποίους λείψανα μόνο διατηρούνται.

Βόρειος τοίχος (από Δ. προς Α.): 1) Σύνθεση αδιάγνωστος, στη συνέχεια εικονίζονται Άγιοι, ολόσωμοι, μετωπικοί, ήτοι: 2) Όσιος, αδιάγνω-

1. I. Βολανάκης, Άγιοι Θεόδωροι Αρχαγγέλου, ό.π. σ. 25 κ.ε.

στος, 3) Άγιος, αδιάγνωστος, 4), 5), 6), ομοίως, 7) Άγιος Ονούφριος¹, 8) Άγιος Κοσμάς ο Νέος.

Δυτικός τοίχος : Εικονιζόταν πιθανώς η παράσταση της Μελλούσης Κρίσεως.

Κτητορική επιγραφή : Στη δυτική εσωτερική πλευρά του ναού και πάνω από την είσοδο, υπήρχε η κτητορική επιγραφή, η οποία έχει καταστραφεί κατά το μεγαλύτερο μέρος της. Από τα ελάχιστα λείψανα που διατηρούνται, αποκαθίσταται με μεγάλη πιθανότητα ως εξής :

«[+Άνηγέρθη και άνιστορήθη ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος]

[ναὸς οὗτος τοῦ Ταξιάρχ]ου [Μιχαήλ]

δι' ἐξόδου καὶ κόπου τοῦ.....καὶ]

ἀπάν[των τῶν εὐσεβῶν καὶ ὀρθοδόξων]

[χριστιανῶν. Ἔτους....., Ἰνδ(ικτιῶνος).....]».

Πρόκειται για καλής ποιότητας τοιχογραφίες, πιθανώς του 16ου αι.

ΜΑΝΔΡΑΚΙ

1. ΑΡΜΑΣ, ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

Νοτιοανατολικά του Μανδρακίου και σε απόσταση 4 χιλμ. περίπου από αυτό, σε χαμηλό ύψωμα, στο μέσο κατάφυτης περιοχής, κείται η Μονή του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου², η επιλεγόμενη «Αρμά»³. Βορειοανατολικά του συγκροτήματος κείται το Καθολικό της μονής.

Πρόκειται για μονόχωρο οικοδόμημα (εσωτ. διαστ. 4.65 × 3.14 μ.), που καλύπτεται με κτιστή καμάρα. Εξωτερικά η στέγη έχει καλυφθεί πρόσφατα με μανδύα από οπλισμένο σκυρόδεμα. Η ανατολική πλευρά του ναού περατούται σε μία αψίδα, εσωτερικά ημικυκλική (χορδής 1.96 και βέλους 1.16 μ.) και εξωτερικά τρίπλευρη. Στο μέσο της δυτικής πλευράς ανοίγεται η είσοδος (πλάτους 0.71 μ.). Το δάπεδο καλύπτεται με τετράγωνα λιθινα πλάκες και χοχλάκι. Το τέμπλο είναι ξυλόγλυπτο.

Νοτιοανατολικά του ναού και πάνω από το τόξο, υπάρχει σταυρός και εκατέρωθεν εγχάρακτος επιγραφή, η οποία έχει ως εξής :

1. Η μνήμη του εορτάζεται στις 12 Ιουνίου. *Μ. Χατζηδάκης*, Εικόνες της Πάτμου, Αθήναι 1977, σ. 173 - 174.

2. *Στ. Κέντοης*, Εκκλησίες και ξωκκλήσια της Νισύρου, ό.π., σ. 56 - 65.

3. *Ι. Διάσης*, Η Μονή του Αγίου Γεωργίου «Αρμά» Ευβοίας, «Αρχαίον Ευβοϊκών Μελετών», τ. 11 (1964), σ. 273 - 310. Πρβλ. *Σπ. Κοκκίνης*, Τα μοναστήρια της Ελλάδος, σ. 175, 216.

«[Ἰ(ησοῦ)ς Χ(ριστὸ)ς]
N(ι) κ(ᾶ)
1647».

Πρόκειται για επιγραφή, η οποία αναφέρεται πιθανώς στην τελευταία ριζική ανακαίνιση της μονής και την αγιογράφιση του Καθολικού της.

Στο εσωτερικό του ναού υπάρχουν τοιχογραφίες. Ειδικότερα το εικονογραφικό πρόγραμμα έχει ως εξής :

I. Ιερό Βήμα

Τεταρτοσφαίριο : Στο τεταρτοσφαίριο της αψίδας εικονίζεται, ως συνήθως, η Δέηση¹.

Αψίδα : Παρίστανται τέσσερις Ἅγιοι Ιεράρχες, συλλειτουργούντες. Φέρουν αρχιερατικά ἄμφια και κρατούν ανεπτυγμένα, ενεπίγραφα, λειτουργικά ειλητάρια, ἴτοι (από Β. προς Ν.) : 1) Ἅγιος Νικόλαος², 2) Ιωάννης ο Χρυσόστομος, 3) Μέγας Βασίλειος, 4) Γρηγόριος ο Θεολόγος. Στο κέντρο της αψίδας εικονίζεται Αγία Τράπεζα με τα Τίμια Δώρα (Μελισμός;).

Ανατολικό μέτωπο : Η επιφάνεια αυτού χωρίζεται σε τρεις ζώνες, ἴτοι : Ἄ ν ω ζ ὶ ν η : Εικονίζεται διακοσμητικό.

Μ ε σ α ἰ α ζ ὶ ν η : 1) Προφήτης αδιάγνωστος, 2) Προφήτης Ησαΐας.

Κ ά τ ω ζ ὶ ν η : 1) Ἅγιος Διάκονος Στέφανος(;), 2) Ἅγιος Διάκονος Ἄβιδος.

Καμάρα : Στο κλειδί της καμάρας εικονίζεται διακοσμητικό.

Νότιο μισό καμάρας : Χωρίζεται σε τέσσερις ζώνες (από πάνω προς τα κάτω) :

Α΄ Ζ ὶ ν η : Εικονίζονται τέσσερις Ἅγιοι σε στηθάρια.

Β΄ Ζ ὶ ν η : 1) Προφήτης Δανιήλ (;), 2) Η Προσκύνηση των Μάγων, 3) οι Μάγοι επιστρέφουν στη χώρα τους.

Γ΄ Ζ ὶ ν η : 1) Η Βάπτισμα του Χριστού, 2) Η Βαϊφόρος, 3) Η Μεταμόρφωση του Χριστού.

Δ΄ Ζ ὶ ν η : 1) Ευαγγελισμός του Ζαχαρίου, 2) Το Γενέσιον του Προδρόμου, 3) «Εἰς τα Ἅγια προ του Ζαχαρίου».

Βόρειο μισό καμάρας : Η επιφάνεια αυτής χωρίζεται επίσης σε τέσσερις οριζόντιες ζώνες, ἴτοι (από πάνω προς τα κάτω) :

Α΄ Ζ ὶ ν η : Εικονίζονται τέσσερις Ἅγιοι σε στηθάρια.

Β΄ Ζ ὶ ν η : Εικονογραφούνται δύο από τους Οἴκους του Ακαθίστου

1. *I. Βολανάκης*, Ἅγιοι Θεόδωροι Αρχαγγέλου, ὁ.π., σ. 19.

2. *I. Βολανάκης*, Ἅγιος Γεώργιος Αποδόλου, ὁ.π., σ. 44 - 45.

Ύμνου, ήτοι : 1) «Ἔγκουσαν οἱ ποιμένες...», 2) «Θεοδρόμον ἀστέρα...».

Γ' Ζώνη : 1) «Ψάλλοντές Σου τὸν τόκον...», 2) «ἜΩ πανύμνητε μήτερ...», 3) Ο Προφήτης Μισαήλ.

Δ' Ζώνη : 1) Ο Ἰησοῦς και η Σαμαρείτις, 2) Η θεραπεία του τυφλοῦ.

Νότιος τοίχος : (ἀπὸ Α. πρὸς Δ.) : 1) Μέγας Αθανάσιος, 2) Ἅγιος Κύριλλος Αλεξανδρείας.

Βόρειος τοίχος : Πάνω ἀπὸ την Πρόθεση εικονίζεται το Ὅραμα του Πέτρου Αλεξανδρείας και κάτω ἀπὸ αὐτή ένας Δράκοντας, ο οποίος καταπίνει τον αιρεσιάρχη Ἄρειο.

II. Κυρίως ναός

Καμάρα : Στο κλειδί της καμάρας υπάρχει διακοσμητική ταινία.

Νότιο μισό καμάρας : Χωρίζεται σε τέσσερις οριζόντιες ζώνες (ἀπὸ πάνω πρὸς τα κάτω) :

Α' Ζώνη : Αρχικά εικονίζονταν δέκα Ἅγιοι σε στηθάρια, ἀπὸ τους οποίους διατηρῶνται επτά.

Β' Ζώνη : 1) Φυγή στην Αίγυπτο, 2) Οἴκοι του Ακαθίστου Ὑμνου Μ, Ν, Ξ, Ο, Π.

Γ' Ζώνη : 1) Ο Νικτήρ, 2) Η προσευχή του Χριστοῦ στη Γεθσημανή, 3) Η Προδοσία¹, 4) Η Ἄρνηση του Πέτρου, 5) Η ἀθώωσις του Πιλάτου, 6) Ο Ἰησοῦς ἐνώπιον του Πιλάτου.

Δ' Ζώνη : 1) Ο Ἰωάννης ο Πρόδρομος ἐλέγχει τον Ηρώδη, 2) Το συμπόσιο του Ηρώδου, 3) Η Σαλώμη ἐρωτά την Ηρωδιάδα, 4) Αποκεφάλιση του Προδρόμου², 5) Η Σαλώμη δίνει την κεφαλή του Ἰωάννου στην Ηρωδιάδα, 6) Ο Κόλπος του Αβραάμ.

Βόρειο μισό καμάρας : Χωρίζεται ἐπίσης σε τρεις οριζόντιες ζώνες, ήτοι (ἀπὸ πάνω πρὸς τα κάτω) :

Α' Ζώνη : Εικονίζονταν δέκα Ἅγιοι σε στηθάρια. Απὸ αὐτοὺς διατηρῶνται τέσσερις, τα λείψανα ἄλλων τεσσάρων και δύο εἶναι τελείως κατεστραμμένοι.

Β' Ζώνη : Παρίστανται Οἴκοι ἀπὸ τον Ακάθιστο Ὑμνο, ήτοι : Α, Β, Γ, Δ, Ε, Ζ.

Γ' Ζώνη : Οἴκοι Ακαθίστου : Ρ, Σ, Τ, Υ, Φ, Χ.

Δ' Ζώνη : 1) Σταύρωση του Χριστοῦ, 2) Επιτάφιος Θρήνος, 3) Ανά-

1. Ματθ. 26, 47 - 56. Πρβλ. Μητρόπολη Μυστρά, *G. Millet*, *Monuments byzantins de Mistra*, Paris 1910, πίν. 68,1.

2. Ματθ. 14,10 : «Καὶ πέμψας (ο Ηρώδης) ἀπεκεφάλισεν Ἰωάννην ἐν τῇ φυλακῇ...». Πρβλ. *K. Gallas - K. Wessel - M. Borboudakis*, *Byzantinisches Kreta*, München 1983, σ. 319.

σταση του Χριστού (δυτικός τύπος), 4) Ψηλάφηση του Θωμά, 5) Κυριακή των Μυροφόρων, 6) Κυριακή του Παραλύτου (της Βηθσεδά)¹.

Νότιος τοίχος : Εικονίζονται διάφοροι Άγιοι, ήτοι (από Α. προς Δ.) : 1) Άγιος ολόσωμος, μετωπικός, Ιεράρχης, αδιάγνωστος, 2) Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη, 3) Πέντε Άγιοι μέσα σε ισάριθμα στηθάρια.

Βόρειος τοίχος : (από Δ. προς Α.) : 1) Οκτώ Άγιοι σε ισάριθμα στηθάρια, 2) Άρχων Μιχαήλ, ως ψυχοπομπός².

Δυτικός τοίχος : Η επιφάνεια του δυτικού τοίχου του ναού καλύπτεται από μνημειώδη παράσταση της Μελλούσης Κρίσεως³.

Οι τοιχογραφίες του Αγίου Ιωάννου Αρμά Νισύρου είναι μετρίας τέχνης και καλής διατηρήσεως και προέρχονται από τα μέσα του 18ου αι.

2. ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (κτήριο Κώνστα)

Νότια του Μανδρακίου και δυτικά του γηπέδου, στο κτήριο Κώνστα, κείται τα ερείπια του ναού του Αγίου Ιωάννου. Πρόκειται για μονόχωρο οικοδόμημα (εσωτ. διαστ. 8.10 × 3.50 μ.), που καλυπτόταν με κτιστή καμάρα. Η ανατολική πλευρά του περατούται σε μία ημικυκλική αψίδα (χορδής 2.95 και βέλους 1.45 μ.).

Η τοιχοποιία είναι από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, παρεμβалλομένων οριζοντίων ζωνών από οπτοπλίνθους. Κατά την ανέγερση του ναού χρησιμοποιήθηκαν ως οικοδομικό υλικό μαρμάρια αρχιτεκτονικά μέλη, προερχόμενα από αρχαία οικοδομήματα.

Ως Αγία Τράπεζα χρησίμευε ορθογωνίου σχήματος πλάκα (διαστ. 1.05 × 0.74 × 0.20 μ.), από λευκό μάρμαρο, η οποία στηρίζεται πάνω σε κυλινδρικό, αρράβδωτο κίονα από λευκό επίσης μάρμαρο (υψ. 0.73, διαμ. 0.50 μ.).

Στην εσωτερική επιφάνεια της αψίδας του Ιερού Βήματος του ναού διακρίνονται λείψανα γραπτού διακόσμου, από τα οποία συνάγεται ότι ο ναός έφερε στο εσωτερικό του τοιχογραφίες.

3. ΑΓΙΟΣ ΜΑΜΑΣ (κτήριο Οδ. Σακελλάρη)

Έξω από τον οικισμό του Μανδρακίου και στο κτήριο του Οδυσσέα Σακελλάρη, βρίσκεται δίδυμος ναός, φερόμενος ως «Άγιος Μάμας»⁴. Το

1. Ιω. 5, 1-16.

2. Ο Αρχάγγελος Μιχαήλ κατέλαβε στη συνείδηση των χριστιανών του μεσαιώνα τη θέση του αρχαίου Χάροντος, ο οποίοςς εθεωρείτο ο οδηγός των ψυχών στον Άδη.

3. Μ. Γαρίδης, Études sur le jugement dernier post byzantin du XV a la fin du XIX siècle. Iconographie - esthetique, Thessalonique 1985.

4. Διονύσιος ο εκ Φουρνά, Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης, Πετρούπολις 1909,

νότιο κτίσμα είναι μονόχωρο οικοδόμημα (διαστ. 7.00 × 2.50 μ. περίπου) και καλύπτεται με κτιστή καμάρα. Η ανατολική πλευρά του περατούται σε μία ημικυκλική αψίδα.

Στο εσωτερικό του διατηρούνται λείψανα από τοιχογραφίες, ήτοι: Στο τεταρτοσφαίριο του Ιερού Βήματος εικονίζεται η Πλατυτέρα, περιβαλλόμενη από δύο Αρχαγγέλους, οι οποίοι φέρουν διάλιθα ενδύματα και αυτοκρατορικούς λώρους¹.

Επίσης διατηρείται διακοσμητικό, αποτελούμενο από σχηματοποιημένο ελικοειδή βλαστό, με ανθέμια. Στο εσωτερικό του βόρειου ναυδρίου (διαστ. 4.00 × 2.00 μ. περίπου), δεν διατηρούνται λείψανα από τοιχογραφίες.

Οι τοιχογραφίες αυτές είναι καλής ποιότητας και προέρχονται πιθανώς από τον 14ο αιώνα.

4. ΔΙΑΒΑΤΙ, ΠΑΝΑΓΙΑ ΔΙΑΒΑΤΙΝΗ

Νοτιοανατολικά του Μανδρακίου και σε απόσταση 7 χιλμ. περίπου από αυτό, πάνω στο ύψωμα «Προφήτης Ηλίας», βρίσκεται ο ναός της Παναγίας Διαβατινής, με λείψανα τοιχογραφιών².

ΝΙΚΕΙΑ

1. ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΔΑ

Νοτιοδυτικά του οικισμού και νότια του σημερινού νεκροταφείου, βρίσκεται το ναύδριο της Αγίας Τριάδας. Πρόκειται για μονόχωρο οικοδόμημα (εσωτ. διαστ. 3.90 × 2.90 μ.), το οποίο καλύπτεται με κτιστή καμάρα και κουρασάνι. Η ανατολική πλευρά του περατούται σε μία αψίδα (χορδής 2.25 και βέλους 1.10 μ.), ενώ στο μέσο της δυτικής πλευράς ανοίγεται η είσοδος (πλατ. 1.00 μ.). Το δάπεδο αποτελείται από συμπιλητό χώμα. Το ναύδριο αυτό κτίσθηκε στη θέση παλαιότερου, όπως φαίνεται από την ύπαρξη παλαιάς αψίδας, κειμένης ανατολικά της σημερινής και τμημάτων τοίχων.

Στο εσωτερικό του ναού υπάρχουν τοιχογραφίες. Ειδικότερα το εικονογραφικό πρόγραμμα έχει ως εξής:

σ. 189. Α. Μαραβά - Χατζηνηκολάου, Ο Άγιος Μάμας, Αθήνα 1953. Η μνήμη του Αγίου Μάμαντος τελείται στις 2 Σεπτεμβρίου.

1. Στ. Κέντρης, Εκκλησίες..., ό.π., σ. 79 - 80, εικ. 22.

2. Σύμφωνα με πληροφορίες του φύλακα Αρχαιοτήτων Νισύρου κ. Νικολάου Χαρίτου.

I. Ιερό Βήμα

Τεταρτοσφαιριο : Στη θέση αυτή εικονίζεται, ως συνήθως, η Δέηση.

Αψίδα : Παρίστανται έξι Άγιοι Ιεράρχες, αδιάγνωστοι, στραμμένοι στο κέντρο της αψίδας, συλλειτουργούντες. Φέρουν αρχιερατικά άμφια και κρατούν ενεπίγραφα, λειτουργικά ειλητάρια.

Ανατολικό μέτωπο : Στο άνω τμήμα αυτού εικονίζεται το Άγιο Μανδήλιο και κάτω από αυτό Άγιος Διάκονος, αδιάγνωστος.

Νότιος τοίχος : Παρίσταται η Φιλοξενία του Αβραάμ, η οποία χρησιμοποιείται μεταφορικά για την παράσταση της Αγίας Τριάδας, στην οποία είναι αφιερωμένος ο ναός.

Βόρειος τοίχος : Πάνω από την Πρόθεση διατηρούνται λείψανα από τοιχογραφίες.

Καμάρα : Στο ανατολικό άκρο της καμάρας και πάνω από την Αγία Τράπεζα εικονίζεται, ως συνήθως, η Ανάληψη του Χριστού¹.

II. Κυρίως ναός

Μεταξύ Ιερού Βήματος και κυρίως ναού εικονίζονται έξι Προφήτες, σθηταίοι, οι οποίοι κρατούν ειλητάρια.

Καμάρα : Στην επιφάνεια της καμάρας, η οποία χωρίζεται σε ζώνες, εικονίζονται σκηνές από το Δωδεκάορτο, ήτοι :

Νότιο μισό καμάρας : Άνω ζώνη (από Α. προς Δ.) : 1) Γέννηση του Χριστού, 2) Υπαπαντή.

Βόρειο μισό καμάρας : Άνω ζώνη (από Δ. προς Α.) : 3) Βάπτισμα του Χριστού, 4) Μεταμόρφωση.

Νότιο μισό καμάρας : Κάτω ζώνη (από Α. προς Δ.) : 5) Έγερση του Λαζάρου, 6) Βαϊφόρος.

Αντικός τοίχος - άνω τμήμα : 7) Σταύρωση, 8) Κάθοδος στον Άδη.

Βόρειο μισό καμάρας : Κάτω ζώνη (από Δ. προς Α.) : 9) Πεντηκοστή, 10) Κοίμηση της Θεοτόκου.

Νότιος τοίχος (από Α. προς Δ.) : Εικονίζονται έξι Άγιοι ολόσωμοι, μετωπικοί, ήτοι : 1) Άγιος Νικόλαος, 2) Άγιος, Όσιος, αδιάγνωστος, 3) Ομοίως, 4) Ομοίως, 5) Άγιος Ονούφριος, 6) Άγιος αδιάγνωστος.

Βόρειος τοίχος (από Δ. προς Α.) : 1) Άγιος σθηταίος, αδιάγνωστος, 2) Άγιος Δημήτριος, 3) Άγιος Γεώργιος, 4) και 5) Άγιοι Θεόδωροι (;)².

1. Βλ. Ν. Γκιολές, Η Ανάληψις του Χριστού βάσει των μνημείων της Α΄ χιλιετηρίδος, Αθήναι 1981.

2. Ι. Βολανάκης, Άγιοι Θεόδωροι Αρχαγγέλου, ό.π., σ. 58 - 59.

Δυτικός τοίχος : Νότια της εισόδου του ναού εικονίζονται οι Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη και βόρεια ο Αβάς Ζωσιμάς και η Οσία Μαρία η Αιγυπτία¹.

Οι τοιχογραφίες του ναού της Αγίας Τριάδας είναι καλής ποιότητας έργα και προέρχονται πιθανώς από τον 15ο αιώνα.

2. ΑΡΦΑΝΑ, ΑΓΙΟΙ ΑΠΟΣΤΟΛΟΙ

Νότια του οικισμού και σε απόσταση 2.500 μ. περίπου από αυτόν, στη θέση «Αρφανά», διατηρούνται τα ερείπια παλαιού ναυδρίου με λείψανα τοιχογραφιών στο εσωτερικό. Γύρω από το ναύδριο διατηρούνται κελλιά².

3. ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Νοτιοανατολικά του οικισμού και σε απόσταση 2 χιλμ. περίπου από αυτόν, στην περιοχή Άγιος Γεώργιος, υπάρχει ναύδριο του Αγίου Γεωργίου³. Πρόκειται για μονόχωρο οικοδόμημα, που καλύπτεται με κτιστή καμάρα. Στο εσωτερικό του ναυδρίου διατηρούνται λείψανα από τοιχογραφίες⁴, ήτοι :

I. Ιερό Βήμα :

Τεταρτοσφαίριο : Εικονίζεται ο Ιησούς Χριστός στηθαίος, κρατώντας κώδικα ευαγγελίου με το αριστερό χέρι. Με το δεξί χέρι θα ευλογούσε.

II. Κυρίως ναός :

Στον κυρίως ναό παρίσταται ο πάτρωνας αυτού Άγιος Γεώργιος.

ΠΑΛΛΟΙ

ΠΑΝΑΓΙΑ Η ΘΕΡΜΙΑΝΗ

Ανατολικά του οικισμού των Πάλλων και σε απόσταση 100 μ. περίπου από την παραλία, κείται τα ερείπια μεγάλου ρωμαϊκού οικοδομήματος,

1. *I. Βολανάκης*, Άγιος Γεώργιος Αποδούλου, ό.π., σ. 52 - 53. Η μνήμη του Αγίου Ζωσιμά τελείται στις 4 Απριλίου. Βλ. *Σ. Ευστρατιάδης*, Αγιολόγιον της Ορθοδόξου Εκκλησίας, Αθήναι 1960, σ. 164.

2. Σύμφωνα με πληροφορίες του ιερέως του χωριού.

3. Σύμφωνα με πληροφορίες των κατοίκων.

4. Βλ. Φωτογραφικόν Αρχείον Αρχαιολογικής Υπηρεσίας Δωδεκανήσου.

το οποίο παρουσιάζει ορθογωνίου σχήματος κάτοψη (εσωτ. διαστ. 14.70 × 8.20 μ.). Ο κυρίως άξονας αυτού βαίνει από Βορρά προς Νότο. Οι δύο στενές πλευρές περατούνται σε ημικυκλικές κόγχες. Η τοιχοποιΐα είναι από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, γίνεται δε χρήση και οπτοπλίνθων, κυρίως στην κατασκευή των τόξων. Στις δύο μακρές πλευρές δημιουργούνται τυφλά αφιδώματα.

Το οικοδόμημα αυτό καλυπτόταν με κτιστή καμάρα, τμήμα της οποίας διατηρείται μέχρι σήμερα. Δυτικά της αίθουσας αυτής, η οποία φαίνεται να ανήκει σε σύμπλεγμα ρωμαϊκών θερμών, μέσα σε σπηλαιώδη κοιλότητα, υπάρχει πηγή με υφάλμυρο νερό, που θεωρείται ιαματικό¹.

Στο νοτιοδυτικό άκρο της μεγάλης αίθουσας υπάρχει μικρών διαστάσεων μονόχωρο ναύδριο (εσωτ. διαστ. 4.20×2.00 μ.), που καλύπτεται με κτιστή καμάρα. Η νότια πλευρά αυτού περατούται σε τυφλό αφιδώμα, το οποίο χρησιμεύει ως αφίδα του Ιερού Βήματος. Στο τύμπανο του αφιδώματος αυτού εικονίζεται η Θεοτόκος στηθαία, Βρεφοκρατούσα. Πρόκειται για τοιχογραφία μεταβυζαντινής εποχής, με επιζωγραφήσεις νεότερων χρόνων, μετρίας τέχνης.

ΣΙΩΝΕΣ, ΑΝΩΝΥΜΟΣ ΝΑΟΣ

Σε απόσταση δύο ώρες με τα πόδια περίπου από το Μανδράκι και αριστερά του δρόμου προς το Άργος, βρίσκεται το ναύδριο «οι Σιώνες». Πρόκειται για μονόχωρο οικοδόμημα (εσωτ. διαστ. 5.30 X 2.80 μ.), κτισμένο από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα. Καλύπτεται με κτιστή καμάρα, η οποία ενισχύεται με δύο σφενδόνια. Η ανατολική πλευρά του περατούται σε μία ημικυκλική αφίδα, ενώ στο μέσο της δυτικής ανοίγεται η είσοδος². Το έτος 1733 ανακαινίσθηκε ο ναός από τον Ιερομόναχο Ιωνά.

Στο εσωτερικό του ναού διατηρούνται τοιχογραφίες, ήτοι :

I. Ιερό Βήμα

Τεταρτοσφαίριο : Στο τεταρτοσφαίριο της αφίδας του Ιερού Βήματος παρίσταται η Θεοτόκος, ως Πλατυτέρα.

1. Ανατολικά των Θερμών και σε απόσταση 100 μ. περίπου από αυτές, ακριβώς επί της παραλίας, υπήρχαν τα ερείπια μεγάλου οικοδομικού συμπλέγματος Λουτρών, της οικογένειας Παντελίδη. Αυτά ήταν σε μεγάλη ακμή στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αι. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο εγκαταλείφθηκαν και ερειπώθηκαν. Πρόσφατα η οικογένεια Παντελίδη άρχισε την αναστήλωση των Λουτρών αυτών και προβλέπεται σύντομα να λειτουργήσουν και πάλι, με παράλληλη εκμετάλλευση των ιαματικών νερών της περιοχής.

2. Στ. Κέντηης, Εκκλησίες, ό.π., σ. 69, κάτοψη.

Αψίδα : Εικονίζονται τέσσερις Άγιοι Ιεράρχες, φέροντες αρχιερατικά άμφια και κρατώντας ανεπτυγμένα, ενεπίγραφα, λειτουργικά ειλητάρια, συλλειτουργούντες, ήτοι (από Β. προς Ν.) : 1) Άγιος Σπυρίδων, 2) Ιωάννης ο Χρυσόστομος, 3) Μέγας Βασίλειος, 4) Γρηγόριος ο Θεολόγος. Στο μέσο της αψίδας εικονίζεται Αγία Τράπεζα και επ' αυτής ο Ιησούς Χριστός στη-θαίος, ως Μέγας Αρχιερεύς.

Ανατολικό μέτωπο : Χωρίζεται σὲ δύο ζώνες, ήτοι :

Άνω ζώνη : Παρίσταται ο Ιησούς Χριστός εντός Ποτηρίου, περιβαλλόμενος από δύο Αρχαγγέλους.

Κάτω ζώνη : (από Β. προς Ν.) : 1) Άγιος Διάκονος Στέφανος¹, 2) Άγιος Διάκονος Άβιδος².

Νότιος τοίχος : 1) Μέγας Αθανάσιος, 2) Κύριλλος, 3) Ιωακείμ.

Βόρειος τοίχος : Εικονίζεται το Όραμα του Πέτρου Αλεξανδρείας. Στην κόγχη της Προθέσεως παρίσταται η Άκρα Ταπεινώση.

Πάνω από την Πρόθεση υπάρχει γραπτή, μεγαλογράμματη επιγραφή, η οποία σε μεταγραφή έχει ως εξής :

α¹ + Μνήσθητι Κύριε τῶν δούλων Σου Ἰακώβου, Μεθοδίου, Γρηγορίου τῶν
β² Ἱερομονάχ(ων), Χιονίας Μοναχῆς, Γεωργίου, συ[μ]βίας κ(αὶ) τέκν(ων)
γ³ Ἱερομονάχου»

II. Κυρίως ναός

Στο κλειδί της καμάρας παρίστανται Προφήτες σε στηθάρια.

Καμάρα : Στην επιφάνεια της καμάρας εικονίζονται σκηνές από τον κύκλο του Δωδεκαόρτου, ήτοι : 1) Ευαγγελισμός της Θεοτόκου, 2) Υπαπαντή του Χριστού, 3) Βαϊφόρος, 4) Ανάσταση. Οι υπόλοιπες είναι κατεστραμμένες.

Νότιος τοίχος : Παρίστανται οι Άγιοι : 1) Νικόλαος και 2) Χαράλαμπος.

Βόρειος τοίχος : Εικονίζονται οι : 1) Αρχάγγελος Μιχαήλ, 2) Άγιος Γεώργιος και 3) Άγιος Δημήτριος.

Οι τοιχογραφίες είναι μέτριας τέχνης και προέρχονται πιθανώς από τα μέσα του 18ου αιώνα.

Σ Τ Α Υ Ρ Ο Σ

1. ΒΑΣΙΛΙΚΗ

Στη θέση «Σταυρός», νότια του Μανδρακίου, διατηρούνται τα ερείπια

1. *Ι. Βολανάκης*, Άγιος Γεώργιος Αποδούλου, ό.π., σ. 56 - 57.

2. *Διονύσιος ο εκ Φουρνά*, Ερμηνεία, ό.π., σ. 157, 196, 270.

τρικλίτου παλαιοχριστιανικής βασιλικής (εσωτ. διαστ. 20.00 X 10.00 μ. περίπου)¹.

Μετά την ερείπωση της βασιλικής εντοιχίσθηκαν οι δύο κιονοστοιχίες και το μεσαίο κλίτος μετατράπηκε σε ναό, ο οποίος καλυπτόταν με κτιστή καμάρα (εσωτ. διαστ. 17.10 X 4.10 μ.). Επίσης στο ανατολικό τμήμα του νοτίου κλίτους της βασιλικής κτίσθηκε μετρίων διαστάσεων ναύδριο, καλυπτόμενο με κτιστή, ημικυλινδρική καμάρα, τμήματα της οποίας διατηρούνται μέχρι σήμερα.

Στη νότια εσωτερική πλευρά του βόρειου ναού διατηρούνται λείψανα από παλαιές τοιχογραφίες.

2. ΕΙΣΟΔΙΑ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ

Στη θέση «Σταυρός» βρίσκεται ναός σε σχήμα ελεύθερου σταυρού με τρούλλο, τιμώμενος στα Εισόδια της Θεοτόκου (21 Νοεμβρίου). Στο ανατολικό μέτωπο και τον τρούλλο του ναού αυτού διατηρούνται λείψανα από τοιχογραφίες.

3. ΠΑΝΑΓΙΑ ΦΑΝΕΡΩΜΕΝΗ

Νότια της περιοχής «Σταυρός» και στη θέση «Καρδιά», βρίσκεται ο ναός της Παναγίας Φανερωμένης. Πρόκειται για οικοδόμημα κτισμένο στο σχήμα του σταυροειδούς εγγεγραμμένου με τρούλλο ναού.

Στο Ιερό Βήμα διατηρούνται λείψανα από τοιχογραφίες, οι οποίες προέρχονται πιθανώς από τον 14ο - 15ο αιώνα και είναι καλής ποιότητας έργα.

1. *Ι. Βολανάκης*, Χριστιανικά Μνημεία της Νισύρου, «Νισυριακά», τ. 9 (Αθήνα 1984), σ. 11.

Η ΝΙΣΥΡΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΓΥΡΩ ΜΙΚΡΟΝΗΣΙΑ ΣΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΝΑΥΣΙΠΛΟΪΑΣ ΤΟΥ PIRI - REIS*

Έγινε ίσως αντιληπτό ότι το 1985 κυκλοφόρησε στα ελληνικά από τις εκδόσεις Τελέθριον σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Πολιτικών Μελετών το έργο του Τούρκου καπετάνιου Piri Reis, γνωστό ως *Bahriye*, με υπότιτλο «Κατακτητική ναυσιπλοΐα στο Αιγαίο 1521».

Πρόκειται για ένα σημαντικότερο βιβλίο, αφού αποδεικνύει κι ένας Τούρκος επίσημος ακόμη, ότι το Αιγαίο ήταν *ελληνικό* κι ότι οι Τούρκοι δεν ήλθαν στα νησιά (σε όσα δηλ. εγκαταστάθηκαν ως ευάριθμη κοινότητα) παρά μόνο ως κατακτητές. Οι πληροφορίες που καταχωρούνται από τον ίδιο τον Piri Reis είναι πολλαπλά ωφέλιμες για τους επιστήμονες που ασχολούνται με την ιστορία, γλωσσολογία, κοινωνιολογία, αρχαιολογία, γεωγραφία, υδρογεωλογία κ.λπ. των νησιών μας.

Υπολογίζεται ότι υπάρχουν στις τουρκικές και ευρωπαϊκές βιβλιοθήκες 29 χειρόγραφα του *Bahriye* (= Βιβλίο ναυσιπλοΐας) και ότι τα κείμενα δεν διαφέρουν ουσιωδώς μεταξύ τους¹. Σημειώνουν μάλιστα οι εκδότες του βιβλίου στα ελληνικά, ότι ο πρώτος που εντόπισε, μελέτησε και μετάφρασε το πρωτότυπο χφ. του *Bahriye* ήταν ο Γάλλος D. D. Cardonne² στα 1756 και έκτοτε πολλοί άλλοι, ιδίως Γερμανοί επιστήμονες, ασχολήθηκαν μ'

* Ανακοινώθηκε στο Ε' Πολιτιστικό Συμπόσιο Δωδεκανήσου που έγινε στη Νίσυρο από 23 έως 27 Αυγούστου 1987.

1. Piri Reis, «*Bahriye* - Κατακτητική ναυσιπλοΐα στο Αιγαίο 1521», Αθήνα 1985, 10 σημ. 13.

2. Στο ίδιο, ό.π.

αυτά τα χειρόγραφα. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν ο Paul Kahle³, ο R. Herzog⁴ και ο H. F. von Diez⁵.

Οι εκδότες της ελληνικής μετάφρασης πουθενά δεν αναφέρουν ποιο χειρόγραφο αποτέλεσε την πηγή τους, ούτε αν πρόκειται για κάποια ανθολογία των κεφαλαίων διαφόρων χειρογράφων.

Σ' αυτό το σημείο ας μου επιτραπούν δύο παρατηρήσεις. Η μία αφορά τη συγκέντρωση από πολλών ετών, εκ μέρους του γράφοντος, όλου του χαρτογραφικού και περιηγητικού υλικού που αφορά τα Δωδεκάνησα, για το οποίο ήδη εξαγγέλθηκε η έκδοση από το 1982 με τίτλο «Τα Δωδεκάνησα στη μεσαιωνική και νεώτερη χαρτογραφία και περιήγηση»⁶. Απόσπασμα από εκείνη την εργασία αποτελεί το άρθρο αυτό για τη Νίσυρο.

Η δεύτερη παρατήρηση αφορά το πρόβλημα που εθίγη λίγο πριν και σχετίζεται με τα χειρόγραφα του Bahriye, τις διαφορές που παρουσιάζουν και την ελληνική πρόσφατη έκδοση.

Θέλω να τονίσω εδώ ότι την ύπαρξη της γαλλικής μετάφρασης του βιβλίου ναυσιπλοΐας του Piri Reis στη Bibliotheque National του Παρισιού επισήμανε πρώτη η Άννα Αβραμέα⁷, μόνο που αναφέρει ότι έγινε τον 17ο αιώνα αντί του ορθού 18ο. Αυτό στάθηκε αφορμή για τον γράφοντα να το αναζητήσει στις 10 - 5 - 1983. Πράγματι χάρη στη σημαντικότερη βοήθεια της κ. Catherine Jullien και M. Besnier, κατόρθωσα να το διαβάσω και να αντιγράψω τα κομμάτια που αφορούσαν τα Δωδεκάνησα. Το χειρόγραφο, που έχει σίγκλο Ms Fr. 22972 και τίτλο *Le Flambeau de la Méditerranée*⁸, είναι μετάφραση του M. Cardonni και όχι του D. D. Cardonne που σημειώνουν οι Έλληνες εκδότες⁹. Αποτελείται από 117 φύλλα και περιλαμβάνει τα ακόλουθα νησιά της Δωδεκανήσου :

φ. 88 ^r -89 ^r	Meis (Καστελλόριζο)
92 ^r και 103 ^r	Κάλυμνος
96-97	Αστυπάλαια
98	Κάρπαθος
101 ^r	Ρόδος

3. Στο ίδιο, ό.π.

4 - 5. Στο ίδιο, ό.π., 11 σημ. 13.

6. Βλ. Χάρης Κουτελάκης, Συμβολή στο τοπωνυμικό της νήσου Τήλου, Αθήνα 1982.

7. Άννα Αβραμέα, Η Χαρτογράφηση του παράλιου χώρου, «Ελληνική εμπορική ναυτιλία», έκδοση Εθνικής Τράπεζας Ελλάδος, Αθήνα 1972, 489 σημ. 3.

8. Στην ίδια, ό.π. Αντίθετα στην ελληνική έκδοση το σίγκλο είναι F.F. 22279, προφανώς από αβλεψία του διορθωτή. Βλ. Piri Reis, Bahriye κ.λπ., 10 σημ. 13.

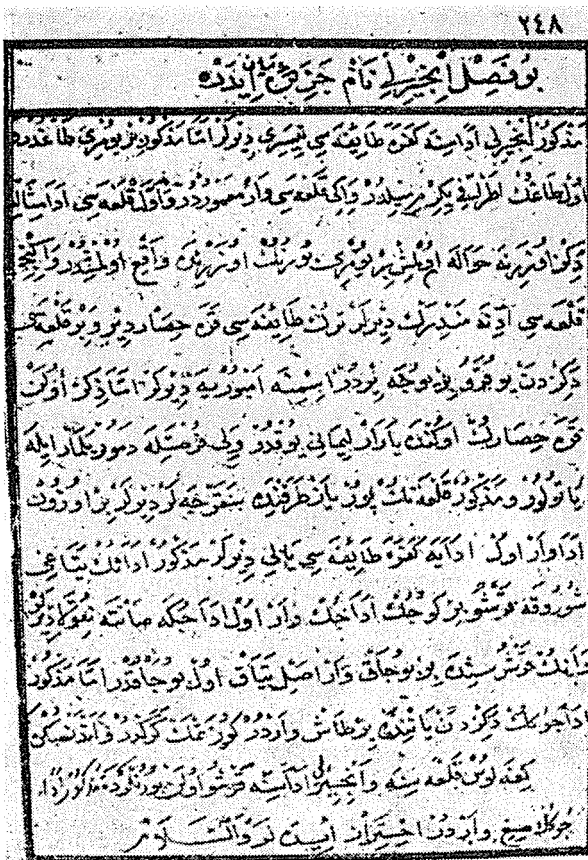
9. Στο ίδιο, ό.π., 10 σημ. 13.

101^r
103^r
104^r

Χάλκη και Σύμη
Λέρος και Πάτμος
Piscoria ή Τήλος

Απουσιάζει λοιπόν η *Κως* και η *Νίσυρος*, πράγμα που σημαίνει ότι το κείμενο που είχε υπόψη του ο μεταφραστής ήταν περιίληψη του πρωτότυπου ή ο ίδιος έκανε περικοπές κατά βούληση.

Αλλιώς δεν εξηγείται το γεγονός ότι απουσιάζουν αρκετές παράγραφοι για την *Τήλο* π.χ., σε σύγκριση με το δημοσιευμένο χειρόγραφο της *Κων/λης*, από το οποίο θα παρουσιάσω το τμήμα που αφορά τη *Νίσυρο*, σε μετάφραση του αγαπητού φίλου, τουρκολόγου κ. Ιω. Αλεξανδρόπουλου (εικ. 1).

Εικόνα 1

Το κείμενο του Piri Reis για τη Νίσυρο (σελ. 248).

Πριν όμως προχωρήσω στο κείμενο, θεωρώ απαραίτητο να λυθεί το πρόβλημα της πηγής απ' την οποία μετέφρασαν το Bahriye οι Έλληνες εκδότες. Μια ματιά στα κεφάλαια και στα περιεχόμενα του έργου καθιστά φανερή την απουσία των νησιών *Καστελλόριζου*, *Αστυπάλαιας*, *Χάλκης*, *Τήλου*, *Νισύρου* και *Καρπάθου*. Είναι τα ίδια νησιά που απουσιάζουν από τη γερμανική έκδοση του Paul Kahle¹⁰ του έτους 1926. Τη μετάφραση του γερμανικού κειμένου στα ελληνικά επιβεβαιώνει άλλωστε η παράθεση των ίδιων πινάκων, αυτών που χρησιμοποίησε από το τουρκικό χειρόγραφο ο Paul Kahle, και στην ελληνική έκδοση.

Ύστερα από τα λίγα κατατοπιστικά και απαραίτητα σχόλια είναι ολοφάνερο ότι οι διαφορές από χειρόγραφο σε χειρόγραφο είναι ουσιωδέστατες, όπως είμαι σε θέση να γνωρίζω, και παράλληλα τα κείμενα που αφορούν ορισμένα νησιά της Δωδεκανήσου, τα οποία δεν είδαν μέχρι τώρα το φως της δημοσιότητας, είναι πολύτιμα από κάθε άποψη. Τόσο μάλιστα όσο μας δίνουν την ευκαιρία να γνωρίσουμε τις σκέψεις και τις περιγραφές ενός Τούρκου. Ας δούμε όμως τι σημείωσε για τη Νίσυρο (εικ. 2).

Piris Reis, Kitabi Bahriye (χειρόγραφο της Κων/πόλεως, έκδοση 1935).*

«Αυτό το νησί οι άπιστοι το λένε *Nisiri*. Είναι ένα στρογγυλό βουνό με περιφέρεια 20 μίλια και έχει δύο κάστρα κατοικημένα. Το ένα βρίσκεται πάνω σ' ένα ακρωτήριο και το λένε *Menderik* (Μαντράκι). Οι Τούρκοι το ονομάζουν *Cara - hisar* (μαύρο κάστρο).

Το άλλο κάστρο είναι πάνω στο βουνό σ' ένα υψηλό σημείο πάνω απ' τη θάλασσα και το λένε *Amboria* (Εμπορείος).

Στο λεγόμενο *Cara - hisar* μπροστά δεν υπάρχει καλό λιμάνι. Γι' αυτό πρέπει κανείς να ρίξει πρώτα άγκυρα και να πλησιάσει σιγά - σιγά.

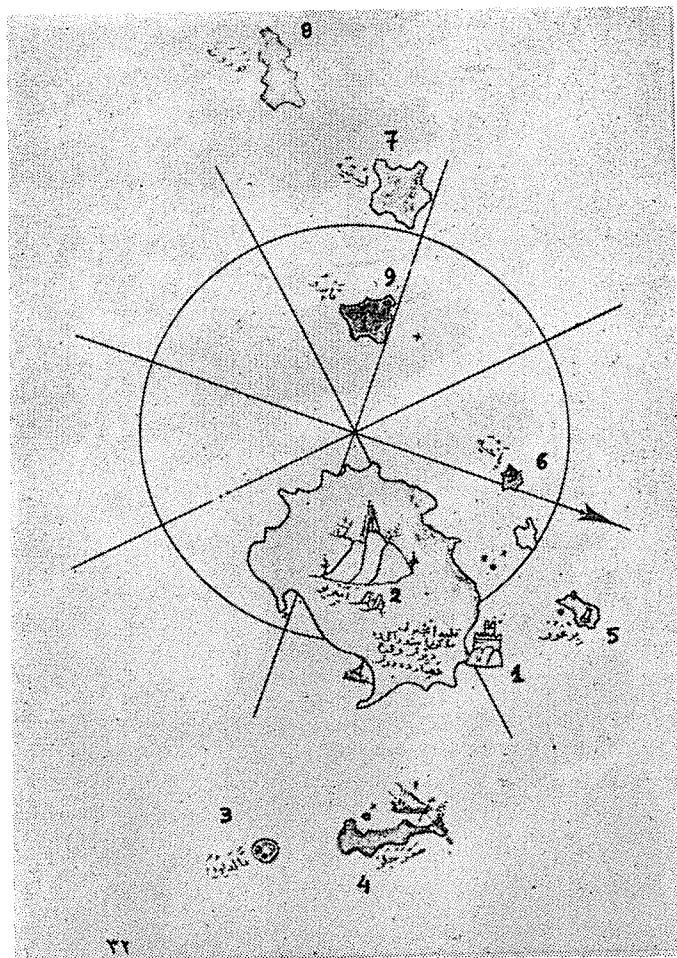
Προς τη Β. πλευρά του προαναφερθέντος κάστρου υπάρχει ένα μέρος που το λένε *Sacrazia*. Απέναντι υπάρχει ένα μακρύ νησί που οι άπιστοι το λένε Γ ι α λ ί.

Στην πλευρά του σιρόκου υπάρχει ένα μικρό νησί που το λένε Ν υ φ ο ύ λ α κι απέναντι απ' αυτό υπάρχει μια γωνία. Αυτή είναι μιας πρώτης τάξεως αραξοβόλι (εννοείται στο Γ ι α λ ί). Από τη μεριά της θάλασσας υπάρχει σ' αυτό το νησί ένας σκόπελος που πρέπει να τον προσέχει κανείς.

Μετά από αυτό φτάνουμε στο κάστρο Κ έ φ α λ ο ς (εννοείται της Κω). Ο διάυλος είναι ρηχός και χρειάζεται προσοχή» (εικ. 3).

10. Paul Kahle, Piri Reis Bahriye, Berlin - Leipzig 1926.

* Το κείμενο δεν έχει μεταφραστεί σε κάποια γλώσσα ούτε σ' αυτήν την έκδοση ούτε σε άλλη προγενέστερη ή μεταγενέστερη.

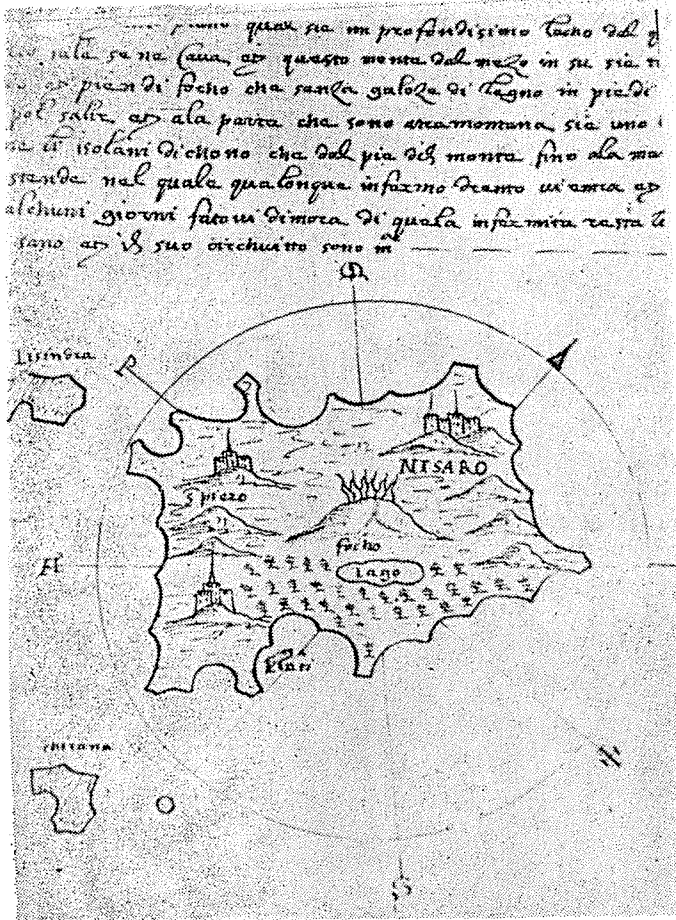
Εικόνα 2

Ο χάρτης της Νίσυρου και των γύρω νησιδίων από τον Piri Reis.

ΣΧΟΛΙΑ

Όπως γίνεται αντιληπτό από το μικρό αυτό κείμενο, ελάχιστα ο Piri Reis αναφέρεται στη Νίσυρο, ενώ καταναλώνει τα 2/3 της περιγραφής του στο νησί Γ ι α λ ί¹. Τούτο δεν είναι καθόλου περίεργο, αν σκεφθεί κα-

1. «Νίσυρος, κοινώς Νίσουρο και Νίσαρι... γυρίζει μίλια 25. Περί αυτήν ευρίσκονται και άλλα μικρά νησιά... προσέτι και η Βεγιαλίσ, κοινώς Γιαλί». Βλ. Μελετιού μητροπ., Γεωγραφία παλαιά και νέα, Ενετήσι 1728, 490.

Εικόνα 3

Η Νισυρος στο χφ. του Antonio da Milo. British Library MS Add. 10365.

νείς ότι οι πληροφορίες που συγκεντρώνει αποσκοπούν στη συναγωγή κατασκοπευτικού υλικού², προκειμένου να υποστηριχθούν οι επιχειρήσεις του τουρκικού στόλου εναντίον της Ρόδου στα 1522. Έτσι ενδιαφέρεται πρώτιστα για τα λιμάνια, τα αραξοβόλια και τις πηγές νερού και δευτερευόντως για τα κάστρα και τους οικισμούς.

2. Βλ. Χάρης Μιχ. Κουτελάκης, Περιγραφή της Καρπάθου και Κάσου από τον Piri Reis, «Καρπαθιακά Μελέτα» Δ'(1987) 367 - 375.

Από αυτή την άποψη το νησί Γ ι α λ ί έχει μεγαλύτερη σπουδαιότητα απ' ό,τι η Νίσυρος, δεδομένου ότι κυριαρχεί στο κανάλι που ενώνει την Κέφαλο της Κω με τη Νίσυρο, εξασφαλίζει τα πλοία από τους Β. ΒΑ. ανέμους και βεβαίως δεν ήταν οχυρωμένο.

Έτσι ο Piri Reis σημειώνει στο χάρτη του κάποιες άλλες λεπτομέρειες που απουσιάζουν από το κείμενο. Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι από τα 9 τοπωνύμια του χάρτη τα 7 είναι ελληνικά, 1 τουρκικό και 1 ιταλο-ελληνικό.

Αυτό καταδεικνύει την ελληνικότητά τους και παράλληλα επιβεβαιώνει την άποψη ότι ο Piri Reis δεν στηρίχθηκε μόνο σε πορτολάνους Ευρωπαίων ναυτικών αλλά και στην προφορική παράδοση που προερχόταν από το ελληνικό στοιχείο. Έτσι είναι υποχρεωμένος να προσδιορίσει το Γ ι α λ ί λέγοντας ότι οι «άπιστοι» το ονομάζουν έτσι. Διασώζει επίσης ένα σημαντικό τοπωνύμιο για το νησάκι που βρίσκεται στη Ν. άκρη του Γιαλιού, με την ονομασία Ν υ φ ο ύ λ α, το αναφερόμενο σε ιταλικό χάρτη του 1933 ως Α γ. Α ν τ ώ ν ι ο ς³, και συνεχίζει με την ονομασία του κόλπου που βρίσκεται απέναντί του ως Γ ω ν ι ά, όπως ακριβώς διασώθηκε και στον ιταλικό χάρτη του 1933.

Από τα υπόλοιπα τοπωνύμια του χάρτη του Piri Reis δύο μόνο αφορούν τη Νίσυρο αυτή καθ' εαυτή και τα υπόλοιπα 7 τα γύρω μικρονήσια (βλ. χάρτη του).

Στο χάρτη αριθμήσαμε από 1 έως 9 τις τουρκικές ονομασίες και θα προσπαθήσουμε να τις ταυτίσουμε με τις αντίστοιχες ελληνικές.

Το νούμερο 1 με την καταγραφή «Κάλαετ Ιντζιρλί» αποδίδεται σε βραχώδες έζαρμα επί ακρωτηρίου πάνω στο οποίο σημειώνεται οχύρωμα. Η μετάφραση παρέχει την τοποθεσία («ά σ τ ρ ο Ι ν τ ζ ι ρ λ ί⁴»), που μέσα στο κείμενο το χαρακτηρίζει *μαύρο* και αλίμενο.

Πρόκειται ασφαλέστατα για το κάστρο «της Σηλιανής» στο *Μαντράκι* (ρητά και τούτο αναφερόμενο στο κείμενο) που εξαιτίας του χρώματος του ηφαιστειακού βράχου χαρακτηρίστηκε *μαύρο*. Η δεύτερη καταγραφή αφορά το χωριό *Εμποριό* στο χείλος της καλντέρας του ηφαιστείου, σημαντικό κατοικημένο κέντρο την εποχή εκείνη, όπως φαίνεται, αν το

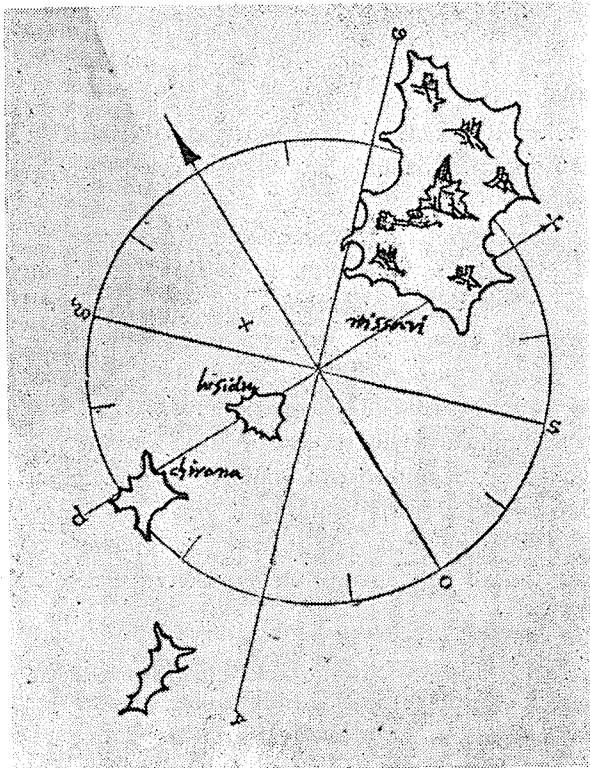
3. Ο χάρτης αυτός με τίτλο «Nisiro e isole Minori» σε κλίμακα 1 : 30.000 εκδόθηκε το 1933 και είναι αρκετά λεπτομερής. Βρίσκεται στα γραφεία της Εταιρείας Νισυριακών Μελετών στην Αθήνα.

4. Μήπως το κάστρο έλαβε τελικά την τουρκική ονομασία Ιντζιρλί (= νησί με συκιές) από την παραδοσιακή αυτή καλλιέργεια της Νισύρου ή εξ αιτίας της χαλαρότητας της διατύπωσης στην τουρκική γλώσσα θα πρέπει να εννοηθεί η καταγραφή στον χάρτη ως «κάστρο του Ιντζιρλί»;

αντιδιαστείλει κανείς με την αποσιώπηση του χωριού *Νικιά*, που ούτε αναφέρεται ούτε σημειώνεται στον χάρτη. Τέλος σημειώνεται ένας ανοιχτός κόλπος ως αγκυροβόλιο, που ίσως θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει την ταύτισή του με την περιοχή όπου σήμερα βρίσκεται το λιμανάκι «Πά-λοι», ως επίγειο του *Εμποριού* (εϊκ. 4).

Οι άριθμοι 4-6 αντιστοιχούν χωρίς αμφιβολία στα νησάκια *Γιαλί*, *Ποργούσα* (όπου στον χάρτη σημειώνεται και φρουκτωρία, δηλ. πύργος ή βίγλα) και *Παχιά*, ενώ το 7 σημειώνεται ως *Καπρό*, που είναι ίσως ιταλική μεταφορά του ελληνικού *Γίδα*. Εκτός κι αν η ονομασία του οφείλεται στο χρώμα των χωμάτων του (καππαρό < κάππαρις, η) γνωστό τοπωνύμιο κι από τη γειτονική Τήλο.

Το Νο 8, πιο απομακρυσμένο προς τη μεριά της Αστυπάλαιας ίσως,

Εικόνα 4

Η Νίσυρος από το χφ. του Bartolommei da li Sonetti (c. 1485).

χαρακτηρίζεται με την ελληνική λέξη «Λ η σ τ ι έ», που σημαίνει νησί («λ η - σ τ ώ ν»), δηλ. καταφύγιο πειρατών. Τέλος το νούμερο 9 φέρει την ελληνική ονομασία «Κ ο ρ ο ύ ν α», είτε από κύριο όνομα είτε γιατί θεωρήθηκε ως νησί - κατοικία του γνωστού πτηνού^{4α}.

Διαπιστώνει λοιπόν κανείς ότι απουσιάζει από την καταγραφή των νησιών η *Καντελιούσα*, πράγμα που σημαίνει ότι ή πρόκειται για νεότερο του 1520 τοπωνύμιο ή δεν μπόρεσε ο Piri Reis να εξακριβώσει το όνομά της, δεδομένου ότι καταγράφεται νησί μεταξύ των αριθμών 5 και 6 χωρίς όνομα (εικ. 5).

Σκόπιμα αφέθηκε για το τέλος το νησί με αριθμό 3 που καταγράφηκε στα τουρκικά ως «κ α λ γ ι ο ύ ν» ή «καλγιρούν». Το σχήμα του στο χάρτη (στρογγυλό) αποδεικνύει τη σημερινή προέλευση της ονομασίας *Στρογγυλή*, που αναφέρεται και στον ιταλικό χάρτη του 1933. Η τουρκική όμως καταγραφή του ως «κ α λ γ ι ρ ό ν», πιθανότατα αποδίδει την εξ ακοής χρήση του τοπωνύμιου νησιού ως «κ α λ ό γ η ρ ο ς». Αν το σχήμα του νησιού (δεδομένο που δεν μπορεί ν' αλλάξει) συσχετισθεί με τη χρήση του ονόματος στον 15ο αιώνα ως «κ α λ ό γ ε ρ ο ς», τότε βρισκόμαστε μπροστά σ' ένα καινούργιο δεδομένο, που αφορά την αναζήτηση και ταύτιση του μυστηριώδους αυτού νησιού⁵ που τείνει να καταλήξει σαν μια άλλη Α τ λ α ν τ ί δ α («εν μικροκόσμω»).

Αρκετοί από τους γεωγράφους και χαρτογράφους ή περιηγητές δέχονται την ύπαρξη ενός τέτοιου νησιού στα νότια της *Κω* και δυτικά της *Νισύρου*, όπου σύμφωνα με τις αλληλοσυσχετιζόμενες μνείες, αναφορές ή καταγραφές ζούσε ένας καλόγερος ή δύο, που εξοντώθηκαν από τους Τούρκους ή τους αιχμαλώτισαν και τους μετέφεραν στην Ανατολή⁶ (εικ. 6).

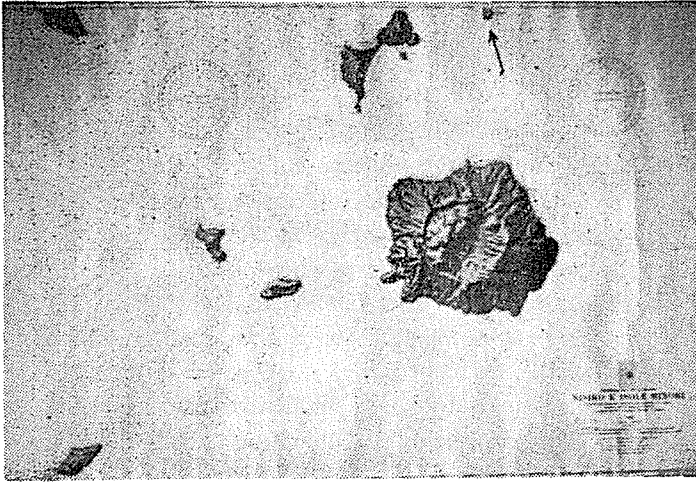
Έγιναν απόπειρες ταύτισής του άλλοτε με το νησί *Κανδελιούσα* κι άλλοτε με το νησί *Παναγιά* (La Madona των Ιταλών) χωρίς επιτυχία⁷, ενώ διαπιστώθηκε η ύπαρξη κι άλλων τέτοιων νησιδίων, ένα στις μικρές Κυ-

4α. Τοπωνύμιο ομώνυμο μαρτυρείται από το 1089 στη Λέρο, αλλά είναι και κυριώνυμο στη Νίσυρο. Βλ. Χάρης Κουτελάκης, *Ιστορική και αρχαιολογική διερεύνηση της Παναγιάς του Κάστρου Λέρου*, «Η Παναγιά του κάστρου», Αθήνα 1989, 45.

5. W. S. Allen, *Καλόγερος*. «Μια Ατλαντίς εν Μικροκόσμω». Ε.Ε.Κ.Μ. τόμος Ι' (1974 - 78), Αθήνα 1978, 13 - 83, που παραθέτει δεκάδα χφφ. ή δημοσιευμένων ιζολάρων και πορτολάνων, προκειμένου να εντοπίσει τη νησίδα «Καλόγερος», η οποία καταχωρήθηκε αρχικά από τον Chr. Buondelmonti (1420) και στη συνέχεια από όλους τους γεωγράφους χωρίς συμφωνία γνώμης.

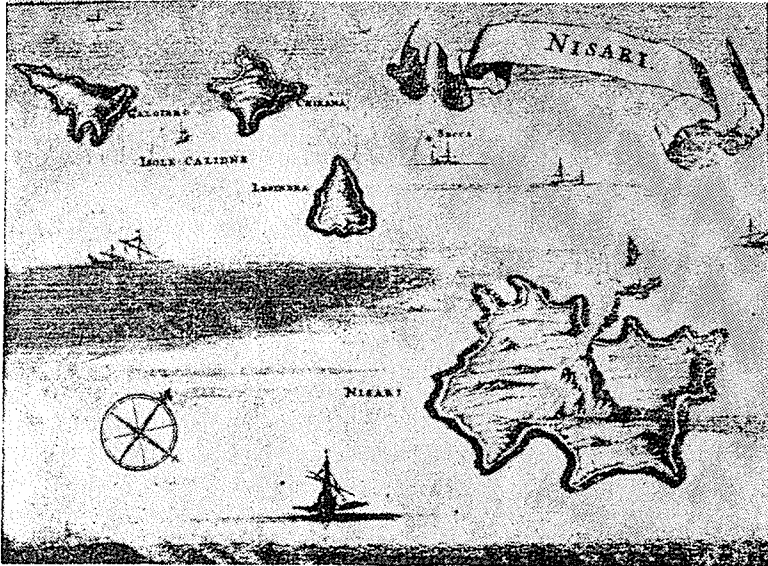
6. Στον ίδιο, ό.π., και κυρίως τη σελ. 20.

7. Στον ίδιο, ό.π., 45 - 51.

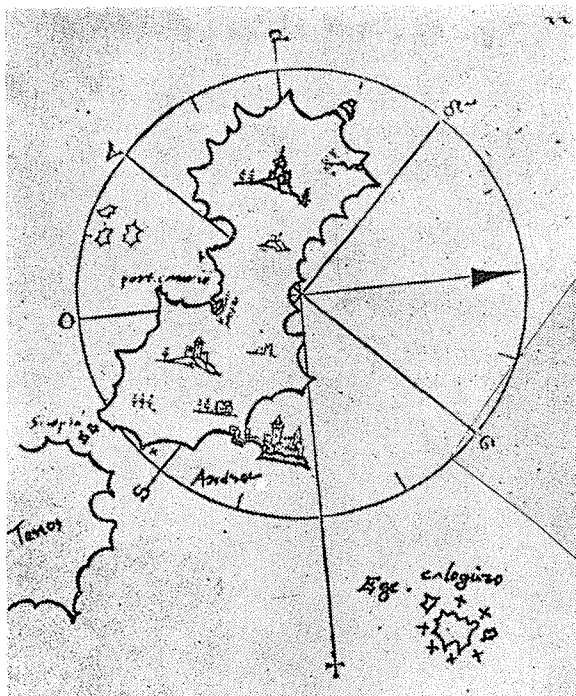
Εικόνα 5

Η Νίσυρος και τα λοιπά μικρονήσια. Ιταλικός χάρτης (1933).

Εικόνα 6

Η Νίσυρος κατά τον Dapper (1690).

Εικόνα 7

Ο Καλόγερος της Τήνου— Άνδρου στο χφ. του Bartolommeo da li Sonetti.

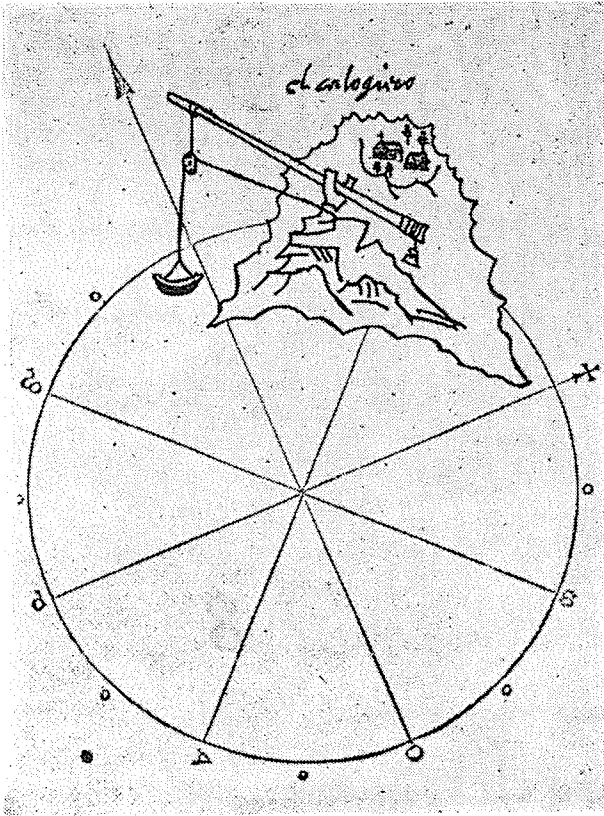
κλάδες (Αντίκερος), ένα μεταξύ Άνδρου-Τήνου κι ένα νότια της Χίου⁸ (εικ. 7).

Είναι προφανές ότι εξ αιτίας της ύπαρξης αυτών των ομώνυμων νησιδίων προέκυψε και η σύγχυση στις περιγραφές των γεωγράφων και χαρτογράφων. Η επιμονή όμως όλων των λατινικών χειρογράφων (που αντέγραψαν το χφ. του Buonellmonti) στην ύπαρξη ενός νησιδίου «εις την ανοικτήν θάλασσαν» πλησίον της Νισύρου, «πολύ άγριο και απειλητικό καθ' όλας τας εποχάς» για τα πλοία που «διακινούνται μεταξύ Ελλησπόντου και Κρητικού πελάγους»⁹, «νήσος κοίλη προς νότον αποκλίνουσα¹⁰», δεν α-

8. Στο ίδιο, 72-79.

9. Στο ίδιο, 16.

10. Στο ίδιο, 21. Πράγματι στον ιταλικό χάρτη φαίνεται καθαρά ο κρατήρας ανάλογου μικρού ηφαιστείου και τούτο νομίζω ότι αποδίδει και ο χάρτης του Piri Reis (βλ. χάρτη). Η υψηλότερη κορυφή της φθάνει τα 126 μ. Η απόστασή της από τη Νίσυρο

Εικόνα 8

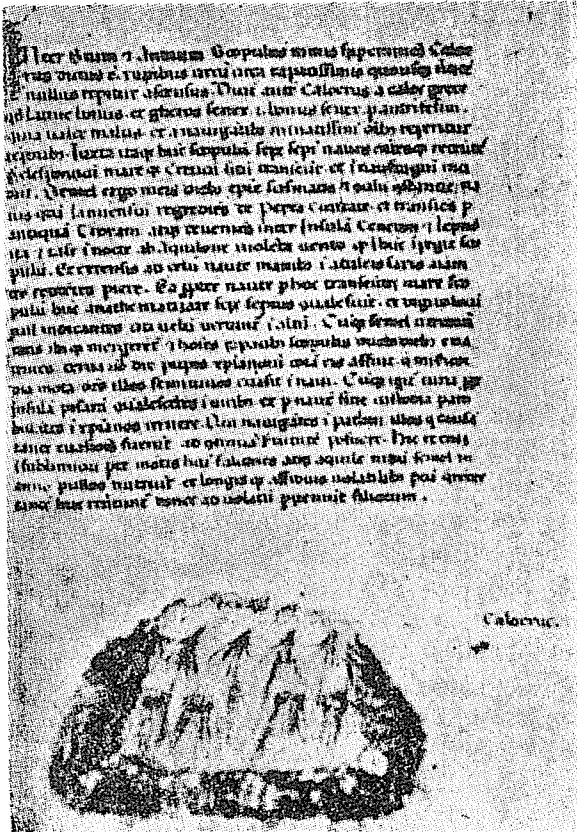
Ο Καλόγηρος: Χφ. Bartol. da li Sonetti (±1485).

φήνει αμφιβολία ότι πρόκειται για βραχονησίδα σε σημείο που η θάλασσα είναι σχεδόν πάντα ταραγμένη, ώστε συχνά επροκαλούντο ναυάγια.

Ας δούμε όμως όλα τα πιο πάνω χαρακτηριστικά σε συνδυασμό με τις παραδόσεις γενικά στα Δωδεκάνησα (εικόνες 8-9).

Η Στρογγυλή ως «Κ α λ ό γ η ρ ο ς» έχει αυτά ακριβώς τα χαρακτηριστικά, δηλ. είναι «απότομη, αλίμενη, υψηλή, μάορη, κοίλη, καταμεσής στα θαλάσσια ρεύματα» που σχηματίζει το τρίγωνο Κω - Νίσυρος - Κνίδος και

είναι 4 μίλια, το βάθος γύρω της ποικίλλει από 4,7 μέχρι 45 μ. και πρέπει να σημειωθεί ότι μισό μίλι ανατολικά της βρίσκεται ο μεγαλύτερος δείκτης βυθομέτρησης (620 μ.) σε σχέση με τη Νίσυρο και τα γύρω μικρονήσια.

Εικόνα 9

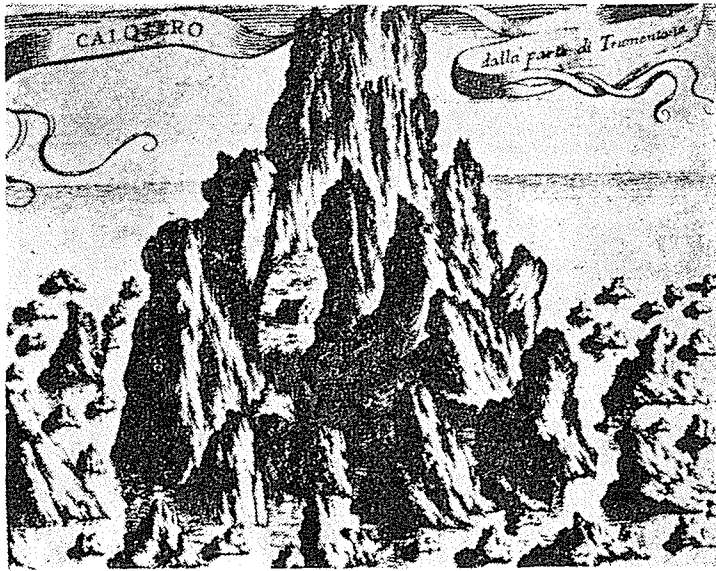
Ο Καλόγηρος: Hollkham Hall (1429). British Library.

φυσικά πάνω στη γραμμή που ακολουθούσαν τα ιστιοφόρα τον 15ο - 16ο αι. από Κων/λη προς Αίγυπτο ή Κρήτη και αντίστροφα (εικόνες 10-14).

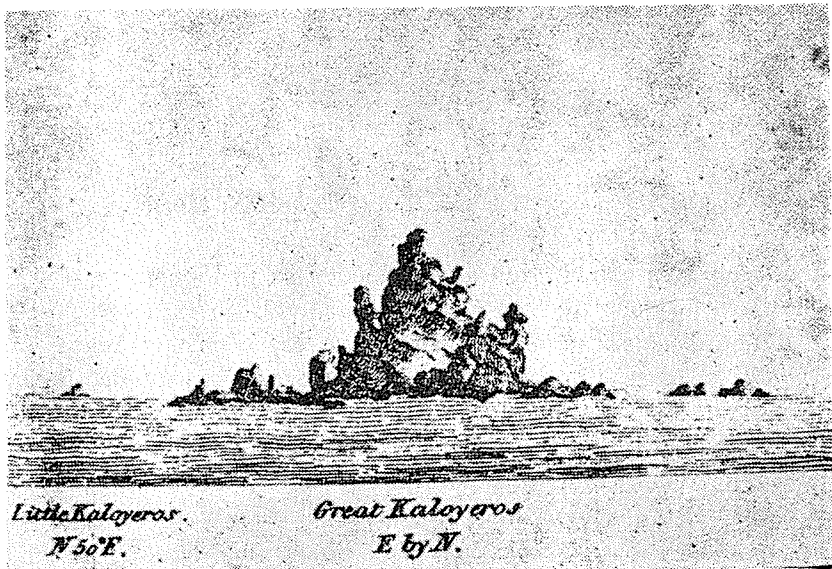
Οι ιδιαιτερότητες αυτές επιβάλλουν να δεχθούμε την άποψη ότι η *Στρογγυλή* είναι η μεσαιωνική *Καλόγηρος* στα Δωδεκάνησα, μολονότι περιγράφεται (σε τουρκικό αντίγραφο χειρόγραφο της Βρετανικής Βιβλιοθήκης¹¹) ως νησί ευρισκόμενο κοντά στην Αστυπάλεια (Istambul Paraslygy) και ταυτίζεται εσφαλμένα με την Κανδηλιούσα¹². Αν μένει ακόμα κάτι να συμπληρωθεί ως προς τα χαρακτηριστικά που παρέχει ο Βιοη-

11. Στον ίδιο, ό.π., 50 με ελληνική μετάφραση.

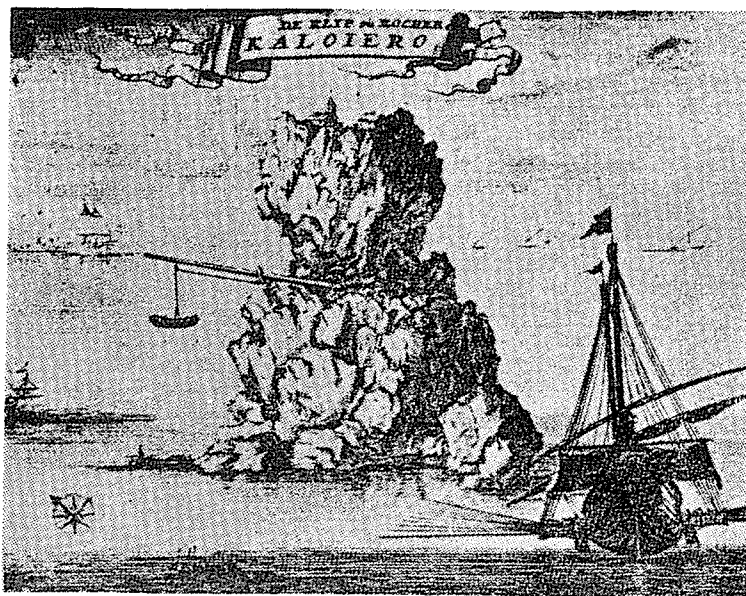
12. Είναι γνωστό πλέον ότι αρκετές πληροφορίες που καταχωρήθηκαν στο Kitabi Bahriye του Piri Reis αντλούνται αποκλειστικά από προγενέστερα κείμενα Ευρωπαίων.

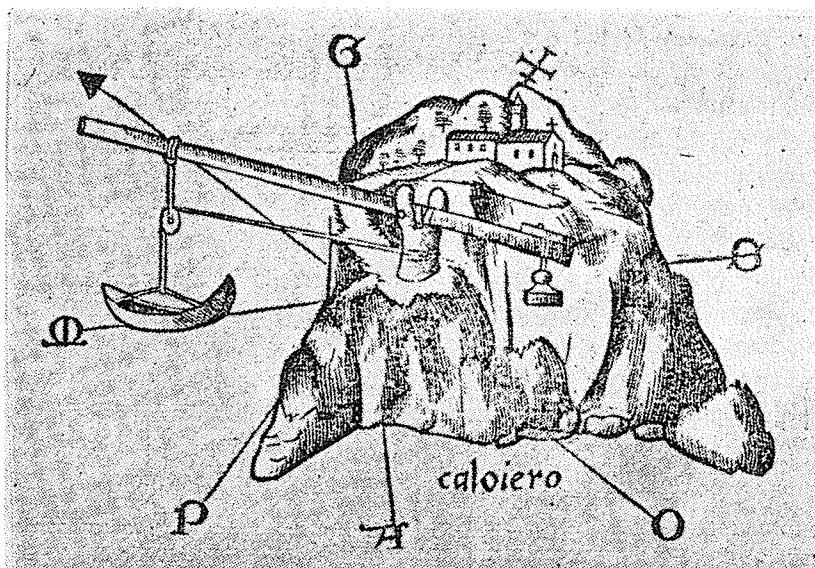
Εικόνα 10
 Καλόγηρος: V. Coronelli (1688).

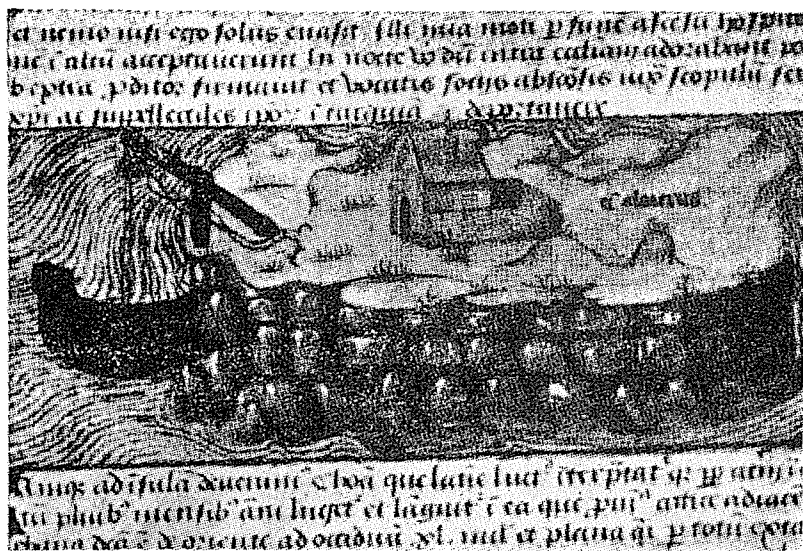
Εικόνα 11
 Καλόγηρος: Sir. Fr. Beaufort (1812).

Εικόνα 12
 Καλόγηρος: Olfert Dapper (1690).

Εικόνα 13
 Καλόγηρος: B. Bordone (1528).

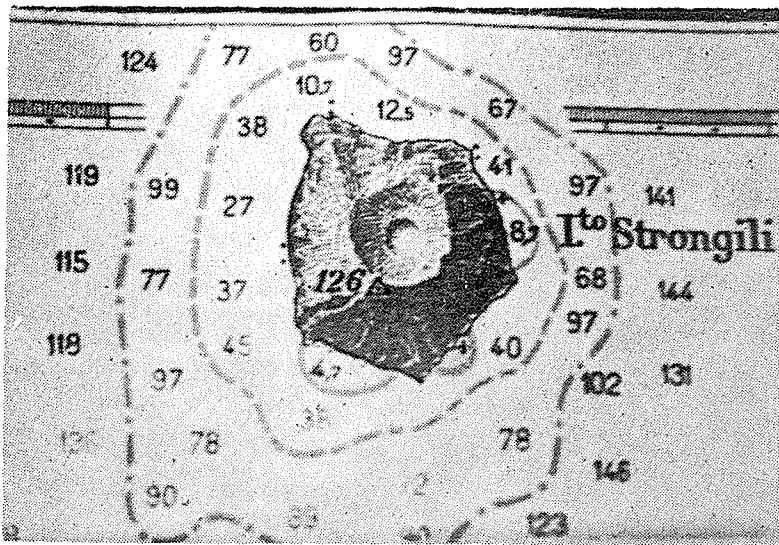
Εικόνα 14

Καλόγηρος: χφ. Arundel 93 (1485). Br. Library.

delmonti σε συνδυασμό με την ονομασία «Καλόγηρος», θα πρέπει να συμφωνήσουμε ότι η ηφαιστειακή προέλευση της *Στρογγυλής* που της προσδίδει μαύρη όψη «προς νότον αποκλίνουσα» (εννοείται η κορυφή της και όχι με την έννοια ότι βρίσκεται νότια της Κω) της επιμαρτυρεί το σχήμα *καλόγηρον*. Εκτός βέβαια κι αν πρόκειται για διαπίστωση των Ελλήνων ότι πρόκειται για βράχο απομακρυσμένο των άλλων περιοχών ή νησιών, δηλ. *μοναχό*, με την έννοια που είναι ταυτόσημη ακόμα και τώρα με την ονομασία *καλόγηρος*. Άλλωστε δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που καταχωρούνται κι άλλοι βράχοι-νησίδες μ' αυτό το όνομα στους χάρτες του Αιγαίου ως «Μεγάλος» και «Μικρός καλόγηρος»¹³ (εικ. 15).

Στην περίπτωση όμως της Δωδεκανήσου θα έμπαινε κανείς στον παρακινδυνευμένο πειρασμό να υποθέσει ότι δεν αποκλείεται η προέλευση του ονόματος «Καλόγηρος» από κυριώνυμο, κάποιου φερόνυμου ιδιοκτήτη της βραχονησίδας, δεδομένου ότι η χρήση της ιδιότητας κάποιου ως *Καλόγηρος* ή *Ιερομόναχος*, *μοναχός*, *Δεσπότης* κ.α.ο. εξακολουθεί και σήμερα ν' αποτελεί σημαντικό ποσοστό στα δωδεκανησιακά επί-

13. W. S. Allen, ό.π., 67 - 70.

Εικόνα 15

Η Στρογγυλή. Ιταλικός χάρτης (1933).

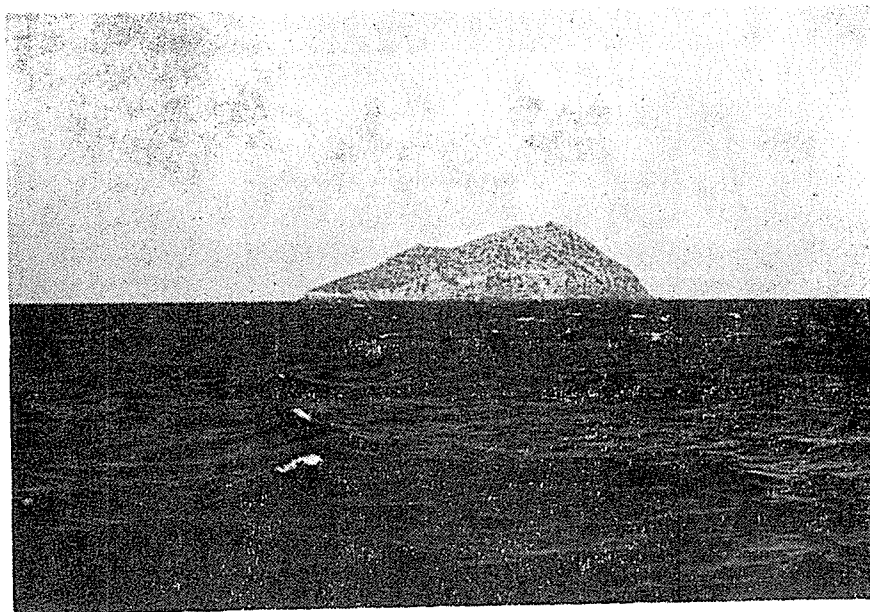
θετα. Άλλωστε, όπως με πληροφόρησε ο Μιχ. Σκανδαλίδης, ο κρατήρας της ήταν καλλιεργημένος^{13α}.

Τέλος ας σημειωθεί η διαπίστωση των ειδικών μελετητών ότι οι ανά το Αιγαίο συνώνυμοι βράχοι - νησίδες έχουν ηφαιστειακή σύσταση και αποτελούν απομεινάρια εκρήξεων¹⁴. Ως προς την περίπτωση του Δωδεκανησιακού *Καλόγηρον* δεν υπάρχει αμφιβολία, όχι μόνο γιατί η Νίσυρος είναι ηφαίστειο αλλά γιατί υποστηρίζεται ότι η μεγάλη καλντέρα βρίσκεται υποθαλάσσια παρά τα πόδια της *Στρογγυλής*¹⁵. Δεν απομένει επομένως παρά η επιτόπια έρευνα για την ανακάλυψη και εντοπισμό κάποιου ναΐσκου που να επιβεβαιώνει την παράδοση κατοίκησης της από καλόγηρο (εικ. 16).

13α. Στο χφ. του Bartholomeo da li Sonetti, ο οποίος αντιγράφει τον Crist. Buon-delmonti (1420) αναφέρεται : «... υπήρχον μερικοί μοναχοί στην εκκλησία, η οποία βρίσκεται σε rianureta...». Δηλωτικό κάποιας μικροκαλλιέργειας στο νησάκι. Βλ. W. S. Allen, ό.π. 24.

14. Στον ίδιο, ό.π., 67 - 68.

15. Το βάθος εδώ φθάνει τα 620 μ. και είναι το μεγαλύτερο της θαλάσσιας περιοχής σε ακτίνα 10 μίλια γύρω απ' τη Νίσυρο. Βλ. εδώ τη σημείωση 10.

Εικόνα 16

Η Στρογγυλή από Δ. Φωτ. Χ.Μ.Κ. 23-8-1987.

RÉSUMÉ

C'est pour la première fois que ce chapitre de Bahriye du capitaine turc *Piri Reis*, vient d'être traduit de l'ancien turc en grec. Dans cet article on trouve les preuves que *Nissyros* et les petits îlots qui l'entourent ont toujours été habités uniquement par des grecs, et que les Turcs ont toujours guetté l'area des îles du Dodécanèse avant de passer à l'offensive pour la conquête de Rhodes (1522). Ce qui est très important, c'est la localisation de l'île *Kalogheros*, citée pour la première fois par Chr. Buondelmonti en 1420 et ensuite considérée comme l'Atlantide perdue (W. Allen), et ceci parce que les cartographes qui ont succédé Buondelmonti ont confondu la position de ce rocher à cause de l'existence de plusieurs rochers du même nom *Kalogheros* dans la mer Egée. Tout de même il s'agit ici de l'île Stronghili au N.E. de Nissyros.

Η ΝΙΣΥΡΟΣ ΣΤΟ ΣΤΟΧΑΣΤΡΟ ΤΗΣ ΠΕΙΡΑΤΕΙΑΣ*

Τò φαινόμενο Πειρατεία, πού για πολλούς στάθηκε πολλές φορές λαϊκή παράδοση¹, θρύλος ή ρομαντική περιπλάνηση², αποτελεί πολύτιμη πηγή ιστορικής γνώσεως για τούς νεώτερους χρόνους. Προλογίζοντας ó ιστορικός τής νεώτερης Έλλάδος καθηγητής κ. Άπόστολος Ε. Βακαλόπουλος τόν πρώτο τόμο του έργου τής κ. Άλεξάνδρας Κραντονέλλη : «Ίστορία τής Πειρατείας στους πρώτους χρόνους τής Τουρκοκρατίας 1390 - 1538»³ γράφει : «Ή σπουδαιότης του θέματος καταφαινεται και από τò ότι είναι αδύνατο στον ιστορικό τής γενικής νέας ελληνικής ιστορίας νά μὴν ἐξετάσει τò φαινόμενο τής πειρατείας μέσα στα πλαίσια πού θά καθορίσουν οί μεθοδολογικοί κανόνες τής συνθέσεώς του» (σ. 7).

Ή πειρατεία στο Αιγαίο επεκτάθηκε κυρίως μετά τήν πτώση τής Κωνσταντινουπόλεως, αν και τò φαινόμενο παρουσιάζεται από τήν αρχαιότητα, όπως πολλά χωρία αρχαίων συγγραφέων και πολλές επιγραφές τò μαρτυροῦν⁴. Τò θέμα μέχρι σήμερα έχει απασχολήσει πολλούς ερευνητές⁵ στην προσπά-

*Ανακοινώθηκε στο Ε΄ Πολιτιστικό Συμπόσιο Δωδεκανήσου πού έγινε στη Νίσυρο από 23 έως 27 Αύγουστου 1987.

1. Στεφ. Α. "Ημελλου, Ή περι Πειρατῶν Λαϊκή Παράδοσις, ἐν Ἀθήναις 1968.

2. Ν.Α. Κεφαλληνιάδη, Ρομαντικές ιστορίες στο Αιγαίο (16ος - 19ος αἰώνες), Ἀθήνα 1985. Του ἴδιου, Παράξενες ιστορίες στο Αιγαίο (17ος - 20ος αἰώνες), Ἀθήνα 1987.

3. Νικ. Α. Φοροπούλου, Βιβλιοκρισία στο περιοδικό «Διαβάζω», ἀριθ. 173, σσ. 60-66.

4. Erich Ziedarth, Beiträge zur Geschichte des Seeraubs und Seehandels im alten Griechenland (Hamburgische Universität, Abhandlungen aus dem Gebiet der Auslandskunde, Band 30), Hamburg 1929.

5. D.A. Zakythinos, Corsaires et pirates dans les vers Grecques au temps de la domination Turque, L'Hellénisme Contemporain 3(1939), σσ. 695 - 738, Σπυρίδωνος Φ. Ἀργυροῦ, Ή πειρατεία από τού 1500 π.Χ. έως τò 1860, Ἀθήναι 1963, Στεφ. Α. "Ημελλου, δ.π., Ἀπ. Ε. Βακαλόπουλου, Ίστορία του Νέου Ἑλληνισμοῦ, Θεσσαλονίκη, Β₂ 1976, Γ' 1968, Ζ' 1986, Ν.Α. Κεφαλληνιάδη, Πειρατεία, Κουρσάροι στο Αιγαίο, Ἀθήνα 1984 (βλ. βιβλιοκρισία ὑπό Νικ. Α. Φοροπούλου στο περιοδικό «Διαβάζω», ἀριθ. 125,

θειά τους να δώσουν ό καθένas από τή σκοπιά του τις συνθήκες που δημιουργήθηκαν στο ζωτικό αυτό χώρο του Αιγαίου, ως ανασταλτικό φαινόμενο τής ευημερίας των κατοίκων, αφού οι έρημώσεις των παραλίων και των νησιών ήταν πολύ συχνές. Οι άλληπαλλήλες επιθέσεις, οι συχνές δηώσεις και έξανδραποδισμοί στάθηκαν καταλυτικοί παράγοντες τής δημογραφικής, οικονομικής και πολιτιστικής προαγωγής τους. Κάτω από τήν πίεση του φόβου και τής φτώχειας, οι δύσμοιροι νησιώτες αναγκάζονταν ακόμα και να συνάπτουν σχέσεις, να συναλλάσσονται οικονομικά με τους πειρατές και να μετέχουν πολλές φορές στις έπιδρομές τους. Άνενόχλητοι οι άνθρωποι αυτοί αποκτούσαν πλούτη που τους επέτρεπαν ακόμα και τήν εγκατάστασή τους στα μέρη που πρώτα είχαν λεηλατήσει, χρησιμοποιώντας τα σαν λημέρια έναποθήκευσης τήςπραματείας τους και άγκυροβόλια των πειρατικών τους έξορμήσεων.

Οι κατακτητικές βλέψεις των Όθωμανών μετά τήν κατάληψη των παραλίων τής Μικράς Άσίας τó 1390 σήμανε για τις Έλληνικές θάλασσες, τα νησιά και τα παράλια μιá συνεχή άπειλή και νέες περιπέτειες Πειρατείας. Οι πειρατές δέν άρχουνται πλέον στις επιθέσεις των πλοίων, αλλά άποβιβάζουν άνδρες στα παράλια και τα νησιά και άρπάζουν ανθρώπους και περιουσίες. Είναι ή περίοδος που κυριαρχεί ό φόβος και ό τρόμος στους κατοίκους από τις συχνές επιθέσεις. Στην Άνατολική Μεσόγειο έπέρχεται μιá γενικότερη άλλαγή, μιá άλλαγή φρουράς στην έπικυριαρχία και έπιρροή των έμπορικών διεκδικήσεων των πόλεων τής Άταλίας και ειδικότερα τής Βενετίας, γεγονός που έπιτείνει τή σύγχυση και δημιουργεί τις προϋποθέσεις του άλληλοσπαραγμού με θύματα τους άμοιρους νησιώτες.

Τό Αιγαίο πέφτει κύρια στα χέρια ενός Άσιατικού λαού, των Τούρκων, που οι κατακτητικές τους βλέψεις πρέπει να περάσουν μέσα από πράξεις βίας. Έτσι χρησιμοποιήθηκαν οι Τούρκοι πειρατές τής Μ. Άσίας, των παραλίων τής Βορειοδυτικής Άφρικής, των φοβερών Μπαρμπάρεζων ή Άλτζερίνων πειρατών. Οι μέχρι τότε κτήσεις των Βενετών στα νησιά του Αιγαίου και του Άιονίου, ή Κρήτη, τα Δωδεκάνησα, ή Κύπρος, τα παράλια τής Πελοποννήσου δέχθηκαν συχνές επιθέσεις και καταστροφές, που οι πληροφορίες μέχρι σε μās έφτασαν με τα σωζόμενα έγγραφα των Βενετικών Άρχείων, τα όποια και άποτελούν τήν κυριότερη πηγή των ειδήσεων μας⁶. Ό F. Thiriet με τó

28 Αύγουςτου 1985, σσ. 57 - 60), Άλεξάνδρας Κραντονέλλη, Άιστορία τής Πειρατείας στους πρώτους χρόνους τής Τουρκοκρατίας 1390 - 1538, Άθήνα 1985, όπου και ή παλ. βιβλιογραφία, Δ. Κατηγόρη - Θέμελη, Άδιωξισ τής πειρατείας και τó Θαλάσσιον Δικαστήριο κατά τήν πρώτην Καποδιστριακήν περίοδο (1828 - 1829), Μέρος Α', Άδιωξισ τής πειρατείας, Μέρος Β', Τό Θαλάσσιον Δικαστήριο, Έν Άθήναις 1973.

6. Άλεξάνδρας Κραντονέλλη, ό.π., σ.σ. 17 - 19. Άδιαίτερα πρέπει να προσεχθεί ή συμβολή του Κ.Δ. Μέρτζιου, βλ. Νικ. Δ. Φοροπούλου, στη Θρησκ. και Άθτική Έγκυ-

τρίτομο έργο του : «*Régestes de Délibérations du Senat de Venise Concernant la Romanie*», έχει εκδώσει όλες τις αποφάσεις τής Γερουσίας και τις έντολές προς τους διοικητές τών Βενετικών κτήσεων στην Έλλάδα από τὸ 1260 μέχρι τὸ 1463. Ὁ Η. Noiret έχει εκδώσει όλες τις αποφάσεις τής Γερουσίας τής Βενετίας, πὸ ἀφοροῦν τὴ διοίκηση, τὴν ἄμυνα καὶ τὴν ἐξυπηρέτηση τών κατοίκων τής Κρήτης ἀπὸ τὸ 1380 μέχρι καὶ τὸ 1485 στὸ έργο του : «*Documents inédits pour servir à L'Histoire de la Domination Venitienne en Crète, 1380 - 1485*». Ἡ σημαντικότερη ὁμως πηγή εἶναι τὸ έργο τοῦ Mario Sanuto, πὸ ἐξήσε ἀπὸ τὸ 1466 μέχρι καὶ τὸ 1536 καὶ εἶχε τὴ δυνατότητα τής ἄμεσης γνώσης ὄλων τών κρατικῶν ἐγγράφων τής Δημοκρατίας τής Βενετίας. Στους 58 τόμους (1879 - 1903) τών *Diarii* μᾶς μεταφέρει αὐτούσια ἢ σὲ περίληψη τὰ σπουδαιότερα ἐγγραφα πὸ ἔλαβε ἡ Δημοκρατία τής Βενετίας καὶ τις αποφάσεις πὸ πῆρε ἡ Γερουσία, τὸ Συμβούλιο τών Σοφῶν καὶ τὸ Συμβούλιο τών Δέκα ἀπὸ τὸ 1496 μέχρι καὶ τὸ 1533. Ἀρχαιότερα *Diarii* τών ἐτῶν 1479 - 1497 εἶναι αὐτὰ πὸ ἔχει δημοσιεύσει ὁ Κ. Σάθας στὸν ΣΤ' τόμο τών «*Μνημείων τής Ἑλληνικῆς Ἱστορίας*». Στὸν ἴδιο τόμο δημοσιεύονται τὰ ἐξ ἴσου σημαντικά : «*Dispacci al Senato et ad altri*». Οἱ ὑπηρεσιακὲς δηλ. ἀναφορὲς τών προβλεπτῶν - διοικητῶν τοῦ Ναυπλίου καὶ ἄλλων πόλεων τής Βενετίας σὴν Ἑλλάδα. Ὁ Ε. Alberi στὸ 15 τόμων έργο του : «*Le Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato*» μᾶς παρουσιάζει τις ἐκθέσεις τών πρεσβευτῶν καὶ τών ἐκτάκτων ἀπεσταλμένων τής Βενετίας σὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου πολλές εἰδήσεις εἶναι πολὺτιμες. Ὁ Ε. Charrière μὲ τὸ βιβλίο του : «*Negotiations de la France dans le Levant*» μᾶς διασώζει τὴν ἀλληλογραφία, τις ἀναφορὲς καὶ τις διπλωματικὲς πράξεις τών Γάλλων πρεσβευτῶν σὴν Κωνσταντινούπολη, Βενετία, Ραγούσα, Ρώμη, Μάλτα καὶ Ἱερουσαλήμ. Στὸ ἴδιο βιβλίο δημοσιεύεται καὶ τὸ ἡμερολόγιο τοῦ ταξιδιοῦ τοῦ Baron de Saint Blancard, Γάλλου ναυάρχου καὶ αὐτόπτη μάρτυρα τής καταστροφῆς τών ἑλληνικῶν νησιῶν τὸ 1537 ἀπὸ τὸν Χ. Βαρβαρόσσα.

Στις εἰδήσεις μας πρέπει νὰ προσθέσουμε καὶ τὰ «*Γενουατικὰ ἀρχεῖα*» καὶ μάλιστα γιὰ τὰ νησιὰ ἐκεῖνα πὸ βρίσκονται σὴν κατοχὴ τους, ὅπως ἡ Χίος, ἡ Λέσβος, ἡ Σάμος. Ὁ Φιλ. Ἀργέντης στὸ έργο του : «*The occupation of Chios by the Genoese, 1346 - 1566*» δημοσιεύει ἐγγραφα ἀπὸ τὰ κρατικὰ ἀρχεῖα τής Γένουας, πὸ δὲν καλύπτουν ὁμως γεγονότα εὐρύτερου

κλοπαιδεία 8(1966) στ. 1004 - 1007, *Τοῦ ἴδιου*, *Εἰς μνήμην Κων/νου Δ. Μέρτζιου* (1886 - 1971) Ἑπτὰ χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατό του, «*Ἡπειρωτικὴ Ἔστια*» τόμ. ΚΖ' (τεῦχος 317 - 318 Ἀφιέρωμα στὸν Κων. Μέρτζιο), Ἰωάννινα 1978, σ.σ. 776 - 782, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

ένδιαφέροντος. Οί ξένοι περιηγητές⁷ πού έπισκέφθηκαν τήν 'Ελλάδα και διέσχισαν πολλοί από αυτούς τά έλληνικά πελάγη μάς δίνουν πληροφορίες για τήν άσκηση τής πειρατείας, όπως και οί προσκυνητές τών άγίων τόπων, πού πολλοί από αυτούς υπέστησαν οί ίδιοι τics συνέπειες τής πειρατείας^{7α}.

'Ελάχιστες ειδήσεις μάς παρέχουν οί έλληνικές πηγές. Οί Βυζαντινοί χρονογράφοι πριν και μετά τήν πτώση τής Κωνσταντινουπόλεως λίγες πληροφορίες μάς διασώζουν για τά γεγονότα πού διαδραματίστηκαν στο Αιγαίο πέλαγος. Πλουσιότερες είναι οί «ένθυμήσεις» και καταγραφές στα περιθώρια τών ευαγγελίων και άλλων εκκλησιαστικών βιβλίων του 'Αγίου 'Θρους, τής Μονής τής Πάτμου και άλλων μοναστηρίων, τics οποίες καταγράφει ο Σπ. Λάμπρος⁸. 'Εδω πρέπει να προστεθούν τά Νοταριακά έγγραφα τής Νάξου⁹, τά σωζόμενα έγγραφα τών αρχείων τών νησιών τών Κυκλάδων και τής Δωδεκανήσου κ.ά. 'Ακόμα πολύτιμα στοιχειά για τήν πειρατεία μάς δίνουν τά έγγραφα από τó 'Αρχείο τής Μονής του 'Ιωάννου του Θεολόγου τής Πάτμου, πού έχει δημοσιεύσει ή 'Ελ. Ζαχαριάδου¹⁰. 'Εδω πρέπει να μνημονεύσουμε και τόν κατάλογο τής Πατριαρχής Βιβλιοθήκης του 'Ιωάννη Σακκελίωνα¹¹. 'Από τούς παλαιότερους έρευνητές αναφέρουμε τόν Περικλή Γ. Ζερλέντη¹², τόν Παναγ. Χιώτη¹³, τόν 'Αντώνιο Μηλιαράκη¹⁴ κ.ά.

7. Κυριάκου Σιμόπουλου, Ξένοι ταξιδιώτες στην 'Ελλάδα Α', Β', Γ₁, Γ₂, 'Αθήνα 1970 - 1975.

7α. *Fratris Felicis Fabri*, Evogatorium in Terrae Sanctae, Arabiae et Egypt, peregrinationem, Στουτγάρδη, 1843, Ζωσίμου (μοναχού Ρώσου) Vie et pelérinage du Moine Pêcheur Zosime στο Itinéraires russes en Orient, μεταφρασμένο για τήν Societé de l' Orient Latin από τή Mme B. de Khitrovo, Γενεύη 1889.

8. Σπ. Λάμπρου, *Ecthesis, Chronica et Chronicon Athenarum*, Λονδίνο, 1902, Τοῦ ίδιου, 'Ενθυμήσεων, ήτοι χρονικῶν σημειωμάτων συλλογή πρώτη (άρ. 1 - 562) «Νέος 'Ελληνομνήμων» 7, 'Αθήνησιν 1910, σ.σ. 113 - 313.

9. *I.T. Βισβίκη*, Ναξιακά νοταριακά έγγραφα τών τελευταίων χρόνων του δουκάτου του Αιγαίου, 1538 - 1577, στην «'Επετηρίδα του 'Ελληνικού Δικαίου», τ. Δ' 1951.

10. 'Ελισ. Ζαχαριάδου, Συμβολή στην ιστορία του νοτιοανατολικού Αιγαίου, «Σύμμεικτα 'Εθνικού 'Ιδρύματος 'Ερευνών», Α' 'Εν 'Αθήναις 1966, σ.σ. 184 - 230.

11. 'Ιωάννου Σακελλίανος, Πατριαρχή Βιβλιοθήκη, ήτοι απογραφή τών έν τή βιβλιοθήκη τής κατά τήν νήσον Πάτμον γεραρχῶς και βασιλικῆς μονῆς του 'Αγίου 'Αποστόλου και 'Ευαγγελιστοῦ 'Ιωάννου του Θεολόγου, 'Αθήνα 1890.

12. Περικλέους Γ. Ζερλέντη, Γράμματα τών Φράγκων δουκῶν του Αιγαίου Πελάγους, «Byz. Zeitschrift, τ. II' 1904. Τοῦ ίδιου, Γράμματα τών τελευταίων Φράγκων Δουκῶν του Αιγαίου Πελάγους 1438 - 1565, 'Ιωσήφ Νάκης 'Ιουδαῖος Δουξ του Αιγαίου Πελάγους 1566 - 1579, Τό Σαντζάκ τών νήσων Νάξου, 'Ανδρου, Πάρου, Σαντορίνης, Μήλου, Σύρας 1579 - 1621. 'Εν 'Ερμουπόλει 1924 (ἀνατύπωση Διονυσίου Νότη Καραβία, 'Αθήνα 1986).

13. Παναγιώτου Χιώτου, 'Ιστορία τής 'Επτανήσου και ιδίως τής Ζακύνθου από τής 'Ενετοκρατίας μέχρι τής έλεύσεως τών 'Αγγλων, 1500 - 1816, τ. Γ', Κέρκυρα 1863.

Ἐκ τῶν ἐλάχιστων πηγῶν ἀναφέρω τὸ ἔργο τοῦ Haji Khalifeh : «Ἱστορία τῶν ναυτικῶν πολέμων τῶν Τούρκων»¹⁵ καὶ τὰ «Γεωγραφικά» τοῦ κουρσάρου καὶ ναυάρχου τῶν Ὀθωμανῶν Μουχεντίν Πιρὶ Ρέις.

Ἡ πρόσφατη ἔκδοση στὴν ἑλληνικὴ καὶ μὲ τὸν τίτλο : «Κατακτητικὴ Ναυσιπλοία στὸ Αἰγαῖο» (1521)¹⁶ ἀπὸ τὰ γερμανικά δὲν εἶναι ἡ πληρέστερη. Ἡ πλήρης ἔκδοση εἶναι αὐτὴ πού σὲ φωτοτυπία εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος τὸ 1935, ἀπὸ τὸ Τουρκικὸ Κρατικὸ τυπογραφεῖο καὶ ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἀγίας Σοφίας μὲ τὸν τίτλο : «Piri Reis, Bahriye Kitabı», μὲ προλεγόμενα καὶ μὲ εὐρετήριο συνταγμένον ἀπὸ τὸν Φεβζή Πειῶχ ἀπὸ 75 σελίδες¹⁷, τῶν καθηγητῶν Χαϊντάρ Ἀλπαγκούτ καὶ Φεβζή Κούρτογλου.

Οἱ πειρατικὲς ἐπιδρομὲς θὰ ἀποτελέσουν τὴν τραγικότερη ἐμπειρία τῶν κατοίκων τῶν νησιῶν μας, οἱ ὅποιοι στοὺς σκοτεινοὺς αὐτοὺς χρόνους εἶχαν ἐγκαταλειφθεῖ στὴν τύχη τους, χωρὶς καμιά σχεδὸν προστασία. Μὲ μόνον τὶς δικῆς τους δυνάμεις θὰ ἐπινοήσουν τρόπους ἄμυνας, ὅπου τὶς περισσότερες φορὲς θὰ ἐγκαταλείψουν τὰ σπίτια τους καὶ τὶς παραλίες, θὰ καταφύγουν στὶς κορυφὰς τῶν βουνῶν, γιὰ νὰ κτίσουν τὶς βίγλες, τὰ βιγλοστάσια, τὶς βάρδιες, πού μὲ τὴ σειρά τους οἱ κάτοικοι θὰ κατασκόπευαν τὶς κινήσεις τῶν πειρατικῶν πλοίων καὶ θὰ εἰδοποιοῦσαν τοὺς ἄλλους νὰ πάρουν τὰ κατάλληλα μέτρα. Παρὰ τὶς προφυλάξεις αὐτὲς οἱ πειρατὲς κατόρθωναν νὰ τοὺς ἐπιτίθενται αἰφνιδιαστικά, ὅπου ἐπακολουθοῦσε ἡ ἄρπαγὴ τῶν περιουσιῶν καὶ, τὸ χειρότερον ἀπ' ὅλα, ἡ ἄρπαγὴ τῶν ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ παιδιῶν, πού ἦταν καὶ ἡ καλύτερη λεία καὶ θὰ μπορούσε νὰ τοὺς ἀποφέρει πολλὰ κέρδη.

Τὰ σκῆπτρα τῆς πειρατείας κατέχουν οἱ Τούρκοι πειρατὲς, ἀλλὰ καὶ ἔξωμότες χριστιανοί, πού, γιὰ νὰ ἐπιζήσουν, ἄλλαξαν τὴν πίστη τους. Οἱ πειρατὲς ἐνεργοῦσαν ἀνάλογα μὲ τὴν περίστασι μόνον τους ἢ καὶ πιὸ συχνὰ ὀργανωμένοι σὲ ομάδες καὶ ἀσκοῦσαν τὴν πειρατεία γιὰ δικό τους ὄφελος. Ἀργότερα πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς θὰ ὑποχρεωθοῦν ἀπὸ τὴν Πύλη καὶ τὰ γεγονότα

14. Ἄντ. Μηλιαράκη, Ὑπομνήματα περιγραφικὰ τῶν Κυκλάδων νήσων. Ἄνδρος - Κέως, Ἀθήναι 1880.

15. Haji Khalifeh, The History of the Maritime wars of the Turks. Translated from the turkish by James Michell, Λονδίνο, 1831.

16. Piri Reis, Bahri «Κατακτητικὴ Ναυσιπλοία στὸ Αἰγαῖο» (1521). Στρατηγικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν προετοιμασία τῆς βίαιης κατάκτησης τοῦ Ἑλληνικοῦ Αἰγαίου ἀπὸ τοὺς Τούρκους τοῦ 16ου αἰῶνα στὰ πλαίσια τοῦ τουρκικοῦ ἐπεκτατισμοῦ. Εἰσαγωγή Παύλου Χιδίρογλου, δ.φ. Μετάφραση Μαρίας Φαράντου, Γεωλόγου - Γεωγράφου Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Πανεπιστημίου Würzburg. Σχόλια τῆς ἴδιας καὶ μὲ συνεργασία ἐπιτροπῆς ἐιδικῶν ἐπιστημόνων. Ἐκδόσεις «Τελέθριον», Ἀθήνα 1984.

17. Ἰωάννου Μελλά, Ὁ μωαμεθανὸς κουρσάρος καὶ ναύαρχος τῶν Ὀθωμανῶν Μουχεντίν Πιρὶ Ρέις καὶ τὰ γεωγραφικά του, Ἀθήνα 1983.

νά ένταχθοῦν στὸν τουρκικὸ στόλο καὶ νά γίνουιν διάσημοι γιὰ τὴν ἐποχὴ τους¹⁸. Παρακολουθώντας βῆμα πρὸς βῆμα τίς ἐπιθέσεις τοὺς θὰ διαπιστώσει κανεὶς, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ σκληρότητα καὶ τίς καταστροφές ποὺ προξενούσαν, ὅτι δὲν ὑπῆρξε ἑλληνικὴ περιοχὴ ποὺ νά μὴν εἶχε δεχθεῖ τὴ μανία καὶ τὴ βαρβαρότητά τοὺς. Στὸν κύκλο τῶν προσπαθειῶν τοὺς προωθοῦσαν ἀκόμη καὶ συνεννοήσεις μὲ τοὺς ἴδιους τοὺς Βενετοὺς ἀντιπάλους τῶν ἀντιπάλων τοὺς, ὅπως συνέβη κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ βενετοτουρκικοῦ πολέμου, ποὺ ἀσκοῦσαν πειρατεία μὲ τίς εὐλογίες τοῦ Βενετοῦ αὐθέντη τῆς Κέας¹⁹.

Στὴν ἐξέταση τῶν ἀλλεπάλληλων εἰδήσεων καὶ περιστατικῶν τῆς πειρατείας, διαπιστώνουμε τίς συχνές καὶ ἐπικίνδυνες ἐπιθέσεις ποὺ δέχονταν τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα, τὰ νησιὰ καὶ τὰ παράλια κατὰ προτεραιότητα²⁰. Ὁ Mario Sanuto ὡς κύρια πηγὴ πληροφοριῶν μᾶς διασώζει γεγονότα καὶ πράγματα ποὺ δὲν εἶναι δυνατὸν νά ἀμφισβητηθοῦν ἢ νά ἀμβλύνουιν τίς φοβερές ἐμπειρίες τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ποὺ σὲ μᾶς ἔχουν φθάσει ὡς εἰδήσεις ἀναμειγμένες μὲ θρύλους καὶ παραδόσεις²¹.

Τὴν ἴδια τακτικὴ ἀκολούθησαν καὶ οἱ ἱππότες τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη, ποὺ μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Ρόδου τὸ 1309 καὶ τῶν ἄλλων ἐπτὰ νησιῶν τῆς Δωδεκανήσου, ἀπὸ νωρὶς ἐπιδόθηκαν στὴν πειρατεία καὶ πολλὲς φορὲς περιέθαλψαν πειρατές, ὅπως μᾶς πληροφοροεῖ ἐπιστολὴ τοῦ Μ. Sanuto τῆς Νάξου πρὸς τὸν Πάπα τὸ 1329²². Τὴν περίοδο αὐτὴ μέχρι τὸ 1522 ἡ δραστηριότητα τῶν ἱπποτῶν στρέφεται κατὰ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐκεῖνοι ποὺ δέχονται τίς πειρατικὲς συνέπειες τῶν πειρατῶν τῆς Ρόδου ἦταν οἱ Τοῦρκοι καὶ συμπτωματικὰ οἱ Ἕλληνες καὶ Βενετοί. Μάλιστα οἱ Ἕλληνες τῆς Δωδεκανήσου προστατεύονταν ἀπὸ τοὺς νησιωτικὸς πληθυσμοὺς τῶν Κυκλάδων καὶ τῶν Σποράδων, γιὰ τὸν τοὺς θεωροῦσαν φυσικοὺς τοὺς συμμάχους, προστάτες καὶ συνεργάτες τοὺς.

Ἡ Νίσυρος στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 14ου αἰῶνα ἔγινε τὸ μῆλο τῆς ἔριδας μεταξὺ τῶν Βενετῶν καὶ τῶν Ἰωαννιτῶν Ἰπποτῶν, οἱ ὁποῖοι καὶ τὴ διεκδικοῦν μὲ πείσμα, ἀφοῦ γιὰ ἀρκετὸ χρονικὸ διάστημα ἔμεινε ἀκυβέρνητη καὶ χρησίμευε γιὰ καταφύγιο τῶν Ἑλλήνων καὶ Σαρακηνῶν πειρατῶν²³. Πρὶν τὸν Ἰούλιο τοῦ 1306 ὁ εὐγενὴς Βενετὸς Ἰάκωβος Barozzi (Μπαρότσης) ἐπιχείρησε νά καταλάβει τὸ κάστρο τῆς Νισύρου μὲ τέσσερα πλοῖα χωρὶς

18. Ἀλεξάνδρος Κραντονέλλη, ὅπ.π.

19. Ἀλεξάνδρος Κραντονέλλη, ὅπ.π. σ.σ. 57 - 58.

20. Ὅπ.π. σ. 81.

21. Στέφανου Δ. Ἡμελλου, ὅπ.π.

22. Ἀλεξάνδρος Κραντονέλλη, ὅπ.π. σ. 136.

23. Ζ.Ν. Τσιγανιλή, Σελίδες ἀπὸ τὴ Μεσαιωνικὴ Ἱστορία τῆς Νισύρου (1306 - 1453), ἀνατ. ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Δωδεκανησιακά», τόμ. Β'(1967), Ἀθῆνα 1968, σ. 31.

αποτέλεσμα, αφού οι κάτοικοι του νησιού με επιτυχία κατόρθωσαν να αντιταχθούν. Η ενέργεια αυτή του Μπαρότση άπηχε την αντίδραση της Βενετίας και την προσπάθειά της να εξασφαλίσει ένα στήριγμα στα βορειοανατολικά της μεγάλης αποικίας της, της Κρήτης, και όταν οι Ίππότες κυριεύουν την πόλη της Ρόδου στις 29 Αυγούστου του 1309, τότε οι άνησυχίες της Βενετίας κορυφώνονται²⁴. Η τύχη ευνόησε το Ίπποτικό Τάγμα, που καταλαμβάνει το νησί χωρίς μεγάλες απώλειες μαζί με την Κω το 1314, για να τα χρησιμοποιήσει ως ασφαλή λιμάνια άνεφοδιασμού μπροστά στα μάτια των Τούρκων της Μικράς Άσίας.

Η Νίσυρος παραχωρείται στις 15 Αυγούστου του 1316 από το Μέγα Μάγιστρο Fouligues de Villaret στους άδελφους Ίωάννη και Buonavita Assanti d'Ischia και τους νόμιμους κληρονόμους τους²⁵.

Το τάγμα των Ίπποτών κατέστησε τη Ρόδο βάση και όχυρό της επικρατείας του και με τα άλλα έπτά νησιά της Δωδεκανήσου Χάλκη, Τήλο, Νίσυρο, Κω, Κάλυμνο, Λέρο και Σύμη και άργότερα το Καστελλόριζο και το φρούριο του Άγίου Πέτρου, Budrum, στην άπέναντι μικρασιατική άκτή, έγιναν τα όρητήρια των πειρατικών επιδρομών τους. Παρά τη διαφορά του δόγματος των κατοίκων των νησιών, ή συνεργασία των νησιωτών με το τάγμα ήταν άρμονική, αφού μάλιστα ο κοινός έχθρός, οι Τούρκοι, ήταν άπειλή και για τους δύο. Οι Νισύριοι και οι Συμιακοί αναφέρονται σαν τους πιό σκληρούς και άτρόμητους πειρατές του τάγματος²⁶. Το 1521, που το τάγμα είχε ειδοποιηθεί από τους κατασκόπους του για σχεδιαζόμενη έκστρατεία έναντίον της Ρόδου, όλοι οι ξένοι πειρατές με μπριγκαντίνια, οι Ροδίτες και οι Νισύριοι, που άσκούσαν πειρατεία με τη σημαία του τάγματος, ειδοποιήθηκαν να πάνε και να αναλάβουν την άμυνα του νησιού²⁷.

Κύριοι του Άρχιπελάγους οι Ίωαννίτες Ίππότες προσβάλλουν τα διερχόμενα τουρκικά ή τουρκικών συμφερόντων πλοία που μεταφέρουν έμπορεύματα. Το «πλιάτσικο» αυτό πολλές φορές δέχονταν και τα χριστιανικά πλοία. "Όπως επισημαίνεται, το τάγμα συνεργαζόταν με όλα τα ύποπτα στοι-

24. *Iacomo Bosio, Dell' Istoria della Sacra Religione et Illustrissima Militia di San Giovanni Gierosolimitano, Parte seconda, in Roma 1594, σ. 16. Βλ. Ζ.Ν. Τσιριανλή, όπ.π. σ. 34.*

25. Για την περίοδο της Ίπποτοκρατίας στη Νίσυρο βλ. Ζ.Ν. Τσιριανλή, όπ.π. σ.σ. 37 - 38, *Του ίδιου, Μορφές Διοικητικής άυτονομίας στα Δωδεκάνησα επί Ίπποτοκρατίας (Liberi ab omnibus servitutibus?)*, άνάτυπο από τη «Δωδώνη», τόμος ΙΕ', τεύχος 1(1986) Έπιστ. Έπετηρίδα του Τμήμ. Ίστορίας και Άρχαιολογίας της Φιλοσ. Σχολ. Πανεπ. Ίωαννίνων, σ.σ. 15 - 19.

26. Άλεξάνδρας Κραντονέλλη, όπ.π. σ. 136.

27. Μ. Sanuto, όπ.π. τ. ΑΑ' σ. 462, Άλεξ. Κραντονέλλη, όπ.π. σ. 155.

χειᾶ τῆς Μεσογείου²⁸, γεγονός πού εἶχε ὡς συνέπεια νὰ δέχεται τίς συχνές ἐπιθέσεις τῶν Τούρκων πειρατῶν²⁹, ἐκεῖνοι δὲ σὲ ἀντίποινα ἀπέκλειαν τὰ τουρκικὰ λιμάνια καὶ λεηλατοῦσαν τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Στὴν παραζάλη αὐτῆ τῶν ἐπιθέσεων καὶ ἀντεπιθέσεων καὶ στὴν προγραμματισμένη προώθηση τῶν Τούρκων στὸ Αἰγαῖο ἐντάσσονται καὶ οἱ ἐπιθέσεις τῶν πειρατῶν ἐναντίον τῆς Νισύρου, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων νησιῶν τῆς Δωδεκανήσου. Σημείωμα σὲ πατμιακὸ χειρόγραφο τοῦ 1456 - 1457 ἀναφέρει ὅτι οἱ τουρκικὲς πειρατικὲς ἐπιδρομὲς ἐρήμωσαν ὀλοκληρωτικὰ τὰ νησιὰ Νίσυρο καὶ Κάλυμνο καὶ πυρπόλησαν τὰ κάστρα τῆς Κῶ³⁰. Ὁ Bosio προσθέτει στὸν κατάλογο τῆ Λέρο καὶ τῆ Σύμη³¹. Οἱ Τοῦρκοι πειρατὲς λεηλάτησαν τὴν ὑπαιθρο, ξερίζωσαν δένδρα καὶ ἀμπέλια καὶ αἰχμαλώτισαν τοὺς κατοίκους, πού πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἔγιναν ἐξωμότες καὶ ὑπηρέτησαν ὡς πιλότοι στὰ πειρατικὰ τῶν Τούρκων.

Ὁ Ἑπαμ. Σταματιάδης στὸ «Περὶ Νισύρου» ἱστορήμᾱ του³² μᾶς παρουσιάζει σημαντικὰ γεγονότα πειρατικῶν ἐπιδρομῶν πού ἡ Νίσυρος δέχθηκε μαζὶ μὲ ἄλλα νησιὰ ἀπὸ τοὺς Τούρκους πειρατὲς, γεγονότα πού πληροφοροῦμαστε καὶ ἀπὸ ἄλλους συγγραφεῖς. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ περιστατικὸ πού ἀναφέρεται τὸ 1449, ὅμοιο μὲ ἐκεῖνο τοῦ σημειώματος τοῦ Πατμιακοῦ κώδικα³³, ὅπου κάποιος μοναχὸς ὀνόματι Γρηγόριος γράφει : «Πολυάριθμοι πειραταὶ διαπλέοντες τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας πολλὴν ἐπροξένησαν φθοράν. Νίσυρος δὲ καὶ Κάλυμνος οἱ περὶ Ρόδον ὑποκειμέναι νῆσοι ὑπὸ τῶν ἐκ Στροβίλου καὶ Μιλήτου ἐξερχομένων τὰ τμηναῦτα ξύλων παντελῶς ἄρδην ὑπ' αὐτῶν ἤφρανίσθησαν».

Τὸ 1455 ἰσχυρὸς τουρκικὸς στόλος πού περιέπλεε τὸ Αἰγαῖο ὑπὸ τὸν ναύαρχο Χαμζὰ βέην ἐπέδραμε κατ' ἄλλων νήσων τοῦ Ἀρχιπελάγους καὶ κατὰ τῆς Νισύρου, πού, ἀφοῦ κατέστρεψε τοὺς ἀγρούς καὶ τὰ σπίτια τῶν κατοίκων, πολλοὺς ἐξηνδραπόδισε.

28. Ἀλεξάνδρας Κρατονέλλη, ὅπ.π. σ. 139 : «...Ρόδιοι... δεχόμενοι τὰς τῶν δυτικῶν Ἰβήρων καὶ Ἀλανῶν ληστρικὰς ναῦς καταρροῦσας αὐτοῦ καὶ αὐτοὶ ἐτέρας ἀντιπληροῦντες ἐκάκουον πᾶσαν τὴν παραλίαν τοῦ βασιλέως».

29. Ὅπ.π.

30. Ἰωάννου Σακελλίανος, ὅπ.π. σ.σ. 44 - 45 : «...Νήσῃρος δὲ καὶ Κάλυμνος, αἱ περὶ τὴν Ρόδον ὑποκειμέναι νῆσοι, ὑπὸ τῶν ἐκ Στροβίλου καὶ Μιλήτου ἐξερχομένων τὸ τμηναῦτα ξύλων παντελῶς καὶ ἄρδην ὑπ' αὐτῶν ἰφρανίσθησαν. Νερατζεῖα δὲ καὶ Περίπατος, τὰ περὶ τὴν Κῶ νῆσον κάστρα, ὑπὸ τοῦ στόλου ἄρδην ἐπηρεπολήθησαν τῆς Καλιπόλεως...», Σπ. Λάμπρου, Ἐνθυμήσεων, σ.σ. 162 - 163 ἀριθμ. 135.

31. I. Bosio, ὅπ.π. Ρώμη 1602, τ. Β' σ.σ. 210 - 213, 255 - 257.

32. Χρυσάλλης I. (1863), σ.σ. 481 - 484.

33. Παραλλαγή τῆς ἐνθυμήσεως τοῦ Πατμιακοῦ κώδικα.

Τὸ 1457 στόλος ἐξήκοντα τουρκικῶν πλοίων, προσεγγίσας εἰς Νίσυρον, κατέσφαξε καὶ ἠχμαλώτισε πάντας οὓς εὔρεν ἐκτὸς τοῦ φρουρίου, τὰς δὲ ἀμπέλους ἐδήωσε.

Τὸ 1471 τόσην τρομερὰν ἐπιδρομὴν ὑπέστη ἡ Νίσυρος³⁴, ὥστε οἱ δυστυχεῖς κάτοικοι παρατήσαντες τὰς γαίας αὐτῶν ἀπεσύρθησαν εἰς Ρόδον, ἵνα σωθῶσιν. Τὸ δὲ Τάγμα τῶν Ἱπποτῶν συμπαθοῦν αὐτοὺς τοὺς ἀπήλλαξε τοῦ δασμοῦ τῶν τριακοσίων φλωρινίων ἃ ὤφειλον νὰ πληρώσωσι. Τέλος το 1504 ὁ διάσημος πειρατὴς Καμαλῆ πλεύσας ἐπὶ τὴν Νίσυρον προσεπάθησε νὰ κυριεύσῃ αὐτὴν ἀλλ' ἀπῆντησε τοσαύτην ἀντίστασιν, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ ἀπέλθῃ ἄπρακτος»³⁵.

Τὸ 1471 μετὰ ἀπὸ ἄλλη ἐπίθεση τῶν πειρατῶν πολλοὶ κάτοικοι τῆς Νισύρου καὶ τῆς Κῶ ἐγκατέλειψαν τὰ νησιά τους καὶ κατέφυγαν στὴ Ρόδο³⁶. Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Μ. Sanuto, τὸ 1505 μετὰ τὸ τέλος τοῦ βενετοτουρκικοῦ πολέμου, ὁ σουλτάνος Βαγιαζήτ Β' θέλησε νὰ χρησιμοποιοῦσε τοὺς κουρσάρους ποὺ εἶχε στὴν ὑπηρεσία του καὶ τοὺς πειρατὲς ποὺ εἶχαν τὴν ἄδεια νὰ ταξιδεύουν μὲ τὰ δικά του ἐμβλήματα ἐναντίον τῆς Δωδεκανήσου, γιὰτὶ οἱ ἱππότες τῆς Ρόδου παρεμπόδιζαν συνεχῶς τὰ πλοῖα ποὺ τροφοδοτοῦσαν τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ δὲ δέχονταν νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν ἐπικυριαρχία του καὶ νὰ πληρώνουν ἐτήσιο φόρο ὑποτελείας. Ὁ Κεμάλ Ρεῖς μὲ τρεῖς γαλέρες καὶ εἴκοσι ἰστιοφόρα καὶ ὁ πειρατὴς Καραμούσα μὲ πέντε φοῦστες ἐπιτέθηκαν καὶ λεηλάτησαν τὴ Σύμη, τὴν Τῆλο, τὴ Νίσυρο καὶ τὴν Κῶ³⁷. Ὁ Μ. Boschini μᾶς ἀναφέρει ὅτι μὲ πειρατικὲς φοῦστες ποὺ τὸν συνόδευαν ὁ Κεμάλ Ρεῖς ἐπιχείρησε νὰ ἀποβιβάσθῃ στὴ Ρόδο καὶ στὴν ἀποτυχία του ἐπιτέθηκε στὰ ἄλλα νησιά³⁸.

Γεγονὸς εἶναι ὅτι τὰ Δωδεκάνησα ὑπέστησαν ἀπὸ τὸ 1455 μέχρι καὶ τὸ 1480 ἐτήσιες σχεδὸν τουρκικὲς ἐπιδρομὲς ἀπὸ τὸν ὀθωμανικὸ στόλο ποὺ συγκροτοῦνταν τότε στὴν Καλλιόπολη, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς τουρκικὲς πειρατικὲς ἐξορμήσεις τῶν ἀπέναντι μικρασιατικῶν ἀκτῶν, ποὺ εἶχαν γίνεαι πιά συνεχῆς ἐφιάλ-

34. Βλ. καὶ ὑποσημείωση 36.

35. Κώστα Σακελλαρίδης, Ἡ ἱστορία τῶν Προνομίων τῶν Νοτίων Σποράδων, (Νισυρικὰ) Γ' (1969) σ. 144.

36. I. Bosio, ὅπ.π. τ. Β' σ. 258, F.W. Hasluck, Depopulation in the Aegean Islands and the Turkish conquest, Annual of the british school of Athens τ. IZ' 1910 - 1911, σ. 169, Ἀλεξάνδρος Κραντονέλλη, ὅπ.π. σ. 438.

37. Μ. Sanuto, τ. ΣΤ', σ.σ. 137, 151, 162 - 163, 178, 180, 190. Βλ. καὶ Ἀλεξάνδρος Κραντονέλλη, ὅπ.π. σ. 95, ὅπου καὶ ἡ ὑπ. βιβλιογραφία.

38. Μ. Boschini, L'Archipelago con tutte le isole, scogli, secche, e bassi fondi con i maria Golfi, Βενετία 1658, σ.σ. 18 - 19, Ἀλεξ. Κραντονέλλη, ὅπ. π. σ.σ. 31, 196.

της τῶν νησιωτῶν μας. Τὰ μικρότερα καὶ πιὸ ἀπροστάτευτα, ἡ Λέρος, ἡ Κάλυμνος, ἡ Νίσυρος καὶ ἡ Σύμη δὲν ἀντέξαν. Οἱ κάτοικοι τοὺς ἀναζήτησαν ἀσφαλέστερο καταφύγιο στὴ Ρόδο³⁹ καὶ τὴν Κῶ, ἀλλὰ τὸ χειρότερο ἀπ' ὅλα εἶναι ὅτι πολλοὶ ἐγίναν Τούρκοι ἐξωμότες⁴⁰ καὶ αὐτοὶ ὀδηγοῦσαν ἀργότερα, σὰν πιλότοι καὶ ναυτικοί, τὶς τουρκικὲς πειρατικὲς ἐπιδρομὲς. Ἔτσι βλέπουμε ὅτι οἱ Ἕλληνες καὶ ἰδιαίτερα οἱ κάτοικοι τῶν νησιῶν ἀρχισαν νὰ παίζουν ἐνεργὸ μέρος στὶς πειρατεῖες. Τὸ 1522, πού ἦταν ὁ χρόνος τῆς πολιορκίας τῆς Ρόδου, ἔχουμε ἐκθέσεις πολλῶν πασάδων πρὸς τὸ σουλτάνο Σουλεϊμάν καὶ λίγο χωρίτερα ἀκόμη πού ἐκθέτουν τὶς δυσκολίες τῆς ἐπιχειρήσεως γιὰ τὴν κατάληψη τοῦ νησιοῦ. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ὁ κυριότερος λόγος ἦταν ὅτι οἱ περισσότεροί «Ἕλληνες κάτοικοι ἦταν πειρατές, ὅπως δὲ μᾶς πληροφορεῖ καὶ ὁ Vertot⁴¹ τὸ τάγμα ἀνέθεσε τὴν ἄμυνα στοὺς ἰδιοκτῆτες πλοίων πού ἀσκούσαν πειρατεία μὲ τὰ ἐμβλήματα του καὶ κάλεσε γιὰ βοήθεια τοὺς ἄλλους νησιῶτες καὶ μάλιστα τοὺς Νισύριους, πού ἦταν γενναῖοι καὶ συνηθισμένοι στὶς πειρατικὲς ἐπιδρομὲς.

Ἡ περιοχὴ τοῦ Νοτιοανατολικοῦ Αἰγαίου καὶ ἰδιαίτερα τὰ Δωδεκάνησα ὑπῆρξαν τὸ πρῶτο πεδίο δράσεως τῶν Τούρκων πειρατῶν. Καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν κατάληψη τῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας οἱ νησιῶτες μας δέχονταν τὶς πειρατικὲς ἐπιθέσεις τῶν Ὀθωμανῶν ἀπὸ τὰ ἐμιράτα τοῦ Ἀϊδινίου καὶ τοῦ Μεντεσέ, πού τὰ χρησιμοποιοῦσαν ὡς ὄρμητῆρια. Ἔτσι δικαιολογεῖται ἡ ἀντίδραση τῶν Ἑλλήνων γιὰ ἀντεπίθεση καὶ ἡ δημιουργία πειρατικῶν πλοίων μὲ πλούσια δράση. Ἡ πάλη γιὰ τὴν ἐπιβίωση, ὅταν δὲν χρησιμοποιοῦντο ὁ δρόμος τῆς φυγῆς, ἦταν συνεχῆς. Ἡ τόλμη καὶ ἀποφασιστικότητα ἦταν τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν ἀνθρώπων, τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν πού ζοῦσαν κάτω ἀπὸ συνεχῆ φόβο τῆς ἐπιθέσεως τῶν πειρατῶν.

Γιὰ τὴ Νίσυρο, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα μικρότερα νησιά τῆς Δωδεκανήσου, ἔχουμε πληροφορίες ἀπὸ περιηγητὲς καὶ γεωγράφους γιὰ τὴν ἐρήμωση καὶ τὴν ἐγκατάλειψή τους ἀπὸ τοὺς κατοίκους, ἐξαιτίας τῶν πειρατικῶν ἐπιδρομῶν⁴².

Ἐκεῖνοι πού μέχρι σήμερα μελέτησαν καὶ μετέφρασαν τοὺς ξένους ταξι-

39. Ἀλεξάνδρος Κραντινέλλη, ὅπ.π. σ. 415.

40. Ὀπ.π. σ. 438: «Τὸ 1417 πολλοὶ ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῶν μικρῶν νησιῶν τῆς Δωδ/σου, τῆς Νισύρου, τῆς Σύμης, τῆς Λέρου ἐγίναν ἐξωμότες γιὰ νὰ γλυτώσουν ἀπὸ τὶς ἐπιθέσεις καὶ λεηλασίες τῶν Τούρκων καὶ τῶν πειρατῶν».

41. Vertot, L'Abbé: Histoire des Chevaliers Hospitaliers de S. Jean de Jerusalem, appelés depuis les Chevaliers de Rhodes et aujourd'hui les Chevaliers de Malte, Παρίσι 1726, τ. Β', σ.σ. 428 - 429, 436, 459.

42. Νικ. Α. Φοροπούλου, Νικόλαος Γ. Μαυρῆς (1899 - 1978) Νεκρολογία, «Δωδεκανησιακὰ Χρονικά» Ζ' (1978), Ἀθήνα 1979, σ.σ. 364 - 372 καὶ ἀνάτ.

διώτες πού ἐπισκέφθηκαν τὴ Νίσυρο, σταχυολόγησαν σημαντικὲς εἰδήσεις πού ἀντικατοπτρίζουν καὶ περιγράφουν τὴν πραγματικότητά τοῦ νησιοῦ κατὰ τοὺς δύσκολους ἐκείνους χρόνους. Χωρὶς νὰ ὑπεισέλθουμε σὲ λεπτομέρειες στὰ ἐνδιαφέροντα αὐτὰ κείμενα ἀναφέρουμε τοὺς Νισύριους καὶ μὴ μελετητὲς πού βοήθησαν σημαντικὰ στὴ γνώση τῆς ἱστορίας τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας τους. Μὲ τὸν τίτλο : «Νισύρικα» ὁ Ἰάκωβος Ν. Καζαβῆς στὰ ἄρθρα του πού δημοσίευσε στὴν ἐφημερίδα «Ἀυγὴ τῆς Δωδεκανήσου» (15 Νοεμβρίου 1939 - 1 Μαΐου 1940) περιέλαβε καὶ Ταξιδιωτὲς. Ὁ Ἀλέξανδρος Κ. Κοντοβερός σὲ μετάφραση δημοσίευσε κείμενα Περιηγητῶν στὰ περιοδικὰ : «Γνωμαγόρας» (1 Ὀκτωβρίου 1932 καὶ Ἰούνιο τοῦ 1933), «Νίσυρος» (Ἀπρίλιος 1954 καὶ Ὀκτώβριος 1954) καὶ στὰ «Νισυριακὰ Χρονικὰ» (Μάιος - Ἰούνιος 1957). Ὁ Κάσιος ἰατρός καὶ βιβλιογράφος τῆς Δωδεκανήσου ἀείμηστος Ν. Γ. Μανωῆς (1938) μὲ τὴ μελέτη του : «Οἱ ξένοι Περιηγηταὶ καὶ Γεωγράφοι διὰ τὴν Νίσυρον» («Νισυριακὰ», τ. 1, 1968, σ.σ. 7 - 17) μᾶς ἀπαριθμεῖ δέκα τρεῖς περιηγητὲς καὶ γεωγράφους πού ἀναφέρονται ἔμμεσα ἢ ἄμεσα γιὰ τὴ Νίσυρο ἀπὸ τὸ 1406 μέχρι τὸ 1919 καὶ κλείνει τὴ μελέτη του μὲ τὴν ἐργασία τοῦ G. C. Sansoni, συγγράμματος πού ἐκδόθηκε μόλις τὸ 1944 καὶ ἐνδιαφέρει τὴ Νίσυρο γιὰ τίς πλούσιες ἱστορικὲς εἰδήσεις καὶ τίς δημογραφικὲς περιγραφές. Ὁ κ. Κώστας Σακελλαρίδης στὰ πλαίσια τῶν ἱστορικῶν του ἀναζητήσεων καὶ εἰδικὰ μὲ τὴν ἐργασία του : «Ἡ Ἱστορία τῶν Προνομίων τῶν Νοτίων Σποράδων», «Νισυριακὰ» τόμ. 3, 1969, σ.σ. 142 - 229) μᾶς διέσωσε πολλὰ εἰδήσεις.

Συγγραφεῖς τοῦ 17ου αἰῶνα μᾶς κάνουν λόγο γιὰ δυὸ ἢ τρεῖς κατοικημένες περιοχὲς τῆς Νισύρου, ἐνδείξεις παρακαμῆς τοῦ νησιοῦ πού ὀφείλονταν στὶς συνθήκες πού εἶχαν δημιουργηθεῖ ἀπὸ τίς πειρατικὲς ἐπιδρομὲς ἀπὸ τὸ πρῶτο ἡμισυ τοῦ 15ου αἰῶνα. Ὁ Bosio⁴³ μᾶς παρέχει τὴν πληροφορία, ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Νισύρου ἀπαλλάχτηκαν ἀπὸ τὴν καταβολὴ τῶν φόρων πού ὀφείλαν πρὸς τὸ Τάγμα καὶ κανένας δὲν ἤθελε νὰ ἀναλάβει τὴ διοίκηση τοῦ νησιοῦ ἀπὸ τὴν κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε ἐκεῖ.

Ὁ Buondelmonti⁴⁴, Φλωρεντίνος μοναχὸς πού ἐπισκέφθηκε τὴ Ρόδο καὶ τὰ ἄλλα νησιά τοῦ Ἀρχιπελάγους, σημειώνει πέντε κατοικημένα κέντρα στὴ Νίσυρο, τὸ σημερινὸ Μανδράκι, τὸ Παλαιόκαστρο, ἡ Παντονίκη, Νικέα καὶ τὸ Ἄργος. Ὁ Piacenza⁴⁵, Ἴταλὸς συγγραφέας, νομικὸς καὶ καθηγητὴς

43. I. Bosio, ὕπ.π. σ. 326.

44. B(u)ondelmonti, Christoph, Florentini, Librum Insularum Archipelagi e codicibus parisinis regis nunc totum edidit, praefatione et annotationae instruxit. Gabr. Rud. Ludovicus de Sinner. Lipsiae et Berolini (G. Reimer) 1824.

45. Francesco Piacenza, L'Egeo Radivivo, o'sia Chorographia dell' Archipelago... in Modona (per gli Eredi Soliani...), 1688, σ.σ. 167 - 171.

Γεωγραφίας, πού επισκέφθηκε περί τὸ 1688 τὸ νησί, τὸ εἶδε εὐφορο μὲ καλὲς καλλιέργειες καὶ ἀρκετοὺς κατοίκους. Εἶναι ἡ περίοδος πού ἡ Νίσυρος βρισκεται ὑπὸ τὴν κυριαρχία πλέον τῶν Τούρκων καὶ οἱ πειρατικὲς τους ἐπιδρομὲς ἔχουν σταματήσει τὴ σχετικὴ «ἡρεμία» στὸ νησί.

Καὶ ὅμως οἱ πειρατικὲς ἐπιθέσεις στὴ Νίσυρο δὲ σταμάτησαν, ὅπως καὶ στὰ ἄλλα νησιά τοῦ Αἰγαίου, μέχρι τῆς καταστολῆς τους τὸ 1828 ἀπὸ τὸν Καποδίστρια. Δυστυχῶς γιὰ πολλὲς δεκαετίες πρὶν τὴν Ἐπανάσταση μεταξὺ τῶν ναυτικῶν πληθυσμῶν τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου καὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας παρουσιάζον μεγάλη ἔνταση κατὰ τρόπο πού θυμίζει παλαιότερες ἐποχές⁴⁶. Οἱ Μανιάτες, οἱ Ὑδραῖοι, οἱ Ψαριανοί, οἱ Κασσιῶτες καὶ πολλοὶ κάτοικοι τῶν Κυκλάδων ἀλλὰ καὶ ἄλλοι, μὲ τὶς ληστρικές τους ἐπιθέσεις ἐναντίον τῶν πλοίων πού διέσχισαν τὸ Αἶγαῖο καὶ τῶν κατοίκων τῶν νησιῶν, κατάντησαν οἱ αὐθέντες τους ἐπιβάλλοντας τὴ θέλησή τους. Οἱ πειρατικὲς ἐπιπτώσεις σὲ ὀρισμένα μέρη, καὶ μάλιστα ὅταν αὐτοὶ χρησιμοποιοῦσαν ὀρισμένα νησιά ὡς καταφύγια καὶ ὀρμητήρια τῶν πειρατικῶν τους ἐπιδρομῶν, εἶναι μεγάλες. Μὲ τὸ πρόσχημα τῆς καταπολέμησης τῶν Βαρβαρέσσων πειρατῶν καὶ ἀντιμαχόμενοι τοὺς Γάλλους κουρσάρους, πού ἐκμεταλλεῖσθαι τὴν ἀπουσία τῶν Τούρκων ἀλώνιζαν ἀνενόχλητοι τὸ Αἶγαῖο, μὰ καὶ οἱ δρομολογήσεις τοὺς ἐπέτρεπαν τὴν ἐλεύθερη διακίνηση. Κάποια ὕφεση παρουσιάζει ἡ πειρατεία τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν περίοδο τῆς Μεγάλης Ἐπαναστάσεως, γιὰ νὰ ἐκδηλωθεῖ ἐντονότερη μετὰ τὸ 1824, μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς Κάσου καὶ τῶν Ψαρῶν καὶ τὴ φυγὴ ἑκατοντάδων καταδιωκόμενων ἀπὸ τοὺς Τούρκους Κρητῶν.

Οἱ προσπάθειες πού μέχρι τὸ 1826 εἶχε ἐπιτελέσει τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ναυτικῶν μὲ τὴν ἀνάθεση τῆς καταδίωξης τῆς πειρατείας στοὺς ἐπάρχους τῶν νησιῶν καὶ τὴν ἀποστολὴν εἰδικοῦ ἐπανδρωμένου πλοίου μὲ ἐξήντα ἄνδρες δὲν τελεσφόρησαν. Τὸ Ἐκτελεστικὸ, πρὸ τῆς δραματικῆς καταστάσεως καὶ δεχόμενο καὶ τὶς πιέσεις τῶν ξένων Κυβερνήσεων, μετὰ τὸ ἔντονο ἔγγραφο τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἀγγλικῆς πολεμικῆς ναυτικῆς μοίρας τοῦ Αἰγαίου Χάμιλτον πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ναυτικῶν, στὶς 5 Μαρτίου 1826, γιὰ τὴ λήψη ἀποτελεσματικῶν μέτρων γιὰ τὴν καταστολὴ τῆς πειρατείας, ἐξέδωσε τὴν ὑπ' ἀριθμ. 18143/16-3-1826 ἀπόφασή του, μὲ τὴν ὁποία καταργοῦσε τοὺς ἐπάρχους τῶν νησιῶν καὶ ἴδρυε τὴ Διευθυντικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Αἰγαίου Πελάγους μὲ ἔδρα τὴ Σύρο, ὅπου ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὅλη διοίκηση τῶν νησιῶν ἐπιφορτίστηκε καὶ μὲ τὴν καταπολέμηση τῆς πειρατείας καὶ τὴν ἀσφάλεια τῆς τά-

46. Ἀνδρέα Θ. Δρακάκη, Ἡ πειρατεία εἰς τὰς Κυκλάδας κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821, «Μνημοσύνη» Ε' (1974 - 1975), Ἐν Ἀθῆναις [1975] σ.σ. 324 - 365 καὶ ἀνά-
τυπο.

ξεως στο Αιγαίο. Χρειάστηκε ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ νὰ διορίσει μὲ τὸ ὑπ' ἀριθμ. 2193 Διάταγμα τῆς 3ης Αὐγούστου 1826 τὴ Β' Διευθυντικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Αἰγαίου μὲ πρόεδρο τὸν Κων/νο Μεταξᾶ⁴⁷, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἐπάνδρωσε μιὰ πολεμικὴ γολέτα μὲ ἀξιόλογο ἀριθμὸ στρατιωτῶν, ἐπιδόθηκε μὲ ζῆλο στὴν καταδίωξη τῶν πειρατῶν⁴⁸.

Στὴν περίοδο αὐτὴ ἀνάγεται τὸ περιστατικὸ τῶν δύο πειρατικῶν πλοίων ἀπὸ τὴν Κάσο, τὰ ὁποῖα περιέπλεαν τὴ Σύμη καὶ τὴ Νίσυρο καὶ διέταξε ὁ Κωνσταντῖνος Μεταξᾶς νὰ διωχθοῦν, γιὰ νὰ συλλάβει ἀργότερα τὸν Ἀντώνιο τῆς Ἀννούσας ἀπὸ τὴν Κάρπαθο καὶ τὸν Ἀθανάσιο Ἀνθου ἀπὸ τὴ Ρόδο⁴⁹.

Κλείνοντας τὴν εἰσῆγησή μας ἀναφέρουμε ὅτι ἡ Νίσυρος, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα νησιά τοῦ Ἀρχιπελάγους, ὑποχρεώθηκαν νὰ συνεισφέρουν οἰκονομικὰ γιὰ τὴν καταπολέμηση τῆς Πειρατείας. Τὸ ποσὸ τῆς εἰσφορᾶς ποὺ κατέβαλε ἡ Νίσυρος ἀνερχόταν σὲ 500 γρόσια, μετὰ τὴν ἀπόφαση τῆς Ἀντικυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς 27ης Ὀκτωβρίου 1827⁵⁰.

47. Γεωργίου Δ. Δημακοπούλου, Ἡ Διοικητικὴ Ὀργάνωσις κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν 1821 - 1827, Συμβολὴ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως (Ἐναίσιμος ἐπὶ Διδακτορίᾳ διατριβή...), Ἐν Ἀθήναις 1966, σ.σ. 205 - 206.

48. Κωνσταντῖνου Μεταξᾶ, Ἱστορικὰ ἀπομνημονεύματα ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως, ἔκδ. Χ. Κοσμαδάκη, σ.σ. 141 - 144.

49. Δ. Κατηφόρη - Θέμελη, ὅπ.π. σ.σ. 120, 153.

50. ΓΑΚ- Ἀντικυβ. Ἐπιτροπὴ Φακ. 243. Τὸ ἔγγραφο ἔχει δημοσιεύσει ὁ Ἀνδρέας Θ. Δρακάκης, ὅπ.π. σ.σ. 364 - 365.

Η ΛΑΪΚΗ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΤΗΣ ΝΙΣΥΡΟΥ

Η μελέτη που ακολουθεί δόθηκε ως εισήγηση στο Ε΄ Πολιτιστικό Συμπόσιο Δωδεκανήσου, που έγινε στη Νίσυρο από 23 - 27 Αυγούστου 1987. Έκρινα σκόπιμο να παρουσιάσω το θέμα αυτό, μια και αποτελεί άγνωστη σελίδα της τοπικής λαογραφικής ιστορίας του νησιού, στο οποίο γινόταν το Συμπόσιο.

Όμως τα χρονικά πλαίσια παρουσίασης θεμάτων (15΄) δεν μας επέτρεψαν να επεκταθούμε σ΄ όλο το πλάτος του θέματός μας. Επιφυλασσομεθα αργότερα να καλύψουμε όλο το θέμα σε μια μελέτη που θα επεκτείνεται σ΄ ολόκληρο τον Δωδεκανησιακό χώρο, όπως τονίζουμε στον επίλογο της εργασίας που ακολουθεί.

Κυρίες και Κύριοι σύνεδροι,

Σαν Νισύριος την καταγωγή και κάτοικος του νησιού αισθάνομαι υπερήφανος για την τιμητική επιλογή του νησιού μας για την πνευματική αυτή πανδαισία. Το ότι η Νίσυρος φιλοξενεί σήμερα τόσους ανθρώπους του πνεύματος είναι γεγονός που πλουτίζει την ιστορία της και δίνει τιμή και χαρά στους κατοίκους της.

Ιδιαίτερα ο ομιλητής είναι ευχαριστημένος γιατί σήμερα του δίνεται η ευκαιρία να ξεδιπλώσει ενώπιόν σας μια σελίδα της Νισύρικης λαογραφικής ιστορίας του νησιού μας, που έχει τον τίτλο «Λαϊκή θεραπευτική της Νισύρου». Η όλη εργασία στηρίχτηκε σε ανέκδοτο υλικό παρμένο από διηγήσεις ανθρώπων που είναι, λόγω ηλικίας, γνώστες των παρακάτω συνταγολογίων¹.

Ως γνωστό η θεραπευτική δεν είναι μόνο κλίση για υπηρεσία και πε-

1. Στυλιανή Κέντρη ετών 93, Άννα Χαρτοφύλη (Γιάνναρου).

ριποίηση, όπως απαιτεί η ετυμολογία της λέξης, αλλά είναι και κάτι που επιβάλλει η ανάγκη αντιμετώπισης του πόνου και γενικά της αρρώστειας. Όταν μάλιστα ζει κανείς σε απομονωμένες και ακριτικές περιοχές, όπου η έλλειψη γιατρού, μάλιστα στα παλαιότερα χρόνια, δημιουργεί σ' ένα μεγάλο βαθμό αίσθημα ανασφάλειας για τη ζωή, τότε η αυτενέργεια και το πανδαιμόνιο του Έλληνα και γενικά το αίσθημα αυτοσυντήρησης δουλεύει για την εξασφάλιση κάποιας ασφάλειας από άποψη υγείας και μοιραία φτάνει σε μέσα και τρόπους που συνιστούν αυτό που λέμε εδώ λαϊκή θεραπευτική.

Η Νίσυρος, ένα μικρό νησί του δωδεκανησιακού συμπλέγματος, ήταν επόμενο στο σημείο αυτό να δείξει κάποια ευαισθησία, με συνέπεια τη δημιουργία πλούσιου συνταγολογίου. Οι παλιοί Νισύριοι προσπαθούσαν να θεραπεύσουν τους ασθενείς τους με διάφορους τρόπους από εμπειρικές γνώσεις, πέραν από τις υποδείξεις που θα έδινε ο γιατρός. Όταν μάλιστα υπήρχε έλλειψη γιατρού, τότε η πρακτική θεραπευτική, τα γιατροσόφια, ήταν στην ημερήσια διάταξη, αν και οι Νισύριοι ήταν πάντα πρόθυμοι να πληρώνουν για να έχουν τον γιατρό τους.

Τέλος χάριν της ιστορίας πρέπει να αναφέρουμε παρενθετικά, ότι εκτός από τις συνηθισμένες περιπτώσεις σε επιδημικές αρρώστειες, όπως π.χ. η ευλογιά που έπεσε στο νησί το 1872 και σ' ένα μήνα πέθαναν πάνω από 150 άτομα², οι άνθρωποι ανήμποροι να αντιδράσουν με τις εμπειρικές γνώσεις τους κατέφευγαν στις εκκλησίες. Τότε το μοναστήρι της Παναγίας Σπηλιανής γέμιζε από κόσμο και οι παρακλήσεις έπαιρναν και έδιναν.

Τέλος πρέπει να σημειώσουμε εδώ πως οι σπουδαιότεροι συνταγολόγοι στα γιατροσόφια ήταν ο Γεώργιος Συρنيώτης και ο Ιωάννης Κατσιματίδης (Γιάνναρος).

Τα γιατροσόφια που τώρα θα ακούσετε εκτίθενται κατά αλφαβητική σειρά των ασθενειών.

1. Αμυγδαλές (αμυγδαλίτις)

Έπαιρναν 5 - 6 ελιές. Τις τσάκιζαν, τις ζέσταιναν σ' ένα τηγάνι και τις τοποθετούσαν πάνω σ' ένα μαντήλι. Μ' αυτό έδεσαν τον λαιμό στην περιοχή των αμυγδαλών. Ο λαιμός ξεπριζόταν ή έσπαγαν οι αμυγδαλές, έφευγε το πύο και ο ασθενής ανακουφιζόταν και θεραπευόταν.

2. Βλέπε Επιστολή ηγουμένου Σπηλιανής Μακαρίου προς τον Ν. Λογοθέτη, στο κωδικοποιημένο Αρχείο της Μονής Σπηλιανής από τον Σταύρο Κέντρη.

2. Απόστημα (βούζουνας)

Έπαιρναν πίττα από μελίσσι, την τοποθετούσαν πάνω στο απόστημα, που σιγά σιγά άνοιγε. Έπειτα το καθάριζαν καλά, ώστε νά βγει το πύο και τοποθετούσαν πάνω στο απόστημα κρεμμύδι με λάδι χλιαρό.

3. Άσθμα παιδιών

Χρησιμοποιούσαν το ρακοστόυπι. Δηλαδή τοποθετούσαν σ' ένα πιάτο οινόπνευμα ή ρακί (ούζο). Βούταγαν μέσα σ' αυτό ύφασμα βαμβακερό ή (στα Νικειά) άπλυτα μαλλιά προβάτου. Το άναβαν και το αναποδογύριζαν δυο - τρεις φορές. Έπειτα το σκέπαζαν με ένα άλλο πιάτο και έσβηνε η φλόγα. Αμέσως έπαιρναν το ύφασμα ή τα μαλλιά και τα τοποθετούσαν στο στήθος του άρρωστου. Έτσι θεραπευόταν το άσθμα.

4. Βγάλσιμο χεριού ή ποδιού (ξεστραμπούλιγμα)

Έκαναν μπάνιο με ζεστό νερό και πράσινο σαπούνι. Έβρεχαν το μέρος εκείνο για πολλή ώρα, χωρίς να το αγγίζουν. Έπειτα τραβούσαν ξαφνικά και τυναχτά, ώστε να 'μπει το χέρι ή το πόδι στη θέση του. Στη συνέχεια το έδεναν με μπλάστρι, φτιαγμένο από λάδι, σαπούνι πράσινο, αυγό και ούζο. Αυτά τα υλικά τα ανακάτευαν και τα κτυπούσαν μέχρι να γίνουν αλοιφή. Την τοποθετούσαν πάνω σε κάμποτο και περιτύλιγαν το μέρος όπου είχε γίνει το βγάλσιμο.

5. Δυσκοιλιότητα

Για την καταπολέμηση της δυσκοιλιότητας έτρωγαν πολλά σύκα, που η Νίσυρος ήταν πλούσια σ' αυτά, ή έπιναν ζωμό από βρασμένα σύκα³.

6. Ευκοιλιότητα (διάρροια)

Για τη θεραπεία της περίπτωσης αυτής συνιστούσαν στον ασθενή να τρώει πολλά ρόδια, λεμόνια και ρύζι άπλυτο. Ή να πίνει αφέψημα από ρίκια και μύρτα. Τη θεραπεία αυτή εφάρμοσε και ο πατέρας μου και σώθηκε από ακατάσχετη διάρροια που τον βρήκε κατά το στάδιο της άνάρρωσης από τύφο.

3. Τα σύκα σαν χωνευτικό το συνιστούσε και ο Ιπποκράτης. Βλέπε Γ. Οικονόμου - Β. Γεωργιάδη: Θεραπεία με βότανα, σελ. 265.

7. Καψίματα

Για οποιοδήποτε κάψιμο χρησιμοποιούσαν αλοιφή φτιαγμένη από 5 κρόκους βραστών αυγών, κερύ της μέλισσας και λάδι. Τα ανακάτευαν πάνω σε σιγανή φωτιά μέχρι να γίνουν αλοιφή. Έπειτα την τοποθετούσαν πάνω στο κάψιμο μέχρι να θεραπευτεί το καμένο μέρος.

8. Κόψιμο

Στο μέρος όπου κάποιος κοβόταν τοποθετούσαν μαλάδα της θάλασσας. Αμέσως σταματούσε η αιμορραγία.

9. Κτυπήματα διάφορα

Τα θεράπευαν με αλοιφή φτιαγμένη από κοπανισμένο μαύρο μπαρούτι και λάδι (Νικειά).

10. Λεχώνες

Οι λεχώνες έπιναν αγραμυθόζουμο και έτσι απέφευγαν τη χρήση κάθε είδους καθαρτικού.

11. Ματόπονος

Έκαναν κομπρέσες με ζεστό νερό, όσο το δεχόταν ο ασθενής, ή έπλεναν τα μάτια με χαμομήλι.

12. Όχτρα - Χρυσή (ίκτηρος)

Ξυράφιζαν το μέτωπο ανάμεσα στα φρύδια με τρεις κάθετες γραμμές και τοποθετούσαν επάνω κοπανισμένο σκόρδο. Σε δυο τρεις μέρες ο ίκτηρος εξαφανιζόταν. Την όχτρα την έκοβαν νύχτα και κάτω από τον έναστρο ουρανό.

13. Πέτρες στα νεφρά (χολολιθίαση)

Αντιμετωπίζονται με το φτερουδάκι ή, όπως το έλεγαν οι Ιταλοί, σπάκα πέτρα. Αυτό είναι σγουρό καφέ χόρτο που φυτρώνει στα βαστάδια. Το βράζουν και το ζουμί του φυλάγεται σε μπουκάλι. Κάθε πρωί ο ασθενής πίνει ένα ποτήρι του τσαγιού. Έπειτα από λίγες ημέρες ο ασθενής αποβάλλει τις πέτρες. Αυτό χρησιμοποιείται μέχρι σήμερα. Στα Νικειά συνιστούσαν ο ασθενής να τρώει πολλές αγκινάρες.

14. Πληγές μολυσμένες

Θεραπεύονται με δυο είδη αλοιφής :

α) Αλοιφή από κουρκούταυλο (σαύρα).

Βάζουν τον κουρκούταυλο στα κάρβουνα και τον ψήνουν. Έπειτα τον κοπανίζουν και τον περνάνε από φίλο κόσκινο. Τη σκόνη αυτή την ανακατεύουν με λάδι μέχρι να γίνει αλοιφή. Έπειτα με γάζα ή καθαρό πανί την τοποθετούν μέσα στην πληγή. Αυτό επαναλαμβάνεται μέχρι να θρέψει το μέρος εκείνο. Σε κάθε αλλαγή πλένουν την πληγή με ζωμό ροδιού.

β) Αλοιφή με ρίζες σκελαρούδας.

Π α ρ α σ κ ε υ ή : Πλένουν σ' ένα δοχείο τη σκελαρούδα, τη στραγγίζουν με το χέρι δυνατά, για να 'βγει το ζουμί. Έπειτα παίρνουν λάδι, κερί της μέλισσας, πράσινο σαπούνι και ζυμάρι (προζύμι). Τα βάζουν στη φωτιά μέχρι να λιώσει το κερί και έπειτα ρίχνουν το ζουμί της σκελαρούδας, αφήνουν να πάρουν όλα μαζί μερικούς κόγχλους και τα ρίχνουν σ' ένα δοχείο. Το αφήνουν μέχρι την άλλη ημέρα. Έπειτα μ' ένα κουτάλι μαζεύουν το επάνω μέρος που έχει πήξει. Το τοποθετούν σε βάζο και το κτυπών μέχρι να γίνει αλοιφή.

Ας σημειωθεί ότι την αλοιφή αυτή την χρησιμοποιούσαν στις ημέρες μας και οι γιατροί του νησιού, βλέποντας τα θαυμαστά αποτελέσματά της.

15. Πόνος στ' αυτιά

Ο πόνος αυτός εξαφανιζόταν με το βάλαμο. Τί ήταν αυτό ; Έπαιρναν ποντικάκια μόλις γεννιόντουσαν. Τα έβαζαν σ' ένα μπουκάλι με λάδι. Έπειτα από λίγο καιρό το φάρμακο ήταν έτοιμο. Όταν λοιπόν κάποιος πονούσε στ' αυτιά, του έβαζαν λίγο βάλαμο στο βαμβάκι, που το τοποθετούσαν στ' αυτί και ο πόνος έφευγε. Αν δεν είχαν το φάρμακο αυτό, τότε έσταζαν στ' αυτί δυο - τρεις σταγόνες από χυμό κρεμμυδιού.

16. Πονόδοντος

Έπαιρναν χνούδι από τσουβάλι, το τύλιγαν σ' ένα σπέρτο ή ξυλαράκι. Το βούταγαν στο λάδι και τό 'καιγαν. Αυτό όπως ήταν ζεστό το τοποθετούσαν πάνω ή μέσα στο δόντι κι ο πόνος εξαφανιζόταν (ήταν ίσως ένα είδος απονεύρωσης).

17. Πονοκέφαλος

Έκοβαν φέτες από πατάτες, τις πασπάλιζαν με καφέ, τις τοποθετούσαν

σ' ένα μαντήλι και τό 'δεναν περιφερειακά στο κεφάλι. Έτσι ο πόνος έφευγε⁴.

18. Πονόκοιλος

Στον πονόκοιλο έτρωγαν μουχλιασμένο ψωμί, που κάθε νοικοκυρά το φύλαγε στο εντοιχισμένο ντουλάπι για το σκοπό αυτό⁵.

19. Πόνοι στα γόνατα

Έπαιρναν μια χούφτα αλάτι, το ανακάτευαν με ασπράδι αυγού και το τοποθετούσαν πάνω στα γόνατα (Νικειά).

20. Πόνοι διάφοροι (κυρίως από κρύο)

Χρησιμοποιούσαν τον σιναπισμό - λιναρόσπορο. Τον κοπάναγαν και τον ράντιζαν με ξύδι, τον έβαζαν σ' ένα πανί και μ' αυτό έκαναν κομπρέσες στα μέρη όπου παρουσιαζόταν ο πόνος.

21. Πυρετός

Ο πυρετός έπεφτε με το λεγόμενο τριανταφυλλόξυδο. Δηλαδή σ' ένα μπουκάλι κάθε σπίτι τοποθετούσε ξύδι και πέταλα από τριαντάφυλλα. Μ' αυτό έβρεχαν το μέτωπο, τα χέρια και τα πόδια. Ο ασθενής ανακουφιζόταν κι ο πυρετός έπεφτε.

22. Σκουλήκια (οξύουροι)

Έβραζαν απηγανιά (χόρτο) και έπιναν το ζουμί της. Ή ο ασθενής, μόλις ξύπναγε το πρωί, έτρωγε μέλι με σκόρδο. Αυτό ενεργούσε σαν καθαρτικό και θεραπευτικό.

23. Τσιμπήματα διάφορα

Με το σάλιο έκαναν πηλό από χώμα, τον τοποθετούσαν πάνω στο τσίμπημα και αποφευγόταν το πρήξιμο. Ειδικότερα για το τσίμπημα της σφήκας ή μέλισσας χρησιμοποιούσαν το κάτουρο⁶.

4. Εδώ ίσως ο τρόπος αυτός να έχει κάποια σχέση με τα χρησιμοποιούμενα σήμερα χάπια καφεργκότ.

5. Ίσως η γνώση αυτή να έδινε στον Φλέμιγκ γρηγορότερα τη χαρά της ανακάλυψης.

6. Πρόχειρη χρησιμοποίηση μικρής ποσότητας αμμωνίας.

24. Τσιμπημα από τσικνούδα

Όταν κάποιος τσιμπηθεί από τσικνούδα, παίρνει μολόχα και μ' αυτή τρίβει το τσιμπημένο μέρος, αποφεύγοντας έτσι τον ερεθισμό του δέρματος που προκαλεί η τσικνούδα. Ενθυμούμαι μάλιστα ότι το τρίψιμο συνοδεύονταν με την ευχή «έβγα τσουκνούδα, έμπα μολόχα». Ίσως λοιπόν να περιέχονται πολλά συστατικά για δερματοπάθειες στη μολόχα, που η Νίσυρος μας χαρίζει σε αφθονία.

25. Τριχοφάς (τριχόπτωση ή αλωπεκία γυροειδής)

Καταπολεμείται με την παρακάτω αλοιφή: Κοπάνιζαν μπαρούτι και με τη σκόνη αυτή άλειφαν το μέρος της κεφαλής που μαδούσε. Σε λίγο καιρό σταματούσε η τριχόπτωση και θεραπεύονταν η αλωπεκία.

26. Φοβία

Στην περίπτωση φοβίας ή μελαγχολίας οι Νισύριοι συνιστούσαν:

α) λίγο κρασί πρωί - μεσημέρι και βράδυ, φαγητό καλό και τραγούδι. Ενδεικτικό της Νισύριας και γενικά της νησιώτικης καρδιάς.

β) Έδιναν το φάρμακο του φόβου:

Π α ρ α σ κ ε υ ή: Έπαιρναν την κουφία (πέπλο της νόμφης, βαμμένο με ζαφαρά, κίτρινο χρώμα). Βουτούσαν το άκρο της σ' ένα ποτηράκι ούζο, που το ανακάτευαν με καφέ και τριμμένη πορσελάνη από παλιό φλετζάνι. Αυτό το έπινε ο ασθενής.

Ε Π Ι Λ Ο Γ Ο Σ

Με αυτά που αναφέραμε δεν καλύπτουμε όλο το φάσμα του μεγάλου αυτού θέματος, το οποίο μέχρι σήμερα, απ' όσα ξέρω, δεν έχει εξετασθεί σε ειδική έρευνα.

Η σημερινή παρουσίαση, που είχα την τιμή να κάμω ενώπιόν σας, αποτελεί μέρος μιας πληρέστερης μελέτης και αξιολόγησης αυτής της προσπάθειας μέσα στα πλαίσια της δωδεκανησιακής λαογραφικής παράδοσης. Από αιώνες οι γιατροί προσπάθησαν να καθορίσουν τις γενικές αρχές τις οποίες θα έπρεπε να ακολουθεί η θεραπευτική και κάθε φορά οι αρχές αυτές αντανακλούσαν τη φιλοσοφική αντίληψη του διανοούμενου και της εποχής. Και είναι γνωστό πως «η σύγχρονη θεραπευτική βασίζεται σε πειραματικά δεδομένα και ό,τι διατηρείται ακόμη από την παράδοση έπαυσε να έχει χαρακτήρα συμπτωματικό, γιατί έχει υποβληθεί στον επιστημονικό

έλεγχο (Εγκ. Δομή). Ίσως λοιπόν και μερικά θεραπευτικά μέσα που αναφέραμε να έχουν περάσει με κάποια βέβαια διαφορετική μορφή και σύνθεση στον επιστημονικό έλεγχο και να αποτελούν φάρμακα θεραπείας.

Εκείνο πάντως που είναι βέβαιο και διαπιστωμένο από την πολύχρονη πράξη είναι ότι η χρησιμοποίηση των παραπάνω μέσων έφερνε στους Νισύριους θαυμαστά αποτελέσματα θεραπείας στις περισσότερες περιπτώσεις.

Αυτό διαβεβαιώνεται από πολλούς παλιούς Νισύριους παθούς και γνώστες πολλών καταστάσεων.

Προτού τελειώσω θέλω να ευχαριστήσω όλους εκείνους που με τις διηγήσεις και περιγραφές τους με βοήθησαν στην εργασία αυτή, χωρίς τη συμπαράσταση των οποίων δεν θα μπορούσα σήμερα να σας παρουσιάσω όσα ακούσατε.

Επίσης ευχαριστώ και όλους εσάς για την καλοσύνη που είχατε να με παρακολουθήσετε.

Στη συνέχεια παραθέτω επιστολή, στην οποία γίνεται λόγος για την ασθένεια «ευλογία».

*Νίσυρος τῆ 15 Ἰουλίου 1873,
Φίλτατε Νικόλαε*

Εἰς (ἀπηξίωσες νὰ μᾶς ἀναφέρης ποῦ διατρίβεις)

Τὴν ἀπὸ προσφιλῆ ἐπιστολὴν σου ἔλαβον φθίνοντος Μαΐου ἐ.ἔ. ἥτις τοιαύτην εὐχαρίστησιν περιεποίησεν ἐμοὶ τε καὶ τοῖς λοιποῖς συγγενέσι καὶ φίλοις, ὅσην οὐδέποτε, οὐδ' ἐν ὄνειρατι κᾶν, ἠδυνάμην νὰ φαντασθῶ. Μετ' ἐκπλήξεως δὲ παρετήρησα νὰ μοι λέγητε, ὅτι αὕτη ἦτο ἡ τρίτη, ἐνῶ δι' ἐμὲ εἶναι ἡ πρώτη καὶ ἡ τελευταία, καὶ ἄλλην παρὰ ταύτην δὲν ἔλαβον.

Μετὰ ὀλίγης ὅσης φιλοτιμίας ἔρχομαι λοιπὸν ἵνα διὰ ταύτης δώσω ὑμῖν τὰς πληροφορίας, οὐ μόνον ἐκεῖνας, ἃς μοι ζητεῖτε, ἀλλὰ καὶ ὅσας γνωρίζω ὅτι κατὰ πρῶτον λόγον ἐνδιαφέρουσιν ὑμᾶς· πρῶτον δὲ πασῶν εἶναι ὅτι ὅσω καὶ ἂν ἐλθσμόνησας ἡμᾶς οὐδέποτε σοῦ ἐπελανθανόμεθα, καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν βασιλεύεις. καὶ τιμῶμενος. Ἰακώβου ὁ υἱὸς τοῦ μακαρίτου ἀδελφοῦ σου Ἰακώβου ζῆ ἦδη ὁμοιος κατὰ γε τὰ χαρακτηριστικὰ ἄτινα μόνον δύναται τις νὰ ἐρευνήσῃ ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ παιδὸς ἡλικία πᾶσι τοῖς Λογοθέταις καὶ ὑπὸ τὴν πολὺ ἔχουσαν τὸ ἐνδιαφέρον προστασίαν τοῦ ἀναδόχου καὶ θεῖου του Ἰωάννου φοιτᾷ δεύτερον τοῦτο ἔτος εἰς τὸ Ἀλληλοδιδασκικὸν Σχολεῖον.

Ἀμφοτέροι οἱ γονεῖς σου ἐν γῆρα βαθεῖ ζῶσι γηροκομούμενοι καὶ περιποιούμενοι ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ σου Ἰωάννου καὶ ἐπιδαφιλεύοντες τὰς εὐλογίας αὐτῶν εἰς ἅπαντα τὰ ἑαυτοῦ τέκνα. Ἡ Χατζῆ Μαρία ἔχει δύο υἱοὺς ἡλικιωμένους ἦδη καὶ θυγατέρα μίαν, ἥτις ὅσον οὕτω φθάνει εἰς ἡλικίαν.

Ἡ δὲ Καλὴ κέκτηται δύο μὲν υἱοὺς εἰς τὸ ἑλληνικὸν σχολεῖον φοιτῶντας, τρία δὲ κοράσια. Ὁ σύζυγος δ' αὐτῆς εὐρίσκειται ἀπὸ τινος χρόνου εἰς τὰ δικαστήρια τῆς Κων/πόλεως μετὰ τῶν Παρθενιαδῶν διὰ τὴν ὑπόθεσιν τῆς πρώτης συζύγου του, ὑπόθεσιν λίαν σκανδαλώδη, ἣτις οὐκ ὀλίγα πράγματα παρέσχεν ἤδη τῇ ἡμετέρᾳ οικογενείᾳ καὶ ἐμοὶ τῷ φίλῳ πᾶσι καὶ κατέστησεν εἰς τρομερὸν ἀγῶνα ἅπασαν τὴν Νίσυρον ἐναντίον τοῦ ἀδελφοῦ σου Ἰωάννου τῆς πενθερικῆς του οικογενείας, ἐμοῦ τε καὶ τοῦ ἐξαδέλφου σας Ἰακώβου.

Ὁ ἐξάδελφός σας Ἰάκωβος Χατζηδημητρίου ἔχει τέσσαρα τέκνα καὶ δύο υἱοὺς, τὸν μὲν εἰς τὸ ἑλληνικὸν σχολεῖον, τὸν δὲ εἰς τὸν μαστόν, οὗτος δὲ διὰ σφικτοῦ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ σας συνδεδεμένου δεσμοῦ, καὶ ὁ κ. Ἀποστολίδης μετὰ τοῦ ἐτέρου γαμβροῦ του ἀποτελοῦσι σήμερον τὴν οἰκογένειάν σας (πάσης ταπεινώσεως).

Ἐπιτρέψατέ μοι ἤδη, κύριε Νικόλαε, νὰ κάμω τελευταῖον πλείονα λόγον περὶ τοῦ ἀδελφοῦ σας Ἰωάννου, τοῦ ἀγκραιφοῦς ἐκείνου Νισυρίου, ὃν ἐπαξίως τιμῶσιν ἢ τε Νίσυρος καὶ αἱ γειτνιαζούσαι νῆσοι καὶ περὶ οὗ ὅμως ὑμεῖς οὐδαμῶς ἐρωτᾶτε.

Ὁ Ἰωάννης, ὁ ταλαίπωρος Ἰωάννης, πρῶτον καρπὸν τοῦ μετὰ τῆς θυγατρὸς Ἀποστολίδου γάμου του ἀπέκτησε τὸν ὥραϊον Μιλτιάδην, σοὶ κατὰ πάντα ὅμοιον τὴν τε φύσιν καὶ τὸ ἦθος καὶ (ἄστρον τῆς Δραμόντνας) ἐπονομασθέντα ἅμα τῇ ἑαυτοῦ γεννήσει, ὃν ἀναδεχθεὶς ἐκ τῆς θείας κολυμβήθρας ὁ ἐξάδελφός σας Ἰάκωβος, ὠνόμασεν οὕτω συμβιβάσας τὸ ὄνομα τοῦ πάππου μετὰ τοῦ ἥρωος τοῦ Μαραθῶνος. Τὰ φυσικὰ πλεονεκτήματα ἅτινα ἀνεφαίνοντο ἐκ τῶν σπαργάνων αὐτοῦ ἀκόμη εἰς τὸ τέκνον τοῦτο ἐγέννα εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀδελφοῦ σας τὰς γλυκντέρας καὶ σπουδαιοτέρας ἐλπίδας, αἵτινες ἀντανεκλῶντο καὶ εἰς αὐτὴν ἅπασαν τὴν Νίσυρον. Πλὴν φεῦ! μολυσματικὸν καὶ φθοροποιὸν στοιχεῖον ἢ νόσος εὐλογία εἰσήλασε πέρυσιν εἰς Νίσυρον, κατέστρεψεν ὑπὲρ τοὺς 150 ἀνθρώπους πάσης ἡλικίας, ἐνῶ δὲ ποιητῆς Ἱερεμίας ὁ δυστυχῆς Ἰωάννης ἐθρήνη διὰ τῶν ποιημάτων του τὰς καταστροφὰς ταύτας, αἰφνης κακῆ καὶ θεοστυγεῖ μοίρα, ὁ χρυσοῦς Μιλτιάδης, τετραέτης ἤδη ἀναγινώσκων καὶ διακρίων πλέον τὰ ἐπὶ τοῦ τοίχου τῆς οἰκίας των κεχαραγμένα γράμματα καὶ ἀπομνημονεύων καὶ ἀπαγγέλλων καθ' ἐκάστην λέξις γαλλικὰς, προσεβλήθη ὑπὸ τῆς ὀδονηρᾶς νόσου καὶ μεθ' ἡμέρας 29 τὸ χαριέστατον τέκνον ἀπέθανε διὰ θανάτου δραματικοῦ· τοῦ δὲ δραματικοῦ τούτου θανάτου μάρτυς ὑπῆρξα καὶ ἐγὼ ὅστις προσεκληθὴν ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ παιδὸς ἵνα μεταδώσω αὐτῷ τῶν ἀχράντων μυστηρίων καὶ ἔχουσα χειμάρρους δακρύων ὅτε μετέδιδον τὴν θείαν κοινωνίαν εἰς τὸν μικρὸν τούτον θεολόγον προφήτην. Ἡ ἀπώλεια τοῦ τέκνου τούτου ἐνεκόλαψεν εἰς τὸ μέτωπον τοῦ κακοδαίμονος πατρὸς τὴν σκιὰν τοῦ θανάτου καὶ ἔκτοτε ἄφυγος θνητὸς ἢ μᾶλλον ἔμψυχος νεκρὸς φαίνεται μελανοχρωμῶν ὅπου ἂν φαίνεται καὶ

δύο γοεραὶ φωναὶ (νιέ μου Μιλτιάδη, Μιλτιάδη νιέ μου, ἀδελφέ μου Ἰάκωβε, Ἰάκωβε ἀδελφέ μου) ἀντηχοῦσιν εἰς τὴν οἰκίαν του νυχθημερόν. Θέλεις με μεμφθῆ βεβαίως, διότι τοιαύτας θλιβερὰς σοὶ μεταδίδω ἀγγελίας, πλὴν χύσον καὶ σὺ φίλτατε δύο θαλερὰ δάκρυα διὰ περίστασιν, ἦν ἡμεῖς ποταμοὺς ἐχύσαμεν δακρύων, οὔτε θέλει φανῆ ὅτι ὁ Μακάριος δὲν ἔχει τὴν εὐδαισθησίαν τῆς γυναικὸς ἐκείνης, ἥτις εἰς τὴν κηδεῖαν τοῦ ἀνεψιοῦ σου ἔλεγε τὰς ἐξῆς φράσεις, ἃς ἠδυνήθην νὰ κρατήσω εἰς τὸν νοῦν μου ἐκ τοῦ δημοτικοῦ μοιρολογίου :

ὁ Μπάρβας τ' ὁ Νικόλαος δέρονται πὸν τ' ἀκούει,
ἀφίνει χῶρες μακρονές καὶ πιάνει τὸ περιγιάλι.
Μὴν εἶν' καῖκι κι ἔφυγεν ὁ χρυσὸ Μιλτιάδης
καὶ νὰ σπονδάσῃ εἰς τῆς Φραγκῆς νὰ τὸν συναναντήσῃ
κι ἂν τὸν ἐπῆρ' ὁ χάροντας στὰ μαῦρα του παλάτια
νὰ τάξῃ τάματα πολλὰ νὰ δῆ τὸν ἀνεψιὸν του.

Πρὸ εἴκοσι πέντε δ' ἡμερῶν ἐκάμομεν τὴν ἀνακομιδὴν του καὶ μέσῳ σπαραξικαρδίων ὀδυρμῶν τοῦ δυστυχοῦς ἀδελφοῦ σας καὶ ἀγρίων θρήνων πάντων τῶν οἰκείων σας ἰδίαις χερσὶν ἀνεκόμισα τὰ ὀστέα τοῦ Ἀγγέλου τούτου καὶ ἔθεσα εἰς σπαρακτικὴν ἐπιγραφὴν φέρον κιβώτιον. Ἡδὴ ὁ Ἰωάννης εὐρίσκειται εἰς Ρόδον, μεταβὰς ἐκεῖ ἐξ Ἀνατολῆς διὰ ὅπερ ἡμεῖς ἀπεστείλαμεν εἰς αὐτὸν ἐπίτηδες, ἵνα προλάβῃ ἔγγραφέα τινα, ἅτινα ἐσφράγισαν οἱ Δημογέροντες ὅλοι τῆς Νισύρου ὑπὲρ τῶν Παρθενιαδῶν κατὰ τοῦ Παντελῆ. Ἡ δὲ κυρία του, μαθοῦσα ὅτι εἶχον σκοπὸν ἵνα γράψω πρὸς ὑμᾶς, μὲ παρεκάλεσε ἵνα σᾶς διαβιβάσω τὰ σεβάσματά της. Ὁ Ἰωάννης ἔχει ἤδη ἐν τῷ κόσμῳ ἕνα δι' αὐτὸν υἱὸν Νικόλαον καὶ ἕν θυγάτριον, τὴν Καλλιόπην, βρέφος πεντάμηρον.

Ἐν τούτοις διαβιβάζω σοὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ὅλων τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας σας, ἵνα μὴ λέγω ὀνομαστὶ ἕνα ἕκαστον καὶ τὰς εὐχὰς τῶν γονέων σας, πρὸς δὲ τοὺς ἀσπασμοὺς τῶν συγγενῶν σας Ἰακώβου Χατζηδημητρίου, Γ. Πετρούτσου καὶ λοιπῶν, καθὼς καὶ πάντων τῶν φίλων. Διατελῶ πλήρης χαρῆς καὶ ἐλπίδος ὅτι θέλετέ μοι ἀπαντήσῃ ὁπότε θέλω λάβῃ ἀφορμὴν ἵνα μὴ ἀναφέρω πλέον οἰκογενειακὰ δυστυχήματα, ἀλλὰ γράφω κάπως διεξοδικώτερον.

(ὑπογραφή δυσανάγνωστος)

ΣΤΑ ΝΙΚΕΙΑ ΤΟΥ ΧΘΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΧΘΕΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μια προσφορά αγάπης στη μνήμη μερικών συγχωριανών μου, που έζησαν ανάμεσά μας στο χωριό μου (στα Νικειά), ανθρώπων που έμειναν αξέχαστοι με τα λόγια τους και τα καμώματά τους. Όλοι τους ήταν άνθρωποι καλοί και αγαθοί, η κάποια λειψάδα τους τους έκανε ακόμα πιο αγαπητούς και συμπαθητικούς, ήταν αυτοί που μακάρισε ο Κύριος στην «επί του όρους ομιλίαν Του» με τ' άγια λόγια Του «Μακάριοι οι πτωχοί τω πνεύματι». Αλλά πέραν απ' αυτό, υπήρξαν όλοι τους χρήσιμοι για το χωριό μας, προσέφερε ο καθένας τους ό,τι ήτο δυνατό να προσφέρει, το πέρασμά τους από τη ζωή δεν υπήρξε όλως διόλου μάταιο. Χρέος μας είναι να τους παραδίδουμε στη δημοσιότητα, έστω και μόνο μέσα στα στενά Νισύρικα όρια, να τους βγάλουμε από τα σκοτάδια της λήθης και να τους φέρουμε στο φως της επικαιρότητας, έτσι να τους γνωρίσουν κι όσοι δεν τους εγνώρισαν, που είναι φυσικά οι περισσότεροι Νισύριοι, η μεταπολεμική μας γενιά, και να δουν πόσο η ζωή των ανθρώπων αυτών ήταν συνυφασμένη με τη ζωή όλων των παλαιότερων κατοίκων του χωριού μας.

Διάβασα στον πρόλογο του αριστουργήματος του Ιταλού μεγάλου συγγραφέα Αλεσσάντρο Μαντζόνι «Οι μελλόνυμφοι» αυτά: «Η Ιστορία δίνει έναν αδιάκοπο πόλεμο με τον Χρόνο, τον παίρνει από τα χέρια του πρόσωπα και πράγματα, που αυτός τα έκαμε πια πτώματα και τα έθαψε στα σκοτάδια της ανυπαρξίας, τα ανασταίνει και τα ξαναφέρει στην επικαιρότητα, τους δίνει ζωή. . .». Αυτό νομίζω ότι έκαμα κι εγώ με την εργασία μου αυτή, αυτό έκαμα κι ο αγαπητός μου Νικήτας Ι. Κουμέντος με την εργασία του «Χαρακτήρες και πειράγματα στη Νίσυρο», αυτό εύχομαι να κάμουν κι άλλοι Νισύριοι στο μέλλον, έτσι να 'ναι για πάντα ζωντανή και να 'ναι πάντα κτήμα όλων των Νισύρικων Γενεών η Ιστορία όλων των Νισύριων, επώνυμων και ανώνυμων, σημαντικών και ασήμαντων.

Νέα Σύμρνη, Νοέμβριος 1988

Γ.Μ.Σ.

Ο Κωνσταντής του Κοντομανώλη¹

Ήταν ένας από τους παλιούς καλούς «νοικοκύρηδες» των Νικειών, κατ' επανάληψη δήμαρχος κι εκκλησιάρχης στο χωριό, γνωστός και με το παρατσούκλι² «Σουκ-κιούρης»³. Διατηρούσε ένα καφενείο κοντά στην «Πόρτα»⁴, όχι γιατί είχε ανάγκη για παραπάνω λεφτά, αλλά κυρίως για να έχει κάθε βράδυ παρέα τους περισσότερους νοικοκύρηδες⁵ του χωριού, να συζητούν τα προβλήματα του χωριού και να πίνουν το καφεδάκι τους και τη κουκκουζίνα τους. Άλλωστε, σαν άνθρωπος που ανακατεβόταν στα «κοινά», χρειαζόταν συχνά το καφενείο του και για «εκλογικό κέντρο». Ήταν πασίγνωστος σ' όλο τ'ο νησί, αφ' ότου δε πάντρεψε την πρωτοκόρη του τη Μαριγώ με τον Κωστή τον Λαδερό⁶, τον γνωστό κι αλησμόνητο έμπορο της Νισύρου που 'χε το μαγαζί του στο Μανδράκι, ο Κωνσταντής έγινε ακόμα περισσότερο γνωστός. Και για το ότι ήταν «ο πεθ-θερός του Λαδερού», αυτό και μόνο έφθανε να δημιουργεί σχέσεις εμπιστοσύνης με όλους τους εμπόρους του νησιού, ακόμα και με τους εμπόρους των γύρω μας νησιών, της Κω και της Τήλου. Με το πέρασμα των χρόνων ο Κωνσταντής άρχισε ν' αλλάζει χαρακτήρα, κυρίως από τότε που άνοιξαν κι άλλα καφενεία στην Πόρτα και στου «Χαντακιού το Φούρνο»⁷ και οι νοικοκύρηδες προτιμούσαν αυτά, κυρίως για ν' αποφεύγουν την κάπως κουραστική πέτρινη σκάλα του καφενείου του Κωνσταντή. Τη θέση των ηλικιωμένων και σοβαρών νοικοκύρηδων πήραν σαν πελάτες του Κωνσταντή οι νεαροί του χωριού που σιγά-σιγά αποτέλεσαν τη μόνιμη πελατεία του καφενείου. Το καφενείο το ονόμασαν «Λέσχη», λέξη που την άκουγαν από τους «Αμερικάνους»⁸ του χωριού που αναφέρονταν στο δικό τους καφενείο στη Ν. Υόρκη, αποκαλώντας το Λέσχη. Η συμπεριφορά των νεαρών, που όλο ζωή και δράση αναστάτωναν κάθε βράδυ το καφενείο

1. Κωνσταντίνος Ε. Κοντομανώλης, γεννημένος στα Νικειά, αξιόλογος παράγοντας του χωριού που άφησε ιστορία, κυρίως με μερικές φράσεις του που έμειναν παροιμιώδεις.

2. Πα ρ α τ σ ο ύ κ λ ι, το προσεπώνυμο. Λέξη τουρκική.

3. Σ ο υ κ - κ ι ο ύ ρ η ς. Όνομα κάποιου Τούρκου Βαλή των Δωδεκανήσων με τον οποίο οι Νικειάτες συνέκριναν τον Κωνσταντή σαν δήμαρχο.

4. Π ό ρ τ α. Η μοναδική μικρή πλατεία του χωριού, το χοροστάσι.

5. Ν ο ι κ ο κ ύ ρ η δ ε ς, οι κτηματίες του χωριού.

6. Κωνσταντίνος Ν. Λαδερός, γεννημένος στο Μανδράκι, ο κυριότερος έμπορος κι εξαγωγέας γεωργικών προϊόντων του νησιού μας στην εποχή του.

7. Του «Χαντακιού ο Φούρνος», το παλιό εμπορικό κέντρο του χωριού, κοντά στην Πόρτα, εκεί που σήμερα υπάρχει το παλιό ξενοδοχείο του Αναστάση Γ. Σακελλαρίδη (1895 - 1962), σήμερα σπίτι του Νίκου Μ. Σακελλαρίδη.

8. Αμερικάνοι-ελέγοντο από τότε, και λέγονται μέχρι σήμερα, οι μετανάστες που επέστρεφαν από την Αμερική.

με τις ζωηρές φωνές τους και πότε-πότε και με τους καυγάδες τους, συνέ-
τεινε πολύ να γίνει νευρικός ο Κωνσταντής, ευέξαπτος και εριστικός, που κάθε
τόσο δημιουργούσε επεισόδια με πολλούς συγχωριανούς του. Ανάμεσα στους
νεαρούς τότε πελάτες του ήταν κι ο Μιχάλης ο Καβούνης⁹. Αυτός ένα βράδυ,
την ώρα που οι άλλοι απασχολούσαν τον Κωνσταντή με διάφορες ερωτήσεις,
κόλλησε με καλάι την καφετιέρα του, χωρίς να τον αντιληφθεί ο Κωνσταν-
τής. Στη συνέχεια άρχισαν όλοι τους να παραγγέλλουν καφέ. Ο καϊμένος ο
Κωνσταντής τά 'χασε κυριολεκτικά μη μπορώντας ν' ανοίξει το σκέπασμα
της καφετιέρας. Φαντάζεσθε τα νεύρα του, όταν βεβαιώθηκε για το κάμωμα
του Καβούνη : «ξεγκρεμ-μιστήτε φύετε απού' δω αφορεσμένα, παλιοκούλου-
κα¹⁰ που (θ)α με λωλ-λάνετε μέσ(α) στο γ-καφενέ μ-μου». Κατά βάθος όμως
καλός κι ανεξίκακος, «τα βρήκε» γρήγορα με τους νεαρούς και μάλιστα τους
προσέφερε την ταμπακιέρα του να «κλώσουν τσι(γ)άρο». Σε μια ντουλάπα
του καφενείου του, συνήθιζε να βάζει τα «καλά του (υ)πο(δ)ήματα». Ο Γιώρ-
γης του Μοσχί¹¹, μεγάλο πειραχτήρι κι αυτός, μια και του ταιριάζαν τα πο-
δήματα, τα έβαζε κρυφά κι έβγαινε «βόλτα». «—Ε, γ-καλά, εγώ τα καθάρι-
σα πριν να τα βάλω στο ντουλάπι μ-μου, πώς διά(β)ολο ν-είναι μ-μπάλε λα-
σπωμένα τ' αφορεσμένα, μνήστητί μου Κύριε», έλεγε ο καϊμένος ο Κωνσταν-
τής. Αντί να γράφει τα βερεσέδια του σε πλάκα, τα έγραφε στη γωνιά του
τοιχίου του κοντά στο τζάκι με το μολύβι. Εκόντευε η Λαμπρή μια χρονιά
και η κόρη του η Καλλιόπη¹² άσπριζε μια μέρα τα πεζούλια του σπιτιού, όπως
άλλωστε έκαναν όλες οι κόρες του χωριού. Φεύγοντας για το χωράφι ο Κων-
σταντής της λέει : «Ω κόρη μου, τώρα που (θ)α λείπω και θα 'ν γ-κλειστός
ο καφενές, κάμε μου τη χ-χάρη, σπρίσε το με παχύ-μ-παχύ ν-ασβέστη (ν)α
μ-πρεπίσει λ-λι(γ)άκι, μέρες που 'ρκουνται». Και η καϊμένη η Καλή, όνομα
και πράγμα, φρόντισε ν' ασπρίσει το καφενείο με παχύ ασβέστη, κάμνοντας
τους τοίχους του ολάσπρους. Το ίδιο κι απ' έξω τα πεζούλια. Το βράδυ ήρθε
από το χωράφι ο Κωνσταντής και όπως πάντοτε, άνοιξε το καφενείο για να
ετοιμάσει το τζάκι για τους καφέδες. Πρόσεξε ότι η Καλή έκαμε πολύ καλή
δουλειά, όμως άσπρισε και το μέρος του τοίχου πλάι στο τζάκι, έτσι τα βερε-
σέδια που ήταν εκεί γραμμένα σβήστησαν με τον παχύ ασβέστη. Τι να κάμει
ο καϊμένος ο άνθρωπος, άναψε ένα τσιγάρο και κάθισε να ξεκουραστεί. Άρ-
χισαν να έρχονται οι νεαροί τακτικοί θαμώνες του κι ο καθένας τους έβρισκε

9. Μιχάλης Α. Καβούνης (1906 - 1986), ο μοναδικός κασσιτερωτής του χωριού.

10. Π α λ ι ο κ ο ύ λ ο υ κ α : Μικρά σκυλάκια.

11. Γεώργιος Α. Μοσχίς. Ο μόνος Νισύριος που έπεσε πολεμώντας στον Ιταλοελλη-
νικό πόλεμο το 1941, στην υποχώρηση στον Ισθμό της Κορίνθου.

12. Καλλιόπη, σύζυγος Δημ. Κανδύλη, τρίτη κόρη του Κωνσταντή, μητέρα του ση-
μερινού Προέδρου της Κοινότητας Νικειών Γιώργου Δ. Κανδύλη.

κι ένα καλό λόγο να πει για τους ολόασπρους τοίχους, για το γυαλισμένο γχιούμι¹³ και τα μπρίκια του καφέ, που όλα τα έκανε η Καλή να λάμπουν. Ο Κωνσταντής άκουε αμίλητος, μάλλον βλοσυρός, τους νεαρούς.

«Γιάντα (δ)ε μιλάς Κωσταντή ; (Δ)ε μ-μας λες τίποτα για τον ασπρισμένο γ-καφενέ σ-σου ; Πρέπει (ν)α μας κεράσεις κιόλας απόψε ! Ο καφενές σου, Κωσταντή, θα 'χει άσπρη Λαμπρή πάλε κι εφέτος».

«Ιν-ναί βρε σ-σεις, ο καφενές μου (θ)α χει άσπρη Λαμπρή κι εγώ (θ)α χω μαύρη».

«— Ω, κακή ώρα Κωσταντή, αμμέ γιάντα θα 'χεις του λ-λό(γ)ου σου μαύρη λ-Λαμπρή ; είντα μ-που 'παθες ; μη κακό σ-σου !»

«—Βρε σ-σεις», τους ξαναλέει, «πού 'ν τα βερεσέδια σας που τα 'χα γραμμένα εδούα στο ν-τοίχο ; 'Εσβησέ ν-τα ούλλα η αδιαλόγηστη η Καλή μου. . . Αμμ' (δ)εν εφταίει αυτή, εγώ ο βλάκας φταίω που της είπα (ν)α κάμει το ν-ασβέστη μ-παχύ. . . Εκαταλάβετε τώρα βρε σ-σεις γιάντα θα 'χω ο άχαρος μαύρης λ-Λαμπρή ; Ελάτε το λοιπό, μαυρόπαι(δ)ά μου, α(ν) μ-με λυπάστε, πληρώστέ με όσα θυμάστε που μου χρεωστάτε, έτσι 'να 'χετε καλή λ-Λαμπρή. Είχα κι άλλα γραμμένα, (δ)ε βαρούσαι, αυτά (θ)α τα πληρώσει ο Μαυρο-Κωσταντής».

Με βεβαίωσαν αυτοί που μου διηγήθηκαν όσα γράφω, ότι το ίδιο βράδυ, μια και είχαν πληρωθεί τα μεροκάματά τους από τα γιαππιά¹⁴ και τα γλίσματά¹⁵, πλήρωσαν όλοι τους τα βερεσέδια τους, τουλάχιστον όσα θυμόταν ο καθένας, πράγμα που έκανε τον Κωνσταντή να ευχαριστηθεί τόσο, ώστε τους κέρασε από ένα καφέ και άφησε στη διάθεσή τους την ταμπακιέρα του να κλώσουν τσιγάρο όσοι κάπνιζαν !

Γέρος πια κι ανήμπορος να δουλεύει το καφενείο του, ο Κωνσταντής το έκλεισε κι ο ίδιος πήγαινε στα γειτονικά του καφενεία : στου Θεοχαράκη¹⁶, στου Αριστοτέλη¹⁷, στου Μίχαλου¹⁸ και στου Παναγιώτη¹⁹, κάθιζε σε μια γωνιά, χωρίς να παίρνει μέρος στις συζητήσεις. Μόνο όταν τον ρωτούσαν για κάτι απαντούσε, πάντοτε όμως χωρίς πολλά λόγια. Ένα βράδυ άκουσε να λένε ότι ο Αριστοτέλης θα πήγαινε την άλλη μέρα στην Κω για δουλειές και μάλιστα έλεγαν ότι ζητούσε να του δανείσουν μερικά χρήματα για να φέρει

13. Γχιούμι, το : μπακιρένιο δοχείο στο οποίο έβραζε το νερό για καφέ.

14. Γιαππί, το : ανεγειρόμενη οικοδομή, λ. τουρκική.

15. Γλύσμα, το : ακαλλιέργητο χωράφι που το έσπερναν, συνήθως το Μάρτιο και Απρίλιο, με αμπέλι ή άλλα δένδρα, μια εργασία που απασχολούσε πολλούς νεαρούς του χωριού τα χρόνια εκείνα.

16, 17, 18, 19. Μανώλης Θεοχαράκης ή Θεοχαρίδης, Αριστοτέλης Σακελλαρίδης, Μιχαήλ Μίχαλος και Παναγιώτης Παπαμιχαήλ, ήταν οι καφετζήδες που είχαν τα καφενεία στου Χαντακιού το Φούρνο και στην Πόρτα.

πραγματα για το καφενείο του. Ένας, για να πειράξει τον Κωνσταντή, του λέει :

« Εσύ Κωσταντή, (δ)εν έχεις (ν)α του δώσεις τίποτα, μια που 'στε και συντέκνοι ;»²⁰

« Αν ηξέρω κι (δ)εν γ-γυρίσει από κεια που (θ)α πάει, (ν)α του κάμω και τα ναύλα του συντέκνου μου !»

Στα τελευταία χρόνια της ζωής του, άρχισε να τα χάνει, πάντα όμως έλεγε κάτι αζέχαστες κουβέντες, που όλες έχουν μείνει σαν παροιμιώδεις φράσεις στη ζωή του κάθε Νικειάτη. Ήταν ένα κρύο απόγευμα κι ο Κωνσταντής περνώοντας έξω από ένα σπίτι είδε ένα σωρό σκίζες²¹ που μόλις τις είχε ξεφορτώσει από τον γάδαρό του ο νοικοκύρης, που στο μεταξύ έλειπε, πήγε να δέσει τον γάδαρο λίγο πιο μακριά. Ο Κωνσταντής, πήρε ένα δυο σκίζες και ξεκίνησε για το σπίτι του.

« Ω Κωσταντή», του φωνάζει η νοικοκυρά, «που τις παίρνεις τις σκίζες, άφησέ τες κάτω, τις θέλομε για τη φ-φωτιά».

« Ελιπέττι²² ξέρω το, κι εγώ για τη φ-φωτιά μου τις παίρνω, (δ)ε θ-θα τις βάλω μες στο ρουθούνη μ-μου».

Ελογόφερνε κάποτε με μια γυναίκα, που πάνω στο θυμό της του λέγει :

«Που να μη σ-σ' εύρει η Λαμπρή !»

«Η Λαμπρή να 'ρτει κι εσύ να λείπεις», της απάντησε.

Η κόρη του αγόρασε κάποτε ένα γάδαρο από τον Εμπορείο. Μια ημέρα, ο πωλητής του γάδαρου συνάντησε τον Κωνσταντή στα Νικειά και τον ερωτά : «Πώς πάει ο γάδαρος, Κωσταντή, καλός είναι ;» «Ζωντανός είν' ακόμα», ήταν η απάντηση του Κωνσταντή. Όταν μάλλωνε με κάποιον για ένα αντικείμενο και ήταν βέβαιος ότι δεν θα το πάρει, έλεγε : «Πάρ' το, βάλ' το μες στ' άντερά σου !»

Μια φορά, ένας πλανόδιος λιανοπώλης αράδιασε στα πεζούλια της πόρτας μερικά ζαχαρωτά, ανάμεσα στις άλλεςπραμάτειές του. Ο Κωνσταντής, λιχούδης όπως ήταν, έκαμε να πιάσει μια καραμέλλα. «Όχι μπάρβα», του φωνάζει ο πωλητής, «δε βλέπεις που 'ναι ξένα πράματα ;» «Ε γ-καλά, γ-καλά, ξέρω το πιο, ξενάχι ν-είμαι κι εγώ !»

Τον θυμάμαι γέρο πια στα τελευταία χρόνια της ζωής του, να κάθεται το καλοκαίρι σε μια από τις «πεζούλες» της Πόρτας, να παίζει μελαγχολικά το κουμπολόδι του και να ζητά «κά 'να τσι(γ)άρο» από όσους κάπνιζαν. Παρ'

20. Σύντεκνος, ο : Κουμπάρος από βάπτιση παιδιού.

21. Σκίζες έλεγαν τα κομμάτια των καυσοξύλων που ανοίγονταν με τον μπαλτά, για να καίγονται πιο εύκολα.

22. Ελιπέττι : λέξη τουρκική που σημαίνει περίπου : βεβαίως, φυσικά.

όλο που οι δικοί του, τα παιδιά και από τα εγγόνια του, στα Νικειά και στο Μανδράκι τον φρόντιζαν να μη του λείπει τίποτα, ο καυμένος ο Κωνσταντής όλο και παραπονιόταν για «το χάλι του», κακό επακόλουθο κι αυτό του γήρατος «που δεν έρχεται μόνον...». Νεαρός τότε κι εγώ, όταν βρισκόμουν στο χωριό, μου άρεσε να καθίζω κοντά του, να τον κερνώ καφέ και τσιγαράκι και να τον ερωτώ για τα χρόνια της δράσης του σαν «Πρωτό(γ)ερος» του χωριού, κυρίως ήθελα ν' ακούω τι ιδέα είχε για τον παππού μου, τον Γιώργη τον Σακελλαρίδη²³, που κι εκείνος είχε υπηρετήσει το χωριό σαν «Πρωτό(γ)ερος»²⁴ και την Εκκλησία σαν «Καψιμάλλης»²⁵. Ο παππούς μου βέβαια είχε πεθάνει προ πολλών χρόνων, κατά πολύ νεώτερος από τον Κωνσταντή.

«Ω παι(δ)ί μ-μου, μη μ-μου τα θ-θυμίζεις, περασμένα μεγαλεία... Εσείς που 'στε νέα παιδιά να 'στε καλά, να βρείτε πιο καλά χρόνια μπροστά σας από ό,τι ήύραμεν ν-εμείς με τους μαυρότουρκους²⁶ και τους παλιοϊταλούς²⁷, να βοηθάτε το χωριό μας, (ν)α θ-θυμάστε όμως κι εμανάς τους παλιούς, που εκάναμεν ό,τι ήμπορούσαμε, να μας συγχωράτε και να μας μνημονεύετε».

Ας είναι οι φτωχές αυτές γραμμές μας ένα ευλαβικό μνημόσυνο για την ιερή μνήμη όλων των «παλιών» μας, ξεχωριστά των «επαυμένων», που μέσα σε δύσκολες συνθήκες και αντιξοότητες, έκαμαν το καλύτερο, ανταποκρινομένοι στην εμπιστοσύνη των συγχωριανών μας που τους εξέλεξαν, ξεχωριστά του αξέχαστου ανθρώπου, του Κωνσταντή του Κοντομανώλη.

Ο Γιάννης ο Καμπουράκης *

Το κύριο επάγγελμά του ήταν μαραγκός. Δουλεύοντας στην Πόλη γνω-

23. Γεώργιος Μ. Σακελλαρίδης: Ένας από τους πρώτους νοικοκύρηδες του χωριού μας, με πολλά και καλλιεργημένα χωράφια, όχι μόνο στη Νίσυρο αλλά και στην Καρδάμaina της Κω, όπου με τη βοήθεια και την υποστήριξη του πεθερού του, του Γιώργη Εμμανουηλίδη - Οικονόμου, του μεγαλοκτηματία της Κω, αγόρασε σημαντικές εκτάσεις καλών και αποδοτικών αγροτεμαχίων. Κατ' επανάληψη Δήμαρχος και Εκκλησιαρχής στο χωριό, άφησε παντού τη σφραγίδα της προοδευτικότητας και εργατικότητάς του.

24. Π ρ ω τ ό γ ε ρ ο ς, ο : Ο «πρώτος τη τάξει» Δημογέρον, ο Δήμαρχος.

25. Κ α ψ ι μ á λ λ η ς, ο : Ο Εκκλησιαστικός Επίτροπος. Το κάπως περίεργο αυτό προσεπώνυμο το έπαιρναν γιατί συνήθως σκυμμένοι πάνω στο φως ενός κεριού στο παγκάρι, συνέβαινε να καψαλίζονται κάπως τα μαλλιά ή τα γένια και τα μουστάκια τους.

26 και 27. Με τις λέξεις μαυρότουρκοι ή παλιοϊταλοί, οι παλιοί κάτοικοι της Νίσυρου εννοούσαν τη σλαβιά των Τούρκων και των Ιταλών, αντιστοίχως.

* Ο Γιάννης Μόσχου Καμπουράκης γεννήθηκε στον Έμπορειό. Καλοκάγαθος και ευκολόπιστος άνθρωπος, εξυπηρετικός όσο κανείς άλλος, ήταν ένας από τους πιο αγαπητούς ανθρώπους στο χωριό. Καλός μαραγκός, εξυπηρετούσε πάντα τον καθένα.

ρίστηκε με τη Μαριγώ του Αντώνη²⁸, παντρεύθηκαν κι εγκαταστάθηκαν οριστικά στα Νικειά. Πήγε κι αυτός για ένα διάστημα στην Αμερική, γρήγορα όμως γύρισε πίσω και σε λίγο καιρό, ο Δημητρός τον διόρισε «ποστιέρη»²⁹. Μια φορά την εβδομάδα, ο Μαστρογιάννης, όπως τον έλεγαν συνήθως, κατέβαινε στο Μανδράκι για να φέρει στο χωριό την «πόστα»³⁰. Ήταν ο πιο «αναμενόμενος» άνθρωπος στο χωριό, εφ' όσον αυτός θα έφερνε τα γράμματα από τους ξενητεμένους, κυρίως από την Αμερική, όπου κατά 95% βρίσκονταν οι ξενητεμένοι Νικειάτες, πάλι σε αναλογία 95% από κάθε οικογένεια του χωριού. Ο ερχομός του Μαστρογιάννη ήταν («το γεγονός») της εβδομάδας στη μικρή κοινωνία του χωριού: «Ήρτεν ο Καμπουράκης, έφερον ένα σωρό γράμματα Αμερικάνικα, έφερε και πάκα³¹, στου Θεοχαράκη το γ-καφενέ τα μοιράζει». Είχε τη συνήθεια, μπαίνοντας στο χωριό από τον Καρβουνόλακκο³², να αναγγέλλει σε όσους περνούσε από τα σπίτια τους ότι έχουν γράμμα :

«Καλώς τα δέχτηκες Καλή, έχεις γράμμα Αμερικάνικο, έλα στου Θεοχαράκη να το πάρεις».

Έτσι όλοι σχεδόν τον περίμεναν στου Χαντακιού τον Φούρνο για να πάρουν το γράμμα τους ή να φύγουν απογοητευμένοι όσοι δεν είχαν. Σε όσους του . . . παραπονιούνταν που «(δ)ε μ-μας φέρνεις μ-πιο κι εμάς ένα γράμμα, Μαστρογιάννη», απαντούσε καλοκάγαθα, με τη χαρακτηριστική Εμπορειάτικη προφορά του : «(Τι (ν)α σου κάμω, ηύρα κι (δ)εν σου 'φερα;» Αφού μοιράζε τα «απλά», έδινε και τα «επί συστάσει», πάντοτε με την παρουσία του Δημάρχου, που συνήθως υπέγραφε και σαν μάρτυρας για τους αγράμματους, που κατά κανόνα ήταν τότε οι περισσότεροι από τους κατοίκους. Σε κάθε συστημένο έπαιρνε και το κέρασμά του : «Ένα λουκούμι για τη Μαριγώ, τύλιξέ μου το στο χαρτί», έλεγε στον καφετζή. Ακούραστος και πάντα πρόθυμος, εξυπηρετούσε όλους όσους ήθελαν κάτι από το Μανδράκι :

«Μαστρογιάννη, (θ)α μου φέρεις αυτό το γιαιτρικό απού το Φαρμακείο ;»

«Μαστρογιάννη (θ)α το δώσεις αυτό δα το πακέτο στον Μανώλη το μ-Παρθένη ;»³³

28. Αν τ ώ ν α ρ ο ς, ο : Αντώνιος Γ. Διακονικόλας, ο πεθερός του Καμπουράκη.

29. Π ο σ τ ι έ ρ η ς, ο : Ο αγροτικός ταχυδρόμος, λ. Ιταλική.

30. Π ό σ τ α, η : Το ταχυδρομείο, λ. Ιταλική.

31. Π ά κ ο, το : Το ταχυδρομικό δέμα, λ. Ιταλική.

32. Κ α ρ β ο υ ν ό λ α κ κ ο ς, ο : Το ακραίο στα δυτικά σημεία του χωριού, από όπου ξεκινούσαν και επέστρεφαν από το Μανδράκι, όταν πήγαιναν ποδαρόδρομο 2,30' ώρες μέσω Γκαελιάς και Άργους.

33. Εμμανουήλ Παρθενιάδης, έμπορος και σημαίνουσα προσωπικότητα στο Μανδράκι την εποχή εκείνη.

«(Θ)α μου φέρεις τα παπούτσια μου από τον Χριστοφή;»³⁴

Σε κανένα δεν έλεγε όχι· έτσι πολλές φορές ερχόταν καταφορτωμένος, «κατά ψόφου», όπως λέγαμε στο χωριό. Ακόμα και για την κατσίκια του έφερνε συχνά τρυφερά κλαδιά πρίνου από το 'Αργος³⁵, «(ν)α γκλεουδιάσω^{35α} κι αυτή ν-τη γ-κακομοίρα που μας δίνει κάθε πρωί το γαλατάκι ν-της».

Δεν κουραζόταν να απαντά καταφατικά σε όσους τον ρωτούσαν αν θα πάει στο Μανδράκι : «Μπορώ βρε να μη μ-πάω, αφού 'ναι η δουλειά μου ;»

Μια φορά όμως έχασε την υπομονή του· τον ρώτησε κάποιος : «Δε μ-μου λες Μαστρογιάννη, (θ)α πας θέλει αύριο στο Μαντράκι;» «'Οχι βρε, (δ)ε θ-θα πάω στο Μαντράκι !» «Ε, καλά, πού θα πας;»

«Στην Αστροπαλιά³⁶ θα πάω μωρέ, έχεις καμμιά παραγγελιά για τον Τσατσαρώνια ;»³⁷

Μαζί με άλλους μαραγκούς, αναλάμβαναν να «σχίσουν λαττάδες» που κάθε χειμώνα έβρισκαν πολλοί στις παραλίες. Μια φορά έσχιζε λαττάδες³⁸ με τον Κωστή τον Φούγιαξη³⁹, ενώ ο Μαστροδημήτρης, η Μορτάρα⁴⁰, τους παρακολουθούσε. Για μια στιγμή, ξέφυγε το πεσάκι⁴¹ από τη γραμμή και ο Φούγιαξης, που 'χε ζήσει πολλά χρόνια στην Αμερική, λέγει στ' αγγλικά : «Τζίζιάς Κράιστ !» (Ιησού Χριστέ). «Χατς τσου μάρε (τι συνέβη) σύντεκνε ;» ερωτά ο Καμπουράκης. Κι ο Μαστροδημήτρης, που κι εκείνος είχε ζήσει στην Αμερική, αφού κοίταξε και βεβαιώθηκε ότι δεν έγινε κάτι το σοβαρό, συμπλήρωσε κι εκείνος στ' αγγλικά με τη χαρακτηριστική βραδυγλωσσία του : «Δατς-δατς νάθιγκ !» (δεν είναι τίποτα).

Στα καφενεία τα βράδυα ο Καμπουράκης έπαιζε χαρτιά, έπαιζε πάστρα⁴² όχι φυσικά για χρήματα, μόνο για τον καφέ. Και ήταν σωστή απόλαυση το να παρακολουθούν τον Καμπουράκη όταν έπαιζε χαρτιά με τις εκρήξεις ενθουσιασμού ή αγανακτήσεως, ανάλογα με το πώς του «ερχόταν το χαρτί».

34. Χριστοφής Κορωναίος, ο καλύτερος παπουτσης στο Μανδράκι την εποχή εκείνη.

35. 'Α ρ γ ο ς, το : Αγροτική τοποθεσία της Νισύρου, στο δρόμο του Μανδρακιού.

35α. Γ κ λ ε ο υ δ ι ά ζ ω, ρ. φιλοδωρώ, φιλεύω κάποιον.

36. Α σ τ ρ ο π α λ ι ά, η : Έτσι έλεγαν την Αστυπάλαια.

37. Τ σ α τ σ α ρ ώ ν ι α ς, ο : Μ. Β. Τσατσαρώνης, εξαιρετος Νισύριος γιατρός που υπηρέτησε πολλά χρόνια στην Αστυπάλαια.

38. Λ α τ τ ά δ ε ς, οι : Ογκώδη κομμάτια ξυλείας, από τα οποία έβγαζαν σανίδες ή κατρόνια, «τους έσχιζαν οι μαραγκοί». Κάθε χειμώνα με τις σοροκιάδες, η θάλασσα εξέβραζε πολλά τέτοια κομμάτια στα παράλια.

39. Φ ο ύ γ ι α ξ η ς, ο : Κ. Δ. Φούγιαξης, μαραγκός και αξιόλογος παράγων.

40. Μ ο ρ τ ά ρ α, η : Δ. Ν. Κόκκινος, άριστος μαραγκός και επιπλοποιός, πήρε το προσεπώνυμο Μορτάρα στην Πόλη, όπου «έκαμνε τον μόρτη» στα νιάτα του.

41. Π ε σ ά κ ι, το : Το μεγάλο ειδικό πριόνι για το σχίσιμο των ξύλων.

42. Π ά σ τ ρ α, η : Απλό κι εύκολο παιγνίδι με χαρτιά.

Ξεσπούσε σε φωνές σαν μικρό παιδί, όταν τύχαινε μια πάστρα ή οποιαδήποτε άλλη ευχάριστη φάση του παιγνιδιού, ενώ αντίθετα όταν έχανε ήταν όλο θυμό και αγανάκτηση. 'Όταν μετρούσαν τους πόντους, που στην πάστρα αρχίζουν από το «τρεις τα χαρτιά», για όποιον έχει τα περισσότερα φύλλα, ο Καμπουράκης συνήθιζε να λέει μεγαλοφώνως : «τρεις από τον 'Αλυττα⁴³ ή τρεις από το Κατουρί⁴⁴ ή τρεις από το Πεрнаλλί⁴⁵, ανάλογα με τη γειτονιά που έμενε ο συμπαίκτης του. 'Όταν στα καφενεία γινόταν κάποια συζήτηση για οικοδομοτεχνικά προβλήματα, ο Καμπουράκης ήθελε να 'χει πάντοτε το λόγο, πολλοί τον πείσμωναν και διασκέδαζαν με τις εκρήξεις θυμού εκ μέρους του, που όμως ήταν πάντοτε προσωρινές, γιατί ο Καμπουράκης ήταν άνθρωπος με πολύ καλή καρδιά. 'Ένα βράδυ είχαν συζήτηση για το φούρνο του Σταυριανού του Διακοβασίλη, που συνεχώς χαλούσε ο πάτος⁴⁶ του, προφανώς από τα ακατάλληλα υλικά που έβαλαν οι μαστόροι⁴⁷. «Βρε βαφτιστικιέ, εγώ σου λέω να φέρεις ένα μάστορη από τον Εμπορειό, αυτοί εδώ (δ)εν τα καταφέρνουν». «'Ιν-ναί Νούννο μου, καλά μου τα λες, εγώ όμως λέω να πάρω εσένα πιο καλά». «Βρε βαφτιστικιέ, είντα μ-που λες ; Εμένα θα πάρεις που 'μαι μαραγκός ;» «'Ιν-ναί Νούννο μου, εσένα θα πάρω. Λέω να κάμω το μ-πάτο του φούρνου μου με . . . σανίδες για να βρω το σελαμέττι⁴⁸ μου !» «Βρε λωλλέ», φώναξε έξαλλος ο Καμπουράκης, «αμμ' (δ)ε θ-θα καούν οι σανίδες με τη φωτιά ; Βρε παιδιά ελάτε να δείτε ένα λωλ-λό ! Ε, την άχαρη τη βαφτιστικιά μ-μου με τον λωλλόν άντρα μ-που πήρε !» Καταλαβαίνετε το γέλιο που επακολούθησε εξαιτίας της «πρότασης» του Σταυριανού, που είναι κι αυτός ένα μεγάλο πειραχτήρι. . .

Το Γιαννιό⁴⁹

'Όλοι μας τον θυμούμαστε, με το κομμένο από τον καρπό δεξί χέρι, κουτσό, να περπατά στηριγμένος στη χοντρή μαγκούρα του, «πανταχού παρόντα» σε κάθε «επείγον περιστατικό» να προσφέρει τις πρώτες ιατρικές βοήθειες, γιατί πέρα από τ' άλλα, το Γιαννιό ήταν και ο «εμπειρικός γιατρός» και ο

43, 44, 45. Ονόματα που έχουν διάφορες γειτονιές των Νικειών.

46. Πάτος, ο : 1) Η επιφάνεια του φούρνου στην οποία τοποθετούνται τα ψωμιά για ψήσιμο. 2) Ο πυθμένας της βιστέρνας. 3) Τα απλωμένα σταφύλια στον ήλιο προτού να τα πάρουν στο λινό για πάτημα.

47. Μαστόροι, οι : Εδώ εννοεί τους οικοδόμους.

48. Σελαμέττι, το : Λέξη τουρκική, που σημαίνει την ησυχία, την ειρήνη, από τη λέξη σελάμ=ειρήνη.

49. Γιαννιό, το : Γιάννης Β. Βαρκανής, ο πιο διάσημος κουτραπαζής στα Νικειά και επίσης ο «εμπειρικός γιατρός» του χωριού για πολλά χρόνια.

κτηνίατρος του χωριού. Από πολύ μικρός είχε ψύχωση με τα «κουτραπάντα»⁵⁰ και γενικά με ό,τι ήταν απαγορευμένο από τις Αρχές : λαθροκυνηγός, λαθροψαράς δυναμιτιστής, διακινητής μεγάλων ποσοτήτων καπνών προς τη Σύμη, τη Χάλκη και τη Ρόδο. Σ' όλα αυτά το Γιαννιό ήταν ο πρώτος που «άφησε ιστορία» στο χωριό, τα χρόνια της Τουρκοκρατίας κυρίως. Ήταν άσσος σε εφευρετικότητα, σε ό,τι αφορούσε την απόκρυψη και την εμπορία των καπνών, που κάτω από τη μύτη των καταδιωκτικών αρχών, των ζαφτιέδων⁵¹, που τον κυνηγούσαν με παντού, χωρίς όμως να τον πιάσουν ποτέ με πράμα⁵² αξίας. Επειδή φοβόταν και υποψιαζόταν όλους τους συγχωριανούς του να μη προδώσουν τους κρυψώνες του, επινόησε τον πιο μακάβριο κρυψώνα που μπορεί να φαντασθεί κανείς : Στο κοιμητήριο του χωριού, στον 'Αη Γιώργη, υπήρχε μέχρι πριν από μερικά χρόνια το «χωνευτούρι»⁵³, ένας υπόγειος χώρος, όπου έριχναν τα κόκκαλα ύστερα από κάθε εκταφή. Από μια μικρή είσοδο, κατάλληλα καμουφλαρισμένη, το Γιαννιό έμπαινε στο χωνευτούρι, και μέσα στα κόκκαλα έκρυβε τα πακέττα των καπνών, βαλμένα μέσα σε σάκκους ! 'Όταν είχε πελάτες, πήγαινε νύχτα πάντοτε στον 'Αη Γιώργη και τους έφερνε το πράμα που του ζητούσαν. Μια βροχερή ημέρα ενταφιάσθηκε μια γρηούλα Νικειάτισσα στο Νεκροταφείο του Αγίου Γεωργίου. Το βράδυ της ίδιας ημέρας, μια εξαδέλφη της πεθαμένης, η Αντωνάρενα⁵⁴, γυρνούσε από το χωράφι, φορτωμένη τ' άλετρά της⁵⁵ και ο δρόμος την έφερε να περνά έξω από το Νεκροταφείο. Ήταν σούρουπο και το Γιαννιό τακτοποιούσε στον κρυψώνα του, μέσα στο χωνευτούρι, μερικά πακέτα καπνά, για ένα μουστουρή του⁵⁶, που τον περίμενε στο σπίτι του. Επτόθεκεν⁵⁷ η καυμένη η Αντωνάρενα τ' άλετρα χάμου στο δρόμο, γύρισε προς την εκκλησία κι έκαμε το σταυρό της, σκέφθηκε και την εξαδέλφη της που είχε ενταφιασθεί πριν λίγες ώρες και επειδή έβρεχε κι ο νους της ήταν στα σπίτια του χωριού που έσταζαν⁵⁸ κάθε φορά που έβρεχε συνεχώς και φώναζε : «'Αχαρη αξα(δ)έρφη μου, στάζει το μαυρόσπιτό σ-σου α(π)όψε ;»

50. Κ ο υ τ ρ α π ά ν τ α, τ α : Τα είδη που εμπορεύονταν λαθραία, προς αποφυγή φόρων.

51. Ζ α φ τ ι έ δ ε ς, ο ι : Οι Τούρκοι χωροφύλακες στα χρόνια της σκλαβιάς.

52. Π ρ ά μ α, τ ο : Το κάθε είδους εμπόρευμα που πουλούσαν λαθραία.

53. Χ ω ν ε υ τ ο ύ ρ ι, τ ο : Το χωνευτήριο του νεκροταφείου του χωριού.

54. Α ν τ ω ν ά ρ ε ν α, η : Ανθούσα, χήρα Αντωνίου Διακονικόλα.

55. Α λ ε τ ρ ά, τ α : Το άροτρο κι ο ζυγός μαζί.

56. Μ ο υ σ τ ο υ ρ ή ς, ο : Ο πελάτης, λέξη τουρκική.

57. Ε π τ ό θ ε κ ε, ρ. : αποθέτω, λέξη συνηθισμένη πολύ στα Νικειά, που σημαίνει αποθέτω το φορτίο που σηκώνω για λίγη ανακούφιση.

58. Έ σ τ α ζ α ν, ρ. : στάζω. Τα νερά των βροχών συνήθως ξεπερνούσαν από τη

Το Γιαννιό που άκουσε, βρήκε την ευκαιρία να την κάμει να φύγει όσο το δυνατό πιο γρήγορα, απαντά προσποιούμενος τη φωνή της πεθαμένης : «Ίν-ναί, άχαρη αξα(δ)έρφη μου, στάζει το μαυρόσπιτο που μ' εβάλασι». Τρομοκρατημένη η καύμένη η Αντωνάρενα, πήρε δρόμο για το σπίτι της, πρώτα για ν' αλλάξει βρακί, που κατουρήθηκε από το φόβο της, κι αμέσως μετά να τρέξει στου παπα-Νικόλα ⁵⁹το σπίτι, για να του πει ότι «η (α)ποθαμμένη εβαρδαλάκεψε⁶⁰ και να πά(ει) (ν)α της διαβάσει καμμιάν ευχή πά(νω) στο μνήμα ν-της». Φυσικά, ο φρόνιμος παπα-Νικόλας της εξήγησεν ότι δεν βαρδαλακκεύουν οι αποθαμένοι, μάλλον κάποιος θα την πείραζε.

Έτσι την καθησύχασε και το επεισόδιο σιγά-σιγά ξεχάσθηκε μέχρι που το ίδιο το Γιαννιό το έδωσε . . . στη δημοσιότητα μετά από αρκετό καιρό. Γύρω στα 1922, στην ακμή της δράσεώς του σαν λαθροψαράς με δυναμίτες, πήγε μια ημέρα στ' Αυλάκι⁶¹ να φέρει «κάνα ψάρι». Πάνω από του Σκούρτου⁶² πήρε το μάτι του μια καλή «ψαριά»⁶³ ακριβώς έξω από το Μικρό Μπάτσου-λα⁶⁴, έτρεξε, έφθασε στο μουράγιο και βιαστικά ετοίμασε «μια φωτιά»⁶⁵ κι ανέβηκε σ' ένα βράχο για να τη «ρίξει»⁶⁶ «πά(νω) στα ψάργια». Μια καθυστέρηση λίγων δευτερολέπτων στάθηκε μοιραία για το Γιαννιό : ο δυναμίτης έσκασε στο δεξί του χέρι που κυριολεκτικά το διέλυσε ! Οι λίγοι που έτυχε να βρεθούν εκεί, έτρεξαν αμέσως να τον βοηθήσουν, ψυχραιμος όμως το Γιαννιό ζήτησε ένα μαχαίρι, το πήρε, έκοψε ο ίδιος το διαλυμένο από τον καρπό χέρι, το πέταξε στη θάλασσα λέγοντας με πικρό χαμόγελο : «φάτε κι από μένα κακόμοιρα ψάρια !» Έστειλε ένα να πάει στο Μανδράκι να φέρει το γιατρό, τον Μανώλη τον Σακλαρίδη⁶⁷, να του ράψει το τραύμα του και κατόπι παρακάλεσε να του κλώσουν⁶⁸ και να του βάλουν στο στόμα του αναμμένο ένα τσι-

στέγη των σπιτιών, που ήταν με χώμα και στύψη από το ηφαίστειο και έσταζαν μέσα σ' όλους του χώρους του σπιτιού.

59. Ο Νικόλαος Σκούρτος ή Πρωτόπαπας, πολλά χρόνια εφημέριος Νικειών.

60. Εβαρδαλάκεψε, ρ. : βαρδαλακεύω, που θα πει βρυκολακιάζω.

61. Αυλάκι, το : Το μικρό λιμανάκι στα νότια του χωριού.

62. Σκούρτου, του : Το σπίτι του Ν. Μ. Σκούρτου στ' Αυλάκι, πάνω σε ύψωμα.

63. Ψαριά, η : Πολλά ψάρια μαζί, στόχος για κάθε ψαρά.

64. Μικρός Μπάτσουλας, ο : Ένα σημείο του «μώλου» του μικρού λιμανιού.

65. Μια φωτιά, η : Ένα κομμάτι δυναμίτη με το καφούλι του.

66. Ρίξει, ρ. : ρίχνω, εξαπολύω τον δυναμίτη.

67. Εμμανουήλ Δ. Σακλαρίδης, Ιατρός πού έζησε σαν γιατρός όλη τη ζωή του στη Νίσυρο, προσφέροντας τις υπηρεσίες του σ' όλα τα χωριά με εξααιρετική προθυμία κι ευσυνειδησία πάντοτε.

68. Κλώσουν, ρ. : κλώθω, στρίβω το τσιγάρο από χύμα καπνό με σιγαρόχαρτο.

γάρο. Με τη βοήθεια των ολίγων που ήταν εκεί, ξεκίνησε για το χωριό, περπατώντας περίπου μια ώρα, με το ακρωτηριασμένο χέρι κρεμασμένο στο λαιμό του μ' ένα κομμάτι πανί. Εκεί ήρθε κι ο γιατρός από το Μανδράκι, του έδωσε τις πρώτες βοήθειες, έδωσε οδηγίες στην κόρη του και στις εγγονές του πώς να του το αλλάζουν και στη συνέχεια συσκέφθηκε με το Δήμαρχο τον Δημητρό, πώς να δικαιολογήσουν στους Ιταλούς το ατύχημα. Και αυτή τη φορά ο Δημητρός τα κατάφερε να πείσει τους Ιταλούς ότι δεν το έπαθε από δυναμίτη, αλλά από πέσιμο σε κάτι κοφτερά βράχια της παραλίας του Αυλακιού. Ο Μαρσεσάλος ^{68α} της Νισύρου τότε, κάποιος Τραβάνι, θέλοντας την ησυχία του, αρκέστηκε στα λόγια του Δημητρου και δεν έδωσε συνέχεια στην εξακρίβωση των αιτίων του ατυχήματος.

Πολύ γρήγορα το Γιαννιό ανέρρωσε, βγήκε στα καφενεία και ξαναβρόχε την παλιά του αισιοδοξία. Σε ένα χρόνο, ξανάπιασε τουφέκι, δυναμίτες όμως δεν ξανάπιασε, άλλωστε ήταν πια και η ηλικία του περασμένη, έτσι δεν είχε πια κουράγιο για περιπέτειες με τη θάλασσα. Εξακολουθούσε να κάνει τον εμπειρικό γιατρό και να γιατρεύει με αλειφές δικής του επινοήσεως, πολλά περιστατικά δερματοπαθειών, έκανε έμπλαστρα για στραμπουλήγματα και για σπασίματα, γιάτρευε και τα ζώα που αρρωστούσαν, ήταν δε ο πιο ικανός στο «μουνούχισμα» όλων των ζώων. Στα χρόνια του πολέμου, που ήταν και τα τελευταία χρόνια της ζωής του, το Γιαννιό έπαιρνε τακτικά εμβάσματα μέσω της Ιταλικής Τράπεζας της Ρόδου, από τα παιδιά του που ήταν στην Αμερική. Σε κάθε απόδειξη της Τράπεζας, είχε μια κόκκινη σφραγίδα με τη λέξη «Βίντσερε», που σημαίνει «θα νικήσουμε», ήταν ένα από τα πολλά ανόητα σλόγκαν του Μουσσολίνι. Φαντάζεστε πόσο διασκέδαζε το Γιαννιό με το σλόγκαν αυτό, που σιγά-σιγά το έκαμε και δικό του σλόγκαν προσθέτοντας το Νικειάτικο πρόθεμα «μαυρο-βίντσερε». Πρέπει να πω ότι τις «ιατρικές του» γνώσεις τις χρεωστούσε το Γιαννιό σ' ένα μικρό χειρόγραφο βιβλιαράκι του διδασκάλου και ολίγο ιατροφιλόσοφου Δημήτρη Μιχαηλίδη από τη Σύμη, του πιο γνωστού με το προσεπώνυμο Πολεμικός, που παντρεύθηκε στα Νικειά με τη Μαριγώ του Μαστρομιχάλη, το οποίο δεν ξέρω πώς έπεσε στα χέρια του Γιαννιού.

Το Γιαννιό, κατοικώντας στην Κάτω Γειτονιά, περνούσε τα βράδια του στο γειτονικό του καφενείο, στο «Καζίνο» του Μανώλη του Κοντομανώλη⁶⁹,

68α. Μαρσεσάλλος, ο: Ο Ιταλός Αστυνόμος με βαθμό Ανθυπαστυνόμου Β'.

69. Μανώλης Ν. Κοντομανώλης: ο μεγαλύτερος νοικοκύρης στα Νικειά από το γάμο του με τη Μαριγώ Γ. Σακελλαρίδη, σημαντικός παράγων του χωριού, που το υπηρέτησε σαν Δήμαρχος κι Εκκλησιαάρχης, ο αξέχαστος Καζινιέρης με το μεγάλο καφενείο του στην Κάτω Γειτονιά.

του πιο γνωστού με το όνομα Καζινιέρης. Στα «Πάνω Νούμερα», όπως έλεγαν τα καφενεία που βρίσκονταν στην Πόρτα, πήγαινε μόνο κάθε Κυριακή μετά από την Εκκλησία για τον καφέ του. Πρέπει να το πούμε κι αυτό : το Γιαννιό ήταν εξαιρετικά θρησκος και φιλακόλουθος, δεν έλειπε από την Εκκλησία καμιά Κυριακή ή εορτή, είχε μόνιμα το στασίδι του στ' αριστερά, κάτω από τον άμβωνα. Μια Κυριακή λοιπόν μπήκε στο καφενείο του Μιχάλη του Μίχαλου⁷⁰ (έμπαινε σε όλα («εκ περιτροπής»)) και παράγγειλε τον «βαρύ γλυκό» του στο Μίχαλο, σε μια στιγμή που το καφενείο ήταν γεμάτο κι όλοι περίμεναν τον καφέ τους.

«Καλά Γιαννιό, κάτσει» του απαντά ο Μίχαλος. Το Γιαννιό κάθισε σε μια γωνιά και περίμενε. Έβλεπε όμως ότι ο Μίχαλος τον άφηνε τελευταίο, σερβίροντας τον καφέ σε άλλους που 'χαν έρθει στο καφενείο μετά από εκείνον.

«Ω Μιχάλη, περιμένω το γ-καφέ μου, γιάντα με ξεχνάς».

«Καλά Γιαννιό, θά'ρτει κι εσένα η σειρά σου, περίμενε».

Το Γιαννιό όμως δεν μπορούσε να περιμένει άλλο, σηκώνεται πάνω, πιάνει επιδεικτικά στα δυο του δάκτυλα ένα γρόσι^{70α}, το επιδεικνύει στο Μίχαλο και του λέγει : «Λωλ-λός είμαι να σε περιμένω Μιχάλη, ατουδά 'σαι γροσάκι μ-μου ; έχει κι άλλα καφενεία, φεύγκω, γεια σας».

Ο Μίχαλος τον κοίταζε ψύχραιμα και του απαντά με το συνηθισμένο επιτακτικό ύφος του : «Τ' είπες Γιαννιό ; ατουδά 'σαι γροσάκι μ-μου ; Εδώ 'σαι καφέδαρέ μου ! Πάεννε αλλού, πάεννε όπου θέλεις και να μας . . . γράφεις, ξέρω το, όπου να πας Γιαννιό μου, εδούα θα γυρίσεις πάλε . . . Και κοίταξε να 'ρχεσαι πιο ν-νωρίς για να πιάνεις σειρά, όποιαν Κεργιακή έρχεσαι στο γ-καφενέ μου».

Ο Αντώνης ο Μωρός⁷¹

Ποιος από μας τους κάπως «παλιούς» Νικειάτες δεν θυμάται τον Αντώνη το μ-Μωρό ; Ποιος δεν θυμάται τον αξέχαστο εκείνο μικροκαμωμένο αν-

70. Μιχάλης Ν. Μίχαλος : ο αξέχαστός μας καφετζής στην Πόρτα, με το μικρό καφενείο του, το ΚΑΦΕ ΠΙΖΑ, όπως το λέγαμε στα χρόνια των Ιταλών. Αξέχαστη η περιποίησή του, οι ανεπανάληπτοι μεζέδες αλλά και οι πάντοτε δικαιολογημένες εκρήξεις θυμού του, για τα «κακάως κείμενα» του χωριού, που σαν κοινοτικός παράγοντας ήθελε να τα διορθώνει, πράγμα πολύ δύσκολο για τη νοοτροπία των τότε κατοίκων του χωριού μας.

70α. Γρόσι, το : Το ιταλικό εικοσάλεπτο της εποχής εκείνης.

71. Αντώνιος Η. Ηλιάδης, από την Αντιμάχεια της Κω. Καταγόταν από την οικογένεια Καραθωμά, παιδί του Ηλία ή Λιαμή Καραθωμά, έτσι καθ' υπόδειξη του δασκάλου και του δημάρχου, το όνομά του έγινε Ηλιάδης, όνομα που διατήρησε ο γιος και τα εγγόνια του. Οφείλει το προσεπόνυμο «Μωρός» (αντί «Μωρό») στο πολύ κοντό του ανάστημα.

θρωπάκο, που «όσο μπόι τού 'λειπει» τόση εξυπνάδα —και πολλές φορές πονηριά— είχε ; Μικρό κι αμούστακο παλικαράκι ήρθε κι εκείνος στο Νησί μας από την Αντιμάχεια της Κω, για να δουλέψει στα Μεταλλεία του Ράλλη⁷², να βοηθήσει τη φτωχιά οικογένειά του, να πιάσει κι εκείνος «ένα γρόσι» στην τσέπη του. Τον βόλευε να μένει στα Νικειά, για να 'ναι πιο κοντά στο μεταλλείο του Ηφαιστείου. Οι φιλόξενοι πάντοτε Νικειάτες τον αγκάλιασαν, τον βοηθούσαν να μη νοιώθει «ξένος» και τελικά τον πάντρεψαν στο Χωριό με την Ελένη Δ. Ορφανοπούλου⁷³, την «Ελένη του Μελίτ-τακα», όπως ήταν πιο γνωστή. Πήρε κι εκείνος προίκα λίγα χωράφια κι ένα σπίτι, έγινε κι εκείνος «Νοικοκύρης» στο χωριό. Όμως νοικοκύρης τρίτης κατηγορίας, αφού τα «χωραφάκια» του, όπως τα έλεγε, δεν απέδιδαν και πολλά πράγματα. Έξυπνος, εργατικός και εφευρετικός ο Αντώνης, πρόσεξε ότι στο χωριό χρειαζόταν ένας λούστρος κι ένας ντελάλης για τη Δημαρχία. Με την υποστήριξη του Δημητρού, ανέλαβε και τις δύο δουλειές : Να γυαλίζει τα παπούτσια των συγχωριανών του, να διαλαλεί ό,τι τον όριζε ο Δήμαρχος, επί πλέον να είναι κι ο μόνιμος κλητήρας στη Δημαρχία. Έτσι, κάθε Κυριακή ή εορτή τον βλέπαμε μπροστά στην Εκκλησία μας, στην Πόρτα, με το «κασελλάκι του», να γυαλίζει τα παπούτσια των νέων ανδρών και γυναικών ή τα «ποι(δ)ήματα» των ηλικιωμένων νοικοκύρηδων του χωριού. «Φεύγει ο ξένος, ελάττε», φώναζε. Και όταν βεβαιωνόταν ότι όλοι οι συγχωριανοί πέρασαν για την Εκκλησία, έπαιρνε το κασελλάκι του στο σπίτι του κι ερχόταν στην Εκκλησία ν' ανάψει το κεράκι του και να πάρει τη «μ-μερίδα των γονιών του». Όταν γεννήθηκε το μοναδικό του παιδί, ο Ηλίας, ο Αντώνης έτυχε να πάει στην Πόλη σαν «ταχυδρόμος», για ν' αντικαταστήσει τον τακτικό ταχυδρόμο, τον Γιώργη τον Ασφενδιανό⁷⁴, πρώτο ξάδελφό του από τις γυναικές τους. Στην Πόλη, που τότε ήταν συγκεντρωμένοι όλοι οι ξενητεμένοι Νισύριοι, ο Αντώνης έτυχε μιας πολύ καλής υποδοχής από τους εκεί Νικειάτες, πολλοί από τους οποίους ήταν και στενοί συγγενείς του από τη γυναίκα του, και καλά αποκαταστημένοι στην Πόλη. Έτσι, ο Αντώνης δε ξόδευσε ούτε «γρόσι» για ύπνο και φαγητό, πήρε ένα σωρό δώρα από όλους κι εγύρισε παν-

72. Μεταλλεία του Ράλλη. Τα μεταλλεία θειαφιού που εκμεταλλεύθηκε στις τελευταίες δεκαετίες του περασμένου αιώνα (Βρείπια των εγκαταστάσεών του σώζονται στον Ραμό, στον Κοκκινόματο και στην Αγία Ειρήνη, τις γνωστές αγροτικές περιφέρειες του Νησιού μας) ο επιχειρηματίας Στέφανος Ράλλης από τη Χίο.

73. Ελένη Δ. Ορφανοπούλου, του Μελίτ-τακα, όπως ήταν γνωστός, προσεπώνυμο που του έδωσαν για την εργατικότητά του «σαν μελίτ-τακας» (μήρυγκας).

74. Γ. Στ. Ασφενδιανός, ο Γιώργης Γερασκήλης, παιδί του Σταμάτη Γερασκή από το Ασφενδιού της Κω, που λόγω καταγωγής μετονομάστηκε σε Ασφενδιανό, έπιθετο που φέρουν τα παιδιά του και τα εγγόνια του.

ευτυχής στο χωριό μας, φέρνοντας σε όλους από τους δικούς τους του απαραίτητο αποδοσήμι.

Για το θεσμό του «ταχυδρόμου» εκείνη την εποχή, πρέπει να πω μερικά, έτσι για να κατατοπίζεται ο αναγνώστης στις τότε συνθήκες της ζωής. Στην Πόλη, έβρισκαν τότε καταφύγιο όλοι οι φτωχοί από τα Νησιά και από τα χωριά μας, που ήταν βέβαια και οι περισσότεροί τους. Πολλά νέα παιδιά πήγαν στην Πόλη για να μάθουν κάποια τέχνη, ή να μάθουν γράμματα, ακόμα όμως και να εργασθούν σκληρά, να βοηθήσουν τους γονείς και τ' αδέρφια τους, κυρίως όμως τις αδελφές, που ήταν «αδύνατο μ-μέρος». Οι συγκοινωνίες της τότε εποχής δεν ήταν καθόλου εύκολες, όπως σήμερα, τα καράβια δεν προσήγγιζαν (και τότε) τη Νίσυρο, η συγκοινωνία γινόταν με μεγάλα καϊκια, όπως «η μπρατσέρα του καπετάν-Μουλλού»⁷⁵. Έτσι οι Δήμαρχοι των Νησιών και των χωριών διόριζαν «ταχυδρόμο», ένα έμπιστο πρόσωπο, να παίρνει και να φέρνει από την Πόλη («τ' αποδοσήμια») για τους ξενητεμένους, δυό φορές τον χρόνο τακτικά (Χριστούγεννα και Λαμπρή) και εκτάκτως όταν χρειαζόταν. Ταχυδρόμοι στα Νικειά εχρημάτισαν οι : Γιώργης Γ. Γερασίμου⁷⁶ και Γιώργης Στ. Ασφενδιανός, μετά δε από την παραίτηση του τελευταίου, ο Δημητρός διόρισε τον Αντώνη, ο οποίος σαν τους προκατόχους του υπηρέτησε τους συγχωριανούς μας «τιμίως και ευσυνειδήτως». Βέβαια μετά την επικράτηση των Ιταλών, η εξυπηρέτηση με τον «ταχυδρόμο» καταργήθηκε.

Ο Αντώνης είχε δυνατή και μελωδική φωνή (όπως άλλωστε οι περισσότεροι από τα χωριά της Κω), οι «διαλαλισμοί» του έμειναν αξέχαστοι. Ανεβασμένος στο πιο υψηλό σημείο του χωριού, στο «ξατάκι της Παναγιάς»⁷⁷, διαλαλούσε : «Ακούσετε μικροί μεγάλοι, όποιος θέλει να πάει στ' Αυλάκι να ψουνήσει από τον Καπετά Γιώργη τον Μπαλαλή⁷⁸, τον Συμιακό, αλεύρι Βουργάρικο⁷⁹, εικοσπέντε φράγκα το τσουβάλλι, Αυστραλέζικο⁸⁰ σεράντα φράγκα το τσουβάλλι, ζάχαρη δύο φράγκα η οκά, βό(υ)τυρο 3 φράγκα η οκά) και ούτω καθ' εξής.

75. Μεγάλο δικάταρτο ιστιοφόρο, που ανήκε στον Κ. Μουλλό, με πλοίαρχο τον ίδιο, που εξυπηρετούσε μεν τους Νισύριους, δεν έλειπαν όμως και οι μεγάλες ταλαιπωρίες τους μ' αυτό, μέχρι που ναυάγησε και καταστράφηκε στο Γυαλ-λί. Βλέπε Ηρ. Μ. Καραναστάση, «Χρονικό μιας Οικογένειας», Αθήνα 1977, σελίδες 156 - 163.

76. Γ. Γ. Γερασίμου, ο πιο γνωστός σαν Γιώργης του Γεράσιμου, σημαντικός παράγων του χωριού στην εποχή του.

77. Ξατάκι της Παναγιάς, το : Ο εξώστης του δεύτερου ορόφου του κτιριακού συγκροτήματος των βοηθητικών χώρων της Εκκλησίας μας, όπου και το παλιό Δημαρχείο.

78. Γ. Π. Μπαλαλής, ο : Συμιακός εμποροπλοίαρχος, γνωστός σ' όλη τη Νίσυρο, ξεχωριστά στα Νικειά, όπου επί ένα χρόνο παρέμεινε η οικογένειά του.

79 - 80. Βουργάρικο, το, και Αυστραλέζικο, το : Άλευρα που μας έφερναν παλαιότερα από τη Βουλγαρία και Αυστραλία, αντιστοίχως.

Ο αξέχαστος Δημητρός⁸¹ δεν άφηνε ευκαιρία να πειράξει τον Αντώνη, κυρίως όταν μαζί του έπινε την κουκ-κουζίνα του σε ένα από τα καφενεία του χωριού. Μια φορά του λέει :

«Βρε Αντώνη, καλά λέει ο λό(γ)ος, ότι εσείς οι κοντοί έχετε για μεγάλη φωνή, για μεγάλη ψ... , εσύ, την γειά σ-σου νά 'χεις, έχεις πραγματικά, πραγματικά μεγάλη φ-φωνή!»

«Έννοια σου, Δημητρώ, εγώ τα 'χω και τα δύο !...»

Ήμουν νεανίας, γύρω στα 15 μου, και μαζί με τον πατέρα μου του ζευγαρίζαμε το χωράφι του στο Βόθρο⁸². Εκείνο τον καιρό είχε φύγει για τη Ρόδο ο αδελφός μου ο Γιώργος και άλλα παιδιά από τα Νικειά, πράγμα που αρκετά με στενοχώρησε, γιατί δεν μπορούσα να φύγω κι εγώ, πράγμα που το διατύπωνα σε κάθε περίπτωση. Θυμούμαι λοιπόν ότι, σαν καθήσαμε να φάμε το μεσημέρι μέσα στο αλώνι του χωραφιού κι εγώ άρχισα πάλι «τη μουρμούρα», ο Αντώνης μου είπε :

«Έ κακόμοιρο μ-παι(δ)ί, ξέρεις τον λό(γ)ο που λέει ανάτ-θεμα την ξένη δουλειά, την μ-πιο καλή δουλειά, πόσο μ-μάλλο την κακή ; (δ)εν τον ηξέρεεις, (θ)α πας θέλει κι εσύ στη ρ-Ρόδο και θα δεις, αν 'ποθάνω, (θ)α μου τ-θυμάσαι...».

Σε δύο χρόνια βρέθηκα κι εγώ στη Ρόδο, μπήκα στη δουλειά, δουλεύοντας σ' ένα εξοχικό κέντρο στο Ροδίσι πολύ σκληρά : τα έκαμνα όλα, καθαριστής, γκαρσόνι, καφετζής, ακόμη και μάγειρας, δούλευα γύρω στις 18 ώρες το εικοσιτετράωρο, 7 ημέρες την εβδομάδα... Τα λόγια του Αντώνη μου έρχονταν τακτικά στο μυαλό μου, πόσο σωστά ήταν ! Όταν έστειλα το πρώτο καλάθι με «γλυεούδια»⁸³ στο σπίτι μας με το Μανωλιό, έβαλα μέσα και μια «κούτα» τσιγάρα (των 100) για τον Αντώνη, έγραψα δε πάνω στην κούτα : «Ανάθεμα την ξένη δουλειά, ακόμα και την πιο καλή δουλειά... , πόσο δίκαιο είχες μπάρβα» (ήταν από τη γυναίκα του πρωτοεξάδελφος της από μητρός γιαγιάς μου, γι' αυτό τον έλεγα μπάρβα). Όταν μετά από 2 χρόνια γύρισα στη Νίσυρο, και φυσικά του έφερα πάλι λίγα «γλυεούδια», μου λέει : «βρε σ-συ, εσύ θα γίνεις μια μέρα σπουδαίος άθ-θρωπος !»

«Γιάντα,» τον ερωτώ. «Γιατί θυμήθηκες τα λόγια μου, εμένα του αγράμματου».

Στα 1938 ο Αντώνης ύστερα από σύντομη αρρώστεια πέθανε. Μετά τον ενταφιασμό του στον Άη Γιώργη, πήγαμε στο καφενείο του Παναγιώτη του

81. Δ η μ η τ ρ ό ς, ο : Δημήτριος Ι. Χαρτοφύλης, ο επί 25 χρόνια Δήμαρχος στα Νικειά, ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες του Νησιού.

82. Β ό θ ρ ο ς, ο : Αγροτική τοποθεσία στα Ν.Δ. του χωριού, πάνω από τη θάλασσα.

83. Γ λ ε ο ύ δ ι α, τα : Τα αποστελλόμενα δώρα από τους ξενιτεμένους.

Φώτη για καφέ, που τον προσέφερε η Δημαρχία. Όπως συμβαίνει σ' αυτές τις περιστάσεις, συζητούσαμε για τη ζωή του μακαρίτη, οπότε ο δάσκαλος ο Γιαννάκης⁸⁴ είπε τα εξής: «Εχάσαμεν ένα χρήσιμον Άνθρωπο, τώρα ούτε λούστρο θα έχουμε πια ούτε ντελάλη». Πραγματικά κανένας δεν βρέθηκε στο χωριό ν' αντικαταστήσει τον Αντώνη το Μωρό.

Ο Σπύρος του Μιλτιάδη

Έμεινε αδέχαστος με το όνομα «ο Σπύρος του Μιλτιάδη», ο αλησμόνητος Σπύρος Μιλτιάδη Νικητιάδης, προτελευταίο παιδί της πατριαρχικής οικογένειας του Μιλτιάδη του Διακογιάννη, πιο γνωστού σαν Μιλτιάδη του Νικήτα, που τελικά διαμορφώθηκε σε Νικητιάδη, όπως συνέβαινε τότε με τα περισσότερα ονόματα των Νικειάτικων οικογενειών: ο Σακελλάρης έγινε Σακελλαρίδης, ο Ορφανός έγινε Ορφανόπουλος, ο Γιώργης έγινε Γεωργιάδης, ο Αλέξης έγινε Αλεξιάδης και ο Νικήτας έγινε Νικητιάδης. Φυσικά, οι αλλαγές αυτές των ονομάτων έγιναν στην Κωνσταντινούπολη, όπου ξενιτεύονταν τότε οι Νικειάτες και φιλοδοξούσαν να αποκτήσουν κι αυτοί όνομα με πολιτική μορφή, να τελειώνει δηλαδή σε -ίδης, -άδης, -όπουλος. Ο Σπύρος πήγε κι αυτός στο Δημοτικό Σχολείο του χωριού, με δασκάλους τον Σκάρο⁸⁵ και τον Θεοδόση⁸⁶, κι έμαθε «γραφήν και ανάγνωσιν» μόνο. Ο πρόωρος θάνατος του πατέρα του, το ξενίτεμα των μεγαλύτερων αδελφών του, ανάγκασαν τον Σπύρο να διακόψει το σχολείο και να βοηθά όσο μπορούσε τη μητέρα του, την Άννα τ' Αρφανού, στο να «τα βγάλ-λει πέρα». Νεανίας, έφυγε για την Αθήνα μαζί με άλλους επίσης νεαρούς Νικειάτες, για να βρουν μια καλύτερη τύχη. Εκεί ο θεός του Μανώλης Νικητιάδης⁸⁷, που είχε σπουδαίο επιπλοποιείο, τον πήρε στο μαγαζί για να μάθει την τέχνη, όμως δεν «πολυκαίρησεν» ο Σπύρος στην Αθήνα. Παιδί του βουνού και του κάμπου, τα παράτησε όλα και ξαναγύρισε στο χωριό, κοντά στη μάνα του, που την υπεραγαπούσε. Έκανε όλες τις δουλειές, περιζήτητος εργάτης για την εργατικότητά του, για τη φιλοτιμία του και αγαπητός από όλους για το χιούμορ του, για τις ατέλειωτες ιστορίες του, για όσα είδε κι έμαθε στην Αθήνα. Έτσι ο Σπύρος τότε ήταν

84. Γιαννάκης, ο: Ι. Ν. Γιαννάκης, ο επί 40 χρόνια δάσκαλος του χωριού μας, σημαντική προσωπικότητα στο χώρο της εκπαίδευσης στο Νησί.

85. Κ. Ι. Σκάρος: Δάσκαλος και έμπορος, καταγόταν από τη Σύμη, παντρεμένος με τη Μαριγώ Σπ. Καραμανώλη-Αλεξιάδη.

86. Θεοδόσης Γ. Ζαχαριάδης: Δάσκαλος και έμπορος, καταγόταν από τον Εμπορείο, παντρεμένος με την Πολυξένη Ι. Γιαννάκη, επίσης δασκάλα.

87. Μανώλης Νικητιάδης, σπουδαίος επιπλοποιός στην Πόλη και την Αθήνα, αρχηγός πολυμελούς οικογένειας, πατέρας του Ναυάρχου Κ. Ε. Νικητιάδη.

τσοπάνης, πότε σκαφτιάς στα χωράφια, πότε εργάτης στα γλίσματα⁸⁸, πότε πουργός⁸⁹ στα γιαππιά,⁹⁰ ακούραστος και φιλότιμος εργάτης, ένωθε πανευτυχής όταν έδινε στη μάνα του όλα τα χρήματα που έπαιρνε από τους εργοδότες του. Ακόμα και τον ψαρά και το ναυτικό έκανε ο αξέχαστος Σπύρος, πότε σαν εργάτης στην τράτα, πότε βοηθός στους ψαράδες του Αυλακιού ή στα καΐκια βοηθός στο φόρτωμα βαλανιδιού και κάρβουνου, καθώς και στο ξεφόρτωμα εμπορευμάτων. Στα 1930, πάλι μαζί με άλλους Νικειάτες, έφυγε για τη Ρόδο, για να βρει μια καλύτερη δουλειά. Δούλευε στην κουζίνα ενός εστιατορίου στο Μανδράκι⁹¹, έτσι έμαθε κάπως τη μαγειρική και λίγα Ιταλικά, σιγά-σιγά δε προβιβάστηκε σε «βοηθό μαγείρου» και λογάριαζε με άλλον έναν από την Πάτμο ν' ανοίξει κι αυτός ένα. Η καϊμένη η μάνα του όμως δεν έπαυε να του παραγγέλνει να έρθει πίσω κοντά της, δεν υπέφερε τη στέρηση του καλού της παιδιού. Κι επειδή ο Σπύρος δεν εννοούσε ν' αφήσει τη Ρόδο, η καϊμένη η Άννα τ' Αρφανού έβαλε κάποιον κι έγραψε στο Σπύρο ότι είναι πολύ άρρωστη και να 'ρθει να τον δει... πριν πεθάνει! Αναστατώθηκε ο Σπύρος, έστειλε τηλεγράφημα στο Δήμαρχο για να μάθει, όμως κι ο Δήμαρχος δεν απαντούσε, μη ξέροντας τι να πει κι αυτός. Περιπατώντας ένα πρωινό στην παραλία του Μανδρακιού, είδε αραγμένο εκεί το καΐκι του Μανωλιού, το μοναδικό Νικειάτικο καΐκι. Αμέσως πηδά μέσα, ξυπνά το Μανωλίό φωνάζοντας :

«Πες μου μωρέ Μανωλιό, ζωντανή 'ν-η μάν-να μου ;»

Ο Μανωλιός, αγουροξυπνημένος, τον άρχισε κι αυτός στις φωνές :

«Τι έπαθες βρε λωλ-λέ πρωί-πρωί και φωνάζεις; Στ' όνειρό σ-σου την είδες τη μ-μάννα σ-σου κι ήρτες να με σηκώσεις πάνω ;»

«Συγνώμη, καπετά μ-Μανώλη. Ξέρεις, επήρα γράμμα της κι ήταν λέει πολ-λύ άρρωστη, μου 'γραφε ν-να πάω όζω⁹² (ν)α με δει πριν ν-να 'ποθάνει, πες μου να χαρείς τα παιδιά σου, τι τρέχει ;»

«Βρε κακόμοιρε Σπύρο, κάποιος ήθελε να σε πειράξει κι έγραψε το γράμμα, η μάνα σου είναι μια χαρά, εχτές την είδα στο μαγαζί μ-μου, ήρτε κι εψούννισεν ένα σωρό μ-πράμματα, καλά είναι μη στενοχωριέσαι...».

«Ωστε καλά 'ν η μάν-α μου Μανωλιό⁹³, βρε την άτιμη! Βρε την αντί-

88. Γ λ ί σ μ α, το : Η εκχέρσωση και το δενδροφύτευμα αγροτεμαχιών.

89. Π ο υ ρ γ ό ς, ο : Ο εργάτης οικοδομών που μετέφερε τη λάσπη.

90. Γ ι α π π ι, το : Η κάθε ανεγειρόμενη οικοδομή.

91. Μ α ν δ ρ ά κ ι, το : Η προκουαία της Ρόδου μπροστά στο μικρό λιμάνι, όπου αράζουν τα καΐκια.

92. Ν α π ά ω ό ζ ω : Συνηθισμένη έκφραση νισύρικη, που την έλεγαν στη Ρόδο, εννοώντας ότι θα πήγαιναν στη Νίσυρο, αντίθετη του «Να. πάω μέσα» που έλεγαν στη Νίσυρο, εννοώντας ότι θα πήγαιναν στη Ρόδο.

93. Μ α ν ω λ ι ό ς, ο : Μανώλης Ν. Λοΐζος, παλιός ναυτικός και έμπορος στο χωριό, ήταν ο μοναδικός καπετάνιος με δικό του καΐκι, που τακτικά έκανε, ταξίδια στη Ρόδο.

χριστη γεναίκα ! Μια εβδομάδα έχω να κοιμηθώ από τη στενοχώρια μου, έλα με τον Ζαχαρία⁹⁴ να σας κεράσω καφέ !»

Τελικά, έφυγε από τη Ρόδο με το καΐκι του Μανωλιού σε 2-3 ημέρες, ξαναγύρισε στο χωριό κοντά στη μάνα του και ξανάρχισε την παλιά του ζωή, πάντοτε ευδιάθετος, με εμπειρίες πιο πολλές τώρα από τη ζωή της Ρόδου και... Ιταλομαθής, κάνοντας και το διερμηνέα πολλές φορές στους Καραμπινιέρηδες !

Στα 1944, στο μεγάλο πόλεμο, η μάνα του Σπύρου είχε πια πεθάνει, το ίδιο και η μοναδική του αδελφή Μαρία Γ. Κόκκινου. Ο Σπύρος δεν το εννοούσε να παντρευτεί, να νοικοκυρευτεί, του άρεσε η ζωή του «Μποέμ», όπως έλεγε, ενδιαφερόταν τρομερά να μαθαίνει για τὰ πολεμικά γεγονότα της εποχής και να τα σχολιάζει με το δικό του τρόπο. Ήταν τρομερή έλλειψη τότε ειδών ρουχισμού και όλοι μας βολευόμαστε με παλιά στρατιωτικά ρούχα. Ακόμα και τα άδεια γερμανικά σακκιά τα χρησιμοποιούσαμε για ύφασμα, ράβοντας... πανταλόνια. Ο Σπύρος έδωσε στο Νίκο το Βλαχάκη στον Εμπορείο ένα τέτοιο σακκί για να του το ράψει πανταλόνι. Συνέπεσε, το «εθνόσημο» των Γερμανών, ο Αγκυλωτός Σταυρός με τον Αετό, να βρεθούν στο πίσω μέρος του πανταλονιού του Σπύρου, πράγμα που τον έβαλε σε μεγάλη σκέψη : «(δ)εν ηξέρω (ν)α μη με πιάσουν οι κερατάδες οι Γερμανοί και με χώσουν μέσα...». Τελικά, σαν έφευγε μια μεγάλη ομάδα για τη Μέση Ανατολή με αγγλικό πλοίο, πήγε κι ο Σπύρος μαζί τους, για να... γλυτώσει από τους Γερμανούς, τον είχε πιάσει σωστή φοβία. Βρέθηκε στην Αλεξάνδρεια και μαζί με πολλά άλλα Νισυρόπουλα, κατατάχτηκε στο Πολεμικό μας Ναυτικό. Λένε οι συνάδελφοί του πολλά ανέκδοτα του Σπύρου, που από τα Νικειά βρέθηκε στην Αλεξάνδρεια, ναύτης στον «Αβέρωφ», βοηθός μάγειρος, όπως είχε δηλώσει για επάγγελμα. Πρόσεξε ότι οι άλλοι βοηθοί καθάριζαν τις πατάτες, κόβοντας βαθειά τις φλούδες, έτσι έμενε λίγο από την πατάτα. Και θυμήθηκε πόσο του φώναζε στη Ρόδο το αφεντικό του να κάνει οικονομία στο καθαρίσμα της πατάτας κι άρχισε κι ο ίδιος να φωνάζει στους άλλους βοηθούς : «Βρε παιδιά, οικονομία ! Το Κράτος έχει ανάγκες, να το βοηθήσουμε με την οικονομία !» Φαντάζεσθε την πλάκα με τις «περί την οικονομίαν αντιλήψεις του Σπύρου» στην κουζίνα του «Αβέρωφ». Ο Κώστας Ε. Νικητιάδης⁹⁵,

94. Ζαχαρίας : Α. Ζαχαριάδης, ο συνηθισμένος «ναύτης» του Μανωλιού.

95. Κ. Ε. Νικητιάδης : Αντιναύαρχος Π.Ν. (1906 - 1987), παιδί του επιπλοποιού Μανώλη Νικητιάδη από τη Νίσυρο, ένας λαμπρός αξιωματικός του Π.Ν. με σπουδαία πολεμική δράση στον πόλεμο σαν αξιωματικός και κυβερνήτης πολεμικών μας πλοίων. Πρώτος Ναυτικός Διοικητής Δωδεκανήσου (1945 - 1947), στη συνέχεια κυβερνήτης των αντιτορπιλικών και πρώτος του καταδρομικού «Έλλη 2», Διοικητής Σχολής Ν. Δοκιμών, εκπρόσωπος του Π. Ναυτικού στο Ν.Α.Τ.Ο., πέθανε στη Φιλοθέη Αθηνών στις 10-12-1987.

Πλωτάρχης τότε του Π.Ν. και Κυβερνήτης του «Μιαούλη», πρώτος ξάδελφος του Σπύρου, έτυχε να γυρίσει στην Αλεξάνδρεια από κάποια πολεμική αποστολή. Κάποιος συνάδελφός του του είπε ότι στον «Αβέρωφ» υπηρετούσε ένας ναύτης Σπύρος Νικητιάδης, που έλεγε ότι είναι εξάδελφος με τον Πλωτάρχη. Αμέσως ο Κώστας, ο Κωστάκης όπως τον λέγαμε, πήγε στον «Αβέρωφ», βρήκε το Σπύρο και τον πήρε μαζί του στο καράβι του, για να τον τοποθετήσει αργότερα σε κάποια (υπηρεσίαν ξηράς), όπου ο Σπύρος πέρασε άνετα και ξεκούραστα, εφόσον ως Νικητιάδης και πρωτεξάδελφος του Πλωτάρχη Νικητιάδη, όλοι τον αγαπούσαν και τον υπολόγιζαν. «Πέρασα πολύ καλά, λες και ήμουν κι εγώ Αξιωματικός. Εκείνος ο Ναύαρχος «Μουσαφίρης» (αντί να τον λέγει με το σωστό όνομα Μεζεβύρης) πολύ με αγαπούσε, επίναμε μαζί, επίναμε καφέ, ό,τι ώρα ήθελα «εξόδου» αμέσως την έπαιρνα...», έλεγε. Μαζί με άλλους Δωδεκανησίους στρατευμένους της Μέσης Ανατολής, γύρισε κι ο Σπύρος στην Ελλάδα μετά τον πόλεμο, ξαναγύρισε στο χωριό γεμάτος ικανοποίηση και υπερηφάνεια που έκαμε το καθήκον του σαν Έλληνας, πλούσιος σε εμπειρίες, που δεν έπαυε να τις διηγείται στα καφενεία κάθε βράδυ.

Διάβαζε πολύ ό,τι έβρισκα! εφημερίδες, περιοδικά και βιβλία, ήταν εγκυκλοπαιδικότατος και καλά ενημερωμένος για την επικαιρότητα. Κάποτε, δημοσιεύθηκε μια απόφαση του Υπουργείου Εθνικής Αμύνης για «αποζημίωση όσων πολέμησαν στη Μέση Ανατολή και έπαθαν ζημιές στα περιουσιακά τους στοιχεία από τους Ιταλούς και Γερμανούς». Φυσικά, όλοι οι δικοί μας έτρεξαν στον Ειρηνοδίκη και δήλωσαν ότι έχασαν στο διάστημα της απουσίας τους στη Μ. Ανατολή, κυρίως σε οικόσιτα ζώα, σε καταστροφή καλλιεργειών κ.λ.π. Ο Σπύρος, ευσυνείδητος πάντως, δεν εννοούσε να δηλώσει τίποτα, παρ' όλο που στο διάστημα της απουσίας του «χάθηκαν» οι 4 ή 5 κατσίκες που είχε. Ο τότε Πρόεδρος του χωριού, μεγαλύτερος αδελφός του ο αξέχαστος Νικήτας Μ. Νικητιάδης, τον έπεισε να πάει κι αυτός στον Ειρηνοδίκη στο Μανδράκι και να «κάμει δήλωση». Πήγε «με βαρειά καρδιά», καθώς ο ίδιος έλεγε. Το βράδυ, σαν μπήκε στο καφενείο του Νικόλα του Δημητρώ για τον καφέ του, ο αξέχαστος Νικόλας, που όλους τους πείραζε, του λέει :

«Σπύρο, μυρίζεις πολλές χιλιάδες ή και εκατομμύρια δραχμές, ποιος στη χάρη σας, εσείς οι Μεσανατολίτες».

«Έχεις λάθος Νικόλα, δεν μυρίζουν λεφτά, μάλλον κρατητήριο μυρίζει ! Ούλ-λοι μας εδηλώσαμε μωρέ πολλά πράματα, τι να σου κάμει το κακόμοιρο το Κουβέρνο με τόσες ανάγκες, σε καλό μ-μας, λέω εγώ».

Το καλοκαίρι του 1957, ήρθε νέος Εισαγγελέας Πρωτοδικών στην Κω, νομίζω λεγόταν Δημητριάδης, ένας θαυμάσιος άνθρωπος. Ήρθε και στη Νίσυρο σε «επίσκεψη γνωριμίας», εφόσον και η Νίσυρος ανήκει στη δικαιοδοσία του Πρωτοδικείου Κω, ανέβηκε και στα Νικειά ένα ζεστό απόγευμα. Στο καφενείο του Νικόλα, με τον Πρόεδρο Νικητιάδη, με τον Παπά Μιχάλη, με

το δάσκαλο τον Γιαννάκη και τον γιατρό και 2 ή 3 νεαρούς τότε φοιτητές, ο νέος εισαγγελέας μιλούσε για θέματα της αρμοδιότητάς του. Μπαίνει κι ο Σπύρος στο καφενείο, βλέπει τον εισαγγελέα και ερωτά τον καφετζή να μάθει ποιός είναι ο «ξένος». Ένας από τους φοιτητές καλεί τον Σπύρο στο τραπέζι λέγοντάς του :

«Έλα κύριε Νικητιάδη να γνωρίσεις το νέο μας εισαγγελέα», συγχρόνως δε παρουσιάζει και τον Σπύρο στον εισαγγελέα, συστήνοντάς τον σαν αδελφό του Προέδρου :

Στάθηκε ο Σπύρος, κοίταζε ερευνητικά τον εισαγγελέα και είπε :

«Μα δεν μου λέτε, κύριε, είστε πράγματι εισαγγελεύς;»

«Ναι», του απαντά ο εισαγγελέας, «άλλωστε σας το είπαν τα παιδιά», είπε δείχνοντας τους φοιτητές.

«Περίεργο πράγμα, αν δεν μου το έλεγαν, δεν θα μπορούσα να φαντασθώ ότι είσθε εισαγγελέας».

«Γιατί, κύριε Νικητιάδη;», ερωτά και πάλι ο άνθρωπος.

«Γιατί δε φαίνεσθε για εισαγγελέας, έτσι που σας βλέπω χωρίς σακκάκι, χωρίς γραβάτα, δε σας... πιάν-νει το μ-μάτι μ-μου. Θυμάμαι επί Ιταλίας έναν εισαγγελέα στην Κω, εκείνος μάλιστα, υψηλός, με ωραίο μουστάκι, πάντα καλοντυμένος, με γραβάτα, από μακριά έδειχνε ότι είναι εισαγγελέας, ενώ εσείς δεν μου φαίνεστε, συγγνώμη κιόλας, αλλά εγώ αυτά έχω να πω!»

Φαντάζεσθε το θυμό του προέδρου της Κοινότητας και αδελφού του Σπύρου, άσχημα επίσης ένιωθαν και οι άλλοι «επίσημοι» του χωριού και οι νεαροί φοιτητές, μόνο ο εισαγγελέας έδειχνε ψύχραιμος και με χαμόγελο κάλεσε τον Σπύρο να καθίσει κοντά του, παραγγέλλοντάς συγχρόνως ένα αναψυκτικό για το «φίλο του τον Σπύρο», όπως τον αποκάλεσε. Με τον πιο απλό τρόπο, ο καλός εκείνος άνθρωπος, εξήγησε στο Σπύρο ότι κι ο εισαγγελέας έχει το δικαίωμα ν' απολαμβάνει δροσιά, χωρίς σακκάκι και γραβάτα. Έλλωστε στο χωριό ένοιωθε περισσότερο σαν φίλος παρά σαν Δικαστικός. Έτσι ο Σπύρος κατάλαβε την γκάφα του, ζήτησε συγγνώμη και από τότε έγιναν καλοί φίλοι, ο Σπύρος κι ο εισαγγελέας ! Όταν ερχόταν στο χωριό, τον Σπύρο ζητούσε να πιουν καφέ μαζί : όταν ο Σπύρος πήγαινε στην Κω, θεωρούσε απαραίτητο να περάσει από το Δικαστήριο για να χαιρετήσει τον εισαγγελέα !

Στα Νικειά έκτισε η Κοινότητα ένα αποχωρητήριο στο Σαρδαλώνι,⁹⁶ το οποίο χωρίς νερό δεν καθαριζόταν τακτικά και κατά κανόνα η δυσωδία ήταν ανυπόφορη. Ο Πρόεδρος, μη βρίσκοντας άλλον να αναλάβει οδοκαθαριστής, έπεισε τον Σπύρο να αναλάβει εκείνος, με το αζημίωτο φυσικά, την καθαριότητα του χωριού. Όπως συμβαίνει στα χωριά, έτσι και στο Νικειά,

96. Σαρδαλώνι, το : Τοποθεσία στο Β. μέρος του χωριού, όπου τα υπαίθρια ουρητήρια.

οι περισσότεροι κάτοικοι ήταν αδιάφοροι για την καθαριότητα, πράγμα που ανάγκασε τον Σπύρο να «τα παρατήσει». Ένα πρωινό, στο καφενείο του Νικόλα του Δημητρώ μπηξε κάποιος και μόλις είδε τον πρόεδρο Νικητιάδη του λέγει :

«(Δ)εν μ-πας κύριε Πρόεδρε να περάσεις από τ' αποχωρητήρια του Σαρδαλωνιού, βρωμοσκατίζει ο κόσμος κειδά, ν-να που 'βαλες και καθαριστή και τον μ-πληρών' η Κοινότητα».

Έτυχε να 'ναι κι ο Σπύρος στο καφενείο κι ο πρόεδρος βρήκε την ευκαιρία να εκτονωθεί, βρίζοντας τον Σπύρο, αποκαλώντας τον τεμπέλη, αχαϊρευτο και άλλα «κοσμητικά». Ατάραχος ο Σπύρος, τραβούσε το τσιγάρο του πίνοντας το καφεδάκι του. Ο Νικήτας συνεχίζει : «Είδες τι ακούω από τον κόσμο εξ αιτίας σου ; Να πας αμέσως να καθαρίσεις τον κόσμο κειδά».

«Τι να γίνει, λέει ο Σπύρος, η αρχαία Ελλάς είχε επτά σοφούς και τα Νικειά επτά λωλ-λούς»⁹⁷.

«Α Σπύρο, όλα κι όλα, είσαι υποχρεωμένος να πεις ποιοι είν' αυτοί οι επτά λωλλοί», του είπε σε ύφος δήθεν αυστηρό ο Νικόλας.

«Θα τους πω αμέσως», απαντά ο Σπύρος, «ο πρώτος είν' ο αδελφός μου ο πρόεδρος, που θέλει να μας κάμει αθ-θρώπους, δεύτερος είναι ο Μιχάλης ο Μίχαλος⁹⁸, που κι αυτός σαν τον Νικήτα θαρρεί πως μπορούμε να γίνομεν αθ-θρώποι, το ίδιο ήταν κι ο συγχωρεμένος ο Μανώλης ο Καραβάκης⁹⁹, ο Μανώλης ο Τσολάκης¹⁰⁰ κι ο Μανώλης ο Καζινιέρης¹⁰¹, που 'χαν τα ίδια μυαλά, το ίδιο είναι κι ο Μανώλης ο Χαρτοφύλης¹⁰², που κι αυτός φωνάζει στα καφενεία και θαρρεί πως θα μας κάμει αθ-θρώπους». Σταμάτησε, άναψε ένα άλλο τσιγάρο και παρέμενε σιωπηλός.

«Σπύρο, είπες μόνο έξι, του λέγει πάλι ο Νικόλας, «πες μας ποιος είναι ο έβδομος ;» Κοίταξε ο Σπύρος ερευνητικά τον Νικόλα, ενώ εκείνος με το μάτι του έγνεψε το μακαρίτη το Γιώργη το Μαρίνο, που ακουμπισμένος στην μαγκούρα του κάπνιζε το τσιγαράκι του. Ήταν δε κι ο Μαρίνος άνθρωπος πολύ αυστηρός, δε χάριζε κάστανα σε κανένα.

«Α Νικόλα, σε παρακαλώ, εδώ βρωμάει μπαρούτι», είπε, εννοώντας ότι θα του ερχόταν η μαγκούρα, αν συμπεριλάμβανε και το Μαρίνο στους επτά.

Ο Σπύρος διάβαζε πολύ και έχοντας γερό μνημονικό θυμόταν πολλά

97. Με τη λέξη λωλ-λός, δεν εννοούσε ο Σπύρος ότι οι αναφερόμενοι ήταν άνθρωποι με προβλήματα, άνθρωποι ανισόρροποι· αλλά όπως γράφει ο Ν. Ι. Κουμέντος στο βιβλίο του «Χαρακτήρες και πειράγματα στη Νίσυρο», λωλλούς εννοούσε ο Σπύρος ανθρώπους με δυνατό χαρακτήρα, ανθρώπους ασυμβίβαστους, ανθρώπους που επέμεναν στο σωστό και στο δίκαιο (βλέπε σελίδες 28 και 29 του βιβλίου του Ν. Ι. Κουμέντου).

98, 99, 100, 101, 102. Όλοι αυτοί, μακαρίτες τώρα, ήταν πραγματικά άνθρωποι που ξεχώριζαν στο χωριό για τον αυστηρό και ασυμβίβαστο χαρακτήρα τους, ακριβώς όπως τους περιγράφει ο Ν. Ι. Κουμέντος στο τόσο ενδιαφέρον για κάθε Νισύριο βιβλίο του.

από όσα είχε διαβάσει σε εφημερίδες ή σε βιβλία. Είχε μια σπουδαία εγκυκλοπαιδική κατάρτιση που εντυπωσίαζε το συνομιλητή του. Από βιβλία και περιοδικά ήξερε για πολλά πρόσωπα της διεθνούς επικαιρότητας, θυμόταν τα ονόματα των περισσότερων ακούοντας τους Αμερικάνους του χωριού να λένε για ορισμένα μέρη της Νέας Υόρκης, τα αποτύπωνε στο μυαλό του και κάθε φορά που ερχόταν κάποιος συγχωριανός μας από τη Νέα Υόρκη τον ρωτούσε για το Χάρλεμ και τους Μαύρους, για το Μπρούκλυν, για το Κόνεϊ 'Αϊλαντ, το Λογκ Μπιτς και για άλλα μέρη της Νέας Υόρκης που φυσικά ποτέ του δεν τα είδε, όμως τα γνώριζε από περιγραφές περιοδικών ή βιβλίων ή και από διηγήσεις συμπατριωτών μας.

Ο Σπύρος πέρασε τη ζωή του ανύπαντρος. Δεν έδινε σε κανένα βάρος, δεν ήθελε να επιβαρύνει κανέναν, έστω και απο τους στενούς του συγγενείς. Είχε τις οικονομίες του στο Ταχυδρομικό Ταμειυτήριο του νησιού μας, ήταν οικονομικά ανεξάρτητος.

Δεν πρόφθασε να γεράσει ο καυμένος ο Σπύρος, νέος ακόμα αρρώστησε, ήρθε στην Αθήνα και παρ' όλη τη συμπαράσταση των ανηψιών του, των εξάδελφων του, με πρώτο τον αξέχαστο Ναύαρχο Κ. Ε. Νικητιάδη, ο Σπύρος πέθανε στην Αθήνα. Εμείς όλοι, οι κάποιας ηλικίας Νικειάτες, θα τον θυμόμαστε πάντα, τον καλό και πάντα πρόθυμο για κάθε εξυπηρέτηση, τον Σπύρο του Μιρτιάδη.

Ο Βασιλάκης

Παιδί του Νικόλα Κ. Σκούρτου¹⁰³ και της Χαρίκλειας από την Κωνσταντινούπολη, γεννήθηκε στην Πόλη, όπου ο πατέρας του διατηρούσε ένα από τα καλά ζαχαροπλαστεία στο Καράκιοι¹⁰⁴. Με τους διωγμούς των Νεοτούρκων, κι ο Νικόλας ο Σκούρτος βρέθηκε πρόσφυγας στη γενέτειρά του τη Νίσυρο, μαζί με την Χαρίκλεια και τα τρία τους παιδιά : τον Κώτσο, το Βασιλάκη και τη Μανιώ (Μαρία). Αρχικά έμεναν στο σπίτι κάποιου συγγενή τους στα Νικειά, σχεδίαζε όμως να κτίσει δικό του σπίτι, προτού να φύγουν οι λίγες λίρες που έφερε μαζί του φεύγοντας από την Πόλη. Σε συζήτηση πού 'χε με άλλους συγχωριανούς στο καφενείο για το πού θα έκτιζε το σπίτι, του υπέδειξαν να το κτίσει στο Αυλάκι και του υπόσχονταν ότι κι αυτοί συν τω χρόνω θα έκτιζαν σπίτια στο Αυλάκι, μεταφέροντας έτσι το χωριό από το ύψωμα του βουνού προς την παραλία του Αυλακιού, όπως έκαμαν και οι Μποργιά-

103. Βασίλειος Ν. Σκούρτος : βλέπε εργασία του Ν. Ι. Κουμένου «Χαρακτήρες και πειράγματα», σελ. 32, «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ», Αθήνα 1987.

104. Καράκιοι, το : Το παλιό εμπορικό κέντρο της Κων/πόλεως, όπου και η ομώνυμη γέφυρα που οδηγούσε στο Πέραν και στο Γαλατά.

τες¹⁰⁵, που πολλοί από αυτούς μετακινήθηκαν προς την παραλία και δημιούργησαν τον οικισμό των Πάλων. Εύπιστος ο καυμένος ο Σκούρτος και με την πίστη ότι θα ήταν «πρωτοπόρος» στην ίδρυση του νέου οικισμού στο Αυλάκι, έκτισε εκεί ένα όμορφο διόροφο σπίτι, στο υψηλότερο σημείο του Αυλακιού, με μοναδική θέα προς τη θάλασσα. Στο σπίτι αυτό εγκαταστάθηκε η οικογένειά του, που μαζί με τη Μαριγώ τη χήρα του Μανώλη του Διακοβασίλη και τα δύο της παιδιά που έμεναν εκεί μόνιμα, αποτέλεσαν το μόνιμο «πληθυσμό» του Αυλακιού, με την ελπίδα ότι γρήγορα θα τους ακολουθούσαν κι άλλοι. Υπήρχαν κι άλλα σπίτια και μαγαζιά (αποθήκες) από τότε στο Αυλάκι : Του Σκάρου¹⁰⁶, του Λυριστή¹⁰⁷ (κατόπιν του Μανωλιού), του Αριστοτέλη¹⁰⁸ και τελευταία του Στελλά¹⁰⁹, αλλά μόνο το καλοκαίρι έμεναν σ' αυτά οι νοικοκυροί τους για να κάμουν τα μπάνια τους.

Έτσι λοιπόν, ο καυμένος ο Σκούρτος εγκαταστάθηκε στο Αυλάκι, πήρε το προσεπώνυμο «ο Σκούρτος ο Αυλακιώτης» και το Βασιλάκη έγινε «το Βασιλάκη τ' Αυλακιού». Μαζί με τον αδελφό του τον Κώτσο ανέβαιναν κάθε πρωί στο χωριό για να παρακολουθούν το σχολείο. Το καυμένο το Βασιλάκη, με τη λειψάδα που είχε, δεν μπόρεσε να μάθει πολλά πράγματα, μόλις με δυσκολία μπόρεσε να ξεχωρίζει τα γράμματα. Ο Κώττος, έξυπνο κι ανήσυχο παιδί, μόλις έγινε 17 χρόνων έφυγε για τη Γαλλία, όπου έμεινε για πάντα. Από συμπατριώτες μας που ζούσαν εκεί μάθαμε ότι στο διάστημα της Γερμανικής Κατοχής μπήκε στην Αντίσταση των Γάλλων και χάθηκε κι αυτός όπως τόσοι άλλοι. Και το Βασιλάκη περνούσε τον καιρό του στο Αυλάκι ψαρεύοντας με κύρτους¹¹⁰ και καλάμι ή δουλεύοντας σαν φορτοεκφορτωτής στα καΐκια, που τα χρόνια εκείνα δεν έλειπαν από το Αυλάκι, τότε φέρνοντας τρόφιμα για πούλημα, πότε για να φορτώσουν αμύγδαλα, βελανίδια ή κάρβουνα. Σαν μεγάλωσε κάπως, μπάρκαρε σαν ναύτης με τον Μανωλιό¹¹¹ ή τον Μάγο¹¹², δούλευε στα Νικειά εργάτης στα γλίσματα¹¹³ ή στις οικοδομές, πάντα

105. Μ π ο ρ γ ι ά τ ε ς, ο ι : Οι κάτοικοι του χωριού Εμπορείος της Νισύρου.

106, 107, 108, 109. Σ κ ά ρ ο ς, Λ υ ρ ι σ τ ή ς, Α ρ ι σ τ ο τ έ λ η ς, Μ α ν ω λ ι ό ς. Οι πρώτοι που έκτισαν σπίτια και μαγαζιά - αποθήκες στο Αυλάκι, στην αρχή του 1900. Σ' αυτούς συγκαταλέγεται κι ο Σταυρινός ο Χαρτοφύλης, πατέρας της Μαριγώς Ε. Διακοβασίλη, που έμενε με τα παιδιά της στο Αυλάκι, πιο γνωστής στα Νικειά με το προσεπώνυμο «Ζεματιστή».

110. Κ ύ ρ τ ο υ ς, τ ο υ ς. Κύρτος είναι μια παγίδα σαν καλάθι, πλεγμένο με βέργες αγριελιάς, με το οποίο πιάνουν ψάρια, κυρίως σκάρους, βάζοντας δολώματα με πράσινα φύλλα φασουλιάς.

111. Μ α ν ω λ ι ό ς, ο : Μανώλης Ν. Λοΐζος, αξέχαστος εμποροπλοίαρχος.

112. Μ ά γ ο ς, ο : Αναστάσης Γ. Μάγος. Αξέχαστος καπετάνιος, ψαράς με δική του μικρή βάρκα.

113. Γ λ ί σ μ α τ α, τ α : Γλίσμα, το χωράφι στο στάδιο της δενδροφύτευσής του ή στο φύτευμα των αμπελιών, γενικά το καλλιεργούμενο χωράφι.

ακούραστος και πρόθυμος. Ακόμα και μεταφορές εμπορευμάτων και αποσκευών έκανε από τα Νικειά στο Αυλάκι, στο Μανδράκι και στους Πάλους, φυσικά με τον ώμο του, ήταν άνθρωπος μεγάλης αντοχής, παρά το μικροκαμωμένο και αδύνατο σώμα του.

Πολλά τα ανέκδοτά του όταν δούλευε στη θάλασσα, τότε με το Μανωλιό και τότε με τον Μάγο. Κάποτε, επιστρέφοντας από τη Ρόδο στη Νίσυρο με τον Μανωλιό, βρέθηκαν σε μεγάλη φουρτούνα. «Μάϊνα σκόττα»¹¹⁴, προστάζει μια στιγμή ο Μανωλιός, το Βασιλάκη όμως, που δε ζύγιζε πολλά κιλά, βρέθηκε να αιωρείται στον αέρα, όταν το μεγάλο πανί, η σκόττα, κατεβαίνοντας με ταχύτητα από το άρμπουρο¹¹⁵ σήκωσε ψηλά το Βασιλάκη που κρατούσε το άκρο του σχοινιού! Αν δεν προλάβαινε ο Μανωλιός, το Βασιλάκη θα χανόταν στη φουρτουνιασμένη θάλασσα!

Σε μια άλλη περίπτωση τρικυμίας διατάσσει ο Μανωλιός να ρίξουν στη θάλασσα μερικά τσουβάλια με φορτίο που είχαν στην κουβέρτα¹¹⁶. Το Βασιλάκη έριξε πρώτο από όλα το τσουβάλι με τον τενεκέ στον οποίο είχαν τα κάρβουνα, δηλαδή την «κουζίνα» του καϊκιού.

«Βρε λωλ-λέ, το φαί μας έριξες στη θάλασσα;» του λέει ο Μανωλιός.

«Άκουσε καπετάνιο, έτσι κι αλλιώς το φαί αυτό δε μ-μου αρέσει, ας το φάνε τα ψάρια».

Άλλη μια φορά βρέθηκε στην Παχειά¹¹⁷ με τον Αναστάση τον Μάγο για ψάρεμα.

«Βρε Βασιλάκη, πάρε το λαϊνι και πάεννε πά(νω) στη βεστέρνα να φέρεις κρύο ν-νερό».

«(Δ)ε μ-πάω, καπετ' Αναστάση, (ν)α πας εσύ».

«Γιάντα μωρέ;» του λέγει ο Μάγος με τη βαρειά συμμακή προφορά του, «εσ' είσαι μωρέ ο καπετάνιος;»

«Όχι, (δ)ε μ-πάω», συνεχίζει το Βασιλάκη, «(ν)α πας εσύ που διψάς, εγώ (δ)ε διψώ».

Είχε γλυκειά μεταλλική φωνή και του άρεσε να τραγουδά πάντα ερωτικά τραγούδια, γιατί ο φτωχός ήταν πάντα «ερωτευμένος» με όλες τις κοπέλες του χωριού. Έφθανε να του πει μια κοπέλα μια κάπως ζεστή καθημέρα, ή ακόμα να του προσφέρει ένα ποτήρι κρύο νερό, γλυκό ή να του κόψει ένα λουλούδι, κάτι που συχνά ζητούσε το Βασιλάκη, για να δηλώσει ότι η κόρη

114. Μάϊνα σκόττα: ναυτικό πρόσταγμα, δηλαδή να κατεβασθεί το μεγάλο πανί του καϊκιού.

115. Άρμπουρο, το: Ο μεγάλος ιστός του καϊκιού, λ. Ιταλική: άλμπερο= δένδρο.

116. Κουβέρτα, η: Το κατάστρωμα του καϊκιού, λ. Ιταλική: κοπέρτα= σκέπη.

117. Παχειά, η: Μικρή νησίδα ΒΔ του νησιού, ανήκει στα Νικειά.

του τάδε είναι «ορμαστή»¹¹⁸ του... Κι ακόμα να πηγαίνει τα βράδια που έμενε στο χωριό να της τραγουδά έξω από το σπίτι της. Με μια μαστίχα, ο Βασιλάκης «ερχόταν στο κ-κέφι» και τραγουδούσε καθισμένος σε κάποιο πεζούλι και παίζοντας τάχα μαντολίνο ή βιολί κινώντας ρυθμικά τα δάχτυλά του, όπως έβλεπε τους οργανοπαίκτες να κάνουν. Το ίδιο και στην Εκκλησία. Στεκόταν πάντα στο αριστερό αναλόγιο, όσο μπορούσε πιο κοντά στον ψάλτη και κουνούσε ρυθμικά τα χέρια του σε «θέση και άρση», όπως λένε οι ψάλτες. Στα καφενεία ήταν ο δέκτης των πειραγμάτων, όλων, όσων, θεωρώντας τους εαυτούς τους λογικούς νόμιζαν ότι «έπρεπε» να πειράζουν το Βασιλάκη. Του «προσέφεραν» τσιγάρο στο οποίο είχαν βάλει «μύτες» σπύρτων. Ο Βασιλάκης φυσικά τρώμαζε, όμως διατηρώντας κάπως την ψυχραιμία του έλεγε μόνο «Α μωρέ-μωρέ, πού θα μου τα πάεις ;»

Όταν έλεγε με κάποια έπαρση «εγώ 'μαι Πολίτης και όχι Νικειάτης», κάποιοι του έλεγαν, «αφού γεννήθηκες στη μ-Πόλη, τότε είσαι... Τούρκος, Βασιλάκη», τότε ο Βασιλάκης γινόταν σωστός «Τούρκος» από τα νεύρα του !

Μέσα στον πόλεμο πέθαναν όλοι οι δικόι του στο Αυλάκι, η μάνα του και η αδελφή του πέθαναν χωρίς να τον κουράσουν, όχι όμως κι ο πατέρας του, για τον οποίο πολλές φορές χρειάστηκε να πάει στο Μανδράκι να φέρει φάρμακα ή τον γιατρό από το χωριό. Έτσι, αφού τον ενταφίασαν στο κοιμητήριο του Άη Γιώργη και στη «μακαρία» του έλεγε τα συνηθισμένα λόγια παρηγοριάς, ο Βασιλάκης απαντούσε : «πάει κι αυτή η φασαρία !»

Σαν γέρασε και δεν μπορούσε να δουλεύει όπως πρώτα, βρήκε περίθαλψη στο σπίτι του συγγενή του Μιχάλη Ν. Οικονομίδα και στη συνέχεια βρέθηκε τρόφιμος στο Γηροκομείο της Ρόδου, όπου περνούσε πολύ καλά, έχοντας και την αγάπη και τη συμπαράσταση όλων των Νισύριων της Ρόδου. Ένα καλοκαίρι ήρθε στο χωριό για λίγες ημέρες, θέλησε να δει και ν' αποχαιρετήσει το χωριό, λες που προαισθανόταν ότι δεν θα το ξανάβλεπε άλλη φορά. Στο σταθμό, βγαίνοντας από το λεωφορείο, είδε το φίλο του τον Γιώργη του Διάκου¹¹⁹. Αφού αντάλλαξε και με τον Γιώργη θερμά φιλιά, ο Βασιλάκης με ύφος σοβαρό του λέει :

«Γιώργη, πάρε σε παρακαλώ τη βαλίτσα μου στου εξαδέλφου μου του Μιχάλη το σπίτι, θα σε πληρώσω». Και του δίνει πέντε δραχμές, λέγοντας συγχρόνως : «τώρα είμαι πλούσιος, δεν πάει να κουβαλώ εγώ τη βαλίτσα μου!»

Τον Ιανουάριο του 1973 μια μέρα χιόνιζε στη Ρόδο και οι δρόμοι ήταν

118. Ο ρ μ α σ τ ή, η : Η ερωμένη, το κορίτσι του κάθε νεαρού.

119. Γ ι ώ ρ γ η ς Δ. Κ α ρ ά γ ι ω ρ γ η, παιδί του αξέχαστου Διάκου. Ήταν ένας τύπος καλού και αγαθού ανθρώπου, με κάποια «λειψάδα», όμως πολύ χρήσιμος κι εξυπηρετικός για την οικογένειά του και όλους.

γλυστεροί¹²⁰. Ο καϋμένος ο Βασιλάκης βγήκε από το Γηροκομείο για να πάει σ' ένα γειτονικό συγγενικό του σπίτι. Γλύστρησε, έπεσε στο πεζοδρόμιο, τραυματίστηκε σοβαρά στο κεφάλι, τον πήραν στο Νοσοκομείο, όπου ο αλησμόνητος γιατρός Γιώργος Ε. Λαμπάδης¹²¹ προσπάθησε απεγνωσμένα να τον σώσει. Σε λίγες ώρες ο Βασιλάκης πέθανε, τερματίζοντας μια βασανισμένη ζωή... Πολλές από τις κουβέντες του έμειναν σαν παροιμιώδεις φράσεις στα Νικειά, έτσι κάθε φορά που τις λέμε προσθέτουμε και το Νισύριο: «ο Θεός συγχωρέσει τον τον καϋμένο τον Βασιλάκη». Κάτι είναι κι αυτό για μια αθώα και βασανισμένη ύπαρξη, όπως ο αξέχαστος Βασιλάκης Ν. Σκούροτος, ο Αυλακιώτης.

Άλλοι αξέχαστοι τύποι στα Νικειά

Ο Εγγλέζος:¹²² Μετρίου αναστήματος, γεροδεμένος άντρας ο αξέχαστος Δημήτρης του Φούγιαξη, που τον θυμούμαστε πάντοτε με το προσεπώνυμο Εγγλέζος, κάτι που του έμεινε, γιατί πάντα επαναλάμβανε τη φράση: «Εγώ 'μαι Εγγλέζος...». Τον θυμούμαστε σαν έναν άριστο εργάτη, σ' όποια δουλειά κι αν καταπιανόταν, τον θυμούμαστε με τις απάνω-πανωτού (λεκτικές) γκάφες του, τον θυμούμαστε στα γλέντια του χωριού πρώτο και καλύτερο χορευτή, που πολλές φορές όμως προκαλούσε καυγάδες και συχνά τις έτρωγε από τους άλλους συνομήλικούς του. Τον θυμούμαστε που μας έπλεκε με ξεχωριστή τέχνη τους κύρτους μας από βέργες αγριελιάς, με τους οποίους ψαρεύαμε τους σκάρους. Και ψαράς άριστος ήταν ο Εγγλέζος, έπιανε αριετούς σκάρους, που τους πουλούσε. Όμως και «λαθραιοψαράς» ήταν με τους δυναμίτες, δεν είχε όμως την ικανότητα άλλων πιο έμπειρων στο ψάρεμα αυτό. Λίγες από τις λεκτικές γκάφες του: Έκαιε ένα καμίνι στο Λακκί με τον Νικόλα του Δημητρού¹²³. Εξύπνησε ένα πραιό από την αχυρένια στρωσιά που έμεναν, ανέσυρε νερό από τη βιστέρνα και ρούφηξε σχεδόν όλο το κραμπάτσι.

120. Γ λ υ σ τ ε ρ οί, ο ι: Οι ολισθηροί δρόμοι, από το ρ. γλυστρώ.

121. Γ ι ώ ρ γ ο ς Ε. Λ α μ π ά δ η ς: Γιατρός χειρουργός από τη Νσίρνο, δ/τής της χειρουργικής κλινικής του Νοσοκομείου Ρόδου, που άφησε εποχή στα ιατρικά χρονικά της Ρόδου με τη χειρουργική του ικανότητα και με την άφραστη ανθρωπιά του. Πέθανε πολύ νέος, στα 1984.

122. Ε γ γ λ έ ζ ο ς, ο: Δημήτρης Κ. Φούγιαξης, παιδί του Κωστή Φούγιαξη, καλού μαραγκού, εμπόρου και κοινοτικού παράγοντα. Για να δικαιολογεί πολλές φορές το πείσμα που τον διέκρινε, έλεγε: «Εγώ 'μαι Εγγλέζος», έτσι του έμεινε το προσεπώνυμο αυτό.

123. Ν ι κ ό λ α ς τ ο υ Δ η μ η τ ρ ο ύ, ο Ν.Ι. Χαρτοφύλης, ο αξέχαστος επί 22 χρόνια Κοινοτάρχης των Νικειών. Στον πόλεμο, έκαμε επιχείρηση καμινιών, πιστός του δε συνεργάτης ήταν ο αξέχαστος Εγγλέζος.

«Ε κακόμοιρε Εγγλέζο», του λέει ο Νικόλας, «τόσο μ-πολ-λύ εδιψούσες ;»
«Απού τα χτες το βράδυ εδιψούσα, κακόμοιρε Νικόλα, και με το σήμερα με το αύριο (δ)εν ήβρα καιρό ν-να πιώ».

Σαν πέθανε η γυναίκα του, η Άννα του Μονογενή, ο καυμένος ο Εγγλέζος το 'ριξε στο πιωτό και κάθε φορά του άρεσε να αναφέρεται στην πεθαμένη γυναίκα του, αναφέροντάς την «η συγχωρεμένη». Μια φορά, συζητούσαν για τα καμίνια, που, πόλεμος τότε, είχαν μεγάλη κίνηση, μια και το κάρβουνο είχε μεγάλη αξία. Και ο εργατικότατος Εγγλέζος έκαψε δυο-τρία μεγάλα καμίνια, στα οποία τον βοηθούσε κάπως και «η συγχωρεμένη». Κάποτε σε μια περίοδο που η καυμένη η Άννα πίστευε ότι ήταν έγκυος, ο Εγγλέζος δεν την άφηνε να τον βοηθά, έλεγε σχετικά : «Εγώ της έλε(γ)α, βρε συγχωρεμένη, κάτσε κάτω (ν)α μη μ-πάθεις καιιά ζημιά...».

Το κύριο επάγγελμά του ήταν μαραγκός, μαθήτευσε κοντά στον πατέρα του, άριστο μαραγκό, ο ίδιος όμως ήταν ένας μέτριος τεχνίτης, που κανέννας δεν τον υπολόγιζε. Παρέμεινε ένας πολύ καλός εργάτης, καλός γλετζές, ψαράς και «πλακαδόρος», αγαπητός όμως από όλους, γιατί είχε καλή κι αγαθή ψυχή, ο αξέχαστος Εγγλέζος.

Ο Μανώλης ο Τροζώνης:¹²⁴ Ήταν ένας ράφτης που τα νιάτα του τα πέρασε στην Πόλη, όπου κι απέκτησε το παράξενο όνομα Τροζώνης. Ήξερε λίγα Γαλλικά και ηλικιωμένος πια εργένης, του άρεσε να λέγει : «Ζαι σουτ τρε ζεν» (είμαι πολύ νέος). Σιγά σιγά, του «εκόλλησε» το προσεπώνυμο «τρε ζων», που έγινε «τροζών» και ελληνοποιημένο «τροζώνης», μάλλον «ο μουσιού τροζών», ο «μουσιοτρώζος», πιο ελληνοποιημένο. Με το όνομα αυτό τον θυμούμαστε, τον μικροκακωμένο ανθρωπάκο, που έμενε σ' ένα μικρό σπιτάκι, όπου είχε και το «ραφτάδικό» του. Έραβε με το χέρι, μη έχοντας ραπτομηχανή, φυσικά μόνο παιδικά πανταλόνια, ή μπάλ-λωνε παλιά. Είχε ψύχωση με την καμπάνα του Αγίου Θεολόγου, που τότε την είχαμε κρεμασμένη στο μεγάλο αγράμιττα του Μοναστηριού, δεν είχε κτισθεί ακόμα το σημερινό ωραίο καμπαναριό. Πήγαινε εκεί κάθε Σαββατόβραδο, άναβε τα κανδήλια και χτυπούσε πολλή ώρα την καμπάνα. Ένα Σαββατόβραδο, ο ήχος της καμπάνας σταμάτησε απότομα, πράγμα που έκαμε πολλούς να υποφιασθούν ότι κάτι σοβαρό του συνέβη. Πήγαν μερικά παιδιά και τον βρήκαν πεσμένο κάτω, πλημμυρισμένο στο αίμα και την καμπάνα πεσμένη στο πλάι

124. Μανώλης ο Τροζώνης : Εμμανουήλ Χατζής «φραγκοράφτης», όπως έλεγαν τότε τους ράφτες των ευρωπαϊκών ενδυμάτων στην Κωνσταντινούπολη, όπου πέρασε την περισσότερη ζωή του ο Μανώλης. Γέρος πια ήρθε στο χωριό, έμενε μόνος, τον φρόντιζαν κάπως οι συγγενείς του, τον πείραζαν οι νεαροί, ήταν ένας τύπος για γέλια, άκακος και ακίνδυνος όμως.

του, είχε κοπεί η σκουριασμένη από την πολυκαιρία αλυσίδα που την κρατούσε πάνω στο δέντρο. Τον έφεραν στο χωριό, σε κακά χάλια, όμως με τη βοήθεια του γιατρού του Σακλαρίδη ο καϋμένος ο Μουσιουτρώζος θεραπεύθηκε, έζησε ακόμα μερικά χρόνια, εξακολουθούσε να χτυπά την καμπάνα τ' Αγίου Θεολόγου, που ακράδαντα πίστευε ότι τον έσωσε.

Ο Γιάκουμος του Βλάχκαλη:¹²⁵ Ήταν παιδί της μεγάλης και καλής οικογένειας του Μανώλη Δ. Ορφανόπουλου, επιχειρηματία εστιάτορα στην Πόλη, στη συνοικία Βλάχκα, από το οποίο και Βλάχκαλη τον μετονόμασαν οι συχωριανοί μας. Ο Γιάκουμος, μικρός πήγε για λίγο στο σχολείο στην Πόλη, με τις υψηλές γνωριμίες του πατέρα του, που ήταν εκκλησιαστικός επίτροπος και έφορος των Ελληνικών σχολείων της Βλάχκας, ο Γιάκουμος είχε όλη την αγάπη και την προσοχή των δασκάλων του, ακόμα και στα Πατριαρχεία είχε πρόσβαση ο μικρός Γιάκουμος, εφόσον ο πατέρας του ήταν φίλος πολλών Δεσποτάδων, ακόμα και του τότε Πατριάρχου Ιωακείμ του «Μεγαλοπρεπούς». Μια αρρώστεια από τύφο τον άφησε πνευματικά ανάπηρο, και νεανίας ακόμα ήρθε στη Νίσυρο με τους γονείς του, διαγμένοι από τους Νεοτούρκους. Στο περιβάλλον του χωριού, ο καϋμένος ο Γιάκουμος «ηύρε τον μπελά του» με τα πειράγματα των παιδιών. Όμως ήταν ένας τύπος ακίνδυνος, μάλλον χρήσιμος σε πολλές περιπτώσεις σαν εργάτης και σαν μεταφορέας. Πέθανε νέος ακόμα μέσα στον πόλεμο, όταν ούτε φάρμακα υπήρχαν, ούτε και μόνιμο γιατρό είχαμε στο χωριό.

Ο Γιώργης του Διάκου:¹²⁶ Ήταν ένας μάλλον ήσυχος άνθρωπος κι αυτός, με κάποια λειψάδα από τον τύφο. Καλός εργάτης στα πατρικά του χωράφια και καλός τσοπάνης στο μαντρί του πατέρα του, έζησε κι αυτός τη ζωή του στο χωριό, όπου όμως κανένας δεν τολμούσε να τον πειράξει, όχι μόνο από σεβασμό στην καλή οικογένειά του αλλά και από φόβο στον ίδιο, που καθόλου δεν αστειευόταν. Κάποτε ήρθε στην Αθήνα για λίγο. Μια μέρα, βγαίνοντας από τον Ηλεκτρικό στην Ομόνοια, δεν άντεξε τα σπρωξίματα των πάντοτε βιαστικών Αθηναίων, κι αγανακτισμένος φώναξε σε άψογα Νικειάτικα: «Μην επ-πώθετε¹²⁷ βρε σ-σεις !»

125. Γιάκουμος του Βλάχκαλη: ο Ιάκωβος Ε. Ορφανόπουλος, ένας αξέχαστος τύπος καλού και ήρεμου ανθρώπου, με τα δάχτυλα γεμάτα από ψεύτικα δαχτυλίδια...

126. Γιώργης Δ. Καραγιωργη, ή Γιώργης του Διάκου, όπως έλεγαν τον πατέρα του, τον αξέχαστο Δημήτρη Καραγιωργη, τσοπάνη αλλά και νοικοκύρη αξιόλογο στα Νικειά.

127. Μην επ-πόθετε: μη σπρώχνετε, ρ. π-πόθω = σπρώχνω.

Παροιμιώδης έγινε κι αυτή η φράση του Γιώργη. Ο καυμένος, είχε και σωματική αναπηρία, που του έμεινε από ένα κάταγμα στο ποδάρι. Στο χωριό μας, που κάθε οικογένεια έχει το παρατσούκλι της, η οικογένεια Ιερομνήμωνος¹²⁸ λεγόταν και Καζαμιάς, λόγω της πολυπραγμοσύνης του που τον συνέκριναν με το γνωστό λαϊκό Ημερολόγιο Ο ΚΑΖΑΜΙΑΣ. Κάποτε, αρχές του χειμώνα, έλεγαν ότι «κατά που γράφει ο Καζαμιάς, θά 'χουμε πολλά ν-νερά τον φτεινό χειμώνα και κρύα δυνατά». Φυσικά εννοούσαν τον Καζαμία, το Ημερολόγιο, που κυκλοφορούσε και στα Νικειά τότε. Το άκουσε ο Γιώργης και σε μια συζήτηση στη γειτονιά του είπε : «Κατά που γράφει ο Ιερομνήμων από την Αθήνα, θα 'χουμε άσκημο χ-χειμώνα ν-εφέτος». Πίστευε ο καυμένος ότι με τη λέξη Καζαμιάς εννοούσαν τον Γιάννη τον Ιερομνήμωνα.

Ο Γιάννης ο Καργάρης :¹²⁹ Αυτός έμενε τον περισσότερο καιρό στο Μαντράκι, όπου δούλευε σαν χαμάλης κι όταν γέρασε έκανε τον ψωμοζήτη για να ζήσει. Τον πείραζαν πολύ και γι' αυτό το λόγο είχε στις τσέπες του πέτρες για «άμυνα». Είχε όμως και μικρά χαλικάκια μαζί και όταν τον ρώτησε κάποιος τι θα τα έκανε τα χαλικάκια αυτά, έλεγε : «'Αμα (δ)εν με πειράζουν, τότες (θ)α τους πειράζω εγώ, δικαίωμά μ-μου (δ)εν είναι ;»

Πολύ γέρος πια ήρθε στα Νικειά, οι συγγενείς του τον φρόντιζαν όσο μπορούσαν και στα καφενεία πάντα κάποιος θα βρισκόταν να τον κεράσει ένα καφέ κι ένα τσιγάρο. Κάποτε, που τον πείραζαν, σηκώθηκε θυμωμένος και φώναξε : «Ε βρε κόσμε, πώς εκατάντησες και κόσμον (δ)εν έχει (ν)α σε κλαίει». Πέθανε στα Νικειά.

Για τα πρόσωπα που αναφέρω στην εργασία μου αυτή, γράφω βασιζόμενος στις προσωπικές μου αναμνήσεις κι εμπειρίες, δεν ζήτησα από κανένα καμιά πρόσθετη πληροφορία, γι' αυτό ίσως να παρέλειψα πολλά. Ας μου το συγχωρέσουν οι αναγνώστες μου και οι ψυχές των αξέχαστων αυτών ανθρώπων.

128. Ιε ρ ο μ ν ή μ ω ν Κ ω ν σ τ α ν τ ί ν ο ς : 'Ηταν ένας πολυπράγμων άνθρωπος και οι Νικειάτες έλεγαν γι' αυτόν : «Ούλλα τα ξέρει αυτός, θαρρείς κι είν' ο Καζαμιάς», εννοώντας το γνωστό Ημερολόγιο με τις πολλές προβλέψεις. Έτσι του έμεινε το παρατσούκλι που στη συνέχεια το πήρε κι ο γιος του ο Γιάννης.

129. Γ ι ά ν ν η ς Δ ι α κ ο κ ω σ τ α ν τ ή ς, που έμεινε γνωστός με το όνομα Καργάρης. Ένας λίγο αλλόκοτος τύπος, που τον πολύ καιρό ζούσε στο Μαντράκι. Παντρεύτηκε στα Νικειά τη Σοφία του Ζαναβάρη, σε λίγα χρόνια όμως την παράτησε κι εζούσε στο Μαντράκι, κάνοντας τον χαμάλη. Γέρος πια ήρθε πάλι στα Νικειά, οι συγγενείς του και της γυναίκας του τον κοίταξαν στα στεφανά του.

Η ΝΙΣΥΡΟΣ ΤΟΥ 13ου - 15ου ΑΙΩΝΑ* ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΙΣ ΠΡΟΣΦΑΤΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Στο κέντρο της Δωδεκανήσου ένα μικρό σχεδόν ολοστρόγγυλο νησάκι, η Νίσυρος, συμμερίζεται τις τύχες της, αλλά έχει και τη δική του ιστορία. Είναι αδύνατο φυσικά να εκθέσει κανείς την ιστορία του αυτή στα περιορισμένα χρονικά όρια μιας μικρής παρουσίασης. Εμείς θα περιοριστούμε εδώ στη μεσαιωνική περίοδο του νησιού, για την οποία διαθέτουμε κατά καλή τύχη τις πρόσφατες εργασίες του καθηγητή κ. Ζ. Τσιρπανλή, στηριγμένες σε πολλά ανέκδοτα έγγραφα. Με αφετηρία τις εργασίες αυτές κι άλλες πηγές, προχωρούμε στην έκθεσή μας.

Το μεγαλύτερο ιστορικό ενδιαφέρον το παρουσιάζουν οι δυο τελευταίοι αιώνες του Μεσαίωνα, ο 14ος και ο 15ος.

Οι Βενετοί και οι Γενοβέζοι ανταγωνίζονται σκληρά για την κυριαρχία των μεγαλύτερων νησιών της Δωδεκανήσου, ιδίως της Ρόδου και της Κω. Το 1306 ο Βενετός Ιάκωβος Μπαρότσης επιχειρήσε να καταλάβει τη Νίσυρο με 4 καράβια, αλλά απέτυχε και αποχώρησε. Αυτό δείχνει ότι η άμυνα των Ελλήνων ήταν καλά οργανωμένη.

Πρέπει να αναφέρουμε ότι η δημοκρατία του Αγίου Μάρκου ενέκρινε την επίθεση του Μπαρότση και μάλιστα δέχτηκε να του αντικαταστήσει τα δύο πλοία που έχασε με ένα πλοίο με εκατό κουπιά. Το ενδιαφέρον αυτό της Βενετίας εξηγείται, όταν λάβουμε υπόψη ότι το Μάιο του 1306 ο Γενοβέζος Vignolo de Vignoli έκλεισε συνθήκη με τους Ιππότες του Αγίου Ιωάννη της Ιερουσαλήμ, που τους έδινε δικαίωμα ν' αποκτήσουν Βυζαντινά νησιά, και ειδικά την Κω, τη Λέρο και τη Ρόδο. Οι Ιππότες κατέλαβαν

(*) Ανακοινώθηκε στο Ε' Πολιτιστικό Συμπόσιο Δωδεκανήσου που έγινε στη Νίσυρο από 23 έως 27 Αυγούστου 1987.

δύο οχυρά φρούρια της Ρόδου και πρόσκαιρα την Κω. Έτσι εξηγείται η ανησυχία της Βενετίας και η προσπάθειά της, για αντιπερισπασμό και μικρό αντίβαρο, ν' αποκτήσει τη Νίσυρο, δηλαδή μια δική της σίγουρη βάση στα βορειοανατολικά της μεγάλης της αποικίας, της Κρήτης.

Η Βενετία θέλει ν' ανταγωνισθεί ιδίως τους Ιππότες του Αγίου Ιωάννου, που στις 15 Αυγούστου 1309 κατέλαβαν και την πόλη της Ρόδου. Κρατεί το στόλο της σε άγρυπνη επιφυλακή, γιατί φοβάται επιβουλή του Μεγάλου Μαγίστρου εναντίον των αποικιών της στην Ανατολική Μεσόγειο.

Στο τέλος όμως τα πράγματα ησύχασαν. Ούτε οι Ιππότες στράφηκαν εναντίον της Βενετίας ούτε αυτή επέμεινε στις βλέψεις της, γιατί θα της ήταν δύσκολο να κρατήσει νησιά σ' αυτόν τον αμφισβητούμενο και από τους Ιππότες και από τους Τούρκους χώρο. Έτσι οι Ιππότες κατέλαβαν το 1310 χωρίς δυσκολία και την Κω και τη Νίσυρο, που είχαν γι' αυτούς μεγάλη στρατηγική σημασία. Λίγα χρόνια μετά την κατάληψη της Νισύρου, ο Μέγας Μάγιστρος παραχώρησε τη Νίσυρο ως κληρονομικό φέουδο στους αδελφούς Buonavita Assanti d' Ischia, με όλα του τα κτήματα και τις προσόδους. Μέρος των προσόδων αυτών θα το έστελναν φυσικά στους Ιππότες. Δεν ξέρουμε λεπτομέρειες για τη διοίκηση των νέων φεουδαρχών, αλλά φαίνεται πως οι εντόπιοι θα είχαν σοβαρά παράπονα, αφού επαναστάτησαν, χωρίς ελπίδα μάλιστα βοήθειας, το 1352 εναντίον του σκληρού επιτρόπου των ανήλικων τότε εγγονών των πρώτων Assanti. Ο Μέγας Μάγιστρος αναγκάστηκε να στείλει τον κυβερνήτη της Κω, για να καταστείλει την εξέγερση.

Όλο το 14ο αιώνα οι ξένοι φεουδάρχες της Νισύρου αναφέρονται διαδοχικά, αλλά χωρίς λεπτομέρειες, για τα έργα τους. Τον τελευταίο Assanti τον διαδέχτηκε το 1386 ο Ιππότης Fra Domenico d' Alemagna. Ως προς την εκκλησιαστική διοίκηση, ξέρουμε ότι οι Ιππότες εγκατέστησαν καθολικούς επισκόπους. Η καθολική επισκοπή Νισύρου όμως θα ήταν φτωχή, γιατί το 1353 και το 1365 απαλλάσσεται γι' αυτό το λόγο από το φόρο προς το Παπικό Ταμείο.

Ένας Ιταλός περιηγητής, ο Νικόλαος de Martoni, μας πληροφορεί, στα τέλη του αιώνα αυτού (1394), ότι η Νίσυρος ήταν πλούσια σε παραγωγή κριθαριού, αλλά ιδίως σύκων, και οι κάτοικοί της έδειχναν ζωηρό ενδιαφέρον για τις τύχες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, που έκλινε προς τη δύση της.

Από το 1401 ως το 1433 κυβέρνησαν τη Νίσυρο νέοι φεουδάρχες, από τη Ρόδο, οι Clavelli.

Ένας άλλος Ιταλός περιηγητής με πανευρωπαϊκή φήμη, ο περίφημος Φλωρεντινός μοναχός και λόγιος Χριστόφορος Buonadellmonti, που έμεινε στη Ρόδο από το 1406 ως το 1414, για να συλλέξει πολύτιμα χειρόγραφα,

μας δίνει στο Ημερολόγιό του, που το συνέθεσε το 1420, ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τη Νίσυρο: Αναφέρει συγκεκριμένα πέντε «πόλεις» (= μεγάλα χωριά): το Μαντράκι, το Παλαιόκαστρο, την Πεντονίκη, τα Νικειά και το Άργος. Αναφέρει επίσης το ηφαίστειο και το θειάφι, που εξάγεται απ' αυτό και κυκλοφορεί στο εμπόριο, τους συχνούς και απειλητικούς σεισμούς, τα ιαματικά λουτρά και τα προϊόντα του νησιού (σύκα κ.λπ.).

Η ραγδαία επέκταση των Οθωμανών προς το Αιγαίο, από τις πρώτες δεκαετίες του 15ου αιώνα, κινητοποιεί την άμυνα των Ιπποτών, που το 1433 διορίζουν διοικητή της Νισύρου (και έπειτα της Λέρου, της Καλύμνου και της Κω) τον ικανό Fanti no Querini Stampallia. Η οργάνωση της άμυνας εντείνεται μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453). Το Νοέμβριο του έτους αυτού, ένα πολύτιμο έγγραφο, γραμμένο στην ελληνική γλώσσα από τους εκπροσώπους του Μεγάλου Μαγίστρου και των χωριών της Νισύρου, μαρτυρεί ότι οι δεύτεροι είναι σύμφωνοι να ενισχύσουν την οχύρωση των πέντε κάστρων του νησιού και να χτίσουν ακόμη ένα σε στρατηγικότερη θέση, όπου θα μπορούσαν να καταφύγουν, σε περίπτωση ανάγκης, όλοι οι κάτοικοι του νησιού. Είναι άγνωστο όμως, αν το σχέδιο αυτό έλαβε σάρκα και οστά. Είναι αξιοπαρατήρητο ότι τα χωριά, που εκπροσωπούσαν σ' αυτό το έγγραφο από τους κληρικούς τους, αντιστοιχούν στα χωριά που απαριθμεί ο Buondelmonti.

Παρά τα αμυντικά αυτά μέτρα, οι Νισύριοι θα γνωρίσουν, μετά το 1453, αλλεπάλληλες επιδρομές και λεηλασίες των Τούρκων, που θα κατορθώσουν τελικά, το 1522, να υποτάξουν και την ίδια τη Ρόδο, το κέντρο των Ιπποτών, που εξουσίαζαν τα γύρω νησιά και τη Νίσυρο.

Θα ήταν ίσως ενδιαφέρον να πούμε εδώ δυο λόγια για το θέμα που παρεμβάλλει εύστοχα στο μελέτημά του ο κ. Τσιρπανλής, της ενδεχόμενης δηλαδή καταγωγής από τη Νίσυρο (και όχι από την Κρήτη) του γνωστού για τη θεολογική και φιλοσοφική του συγκρότησή του Πάπα του Μεγάλου Σχίσματος, Αλεξάνδρου Ε' του Φιλάργη (1409 - 1410). Οι περισσότεροι βιογράφοι του αναφέρουν πως γεννήθηκε, γύρω στο 1340, σ' ένα μικρό χωριό της Ανατολικής Κρήτης, τις Καρές, και πως οι Φραγκισκανοί Μοναχοί τον πήραν, τον κατάταξαν στο Τάγμα τους και ανέλαβαν τη μόρφωσή του. Δυο νεότεροι όμως ερευνητές, ο Gerola και ο Hofmann, αναφέρουν ότι ήταν από τη Νίσυρο. Θα ήταν βέβαια εξαιρετικά ενδιαφέρον και θα ήταν μεγάλος τίτλος τιμής για το μικρό αυτό νησί, αν μπορούσε να επικυρωθεί απόλυτα η γνώμη των τελευταίων. Αλλά φαίνεται ότι αυτή στηρίζεται σε πληροφορίες ενός περιηγητή του 15ου αιώνα, του Francesco Surian, που είναι όμως όχι απόλυτα κατηγορηματικές και εν μέρει αντιφατικές. Εξ άλλου, ο ίδιος ο Πάπας αναγνώρισε έμπρακτα τους δεσμούς του με την Κρήτη με διάφορους τρόπους. Δεν αποκλείεται λοιπόν ο Αλέ-

ξανδρος να γεννήθηκε στη Νίσυρο και πολύ μικρό να τον πήραν οι Φραγκισκανοί στην Κρήτη. Το ζήτημα ας ελπίσουμε πως θα το διαλευκάνει οριστικά ο πιο πρόσφατος μελετητής της ζωής και του έργου του Έλληνα Πάπα, ο Ελληνοαμερικανός καθηγητής κ. Κ. Γιαννακόπουλος, που μας παρουσίασε στο περυσινό 17ο Βυζαντινολογικό συνέδριο της Ουάσιγκτον, στο οποίο είχα την τιμή να προσκληθώ και να μετάσχω, μια ενδιαφέρουσα ανακοίνωση.

Αλλά, όπως είπα και στην αρχή, δεν θα προχωρήσω στη νεότερη, αλλά όχι λιγότερο ενδιαφέρουσα ιστορία της Νισύρου κατά την Τουρκοκρατία, για την οποία άλλωστε υπάρχουν αφθονότερες, αλλά και προσιτότερες και λιγότερο άγνωστες πηγές.

Και τώρα θα μου επιτρέψετε να σας ζητήσω να μου χαρίσετε ακόμη τρία λεπτά, για ν' αναφερθώ στο ωραίο σας νησάκι με μιαν άλλη μου ιδιότητα, που είναι η φιλοτελική μου ειδίκευση στο Αιγαίο Πέλαγος. Από τον ταχυδρομικό φάκελο που σας παρουσιάζω στην προβολή, βλέπουμε ότι υπήρχε Ιταλικό ταχυδρομικό γραφείο στη Νίσυρο, από το 1913, που διέθετε μάλιστα και υπηρεσία συστημένων. Στην Ιταλική σφραγίδα διαβάζουμε : Poste Italiane-Nisiros (Egeo) 7 Μαρτίου 1913. Η επιστολή απευθύνεται στην Αυστρία. Έχει προορισμό το Trento (την έδρα της περίφημης «εν Τριδέντφ» Οικουμενικής Συνόδου), πόλη τότε Αυστριακή και τώρα Ιταλική. Δυστυχώς δεν ξέρουμε ποιας Εθνικότητας ήταν ο παραλήπτης Antonio di Antonio ούτε και σημειώνεται στο φάκελο το όνομα του αποστολέα.

Να ήταν άραγε ο παραλήπτης Antonio di Antonio (όνομα που μπορεί να αποδοθεί στην ελληνική γλώσσα με το Αντώνιος Αντωνίου) Νισύριος ή, έστω, Δωδεκανήσιος, μια που το επώνυμο Αντωνίου απαντά στα Δωδεκάνησα ; Ίσως θα μπορούσε να μας το επιβεβαιώσει κάποιος από το εκλεκτό μου ακροατήριο.

ΤΟ ΛΥΚΑΥΓΕΣ ΤΗΣ ΛΥΤΡΩΣΗΣ*

(Μεταβατική περίοδος 8.9.1943 - 31.3.1947)

Θα ασχοληθώ με τη μεταβατική περίοδο 8.9.1943 - 31.3.1947, ξεκινώντας από την Κάλυμνο και τελειώνοντας στην Κάλυμνο.

Δεν φαινόταν συνηθισμένο το πρωινό της Τρίτης, οκτώ Σεπτέμβρη 1943. Κάτι το ιδιαίτερο αιωρείτο στην ατμόσφαιρα. Το διέκρινε κανείς στα πρόσωπα των Ιταλών αξιωματικών που κυκλοφορούσαν και στη νευρική τους. Βέβαια ο πόλεμος είχε πάρει την οριστική κακή τροπή γι' αυτούς. Ο Μουσολίνι ήταν κρατούμενος στην κορυφή των Απεννίνων Gran Sasso και οι Σύμμαχοι είχαν ξεμπαρκάρει στο νότιο άκρο της Ιταλικής χερσονήσου. Το βράδυ της ίδιας μέρας το ανακοινωθέν του Ιταλικού Στρατηγείου (το τελευταίο!) ανάγγειλε την υπογραφή ανακωχής με τους Συμμάχους και διευκρίνιζε: «Τα στρατεύματά μας θα κρατήσουν τα όπλα τους, τα οποία θα χρησιμοποιήσουν εναντίον οιαδήποτε τρίτου που θα χρησιμοποιούσε βία εναντίον τους...». Οι Ιταλοί στρατιώτες πανηγύριζαν το τέλος του πολέμου, χωρίς βέβαια να ξέρουν τι τους μέλλεται.

Χαιρόμαστε όλοι αλλά μας κρατούσε μια αγωνία. Οι λίγοι Γερμανοί στη Ρόδο κατάφεραν να εξουδετερώσουν τους πολλούς και καλά οπλισμένους Ιταλούς κι έτσι οι Σύμμαχοι δεν μπόρεσαν να ξεμπαρκάρουν στο Νησί, παρά την προσπάθεια του Ιταλού Γεν. Διοικητή ναυάρχου Campioni, που γι' αυτό ακριβώς καταδικάστηκε σε θάνατο από τη Δημοκρατία του Σαλό (τελευταίο σκίρτημα του Μουσολίνι με την προστασία του Χίτλερ) και τουφεκίστηκε εκ των όπισθεν μαζί με το συνάδελφό του της Λέρου Mascherpa.

Οι Άγγλοι ξεμπαρκαράν στη Λέρο, Κω, Κάρπαθο και σ' άλλα μικρότερα Νησιά. Στην Κάλυμνο αποβιβάστηκε το απόγευμα της 24 Σεπτέμβρη 1943 ένα άγημα Storm Troops, στο οποίο μετείχε κι ο αιώνηστος Σταμά-

(*) Ανακοινώθηκε στο Ε' Πολιτιστικό Συμπόσιο Δωδεκανήσου που έγινε στη Νίσυρο από 23 έως 27 Αυγούστου 1987.

της Μιχαήλ Καζούλλης, Ροδίτης, που λίγους μήνες αργότερα σκοτώθηκε στη Σαντορίνη. Ένα ξέφρενο πανηγύρι χαράς κι ενθουσιασμού ήταν η υποδοχή τους. Μας σύστησαν να μην υψώσουμε Ελληνική σημαία, παρά μόνο την Αγγλική.

Συγκροτήθηκε αμέσως μια Επιτροπή, στάλθηκαν τηλεγραφήματα στους μεγάλους (Ρούζβελτ, Στάλιν, Τσώρτσιλ), με αίτημα να μας σταλεί εκπρόσωπος της Ελληνικής Κυβέρνησης. Την άλλη μέρα η Επιτροπή επισκέφθηκε τον Νοτιοαφρικανό Ταγματάρχη Διοικητή του αγήματος κι αμέσως ύστερα από τους χαιρετισμούς, του ζήτησε την άδεια να εκδώσει εφημερίδα με τον τίτλο «Ελευθερία». Σάστισε ο άνθρωπος λέγοντας, «όπου πάμε μας ζητάνε τρόφιμα, εσείς ζητάτε την άδεια για εφημερίδα!». Θα το αναφέρω στους ανωτέρους μου στη Λέρο και θα σας απαντήσω.

Μεσολάβησε η Κυριακή 26 του Σεπτεμβρη. Γιόρταζε ο ενοριακός Ναός του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου. Πλήθος το Εκκλησίασμα. Στη λειτουργία ακούστηκε ένας πολύ δυνατός μακρινός κρότος. Ήταν οι βόμβες των Γερμανικών Στούκας που είχαν πλήξει το αντιτορπιλικό μας «Βασ. Όλγα» κι ένα Εγγλέζικο στο Λακκί της Λέρου. Φυσούσε ελαφρύ βορειοανατολικά. Σε λίγο ολόκληρη η περιοχή Τράχηλα - Τελένδου - Αργινωντών καλύφθηκε από πυκνό σύννεφο καπνού! Θλίψη και ανησυχία για τα μελλούμενα. Την άλλη μέρα, Δευτέρα, ήλθε ο Συνταγματάρχης Διοικητής από τη Λέρο. Καλεί την Επιτροπή, συγχαίρει για την πρωτοβουλία έκδοσης εφημερίδας και παρακαλεί ο τίτλος της να είναι «Αλήθεια» αντί «Ελευθερία» και να είναι γραμμένη σε δυο γλώσσες, Ελληνικά και Ιταλικά! Σαν κεραμίδα στο κεφάλι δέχτηκε η Επιτροπή τα λόγια του Άγγλου κι αντέδρασε ανάλογα. Όμως, ψύχραιμος εκείνος, τόνισε: «Ο πόλεμος δέν τέλειωσε, είναι γύρω μας. Ζήσαμε τη χθεσινή καταβύθιση των αντιτορπιλικών μας. Όσο απόλεμοι κι αν είναι οι Ιταλοί, μας συμφέρει να τους έχουμε φίλους, παρά εχθρούς. Κάμνω έκκληση στον πατριωτισμό σας και παρακάλλω κάμετε αυτό που σας λέω». Έγινε η μετάφραση της ύλης στα ιταλικά και η εφημερίδα θα εκτυπωνόταν την Κυριακή 3 του Οκτώβρη. Όμως πρωί πρωί την Κυριακή εκείνη φάνηκαν 3 - 4 σκάφη κοντά στην Κω. Στην αρχή νομίσαμε ότι ήταν πλοία συμμαχικής νησοπομπής που έφερναν τρόφιμα κι εφόδια για μας και τις στρατιωτικές μονάδες. Σε λίγο ένα άγριο κανονίδι μας προσγείωνε στην οδυνηρή πραγματικότητα. Τα πλοία ήταν Γερμανικά κι άρχιζε η απόβαση στο Τιγκάκι και Μαρμάρι για την κατάληψη της Κω. Την Τρίτη ολοκληρώθηκε το εγχείρημα και την Πέμπτη οι Γερμανοί ξεμπάρκαραν στην Κάλυμνο χωρίς καμιά αντίσταση. Οι Άγγλοι έγκαιρα είχαν φύγει για τη Λέρο.

Μια άλλη κατοχή άρχιζε για τα Νησιά μας. Η μεταχείριση των Ιταλών στρατιωτών ήταν σκληρή κι απάνθρωπη. Τους στοίβαζαν σ' ένα καϊκι

σαν ζώα και τους πήγαν στην Κω. Τουφέκισαν τους αξιωματικούς στο Λινοπότι κι έστειλαν τους στρατιώτες στα γερμανικά στρατόπεδα εργασίας.

Τηρουμένων των αναλογιών με την παλιά Ελλάδα, μπορεί να ειπωθεί ότι η γερμανική κατοχή δεν υπήρξε τόσο σκληρή, όσο περιμέναμε. Μας είχε σώσει το κοινό μίσος εναντίον των Ιταλών. Στην Κάλυμνο υπήρχαν πολλοί γερμανομαθείς, επιστήμονες και σπογγέμποροι. Στάθηκαν στην ολότητά τους καλοί πατριώτες. Οι Γερμανοί δεν είχαν τίποτε να μας δώσουν για τροφοδοσία. Άφηναν όμως τον πληθυσμό να φεύγει κι επέτρεπαν στα πλοιάριά μας να ταξιδεύουν στα νησιά σε αναζήτηση τροφίμων και μάλιστα με Ελληνική σημαία. Επέτρεπαν επίσης και τη λειτουργία των Ελληνικών μας σχολείων. Οργάνωσαν την Κάλυμνο σαν μια από τις βάσεις εξόρμησης για την κατάληψη της Λέρου, με αποτέλεσμα τους συμμαχικούς βομβαρδισμούς μας από αέρα και θάλασσα. Παρακολουθούσαμε το καθημερινό σφυροκόπημα της Λέρου από τα Στούκας μέχρι τις 11 του Νοέμβρη, οπότε έπεσε με μεγάλες απώλειες για τους Γερμανούς. Ο Χίτλερ είχε βγάλει έκτακτο ανακοινωθέν για την κατάληψη της Λέρου.

Στα μέσα του Δεκέμβρη ένα μικρό φορτηγό φορτωμένο ζάχαρη από Ισπανία προς Τουρκία, όπως λέγανε, εξώκειλε σ' ένα ερημονήσι κοντά στα Λέβιθα. Οι Γερμανοί κατάφεραν να περισώσουν ένα καλό μέρος του φορτίου. Βγάλαν ντελάλη να καταγραφούμε στη Δημαρχία, που είχε μεταφερθεί στο Χωριό, για να μας δώσουν από δυο κιλά ζάχαρη, για να γιορτάσουμε τα Χριστούγεννα. Βρεθήκαμε 3.520 συνολικά. Αρχές του Οκτώβρη είμαστε γύρω στις 12.500. Δηλαδή σε διάστημα δυο μονάχα μηνών 9.000 περίπου Καλύμνιοι εγκατέλειψαν το Νησί τους για να μην πεθάνουν από την πείνα και κατέληξαν μέσω Τουρκίας στα προσφυγικά στρατόπεδα της Μέσης Ανατολής. Όσοι μπορούσαν να φέρουν όπλα στρατεύθηκαν αμέσως στις Ελληνικές Δυνάμεις της Μ. Ανατολής.

Κι ερχόμαστε στη Νίσυρο. Στην πλατειούλα του μικρότερου χωριού, στα Νικειά, υπάρχει μια μαρμάρινη επιγραφή που λέει :

- . *«Πλατεία Χατζηνεαγγέλου, Λοχαγού Ιεροολοχίτου.*
- . *Έπεσε ηρωικώς υπέρ της νισυριακής ελευθερίας την 12.2.1945 εν Εμπορειώ, καθαγιάζων διά του αίματός του αμετάκλητον απόφασίν μας (1.1.1944) ενώσεώς μας με την μητέρα Ελλάδα.*
- . *Εγένετο εν έτει 1945, δαπάναις Ναού των Εισοδίων».*

Αυτό το «υπέρ της Νισυριακής Ελευθερίας», που ηχεί κάπως παράξενα, θα προσπαθήσω να ερμηνεύσω, δίνοντας μια εικόνα της εποχής. Με την κατάληψη των Νησιών από τους Γερμανούς, το κάθε νησί έδινε την

εντύπωση μιας ξεχωριστής επικράτειας στην απόλυτη εξουσία του Γερμανού αξιωματικού διοικητή του Νησιού.

Για την τοπική διοίκηση ο Γερμανός αξιωματικός ενέκρινε τους Δημάρχους που του υποδείκνυαν και που κατά κανόνα ήταν γενικής αποδοχής. Όπου είχαν απομείνει Ιταλοί αστυνομικοί και υπάλληλοι, αποτελούσαν τη σκιά του εαυτού τους. Γεγονός είναι ότι οι Δήμαρχοι αυτοί έκαναν ό,τι μπορούσαν στις δύσκολες εκείνες μέρες και δεν υπήρξε καμιά αντιπατριωτική συνεργασία με τους Γερμανούς.

Μέχρι αρχές Απρίλη 1944 δεν υπήρχαν Γερμανοί στη Νίσυρο. Πότε πότε έρχονταν από την Κω για μια ή δυο μέρες. Καμιά φορά τους έπιαναν κομάντος ιερολοχίτες με τη συνεργασία των κατοίκων. Την άλλη μέρα ερχόντουσαν από την Κω Γερμανοί, γυρεύοντας τους συντρόφους τους. Και τότε επιστρατευόταν το θάρρος, η διπλωματία και ο πατριωτισμός των Ταγών για να δικαιολογήσουν τα πράγματα. «Ξαφνικά δεχτήκαμε επίθεση των Άγγλων. Πήραν τους Γερμανούς και παιδιά δικά μας μαζί τους κι έφυγαν». Τώρα το πώς τα παιδιά αυτά σε 3 - 4 βδομάδες αποτελούσαν μέλη Ιερολοχιτών Κομάντος, ύστερα από μια ολιγοήμερη εντατική εκπαίδευση, ήταν μια άλλη υπόθεση. Όταν μάλιστα αρχές του Απρίλη δυο Γερμανικά αποβατηγά για πρώτη φορά έφερναν λίγα τρόφιμα, οι κομάντος σε αρμονική συνεργασία με τους δικούς μας αιχμαλώτιζαν πλοία και πληρώματα, σκοτώθηκε ένας Γερμανός υπαξιωματικός. Την άλλη μέρα, όταν πρωί-πρωί ήλθε ο Συν/ρχης Διοικητής της Κω μ' ένα απόσπασμα, αντίκρυσαν το νεκρό σύντροφό τους σαβανωμένο και στολισμένο το φέρετρο με άφθονα απριλιάτικα λουλούδια σ' ένα παραλιακό σπίτι και γύρω Νισυριές να θρηνούν το σκοτωμένο εχθρό. Ήταν τόσο καταλυτική η εντύπωση των Γερμανών από το θέαμα, ώστε πίστεψαν ότι οι Νισύριοι τους μιλούσαν ειλικρινά. Ότι δηλαδή ήταν θύματα των Άγγλων καταδρομέων. Παρακολούθησαν μια πάνδημη κηδεία με μουσική (βιολιά και λαούτα) κι έφυγαν ικανοποιημένοι.

Τέλη του Απρίλη, ένας λόχος Γερμανών εγκαταστάθηκαν μόνιμα και οχυρώθηκαν στον Κάβο των Πάλων. Είχαν μαζί τους 120 Ιταλούς αιχμαλώτους, που 'σκαβαν θειόχωμα στο ηφαίστειο για να θειαφίσουν τ' αμπέλια της Κρήτης και Σάμου. Είχαν μεγάλη ανάγκη από κρασί και οινόπνευμα. Σ' όλο το διάστημα της δμηνης εδώ παραμονής τους, συνεχής ήταν η επαφή με συμμάχους κομάντος και άνδρες της υπηρεσίας πληροφοριών. Ανάμεσα στους τελευταίους αυτούς υπήρχαν εκλεκτοί πατριώτες στην υπηρεσία των Άγγλων. Αυτοί, εκτός των άλλων, μετέφεραν απολύτως εμπιστευτικά μηνύματα για τα σχέδια και τις προθέσεις των Άγγλων ν' αποτρέψουν την Ένωση της Δωδεκανήσου με την Ελλάδα και να εφαρμόσουν ένα σύστημα αυτονομίας υπό Αγγλική προστασία! Και το χειρότερο απ'

όλα ήταν ότι για την εφαρμογή των σχεδίων τους υπολόγιζαν στη συνεργασία φραγκολεβαντίνικων στοιχείων της Ρόδου και Κω και λίγων εξωμοτών δικών μας, που ποτέ σχεδόν δεν λείπουν.

Η κατάσταση διαγραφόταν πολύ δύσκολη κι έπρεπε ν' αντιμετωπιστεί με ανάλογη σοβαρή προσπάθεια και σύνεση. Έπρεπε με πρώτη ευκαιρία και κρυφά από τους συμμάχους να οργανωθούν ενωτικά δημοψηφίσματα, που να έχουν οπωσδήποτε το στοιχείο του αυθορμητισμού, ξέχωρα σε κάθε Νησί.

Στις 2.10.1944 οι Γερμανοί αποχωρούν από τη Νίσυρο. Σε δυο μέρες καταφθάνει ένας Άγγλος αξιωματικός των πολιτικών υποθέσεων. Καλεί τους πρόκριτους όλων των χωριών και τους ανακοινώνει ότι μέχρι την Κυριακή 16 του Οκτώβρη πρέπει να κάμουν εκλογές Δημάρχων και Δημοτικών Συμβούλων, δίδοντάς τους μια διαταγή του Αρχηγού των συμμαχικών στρατευμάτων Μέσης Ανατολής στρατηγού Paget, που ανάμεσα στ' άλλα ανέφερε: «Καθιστούμεν υπευθύνους για την τήρηση του Νόμου και της Τάξης τους Δημάρχους και τα περί αυτούς Δημοτικά Συμβούλια. Οι αποφάσεις τους έχουν ισχύ Νόμου κ.λ.π.».

Πραγματικά την Κυριακή 16.10.1944 γίνονται και στα τρία χωριά εκλογές με υποδειγματική τάξη κι ευθύνη, παρ' όλο που υπήρχαν περισσότεροι υποψήφιοι. Χωρίς την παρουσία Κυβερνητικού εκπροσώπου, πολύ λιγότερο δικαστικού, οι Νισύριοι εκλέγουν τους άρχοντές τους με υπευθυνότητα, με κανονικά ψηφοδέλτια. Η ψηφοφορία εκείνη έδινε την εντύπωση πραγματικής μυσταγωγίας!

Ένα βαρύ και υπεύθυνο έργο είχαν ν' αντιμετωπίσουν οι νεοεκλεγμένες δημοτικές αρχές, για το οποίο θα πούμε λίγα λόγια παρακάτω.

Στις 28 Οκτώβρη 1944 ένα καϊκι της Αγγλικής Υπηρεσίας Πληροφοριών, παρμένο κρυφά και με διάφορα προσχήματα από το Bodrum και που κυβερνά ο Καλύμνιος Δημήτριος Οικονόμου Κουλιάς, φέρνει έναν αξιωματικό του Ναυτικού, δίνει το σύνθημα «ώρα για δημοψήφισμα», και φεύγει. Και την 1.11.1944 η Νίσυρος συγκεντρώνεται στην πλατεία Ηλικιωμένης. Μόνο γέροι και μωρά μένουν στα χωριά τους. Εκεί ένας άξιος πνευματικός ηγέτης, ο Αρχιμανδρίτης Κύριλλος Ρωμάνος, ηγούμενος της Μονής Σηλιανής και δάσκαλός μας, που από την εμφάνισή του στο Νησί ο λαός χαρακτηρίζει και αποκαλεί Άγιο, υψώνει τη φωνή της λύτρωσης. Είναι ένας ιερός παλμός που διαχέεται και κρατεί σε ψυχική ανάταση το πλήθος. Όλοι έχουν πλήρη συναίσθηση της ιερότητας της στιγμής. Ακολουθούν κι άλλοι ομιλητές και υπογράφεται το Δημοψήφισμα της Ένωσης από όλο το Λαό. Το δημοψήφισμα αυτό, μαζί με της Σύμης και της Αστυπάλαιας, θα δημοσιευθεί στον Ελληνικό τύπο το Μάρτη του 1945 και θα προκαλέσει ρίγη συγκίνησης και χαράς στους Δωδεκανήσιους της παλιάς Ελλάδας.

Στις 24 Δεκέμβρη 1944, παραμονή Χριστουγέννων, φθάνουν κι εγκα-

θίστανται πρώτα στον Εμπορειό 4 άνδρες του Ιερού Λόχου. Είναι η πρώτη μόνιμη περίπολος. Οι Δήμαρχοι αναλαμβάνουν την ευθύνη φρούρησης των παραλίων της περιοχής τους, γιατί ο κίνδυνος αιφνιδιασμού από Τήλο και Κω, που κρατούν γερά οι Γερμανοί, είναι πολύ μεγάλος. Πραγματικά ένας τέτοιος αιφνιδιασμός έγινε τη νύκτα της 11ης προς τη 12η Φλεβάρη 1945. Μια νύκτα σκοτεινή, τρικυμισμένη και με χιονόνερο, 37 πάνοπλοι Γερμανοί από την Τήλο ξεμπάρκαραν πέρα από τα λουτρά Παντελίδη κατά τις 10 η ώρα. Ειδοποιήθηκε η περίπολος και δόθηκε σήμα στη Σύμη. Πολύ πριν ξημερώσει ένα αντιτορπιλικό αποβίβαζε στους Πάλους περί τους 100 Ιερολοχίτες με επικεφαλής τον συν/ρχη Τριανταφυλλάκο. Γίνεται μάχη στην πλατειούλα του Εμπορειού και πέφτει ο λοχαγός Ευάγγελος Χατζηευαγγέλου. Οι Γερμανοί, οχυρωμένοι σ' ένα καφενείο, δέχονται καταγισμό πυρός από όλες τις πλευρές και υψώνουν λευκό μανδήλι στην κάννη ενός όπλου. Σταματούν οι πυροβολισμοί. Ο Χατζηευαγγέλου μ' ένα συμπολεμιστή του προχωρεί προς το καφενείο και δέχεται πυροβολισμούς κατάστηθα από τους παραδομένους Γερμανούς... Παραδίδοντας το σκοτωμένο παλικάρι στους Νισύριους, ο συν/ρχης Τριανταφυλλάκος είπε : «Αποδώστε του ό,τι τιμές μπορείτε. Στο πρόσωπό του η Ελλάδα χάνει τον Αρχιστράτηγο του μέλλοντος!». Η Νίσυρος τον τίμησε. Τα Νικεΐα έκριναν να αφιερώσουν τη μοναδική πλατειούλα του χωριού στ' όνομά του, με την επιγραφή που προανέφερα, σαν απάντηση στους δόλιους σκοπούς φίλου και συμμάχου για τη μοίρα των Νησιών μας.

Στη δεύτερη περίπολο του Ιερού Λόχου αρχηγός ήταν ο υπολοχαγός Δημήτρης Οπρόπουλος. Θα σταθώ ευλαβικά στη Μνήμη του στρατηγού Οπρόπουλου, που πρόσφατα μας άφησε για το μεγάλο χωρίς επιστροφή ταξίδι, στα 66 του χρόνια, θύμα τραγικό επίορκων συντρόφων του και φίλων. Στο πρόσωπο του 24χρονου υπολοχαγού οι Νισύριοι έζησαν την Ελλάδα στην ιδανικότερη μορφή της. Με τη συμπεριφορά του, το αξέχαστο εκείνο παλικάρι έγραψε υποθήκη στην αγάπη και ευγνωμοσύνη των Νισύριων, που ανανεώθηκε με την παρουσία εδώ των εξόριστων της χούντας, στενών συγγενών του Θεοχάρη Μανναβή και Βίκτορα Νέττα. Αιωνία του η μνήμη.

Και τώρα λίγα λόγια για τη δραστηριότητα των τριών Δημαρχιών του Νησιού. Η κάθε μια απ' αυτές, με τις αποφάσεις της παρμένες με απόλυτα δημοκρατικό τρόπο και στηριγμένες στην απλή λογική, την πείρα και γνώση, τα τοπικά ήθη και έθιμα και προ πάντων στην καλή πίστη, νομοθετούσε, διοικούσε, δίκαιζε. Πρώτος και κύριος στόχος η καλή λειτουργία των Σχολείων μας, που είχαν αρχίσει να λειτουργούν τον Σεπτέμβρη 1943, με την ανακωχή της Ιταλίας. Κάθε θυσιά ήταν λίγη για τον ιερό αυτό σκοπό. Με ζήλο ιεραποστολικό και την αυταπάρνηση των λίγων παλιών και χωρίς καμιά σύνταξη δασκάλων μας, σε συνεργασία με τους νεό-

τερους, μερικοί από τους οποίους, χωρίς προσόντα, ξεπέρασαν τις πολλές δυσκολίες και τις κάθε είδους ελλείψεις, προσφέροντας πολύτιμο έργο ανεκτίμητης αξίας. Παρόμοιες ενέργειες γίνονταν τότε σε όλα τ' απελευθερούμενα Νησιά μας. Ας μου επιτραπεί να επαναλάβω εδώ ό,τι είπα στον εορτασμό μιας επετείου της ενσωμάτωσης στη Μητρόπολη της Καλύμνου και στο Νομαρχιακό Συμβούλιο Δωδ/νήσου: «Τις μέρες εκείνες καθένας έμενε με την εντύπωση ότι από τα βάθη των αιώνων η Δημοκρατία ξαναγύριζε σε τόπους γνώριμους». Αυτή ήταν η πραγματικότητα στα Νησιά μας. Ο Αιγαιοπελαγίτικος πολιτισμός στην ωραιότερη έκφρασή του!

Λόγω του πολέμου δημιουργήθηκε μεγάλη ζήτηση θειοχώματος. Και τότε Δημαρχίες και εργάτες σε κοινές συσκέψεις οργάνωσαν πάνω σε καθαρά συνεταιρική βάση την εκμετάλλευση του θειοχώματος (εξόρυξη, μεταφορά, διαπραγμάτευση, πώληση, φόρτωση). Κανένας δεν είχε ιδέα για τη λειτουργία των συνεταιρισμών. Όμως το συναίσθημα της ευθύνης και η σύνεση των Ταγών του Νησιού δημιούργησε ένα ζηλευτό είδος Συνεταιρισμού, στον οποίο μετείχε, αμέσως ή εμμέσως, ολόκληρος ο πληθυσμός του Νησιού, 2.600 κάτοικοι τότε, με δίκαιη κατανομή του εισοδήματος. Αξίζει τον κόπο η έρευνα στα αρχεία των Δήμων και ιδιαίτερα του Μανδρακίου, όπου ο αείμνηστος φίλος Χαράλαμπος Νικ. Παπάτσος, Γραμματέας των Δήμων, κατέλιπε ένα τακτοποιημένο αξιόλογο αρχείο. Θα προκύψουν χρήσιμα διδάγματα από την έρευνα αυτή.

Έτσι φθάνουμε στο τέλος του πολέμου και περνάμε υπό Βρετανική Στρατιωτική Διοίκηση, τέταρτη κατά σειρά κατοχή στο πρώτο μισό του αιώνα μας! Δεν πέρασε ούτε βδομάδα από την υπογραφή της ανακωχής και οι Άγγλοι φέρνουν με ταχύπλοα μέσα όσα αδέρφια μας βρέθηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, «τα σύρματα» της Μέσης Ανατολής, θύματα ενός κλίματος απερίγραπτης σύγχυσης και φανατισμού. Η υποδοχή στα Νησιά ήταν αδελφική, με χαρές και γλέντια. Ταυτόχρονα μεγάλη η λαχτάρα των αδελφών μας στην παλιά Ελλάδα να γυρίσουν στα Νησιά μας. Όμως αυστηρό το κοσκίνισμα, για να δοθεί η σχετική άδεια από τις υπηρεσίες της Αθήνας, όπου αποφασιστική ήταν η γνώμη των Άγγλων φίλων! Έτσι περνούσαν μόνο όσοι είχαν τα εχέγγυα της εθνικοφροσύνης. Οι τολμηρότεροι από τους πολλούς άλλους, που διέθεταν λιγότερα καράτια εθνικοφροσύνης, αντιμετώπιζαν την άρνηση αδειάς, με το κρυφό ξεμπαρκάρισμα από καϊκια στους κάβους του Νησιού τους. Εύκολο να φαντασθεί κανείς πόσο δύσκολη ήταν η συνύπαρξη της εθνικοφροσύνης με τις ιδέες των «συρμάτων» της Μ. Ανατολής. Στη μέχρι τότε ομαλή συμβίωση των νησιωτών άρχισε να εμφιλοχωρεί σιγά σιγά η διχόνοια και ο φανατισμός. Το συνηθισμένο βρετανικό δόγμα του «διαίρει και βασίλευε» άρχισε να μπαίνει σε εφαρμογή και ταυτόχρονα να διαχέεται ύπουλα η προπαγάνδα της αυτο-

νομίας υπό βρετανική προστασία αντί της Ένωσης με την Ελλάδα.

Όμως η προσπάθεια αυτή προσέκρουσε στην ακατάβλητη θέληση και αγωνιστικότητα του Δωδεκανησιακού Λαού για την οριστική εθνική του αποκατάσταση. Την πρόβαλλαν αποφασιστικά με πατριωτισμό και έξαρση οι εκλεγμένοι εκπρόσωποί του. Ευλαβικά θ' αναφέρω τα ονόματα αυτών που εκπροσωπούσαν τα κυριότερα Νησιά τότε. Τον Αθανάσιο Καζούλλη της Ρόδου, τον Γιώργη Κουτσουράη της Κω, τον Αντώνη Οικονόμου της Καλύμνου, τον Νικόλαο Ορφανίδη της Καρπάθου και τον Νικήτα Κλαδάκη της Σύμης. Πρέπει να τονίσω ότι κανένας δήμαρχος από όλα τα Νησιά δεν υστέρησε στη συντονισμένη προσπάθεια για την εθνική αποκατάσταση. Μόλις τέλειωσε ο πόλεμος, όσα Νησιά δεν το είχαν κάμει νωρίτερα, οργάνωσαν παλλαϊκά δημοψηφίσματα για την Ένωση. Ιδιαίτερα οφείλω να αναφέρω και να τονίσω τη λειτουργία της Ελληνικής Πολιτικής Διοίκησης Καλύμνου, που ορθώθηκε λίγο πριν από την άφιξη των Άγγλων στο Νησί, από μια φούχτα ανθρώπων με παλλαϊκή συναίνεση, που προβληματίσε σοβαρά τους Άγγλους και διατηρήθηκε, έστω και τυπικά, μέχρι την ύψωση της ελληνικής σημαίας.

Τέλη Μαΐου άρχισαν να επιστρέφουν στα Νησιά μας οι πρόσφυγες. Εννιά χιλιάδες Καλύμνιοι γύρισαν στο βομβαρδισμένο και κουρσεμένο νησί τους, με άδειο ολότελα από πλεούμενα το βομβαρδισμένο λιμάνι τους. Ζήτησαν από τους Άγγλους να τους διαθέσουν ένα αποβατηγό (μοτοτζάτερα), για να μεταφέρουν από τη Σάμο και τη Λάρδο Ρόδου απομεινάρια πευκοξυλείας. Κι άρχισαν να σκαρώνουν καΐκια, δουλεύοντας νύχτα μέρα, στην κάθε γωνιά της παραλίας, γιατί το ναυπηγείο ήταν καμένο. Ζούσε κανείς τότε έντονα το βροντερό παλμό της Καλύμνικης καρδιάς σ' όλο της το μεγαλείο. Στην υπηρεσία της τεράστιας προσπάθειας για ανασυγκρότηση. Τέλη Αυγούστου ξεκινούσαν τα πρώτα σφουγγαράδικα για να μοσχοπουλήσουν τέλη του Οκτώβρη στο διψασμένο σπογγεμπόριο τα πρώτα μεταπολεμικά σφουγγάρια, που βρήκαν άφθονα στα νερά μας, που 'χαν πέντε ολόκληρα χρόνια να αλιευθούν. Έτσι ο Καλύμνιος κόλλησε ξανά σαν στρείδι στον αγαπημένο του βράχο, πράγμα που δεν μπόρεσαν δυστυχώς να κάμουν τ' άλλα σφουγγαράδικα νησιά μας.

Στο μεταξύ άρχιζε η λειτουργία της Στρ. Αγγλικής Διοίκησης. Προσπάθησαν να δείξουν τον καλύτερο εαυτό τους. Τον Ιούνιο του 1945, συγκαλούσαν στη Ρόδο το πρώτο Συνέδριο των Δημάρχων της Δωδεκανήσου. Ένα αποβατηγό τους γύριζε όλα τα Νησιά και μετέφερε τους Δημάρχους. Τους φιλοξενούσαν επίσημα στο Ξενοδοχείο των «Ρόδων». Μόλις στο Α' Συνέδριο συγκεντρώθηκαν οι Δήμαρχοι, πήγαν «εν σώματι» να χαιρετίσουν τον αριστίνδην εκλεγμένο δήμαρχο Ροδίων Αθανάσιο Καζούλλη. Εκεί συντάχθηκε και υπογράφηκε τηλεγράφημα προς τους Μεγάλους, για

την αποστολή κλιμακίου της Ελλ. Διοίκησης. Τα συνέδρια αυτά κρατούσαν 2 και 3 μέρες. Συζητούνταν όλα τα προβλήματα, επισιτιστικά, εκπαιδευτικά, οικονομικά κ.λ.π. Στο δεύτερο συνέδριο ο συν/ρχης Χριστόδουλος Τσιγάντες, που στο μεταξύ είχε αναλάβει την ευθύνη του κλιμακίου συνδέσμου με τη Στρατιωτική Βρετανική Διοίκηση, δεχόταν στο γραφείο του όλους τους Δημάρχους, τους τόνιζε τον κίνδυνο της αυτονόμησης των Νησιών και τον τρόπο αποτελεσματικής αντιμετώπισής του. Τα συνέδρια αυτά κράτησαν μέχρι τον Ιούνιο 1946, όταν ο Μολότωφ είχε πει στη διάσκεψη ειρήνης στο Παρίσι ότι η Σοβιετική Ένωση δεν είχε αντίρρηση να δοθούν τα Δωδεκάνησα στην Ελλάδα.

Έτσι φθάσαμε στην 31η του Μάρτη 1947, ημέρα της υποστολής της Αγγλικής και ύψωσης της Ελληνικής σημαίας στα Νησιά μας. Είχε προηγηθεί λίγες μέρες η άφιξη της Χωροφυλακής και των Υπηρεσιών. Σε κάθε Νησί γιορτάστηκε, όπως ήταν φυσικό, το μεγάλο γεγονός. Στην Κάλυμνο, όταν μέσα σε παραλήρημα χαράς κι ενθουσιασμού υψώθηκε η Ελληνική Σημαία, ο παλαιμάχος δάσκαλος Γιώργης Σωτηρίου, που από τη Νίσυρο είχε αρχίσει τη σταδιοδρομία του, κι ο απόστρατος συν/ρχης Γιώργης Χατζησταυρής έριξαν το σύνθημα: «Στον Άγιο Μάμμα, για να μεταφέρουμε το μήνυμα της Λευτεριάς στους πεθαμένους μας», όλοι επιδοκίμασαν την πρόταση κι άρχισε η πορεία προς το Νεκροταφείο. Γυναίκες και κόρες των παρόδιων σπιτιών προέτρεξαν για να κόψουν λουλούδια από τους κήπους και τις γλάστρες τους και να ράνουν τους τάφους εκείνων που αγωνίστηκαν για να ξημερώσει η Άγια εκείνη Μέρα. Εκεί, στον Άγιο Μάμμα, πάνω στα μνήματα των σφουγγαράδων, ψαράδων, των απλών ανθρώπων του λαού, των παπάδων, δασκάλων και των Ταγών του Νησιού, ειπώθηκαν λίγα λόγια, όσα η μεγάλη συγκίνηση της στιγμής επέτρεπε, και ψάλλθηκε με κατάνυξη ο Εθνικός μας Ύμνος. Μεσουρανούσε ο ανοιξιιάτικος ήλιος της ημέρας εκείνης και από το ύψωμα του Άγιου Μάμμα φαινόταν ν' αντανακλά χαρούμενα στα ήρεμα νερά της θάλασσάς μας, πού κλεινε το αρμονικό τόξο της Κω. Στο βάθος του ορίζοντα υψώνονταν χαρούμενα τα βουνά της Νισύρου. Το ελαφρό βοριαδάκι ρίπιζε την Ελληνική Σημαία που κυμάτιζε στον υψηλό ιστό του Επαρχείου Καλύμνου. Στους μάλους του λιμανιού κατά σειρά αραγμένα φρεσκομπογιατισμένα σφουγγαράδικα, πανέτοιμα για το μεγάλο καλοκαιρινό ταξίδι στα νερά της Μπαρμπαριάς. Το θυμάρι πρασίνιζε έντονα στα γύρω υψώματα. Ολόγυρα πρόσωπα χαρούμενα με το δάκρυ της χαράς και της συγκίνησης στα μάτια.

Την όμορφη κι αξέχαστη εκείνη ώρα, ζούσες σαν σ' ένα όνειρο. Αυθόρμητα σου ῥχόταν στο μυαλό ο γιορταστικός πασχαλινός ύμνος :

(νῦν πάντα πεπλήρωται φωτός).

ΝΙΣΥΡΙΑΚΗ ΠΑΡΑΛΛΑΓΗ ΤΟΥ ΤΡΑΓΟΥΔΙΟΥ «ΤΗΣ ΛΥΓΕΡΗΣ ΣΤΟΝ ΑΔΗ»

Θέμα αυτής της μελέτης μας είναι η εξέταση του δημοτικού τραγουδιού που είναι γνωστό ως «Η Λυγερή στον Άδη». Ξεκινώντας απ' τη Νισυριακή παραλλαγή του, η οποία έχει δημοσιευτεί από τον Γ. Καζαβή¹ με τον τίτλο «Η Κατάρα της Μάννας» :

*Τρεις αντρειωμένοι βούλονται από τον Κάτω Κόσμο
να πάρουν τ' άδη τα κλειδιά ν' ανέβουν στον απάνω.*

Μια λυερή τους ένοιωσε, στέκει, παρακαλεί τους.

— Ω αντρειωμένοι, πάρτε με εις τον απάνω κόσμο.

5 *— Κόρη, τα ρούχα σου βροντούν κι αστράφτουν οι ποδιές σου,
τσακούγ και τα καλίκια σου και θε να μας εννοιώσουν.*

*— Ανεκουμπώνουμαι ψηλά και ζώνουμαι αντρειωμένα,
βάλλω και τα καλίκια μου μέσ' στ' ανεκούμπωμά μου.*

Και πάλι ξαναλέει τους, πάλι παρακαλεί τους.

10 *— Πήτε μου α(ν) δεμ με πάρετε, έχω να παραγγείλω
της μάνας μου της άνομης της διπλοκαταρούσας,
σπού μου καταράστημε τις τρεις γιορτές του χρόνου,
της Παναγιάς τον Άουστο και του Χριστού τα Φώτα,
και τη Λαμπρή τη Κεργιακή, με το Χριστός Ανέστη.*

15 *«Κόρη μ' τα ρούχα που 'ραφες στον άδη να τα βάλεις
της Παναγιάς τον Άουστο να πέσεις να 'ποθάνεις,
και την ημέρα τω(ν) Φωτώ(ν) να βρέχει να χιονίζει*

1. Γ. Ν. Καζαβή, Νισύρου Λαογραφικά, Νέα Υόρκη 1940, σ. 47.

και τη Λαμπρή την Κεργιακή να σιγοφιχαλίζει
 να μην αλλάξουσιν οι νιες μηδέ τα παλλικάρια
 20 μήτ' οι γεναίκες να 'χουσιν τα ρούχα των καθάριαν.
 Ω κι αν μην έρχοντο ποτέ οι ώμορφες ημέρες
 να μη θωρούγ και καίνονται οι μάννες οι καμένες.

Με την πρώτη ματιά μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι το κομμάτι που αναφέρεται στην κατάρρα της μάνας είναι ανομοιογενές με το προηγούμενο, πράγμα που πιθανότατα οφείλεται σε επέμβαση πάνω στο δημοτικό τραγούδι. Τέτοιες επεμβάσεις συνήθως γίνονται από ανθρώπους με ποιητικό ταλέντο αλλά δεν αφομοιώνονται απ' τον λαό κι έτσι μένουν ξένα σώματα που διακρίνονται εύκολα.

Το ίδιο δημοτικό τραγούδι², σε πληρέστερη μορφή, έχει δημοσιεύσει και ο Ν. Πολίτης³. Θα παραθέσουμε το κείμενο, στο οποίο παρακάτω θα αναφερθούμε πολλές φορές, ως μέτρο σύγκρισης για την παραλλαγή που εξετάζουμε :

- α) Καλά το 'χουνε τα βοννά, καλόμοιρ' ειν' οι κάμποι,
 που Χάρο δεν παντέχουνε, Χάρο δεν καρτερούνε,
 το καλοκαίρι πρόβατα και το χειμώνα χιόνια.
 Τρεις αντρειωμένοι βούλονται να βγουν από τον Άδη.
 5 Ο ένας να βγει την άνοιξη, κι άλλος το καλοκαίρι,
 κι ο τρίτος το χινόπωρο, οπού είναι τα σταφύλια.
 Μια κόρη τους παρακαλεί, τα χέρια στανρωμένα.
 — Για πάρτε με, λεβέντες μου, για τον Απάνου Κόσμο.
 — Δεν ημπορούμε, λυγερή, δεν ημπορούμε, κόρη.
 10 Βροντομαχούν τα ρούχα σου κι αστράφτουν τα μαλλιά σου,
 χτυπάει το φελλοκάλιγο και μας ακούει ο Χάρος.
 — Μα γω τα ρούχα βγάνω τα και δένω τα μαλλιά μου,
 κι αυτό το φελλοκάλιγο μες στη φωτιά το ρίχνω.
 Πάρτε με, αντρειωμένοι μου, να βγω στον Πάνω Κόσμο,
 15 να πάω να ιδώ τη μάνα μου πώς χλίβεται για μένα.
 — Κόρη μου, εσένα η μάνα σου στη ρούγα κουβεντιάζει.
 — Να ιδώ και τον πατέρα μου πώς χλίβεται για μένα.

2. Την παραλλαγή του Πολίτη ορίζουμε ως α) ξεκινώντας απ' εδώ την αρίθμηση. Το πρώτο κείμενο στο εξής θα αναφέρουμε ως παραλλαγή Νισύρου.

3. Ν. Γ. Πολίτου, Εκλογαί από τα τραγούδια του Ελληνικού Λαού, Αθήνα 1978, σσ. 228 - 229, αρ. 224.

- Κόρη μου, κι ο πατέρας σου στο καπηλειό είν' και πίνει.
 — Να πάω να ιδώ τ' αδέρφια μου πώς χλίβονται για μένα.
 20 — Κόρη μου, εσέν' τ' αδέρφια σου ρίχτουνε το λιθάρι.
 — Να ιδώ και τα ξαδέρφια μου πώς χλίβονται για μένα.
 — Κόρη μου, τα ξαδέρφια σου μες στο χορό χορεύουν.
 Κι η Κόρη αναστέναξε βαθιά στον Κάτω Κόσμο,
 κι ανάφανε τα καπηλειά, κι εκάησαν οι ρούγες.
 25 Εκάη και το λιθόρεμα, πόριχταν το λιθάρι,
 εκάη κι η δίπλη του χορού, π' εχόρευε η γενιά της.

Ας κάνουμε εδώ μια αρχική ανάλυση των δομικών συστατικών του τραγουδιού :

- α) Προοίμιο, στ. 1 - 3.
 β) Θέμα των τριών αντρειωμένων, στ. 4 - 6.
 γ) Παρακλήσεις της Κόρης και δυσκολίες που προβάλλονται απ' τους αντρειωμένους, στ. 7 - 14.
 δ) Αποδείξεις της αναλγησίας των συγγενών, στ. 15 - 22.
 ε) Θέμα του αναστεναγμού της Κόρης, στ. 23 - 26.

Ακολουθώντας τον Ν. Πολίτη (σ. 310 αρ. 222) ας εξετάσουμε κι εμείς τις διάφορες παραλλαγές αυτού του τραγουδιού, αναλύοντας μόνο τα απαραίτητα για την πορεία της μελέτης μας στοιχεία⁴:

- β) Αθηνά, Ναύπλιον 1831, σ. 128.
 γ) Α. Passow⁵. Δημοσιεύει έξι παραλλαγές:
 ι) α' παραλλαγή : υπ' αριθμ. 420⁶.

Είναι σχεδόν όμοια με την α. Μόνη διαφορά της ότι αναφέρει απ' τους συγγενείς μόνο μάνα κι αδέρφια. Επίσης δεν υπάρχει το μοτίβο του αναστεναγμού της Κόρης.

- ιι) β' παραλλαγή : υπ. αριθμ. 421⁷.

4. Συνεχίζουμε την αρίθμηση με β), αφού ως α) θεωρήσαμε την παραλλαγή του Πολίτη.— 2 παρόμοιες Νισυριακές παραλλαγές έχουν δημοσιευτεί απ' τον Κ. Σακελλαρίδη, Το Νισύριο Δημοτικό Τραγούδι, ανάτυπο απ' τον Β' τόμο των «Νισυριακών» (1965), με ιδιαίτερη σελιδαρίθμηση, σσ. 100 - 101. Το ίδιο κείμενο, ως Δωδεκανησιακό έχει δημοσιευτεί κι απ' τον Α. Βρόντη, Ροδιακά. Λαογρ. Β, σ. 19.

5. Α. Passow, Τραγούδια Ρωμαίικα. Popularia Carmina Graeciae Recentioris, Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri, 1860, στο κεφ. «Carmina Charonea».

6. Βλ. Th. Kind, Anthologie, Leipzig 1844, σ. 40.— Ν. Tommaseo, Canti popolari toscani, corsi, illirici, greci, tom. 1, Venezia 1841 - 42, σ. 296.— Μ. de Marcellus, Chants du Peuple en Grèce. Paris 1851, τ. 1, σ. 392.

7. «Πανδώρα», τευχ. 25.

Δεν υπάρχει προοίμιο, ενώ προστίθεται στις παρακλήσεις της κόρης και το θέμα του ενδιαφέροντός της για το μικρό της παιδί (στ. 9 - 12) :

*«Πάρτε μ' αντρειωμένοι μου κ' εμέ στον πάνω Κόσμο,
που άφησα μικρό παιδί, μικρό παιδί σ'την κούνια,
κλαίει την νύχτα για βυζί και την αυγή για μάνα,
και στα γλυκοχαράματα ποιός να το λυσοδέσει ;»*

ιι) γ' παραλλαγή : υπ' αριθμ. 422⁸.

Δεν έχει προοίμιο. Το θέμα των τριών αντρειωμένων έχει επαυξηθεί με τον στίχο (στ. 2) :

«Να πάρουν τ' Άδη τα κλειδιά, του Χάρου τ' αντικλειδιά».

Στον επίλογο, όπως και στην Παραλλαγή Νισύρου, το θέμα της Κατάρας της μάνας σε συνδυασμό με το θέμα του μικρού παιδιού (στ. 12 - 15) :

*«Να πήτε τση μανούλας μου τση πολυκαταρούσας
όπου μ' εκαταριώτουνε τούτο το τρία Σαβάττα,
τσ' Αποκριαίς και τση Τυρναις και των Αγιό Θεδώρω,
να μου βυζαίνει το παιδί, να το χορταίνει γάλα».*

ιι) δ' παραλλαγή : υπ' αριθμ. 423⁹.

Δεν έχει προοίμιο και επίλογο. Αποτελείται μόνο απ' το μοτίβο των τριών αντρειωμένων και απ' το θέμα των παρακλήσεων της Κόρης.

ιι) ε' παραλλαγή : υπ' αριθμ. 424¹⁰.

Εκτός απ' το προοίμιο, το θέμα των τριών αντρειωμένων και το θέμα των παρακλήσεων της Κόρης, έχει επίλογο με το θέμα της αρπαγής των δραπετών απ' τον Χάρο (στ. 16 - 21)¹¹:

*«Ο Χάρος είναι πονηρός, πιτήδειος πρωτοκλέφτης,
Ξέρει κλεφτοπατήματα, πονήριαις γυναικώνε.
Κι ο Χάρος πούταν πονηρός, σ'τη στράτα τσ' απανταίνει»*

8. *Tommaseo*, οπ. παρ., σ. 294.

9. οπ. παρ., σ. 298.

10. *Σπυρ. Ζαμπέλιος*, Άσματα Δημοτικά της Ελλάδος, Κέρκυρα 1852, σ. 733,21.

11. Οι στίχοι 16 - 17 ανήκουν στα λόγια των τριών αντρειωμένων και στις δυσκολίες που φέρουν στην κόρη. Εντάσσονται εδώ στον επίλογο, για καθαρά τεχνικούς λόγους.

*Πιάνει την Κόρ' απ' τα μαλλιά, τσ' αγούρους απ' τη μέση.
'Άσε με Χάρ' απ' τα μαλλιά και πιάσε μ' απ' το χέρι
κι αν δώκεις γάλα του παιδιού, πλια δε σου ματαφεύγω».*

υι) στ' παραλλαγή : υπ' αριθμ. 425¹².

Στο προοίμιο έχουμε το θέμα των τριών αντρειωμένων με το θέμα των κλειδιών του Χάρου. Ακολουθούν οι παρακλήσεις της Κόρης σε συνδυασμό με το μοτίβο του μικρού παιδιού, που έχει επαυξηθεί με πρόσθετα στοιχεία τα οποία μιλούν για σεργιάνι¹³.

δ) Ιατρίδου, σ. 21¹⁴.

ε) Αελέκου ΔΑ¹⁵ σ. 153.153 - 4 και Επιδ.¹⁶ σ. 195 - 6.

στ) Λαογραφία¹⁷ Δ 69,14 και Γ 490,7¹⁸.

Οι δυο παραλλαγές είναι σχεδόν όμοιες μεταξύ τους και συγγενεύουν με την υπ. αριθμ. 421 του Passow.

ζ) Παπαζαφειρόπουλος¹⁹ 200,26.

η) Παπαμιχαήλ²⁰, σ. 17 - 18.

θ) Κουκουλέ²¹ 106,7.

ι) Παρνασσός ΙΖ, 80.22.

ια) Μούσαι (1910), φ. 409, σ. 3.

ιβ) Μανούσου²² Β' 90,1.2.

ιγ) Αραβαντινού²³ 288, 475.

Το προοίμιο αποτελείται απ' το θέμα της υποδοχής προσκεκλημένων σε γλέντι (παρακάτω δίνεται εκτενής εξήγηση της ύπαρξης αυτού του θέματος) :

12. Γ. Ευλάμπιος, Ο Αμάραντος, ήτοι τα ρόδα της Αναγεννηθείσης Ελλάδος, Πετρούπολη 1843, σ. 4.

13. Για τις παραλλαγές 421, 422 και 425 του Passow, βλ. Ζωγράφειος Αγών, ήτοι μνεία της Ελληνικής Αρχαιότητος ζώντα εν τω νυν Ελληνικώ λαώ. Εν Κωνσταντινουπόλει, τ. Α' 1891, σσ. 130, 209, 210 - 211.

14. Α. Ιατρίδου, Συλλογή Δημοτικών Ασμάτων παλαιών και νέων. Αθήνα 1859.

15. Μ. Αελέκου, Δημοτική Ανθολογία, Αθήναι 1968.

16. Του ίδιου, Επιδόρπιον Α', εν Αθήναις 1888.

17. Λαογραφία (Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας), τ. Α' (1909) κ.εξ.

18. Βλ. Λαογραφία Δ σ. 69 αρ. 14, όπου δίνονται σε σημείωση όλες οι μέχρι τότε δημοσιευμένες παραλλαγές του τραγουδιού.

19. Π. Παπαζαφειροπούλου, Περισυναγωγή Γλωσσικής Ύλης και Εθίμων του Ελληνικού Λαού. Εν Πάτραις 1887.

20. Επ. Γ. Παπαμιχαήλ, Μύθοι, σσ. 17 - 18, βλ. Πολίτου, οπ. παρ., σ. 310.

21. Φ. Κουκουλέ, Οινουντιακά, σ. 106, 7 βλ. Πολίτου, οπ. παρ.

22. Α. Μανούσου, Τραγούδια Εθνικά. Κέρκυρα 1850.

23. Π. Αραβαντινού, Συλλογή Δημοδών Ασμάτων της Ηπείρου, Αθήναι 1880.

«Χίλια καλώς τον ήραμε τούτον τον νοικοκύρη,
με το καλό του το φαγί, με το καλό κρασί του.
Φάτε και πιείτε, μπρε παιδιά, χαρείτε να χαρούμε,
τούτον το χρόνο τον καλό, τον άλλο ποιός τον ξέρει,
για ζούμε, για πεθαίνουμε, για σ' άλλον κόσμο πάμε».

ιδ) Ο Εν Κωνσταντινουπόλει Σύλλογος Η 598,3²⁴.

ιε) Ακρόπολις 30 Απριλίου 1913 (= Εστία 2 Μαΐου 1913).

ιστ) Jeannaraki²⁵ 145, 147 (= Κριάρη²⁶ σ. 180).

Εδώ οι «άγγουροι» είναι δύο, όχι τρεις. Στους τελευταίους στίχους η Κόρη δίνει παραγγελιές στη μητέρα και τον άντρα της, σχετικά με τις δουλειές και τη διαχείριση του σπιτιού της. Έτσι εμφανίζεται σίγουρη για την έλλειψη δυνατότητας απόδρασης απ' τον Άδη.

ιζ) ΖΑ²⁷Α 393,7.

ιη) ΔΙΕ²⁸Α 725 - 6.

ιθ) Lagarde²⁹ 17,10.

κ) Πετροπούλου³⁰ Β' : Δημοσιεύονται δύο παραλλαγές, χωρίς σχόλια.

ι) παραλλαγή α = στ (Λαογρ. Γ 490).

ιι) παραλλαγή β = γι (Passow 421).

κα) Ιωάννου, σ. 451, αρ. 334 (= ιστ' Jeannaraki - Κριάρη).

κβ) Θέρου³² Β' σ. 173, αρ. 693.

Χωρίς προοίμιο. Φτάνει μέχρι το θέμα των παρακλήσεων της Κόρης.

κγ) Πασαγιάννη³³ σ. 13. Όμοια με την κβ (Θέρου).

κδ) Γ. Ευθυβούλου Τσουδερού³⁴, σσ. 182 - 187.

Δημοσιεύονται τέσσερις παραλλαγές :

α) Παραλλαγή που κατέγραψε ο ίδιος. Χωρίς προοίμιο. Φτάνει ως και

24. Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Σύλλογος. Σύγγραμμα περιοδικόν. Εν Κωνσταντινουπόλει.

25. Α. Jeannaraki, 'Ασματα Κρητικά, Leipzig 1876.

26. Α. Κριάρη, Κρητικά 'Ασματα. Εν Χανίους 1909.

27. Βλ. σημείωση υπ αριθμ. 12.

28. Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος, τ. Α' (Αθήναι 1883).

29. Lagarde, Neugriech. aus Klein Asien, βλ. Πολίτου, οπ. παρ., σ. 310.

30. Δ. Πετροπούλου, Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια, τ. Α - Β, Αθήναι 1959.

31. Γ. Ιωάννου, Τα δημοτικά τραγούδια, εκδ. Ταχυδρόμος 1966.

32. Α. Θέρου, Τα Τραγούδια των Ελλήνων, τ. Α - Β, εκδ. Αετός 1952.

33. Κ. Πασαγιάννη, Μανιάτικα Μοιρολόγια και Τραγούδια, Αθήνα 1934.

34. Γ. Ευθ. Τσουδερού, Κρητικά Μοιρολόγια (με πλήρη σχόλια και κριτική παρουσίαση) Αθήνα 1976.

το θέμα των προετοιμασιών για την έξοδο απ' τον Άδη.

β) Παραλλαγή Jeannaraki (ιστ).

γ) Παραλλαγή Tommaseo (γι).

δ) Παραλλαγή Πολίτη (α).

Μια πρώτη παρατήρηση που έχουμε να κάνουμε αφορά στη μεγάλη διάδοση του τραγουδιού σ' όλον σχεδόν τον Ελληνικό χώρο, ακόμη και σε περιοχές όπου το Ελληνικό στοιχείο ήταν ζωντανό, χωρίς να περιλαμβάνονται στα γεωγραφικά όρια του ελληνικού κράτους. Δεν έχουμε να κάνουμε μ' ένα τοπικά περιορισμένο κατασκευάσμα.

Οι διαφορές των καταγεγραμμένων παραλλαγών, που προϋποθέτουν επεξεργασία του τραγουδιού σύμφωνα με τους μηχανισμούς δημιουργίας και διάδοσης των δημοτικών τραγουδιών, δείχνουν το πόσο δημοφιλές υπήρξε.

Ενδεικτικά, και με βάση την τοπική προέλευση των παραλλαγών που σημειώσαμε, το τραγούδι έχει καταγραφεί στις εξής περιοχές: Νίσυρο, Ναύπλιο, Κορινθία, Άργος, Γορτυνία, Κυνουρία, Οινούντα, Μάνη, Αράχωβα, Ζάκυνθος, Κέρκυρα, Ήπειρο, Ζαγόρια, Νιγρίτα, Κρήτη, Τελμησσό, Δημητσάνα, Κεφαλληνία.

Ας εξετάσουμε τώρα τα όσα αφορούν την εξέλιξη του τραγουδιού και τις σχέσεις των παραλλαγών μεταξύ τους. Μια γενική ιδέα έχει κιάλας δοθεί³⁵, χρειάζεται όμως συμπλήρωση και διόρθωση.

α) Το πρώτο στάδιο μπορεί να αναγνωριστεί σε μια Κρητική παραλλαγή που ήδη απ' τον συλλογέα της έχει χαρακτηριστεί ως «γνησιότερη» και «αυθεντικότερη» (κδ, α) :

*«Δυο άγουροι εβουλεύουδο κάτω στο Γάτω Κόσμο
να πάρουν δ' Άδη τα κλειδιά, να βγούνε στον Απάνω.*

Κοράσιο τσοι παρακρατεί και τσοι παραγαδένγει.

— Άγουροι, πάρετε κ' εμέ εις τον Απάνω Κόσμο.

*— Κόρη βροδού da ρούχα σου, σουρίζον da μαλλιά σου,
χτυπού da καλικάκια σου και θα μασσε γροικήσου.*

*— Ψηλά θε ν' ανακουβωθώ, θα δέσω τα μαλλιά μου,
θα βάλω τα καλίκια μου στ' ανασκονβώματά μου,
κι ετσά δε μας γροικά κιανείς, να βγούμε στον Απάνω.
Μα ο Χάροδας τσοι θώριενε κι Απάνω δεν εβγήκα).*

β) Παραλλαγή Jeannaraki (ιστ), όπου έχουν προστεθεί τα παράγγελλ-

35. Όπ. παρ., σσ. 182 - 187.

ματα της Κόρης προς τη μητέρα και τον άντρα της, σχετικά με το σπίτι και κυρίως το παιδί της.

γ) Παραλλαγή Tommaseo (γμι). Εδώ προσετέθη το προοίμιο για τα βουνά και τους κάμπους, καθώς και το θέμα της αναληψίας των συγγενών της Κόρης.

δ) Παραλλαγή Πολίτη (α). Έχουμε το ίδιο προοίμιο για τα βουνά και τους κάμπους. Το θέμα της αναληψίας των συγγενών έχει περισσότερο αναπτυχθεί. Επίσης έχει προστεθεί το θέμα του αναστεναγμού της Κόρης.

ε) Σ' αυτά, μετά την αξιοποίηση της Νισυριακής παραλλαγής, πρέπει να προστεθεί ένα ακόμη στάδιο, όπου το κύριο θέμα διατηρείται, ενώ παράλληλως προβάλλεται και αναπτύσσεται το θέμα της μοιραίας κατάρας της μάνας.

Πάνω σ' αυτά έχουμε να κάνουμε ορισμένες παρατηρήσεις : Κατ' αρχήν, μιλώντας για «αρχικό κείμενο» εννοούμε την κατά προσέγγιση δομή του πρώτου τύπου του τραγουδιού, της πρώτης μορφής του δηλαδή, που είδε το φως της δημοσιότητας. Δεν πιστεύουμε στη δυνατότητα κάποιας «αποκατάστασης» του αρχικού κειμένου του τραγουδιού³⁶ και, πολύ περισσότερο, δεν την επιδιώκουμε. Κάτι τέτοιο παραγνωρίζει βασικές αρχές της σύνθεσης των δημοτικών μας τραγουδιών, καθώς και του τρόπου παραγωγής, διάσωσης, διάδοσης και επαύξησής τους³⁷, και οπωσδήποτε βρίσκεται έξω απ' τις προθέσεις μας και τη μέθοδο που ακολουθούμε.

Το δημοτικό τραγούδι δημιουργείται σε μια πρώτη μορφή του απ' έναν ορισμένο δημιουργό με στιχουργικές ή ποιητικές ικανότητες, του οποίου όμως το όνομα δεν έχει διασωθεί. Αν ανταποκρίνεται στο λαϊκό αίσθημα, διαδίδεται και σώζεται απ' τα άλλα μέλη της κοινότητας, με προφορική παράδοση. Από στόμα σε στόμα άλλα στοιχεία παραλείπονται, άλλα διαφοροποιούνται κι άλλα προστίθενται, σύμφωνα με τις διαδικασίες του συμφυρμού και των ισοδυνάμων στερεοτύπων στίχων, πάντα σε συνάρτηση με τις ικανότητες αυτού που κάνει τις τροποποιήσεις. Οι νέες αυτές μορφές διαδίδονται αυτοτελώς, παράλληλα με την αρχική. Έτσι δημιουργούνται οι διαφορετικές παραλλαγές του ίδιου τραγουδιού. Ό,τι μας ενδιαφέρει λοιπόν είναι η διαδικασία πρόσθεσης, συμφυρμού ή παραλλαγής μοτίβων.

Η τεράστια τοπική διάδοση του τραγουδιού δεν μας επιτρέπει να περι-

36. Κ. Α. Ρωμαίου, «Ο Ξάντινος ο παντολαλεμένος. Μία νέα μεθοδολογική αρχή για την κριτική έκδοση του κειμένου των δημοτικών τραγουδιών» στο βιβλίο του «Τραγούδια του Ακριτικού Κύκλου», 1979, σσ. 159 - 223.

37. Γ. Α. Μέγα, Εισαγωγή εις την Λαογραφίαν, Αθήνα 1967, σσ. 200 - 201, κεφ. «Τα τραγούδια του Λαού». Πρβλ. Α. Πολίτη, «Το Δημοτικό Τραγούδι», Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, τ. ΙΑ' 1975, σσ. 284 - 299.

ορίσουμε την καταγωγή του στην Κρήτη. Αυτό που απ' τον Τσουδερό προβάλλεται ως «αρχικό κείμενο» δεν είναι παρά η κρητική παραλλαγή του τραγουδιού, χωρίς να υπάρχουν στοιχεία για την κρητική καταγωγή του.

Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι στον αρχικό πυρήνα του τραγουδιού ανήκαν οι στίχοι, ή, ακριβέστερα, τα νοήματα που εκφράζουν οι στίχοι που ακολουθούν (αφού για τη διατύπωση δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι) :

«Τρεις αντρειωμένοι βούλονται να γνουν από τον Άδη.

Μια κόρη τους παρακαλεί, τα χέρια σταυρωμένα.

— Για πάρτε με, λεβέντες μου, για τον Απάνου Κόσμο.

*— Δεν ημπορούμε, λυγερή, δεν ημπορούμε κόρη,
βροντομαχούν τα ρούχα σου και αστράφτον τα μαλλιά σου,
χτυπάει το φελλοκάλιγο και μας ακούει ο Χάρος.*

*— Μα γω τα ρούχα βγάνω τα και δένω τα μαλλιά μου,
κι αυτό το φελλοκάλιγο μες στη φωτιά το ρίχνω».*

Με πιθανό τέλος πως ο Χάρος τους κατάλαβε και δεν τους άφησε να πραγματοποιήσουν το σχέδιό τους.

Οι στίχοι 5 και 6 της παραλλαγής α οφείλονται σε ανάπτυξη του μοτίβου των τριών αντρειωμένων, με βάση το νόμο των τριών, που ισχύει στο δημοτικό τραγούδι³⁸. Το σχήμα της δομής των στίχων είναι το ακόλουθο :

i) *Τρεις αντρειωμένοι*

ii) *ο ένας , κι ο άλλος . . .*

iii) *ο τρίτος (ο καλύτερος) . . .*

i) /αρχικό μοτίβο προς ανάλυση. ii) /δύο ημιστίχια για τους δυο τρόπους.
iii) /ένας στίχος για τον τρίτο και σπουδαιότερο.

Ο στίχος 2 της παραλλαγής κ.δ.α οφείλεται σε συμφυσμό³⁹ της τυπικής αρχής για τη θέληση εξόδου απ' τον Άδη των τριών αντρειωμένων, με το μοτίβο του Χάρου - Κλειδοκράτορα του Κάτω Κόσμου (βλ. παρακάτω).

Πότε εισήχθησαν τα διάφορα παραπληρωματικά μοτίβα στον αρχικό πυρήνα του τραγουδιού δεν μπορούμε να το διαπιστώσουμε. Μόνο γενικής φύσης παρατηρήσεις μπορούμε να κάνουμε, χωρίς να διακρίνουμε «φάσεις νοθείας», όπως κάνει ο κ. Τσουδερός. Πρέπει να έχουμε υπ' όψη μας ότι μόνο

38. Κ. Ρωμαίου, «Ο νόμος των τριών στο Δημοτικό Τραγούδι», 1963, σσ. 1 - 102.

39. Για παραδείγματα συμφυσμού με την αντίστοιχη ανάλυσή τους βλ. Κ. Ρωμαίου, Το Δημοτικό Τραγούδι, Προβλήματα καταγωγής και τεχνοτροπίας, τ. Α', Αθήνα 1979.

για νοθεία δεν πρόκειται και πως οι διάφορες αλλαγές οφείλονται στη φυσική εξέλιξη του τραγουδιού, στα πλαίσια πάντα της κοινωνικής του λειτουργίας⁴⁰.

Ας εξετάσουμε τώρα τα επί μέρους μοτίβα και το σχηματισμό τους :

α) Προοίμιο για τα βουνά και τους κάμπους.

*«Καλά τό χοννε τα βουνά, καλόμοιρ' ειν' οι κάμποι,
που Χάρο δεν παντέχοννε, Χάρο δεν καρτερούνε,
το καλοκαίρι πρόβατα και το χειμώνα χόνια».*

Το ίδιο θέμα έχουμε σε πιο ανεπτυγμένη μορφή, σαν μοιρολόι⁴¹:

*«Καλότυχα είναι τα βουνά, καλότυχοί ειν' οι κάμποι,
που Χάρο δεν ακαρτερούν, φονιά δεν περιμένουν,
μόν' περιμένουν 'Ανοιξη, τ' όμορφο καλοκαίρι,
να πρασινίσουν τα βουνά, να λουλουδούν οι κάμποι»⁴².*

Το θέμα υπάρχει και ως προοίμιο μανιάτικων μοιρολογιών⁴³.

Λόγω του ότι το τραγούδι μας έχει επίσης θέμα τον Χάρο, θεωρήθηκε ή χρησιμοποιήθηκε κάποτε σαν μοιρολόγι. Έτσι απέκτησε τούτο το τυπικό για μοιρολόγι προοίμιο.

Χαρακτηριστική είναι η αντίθεση ανάμεσα στα αιώνια βουνά, την αθάνατη φύση και τον θνητό, πρόσκαιρο άνθρωπο, με τα περιορισμένα χρονικά όρια.

β) Προοίμιο γλεντιού.

*«Χίλια καλώς τον ήραμε τούτον τον νοικοκύρη
με το καλό του το φαγί, με το καλό κρασί του.
Φάτε και πιείτε, μπρε παιδιά, χαρείτε να χαρούμε,
τούτον τον χρόνο τον καλό, τον άλλον ποιός το ξέρει,
για ζούμε, για πεθαίνουμε, για σ' άλλον κόσμο πάμε»⁴⁴.*

40. Για τα συναφή προβλήματα βλ. Γ. Βλαχογιάννη, «Λαός ο ποιητής», Λαογραφία Ζ (1923), σσ. 79 - 84. Και Δ. Πετροπούλου, «Οι ποιητάφηδες στην Κρήτη και στην Κύπρο», Λαογραφία ΙΕ' (1953 - 54), σσ. 374 - 400.

41. Ν. Πολίτη, Εκλογαί, σ. 220, αρ. 211.

42. Βλ. επίσης Δελέκου, Ανθολογία, σ. 155 και Στ. Ραζέλου, Προοίμια Μοιρολογίων Λακωνικών, εν Αθήναις 1870, σ. 24.

43. Βλ. Κ. Ρωμαίου, «Η γέννηση του οκτασύλλαβου στα μοιρολόγια της Μάνης», Πελοποννησιακά 6(1963), σσ. 103 - 128. Εκεί αναλύεται και η λειτουργία του προοιμίου στο Μανιάτικο Μοιρολόγι.

44. Πρβλ. παραλλαγή υγ.

Το κείμενο παρουσιάζει ομοιότητες με το ακόλουθο θρακικό τραγούδι :

*«Φίλοι μ', καλώς ορίσατε, φίλοι μ' αγαπημένοι,
Και γω μ' αυτόν τον ερχομό πολύ ευχαριστώ σας.
Ας τραγουδήσω κι ας χαρώ κι ας παίξω κι ας γελάσω,
Κι ό,τι με γράψ' η τύχη μου, εγώ ας τα περάσω»⁴⁵.*

Όπως σημειώνει ο Κ. Ρωμαίος⁴⁶, το μοτίβο ανάγεται στα τραγούδια του ακριτικού κύκλου, όπου ο Διγενής, εν όψει του θανάτου του, προσκαλεί τους φίλους του, τους καλωσωρίζει κι αρχίζει να τους διηγείται τις περιπέτειές του.

*«Τρίτη εγεννήθη ο Διγενής και Τρίτη θα πεθάνει.
Πιάνει καλεί τους φίλους του, κι όλους τους αντρωιωμένους.
Φίλοι μ', καλώς ορίσατε, φίλοι κι αγαπημένοι,
συχάσατε, καθήσατε, κι εγώ σας αφηγιέμαι»⁴⁷.*

Η υπόμνηση του θανάτου στους τελευταίους στίχους οδηγεί σε σύνδεση με το τραγούδι μας, που έχει θέμα του τον Χάρο και τον Κάτω Κόσμο.

γ) Κλειδιά του Χάρου.

«Να πάρου δ' Άδη τα κλειδιά, να βγούνε στον Απάνω»⁴⁸.

Το μοτίβο αυτό υπάρχει και σ' άλλα δημοτικά τραγούδια :

- α) *«Ο Χάρος είναι γελατζής, μα και πολύ μαριόλος,
στο έμπα δίνει τα κλειδιά, στο έβγα δεν τα δίνει»⁴⁹.*
β) *«Στο έμπα μου 'δωσαν κλειδιά, στο έβγα μου τα πήραν,
στο έμπα ήρα ανοιχτά, στο έβγα ήρα κλεισμένα
με κλειδωνιές βενέτικες, μ' αμπάρες σιδερένιες»⁵⁰.*

Ο νεκρός δεν μπορεί να βγει απ' τον Άδη, γιατί υπάρχουν κλειδωμένες πόρτες, των οποίων τα κλειδιά κρατάει ο Χάρος.

45. Βλ. Π. Καβακοπούλου - Κ. Ρωμαίου, Μουσικά κείμενα δημοτικών τραγουδιών της Θράκης, τ. Α', 1956, αρ. 15.

46. Βλ. Ν. Πολίτη, Λαογραφία Α(1909), σ. 229.

47. Βλ. Ν. Πολίτη, Εκλογαί, αρ. 78β.

48. Πρβλ. παραλλαγή Τσουδερού.

49. Ε. Καπετανάκου, Λακωνικά περίεργα, εν Αθήναις 1895, σ. 92.

50. Ν. Λάσκαρη, Η Λάστα και τα μνημεία της, εν Πύργω 1902, σ. 530, αρ. 6, στ. 2 - 4.

Ανάλογη δοξασία υπήρχε και στους αρχαίους Έλληνες, σύμφωνα με τους οποίους τα κλειδιά κρατούσε ο Πλούτων ή ο Αιακός, ο οποίος «τας κλεις του Άδου φυλάττει»⁵¹. Στην χριστιανική άποψη του θέματος, το ρόλο του κλειδοκράτορα έχει αναλάβει ο απόστολος Πέτρος.

δ) Η κατάρα της μάνας.

Το θέμα αναπτύσσεται κυρίως στη Νισυριακή παραλλαγή (στ. 10 - 20). Χωρίζεται δε σε δύο μέρη: i) στ. 10 - 14, όπου μιλάει η κόρη, ii) στ. 15 - 20, όπου δίνονται τα λόγια της μάνας. Η κατάρα, αυτή, ιδίως όταν τύχει πάνω σε «κακιά ώρα», θεωρείται πανίσχυρη και καταστρεπτική⁵². Στην παραλλαγή μας η κατάρα γίνεται σε τρεις μέρες σπουδαίες: τον Δεκαπενταύγουστο, το Πάσχα του καλοκαιριού, τα Φώτα και το Πάσχα. Μέρες που οι κατάρες πιάνουν ευκολότερα, αφού σ' αυτές η βλασφημία και οι κατάρες απαγορεύονται⁵³.

Οι κατάρες που δίνονται είναι φοβερές. Να πεθάνει η κόρη, και παράλληλα να υπάρξει κακοκαιρία και οι γυναίκες να μη βάλουν καλά ρούχα, σημάδια και τα δυο δυσοίωνα, και γι' αυτό βοηθητικά και ενισχυτικά της δύναμης της κατάρας.

ε) Το θέμα της αγάπης προς το παιδί.

Σε πολλές απ' τις παραλλαγές μας, η λυγερή ενδιαφέρεται να γυρίσει στη ζωή, για να φροντίσει το μικρό παιδί της, που το άφησε στην κούνια κι έχει την ανάγκη της. Όπου η επιστροφή διαπιστώνεται ακατόρθωτη, δίνει παραγγελίες στον άντρα ή τη μητέρα της, για να φροντίσουν εκείνοι το παιδί της.

Αρχή παρόμοιου τραγουδιού μας διασώζει ο Passow:

*«Με τι ψυχή, με τι καρδιά θε να 'μπω γω στον Άδη
ν' αφήσω τα παιδάκια μου, να κλαίν' αγγή και βράδυ,
να κλαίνε, να φωνάζουνε, μανούλα μας πού να 'σαι;
Βαριά που 'ποκοιμήθηκες κ' εμάς δε μας θυμάσαι»⁵⁴.*

Χαρακτηριστικό είναι το ότι στις περισσότερες περιπτώσεις η φροντίδα

51. *Διάδα* © 367 (εκδ. T. Allen) και Απολλοδώρου Βιβλ. III, 12,6 (εκδ. J. Frazer).

52. *Στ. Κυριακίδου*, *Ελληνική Λαογραφία*, 1965, σσ. 130 - 139.

53. Για την κατάρα και τις «κακές ώρες» βλ. *Λαογραφία Β* σσ. 167, 475, Ε σ. 209, ΙΓ σ. 105, 19, ΙΕ σ. 454.

54. *A. Passow*, *οπ. παρ. σ. 260, αρ. 360*, από του Tommaseo, *οπ. παρ. σ. 214*.

της μητέρας επικεντρώνεται στο θηλασμό, λειτουργία φυσιολογικά αναγκαία και ψυχολογικά αναντικατάστατη.

Σε βουλγαρική παραλλαγή του τραγουδιού για το γεφύρι της Άρτας⁵⁵, η γυναίκα του μάστορα, μετά το χτίσιμό της, παρακαλεί να της αφήσουν ένα παράθυρο στη δεξιά μεριά των θεμελίων, για να μπορεί να βυζαίνει το παιδί της⁵⁶. Το ίδιο και σε σερβικές παραλλαγές του ίδιου τραγουδιού⁵⁷.

Το μοτίβο υπάρχει και σε ελληνικά παράλληλα, συνήθως χωρίς αναφορά του θηλασμού, κάποτε όμως και γι' αυτήν. Ενδεικτικά αναφέρουμε παραλλαγές Αίνου⁵⁸, Σαζόπολης⁵⁹, Μεσημβρίας, Ανατολικής Θράκης⁶⁰, Αδριανούπολης⁶¹, Εύβοιας⁶², Πελοποννήσου⁶³, Πόντου⁶⁴, Κύπρου⁶⁵ κ.α.

Απόδειξη της μητρικής αγάπης είναι το επεισόδιο που υπάρχει σε ορισμένες παραλλαγές του τραγουδιού⁶⁶, που η λυγερή παραδίδεται στον Χάρο, φτάνει να δώσει γάλα στο παιδί της.

Στη Νισυριακή παραλλαγή το μοτίβο της κατάρας της μάνας έχει εκτοπίσει αυτά τα θέματα.

στ) Ο Χάρος είναι πονηρός.

«Ο Χάρος είναι πονηρός, πιτήδειος πρωτοκλέφτης.

Ξέρει κλεφτοπατήματα, πονήριαις γυναικίωνε»⁶⁷.

Χαρακτηριστικές οι ιδιότητες του Χάρου κατά το λαό μας. Αλλού περιγράφεται σαν κουφός ή σαν κουφός⁶⁸, στραβός και κουτσός⁶⁹. Οι ιδιότητές

55. Πρβλ. *G. Megas*, Die Ballade von der Arta - Brücke, Thessaloniki 1976. (Institute for Balkan Studies, αρ. 150).

56. *Eliz. Marriage Mincoff*, Bulgarian Folksongs, Sofia 1945, σσ. 28 - 29.

57. *G. R. Noyes και L. Bacon*, Heroic Ballads of Servia, 1913, σσ. 15 - 24. Επίσης *Dr. Supotic*, Yugoslav Popular Ballads, σσ. 40 - 47.

58. Αρχείο Θρακικού Θησαυρού 3, σ. 59, στ. 42.

59. Λαογραφία Α, σ. 630, αρ. 49, στ. 25.

60. Λαογραφικό Αρχείο, φ. 1104Α, σ. 201.

61. Λαογραφικό Αρχείο φ. 1095, σ. 20.

62. Λαογραφία ΣΤ, σ. 563, αρ. 14, στ. 35.

63. *Λελέκου, Επιδόρπιον*, σ. 217. *Παπαζαφειροπούλου*, οπ. παρ., σσ. 122 - 3.

64. Λαογραφικό Αρχείο, φ. 1144, σ. 79.

65. Λαογραφία ΣΤ, σ. 601, αρ. 7, στ. 56. Για το θέμα βλ. *Κ. Ρωμαίου*, «Δημοτικά Τραγούδια Σέρβων και Βουλγάρων δανεισμένα από ελληνικά πρότυπα», Αρχείον Θρακικού Θησαυρού 17 (1952), σσ. 307 - 365.

66. *A. Passow*, αρ. 424.

67. *Οπ. παρ.*, αρ. 424.

68. *Ν. Πολίτου*, Παραδόσεις, τ. Α', αρ. 985 (Κύπρου).

69. *Οπ. παρ.*, αρ. 986 (Λέσβου).

του προσαρμόζονται ανάλογα με την περίσταση και το σκοπό που πρέπει κάθε φορά να υπηρετήσουν. Το μοτίβο συνηθέστατο σε μοιρολόγια⁷⁰.

ζ) Σύλληψη των φυγών από τον Χάρο.

*«Κι ο Χάρος που 'ταν πονηρός, στη στράτα τσ' απαντάει,
πιάνει την κόρ' απ' τα μαλλιά, τσ' αγούρους απ' το χέρι»⁷¹.*

Το μοτίβο αυτό, του πιασίματος από τα μαλλιά και χέρια, που αισθητικά υποβάλλει στον αναγνώστη εντύπωση αρπάγματος και βίαιης προσαγωγής, υπάρχει και σ' άλλα δημοτικά τραγούδια, σε σχέση πάντα με τον Χάρο :

- α) *«Σέρνει τους νους απ' τα μαλλιά, τους γέρονς απ' τα χέρια,
φέρνει και τα μικρά παιδιά σ'τη σέλλ' αρμαθιασμένα»⁷².*
β) *«'Ασε με, Χάρο, απ' τα μαλλιά, και πιάσε μ' απ' το χέρι»⁷³.*

η) Σχετικά με το αδύνατο της διαφυγής απ' τον 'Αδη.

Η αντίληψη αυτή είναι ευρέως διαδεδομένη στο λαό μας. 'Όποιος μπει στον 'Αδη πίνει το νερό της αλησμονιάς⁷⁴ απ' της Αρνησιάς τη βρύση⁷⁵ και ξεχνάει οριστικά δικούς του και Πάνω Κόσμο.

Αλλά κι αν ακόμα διατηρήσει τη μνήμη του, παρ' όλη του την επιθυμία, δεν μπορεί να γυρίσει στον Κόσμο των ζωντανών. Κάτι τέτοιο είναι αδύνατο. Το μοτίβο αυτό αποτελεί προοίμιο ή κύριο θέμα πολλών μοιρολογιών⁷⁶. Ενδεικτικά αναφέρουμε :

- α) *«Παιδιά μου μη σταφνίζεστε και γίνεστε χαζίρι
σε τουτ' τον τόπο που 'μαστε, σε τουτ' την οικουμένη
όσοι ήρθαν κι όσοι πέρασαν, πίσω δε ματαγύρισαν»⁷⁷.*

70. Δ. Β. Οικονομίδου, «Ο Θρήνος του Νεκρού εν Ελλάδι», Επετηρίς Κέντρου Ελληνικής Λαογραφίας 18 - 19 (1965 - 66), σσ. 11 - 40.

71. Α. Passow, οπ. παρ., αρ. 425, στ. 18 - 19.

72. Α. Passow, οπ. παρ., αρ. 410, στ. 12 - 13, απ' τον Γ. Ευλάμπιο, οπ. παρ., σ.

8. Επίσης βλ. Μ. de Marcellus, οπ. παρ. σ. 418.

73. Ν. Πολίτη, Παραδόσεις, αρ. 987.

74. Οπ. παρ., αρ. 981.

75. Οπ. παρ., αρ. 982.

76. Βλ. Μ. Ιοαννίδου, Untersuchungen zur Form der neugriechischen Klage-
lieder, Μόναχο 1938.

77. Χ. Λαμπράκη, «Τραγούδια των Τσουμέρκων», Λαογραφία Ε (1915 - 6), σ.
124 - 5, αρ. 132, στ. 6 - 8.

- β) «Στην Πόλη πάνε κι έρχονται, στην Βενετιά γυρίζουν
όσοι στον Άδη κατεβούν, οπίσω δεν γυρίζουν»⁷⁸.
- γ) «Από τα ξένα έρχονται, από τον Άδη δε γυρνάνε
εδώ το λεν αλησμονιά, π' αλησμονιούντ' ο κόσμος»⁷⁹.

Συχνά η επιστροφή του νεκρού συνδέεται με το σχήμα του αδύνατου⁸⁰, που είναι συχνό στη δημοτική ποίηση.

«Όταν να στύψ' η θάλασσα να γένει περιβόλι,
όταν ανθίσ' ο ξέρακας και βγάλει να βλαστάρια,
κι όταν ασπρίσ' ο κόρακας και γένει περιστέρω»⁸¹.

Για το θέμα ο Ι. Αναγνωστόπουλος⁸² γράφει : «Στα δημοτικά τραγούδια, αν και υπάρχει αντικειμενικά αγεφύρωτο χάσμα ανάμεσα στον Επάνω και στον Κάτω Κόσμο, μπορεί υποκειμενικά να γεφυρώνεται με τη λαϊκή πίστη, ότι μεταξύ ζωντανών και πεθαμένων υπάρχει σχέση στην έννοια της αθανασίας της ψυχής και της συνέχειας της ζωής τούτου του κόσμου και μετά τον θάνατο».

θ) Το θέμα αναστεναγμού.

Στην παραλλαγή α., η κόρη, όταν διαπιστώνει πως οι δικοί της την ξέχασαν, αναστενάζει με τόση δύναμη, που ο Πάνω Κόσμος καταστρέφεται, κι έτσι τιμωρείται για την αναληγσία του (στ. 23 - 26) :

«Κι η Κόρη ναναστέναξε βαθιά στον Κάτω Κόσμο
κι ανάφανε τα καπηλειά, κι εκάησαν οι ρούγες,
εκάη και το λιθόρεμα, πο 'ριχταν το λιθάρι,
εκάη κι η δίπλη του χορού, π' εχόρευε η γενιά της».

78. Στ. Ραζέλου, οπ. παρ., σ. 14. Επίσης Β. Schmit, Griechische Märchen, Sagen und Volkslieder, Λειψία 1877, σ. 152, αρ. 6.

79. Ν. Κοσμά, «Τα μοιρολόγια των Πραμάντων», Λαογραφία ΙΘ (1960 - 61), σ. 375, αρ. 27, στ. 12 - 13.

80. Βλ. Κ. Ρωμάιου, Η ποίηση ενός Λαού, Αθήνα 1968, σσ. 77 - 79.

81. Π. Αραβαντινού, Συλλογή Δημωδών Ασματών της Ηπείρου, εν Αθήναις 1880, σσ. 257 - 8, αρ. 435, στ. 7 - 9. Επίσης Ε. Παπαμιχαήλ, Τραγούδια των Βουρβούρων, Λαογραφία Β(1915 - 6), σ. 575.

82. Ι. Αναγνωστοπούλου, Ο Θάνατος και ο Κάτω Κόσμος στη Δημοτική Ποίηση (διδ. διατρ.), Αθήνα 1984, σ. 234.

Τέτοιος αναστεναγμός, που εξωτερικεύει με πραγματική υπόσταση τη «λαύρα της καρδιάς», υπάρχει σε στιγμές αγάπης και θανάτου, περιπτώσεις δηλαδή έντονων συναισθημάτων που δημιουργούν φλογώδεις εσωτερικές καταστάσεις.

α) σε θάνατο : Το μοτίβο είναι εδώ συγγενέστερο με αυτό της παραλλαγής α :

*«Θιαμαίνομαι, ξενίζομαι και μοναχός θιαμάζω,
πώς δε ραγίζονται βοννά, δεν πέφτει τ' άστροι κάτω
από τον πόνο τσ' αδερφής κι απ' τον καημό της μάνας
κι από το βαριοστεναγμό τω μαύρωνα χηράδω»⁸⁴.*

Τέτοιος αναστεναγμός υπάρχει και σε τραγούδια που δεν είναι μοιρολόγια, έχουν όμως κάποια θεματολογική σχέση με τον κύκλο : Χάρος - Κάτω Κόσμος - Νεκροί. Έτσι, τον συναντούμε και στο τραγούδι με τον τίτλο «Φωνή νεκρού από το μνήμα», στ. 6 - 7.

β) σε αγάπη : Το θέμα το συναντούμε κυρίως σε μαντινάδες⁸⁵, όπου το ερωτικό στοιχείο κατέχει κύρια θέση και έχουμε την κορυφωση του πάθους :

*«Όντιν' αναστενάζω 'γω καπνός είναι και βγαίνει
κι αέρας τότε διασκορπά και τα βοννά μαραίνει»⁸⁶.
«Όντιν' αναστενάζω 'γω, κάμποι, βοννά ραϊζουν
πολλές καρδιές μαραίνονται, μάθια πολλά δακρύζουν»⁸⁷.
«Αν κάμω αχ ! κάνει σεισμό και βαχ ! χαλά η πλάση
κι αναστενάζω τρέμοννε όρη, βοννά και δάση»⁸⁸.*

Το θέμα του τραγουδιού, η προσπάθεια απόδρασης απ' τον Άδη και η ανακάλυψη των φυγάδων απ' τον Χάρο, ή η διαπίστωση του αδύνατου της διαφυγής, μπορούμε να το ανιχνεύσουμε και στην αρχαία μυθολογία και λογοτεχνία.

83. Ν. Πολίτου, *Εκλογαί*, αρ. 189. Επίσης Ι. Σταματέλου, *Μοιρολόγια Λευκάδος*, εν Ζακύνθω 1876, σ. 21 αρ. 11.

84. Ακαδημίας Αθηνών, *Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια (Εκλογή)*, εν Αθήναις 1962, τ. Α', σ. 328. Επίσης Δ. Πετρόπουλου, *Λαογραφία ΙΣΤ* (1956/57), σσ. 513 - 529.

85. Για τον όρο και τη σημασία του, βλ. Κ. Ρωμαίου, *Κοντά στις Ρίζες*, Αθήνα 1980, σσ. 386 - 393.

86. *Μαρίας Λιουδάκη*, *Κρητικές Μαντινάδες*, 1933, σ. 63ί

87. *οπ. παρ.*, σ. 63.

88. *οπ. παρ.*, σ. 64.

Στην αρχαία ελληνική μυθολογία μόνο ο Ηρακλής καταφέρνει να σώσει την 'Αλκηστή απ' τον Κάτω Κόσμο και να την ξαναφέρει στον 'Αδμητο⁸⁹. Ο Ορφέας, παρ' όλες τις προσπάθειές του, αποδεικνύεται υπερβολικά ανυπόμονος κι έτσι δεν επιτυγχάνει να φέρει πίσω στους ζωντανούς την Ευρυδίκη. Ανεξάρτητα απ' την αιτία, η αποτυχία του είναι γεγονός⁹⁰. Το ανεπίστροπτο απ' τον Κάτω Κόσμο είναι συνείδηση ακόμη και σε μεταγενέστερους συγγραφείς. Ο Λουκιανός⁹¹, για παράδειγμα, σ' ένα νεκρικό του διάλογο παραθέτει την εξής στιχομυθία :

MENIPPION : Οὐκοῦν ἄπαρέ με αἴθις εἰς τὸν βίον.

XARON : Χαρίεν λέγεις, ἵνα καὶ πληγὰς ἐπὶ τούτῳ παρὰ τοῦ Αἰακοῦ προσλάβω.

Πέρα απ' τη δέθεν δικαιολογία του Χάροντα, η επιστροφή είναι πράγμα αδύνατο.

Αρκετά παράξενο είναι το γεγονός ότι η κόρη φέρεται ως ξεχασμένη απ' τους δικούς της. Συνήθως οι ζωντανοί υπόσχονται να μη λησμονήσουν ποτέ τους νεκρούς τους, προβαίνοντας κάποτε σε μεγαλόστομες δηλώσεις, υποσχέσεις και διαβεβαιώσεις :

«Να μη θαρρείς κι α βέθανις, πως δε θα σι θυμούμι
'γω στ' όνουμά σου προσκυνώ, σα βέφτου κι κοιμούμι»⁹².

Οι συγγενείς του νεκρού αναλαμβάνουν την υποχρέωση να τον θυμούνται και να τον κλαίνε⁹³.

Υπάρχουν όμως κάπου, αν και σε μικρή έκταση, αντίθετες πληροφορίες για το θέμα, όπου ο νεκρός είναι πια, μετά το θάνατό του, καταδικασμένος στην αιώνια λησμονιά :

89. K. Kerényi, Die Mythologie der Griechen (ελλην. μετάφραση Δ. Σταθόπουλου, εκδ. Εστίας, χ. χρ.), σ. 399. Επίσης A. Lesky, «Alkestis, Der Mythos und das Drama», Sitzber. Wien. Ak. 203 (1925), σ. 2. Και M. Gastier, «Zur Alkestissage», Byzantinische-Neugriechische Jahrbücher 15(1939), σ. 66.

90. K. Ρωμαίου, Το Αθάνατο Νερό, Αθήνα 1973, σσ. 24 - 26.

91. Λουκιανού «Νεκρικοί Διάλογοι» 22 (Χάρων και Μένιππος), εκδ. C. Jacobitz, τ. I, σσ. 176 - 177.

92. N. Δημητρίου, Λαογραφικά της Σάμου, τ. Α', Αθήνα 1983, σ. 494.

93. N. Κεφαλληνιάδη, Απεραθίτικα Επιτύμβια Μοιρολόγια, Αθήνα 1964, σσ. 3 και 5, αρ. 3.

«Επέθανε μια μορφοσιά και πάει στην αλησιμόνα,
πάει στην άργητα π' αργούν, στην αλυκή που λιώνουν»,
πάει στον αλησιμονισμό, εκεί π' αλησιμονιώνται»⁹⁴.

Το θέμα έχει αρχαία καταγωγή και ανάλογες αντιλήψεις βρίσκουμε σε αρχίες πηγές. Ο Αρχίλοχος⁹⁵ σαφώς παραδίδει: «οὔτις αἰδοῖος μετ' ἀστῶν [οὐδὲ] περιφρημος θανῶν γίγνεται». Ο Σημωνίδης⁹⁶: «τοῦ μὲν θανόντος οὐκ ἂν ἐνθυμοίμεθα, / εἴ τι φρονοῖμεν, πλεῖον ἡμέρης μιῆς». Ὅμως και οι δυο στηρίζονται σε Ομηρική παράδοση: «ἀλλὰ χρῆ τὸν μὲν καταθάπτειν ὅς κε θάησι / νηλέα θυμὸν ἔχοντας, ἐπ' ἤματι δακρῶσαντας». ⁹⁷ Χαρακτηριστικές επίσης οι απόψεις του Καλλίνου⁹⁸: «ἀλλ' ὃ μὲν οὐκ ἔμπης δῆμῳ φίλος οὐδὲ ποθεινός, / τὸν δ' ὀλίγος στενάχει καὶ μέγας, ἦν τι πάθη», του Θέογνη⁹⁹: «φρίδουσαι μὲν ἄμεινον, ἐπεὶ οὐδὲ θανόντ' ἀποκλαίει / οὐδεῖς, ἦν μὴ ὄρεα χρήματα λειπόμενα», του Στησίχορου¹⁰⁰: «ἀτελέστατα γὰρ και ἀμάχανα τοὺς θανόντας κλαίειν», του Βίωνος¹⁰¹: «θνάσκεις, ὦ τριπτόθητε, πόθος ὑδέ μοι ὡς ὄναρ ἔπη», του Ευριπίδη¹⁰²: «αἰσχρόν, εἰ βλέποντι μὲν φίλῳ / χρώμεσθ', ἐπεὶ δ' ὄλωε, μὴ χρώμεσθ' ἔτι», και του Στοβαίου¹⁰³: «οἱ τῶν πλείστων μετὰ θάνατον διαρρεῖ ταχέως»¹⁰⁴.

Η αρχαία ελληνική παράδοση δεν έχει ολότελα ξεχαστεί. Παραμένει, ενισχυμένη μάλιστα απ' την εγκυρότητα της καθημερινής παρατήρησης, και συνεχίζεται στο δημοτικό μας τραγούδι, με διαφορετικές βέβαια εκφράσεις, αλλά πάντως μέσα στο ίδιο θεματολογικό πλαίσιο.

Μέχρι σήμερα το δημοτικό τραγούδι που εξετάζουμε εντασσόταν στα μοιρολόγια ή στα τραγούδια του Κάτω Κόσμου. Θέλουμε εδώ να προτείνουμε την ένταξή του στις παραλογές.

Δύο είναι κυρίως τα κριτήριά μας για μια τέτοια ένταξη. Η επιβίωση

94. Λελέκου, *Επιδόρπιον*, σ. 197.

95. *Αρχιλόχου* 64D(= 133W).

96. *Σημωνίδη* 2D(= 2W).

97. *Διάδα* T 228 - 9 (εκδ. Allen).

98. *Καλλίνου* ID(= IW).

99. *Θέογνη* 931 - 32 (εκδ. D. Young).

100. *Στησίχορου* 23D(= 64 - 244P).

101. *Βίων* 1,58 (Η παραπομπή απ' τον Ι. Θ. Παπαδημητρίου, βλ. σημ. 104).

102. *Ευριπίδη*, *Εκάβη* στ. 311 - 12 (εκδ. G. Murray).

103. *Στοβαίου* 4,58 (εκδ. C. Wachsmuth - O. Hense).

104. Για τα παραθέματα χρησιμοποιήθηκε η έκδοση του Ι. Θ. Παπαδημητρίου, *Ελεγεία και Ίαμβος*, Αθήνα 1984.

αρχαίου μύθου, κατά την ανάλυση του Κυριακίδη¹⁰⁵, και η δραματική, αφηγηματική δομή κατά την παρατήρηση του Κ. Θ. Δημαρά¹⁰⁶. Ως προς το πρώτο υπάρχει βέβαια κάποια συγγένεια, μα δεν μπορούμε να μιλήσουμε για απευθείας καταγωγή. Αυτό όμως δεν είναι απολύτως ενδεικτικό, γιατί δεν έφτασαν μέχρι σήμερα όλοι οι αρχαίοι μύθοι με τις παραλλαγές τους και γιατί υπάρχει μια μακροχρόνια λαϊκή επεξεργασία, που σίγουρα αλλοιώνει τουλάχιστον τα εξωτερικά χαρακτηριστικά των μύθων.

Ως προς το δεύτερο, είμαστε πολύ περισσότερο σίγουροι. Υπάρχει ο μύθος με τις αρχαίες του καταβολές, η διηγηματική πλοκή και η δυνατότητα διασκευής σε μορφή παραμυθιού. Παράλληλα υφίστανται τα γενικά τεχνοτροπικά γνωρίσματα του δημοτικού τραγουδιού¹⁰⁷.

Προτείνουμε λοιπόν να αναγνωριστεί το τραγούδι «της Λυγερής στον Άδη» ως παραλογή και να ενταχθεί σ' αυτήν την κατηγορία της δημοτικής μας ποίησης.

Θα κλείσουμε αυτήν τη μελέτη με ορισμένες τεχνικές παρατηρήσεις πάνω σε στίχους των παραλλαγών του τραγουδιού :

α) Ο νόμος των τριών¹⁰⁸, που ισχύει στη δημοτική μας ποίηση, τέσσερις φορές καθορίζει τη μορφή των στίχων του τραγουδιού μας.

ι) στους στίχους 5 - 6 της παραλλαγής α, όπως παραπάνω δείξαμε.

ιι) στους στίχους 10 - 13 της παραλλαγής α. Και στους διασταγμούς των νέων και στην απάντηση της Κόρης, έχουμε τρία στοιχεία διαμορφωμένα στιχουργικά σύμφωνα με το νόμο των τριών. Αξιοσημείωτο ότι ακολουθείται πάντα η ίδια ιεράρχηση : ρούχα - μαλλιά - φελλοκάλιγο, με τρίτο και σπουδαιότερο το καλίμι.

Σε μια τέτοια («νεκρική σιγή»), που ακόμη και τα ρούχα βροντομαχούν, το καλίμι, έστω κι αν είχε σόλες από φελλό, θα έκανε εκκωφαντικό θόρυβο. Γι' αυτό τοποθετείται τρίτο και σπουδαιότερο.

ιιι) στους στίχους 13 - 14 της Νισυριακής παραλλαγής με την ιεράρχηση των εορτών στην κατάρα της μάνας.

ιιιι) στους στίχους 24 - 26 της παραλλαγής α. Πρόκειται για την τιμωρία των κακών συγγενών που ξέχασαν την κόρη και άρχισαν να διασκεδάζουν. Σύμφωνα με το νόμο των τριών, σ' ένα πρώτο στάδιο υπήρχαν οι στίχοι 24 - 25 με τα κατηλιεία, που αναφέρονται στην απιστία του πατέρα, τις

105. Στον πρωτανικό του λόγο Αι Ιστορικά Αρχαί της Δημόδους Νεοελληνικής Ποίησης, Θεσσαλονίκη 1954₂.

106. Κ. Θ. Δημαρά, Ιστορία της νεοελληνικής Λογοτεχνίας (δ' εκδ.), σ. 10.

107. Στ. Κυριακίδη, «Τεχνοτροπία της Δημόδους Ποίησης», στη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, τόμος «Ελλάς».

108. Κ. Ρωμαίου, Ο νόμος των τριών, 1963, σσ. 1 - 102.

ρούγες, που αναφέρονται στην απίστία της μάνας και το λιθόρεμα, που σχετίζεται με την απίστία των αδερφών.

Αργότερα, όταν στους πιο πάνω στίχους προστέθηκαν αυτοί που μιλούσαν για τα ξαδέρφια, προφανώς σαν ανάπτυγμα των προηγούμενων στίχων για μάνα - πατέρα - αδέρφια, τότε δημιουργήθηκε και ο στίχος 26, για να μας παρουσιάσει την τιμωρία τους.

Ο κύκλος μάνα - πατέρας - αδέρφια θεωρείται πρωταρχικός, γιατί περιορίζεται στα πρόσωπα του στενού συγγενικού περιβάλλοντος, που αποτελούν κλειστό οικογενειακό κύκλο.

β) Σχετικά με τη διατύπωση του κειμένου στο θέμα της απιστίας των συγγενών, έχουμε να παρατηρήσουμε τα εξής: Ο τρόπος που εκφράζεται αυτή η απίστία είναι όμοιος για τη μάνα και τ' αδέρφια της κόρης:

στ. 18 «Κόρη μου, εσένα η μάνα σου στη ρούγα κουβεντιάξει».

στ. 20 «Κόρη μου, εσέν' τ' αδέρφια σου ρίχτουνε το λιθάρι».

Το ίδιο ισχύει και για τον πατέρα και τα ξαδέρφια:

στ. 18 «Κόρη μου, κι ο πατέρας σου στο καπελειό ειν' και πίνει».

στ. 22 «Κόρη μου, τα ξαδέρφια σου μες στο χορό χορεύουν».

Αλλά και οι ερωτήσεις της κόρης τους ίδιους συσχετισμούς παρουσιάζουν:

στ. 15 «Να πάω να ιδώ τη μάνα μου πώς χλίβεται για μένα».

στ. 19 «Να πάω να ιδώ τ' αδέρφια μου πώς χλίβονται για μένα».

Ενώ για τον πατέρα και τα ξαδέρφια λέει:

στ. 17 «Να ιδώ και τον πατέρα μου πώς χλίβεται για μένα».

στ. 21 «Να ιδώ και τα ξαδέρφια μου πώς χλίβονται για μένα».

Ας επιχειρήσουμε μια τολμηρή ερμηνεία. Ίσως η διατύπωση αυτή κρύβει στο βάθος παλιές μητριαρχικές απόψεις¹⁰⁹. Σύμφωνα μ' αυτές αδέρφια είναι μόνο όσα προέρχονται απ' την ίδια μάνα. Ο αδερφός έχει μεγαλύτερη

¹⁰⁹. Βλ. E. Meyer, Geschichte des Altertums 1,1 (1925₉), σσ. 21 κ.εξ. Επίσης Thurnwald Reallexikon für Vorgeschichte 8,361, λέξη «Mutterrecht». Και γενικά E. Kornemann, Die Stellung der Frau in der Vorgiechischen Mittelmeerskultur, 1927.

σημασία για τη γυναίκα απ' το σύζυγο και τον πατέρα¹¹⁰. Κάτω απ' αυτό το πρίσμα, εύλογα το κύριο ενδιαφέρον της κόρης στρέφεται στη μητέρα και τ' αδέρφια της. Απ' αυτή την άποψη, η ανάπτυξη σ' ένα δεύτερο στάδιο του θέματος των ξαδερφιών οφείλεται στην τάση για συμμετρία. Στο πρώτο δηλαδή σύνολο μάνας - αδερφιών απαντά ένα δεύτερο πατέρα - ξαδερφιών με δύο επίσης μέλη, όπως και το πρώτο.

Στην Ιλιάδα, το πολυσυζητημένο θέμα του θανάτου του Μελέαγρου¹¹¹ έχει μια εκδοχή που στηρίζεται στην ίδια ακριβώς βάση.

110. Βλ. *Schrader - Nehring*, Reallexikon d. indogermanischen Altertumskunde 2,28, λέξη «Mutterrecht» και 110, λέξη «Neffenrecht». Επίσης *Schmidt - Koppers*, Völker und Kulturen (Der Mensch aller Zeiten III) 1,258.

111. *I. Θ. Κακριδή*, Ομηρικές Έρευνες, Αθήνα 1944, σσ. 1 - 53. Και κυρίως *Ανδρέα Βοσκού*, Μελέαγρος - Αχιλλεύς και Φοίνιξ (διδ. διατριβή), Λευκωσία 1974, σσ. 22 - 43.

ΝΕΟΛΙΘΙΚΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΣΤΟ ΓΥΑΛΙ ΤΗΣ ΝΙΣΥΡΟΥ

Το Γυαλί βρίσκεται στο θαλάσσιο χώρο μεταξύ Κω και Νισύρου και απέχει 20 χιλιόμετρα περίπου από τις τουρκικές ακτές. Το νησί διακρίνεται σε δύο ισοϋψή τμήματα που έχουν περίπου τριγωνικό σχήμα και συνδέονται με στενή λωρίδα πλ. 300 και μήκους περίπου 900 μ. Το υψόμετρο του ΒΑ τμήματος είναι 190, ενώ του ΝΔ 174 μ. Απότομες ακτές υπάρχουν και στα δύο τμήματα και μόνο στο λαιμό σχηματίζονται δύο εκτεταμένες αμμουδιές. Η βλάστηση στο ΝΔ τμήμα είναι πυκνή και αποτελείται από πεύκα, σχίνους, κουμαριές και άλλα θαμνώδη. Στο ΒΑ τμήμα η βλάστηση είναι αραιότερη και απομένουν μόνο μικρά τμήματα δασών στα υψηλότερα σημεία. Μπορεί να δει κανείς ακόμα μεγάλους κέδρους σε μερικά σημεία.

Το Γυαλί μαζί με τα γύρω μικρότερα νησιά Αγ. Αντώνιος και Στρογγυλή ανήκει στο ηφαιστειακό συγκρότημα της Νισύρου. Μία ανοδική κίνηση που έλαβε χώρα στον Ανώτερο Πλειστόκαινο είχε ως αποτέλεσμα να εκπεμφθούν άφθονα πυροκλαστικά υλικά από κίσηρη και σποδό (τέφρα) με προέλευση διάφορα ηφαιστειακά κέντρα της Νισύρου. Τα υλικά αυτά κάλυψαν το χώρο δυτικά και βόρεια της Νισύρου σε μεγάλο πάχος και την περιοχή που σήμερα βρίσκεται το Γυαλί (σχεδ. 1).

Κατόπιν άρχισε νέος ηπειρογενετικός κύκλος με ανοδική κίνηση και το ΝΔ τμήμα έγινε χέρσο. Προς το τέλος του κύκλου αυτού συνέβη άλλη ηφαιστειακή δραστηριότητα μικρότερης έντασης από την προηγούμενη από κάποιο άλλο κέντρο που βρίσκεται στο θαλάσσιο χώρο μεταξύ Νισύρου και Γυαλιού. Από το τελευταίο αυτό ηφαιστειακό κέντρο εκχύθηκαν ρυόλιθοι και ύελοι (περλίτης, οψιανός) που κάλυψαν το ΒΑ τμήμα. Τα κοιτάσματα του οψιανού βρίσκονται σε πολλές θέσεις στη νότια και δυτική πλευρά, καθώς και στην ανατολική, σε μεγάλο ύψος από τη θάλασσα.

Σχεδιάγραμμα 1
Χάρτης του Γαλιού.

Το ΝΔ τμήμα με τα τεράστια αποθέματα κίσηρης (157.000.000 κυβ.μ.) είναι αυτό που παρουσιάζει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Το σημείο όπου διακρίνονται καθαρά τα στρώματα είναι το πλάτωμα της κορυφής (τομ. Α-Ε), ενώ σε άλλες θέσεις δεν υπάρχει η διαδοχή αυτή των στρωμάτων, λόγω διάβρωσης ή άλλων αιτιών. Μπορούμε λοιπόν να διακρίνουμε από κάτω προς τα επάνω τα εξής στρώματα :

1. Στρώμα καθαρής κίσηρης, χωρίς προσμίξεις που προήλθε από μια πολύ έντονη δραστηριότητα του ηφαιστειακού κέντρου της Νισύρου. Το πάχος του στρώματος είναι 160 μ. πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας.
2. Λατυποπαγές.
3. Ψαμμιτικό ασβεστιτικό στρώμα.
4. Αργιλλικά στρώματα ανοιχτού καστανού χρώματος και αιολική κίσηρη.

Οι συστηματικές έρευνες που διενεργήσαμε στο νησί το 1986 και 1987 είχαν ως αποτέλεσμα την ανακάλυψη μιας ανθηρής νεολιθικής κοινότητας, η οποία δε φαίνεται να είχε σχέση με την κατεργασία και το εμπόριο του οψιανού, γιατί αφενός ήταν προσανατολισμένη σε άλλες μορφές οικονομίας και αφετέρου το ντόπιο υλικό ήταν ακατάλληλο για εργαλεία σύμφωνα με τα πρότυπα της εποχής. Η ύπαρξη οψιανού στο Γυαλί οδήγησε κάποιους αρχαιολόγους στη σκέψη ότι μπορούσε να εφαρμοσθεί κι εδώ το μοντέλλο της Μήλου. Τα πράγματα όμως έδειξαν ακριβώς το αντίθετο. Παρά τις επίμονες αναζητήσεις μας καθώς και της Torrence δεν βρέθηκαν σε κανένα σημείο του ΒΑ τμήματος λείψανα εξόρυξης ή άχρηστο υλικό από απολείψματα, όπως στη Μήλο.

Το πιο συντριπτικό στοιχείο είναι όμως ότι στο Γυαλί σε όλες τις θέσεις βρέθηκαν λεπίδες οψιανού της Μήλου, όπως είχε βρεθεί και από τους Keller, Buchholz Torrence και Χριστοπούλου. Μηλιακός οψιανός υπάρχει παντού στα Δωδεκάνησα (Κάστρο Νισύρου, πολλές θέσεις της Κω, Λέρος, Κάλυμνος, Τήλος, Σύμη, Ρόδος, Χάλκη, Κάρπαθος) και σε αρκετές ποσότητες. Το γεγονός ότι οι κάτοικοι του Γυαλιού και των γύρω νησιών διέσχιζαν αποστάσεις 250 - 300 χιλ. σε ανοιχτή θάλασσα στο Αιγαίο για να προμηθευθούν το υλικό αυτό είναι άμεση απόδειξη ότι το ντόπιο υλικό δεν ήταν κατάλληλο για κατασκευή ικανοποιητικών εργαλείων. Η μη κανονική του θραύση εμπόδιζε τη δημιουργία λεπίδων ή αιχμηρών ακμών.

Βέβαια αυτό δε σημαίνει ότι οι νεολιθικοί άνθρωποι δεν πραγματοποιούσαν επισκέψεις στο νησί για να προμηθευθούν την πρώτη ύλη και ασφαλώς τίποτα δεν εμπόδιζε αυτούς να αποπειρώνται την κατασκευή εργαλείων, έστω και πολύ κατώτερης ποιότητας. Ποτέ δεν θα μπρούσαμε όμως να μιλήσουμε για εμπόριο οψιανού. Παρ' όλο που βρέθηκαν λίγα δείγματα υλικού σε όλα τα νησιά, οι ποσότητες που λήφθηκαν από το Γυαλί

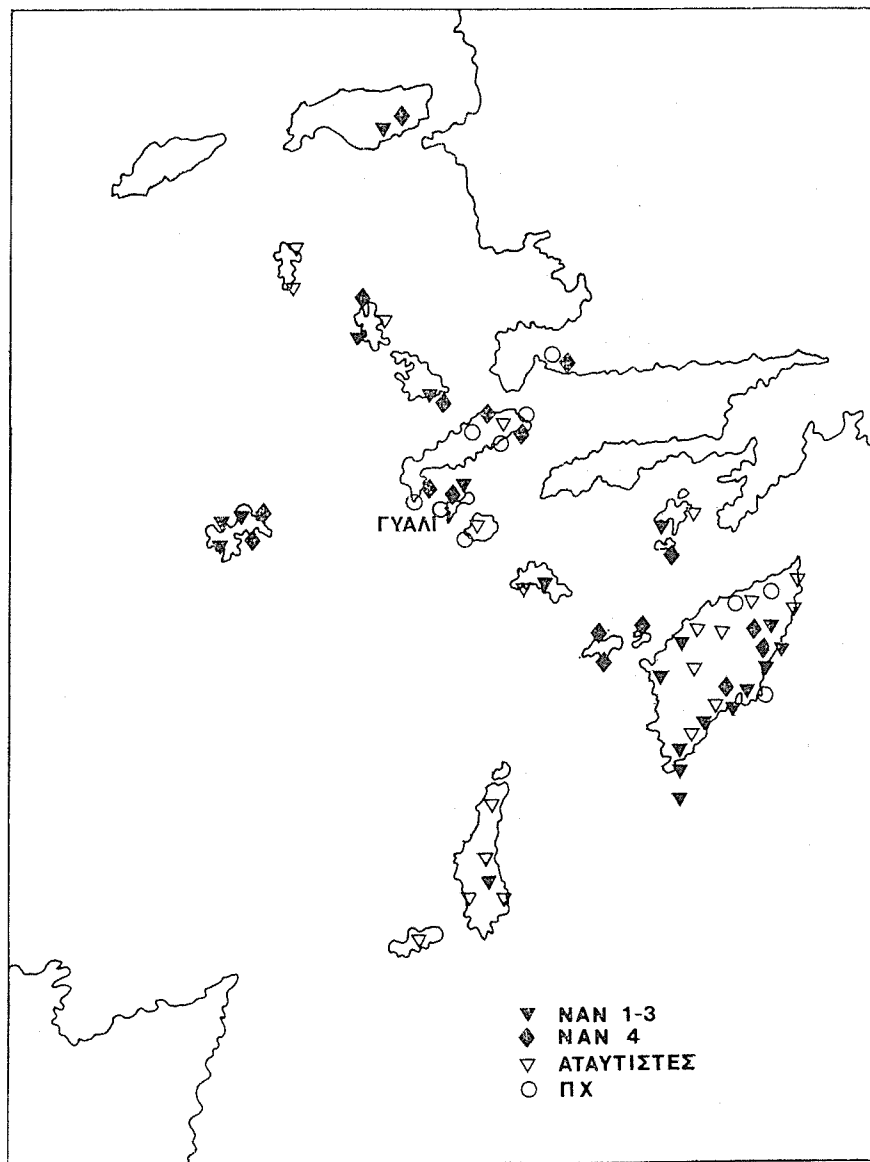
θα ήταν ελάχιστες κι' αυτό το δείχνει, όπως είπαμε, η απουσία λειψάνων εξόρυξης.

Περιστασιακά και σποραδικά οι ντόπιοι και οι κάτοικοι των άλλων νησιών προμηθεύονταν οψιανό από το Γυαλί αλλά δεν πιστεύω ότι κατάφεραν να αξιοποιούν κατάλληλα το υλικό. Μπορούσαν όμως να κατασκευάζουν λίθινα αγγεία, όπως αυτά που βρέθηκαν στην Κρήτη, ή ακόμα και κοσμήματα. Δυστυχώς μέχρι σήμερα δεν έχουν βρεθεί ούτε αγγεία ούτε άλλα αντικείμενα από οψιανό που να ανήκουν στη νεολιθική ή πρωτοχαλκή περίοδο (σχεδ. 2).

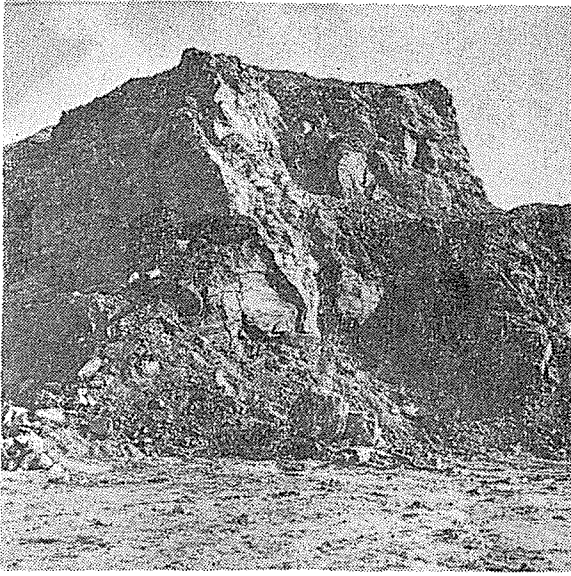
Έπειτα απ' όλα αυτά αρχίζει να διαλύεται ο μύθος και η αίγλη του Γυαλιού ως κέντρου εκμετάλλευσης και εμπορίας οψιανού, που θα μπορούσε να κατέχει τη θέση μιας Μήλου του ανατολικού Αιγαίου. Επακόλουθο είναι να αντιλαμβανόμαστε καλύτερα το χαρακτήρα της νεολιθικής κατοίκησης του Γυαλιού. Η παρουσία ανθρώπων εδώ δεν είχε πρωταρχικό σκοπό την εξόρυξη ή συλλογή του οψιανού αλλά οφειλόταν σε άλλες οικονομικές επιδιώξεις των κατοίκων των γύρω νησιών. Ακόμη και η επιλογή των θέσεων δείχνει ότι οι κάτοικοι ήταν προσανατολισμένοι σε άλλες μορφές οικονομίας. Οι θέσεις αυτές είτε βρίσκονται στο ορεινό τμήμα του νησιού είτε στα παράλια έχουν πάντα σχέση με τροφοπαραγωγικές δραστηριότητες (εικ. 1).

Ένας οικισμός πάντως βρισκόταν σε ορεινή περιοχή σε μια πλαγιά που βλέπει προς τα βόρεια και δυτικά. Εκτός από το ακέραιο νεολιθικό κτίριο που ερευνήθηκε υπάρχουν λείψανα και ίχνη πολλών άλλων κτιρίων που καταστράφηκαν σχεδόν ολοκληρωτικά. Σε γενικές γραμμές το κτίριο ήταν αρκετά καλοχτισμένο και μπορούσε να στεγάσει μία οικογένεια κτηνοτρόφων. Από την κεραμική που βρέθηκε κυρίως στους χώρους 1 και 2 υπολογίζεται ότι οι ένοικοι του κτιρίου χρησιμοποίησαν περίπου 77 αγγεία, το 80% των οποίων ήταν άβαφα, χονδροειδή. Απ' αυτά τα 21 ανήκουν σε κλειστά, τα 12 σε πίθους, τα 21 σε μεγάλα ανοιχτά (λεκανοειδή) και τα 13 σε μικρά ανοιχτά αγγεία (φιάλες, κύπελλα), (εικ. 2,3,4,5).

Όσον αφορά τον αρχιτεκτονικό τύπο του κτιρίου, το ωοειδές ή ελλειψοειδές αυτό σχήμα δεν είναι συνηθισμένο, συναντάται όμως στο Ρηνί της Θεσσαλίας (Wace - Thompson 1912, εικ. 80), αν και εκεί η διαρρύθμιση είναι διαφορετική. Ο χωρισμός του κτιρίου κατά μήκος σε δύο άνισους χώρους είναι κάτι που συναντάται για πρώτη φορά στη νεολιθική κατοικία του Αιγαίου. Πιστεύω ότι η δημιουργία μιας ακανόνιστης και όχι τυπικής αψίδας σε ατυπικά σχέδια κατοικιών, όπως είναι τα περισσότερα νεολιθικά, δε σημαίνει τίποτα το ιδιαίτερο αλλά εξαρτάται από περιστασιακές ανάγκες του νεολιθικού ανθρώπου και συχνά από την ιδιομορφία του εδάφους. Κανονικές αψιδωτές κατοικίες αρχίζουν από την ΠΕ2 αλλά εκεί

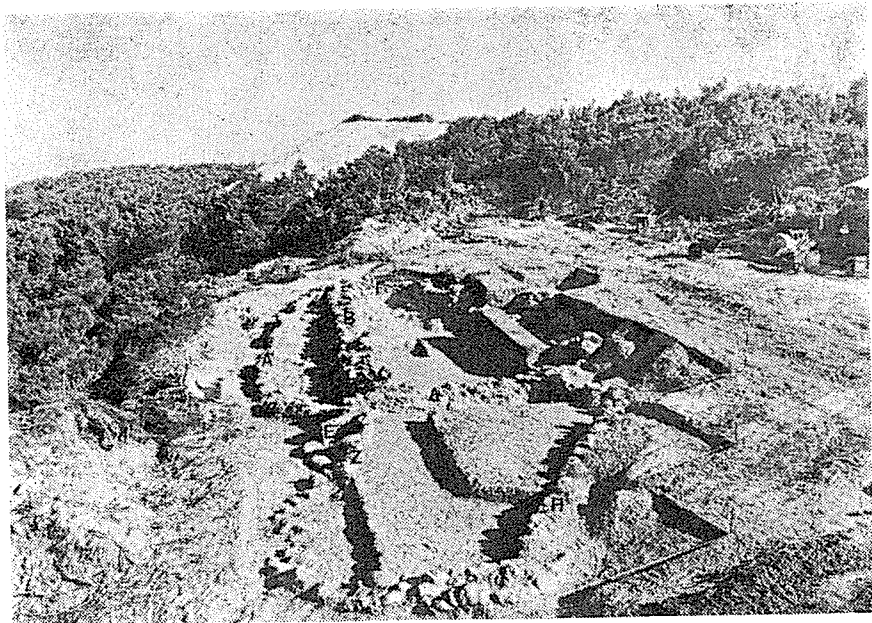
Σχεδιάγραμμα 2
 Νεολιθικές θέσεις στα Δωδεκάνησα.

Εικόνα 1

Εικόνα 2

Εικόνα 3

Εικόνα 4

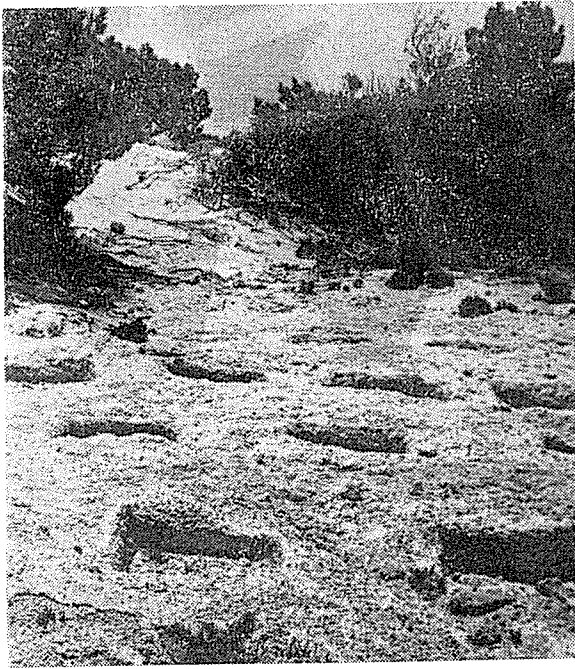

Εικόνα 5

πρόκειται για κανονικό αρχιτεκτονικό τύπο, που δεν έχει καμιά σχέση με τα νεολιθικά αφιδωτά.

Σε άλλη θέση του νησιού εντοπίστηκε ένα νεκροταφείο της ίδιας εποχής. Η έρευνα 74 τάφων δεν απέδωσε τίποτα, ούτε καν υπολείμματα οστών, παρά το προσεκτικό κοσκίνισμα των χωμάτων. Κατ' αρχήν πρέπει να θεωρούμε βέβαιο ότι ο χώρος χρησιμοποιήθηκε σαν νεκροταφείο, γιατί τίποτα άλλο δεν μπορεί να σημαίνουν δεκάδες λαξευμάτων σε σειρές. Η ανυπαρξία ευρημάτων θα μπορούσε να αποδοθεί σε συνθήκες της εποχής ή σε ένδεια των νεολιθικών οικισμών του νησιού, αν και φαίνεται απίθανο να μην έχει κανένας από τους 74 τάφους κτερίσματα. Στο νεκροταφείο της Κεφάλας Κέας (Coleman 1977, 52, πίν. 4), το οποίο θεωρείται σύγχρονο με αυτό του Γυαλιού, από τους 40 τάφους που ανασκάφηκαν μόνο 8 τάφοι περιείχαν από ένα κτερίσμα (εικ. 6).

Αν όμως δεν υπάρχουν κτερίσματα, θα περίμενε κανείς να υπήρχαν τουλάχιστον οστά, αλλά δεν βρέθηκε σε κανένα τάφο ούτε ίχνος οστού. Η φθορά των οστών θα μπορούσε να εξηγηθεί από την καταστροφική επίδραση της κίσηρης στα οστά και κυρίως από τη φύση του υλικού αυτού, το οποίο επιτρέπει να περνά το νερό και το οξυγόνο, που, ως γνωστόν, προκαλούν καταστροφή στα σκελετικά λείψανα. Η ταυτόχρονη όμως απουσία κτερισμάτων και οστών μας οδηγεί στη σκέψη ότι κάτι άλλο πρέπει να έχει συμβεί. Ασφαλώς οι τάφοι είχαν απαρχής ένα βάθος τουλάχιστον 0,60 - 0,80 μ. και καλύπτονταν πιθανώς με πλάκες. Με την πάροδο του χρόνου

Εικόνα 6

μετακινήθηκαν οι καλυπτήριες πλάκες, αν πράγματι υπήρχαν, και άρχισε η διάβρωση του χώρου, με αποτέλεσμα οι τάφοι να είναι ορατοί και να συληθούν σε μεταγενέστερους χρόνους από ανθρώπους που ζούσαν στην περιοχή. Αυτό είχε ως συνέπεια να πεταχθούν έξω κτερίσματα και οστά, τα οποία παρασύρθηκαν σε χαμηλότερα σημεία. Στη συνέχεια οι τάφοι γέμισαν από την αιολική κίσηρη, η οποία, όπως έχει διαπιστωθεί, μετατοπίζεται στο νησί με ταχύ ρυθμό. Ενδέχεται πολλοί από τους τάφους να ανοίχθηκαν περισσότερες της μιας φορές στο παρελθόν από ανθρώπους που επισκέπτονταν το χώρο. Όσο για τη χρονολόγηση των τάφων στην τελευταία νεολιθική περίοδο δεν υπάρχει καμία αμφιβολία, λόγω του πλήθους της κεραμικής που υπάρχει γύρω απ' αυτούς και λόγω του σχήματος. Το μικρό μέγεθος των τάφων του Γυαλιού δείχνει ότι οι νεκροί τοποθετούνταν σε οκλάζουσα στάση, κάτι που γενικά συμβαίνει στους προϊστορικούς χρόνους. Δεν γνωρίζουμε αν ήταν το μοναδικό νεκροταφείο στο νησί, αλλά είναι πιθανότερο ότι υπήρχαν κι' άλλα, επειδή οι αποστάσεις είναι αρκετά μεγάλες μεταξύ των διαφόρων νεολιθικών θέσεων (εικ. 7).

Το «μοντέλλο» της κατοίκησης στο Γυαλί, ιδίως στα ορεινά του σημεία, δείχνει μία έντονη παρουσία κτηνοτρόφων που πιθανότατα εγκαθί-

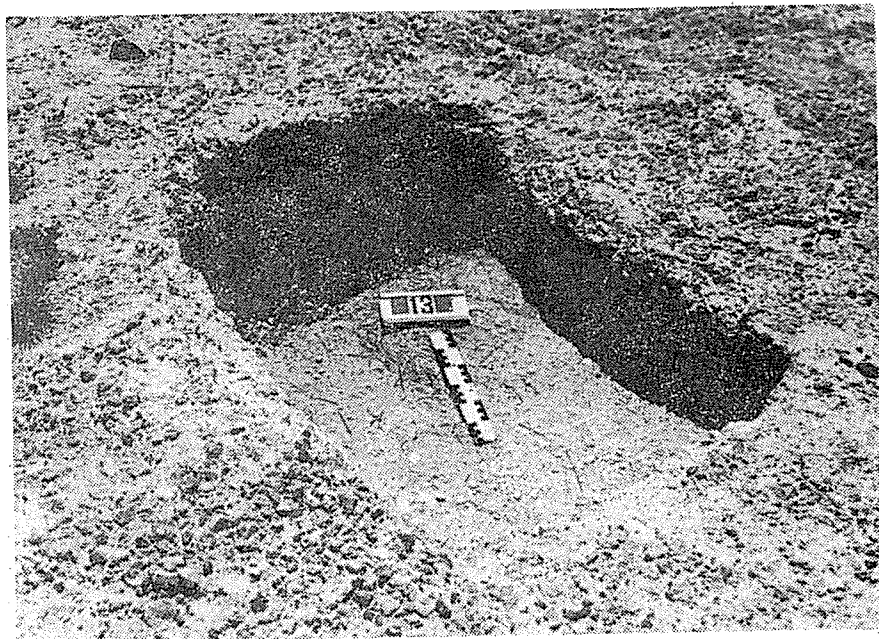
στανται εκεί εποχικά και ασχολούνται με διατροφή ποιμνίων. Βοσκή ασφαλώς θα υπήρχε για όλο το χρόνο, αν κρίνουμε από τη σημερινή βλάστηση. Κτηνοτρόφοι πιθανότατα θα έμεναν στα ψηλότερα σημεία του νησιού, ενώ στα χαμηλότερα μπορούσαν οι άνθρωποι να ασχολούνται με τη γεωργία ή αλιεία. Λόγω των μικρών αποστάσεων στο νησί το πιθανότερο είναι ότι υπήρχε μία μικτή οικονομία. Μικρότεροι οικισμοί έχουν εντοπιστεί και εν μέρει ερευνηθεί στο λαιμό του νησιού και στο Καλούτσι. Λίγα νεολιθικά λείψανα υπάρχουν και στο ΒΑ τμήμα του Γυαλιού (εικ. 8).

Τα αποτυπώματα κριθαριού σε όστρακα είναι μία άμεση μαρτυρία της καλλιέργειας του δημητριακού αυτού, που ταιριάζει σε εδάφη όπως αυτά των νησιών του Αιγαίου. Οι σημερινοί κάτοικοι του Γυαλιού, όπως και οι παλαιότεροι κτηνοτρόφοι που έμεναν εδώ, ισχυρίζονται ότι παρ' όλο που δεν υπάρχει νερό στο νησί ευδοκιμούν οι καλλιέργειες, επειδή η κίσηρη κρατάει υγρασία και τα φυτά δεν χρειάζονται πότισμα. Το θέμα είναι όμως αν υπήρχαν εδάφη για καλλιέργεια. Οι άνθρωποι της εποχής πρέπει να κατέβαλαν μεγάλες προσπάθειες για τη διάνοιξη του δάσους, προκειμένου να οικοδομήσουν τα καταλύματά τους και να δημιουργήσουν κάποιους χώρους για καλλιέργεια. Έτσι η ανάγκη κατασκευής χάλκινων εργαλείων τους ήταν απαραίτητη γι' αυτό ασχολούνταν με τη μεταλλουργία, κάνοντας επί τόπου χύτευση χαλκού.

Η κατασκευή αρκετά στέρεων σπιτιών, όπως αυτό στον τομέα Ζ, πιθανότατα είναι σοβαρή ένδειξη ότι οι άνθρωποι χρειάζονταν να μένουν εδώ και το χειμώνα ή μόνο το χειμώνα. Καλοκαιρινά καταλύματα μπορούσαν να είναι πρόχειρες ξύλινες κατοικίες ή καλύβες.

Η απουσία νερού στο νησί, λόγω της ποιότητας των πετρωμάτων του, είναι ένα σοβαρότατο εμπόδιο για τη διαβίωση εκεί τους καλοκαιρινούς μήνες. Θα ήταν δυνατό βέβαια να συγκεντρώνουν νερό σε στέρνες, αλλά οπωσδήποτε το πρόβλημα είναι μεγάλο. Ίσως αυτό είναι ένας λόγος να πιστέψουμε ότι οι άνθρωποι έμεναν εδώ τους χειμερινούς μήνες. Μ' αυτό συμφωνούν οι μαρτυρίες ηλικιωμένων κτηνοτρόφων της Νισύρου, ότι έρχονταν στο νησί το Νοέμβρη και έφευγαν το Μάη. Επίσης ταιριάζουν και άλλα εθνογραφικά παράλληλα από τα μικρά και έρημα νησιά του Αιγαίου, όπου διατρέφονται αιγοειδή.

Επειδή μέχρι σήμερα δεν έχει ανασκαφεί στο χώρο του Αιγαίου καμία νεολιθική θέση που να δίνει τη στρωματογραφική ακολουθία από τις αρχές μέχρι το τέλος της Νεολιθικής, η περίοδος αυτή εμφανίζεται αρκετά ασαφής, ιδίως στο πρώιμο τμήμα της. Όσον αφορά τη ΝΝ, με τις πρόσφατες έρευνες που έγιναν από τον υπογράφο στα Δωδεκάνησα καθορίστηκαν στρωματογραφικά τέσσερις φάσεις, που αντιστοιχούν περίπου με την Ύστερη Χαλκολιθική 1 - 4 της Μ. Ασίας. Επειδή με την πρόοδο των ερευ-

Εικόνα 7

Εικόνα 8

νών γίνεται ολοένα πιο φανερός ο χαρακτήρας των αιγαιακών νεολιθικών εγκαταστάσεων και γνωστότερα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, καθιερώνουμε μία διαφορετική υποδιαίρεση της περιόδου αυτής στο Αιγαίο. Έτσι ονομάσαμε Νεώτερη Αιγαιακή Νεολιθική τη NN (Sampson 1984) και τη διακρίνουμε από μία Αρχαιότερη Αιγαιακή Νεολιθική, που μέχρι τώρα δεν έχει καθορισθεί με ακρίβεια.

Φαίνεται ότι στο Αιγαίο στη NN αρχίζει να δημιουργείται ένας κοινός νησιωτικός πολιτισμός, που κατά τύπους έχει ιδιομορφίες. Αναθεωρώντας μία παλαιότερη διαίρεση (Sampson 1984, 246, εικ. 6) χωρίσαμε το Αιγαίο σε 5 ενότητες: 1) του ΝΑ Αιγαίου, 2) του ΒΑ Αιγαίου, που περιλαμβάνει και τη μικρασιατική παραλία, 3) των Κυκλάδων, 4) της Εύβοιας - Αττικής και 5) της Κρήτης.

Η κατοίκηση όμως στο Γυαλί χρονολογείται κυρίως στη NAN 4. Άμεσες είναι οι σχέσεις του Γυαλιού με το Παρθένι Λέρου, Αλιμνιά, Ρόδο και Κω, αν και μπορεί να υπάρχουν μικρές χρονολογικές διαφορές μεταξύ αυτών. Η γκρίζα κεραμική που υπάρχει στη φάση του «πολιτισμού Γυαλιού - Παρθενιού - Αλιμνιάς» συναντάται στην Έσχατη Χαλκολιθική της Κιλικίας (Mersin, Ταρσός) καθώς και στο Τηγάνι της Σάμου (Furness 1956, εικ. 8: 6,7) και Άγιο Γάλα 11.

Πιστεύουμε ότι η παρουσία ή απουσία κάποιων τεχνοτροπιών κεραμικής είναι πολλές φορές τυχαία και οφείλεται σε τοπικές προτιμήσεις ή στην επιβολή ικανοτήτων κάποιων κεραμέων. Εξ άλλου ο τοπικισμός που επικρατεί στο τέλος της Νεολιθικής εποχής είναι χαρακτηριστικός. Πιο καθοριστικό στοιχείο είναι τα σχήματα που δεν αλλάζουν εύκολα. Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο για τη χρονολόγηση των ευρημάτων του Γυαλιού είναι η παρουσία των αγγείων τύπου cheese-rots που κυριαρχούν στα Δωδεκάνησα στο τέλος της Νεολιθικής και επεκτείνονται στη Χίο, Σάμο, τις Κυκλάδες και την ηπειρωτική Ελλάδα.

Όσον αφορά τώρα την προέλευση του πολιτισμού του ΝΑ Αιγαίου, επιμένουμε ότι ήδη από την αρχή της NAN και ίσως παλαιότερα είναι δυνατό να υπήρχε ένας αυτόχθων πληθυσμός στα μεγαλύτερα νησιά, όπως η Ρόδος και η Κω. Ο πληθυσμός αυτός δεν είναι απαραίτητο να προέρχεται από τον απέναντι μικρασιατικό κορμό, αν και η μικρή απόσταση από τα μικρασιατικά παράλια ευνοούσε τη μεταφορά ανθρώπων και ιδεών από εκεί. Αν δεχθούμε ότι ένας κοινός φυλετικά πληθυσμός διέμενε στα νησιά και στα απέναντι παράλια, το πιο πιθανό είναι να κατάγεται από τη Μ. Ασία παρά από άλλες περιοχές. Οι άνθρωποι που έμεναν στην ηπειρωτική ακτή ή στα μεγαλύτερα νησιά μπορούσαν να διαμένουν εποχικά ή περιοδικά στα μικρότερα νησιά, που δεν έχουν μεγάλους φυσικούς πόρους, όπως είναι το Γυαλί.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- BUCHHOLZ 1882 : H. G. Buchholz - E. Althaus, Nisyros, Giali, Kos.
- COLEMAN 1977 : J. Coleman, Kephala. A Late Neolithic settlement and cemetery.
- KELLER 1978 : J. Keller, Prehistoric pumice tephra on Aegean islands. Thera and the Aegean world II, 53.
- FURNESS 1956 : A. Furness. Some early pottery from Samos, Kalimnos and Chios, Proc. of Preh. Society.
- SAMPSON 1984 : A. Sampson, The Neolithic of the Dodecanese and the Aegea Neolithic. Annual of the Brit. School of Athens, 239.
- ΣΑΜΨΩΝ 1987 : Α. Σάμψων, Η νεολιθική περίοδος στα Δωδεκάνησα.
- ΣΑΜΨΩΝ 1988 : Α. Σάμψων, Η νεολιθική κατοίκηση στο Γυαλί της Νισύρου.
- TORRENCE 1976 : R. Torrence, Archaeological survey of the obsidian source on Giali in the Dodecanese, αδημοσίευτη μελέτη στην Αγγλ. Αρχαιολογική Σχολή.
- WACE-THOMPSON 1912 : Prehistoric Thessaly.

ΟΙ ΜΑΧΑΛΛΑΔΕΣ ΤΟΥ ΜΑΝΔΡΑΚΙΟΥ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Όπως για κάθε άνθρωπο, έτσι και για το Νισύριο, η γειτονιά του ήταν ανέκαθεν ένας χώρος ιδιαίτερης αξίας και σπουδαιότητας, ένας ολόκληρος κόσμος, που είχε κάτι το ιδιαίτερο, το διαφορετικό, σε σύγκριση με τον άλλο, το μεγάλο κόσμο, τη μεγάλη πολιτεία. Ήταν γι' αυτόν το Κέντρο της Γης. Με την πλατεία του, με τους παιδότοπους του, με τα ρυμίδια¹ του, με τα καντούνια² του, που μαζεύονταν οι γειτόνισσες για να λιαστούν το χειμώνα ή για ν' απολαύσουν τη δροσιά του καλοκαιριάτικου απομεσήμερου. Με την εκκλησία του, που κι αν δεν είχε υπόσταση ενοριακού Ναού, όμως δεχόταν τις φροντίδες και τις περιποιήσεις από τις γειτονοπούλες, που την καθάριζαν, την άσπριζαν, γυάλιζαν κι άναβαν τα καντήλια της και θυμιάτιζαν απαραίτητα κάθε σκολόβραδο³ τις εικόνες της. Με τα προβλήματα, με τις ιδιαιτερότητες, με τα κουτσουμπολιά του και με τη φιλοδοξία να πρωτοτυπήσει και να διακριθεί στις κοινές εκδηλώσεις και στα έθιμα του νησιού.

Ποιός δε θυμάται το τι γινόταν στο Φανό τ' Αη-Γιάννη. Μήνες πριν, Λαγγαδιώτες, Τρουλιώτες, Πηγουλιώτες, Αησαββιώτες, όλα τα παιδιά του κάθε μαχαλά έτρεχαν εδώ κι εκεί για να μαζέψουν «ξύλα του Φανού». Γομάρια ολόκληρα αξιωργιές⁴, κατέβαζαν από τους οξούς της Βαγιάς και των Χοχλάκων. Στεφάνι μαγιάτικο δεν έμενε σε μπαλκόνι. Κι αν τους έπεφτε

1. Στενά δρομάκια, στενοσώκακα.

2. Οι γωνιές των σπιτιών ή των δρόμων.

3. Το βράδυ της παραμονής κάποιας γιορτής (σκόλης).

4. Θάμνοι που φυτρώνουν σε απόκρημνα μέρη. Ανάβουν εύκολα γι' αυτό και τα προτιμούσαν για τις φωτιές τ' Αη - Γιάννη.

βολικά, και ένα γομάρι ξύλα του Φούρνου⁵, δεν το περιφρονούσαν. Κι όλα αυτά μαζεύονταν σ' ορισμένο χαλατό⁶, με φρουρούς άγρυπνους για το φόβο κλοπής. Στόχος και φιλοδοξία όλων ήταν να παρουσιάσει ο μαχαλάς τους τον πιο μεγάλο φανό.

Ποιός δε θυμάται το πανηγύρι που γινόταν στο άνοιγμα του Κλήδονα. Από μέρες πριν φρόντιζαν οι κόρες να συντάξουν τα ποιηματάκια που θά'λεγαν, να βρουν τη «μάννα» που θά'νοιγε τον Κλήδονα και την πιο κατάλληλη σε... αθυροστομία για ν' απαγγείλει τα τολμηρά τετράστιχα.

Στην περιφορά του Επιταφίου ή της Εικόνας της Παναγιάς⁷, όλες μαζί οι γειτόνισσες καθάριζαν τους δρόμους, άσπριζαν τις σκάλες και τις αυλές των σπιτιών κι άναβαν στα παράθυρα και στις πόρτες κεριά και κάρβουνα με λιβάκι, για να φωτίσουν και να θυμιάσουν τα θεία σύμβολα. Η χαρά και η λύπη του γείτονα ήταν κοινή για όλη τη γειτονιά και στις βαρειές δουλειές (στα χοιροσφάγια⁸, στο καθάρισμα των μαξουλιών, στα ψιλοκούλουρα της Μεγάλης Εβδομάδας κ.λ.π.) έπρεπε όλοι να βοηθήσουν και να συμπαραστασταθούν.

Ο παιδόκοσμος έβλεπε το μαχαλά του σαν κάτι το εντελώς δικό του, σαν το βασιλείο του και γυρόφερνε ξυπόλυτος μέσ' στα σωκάκια του, εδώ που πρωτοπερπάτησε, έπεσε, χτύπησε, έκλαψε. Έβλεπε τα σπίτια του σαν παλάτια κι ένοιωθε περηφάνεια για τα πρωτοπαλλήκαρα της γειτονιάς του. 'Ηθελε με κάθε τρόπο να προστατέψει το μαχαλά του από τις επιδρομές των «βαρβάρων» που έρχονταν από άλλες γειτονιές. Γι' αυτό και ο πετροπόλεμος ανάμεσα στις γειτονιές έδινε κι έπαιρνε. Πόσα κεφάλια δεν άνοιγαν, πόσα τζάμια δεν έσπαζαν, πόσες κατάρες δεν ξεστόμιζαν οι γριούλες, που όλες αυτές οι επιδρομές χαλούσαν την ησυχία τους.

Τον παλιό εκείνο καιρό μόνο οι «αρχόντοι»⁹ και οι «Αμερικάνοι»¹⁰ άγόραζαν παιχνίδια στα παιδιά τους. 'Όλα τ' άλλα παιδιά έβγαζαν τ' άχτι τους στις σαμάδες, στα φρούλια, στις μπίλιες, στο μπιρί, στον κυνήρη, στον κρυφτό, στο μπίρδι, στις αμπάρες κι έκαμναν πάνω - κάτω τις γειτονιές με τις φωνές και τους καυγάδες τους.

Ας δούμε όμως από κοντά ένα - ένα με τη σειρά τους μαχαλάδες του Μανδρακιού, ακολουθώντας πορεία από το λιμάνι προς τα εμπρός.

5. Τα ξύλα που κουβαλούσαν οι νοικοκυρές για ν' ανάψουν το Σάββατο το φούρνο του σπιτιού και να ψήσουν τα ψωμιά της εβδομάδας.

6. Χαλάσματα ερειπωμένου σπιτιού.

7. Σύμφωνα με τοπικό έθιμο την Παρασκευή του Πάσχα περιφέρουν την εικόνα της Σπηλιανής σ' όλα τα χωριά του νησιού και ψάλλουν δέηση σ' όλα τα σπίτια.

8. Κάθε Νοέμβριο έπρεπε το κάθε σπίτι να σφάζει το χοίρο του, τον οποίο καβούρδιζε και εξασφάλιζε έτσι το κρέας της χρονιάς.

9. Αυτοί πού 'χαν την οικονομική άνεση, οι εύποροι.

10. Όσοι είχαν δικό τους άνθρωπο στην Αμερική κι έστελνε χρήματα, δέματα κλπ.

Ο ΑΗΣ - ΣΑΒΒΑΣ

Μπαίνοντας από το λιμάνι στον Άη-Σάββα, δυο μεγάλα κι επιβλητικά σε όγκο κτίρια μας υποδέχονται, θαρρείς σαν φρουροί της περιοχής, με την οποία έχουν συνδέσει στενά τ' όνομά τους. Στα δεξιά μας η Καράβα¹¹ τ' Αντάνου, που στα παλιά τα χρόνια, στην ευρύχωρη σάλα της, στολισμένη γύρω - γύρω με θεόρατες βαρέλες γεμάτες κρασί και ταμερζάνες¹² με ρακί και κουκχουζίνα¹³, γίνονταν οι χοροί, σ' όλους τους γάμους του χειμώνα κι όλα τα καλά γλέντια τού νησιού. Εδώ ο Αντάνου, μέχρι τα τελευταία του, καλωσόριζε και κατευόδωνε τους ξενητεμένους μας μ' ένα ποτήρι γνήσιο Νισύρικο μπρούσκο¹⁴. Ολόκληρη τη ζωή του την πέρασε δουλεύοντας την Καράβα. Ακόμα και γέρος κι ανήμπορος πια, πήγαινε κάθε πρωί, καθισμένος στο γαϊδουράκι, να την ανοίξει και να περάσει εκεί την ημέρα του με τη συντροφιά παλιών φίλων και παλαιμάχων θαλασσινών, του γέρο - Προκόπη, του Παύλου τ' Αχιλέ, του Αντώνη της Σοφιάς, του Λαδερού, του γέρο - Καλοδούκα.

Λίγα μέτρα πιο 'μπρός είναι το Ξενοδοχείο του Μαντουδάκη, το ιστορικό *Albergo Piemonte*. Κλασικός τύπος δίπατου Νισύρικου σπιτιού, ήταν το πρώτο και μοναδικό τότε ξενοδοχείο στο νησί. Εδώ φιλοξενήθηκαν όλα τα στελέχη της πολιτικής και της στρατιωτικής ιεραρχίας κι όλοι οι επίσημοι επισκέπτες, τόσο στα χρόνια της σκλαβιάς, όσο και στη διάρκεια του πολέμου, ακόμη και μετά την απελευθέρωση. Κάτω από την τσαρδάκα¹⁵ του καφεéné, κάθισαν κατά καιρούς, Ιταλοί, Γερμανοί, Άγγλοι και Έλληνες αξιωματούχοι κι εκεί συζητούσαν, ο καθένας από τη σκοπιά του, τα προβλήματα του νησιού, μα και θέματα διεθνούς και γενικότερου ενδιαφέροντος. Κι ο Μαντουδάκης, ψηλός, με την καμπούριτσα του, με τις λαστιχένιες τιράντες, με στρογγυλά χρυσά γυαλιά, με αχώριστο σύντροφό του το ναργιλέ, δραστήριος, ολοζώντανος κι ακούραστος πάντα, φρόντιζε να περιποιηθεί, όσο πιο καλά μπορούσε, την πελατεία του. Και καθώς μαινόβγαινε φουριόζος, δεν έχανε την ευκαιρία να απλώσει τ' αυτί του και να «κλέψει» κουβέντες. Γι' αυτό και ήταν πάντα ο πιο καλά ενημερωμένος στα θέματα της επικαιρότητας : Στο καφεενείο του Μαντουδάκη άναβε το πρώτο φως την αυγή, για να εξυπηρετούνται οι τρατά-

11. Η ονομασία δόθηκε στην ταβέρνα τ' Αντάνου, γιατί λόγω του επιβλητικού της όγκου έμοιαζε με μεγάλο καράβι.

12. Μεγάλα γυάλινα στρογγυλά δοχεία, που χρησίμευαν για τη μεταφορά ποτών.

13. Είδος τσιουδιάς, παραγωγής Νισύρου . Ο κάθε νοικοκύρης είχε δικές του εγκαταστάσεις (το Καζαναριό) σ' ένα κτήμα του κι έφτιαχνε την κουκχουζίνα του.

14. Το ξηρό μαύρο κρασί.

15. Υπόστεγο, σκεπασμένο με κλαριά για σιά.

ρηδες, οι θαλασσινοί κι όλοι οι πρωϊνοί περαστικοί. Όταν πάλι αναμενόταν το παπόρι, που ερχόταν πάντα μεταμεσονύχτιες ώρες στη Νίσυρο, το καφενείο έμενε ανοικτό όλη τη νύχτα, για να βρίσκουν εκεί καταφύγιο οι ταξιδιώτες, οι βαρκάρηδες και οι άλλοι εργάτες του λιμανιού. Στο ντουβάρι του καφενέ βρίσκεται ακόμη η μαρμάρινη πλάκα πού στησε ο Μαντουδάκης, στις 26 Νοεμβρίου 1946, όταν επισκέφτηκε τη Νίσυρο ο πρώτος Έλληνας Ναυτικός Διοικητής Δωδεκανήσου, ο τότε Αντιπλοίαρχος Κ. Νικητιάδης¹⁶ που καταγόταν από τα Νικειά.

Να και η Φάμπρικα του Νικόλα του Παπάτσου πιο πέρα, ερειπωμένη, μισογκρεμισμένη, που όμως απ' ό,τι φαίνεται, πάει να παραχωρήσει τη θέση της σε κάποιο μοντέρνας γραμμής κτίριο. Καθώς πλησιάζουμε μας έρχονται στο νου τα κωμικοτραγικά γεγονότα, που διαδραματίστηκαν εδώ ένα βραδάκι του Γενάρη, στα 1944. Μια ομάδα από 8 Ιταλούς στρατιώτες δραπέτευσαν από τη φρουρά της Αστυπάλαιας και ζήτησαν καταφύγιο στη Νίσυρο. Εδώ όμως πιάστηκαν αιχμάλωτοι από 2 Γερμανούς στρατιώτες που βρίσκονταν στη Νίσυρο με ειδική αποστολή. Την ημέρα αυτή ο ένας Γερμανός πήγε στην Κώ ν' αναφέρει το γεγονός και να πάρει οδηγίες, αφού δεν υπήρχε τότε άλλος τρόπος επικοινωνίας. Ο άλλος ανέλαβε τη φρούρηση των αιχμαλώτων, με τη βοήθεια του αείμνηστου Ζαχαρία Παπαντωνίου, που παριστάνοντας το φιλογερμανό είχε αναπτύξει τότε πλούσια αντιγερμανική δραστηριότητα κι αναδείχτηκε πολύτιμος πληροφοριοδότης των Άγγλων συμμάχων. Εκείνο το βράδυ λοιπόν, καθώς οι δύο φρουροί έπαιρναν περίπατο τους αιχμαλώτους τους, οι Ιταλοί τους επιτέθηκαν, τους εξουδετέρωσαν, τους έδεσαν και τους ακινητοποίησαν μέσα στο δρόμο. Έπειτα, με τη βάρκα του Γιώργη του Λάχανου, που τους την είχαν υποδείξει ύστερα από μυστικές συνεννοήσεις ορισμένοι Νισύριοι, έφυγαν για τη Μέση Ανατολή. Στις φωνές του Γερμανού και του Ζαχαρία έτρεξαν βέβαια οι γείτονες και προσπάθησαν τάχα να εμποδίσουν με πέτρες τη φυγή των Ιταλών, μα δεν το κατόρθωσαν, αφού όλα ήταν προσχεδιασμένα.

Λίγο πιο πέρα, μετά από τα σπίτια του Λαδερού, διατηρείται ακόμη το μαγαζί του Θεόδωρη, που κι αυτό έπαιξε κάποιο ρόλο στα χρόνια του πολέμου. Εδώ μέσα περιποιήθηκαν και μοιρολόγησαν οι Νισυριές τους δύο νεκρούς αξιωματικούς των μαχών που έγιναν στη Νίσυρο, τον Ιερολοχίτη Υπολοχαγό Χατζηευαγγέλου, πού 'πεσε στη μάχη του Εμπορείου στις 12 Φεβρουαρίου

16. Ένας από τους πιο ικανούς και τολμηρούς Αξιωματικούς του Πολεμ. Ναυτικού, είχε γίνει εφιάλτης των Γερμανών κατά τις επιχειρήσεις της Δωδεκανήσου στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ως Κυβερνήτης του Αντιτορπιλικού ΜΙΑΟΥΛΗΣ. Τιμήθηκε με πολλά παράσημα και αποστρατεύθηκε με το βαθμό του Αντιναύαρχου. Πέθανε στην Αθήνα το 1987.

του 1945¹⁷ και το Γερμανό λοχαγό που σκοτώθηκε στην ενέδρα που του είχαν στήσει στα Λουτρά οι Εγγλέζοι¹⁸, στις 7 Μαρτίου 1944.

Πριν προχωρήσουμε, ας πάρουμε τον ανήφορο για το Δημοτικό Σχολείο. Εδώ σε μια γωνιά απέναντι από του Στέργου το σπίτι, βρίσκουμε το (κονινό της γειτονιάς), το μικρό κάτασπρο εκκλησάκι τ' Άη - Σάββα, που εκτός από την περιοχή έδωσε τ' όνομά του και στο λιμενικό σύλλογο που ίδρυσαν οι θαλασσινοί μας στα παλιά τα χρόνια, με σκοπό την κατασκευή λιμανιού. Καθώς παίρνουμε, λίγο πιο πάνω, τη στροφή, βρισκόμαστε εμπρός στο «Ομηρείο Δημοτικό Σχολείο», προσφορά του τότε Συλλόγου των Νισυρίων της Αμερικής «Ο ΟΜΗΡΟΣ»¹⁹. Σ' αυτό εδώ το σχολείο γενιές και γενιές Νισυρίων μάθανε τα πρώτα γράμματα και τα Ελληνικά και τα Ιταλικά. Εδώ μέσα δεχόμασταν κι εμείς, μαθητές τότε, τις πιέσεις των Ιταλών για να γίνουμε Balilla²⁰ και να ξεχάσουμε τη μητρική μας γλώσσα. Ακόμη κτυπά κακόηχα στ' αυτιά μας το «Perquè parli greco? Predi la quivane»²¹. Κι εδώ μέσα γιορτάσαμε το λυτρωμό από τον ξένο δυνάστη, όταν μια ομάδα γενναίων συμπατριωτών μας έσπασε τότε τις πόρτες και μας παραχώρησε το σχολείο, για να μάθουμε επιτέλους τη γλώσσα μας. Να και ο ιστορικός, ο υπεραιωνόβιος αγράμυθας του Στρίκχη, μπρός στην πόρτα του σχολείου, μνημείο τεμπελιάς και ακαματωσύνης, αφού στα τόσα χρόνια της ζωής του μάταια αναζητά κανείς νά βρει επάνω του έστω και μια «κατσουλιά» αγραμύθια.

Ξαναγυρίζουμε στον Άη-Σάββα και συνεχίζουμε το οδοιπορικό μας. Μπροστά μας έχουμε την παραλία με την παιδική χαρά σήμερα και στην άκρη

17. Η μάχη δόθηκε μεταξύ Γερμανών και Ιερολοχιτών υπό τον Αντισυνταγματάρχη Τριανταφυλλάκο, σ' ένα καφενείο του Εμπορείου. Νίκησαν οι Ιερολοχιτες, όμως στη μάχη σκοτώθηκε ο Υπολοχαγός Ευαγ. Χατζηευαγγέλου.

18. Στο κατάστημα των Λουτρών φιλοξενούνταν τότε τρόφιμοι του Ορφανοτροφείου της Ρόδου με επικεφαλής Ιταλούς κληρικούς (Φρέρηδες). Την ημέρα αυτή οι Εγγλέζοι πού 'χαν έλθει κρυφά στο νησί, έδιωξαν τα ορφανά και όλο το προσωπικό εκδρομή, φόρεσαν αυτοί τα ράσα και προσποιούμενοι τους Φρέρηδες κάλεσαν σε γεύμα τους κυβερνήτες και τους Αξιωματικούς δυο Γερμανικών αποβατικών πλοίων πού 'χαν έλθει το πρωί στη Νίσυρο. Την ώρα του φαγητού τους επιτέθηκαν, τους συνέλαβαν και κατέλαβαν και τα δυο πλοία. Στη μάχη αυτή, στην οποία πήραν μέρος και πολλοί Νισύριοι, σκοτώθηκε ένας Γερμανός Αξιωματικός και πολλοί τραυματίστηκαν.

19. Ο ΟΜΗΡΟΣ και η ΠΟΡΦΥΡΙΣ ήταν τα δυο πρωτοσυσταθέντα Νισύρικα σωματεία στην Αμερική. Οι «Ομηραίοι» έκτισαν το Δημοτικό σχολείο και οι «Πορφυραίοι» τα Λουτρά. Αργότερα ενώθηκαν σε ένα σωματείο, τον «ΓΝΩΜΑΓΟΡΑ».

20. Μικροί Φασίστες, ένα είδος Προσκόπων Ιταλών.

21. Στα διαλείμματα κυκλοφορούσε ένα μικρό κλειδί που τό διναν σ' όποιον μιλούσε Ελληνικά (Γιατί μιλάς Ελληνικά; Πάρε το κλειδί). Κι' αυτός με τη σειρά του προσπαθούσε να το δώσει σ' άλλον. Αυτός που το κρατούσε όταν τέλειωνε το διάλειμμα πλήρωνε χρηματικό πρόστιμο.

το χώρο όπου τραβούν τις βάρκες και τα ψαροκάικα το χειμώνα. Ποιός δε θυμάται τους Ομηρικούς καυγάδες που γίνονταν εδώ κάθε βράδυ για ένα κιλό σμαρίδες, στις μαύρες μέρες της πείνας και της κατοχής. Φώναζαν και παρακαλούσαν οι Προκόπηδες, ο Μιλτιάδης, ο Αθανάσης²², να περιμένει ο κόσμος να τραβήξουν τα καΐκια και μετά να πουλήσουν τις σμαρίδες. 'Όμως, «πού σου 'κούει η χώρα;». 'Όλοι μουνταΐραν²³ «κι όποιος μπροκάμει²⁴ εμπρόκαμε». Γιατί, όπως λέει η Νισύριχη παροιμία, «η πείνα τον ευγενικόν αδιάντροπον κάμνει».

Προχωρώντας βρίσκουμε δεξιά κι αριστερά μας τα καφενεία του Καμπούρη και του Ζαχαριά, που δεν λειτουργούν πια. Ήταν τότε τα στέκια των Θαλασσιών. Εδώ μαζεύονταν το πρωί οι τρατάρηδες για να πάνε στο γρίππο κι εδώ έπαιζαν την πάστρα τους, όταν τις φουρτουνιασμένες μέρες του χειμώνα έμπαιναν σε αναγκαστική αργία. Το καλοκαίρι κάτω από τον ίσκιο της τσαρδάκας, απολάμβαναν οι πελάτες, ντόπιοι και ξένοι, τη δροσιά από τη μπουκαδούρα της θάλασσας, δοκιμάζοντας παράλληλα τη Νισύριχη σουμάδα και το ντόπιο γλυκό από ντοματάκι.

Στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια (στην εποχή του εμφύλιου) δούλευε στο καφενείο του Ζαχαριά ο Γιαννιός ο Πατρίκης, με βοηθό το γιο του το Χρήστο (την Κατσίκα, όπως τον έλεγαν), που ήταν γνωστός για την αφέλεια και τον αυθορμητισμό του. 'Όταν κάποτε τού 'δωσε ο χωροφύλακας να κρεμάσει στο καφενείο μια διαφωτιστική αφίσσα, μόλις διάβασε με μεγάλα γράμματα «Ο Στρατός ενισχυμένος με τα ΤΕΑ θα προχωρήσει εναντίον κ.λ.π.» είπε στο χωροφύλακα: «Ω φουρτούνα να σας εύρει, γιαούτσηδες²⁵. Κουτέτέ των τώρα. Με το τσάι, (tea) θα δυναμώσουν το Στρατό για να πά 'να πολεμήσει! . . . ».

Πριν προχωρήσουμε στον κεντρικό δρόμο, ας ρίξουμε μια ματιά στο διπλανό σωκάκι, εδώ που μαζευόταν ο παιδόκοσμος για ν' ακούσει τον παπαγάλο της Καλής του Μπαριανού. Στη μέση του δρόμου υψώνεται μεγάλο, ευρύχωρο, επιβλητικό το αρχοντικό του Παρθένη. Ήταν από τα πρώτα σπίτια που κτίστηκαν στην περιοχή και από τα λίγα που διέθεταν στοιχειώδεις ανέσεις. Γι' αυτό κι όταν κάποτε επισκέφτηκε τη Νίσυρο ο Τούρκος Βαλής της Ρόδου, φιλοξενήθηκε στο σπίτι αυτό, γιατί ήταν το μόνο που διέθετε «απόπατο». Το σπίτι αυτό, που κάποτε στέγαζε μια απ' τις πιο μεγάλες, τόσο σε αριθμό όσο και σε όνομα, οικογένειες, τώρα κι αυτό είναι κλειστό κι άδειο. Στη μια και στην άλλη άκρη του σωκακιού είναι τα σπίτια πού 'ζησαν δυο

22. Ιδιοκτήτες - καπετάνιοι των τρατοκάικων.

23. Άρπαζαν.

24. Προλάβει.

25. Χαζοί, ανόητοι.

μεγάλοι βετεράνοι του βιολιού, στο ένα το Μιχαλάκι (του Παπάτσου) και στο άλλο ο Γιώργος ο Μακρυγιάννης, πού 'γραψε και τους πρώτους δίσκους με Νισύριους σκοπούς και τραγούδια. Στο ίδιο σπίτι έζησε και ο γιός του ο Γιάννης του Γιώργου, αντάξιος συνεχιστής της «δοξαριάς» του πατέρα του, που όμως ο χάροντας του έκοψε γρήγορα το νήμα της ζωής.

Ξαναγυρίζουμε στον κεντρικό δρόμο και συνεχίζουμε τη βόλτα μας. Αμέσως μετά το καφενείο του Καμπούρη βρίσκουμε το μαγαζί της Δούκαινας, ιστορικό κι αυτό από τα χρόνια της κατοχής. Εδώ αποθηκεύονταν για να μοιραστούν στον κόσμο τρόφιμα, μπισκότα, μαρμελάδες, αλεύρι, ζάχαρη, κονσέρβες κ.λ.π., που στη μεγάλη πείνα μας κουβαλούσαν από τη Μέση Ανατολή οι Εγγλέζικοι «αχταρμάδες»²⁶. Εδώ επίσης μοίραζαν τον ιματισμό που έστελνε τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια η UNRRA. Στον ίδιο δρόμο, αριστερά μας, στο υψωματάκι πάνω από τα ρούτσουνα²⁷, είναι το σπίτι της Καλλιόπης του Παρθένη (του Τραμπούλη), μεγάλο, ευρύχωρο, διώροφο, με πολύ φως και ήλιο, γι' αυτό και χρησιμοποιήθηκε για να στεγαστεί εκεί το Γυμνάσιο Νισύρου στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, και συγκεκριμένα στα 1947 έως 1949. Γυμνασιόπαιδες τότε, είχαμε δεθεί στενά με το σπίτι αυτό μα και με τη γύρω περιοχή, που τόσα πολλά έχει να μας θυμίσει. Ήμασταν η τελευταία τάξη, η διοικούσα θα λέγαμε, και γι' αυτό είχαμε το προβάδισμα σ' όλες τις εκδηλώσεις του σχολείου, με απόλυτο σεβασμό πάντα στους καθηγητές μας, στους αείμνηστους Μάκη Κατσιματίδη, Μιχάλη Σωτηρίου και Μιχάλη Σαυμάρκο, στον Ασβεστά, στην Τσαγγάρη, στην Τσαγγαρινού, στη Γερασκή, στο γυμναστή μας το Φώντα τον Καλογερόπουλο.

Πλάι στο «Γυμνάσιο» είναι το σπίτι ενός άλλου μεγάλου δασκάλου της Νισύρου, του εξαίρετου παιδαγωγού, του Νικολάου Σακελλαρίδη (του Νεόφυτου) του οποίου η μακροχρόνια υπηρεσία στο Ημιγυμνάσιο²⁸ Νισύρου στα προπολεμικά χρόνια, άφησε πίσω σημάδια ανεξίτηλα.

Δεξιά μας, καθώς προχωρούμε, συναντούμε κλειστό το μαγαζί του Καλαεζή. Εδώ που ο μαστρο Μιχάλης ο Μαυρουδής, με τη βοήθεια του γιού του και δασκάλου μας του Ξενοφού, έφτιαχνε με πολύ μεράκι και καλαισθησία λάμπες, λύχνους, φανάρια, φαράσια, σέσουλες, σουλούνους, κιούμια. Με το θάνατό του, το μαγαζί έκλεισε και το επάγγελμα έσβησε από το νησί.

26. Επίτακτα μηχανοκίνητα καΐκια, τα οποία χρησιμοποιούσαν οι Εγγλέζοι για τις μετακινήσεις τους από τη Μέση Ανατολή προς τα νησιά.

27. Μεγάλοι βράχοι.

28. Προπολεμικά στη Νίσυρο λειτουργούσε Ημιγυμνάσιο με τρεις μόνο τάξεις και μετά όσοι είχαν την οικονομική ευχέρεια έφευγαν σ' άλλα νησιά, κυρίως στη Σύμη, στην Κάλυμνο και στη Σάμο, για να τελειώσουν το Γυμνάσιο.

Απέναντι ακριβώς σώζονται λίγα λείψανα ενός παλιού ανεμόμυλου και πίσω το σπίτι του Μαρουσάκι, εδώ που έζησε για πολλά χρόνια ο Βασίλης του Βεζύρη, αυτός ο μεγάλος θυμόσοφος, που οι ιστορίες και οι πλάκες του θα κυκλοφορούν για πολλά χρόνια ανάμεσά μας.

Και φτάνουμε στην πλατεία του Ηρώου, που είναι και το οριακό σημείο τ' Άη - Σάββα. Φάμπρικα έλεγαν την περιοχή στα παλιά τα χρόνια, γιατί επί Τουρκοκρατίας λειτουργούσε εδώ εργοστάσιο. Εδώ υπήρχαν και οι φυλακές των Τούρκων στη θέση που σήμερα στήθηκε η παιδική χαρά. Στην άκρη της πλατείας κτίστηκαν «επί Κατσοματίδη» τα πρώτα δημόσια αποχωρητήρια, που υπάρχουν μέχρι σήμερα.

Ανώμαλος και γεμάτος βράχια ήταν ο χώρος και κατηφόριζε ως τη θάλασσα. Στις αρχές του 1940 στήθηκε εδώ το σκαρί ενός μεγάλου (80 περίπου τόννων) καϊκιού του Χιώτη, που για πολλά χρόνια πάσκιζε ο μάστρο-Γιάννης ο Χαλίκος, από την Κάλυμνο, να τ' αποτελειώσει. Στα 1944 το σκαρί αυτό έγινε στόχος του Ελληνικού Υποβρυχίου «ΝΗΡΕΥΣ» και δέχτηκε ομοβροντίες από τα πυροβόλα του. Όταν κάποτε το καϊκι έπεσε στη θάλασσα κι άδειασε ο χώρος, ρίχτηκε η ιδέα να γίνει εδώ γήπεδο. Αμέσως άρχισαν οι εργασίες με πρωταγωνιστές το μαθητόκοσμο και με εθελοντική εργασία πολλών συμπατριωτών μας και στα 1947 το έργο είχε τελειώσει. Στις γυμναστικές επιδείξεις του χρόνου αυτού ανήμερα τ' Αγίου Κωνσταντίνου έγιναν τα εγκαίνια του γηπέδου και την ημέρα αυτή οι μαθητές φόρεσαν για πρώτη φορά αθλητικές ενδυμασίες, προσφορά του πρώτου Έλληνα Ναυτικού Διοικητή Δωδεκανήσου, του Νισύριου Αντιπλοιάρχου του Π.Ν. Κων. Νικητιάδη. Από τότε ο χώρος χρησιμοποιόταν για την άθληση της νεολαίας και την τέλεση εορταστικών εκδηλώσεων. Εδώ στήθηκε και η εξέδρα υποδοχής των Ελλήνων βασιλέων, όταν για πρώτη φορά μετά την ενσωμάτωση, στα 1948, επισκέφτηκαν τα νεοαπελευθερωθέντα Δωδεκάνησα.

Στα 1952 στήθηκε εδώ το Ηρώο της πόλεως, που έδωσε από τότε τ' όνομά του στην Πλατεία, η οποία ως τότε ονομαζόταν «Πλατεία Γνωμαγόρα». Απέναντι από το γήπεδο διατηρείται το κτίριο του ξενοδοχείου του Μαστρογιάννη, του οποίου το ισόγειο ήταν ένα ακόμη στέκι των θαλασσινών μας. Εδώ είχε το καφενείο του ο Γιάννης του Περούλη, που αργότερα το μετέφερε στο πλαϊνό ιδιόκτητο μαγαζί του, στο σημερινό εστιατόριο «ΗΡΩΟΝ». Ανάμεσα στα δύο αυτά κτίρια αρχίζει ο δρόμος προς το Νεκροταφείο, που καταλήγει στην Ηλικιωμένη. Εδώ, στην αρχή περίπου του δρόμου, βρίσκουμε το σπίτι που έμενε ο Νικολής του Φραζή, ο οποίος μαζί με τόν Λαμπάδη και τον Στρατή, αποτελούσαν τους τρεις θαλασσόλυκους του νησιού. Και οι τρεις τους με τόλμη κι αυτοθυσία κουμάντεραν τις παπορόβαρες κι έβγαζαν τον κόσμο με ασφάλεια στην ξηρά, τότε που δεν υπήρχε λιμάνι και τα βαπόρια αγκυροβολούσαν

«αρόδου»²⁹, πάνω στο αντιμάμαλο³⁰, σε σημείο που η επιβίβαση και αποβίβαση των επιβατών να είναι επικίνδυνη και προβληματική. Η πλατεία Ηρώου, στρωμένη με τσιμέντο σήμερα, χρησιμοποιείται ως χώρος τελέσεως εορταστικών εκδηλώσεων στις επετείους των Εθνικών εορτών και άλλων πολιτιστικών και ψυχαγωγικών εκδηλώσεων.

ΤΟ ΛΕΥΚΑΝΤΙΟ

Η έλλειψη νερού ήταν πανάρχαιο πρόβλημα για τη Νίσυρο και η λειψυδρία ταλαιπωρούσε από τα πολύ παλιά χρόνια τους Νισύριους. Έτσι, για να πλύνουν οι Νισυριές τα χοντρά ρούχα και τα στρωσίδια των σπιτιών, τις μπανιέρες³¹, τις βελέζιες, τις τέντες, τα φατθά³², τα τσουράπια κ.λ.π., έτρεχαν στη θάλασσα και κυρίως στα βράχια της περιαιιάς³³, ανάμεσα στο Πηαούλι και στη Φάμπρικα. Κι εκεί με τη βοήθεια του κόπανου³⁴ —καθαρίζαν— λεύκαιναν τα ρούχα τους, γι' αυτό και η περιοχή πήρε το όνομα (από το λευκαίνω) Λευκαντιό.

Ξεκινάμε λοιπόν από την πλατεία του Ηρώου (τη Φάμπρικα) και συνεχίζουμε τη βόλτα μας για να γνωρίσουμε το Λευκαντιό. Πριν προχωρήσουμε όμως στο εσωτερικό, παίρνουμε πρώτα τον κεντρικό δρόμο «σα³⁵ της Καμαρινούνας»³⁶, που είναι και κατά κάποιον τρόπο το νότιο σύνορο της γειτονιάς. Δεξιά μας αφήνουμε το επιβλητικό σε όγκο σπίτι της Πληθίαινας κι απέναντι ακριβώς το σπίτι του Κέντρη³⁷. Κοντά του διατηρείται ακόμα το κατάστημα του Γιώργη του Σακελλαρίδη (του Τσουλάτου), που ήταν τότε το πρώτο στο είδος του και σε εμπόρευμα και σε πελατεία. Εδώ έβρισκε κανείς καρούλια,

29. Μακριά από τη στεριά, συγκρατούμενα μόνο από την άγκυρά τους.

30. Σημείο της θάλασσας, στο οποίο στρίβει το κύμα ή επιστρέφει μετά από πρόσκρουση στην ακτή, οπότε δημιουργείται θαλασσοταραχή.

31. Υφαντές κουβέρτες.

32. Υφαντά υφάσματα.

33. Παραλία.

34. Χοντρό ξύλο με χειρολαβή, με το οποίο κτυπούσαν τα ρούχα που έπλεναν στη θάλασσα για να καθαρίζουν.

35. Επιρρηματικός προσδιορισμός και σημαίνει «προς την κατεύθυνση».

36. Η περιοχή πήρε τ' όνομα από την ιδιοκτήτρια παρακείμενου σπιτιού.

37. Στο σπίτι αυτό, μαθητές τότε, φορέσαμε για πρώτη φορά γραβάτα, που μας χάρισε ο αείμνηστος Χαράλ. Παπάτσος και πήραμε μέρος σε κάποια σχολική γιορτή. Η ενέργειά μας αποτέλεσε σταθμό στα μαθητικά χρονικά, γιατί η γραβάτα εθεωρείτο απαγορευμένο είδος, αφού το μόνο επιβεβλημένο συμπλήρωμα της ενδυμασίας μας ήταν το πηλίκι.

ντεμισέδες, σειρίτια, κουμπιά, βρακοζώνες, βελόνες, κλωστές, όλα τα προϊόντα της Singer, μα και μπαχαρικά, ζαχαρικά για τα «κόλλυα», λουλάκι, χτένες κι ακόμα αρκετά είδη παντοπωλείου.

Να παραπέρα και το αρχοντικό των Φαουλάκηδων. Ήταν τότε, θυμάμαι, ακατοίκητο και μας παραχωρούσαν κάπου - κάπου τη μεγάλη σάλα του για ομαδική μελέτη στην περίοδο των εξετάσεων. Ασχολούμασταν όμως μ' στιδήποτε άλλο, εκτός από μελέτη. Κάποτε περνώντας απ' έξω ένας «Γυμνασιόπαις» από τα Νικειά, άκουσε τα γέλια και τα φαραωνιάσματα³⁸ και μπαίνοντας μέσα ρώτησε αφελέστατα: «Δεν μου λέτε, της Κοινότητας είν' το σπίτι;». Κι από τότε πήρε το όνομα «το σπίτι της Κοινότητας». Σήμερα στα ερείπια του κάτι καλό φαίνεται πως θα ανεγερθεί.

Πιο πέρα συναντάμε κλειστό το εργαστήρι της ζαχαροπλαστικής του αξέχαστου Ζαχαριά στο ισόγειο του κτιρίου του Ράλλη. Ήταν το μόνο μαγαζί που επέτρεπαν στους μαθητές οι καθηγητές να μπουν για να φάνε ένα γλυκό «στο πόδι», αν βέβαια το επέτρεπαν και τα οικονομικά τους, που κατά κανόνα δεν πήγαιναν καλά. Στον απάνω όροφο του κτιρίου λειτούργησε για ορισμένα χρόνια η Αγροτολέσχη, που την ίδρυσαν δραστήριες Νισυροπούλες, ύστερα από ειδική εκπαίδευση σε Σχολές του Βασιλικού Εθνικού Ιδρύματος. Εδώ συγκεντρώνονταν όλα τα κοριτσόπουλα του νησιού και μάθαιναν χίλια δυο πράγματα, απαραίτητα για μια σωστή νοικοκυρά. Δεν υπάρχει πια κι ο φούρνος που ήταν λίγο πιο πέρα. Στη θέση του βρίσκουμε σήμερα μια πανσιόν με ένα κατάστημα στο ισόγειο, και τα δυο απαραίτητα, τόσο για την αντιμετώπιση του προβλήματος στέγης, όσο και για την εξυπηρέτηση της γειτονιάς.

Να κι ο δρόμος της Καμαρινούαινας, όπου τις παγερές μέρες του χειμώνα μαζευόταν ο κόσμος απ' όλες τις γειτονιές για να βράσουν³⁹ στον ήλιο, καθώς το μέρος απαγκιάζει⁴⁰ στο Βοριά. Εδώ άθελά του ο επισκέπτης θα σταματήσει για ν' απολαύσει το σπάνιο, το μαγευτικό, το ανεπανάληπτο θέαμα, που του χαρίζει το απέναντι κομμάτι της Νισύρου. Ψηλά η κορυφή του Διαβάτη⁴¹ που τη στεφανώνει, θαρρείς, η κάτασπρη κάμαρη, με φόντο την πρασινάδα που ξεπετάγεται πίσω από τις καρυδιές και τις συκιές. Κι αμέσως πιο κάτω, σε πρώτο πλάνο, αρχίζει από την κορυφή του Λόφου της Καυκάλας⁴¹ και του Ξύλου⁴¹ και φτάνει ως κάτω στις Λίμνες, εμπρός στα πόδια μας, η πλούσια καταπράσινη βλάστηση. Στις μέρες του Γενάρη, τότε που είναι κάτασπρη η «τρελλή αμυγδαλιά», η πλαγιά απέναντι, καθώς είναι αμφιθεατρική, μοιάζει χιονισμένη, σε σημείο που κι ο πιο αδιάφορος, ο πιο πεζός περαστικός, θα

38. Κουβέντες ανακατεμένες με γέλια, οχλαγωγία.

39. Να ζεσταθούν.

40. Είναι υπήνεμο, δεν το πειράζει ο καιρός.

41. Βουνό της Νισύρου.

σταματήσει για ν' απολαύσει το θέαμα. Στα δεξιά, πάνω ψηλά υψώνεται η κορυφή του Καραβιώτη⁴¹, που τη συνδέει, λες, με το Διαβάτη η κορυφογραμμή του Πορνικού⁴¹, του Κοκκινόχειλου⁴¹ και της Τραπεζίνας⁴¹. Πιο κάτω υψώνονται επιβλητικά τα λείψανα του Παλιόκαστρου⁴². Καθώς φέρνουμε το βλέμμα προς τ' αριστερά, συναντάμε κάτασπρο το εξωκλήσι της Αγίας Παρασκευής, κι αμέσως μετά τις μεγάλες υδατοδέξαμενες, απ' όπου υδρεύεται η πόλη. Λίγο πιο κάτω, το κτίριο του Γυμνασίου - Λυκείου και στη συνέχεια, λες κι έχουν κρεμαστεί το ένα μετά το άλλο, τα σπίτια του Τρούλλου και των Αναργύρων. Στην κορυφή του λόφου αριστερά υψώνεται το ξουφάρι από τον παλιό μύλο του Παρθένη κι αμέσως πιο κάτω το γραφικό εκκλησάκι του Αγίου Νεκταρίου, που κτίστηκε με τη φροντίδα και τη δραστηριότητα των μελών της Χριστιανικής Ενώσεως «ο Άγιος Νικήτας, ο Νισύριος»⁴³. Κάπου στο μέσο της πλαγιάς, πλάι στο εκκλησάκι τ' Αη-Γιώργη, ξεχωρίζει νεόκτιστο, σε γνήσια νησιώτικη γραμμή, το κτίριο του Ύγειονομικού Σταθμού κι αμέσως πλάι μεγαλόπρεπο κι επιβλητικό το κτίριο του νέου ξενοδοχείου «ΠΟΡΦΥΡΙΣ». Όσο βλέπει κανείς, τόσο εντυπωσιάζεται με το θέαμα που αντικρύζει.

Λίγο πιο εμπρός είναι το σπίτι του Γιάννη του Μανώλη, στο οποίο λειτουργούσε και το φωτογραφείο του. Ήταν στην παλιά εποχή ο μοναδικός φωτογράφος στο νησί, είχε όμως στιγμές καλές και κακές. Στις πρώτες ήταν σωστός καλλιτέχνης κι απαθανάτισε σημαντικά ιστορικά στιγμιότυπα της εποχής και πολλές εκδηλώσεις. Στις δεύτερες όμως ήταν απαραίτητη η υποσημείωση στη φωτογραφία, για να μπορέσει να διακρίνει κανείς ακόμα και τα πρόσωπα.

Μια πέτρινη καμάρα ενώνει το σπίτι αυτό με το πλαϊνό της Ασπασίας του Μανώλη (του Γιάνναρου), εδώ που για πολλά χρόνια έμεναν οι Σταυρήδες, οικογένεια προσφύγων από τη Μικρά-Ασία. Πολλοί θυμούνται τη μάνα, την κυρα-Σεβαστή, που γριά κι αόμματη καθόταν στο κατώφλι και καλοχαιρετούσε τους περαστικούς. Εκεί καθισμένη, μια μέρα πρόσεχε τη μικρή εγγονή της πού 'παιζε στο δρόμο και ξαφνικά άκουσε ποδοβολητό και χοντρά ζάλα⁴⁴ να πλησιάζουν. Γι' αυτό και φώναζε τρομαγμένη στην εγγονή της: «Στούλλα, κάμε κόρη μου στημ - πάντα να μη σε πατήσουν οι γαδάροι». Τη στιγμή εκείνη όμως περνούσαν από μπροστά της οι Αρχές του τόπου, συνοδεύοντας τον

42. Κλασσικό τείχος, του οποίου μεγάλο μέρος διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση και αποτελεί ένα από τα αξιοθέατα του νησιού.

43. Χριστιανικός σύλλογος κυριών και δεσποινίδων, που ανέπτυξε μεγάλη δραστηριότητα. Με την προεδρία της ακούραστης Μέλπωσ Μουλλού, εκτός από διάφορες φιλανθρωπικές πράξεις, συγκεντρώσεις για μελέτη της Γραφής κ.λ.π., έκτισαν και τα δυο εξωκλήσια του Αγίου Νικήτα του Νισυρίου και του Αγίου Νεκταρίου.

44. Τα βήματα.

Γενικό Διοικητή Δωδεκανήσου, που μόλις είχε έρθει από τη Ρόδο και πήγαινε στη Δημαρχία. Η καμάρα που προαναφέραμε αποτελεί την είσοδο από τον κεντρικό δρόμο στο Λευκαντιό. Μπαίνοντας σ' αυτή βρισκόμαστε σ' ένα στενό, πεντακάθαρο ρυμίδι, με όμορφα φρεσκομπογιατισμένα σπίτια, με ασπρισμένα πεζούλια και σκαλοπάτια, με λουλουδιασμένες πολύχρωμες γλάστρες. Κάπου εδώ ήταν το σπίτι που έμενε ο αξέχαστος φίλος και συμμαθητής μας, ο Γιώργος ο Λαμπάδης. Να κι απέναντι το σπίτι του Νικόλα του Μανώλη, όπου είχε το οδοντιατρείο του ο Αντώνης ο Μαυρουδής κι εξυπηρετούσε για πολλά χρόνια όλο το νησί. Πέθανε όμως κι από τότε η θέση παραμένει κενή.

Καθώς ξαναβγαίνουμε από την καμάρα βλέπουμε απέναντί μας το σπίτι που έμενε ο Θεμιστοκλής ο Οικονομίδης και σ' ένα δωμάτιο του ισογείου είχε το ραφτάδικό του ο Φωκίων. Στο μαγαζί δούλευαν, μαθαίνοντας την τέχνη, πολλοί καρφάδες και στο βάθος ο Φωκίων με τη μεζούρα στο λαιμό μετρούσε κι έκοβε. Μάταια περίμεναν μια απάντηση οι περαστικοί που τον καλημέριζαν. Γιατί, «περήφανος» καθώς ήταν στ' αυτιά, δεν έδινε ποτέ σε κανέναν απάντηση. Αμέσως μετά βρισκόταν το κουρείο του Τάκη του Λυτρωτή, που έκλεισε κι αυτό πριν πολλά χρόνια, παραχωρώντας τη θέση του στο κουρείο του Στέλιου, που λειτουργεί απέναντι, στο μαγαζί της Λούγκρας.

Καθώς προχωρούμε, ψάχνουμε για το φούρνο του Ιωάννη, όμως στον τοίχο μια ταμπέλλα μας πληροφορεί πως μετασκευάστηκε σε πανσιόν μαζί με το διπλανό σπίτι. 'Αδिका ψάχνουμε να βρούμε και τα μαγαζιά του Γιάννη του Κορωναίου, του Νικόλα του Βεζύρη, του Λαδερού, του Πασχαλάκη. 'Όλα έκλεισαν κι έγιναν θυσία στο χρόνο. Τελευταίος έκλεισε ο Φούρνος του Αλέξη, που μέχρι πριν λίγα χρόνια τροφοδοτούσε με ψωμί το νησί. Λίγο πιο πέρα ένα εγκαταλελειμμένο σήμερα μαγαζί μας θυμίζει τις παλιές εκείνες μέρες, όπου μέσα εδώ επικρατούσε πάντα κίνηση, δραστηριότητα, ζωντάνια. Εδώ ήταν το κατάστημα του Γιώργου του Ιωάννη (του Φασουλαρίδη⁴⁵) που δραστήριος, όπως ήταν, είχε συγκεντρώσει εδώ τα μονοπώλια του καπνού, των σπέρτων, του αλατιού, του πετρελαίου κι ακόμα το Πρακτορείο της Adriatica, της οποίας η σημαία με τα λιοντάρια και το Θυρέο του Βατικανού κυμάτιζε μόνιμα στο κοντάρι του καταστήματος.

Εδώ όμως πρέπει να διακόψουμε την πορεία μας και να ξαναγυρίσουμε στην πλατεία Ηρώου, για να μπούμε από εκεί στο εσωτερικό του Λευκαντιού. Ένας καινούργιος τσιμεντοστρωμένος παραλιακός δρόμος αρχίζει από την πλατεία, που στα αριστερά του ανεγείρεται τώρα το κτίριο του Δημοτικού Φούρνου, ενώ στα δεξιά διατηρούνται τα ερείπια του ταμπακιού του Πετσινή και πιο πέρα ο μύλος του Βζέ. Προχωρούμε ανάμεσα από όμορφα νοικοκυρε-

45. Πνίγηκε κατά τον τορπιλισμό του FIUME, όπως γράφουμε σε άλλη σελίδα.

μένα σπιτάκια και στρίβοντας τη γωνία βρισκόμαστε εμπρός στην Πανσιόν του Κώστα του Μαγγανά, απ' όπου απολαμβάνει κανείς τη μαγεία της θάλασσας κι ένα σπάνιο και δυσεύρετο ηλιοβασίλεμα. Εδώ όμως είμαστε υποχρεωμένοι να σταματήσουμε, καθώς βλέπουμε να υψώνεται απέναντί μας ο Οξός της Παναγιάς, μεγαλοπρεπής στην αγριότητά του, επιβλητικός σε όγκο, τρομερός στην όψη, με κουφάλες κι επικίνδυνες προεξοχές, με καταπράσινες εδώ κι εκεί τούφες από άζιωργιές και με τη μεγάλη κουφάλα⁴⁶ στην κοιλιά του, για την οποία κτυπά τελευταία η καρδιά του κάθε Νισύριου. Στην κορυφή του, σαν φωτοστέφανο, απλώνεται κάτασπρο το μοναστήρι της Σπηλιανής, της Παναγιάς μας. Από εκεί ψηλά η Μεγαλόχαρη έχει ανοίξει την αγκαλιά της και σαν «Σκέπη του κόσμου, πλατυτέρα νεφέλης» σκεπάζει την πόλη, που απλώνεται στα πόδια της και το νησί ολόκληρο. Σε κάθε δύσκολη στιγμή ο Νισύριος, όπου κι αν βρίσκεται, σ' Αυτή θα στρέψει ικετευτικό το βλέμμα, για να ζητήσει βοήθεια από την «ελέους Πηγήν». Από τη θέση αυτή βλέπουμε την παραλία, που προχωρεί προς το Πηγαούλι, άδεια κι έρημη από τότε που στην αποφοράδα μέρα της 2 Φεβρουαρίου του 1941 μια φοβερή Προβέζα⁴⁷ κυριολεκτικά τη σάρωσε, με τρομερή και καταστροφική μανία. Σπίτια ολόκληρα, του Κέντρη, των Χριστοφοράινων, της Λευκοθέας, του Αντρίκου, του Χατζηδημήτρη, του Γιατρού του Μανώλη, του Νικόλα του Μανώλη, της Αγγέλικας, όλα παρασύρθηκαν τότε από τ' άγρια κύματα και οι ένοικοί τους σώθηκαν με χίλιες δυο δυσκολίες και μόνο με τα «ρούχα που φορούσαν» στην κυριολεξία.

Στ' αριστερά του δρόμου άλλα ερείπια μας θυμίζουν τα δυο «λιοτρίδια» του Θεοωρή και του Μαστρογιάννη, που λειτουργούσαν κάποτε εδώ. Στην εποχή του ελαιώνα δούλευαν και τα δυο μέρα-νύχτα, για να μπορέσουν να εξυπηρετηθούν όλοι οι παραγωγοί των ελιών και των αγραμυθιών. Πιο πέρα στέκεται ακόμη η σιλουέττα του αρχοντικού των Αποστολίδαινων, που μισογχορμισμένο καθώς είναι, αφήνει να φαίνονται τα δείγματα της πλούσιας εξωτερικής αρχιτεκτονικής του διακόσμησης. Τελευταία του ένοικος ήταν η σεβάσμια γερόντισσα η Ασημένη τ' Αποστολίδη, που διασκεδάζοντας τη μοναξιά της και τραγουδώντας τη μοίρα της, την κοινή μοίρα για πολλές Νισυριές μανάδες, είπε κι έμεινε πίσω ο γνωστός στίχος της:

— Έτσι ήτανε της τύχης μου κι αφ' το Θεό γραμμένο,
ενιά παιδιά εγέννησα και μοναχή να μένω.

46. Η κουφάλα αυτή δημιουργήθηκε από διαβρώσεις και κατολισθήσεις στο εσωτερικό του κρημνού, με αποτέλεσμα να κινδυνεύει να καταρρεύσει ένα μεγάλο μέρος της Μονής. Γι' αυτό έχουν κινητοποιηθεί όλοι οι Νισύριοι και έχει αρχίσει σταυροφορία για τη συγκέντρωση χρημάτων, ώστε ν' αρχίσει η αποκατάσταση της βλάβης και η αντιστήριξη του Οξού.

47. Έτσι λέγεται στη Νισυρο ο Βορειοδυτικός άνεμος, ο Μαΐστρος, ο οποίος όταν ψηλώνει προς το Βοριά (προβετζάρει) πειράζει πάρα πολύ όλη την παραλιακή πλευρά από τους Χοχλάκους ως τους Πάλους.

Να και η καμάρα του «Βουού», που πήρε τ' όνομα από τον Γιώργη τον Οικονομίδη, που είχε εκεί το σπίτι του. Μουγγός ήταν κι όμως κατάφερε, με τα ανύπαρκτα τότε μέσα της εποχής, να μάθει γραφή κι ανάγνωση. Ήταν κουρέας το επάγγελμα, με αρκετή πελατεία, που τον προτιμούσε, για να τον ενισχύσει μ' αυτό τον τρόπο οικονομικά.

ΤΟ ΠΗΑΟΥΛΙ

Από το Λευκαντιό, μας φέρνει στο Πηαούλι ένα στενό ρυμίδι, με σπίτια όμορφα, κάτασπρα κι απ' τις δυο μεριές με φρεσκομπογιατισμένα πάντα τα πορτοπαράθυρά τους, για να κρύβουν τα ίχνη της ρίμφης⁴⁸ και της αλμύρας της θάλασσας. Στην αρχή του ρυμιδιού, στ' αριστερά μας, βρίσκουμε, επισκευασμένο σήμερα, το σπίτι που γεννήθηκε ο μεγάλος δάσκαλος της Νισύρου, ο Γεώργιος Παπαδόπουλος, ο Σχολάρχης, που με το συγγραφικό του έργο μας άφησε πολλά αξιόλογα στοιχεία, για την Ιστορία και τη Γεωγραφία της Νισύρου. Λίγο πιο πέρα, είναι το σπίτι της Ερήνης της Μποργιάτισσας, στο οποίο υπήρχε ένας παπαγάλος, που εντυπωσίαζε περισσότερο, γιατί μιλούσε Αμερικάνικα. Στο βάθος του ρυμιδιού βρίσκεται το πηγάδι με υπερυψωμένο το «χάντρο»⁴⁹ του, καλοκτισμένο, ασβεστωμένο, που με το «βλυχό» νερό του αντιμετωπίζουν τη λάτρα του σπιτιού οι γειτόνισσες. Από το πηγάδι (πηγάδι το λένε στη Νίσυρο) αυτό πήρε την ονομασία η γειτονιά (Πηαδούλι - Πηαούλι).

Στο χώρο αυτό γίνονταν στα παλιά τα χρόνια η τελετή του Μεγάλου Αγιασμού, την ημέρα των Θεοφανείων. Στολισμένο με δάφνες και μυρτιές το πηγάδι υποδεχόταν όλο τον κλήρο και το λαό, που συγκεντρώνονταν εδώ για την τελετή του Αγιασμού και στη συνέχεια την κατάδυση του Σταυρού στο Τρουλλί. Τα μανιασμένα συνήθως κύματα της Τάβλας του Γιαλού δεν στάθηκαν ποτέ ικανά να εμποδίσουν τα Νισυράκια, που «βουτθούσαν» για να πιάσουν το Σταυρό.

Πίσω από το Πηγάδι σώζονται τα ερείπια του ταμπακχιού του Βασίλη του Πάχου (του Ταμπάκχη). Απέναντι ακριβώς ήταν το σπίτι του Κώστα του Φραζή (του Ανιά), στο οποίο βρισκόταν το μοναδικό πιάνο στο νησί. Τη θέση του παραχώρησε σε μια νεόκτιστη, με γνήσια νησιώτικη γραμμή, πανσιόν, της οποίας οι ένοικοι απολαμβάνουν μαζί με τη δροσιά του μελτεμιού

48. Όλα τα παραλιακά σπίτια της Νισύρου υποφέρουν από τη ριπή (ρίμφη) της θάλασσας, της οποίας το αλάτι καταστρέφει τα πάντα, σκουριάζει και τρώει σίδερα, σπίζει τα ξύλα, μαδάει τους σοφάδες κ.τ.τ.

49. Το στόμιο του πηγαδιού.

και τη γοητεία της τρικυμισμένης θάλασσας, που απλώνεται μπροστά τους.

Πριν προχωρήσουμε για την Τάβλα του Γιαλού, ανηφορίζουμε προς το Λαγγάδι. Στ' αριστερά μας βρίσκουμε το σπίτι του Κουβή, που ήταν ένας από τους άρχοντες του νησιού και για πολλά χρόνια ψάλτης στην Ποταμήτισσα. Πλάι το σπίτι του Αριστοτέλη του Μιλά, του δηπότατου⁵⁰ της Ποταμήτισσας. Εδώ έμενε αργότερα κι ο Στρατής, που, όπως προαναφέρθηκε, ήταν ένας από τους πιο γεροδεμένους του νησιού και πάντα πρώτος σ' όλες τις δύσκολες και βαρειές δουλειές. Μα και στα γλέντια του ήταν ωραίος ο Στρατής. Από το σπίτι αυτό ξεκίνησαν με την παρέα του μια Καθαρή Δευτέρα μασκαρεμένοι σε παπάδες, ψάλτες, μοιρολογίστρες και σηκώνοντας τον ακρεκρέβατθο⁵¹ πήγαιναν να κηδέψουν το Μαντού της Γαλλίδας. Και βλέποντας την πομπή στο δρόμο η Καλή του Κονταρή σταυροκοπήθηκε και είπε: «ε, κακόμοιρε Μαντού, είχε δεν είχε έβαλέ σε κάτω η γοργόνα (η Γαλλίδα)».

Λίγο πιο πάνω βρίσκουμε το σπίτι όπου είχε το χρυσοχοείο - ωρολογοποιείο του ο Γιώργης ο Μαυρουδής. Εδώ στην αρχή από τον πατέρα κι αργότερα από το γιο το Νίκο φτιάχνονταν τα κάθε είδους χρυσαφικά, δακτυλίδια, βραχιόλια, βέρες, καδένες, τάματα, όλα σε μεγάλη ποικιλία και σωστά κομψοτεχνήματα. Ένα ακόμα μαγαζί πού 'κλεισε για πάντα.

Ξαναγυρίζουμε στο Πηγαούλι και παίρνουμε το δρόμο για την Τάβλα του Γιαλού. Με τρόπο αντικρύζουμε ακόμη το σπίτι της Ασημένης του Μπαριανού, εδώ που με την παραμικρή αδιαθεσία μας κουβαλούσαν οι μανάδες μας για να μας κόψει την ώχτρα⁵². Με κλάματα ξεκινούσαμε από το σπίτι και με κλάματα επιστρέφαμε με τη λεμονόκουπα στο κούτελο για αποστήρωση. Κι αν ήταν και καλοκαίρι, τότε το κλάμα ήταν διπλό, γιατί θα χάναμε για τρεις μέρες το κλούμπος⁵³.

Δίπλα ακριβώς είναι το λούκι της Χριστοφίαινας, εδώ πού βαζαν στα λαντά⁵⁴ οι Νισυριές τα λουμπούνια για να τα γλυκάνουν για τροφή των χοίρων, όχι σπάνια όμως και των ανθρώπων, που στα χρόνια της κατοχής αποτελούσαν ένα από τα βασικά είδη διατροφής τους.

50. Το νεωκόρο.

51. Νεκροκρέβατο. Στα παλιά χρόνια κατασκευάζονταν με μέριμνα της επιτροπής της Ποταμήτισσας ειδική κάσσα μεταφοράς νεκρών (ακρεκρέβατθο αντί νεκροκρέβατο) κοινής χρήσεως.

52. Ίκτερος.

53. Το κολύμπι.

54. Μικρές λιμνούλες που σχηματίζονται ανάμεσα στα βράχια της παραλίας.

Η ΤΑΒΛΑ ΤΟΥ ΓΙΑΛΟΥ

Η υποβαθμισμένη κι έρημη σήμερα Τάβλα του Γιαλού ήταν στα παλιά τα χρόνια το κέντρο της πόλεως και το πιο ενδιαφέρον κομμάτι του νησιού. Εδώ ήταν το μοναδικό λιμάνι της Νισύρου, με ζωηρή εμπορική κι επιβατική κίνηση. Εδώ στο μετέπειτα καφενέ του Παρθένη, που τα ερείπιά του σώζονται ακόμη, πλάι στο σφαγείο, ήταν εγκατεστημένο επί Τουρκοκρατίας το Κονάκι κι απέναντι ακριβώς, στο κτίριο που χρησιμοποιούσε για ταμπακχιοί ο Γιάννης του Σταυρινού (ο Κέντρης) στεγαζόταν το Τελωνείο. Τριγύρω σώζονται ακόμα λείψανα των αποθηκών, που υπήρχαν τότε για την αποθήκευση των εμπορευμάτων που προορίζονταν για εισαγωγή ή εξαγωγή. Μια αποθήκη χτισμένη πάνω στο Τρουλλί που προοριζόταν για καύσιμα κυριολεκτικά ξεθεμελιώθηκε κι εξαφανίστηκε από τα κύματα της Προβέζας του 1941. Και η Νισύρικη Μούσα περιέγραψε το γεγονός, με τους στίχους:

*Τθυμάστε κάτω στο Τρουλλί
που είχ' ένα σπιτάκι
και λέασιμ - πως ήτανε...
του γέρο - Περουλλάκη;
Η θάλασσα το άρπαξε
σα λόκος το αρνάκι
και ούτε πέτρ' απόμεινε
ούτε και χοχλιδάκι.*

Στη ρίζα του Οξού της Παναγίας, που υψώνεται θεόρατος πάνω από την Τάβλα του Γιαλού, οι Νισύριοι έκτισαν το μικρό εκκλησάκι τ' Άι-Νικόλα, για να τιμήσουν «των θαλασσών τον Άγιο», μια και η περιοχή αυτή ήταν το κέντρο της δραστηριότητας των ναυτικών του νησιού. Από το εκκλησάκι αυτό κατέβαζαν σε κάθε φουρτούνα οι Νισυροπούλες, με πίστη κι ευλάβεια, καντήλια και τά πλαιναν στη θάλασσα, παρακαλώντας ενδόμυχα τον Άη-Νικόλα να την ημερέψει, για νά χει καλά ταξίδια ο άνθρωπός τους που μπαρκάρισε, ακολουθώντας τη μοίρα του κάθε νησιώτη.

Η πλατεία κάτω από το εκκλησάκι χρησίμευε για χοροστάσι στους θερινούς μήνες και από ειδική εξέδρα που ήταν κτισμένη στον τοίχο του Τελωνείου παρακολουθούσαν τα γλέντια οι Τούρκοι αξιωματούχοι και οι άλλες αρχές του νησιού. Η παράδοση αναφέρει πως στο χώρο αυτό δυο ξένοι προσκυνητές, στοιχηματίζοντας για τη θαυματουργική δύναμη της Μεγαλόχαρης, έριξαν από το παράθυρο της Σπηλιανής, που είναι ακριβώς από πάνω, ένα καντήλι αναμμένο, το οποίο έφτασε κι ακούμπισε όρθιο κάτω στο έδαφος, χωρίς να χυθεί ούτε σταγόνα από το περιεχόμενό του. Κι ο δύσπιστος προσκυ-

νητής πρόσφερε τότε στο Μοναστήρι ένα ασημένιο πεντακάντηλο, που κρέμεται σήμερα εμπρός στην εικόνα της Παναγίας.

Όταν αργότερα κτίστηκε το νέο λιμάνι, άρχισε να χάνει το ενδιαφέρον της η Τάβλα του Γιαλού. Όμως η κίνηση εξακολουθούσε να υπάρχει, αφού για πολλά χρόνια συνεχίστηκε η διακίνηση των εμπορευμάτων από το παλιό αυτό λιμάνι, όπως μαρτυρούν οι αποθήκες του Έψιμου κι ο Θόλος της Παναγίας, που σώζονται ακόμα.

Απέναντι από το παλιό τελωνείο, σ' ένα μαγαζί στη ρίζα του Οξού είχε εγκαταστήσει το σιδεράδικό του ο Γιώργης ο «Σιδεράς», που εξυπηρετούσε όλο το νησί φτιάχνοντας κάθε είδους σιδηρουργικά εργαλεία. Παράλληλα ήταν κι άριστος κυνηγός και μανιώδης ψαράς. Όμως αυτή τη μανία την πλήρωσε σκληρά με τη ζωή του, όταν ένα αντιαεροπορικό βλήμα, που προσπαθούσε, μια μέρα στα χρόνια του πολέμου, να απογομώσει για να βγάλει μπαρούτι για δυναμίτες, έσκασε στα χέρια του και τον κομμάτιασε μέσα σ' αυτό το μαγαζί.

Λίγο πιο πάνω ήταν ο μύλος των αδελφών Χαρίτου, του Μαστραντώνη και του Μιχαήλου. Ήταν ο μοναδικός μηχανοκίνητος αλευρόμυλος του νησιού, που αντικατέστησε όλους τους ανεμόμυλους, που λειτουργούσαν ως τότε.

Στο άκρο της Τάβλας του Γιαλού προς τη θάλασσα είναι το Τρουλλί και η Βουή, που από τα παλιά χρόνια χρησιμοποιούνται ως υπαίθρια αποχωρητήρια. Εδώ γινόταν και το πιο καλό μπάνιο. Για να απολαύσουν το «κλούμπος» τα παιδιά έπρεπε να παίξουν κυνηάρη⁵⁵ στη Βουή και να βουτηθούν στο Τρουλλί και στου «Χριστού το Πηάδι». Σήμερα στην Τάβλα του Γιαλού υπάρχουν μόνο ερείπια. Το μόνο καινούργιο κτίσμα είναι το υπόστεγο των σφαγείων, που κατασκευάστηκε πρόσφατα και εξυπηρετεί τις ανάγκες όλων των χασάπηδων.

Καθώς ανηφορίζουμε προς το Λαγγάδι, συναντούμε το σπίτι που έμενε ο μπάρβας της Μαργιάς (του Κατσομάτη). Εδώ είχε και το τσαγγαράδικό του, όπου έκανε παπούτσια δικής του πατέντας, τα γεμενιά⁵⁶. Απέναντι από το σπίτι, σ' ένα κρεμμάρι⁵⁷ του Οξού είχε τον τράο του, που ήταν ο μοναδικός «γαμπρός» για όλες τις Αλεξανδριανές⁵⁸ κατσίκες, τις οποίες «δεχόταν» με ραντεβού και με αμοιβή δύο αυγά ή δυο φράγκα. Πάνω απ' αυτό το σημείο αρχίζει ο Οξός της Παναγίας, που προχωρεί ως τους Χοχλάκους. Και είναι σαν συνέχεια του Κάστρου του Τάγματος των Ιπποτών του Αγίου Ιωάννου, που περιβάλλει το μοναστήρι της Παναγίας.

55. Κυνηγητό με κολύμπι.

56. Παπούτσια αυτοσχέδια, φτηνής κατασκευής.

57. Βαθούλωμα.

58. Έτσι λέγονται οι κατοικίδιες κατσίκες στη Νίσυρο.

ΤΟ ΛΑΓΓΑΔΙ

Ανηφορίζοντας από την Τάβλα του Γιαλού και το Πηαούλι, φτάνουμε στο ιστορικό Λαγγάδι. Και το χαρακτηρίζουμε ιστορικό, γιατί όλα τα στοιχεία πείθουν πως αποτελεί τον πιο παλιό, τον πιο γνήσιο, τον πιο παραδοσιακό μαχαλά του νησιού μας. Η Ιστορία αναφέρει πως στη νησιώτικη Ελλάδα οι μαχαλάδες χρονολογούνται από την 3η χιλιετία π.Χ. Για τη δημιουργία τους «επροτιμάτο τοποθεσία στο εσωτερικό του νησιού και σε σημείο που να παρέχει περισσότερες εγγυήσεις, για την ασφάλεια των κατοίκων από επιδρομές. Η μία τουλάχιστον πλευρά τους έπρεπε να είναι απότομη και να έχει κάποια τεχνητή ή φυσική οχύρωση, συνήθως κρημνό, που να δυσχεραίνει την αναρρίχηση των εχθρών (των πειρατών). Βασικό χαρακτηριστικό των μαχαλάδων ήταν τα πυκνοκτισμένα σπίτια και τα στενά σωκάκια».

Εξετάζοντας τη χωροταξία του Λαγγαδιού βλέπουμε ότι σε τίποτε δεν διαφέρει απ' όσα αναφέρει η Ιστορία, κάτι που πείθει ότι το Λαγγάδι αριθμεί ζωή πολλών εκατοντάδων χρόνων. Την ονομασία Λαγγάδι την πήρε από τη μορφή που παρουσιάζει ο μαχαλάς. Στα δεξιά μας, καθώς ανεβαίνουμε και από την αρχή ως το τέλος της διαδρομής, υψώνεται στην αρχή το Κάστρο της Παναγιάς και στη συνέχεια ο απροσπέλαστος Οξός της Βαγιάς. Στ' αριστερά μας έχουμε τα υψώματα του Τρούλλου και του Λαπαρδά. Και στη μέση ένας δρόμος στενός, που μοιάζει με ρεματιά, ή με λαγγάδι, όπως λένε τη ρεματιά στη Νίσυρο. Δεξιά κι αριστερά του δρόμου είναι κτισμένα τα σπίτια, υπερυψωμένα, με εξωτερική πέτρινη σκάλα το καθένα, για ν' αντιμετωπίζονται οι πλημμύρες από το ποτάμι που σχηματίζουν το χειμώνα τα νερά της βροχής. Ο ποταμός αυτός, αλλά και ο μαχαλάς του Λαγγαδιού, είναι τα πιο τραγουδισμένα κομμάτια του Μανδρακιού. 'Όλες οι παρέες, διαλύοντας τα γλέντια τους και φεύγοντας από την ταβέρνα ή το καφενείο, πρέπει ακόμη και σήμερα ν' ανεβούν το Λαγγάδι τραγουδώντας και μετά να πάνε για ύπνο⁵⁹. Κι όλα τα τραγούδια τους κάτι είχαν να πουν για το Λαγγάδι και τον ποταμό του.

— *Τον Λαγγαδιού ο ποταμός,
βρέχει δε βρέχει, τρέχει
κι εμένα η αγάπη σου
ξετρελλαμένο μ' έχει.*

59. Ο αείμνηστος συμπατριώτης μας ο Γιώργης ο Σακελλαρίδης, πεθαίνοντας ζήτησε από τα παιδιά του να τον πάνε στο Λαγγάδι να τραγουδήσει, όπως τα νειάτα του, για να πεθάνει ευχαριστημένος. Κι όταν τον ρώτησαν γιατί προτιμούσαν το Λαγγάδι, είπε πως εκεί «ντιονά η φωνή στον Οξό και στους τοίχους και είναι πιο γλυκειά».

- Στου Λαγγαδιού τον ποταμό,
που τρέχει όταν κοιμάσαι,
θα πα' να πφέσω να πνώ
αφού εμ - με λυπάσαι.
- Στου Λαγγαδιού τ' ανήφορο
κανέλλα και γαρύφαλλο.

Στους παλιούς γάμους, που κατά το έθιμο όλοι ξημερώνονταν διασκεδάζοντας το βράδυ της Κυριακής, έπρεπε την αυγή της Δευτέρας ν' ανεβούν το Λαγγάδι με τα βιολιά και να τραγουδήσουν το «Μέρα μέρωσε και η αυγή γλυκοχαράζει...

Καιρός όμως είναι να πάρουμε τα πράγματα με τη σειρά. Ξεκινάμε λοιπόν από το σπίτι της Μαρίας του Συρνιαώτη, που είναι και η αρχή του Λαγγαδιού. Από πάνω ακριβώς υψώνεται επιβλητικό το Κάστρο του τάγματος των Ιπποτών του Αγίου Ιωάννου, με τα μαρμάρινα οικόσημα εδώ κι εκεί. Κάπου στη μέση, σ' ένα απροσπέλαστο σημείο του τοίχου, ένα αναπαλαιωμένο και «μπουκαριασμένο»⁶⁰ κομμάτι μας φέρνει πολλά χρόνια πίσω, τότε που ο αείμνηστος Χαράλαμπος Εμμανουηλίδης, κρεμασμένος με ανεμόσκαλα επισκεύαζε το ετοιμόρροπο αυτό κομμάτι, από το οποίο κινδύνευαν όλοι όσοι κυκλοφορούσαν στο δρόμο από κάτω. Τότε ήταν άγνωστες οι χρονοβόρες διαδικασίες της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και τέτοιου είδους «μερεμέτια» γίνονταν εύκολα, φτάνει να υπήρχε το θάρρος και η τόλμη που έδειξε τότε ο Χαράλαμπος.

Να πιο πάνω κι ο καφενές του Παραμπούτθη, το στέκι όλων των νοικοκύρηδων, των Δημογερόντων, των Προκρίτων, που μαζεύονταν εδώ, για να συζητήσουν και να επιλύσουν τα προβλήματα του νησιού. Μέσα το καφενείο το χειμώνα κι έξω οι σκάλες το καλοκαίρι, ήταν γεμάτες από πελατεία κι ανάμεσά τους σε ιδιαίτερη θέση ο «Γούμενος» της Παναγιάς, που η παρουσία του πρόσθετε σοβαρότητα στις συζητήσεις και η γνώμη του είχε ιδιαίτερη βαρύτητα. Καθισμένο στην ιδιαίτερη αυτή θέση, έξω στο πλατύσκαλο, τον βρήκε να πίνει τον καφέ του το Νισυρόπουλο, που έτρεξε από το Λακκί στο Μανδράκι, για ν' αναγγείλει την έκρηξη του Ηφαιστείου. Και βλέποντάς τον καθώς κατηφόριζε το Λαγγάδι τρέχοντας και «λεφάσσοντας»⁶¹, σταμάτησε και έλαβε χώρα ο ιστορικός διάλογος:

- Γούμενε... έσπασε...
- Ποιός παιδί μου;
- ... ο... 'Ακωλος⁶².

60. Επισκευασμένο και σοβαντισμένο μέρος ενός τοίχου.

61. Λαχανιασμένος.

62. Έτσι λέγεται το Ηφαιστείο, άπατο, απύθμενο.

Ο Παραμπούττης, γραφικός, με τις πληθωρικές βράκες του, με το πλουμιστό γιλέκο, με κάτασπρο και φρεσκοσιδερωμένο πάντα πουκάμισο, με γυαλισμένα ποδήματα⁶³, με το κόκκινο μαντήλι στο λαιμό, με το μαύρο νησιώτικο σκουφί, από το οποίο άφηνε να εξέχουν γύρω - γύρω τούφες από τα ολόσγουρα μαλλιά του, μπαινόβγαινε αεικίνητος, για να περιποιηθεί την πελατεία του, σερβίροντας καφέ, ναργιλέ και μαστίχα. Στο κισιάσι⁶⁴ του μοστράριζαν τα βάζα με λογίων - λογίων γλυκά και λουκούμια και πλάι οι τσανάκες με μεζέδες από κάπφαρη, ελιές, παπφούδια⁶⁵ και βρεμένα κουρκιά και ρεβύθια. Στα ράφια γύρω - γύρω ήταν αραδιασμένες οι μπουκάλες των ναργιλέδων και στη μέση, πλάι στο LUX⁶⁶, κρεμόταν πάντα ένα κλαρί ζιζιφιάς, που χρησίμευε ως μυγοπαγίδα. Γύρω - γύρω οι τοίχοι ήταν στολισμένοι με τη «Γενοβέφα», τον «Τάσο και την Γκόλφω» και στη μέση τη «Ναυμαχία του Ναυαρίνου».

Στο σπίτι, που βρίσκεται πάνω από τον καφενέ, γεννήθηκε κι έζησε ο γιατρός ο Μιλτιάδης ο Λογοθέτης, που τ' όνομά και η φήμη του ως ανθρώπου και επιστήμονα συζητιούνται ακόμη και στις μέρες μας.

Απέναντι ακριβώς ήταν το τσαγγάρικο του Αντωνιάδη, στο οποίο έμαθαν την τέχνη πολλά Νισύρόπουλα. Να και το «καντούνι της Μπαλαλάινας» παράδιπλα. Σ' αυτό εδώ το οικόπεδο, όπως το βλέπομε σήμερα, με τη βιστέρνα στη μέση, ήταν το σπίτι το πατρικό του Δημήτρη του Μπαλαλά, του ανθρώπου που με το στίχο του και με την ποιητική του συλλογή «*Τα χωριατά μου*» τραγούδησε έθιμα, παραδόσεις, εκδηλώσεις, τοπία της Νισύρου. Στο σπίτι αυτό γεννήθηκαν και μεγάλωσαν οι αδελφοί Γεώργιος και Ιάκωβος Καζαβής, που ακολουθώντας τ' αγνάρια του θείου τους του Μπαλαλά, ασχολήθηκαν πολύ με τη Νισύρικη Λαογραφία. Ο πρώτος μάλιστα τιμήθηκε με έπαινο της Ακαδημίας Αθηνών για τη συλλογή του «*Νισύρου Λαογραφικά*».

Πλάι στον καφενέ του Παραμπούττη είναι το σπίτι της Παναγιάς, που κι αυτό έχει την ιστορία του, αφού για πολλά χρόνια στεγαζόταν εδώ η Δημογεροντία. Μια καμάρα ενώνει το σπίτι αυτό με το μαγαζί του Παρθένη κι από τὸ σημείο αυτό αρχίζει μια πέτρινη σκάλα με 130 σκαλοπάτια, που οδηγεί στην Παναγιά. Ανεβαίνοντάς την συναντάμε δεξιά κι αριστερά κλειστά σήμερα σπίτια, που άλλοτε στέγαζαν μεγάλες φαμίλιες του Πολυχρόνη του Δυσσέα

63. Μαύρες μπότες μέχρι τα γόνατα, που τις φορούσαν τότε όλοι οι βρακάδες.

64. Τούρκικη ονομασία του μπουφέ των καφενείων.

65. Νερόβραστα μαυρομύτικα φασόλια, τα οποία με λαδόξυδο προσφέρονταν ως μεζές για ούζο.

66. Ειδικές λάμπες που άναβαν με πετρέλαιο και αέρα τρομπριστό. Μ' αυτές φωτίζονταν τα καφενεία, πριν πάει το ηλεκτρικό ρεύμα στη Νίσυρο.

του Σακχελλάρη⁶⁷, του Ηλία της Παναγιάς⁶⁸. Να και η Μαντινάδα, το πρώτο μεγάλο πλατύσκαλο, όπου μαζεύονταν το χειμώνα οι γειτόνισσες για να βράσουν στον Ήλιο και να πλέξουν εκεί τα σκαπίνια τους, να μπαλλώσουν, να κεντήσουν, να διαλέξουν τα χόρτα κ.λ.π.

Τα κελλάρια που συναντάμε ανεβαίνοντας ήταν κι αυτά «εκείνα τα χρόνια» γεμάτα από λογής - λογής μαζούλια, που τ' αποθήκευαν εκεί οι νοικοκυρδες της γειτονιάς. Στο μέσον σχεδόν της σκάλας συναντάμε την Πύλη του κάστρου που περικλείει το Μοναστήρι της Παναγιάς, και το οποίο κτίστηκε στα 1315 μ.Χ. από τους Ιππότες του Τάγματος του Αγίου Ιωάννου. Στ' αριστερό μέρος του κάστρου διατηρείται ο ψηλός πύργος του, που η παράδοση αναφέρει πως χτίστηκε με πέτρες που κουβαλήθηκαν στη Νίσυρο από τα ερείπια του Μανσολείου της Αλικαρνασσού, που ήταν ένα από τα επτά θαύματα του κόσμου. Στη βάση του πύργου ανέβαινε ο ντελάλης για να διαλαλήσει τιςπραμάτιες που ήρθαν στο λιμάνι, μα και ο,τιδήποτε άλλο νέο που είχε γενικό ενδιαφέρον. Σήμερα δεν ακούγεται πια εκείνο το «ακούσετε μικροί - μεγάλοι», γιατί ο τρόπος αυτός ενημέρωσης θεωρείται αναχρονιστικός, αφού τώρα γι' αυτές τις δουλειές χρησιμοποιούνται τα megάφωνα του Δήμου.

Ξαναγυρίζουμε στο Λαγγάδι και πριν προχωρήσουμε προς τα επάνω, κάνουμε κι άλλη παράκαμψη, για να μπούμε στις «τύφλας το ρυμίδι»⁶⁹. Εδώ, που κατοικούσαν μεγαλονοικοκυρδες, ο Σκανδάλιος, ο Πλήθος, ο Μπογιατζής, ο Μπαγιατής, ο Γιάνναρος, ο Αρφανός, ο Μουλλός, σε σπίτια ψηλά και πυκνοκτισμένα, που δεν άφηναν ήλιου ακτίνα να φωτίσει το ρυμίδι, το οποίο ήταν πάντα σκοτεινό, γι' αυτό κι ονομάστηκε «της τύφλας». Οι γειτόνισσες μαζεύονταν κάθε απόγευμα στο καντούνι της Μανωλακάινας για ν' απολαύσουν λίγο φως και να δουν λίγη κίνηση από το Λαγγάδι. Σ' αυτήν εδώ τη γειτονιά γεννήθηκε και μεγάλωσε ένας μεγάλος και θερμός πατριώτης, ο αείμνηστος Κώστας ο Μούρας, που από τη θέση του Διευθυντή του Υπουργείου Παιδείας πρόσφερε μεγάλες κι ανεκτίμητες υπηρεσίες στη Νίσυρο. Με τις ενέργειές του συνέβαλε αποτελεσματικά στην ίδρυση του Γυμνασίου, εφοδίασε με αρκετά όργανα και εποπτικό υλικό τα σχολεία, οργάνωσε μαθητικά συσσίτια, ίδρυσε τη μαθητική κατασκήνωση στην Κυρά και ήταν πάντα πρόθυμος για βοήθεια και συμπράσταση. Εδώ στη μέση του ρυμιδιού ήταν και το σπίτι που γεννήθηκα, ένα σπίτι συνηθισμένο, δίπατο, ψηλοτάβανο, παλιάς κατα-

67. Το σπίτι αυτό δωρήθηκε από τον Κώστα Σακελλαρίδη στο Δήμο για να γίνει Μουσείο Λαϊκής Τέχνης.

68. Κατοικώντας μέσα στο Κάστρο, κοντά στην Παναγιά ήταν γνωστός με το επίθετο αυτό αντί του Διακομιχάλης πού 'ταν το πραγματικό.

69. Στενό σωκάκι με υψηλά πυκνοκτισμένα δεξιά κι αριστερά σπίτια, που εμπόδιζαν και το φως και τον Ήλιο να περάσει, γι' αυτό και ήταν πάντα σκοτεινό.

σκευής, με τα απαραίτητα παλιά έπιπλά του, με τίποτε το διαφορετικό από τ' άλλα σπίτια, από τα οποία μάλιστα είχε πολλά να ζηλέψει. Όμως για μένα ήταν το κέντρο της ζωής μου. Γι' αυτό και τ' αγαπούσα και το ξεχώριζα απ' όλα τ' άλλα και το θεωρούσα σωστό παλάτι. Ένα παλάτι, μέσα στο οποίο βασίλευε η ευτυχία, η αγάπη το γέλιο. Εδώ είδα το πρώτο φως της ζωής κι απ' εδώ άρχισα τα πρώτα μου βήματα για τη ζωή. Κάτω από τη σκέπη του ένοιωθα ασφάλεια. Μέσα στις κάμαρές του ένοιωσα τα πρώτα μου φτεροκοπήματα. Ήταν λοιπόν φυσικό το σπίτι αυτό ν' αποκτήσει μέσα μου μια ιερότητα, μια αγιοσύνη, την ίδια, που ένοιωσα και για τα πρόσωπα του περιγυρού μου, για τον πατέρα μου και τη μάνα μου. Το σπίτι αυτό ερειπωμένο σήμερα αποτελεί για μένα τόπο προσκυνήματος.

Μα κι όλα τα γύρω σπίτια έχουν μεταβληθεί σήμερα σ' ερείπια κι ο ήλιος, που άλλοτε δεν μπορούσε να περάσει, τώρα «ντώνει»⁷⁰ και φωτίζει όλη τη γειτονιά. Ανάμεσα στα ερείπια, ένας καινούργιος δρόμος συντομεύει την απόσταση του Τρούλλου από το Λαγγάδι, γι' αυτό και του έχουν ιδιαίτερη προτίμηση όσοι ανεβοκατεβαίνουν.

Καιρός όμως είναι πια να πάρουμε το δρόμο προς το εσωτερικό του Λαγγαδιού, αρχίζοντας από το εμπορικό του Παρθένη. Ένα μαγαζί που από μακριά μύριζε σοβαρότητα και καθωσπρεπισμό. Ο Παρθένης, καθισμένος στο γραφείο του, σκυμμένος πάνω στα κατάστιχά του, με τη σοβαρότητα που του πρόσθετε το «υπογένειό» του, έδινε την εντύπωση δάσκαλου της τότε εποχής, αυστηρού κι απροσπέλαστου. Άνθρωπος ολιγομίλητος, θετικός, προοδευτικός, με πολλή τάξη κι ακριβεία στη ζωή του. Στις δώδεκα, το μεσημέρι, ακριβώς έπρεπε να κλείσει το μαγαζί του και να πάει για φαγητό. Τ' άλλα μαγαζιά που ήταν στο δρόμο του, για να κλείσουν έπρεπε να δουν τον Παρθένη πρώτα να περάσει. Γι' αυτό κι ο Γιώργης ο Καμπανής (της Καραμαργιάς) που είχε το μαγαζί του στον Ποταμό, κτυπούσε καμπανάκι όταν περνούσε ο Παρθένης, ειδοποιώντας τους γύρω καταστηματάρχες πως ήταν ώρα για να κλείσουν και να πάνε για φαγητό.

Δίπλα ακριβώς ήταν ένας ακόμα φούρνος, του Γιώργη του Παυλάκη, του Ψαρού, όπως τον έλεγαν οι Νισύριοι, κολλώντας του το παρατσούκλι της γυναίκας του της Ψαρής. Καθώς ανηφορίζουμε, αφήνουμε δεξιά κι αριστερά μας τα σπίτια της Μαρίναινας, της Χαζηγιαννάκαινας, του Γενά, του Ράλλη, του Γιαλλούρη, του Δυσσέα, εδώ που γεννήθηκε και μεγάλωσε ένας άλλος μεγάλος Νισύριος, ο αείμνηστος Νικήτας Σακελλαρίδης. Ο άνθρωπος, που στην προσπάθειά του να προβάλει τη Νίσυρο, δεν λογάριασε ποτέ δυσκολίες, ταλαιπωρία, θυσίες. Κι έφυγε από κοντά μας ικανοποιημένος, βλέποντας

70. Απλώνεται. «Έντωσεν ο ήλιος».

την προσπάθειά του αυτή να καρποφορεί και να ευοδώνεται.

Λίγο πιο πάνω βρισκόταν το σπίτι και το μαγαζί του Παπαγιάννη. Ήταν το δεύτερο εμπορικό στην περιοχή και τροφοδοτούσε τα σπίτια των νοικοκύρηδων του Λαγγαδιού με όλα τα χρειαζούμενα, αγοράζοντας απ' αυτούς τα μαξούλια τους, αμύγδαλα, βαλανίδι, τρίχα, κούκχουζα⁷¹, αγλατσίνα⁷², κουμάκι⁷³, που τα έκανε εξαγωγή. Στην άκρη του μαγαζιού υπάρχει ακόμα η μεγάλη Βιστέρνα, που στα χρόνια της Τουρκοκρατίας ήταν πάντα γεμάτη από λαθραία καπνά, που κουβαλούσε νύχτα από την «Ανατολή» ο γαμπρός του Παπαγιάννη, ο Γιάνναρος⁷⁴. Στο σπίτι πάνω από το μαγαζί έμεναν οι «χαμάληδες» που κουβαλούσαν από τα χωριά με τον ώμο τα μαξούλια και τα εμπορεύματα, τότε που τ' αυτοκίνητα και οι αυτοκινητόδρομοι ήταν άγνωστα στη Νίσυρο. Εδώ επίσης έμεναν και πολλά Νικειατάκια που κατέβαιναν στο Μανδράκι για το Ημιγυμνάσιο. Στα χρόνια του πολέμου στο μαγαζί αυτό είχε το εμπορικό του ο Μπαρβαγιώργης. Από τότε έκλεισε για πάντα.

Συνεχίζουμε την πορεία μας στον κεντρικό δρόμο του Λαγγαδιού. Ένα δρόμο γραφικό, στενό με δίπατα αψηλά νοικοκυρόσπιτα δεξιά κι αριστερά, με ομορφομοπογιατισμένα μπαλκόνια και πορτοπαράθυρα, με κεντημένα κουρτινάκια στα τζάμια, ενώ οι φρεσκοαβεστωμένες πάντα σκάλες τους είναι γεμάτες από λογίων - λογίων καταπράσινες και λουλουδιασμένες γλάστρες. Σε μια καμάρα του πανύψηλου οξού της Βαγιάς συναντάμε κατάσπρω, σε βυζαντινό ρυθμό και με ωραιότατο καμπαναριό το εκκλησάκι της Καθολικής. Το εσωτερικό της εκκλησίας δεν έχει να παρουσιάσει τίποτε το ιδιαίτερο. Αν όμως σηκώσουμε το κάλυμμα της Άγιας Τράπεζας, εκεί στη μαρμάρινη κολώνα που τη στηρίζει, ανακαλύπτουμε ένα ανεκτίμητης αξίας αρχαιολογικό θησαυρό. Στην κολώνα αυτή είναι χαραγμένη η παρακάτω εύφημη μνεία, που απονεμήθηκε στο Γνωμαγόρα⁷⁵, από την τότε Βουλή των Ροδιών, η οποία τον στεφάνωσε και με το χρυσό στεφάνι της νίκης:

71. Τα υπολείμματα από το στίψιμο των ελιών στο λιοτρίβι, η πυρήνα.

72. Η κόλλα που βγαίνει από τον κορμό της αμυγδαλιάς.

73. Θαμνώδες φυτό, που χρησιμοποιούταν στη βυρσοδεψία.

74. Το εμπόριο καπνών ήταν αυστηρά απαγορευμένο επί Τουρκίας και οι κυρώσεις σε περίπτωση συλλήψεως λαθρεμπορών ήταν πολύ βαρείες. Ο Γιάνναρος, άνθρωπος τολμηρός και άφοβος, αψηφώντας την τουρκική απαγόρευση, ταξίδευε συνεχώς στη Μικρά Ασία και διακινούσε μεγάλα φορτία καπνών. Ένα μέρος απ' αυτά το φερνε νύχτα στη Νίσυρο, όπου πότε με μπαξίσι, πότε με απειλές κατάφερε να τον φυλάνε οι ίδιοι οι Τούρκοι σκοποί του λιμανιού, ωστόσο το ξεφορτώνει και το μεταφέρει στις κρυψώνες του, μια από τις οποίες ήταν κι η βιστέρνα του Παπαγιάννη.

75. Ο Γνωμαγόρας (υιός του) Δωροθέου ήταν Νισύριος πλοίαρχος, ο οποίος πήρε μέρος σε πολέμους εναντίον των πειρατών επιβαίνοντας στο πλοίο του με το όνομα Ευανδρία Σεβαστή. Στο 201 π.Χ. πήρε μέρος στον πόλεμο κατά των κρητικών πειρατών

«Γνωμαγόραν Δωροθέου Νισύριον
στρατευσάμενον ἐν τριημιάλια
α ὄνομα Εὐάνδρῳ Σεβαστῶ
καὶ στεφανωθέντα ὑπὸ τὰν Βουλὰν
χρυσέοις στεφάνοις, καὶ ἱερατεύσαντα
ἐν Νισύρῳ τῶν σεβαστῶν
καὶ δαμειρογήσαντα καὶ Γυμνασιαρχήσαντα
ἐν Νισύρῳ καὶ θέντα τὸ ἔλαιον
πᾶσιν ἐλευθέροις καὶ τοῖς κατοικοῦσιν
ἐν Νισύρῳ καὶ τοῖς παρεπιδημεῦσιν
καὶ γενόμενον εὐάρεστον πᾶσι τοῖς κοινοῖς
τοῖς ἐν Νισύρῳ καὶ στεφανωθέντα
ὑπὸ Ἑρμαῖζόντων χρυσέοις στεφάνοις
πλεονάκις καὶ ὑπὸ Ἀφροδισιαστῶν Σύρων
καὶ ὑπὸ Διὸς Μελεχιαστῶν καὶ
τιμαθέντα ὑπ' αὐτῶν καὶ στεφανωθέντα».

Λίγο πιο πάνω βρίσκουμε στα δεξιά μας το λιοτρίδι του Γιώργη του Χριστοφόρου (του Γερμανού), που είναι το μοναδικό που λειτουργεῖ ακόμη στο νησί. Ακολουθοῦν στη σειρά τα σπίτια των Χριστοφόρηδων, μιας από τις πιο μεγάλες φαμίλιες των Νισύριων νοικοκυρῶν. Εδῶ βρίσκεται και το μαγαζί που εἶχε τότε το «μπακαχάλικο» του ο Γερμανός, με τη μεγάλη σκάλα εμπρός και τη λάμπα στημένη τότε στο καντούνι, για να βλέπουν ὅσοι ἀνέβαιναν τη νύχτα στο Λαγγάδι. Εδῶ, στα σπίτια αυτά, ἔζησε ὅλη του τη ζωὴ ο Γερμανός, ἄνθρωπος νοικοκύρης, μερακλῆς και πολύ γλεντζές. Ἀκόμα και γέρος κι ἀνήμπορος πια να περπατεῖ, ξεκινούσε πρωτὶ - πρωτὶ, με τον αυγερινό, καθισμένος στο γάιδαρο, με το κόκκινο μαντήλι δεμένο στο λαιμό, για το Τριάλλι⁷⁶, για να ξελογιᾶσει⁷⁷ τα χωράφια του και τις ἀργατιές του⁷⁸.

Εδῶ γεννήθηκε και μεγάλωσε κι ο αείμνηστος Πασχάλης Χριστοφόρου, που η ἀγάπη του για τη Νίσυρο τον ὠθήσε να ἐγκαταλείψει πολὺ ἐνωρίς τον Πειραιᾶ και να ἔλθει ἀπὸ τους πρώτους, μετα την ἀπελευθέρωση, στη Νίσυρο,

ὑπὸ τις διαταγές του Ρόδιου Ναυάρχου Κλέωνα, ὅπου του ἀπονεμήθηκε ο βαθμός του «στρατηγού των νηῶν» και τιμήθηκε ἀπὸ τη Βουλὴ των Ροδίων με χρυσὸ στεφάνι. Ἡ Νίσυρος τότε του ἔστισε ἀνδριάντα, του ὁποίου η βάση είναι η κολώνα που διασώζεται στο ἱερό της Καθολικῆς.

76. Ἐξοχικὴ τοποθεσία στο Ἄργος.

77. Να ενδιαφερθεῖ, να ἐλέγξει.

78. Ομάδα εργατῶν και εργατριῶν που χρησιμοποιούνταν για ἀγροτικῆς ἐργασίας, θέρος, τρύγο κ.λ.π.

για να της προσφέρει τις υπηρεσίες του. Υπήρξε ο πρώτος εκλεγμένος, μετά την Ενσωμάτωση, Δήμαρχος του Μανδρακιού κι από τη θέση αυτή υπηρέτησε για πολλές τετραετίες το νησί, έδωσε τ' όνομά του με πολλά έργα κι άφησε πίσω του έργο αξιόλογο.

Μας συνεπαίρνει η μορφή του Λαγγαδιού, καθώς βλέπουμε ανεβαίνοντας δεξιά κι αριστερά μας να στολίζουν τις σκάλες του γεράνια, κρίνοι, σκουλαρίκια, μεστοκαρφιές⁷⁹, τριαντάφυλλα... Στο δρόμο μας συναντάμε δεξιά το άλλοτε αρχοντικό του Καλογήρου, εδώ που γεννήθηκε ο γιατρός ο Περικλής Καλογήρου, μετέπειτα καθηγητής του Πανεπιστημίου. Ήταν το σπίτι όπου βασιλευε τότε η αρχοντιά, η επισιμότητα μα και η πρωτοτυπία. Αντί για καθίσματα είχε, όπως λένε, στη σάλα του θρονιά (στασιδία) για να κάθονται γύρω - γύρω οι επίσημοι μουσαφίρηδες, ανάμεσα στους οποίους ήταν απαραίτητα κι ο Δεσπότης, κάθε φορά που επισκεπτόταν τη Νίσυρο. Εδώ για πρώτη φορά άναψε, καθώς λένε, κρεμαστή λάμπα πετρελαίου, αντικαθιστώντας το λύχνο του λαδιού, με τον οποίο φωτιζόνταν τότε τα σπίτια. Αργότερα, όταν πια νοικοκύρης του σπιτιού ήταν ο Φίλιππος του Γιάννη, εγκαταστάθηκε εδώ το πρώτο ραδιόφωνο (Philips) που ήρθε στο νησί, το οποίο δούλευε με μπαταρία που γέμιζε με χειροκίνητο μοτέρ.

Και φτάνουμε στην πλατεία του Λαγγαδιού, στο Κομματί. Δεξιά ένας ανηφορικός δρόμος, με πέτρινα σκαλοπάτια, οδηγεί στα Στενά, που είναι το ένα άκρο της πόλεως κι απ' εδώ αρχίζει δρόμος εξοχικός που οδηγεί στο Άργος και στα Νικειά. Αν περάσουμε την πλατεία και συνεχίσουμε κατευθείαν προς τα επάνω, ο δρόμος μας φέρνει στον Πλατή, τον παλιό σκουπιδότοπο, στου οποίου το Λάρυγγα (το Βόκχη) κατέληγαν όλα τ' άχρηστα της περιοχής.

Ο Πλατής έγραψε κι αυτός την ιστορία του στα χρόνια της κατοχής. Για ένα διάστημα είχε στρατοπεδεύσει τότε στους Πάλους ένας μικτός Λόχος Γερμανών και Ιταλών. Από το στρατόπεδο δραπέτευσαν ένα πρωί τρεις Ιταλοί που έφτασαν κρυφά στο Άργος, ζητώντας τρόπο να φύγουν για τη Μέση Ανατολή. Για αρκετές μέρες τους έκρυβαν οι Νισύριοι γεωργοί, ενώ Γερμανικές περιπόλοι χτένιζαν κυριολεκτικά το νησί, αναζητώντας τους κι ενώ από νύχτα σε νύχτα αναμενόταν ο Εγγλέζικος «Αχταρμάς»⁸⁰ να φανεί στο Αυλάκι ή στην Αγία Ερήνη, όπως συνήθιζε, και ήταν όλα τακτοποιημένα για να μπαρκάρουν σ' αυτόν οι Ιταλοί, ξαφνικά οι τελευταίοι άλλαξαν γνώμη και

79. Γαρυφαλιές.

80. Όπως προαναφέραμε, με τα καίγια αυτά μετακινούνταν οι Εγγλέζοι κομάντος. Ένα απ' αυτά ερχόταν κατά συχνά διαστήματα νύχτα και συγκέντρωνε τις πληροφορίες που ήθελε από τους «ανθρώπους του» και φεύγοντας έπαιρνε μαζί και όσους καταζήτου ήταν από τους Γερμανούς ή η θέση τους ήταν επισφαλής.

θέλησαν να επιστρέψουν στο Λόχο τους και να παραδοθούν στους Γερμανούς. Οι προσπάθειες των Νισύριων να τους μεταπείσουν, απέβησαν άκαρπες. Έτσι κλείστηκε ραντεβού με το Γερμανό λοχαγό κι ορίστηκε ο Πλατής ως τόπος συναντήσεως.

Εκεί, μόλις αυτός τους αντίκρισε, χωρίς συζήτηση, σήκωσε το αυτόματο και τους σκότωσε επί τόπου. Και δεν ικανοποίησε φαίνεται με τον τρόπο αυτό τα απάνθρωπα ένστικτά του. Γι' αυτό φώναζε έναν άλλο στρατιώτη Ιταλό, τον Marascotti, αδελφό του ενός από τους τρεις σκοτωμένους και του φόρτωσε στην πλάτη το νεκρό αδελφό του και τον μετέφερε στους Πάλους, όπου τον έθαψε.

Εδώ στον Πλατή, στο τελευταίο σπίτι της γειτονιάς, σ' ένα αρχοντόσπιτο ανάμεσα σε λεμονιές και λουλούδια γεννήθηκε ο Εμμανουήλ Καρπαθίου, ο μετέπειτα Μητροπολίτης Κω.

Ξαναγυρίζουμε στην πλατεία του Λαγκαδιού, που ακόμη και σήμερα φιλοξενεί τις κάθε είδους εκδηλώσεις. Εδώ θα σταματήσει για δέηση η πομπή περιφοράς του Επιταφίου και της Αναστάσεως. Εδώ θα σταματήσει η παρέα στα «Καλέσματα» του Γάμου και θα στήσει το χορό. Εδώ ακόμα θα σταματήσουν οι μαθητές το Σάββατο του Λαζάρου και θα τραγουδούν τη «Βηθανία»⁸¹, περιμένοντας να φανεί η Καλαντήρα⁸². Εδώ θα στηθεί ο Φανός τ' Αη-Γιάννη και εδώ θ' ανοίξει την άλλη μέρα ο Κλήδονας. Στα παλιά τα χρόνια γέμιζε το Λαγγάδι από κοριτσόπουλα για να βάλουν στον Κλήδονα τα δαχτυλίδια τους και ν' ακούσουν τ' «άχρεια»⁸³ τραγούδια της Καστέλλας⁸⁴ και της Καντώνας⁸⁴, που τα συμπλήρωνε πάντα ο γέρο - Περδικάρης κατεβαίνοντας από τον Τρούλλο. Κι ο στίχος τότε έδινε κι έπαιρνε.

- *Εννοίξαμεν το γ-Κλήδονα κι είναι χαριτωμένος
κι ο Περδικάρης έρχεται σα να 'ναι γ-γκαστρωμένος.*
- *Ω Περδικάρη κοιλαρά και με το άσπρο φέσι,
τραούδησε τογ-Κλήδονα και κάτσε μέσ' στη μέση.*
- *Είντα τραγούδι σ' ούλλες σας να πω για να αρέσει,
αφού 'χετε χοιρού κοιλιές και του γαδάρου μέση.*

Η ίδια αυτή πλατειούλα ήταν τότε και το στέκι του παιδόκοσμου της

81. Τραγούδι σχετικό με την ανάσταση του Λαζάρου, που τραγουδούσαν οι μαθητές το Σάββατο του Λαζάρου γυρίζοντας την πόλη, σύμφωνα με τοπικό έθιμο.

82. Ξύλινο σταυροειδές κατασκευάσμα, ανθοστόλιστο, που παρίστανε τον τάφο του Λαζάρου. Το μετέφερε η τελευταία τάξη του σχολείου κατά την περιφορά των μαθητών, όπως προαναφέρθηκε.

83. Τολμηρά, αισχρά.

84. Γνωστές για το χιούμορ και την αθυροστομία τους Λαγκαδιώτισσες.

γειτονιάς. Εδώ στη σκάλα της Μεζαΐνας μαζευόμασταν για να ξεκινήσουμε για παιχνίδι, φάχρες⁸⁵, πορολόημα⁸⁶, πετροπόλεμο. Εδώ παίζαμε σαμάδες, μπίλιες, πφούλια, μπίρδι... 'Όλες οι γειτόνισσες δεινοπαθούσαν κυριολεκτικά από τη φασαρία μας, όμως έδειχναν και κάποια κατανόηση. 'Όλες, εκτός από τις Χρήστεινες, που ήταν ο φόβος κι ο τρόμος του Λαγγαδιού. 'Όταν άνοιγαν το στόμα τους, που σπανίως ήταν κλειστό, η μια έκοβε και η άλλη έραβε:

«Που να κάτσουν οι διαόλοι μέσα σας, του χρόνου να μη σας εύρει, α μη σας χαρού μ-που σας έχου, ο φόφος να σας φάει, γαδάροι»

και χίλια δυο άλλα, πάντα μ' αυτό το ευγενικό και... λεπτό λεξιλόγιο.

'Ένα στενό σωκάκι ξεκινά από την πλατειούλα αυτή και οδηγεί στην Παναγία τη Θεοσκέπαστη. Εδώ βρίσκεται ερειπωμένο σήμερα το σπίτι που γεννήθηκε ο Αρχιμανδρίτης Κύριλλος Χριστοφόρου, μετέπειτα Ηγούμενος της Σπηλιανής. 'Ένας άλλος ανηφορικός δρόμος αριστερά με πέτρινα σκαλοπάτια μας βγάζει στον Τρούλλο. Στο δρόμο αυτό βρίσκουμε το εκκλησάκι τ' Αη - Θεολού⁸⁷, με το κοχλιδοστρωμένο⁸⁸ προαύλιο, που οι Λαγγαδιωτοπούλες, συνεχίζοντας την παράδοση των μανάδων τους, το διατηρούν κάτασπρο και πεντακάθαρο. Λίγο πιο πάνω, στο σύνορο ανάμεσα στο Λαγγάδι και τον Τρούλλο, βρίσκεται ερειπωμένο ένα ακόμη λιοτρίδι, του Στρίκχη.

Το Λαγγάδι ήταν ο μαχαλάς των κτηνοτρόφων και των μεγαλονοικοκύρηδων. Εκτός από τα σπίτια, που προαναφέρθηκαν, εδώ έμεναν ακόμα οι Σφακιανοί, οι Ορσάρηδες, οι Κολυβάδες, οι Σταυριανοί, οι Πατρίκηδες, ο Πολίτης, ο Μίχαλος, ο Μπίλλης, ... σπίτια βαθομπλισμένα τότε και που σήμερα είναι αμπαρωμένα κι έρημα. Τα δώματα των σπιτιών αυτών ήταν όλο το καλοκαίρι γεμάτα από λογής - λογής μαζούλια και στις σκάλες τους μαζεύονταν κάθε βράδυ οι γειτόνισσες για να παστρέψουν τ' αμύγδαλα, να κοπανίσουν τα μαερέματα⁸⁹, να ξεθρίψουν τα φασόλια.

Δίπλα στο καθένα από τα σπίτια των γεωργών ή κάτω στο κατώι ήταν απαραίτητα η μάντρα για το γαΐδαρο, το χοίρο, την κατσίκια ή τις όρνιθες. Σήμερα όμως όλ' αυτά σιγά - σιγά εξαφανίζονται, αφού η προσπάθεια για ν' απομακρυνθούν τα ζώα από τις κατοικημένες περιοχές ολοένα και κερδίζει έδαφος.

85. Παγίδες για να πιάνουν πουλιά.

86. Το μάζεμα από τα κτήματα ή από τα δέντρα των προϊόντων, που έμειναν μετά την κανονική συγκομιδή.

87. Αγίου Θεολόγου.

88. Στρωμένο με βότσαλα (χοχλίδια) από τους Χοχλάους.

89. Φάβα, μπιζέλια κ.λπ.

Ο ΤΡΟΥΛΛΟΣ

Τρισυπόστατη, θα λέγαμε, είναι η περιοχή του Τρούλλου, αφού την αποτελούν τρεις γειτονίες, ο Λαπαρδάς, ο Τρούλλος και το Πλάι. Και καθώς βρίσκεται στην κορυφή του λόφου μοιάζει σαν να είναι η στέγη του Μανδρακιού. Από τη θέση αυτή πήρε και την ονομασία του (τρούλλος = ύψωμα, από το τρουλλώνω = υψώνω, στήνω).

Ανηφορίζοντας από τις σκάλες τ' Αη - Θειολού, στρίβουμε από το στενό του Τσατσαρώνια και της Τερελιάαινας κι αντικρίζουμε το Λαπαρδά, χωρίς όμως την παλιά εκείνη ζωντάνια που του έδιναν οι φωνές και τα παιχνίδια του παιδόκοσμου. Δεν ακούονται πια οι φωνές των Κοκκινάκηδων, των Παπακέντρηδων, των Στρίκκηδων, των Χαζηστεφανήδων. Λείπουν και οι Κουμέντηδες, οι Καβαλιώτηδες, οι Γιαννάκηδες, οι Χαζηνικόληδες, οι Μαστρογιάννηδες, οι Παπαχαροφυλήδες. 'Αδεια είναι και η θέση της ιστορικής Κουκούλας του Λαπαρδά, για την οποία γράφει ο «Παληός Νισύριος»:

*Καταμεσής του Λαπαρδά έστεκες με καμάρι
σαν κάστρο Βενετσιάνικο, σαν λαμπερό φανάρι.
Τώρα και σέ σε κάμασι συντρίμμι με φουρνέλλα,
ξύλο που τους χρειάζεται με μία μανιβέλλα.*

'Όμως η ομορφιά του Λαπαρδά παραμένει ανέγγιχτη κι απaráλλαχτη, όπως και τότε. Γύρω - γύρω μας σπίτια όμορφα, μεγάλα, γεμάτα φως, ήλιο, αέρα. Από πάνω μας δεσπόζουν στημένα στη γραμμή κι επιβλητικά σαν γέφυρες караβιών, της Κλιμάς, της Καραβάκαινας, του Καβαλιώτη, της Καλής του Καπριάνου. Καθώς προχωρούμε προς τον Τρούλλο, βλέπουμε δεξιά κι αριστερά μας όλα τα σπίτια επισκευασμένα και «μορφοδιαρτωμένα», όμως κλειστά, κάτι που έκαμε το νοσταλγό της καλής εποχής του Τρούλλου, να τραγουδήσει περιδιαβάζοντας ένα βράδυ τους άδειους δρόμους της γειτονιάς:

*Μαλαματένιος μαχαλάς εγίνηκε μπακχίρι
ούτε μια πόρτ' ανοίγει πια ούτε και παραθύρι.*

Κάπου εδώ συναντάμε και το σπίτι του γέρο - Κουμέντου, που ήταν ο πρακτικός μας τέλειος κτηνίατρος του νησιού. Στην πόρτα του έτρεχαν οι γεωργοί και οι κτηνοτρόφοι για να κάψει τ' απαλά⁹⁰ του γαδάρου, να μουνουχίσει⁹¹

90. Ασθένεια των γαιδάρων, κατά την οποία σχηματίζονταν φούσκες στον ουράνισκο.

το χοίρο, να κοπανίσει⁹¹ το βόδι, να ποτίσει στην κατσίκα το ρετσινόλαδο και για κάθε παρόμοιο πρόβλημα που τους απασχολούσε.

Να κι ο Τρούλλος με το μικρό πλάι και γύρω - γύρω τα σπίτια της Αρχοντούς, των Κώταινων, του Τσαχαγιά και στην άλλη άκρη το χαλατό που κρύβαμε τα ξύλα του Φανού. Σωστός κάμπος μας φαινόταν τότε αυτό το πλάι, που παρέες - παρέες παίζαμε πφούλια, σαμάδες, μπίλιες. Ενώ τώρα... πόσο μίκρυνε!...

Ανηφορίζοντας από τον Τρούλλο στο Πλάι συναντάμε την Εκκλησία του Σταυρού, που με τις φροντίδες των Κατσομάταινων ήταν πάντα κάτασπρη, περιποιημένη και καλοδιατηρημένη, με το μπαξέ μπροστά γεμάτο με δένδρα και λογής - λογής λουλούδια, για να κάθονται οι προσκυνητές και να απολαμβάνουν τους πατροπαράδοτους λουκουμάδες, στο πανηγύρι του Σταυρού. Να και το πλάι πιο πάνω, τσιμεντοστρωμένο τώρα, με κάτασπρα σπίτια γύρω - γύρω και με την Κουκχούλα⁹² στη μέση, για να θυμίζει τα παλιά. Τότε που έτρεχαν όλα τα παιδιά να σκαρφαλώσουν επάνω και να κατρακυλήσουν από την άλλη μεριά.

Εδώ είναι και το σπίτι του αξέχαστου Κωνσταντή του Χατζηνικόλα, του γνήσιου κι επιδέξιου ερμηνευτή των Νισύρικων χορών, που ως τα τελευταία του συνόδευε με τις δοξαριές του τους Νισύριους στα γλέντια τους. Κι έφυγε με τον καϊμό πως δεν μπόρεσε ν' αφήσει αντικαταστάτη, αφού μάταια προσπαθούσε να πείσει τα Νισυράκια να πάνε να τους μάθει βιολί. Και λίγο πιο πάνω το σπίτι του Περδικάρη, του ανθρώπου που ήταν παρών στις κάθε είδους εκδηλώσεις. Αρχιμάγειρας στο τραπέζι της Παναγιάς και στους γάμους, τραγουδιστής στα καλέσματα και στα παινέματα της νύφης, και καλός χορευτής σ' όλα τα γλέντια.

Ο Τρούλλος, χάρη στην τοποθεσία του, κατέχει μια ξεχωριστή και προνομιακή θέση ανάμεσα στους άλλους μαχαλάδες. Η θέα απ' εδώ πάνω προς κάθε σημείο του ορίζοντα είναι μαγευτική. Ο ήλιος, καθώς αντανακλά, δίνει ξεχωριστή λάμψη κι ομορφιά στα σπίτια. Ο αέρας της εξοχής κατεβαίνει πεντακάθαρος και μοσχομυρισμένος από την Αγιά - Παρασκευή. Μπροστά μας απλώνεται μια καταγάλανη θάλασσα με το Γυαλί στη μέση και στο βάθος την Κω. Στ' αριστερά μας η Παναγιά, ο Πύργος, το Μολύβι, η Βαγιά, πιο πάνω το Παλιόκαστρο, όλα τραβούν την προσοχή κι εντυπωσιάζουν. Κάτω απλώνονται πολύχρωμα τα σπίτια της πόλης, έχοντας στη μέση τις λίμνες, τους κήπους και τις σποργιές. Και πίσω μας η πανέμορφη, η μοσχομυρισμένη, η γεμάτη βλάστηση νισύρικη εξοχή. Από μπροστά μας περνά ο αμαξητός δρόμος, που ξεκινά από το λιμάνι και φτάνει ως την Ευαγγελίστρια και το

91. Να ευνουχίσει.

92. Μεγάλη πέτρα - βράχος.

Παλιόκαστρο. Ο δρόμος αυτός, η λειτουργία πιο πέρα του Λυκείου και του Γυμνασίου, σε σύγχρονο εκπαιδευτήριο, που πρόσφατα κτίστηκε με δαπάνη της «ΛΑΒΑ»⁹³ και του Δήμου, και η κατασκευή πιο πάνω του γηπέδου έδωσαν ζωντάνια και καινούργια πνοή στην περιοχή.

Στον Τρούλλο γεννήθηκαν κι έζησαν πολλοί αξιόλογοι Νισύριοι, όπως ο αείμνηστος διακεκριμένος Μαθηματικός και Γυμνασιάρχης Γεώργιος Στρίκκης, ο αδελφός του Δημήτρης, που άφησε πίσω του πλούσιο συγγραφικό έργο για τη Νίσυρο, ο αξέχαστος φίλος και εξαίρετος επιστήμονας Μάνος Φραζής, που ως Διευθυντής του Γυμνασίου Νισύρου πρόσφερε πολύτιμες υπηρεσίες στον τόπο, ο δάσκαλος της Βυζαντινής Μουσικής και για πολλά χρόνια πρωτοψάλτης στην Ποταμήτισσα Μιχάλης Σταλουδάκης, οι μεγάλοι δεξιοτέχνες του βιολιού Παναγιώτης Γιαννάκης και ο Κώστας Χαζηνικολάου.

Εδώ επίσης έζησε κι ο σοφός δάσκαλος ο Ιωάννης ο Φασουλαρίδης, στο σπίτι που μισογκρεμισμένο συναντάμε σήμερα καθώς κατηγορίζουμε. Ήταν ένα σπίτι ζωντανό, που έκλεινε μέσα τη σοφία του πατέρα και τη δραστηριότητα του γιού του, του Γιώργου. Η μοίρα όμως το κτύπησε σκληρά, απλώνοντας πένθιμο πέπλο στη γειτονιά, μα που τα πλοκάμια του σκέπασαν κι όλο το νησί, αφού η συμφορά τότε κτύπησε πολλά σπίτια. Τότε που στο βομβαρδισμό του Ιταλικού επιβατηγού FIUME⁹⁴, ο Γιώργος του Ιωάννη κι άλλοι επτά συμπατριώτες μας οδηγήθηκαν στον υγρό τάφο.

Η ΗΛΙΚΙΩΜΕΝΗ

Ένα καφενείο με πελάτες μιας... κάποιας ηλικίας στάθηκε η αφορμή να πάρει τ' όνομα η πλατεία στην αρχή και σιγά - σιγά όλη η περιοχή, που την αποτελούν οι γειτονιές των Αναργύρων, τ' Αη - Γιάννη, της Ηλικιωμένης και του «Μπαγιάτη».

Καθώς κατηγορίζουμε από τον Τρούλλο, ένα παρακλάδι του δρόμου, στα δεξιά, μας φέρνει στους Αναργύρους, μια περιοχή γεμάτη φως, ήλιο κι αέρα με την εκκλησία των Αγίων Αναργύρων στο βάθος, που έδωσε τ' όνομα στη γειτονιά, η οποία όμως ανέκαθεν ήταν απομονωμένη και υποβαθμισμένη. Στην αρχή του δρόμου διατηρείται ακόμα το σπίτι του Παπαποστόλη, που στα χρόνια της Τουρκοκρατίας χρησιμοποιήθηκε ως Δημοτικό σχολείο. Λίγο πριν μπούμε στο δρόμο αυτό, συναντάμε το σπίτι που γεννήθηκε και μεγάλωσε

93. Εταιρεία που εκμεταλλεύεται την ελαφρόπετρα του Γυαλιού της Νισύρου.

94. Ιταλικό επιβατηγό πλοίο, που βυθίστηκε αυτόνδρο έξω από το λιμάνι της Ρόδου από τορπίλλες του Ελληνικού υποβρυχίου ΝΗΡΕΥΣ την 24.9.1942.

ο Λούης ο Κοντοβερός, ο άνθρωπος που με το δικό του τρόπο μελέτησε όσο κανείς άλλος τη Νίσυρο κι άφησε πίσω του έργο πλούσιο, αξιόλογο και πρωτότυπο για την ιστορία, τις αρχαιότητες, τα τοπωνύμια, τις σπηλιές και κάθε τι που έχει σχέση με τη Νίσυρο.

Κι ακολουθεί ο Άη - Γιάννης, με την ομώνυμη εκκλησιά του Καπριά-νου, που ήταν πάντα κάτασπρη κι αστραφτερή. Στη γιορτή της, στις 7 του Γενάρη, πανηγύριζε όλη η περιοχή κι εμείς, μαθητές τότε, τρέχαμε να βοηθήσουμε, αν και είχαμε βαρεία καρδιά, αφού την ημέρα αυτή τέλειωναν οι διακοπές των Χριστουγέννων. Απέναντι ακριβώς ήταν το σπίτι του Μανώλη του Μιχαλάκη (του Κατσιματίδη), που ως Δήμαρχος, για πολλά χρόνια, έδесе στενά τ' όνομά του με την ιστορία της Νισύρου κι άφησε πίσω του αξιόλογα δείγματα της δραστηριότητάς του. Ψήλός, σεβάσμιος, με λευκό υπογένειο, με στρογγυλά χρυσά γυαλιά, με το μπαστουνάκι του, προκαλούσε το σεβασμό και την εκτίμηση των συμπατριωτών του, οι οποίοι ακόμη και σήμερα προσδιορίζουν γεγονότα του παρελθόντος με τη φράση «επί Κατσιματίδη».

Λίγο πιο κάτω, στο βάθος της καμάρας δεξιά, βρίσκεται χωμένο το νεοκλασσικό σπίτι του Χαζηρηγιού, με τη μοναδική στο νησί εξωτερική αρχιτεκτονική διακόσμηση, στο οποίο έζησε ένας άλλος μεγάλος Νισύριος επιστήμονας, ο γιατρός Δημόκριτος Ξένος. Ένα σπίτι αξιόλογο, που η θέση στην οποία βρίσκεται το απομονώνει και το υποβαθμίζει.

Κι αμέσως μετά είναι το Ζωσιμοπούλειο, το πιο αξιόλογο, το πιο χρήσιμο κι εξυπηρετικό οικοδόμημα του νησιού, που θ' αποτελεί αθάνατο κι αιώνιο μνημείο της φιλοπατρίας του Δημήτρη του Ζώσιμου και της γυναίκας του Νώρας, της οποίας το πορτραίτο κοσμεί την αίθουσα του κτιρίου. Οι παλιοί Νισύριοι το αποκαλούν ακόμη «σχολείο» ή «παρθεναγωγείο», γιατί εδώ λειτούργουσε στα παλιά τα χρόνια το σχολείο, από το οποίο ξεκίνησαν όλοι οι μετέπειτα διαπρεπείς Νισύριοι επιστήμονες. Στο χώρο του σχολείου κτίστηκε στα 1956 η σημερινή αίθουσα και από τότε στεγάζει κάθε πολιτιστική, μορφωτική και ψυχαγωγική εκδήλωση, με αποκορύφωμα το τραπέζι και την κούππα⁹⁵ της Παναγιάς, στο Δεκαπενταύγουστο.

Κάτω από το Ζωσιμοπούλειο βρίσκεται η κεντρική πλατεία της περιοχής, με το καφενείο «η Ηλικιωμένη» στην άκρη. Ψυχή της «Ηλικιωμένης» για πολλά χρόνια ήταν ο αξέχαστος Σπόρτης, που πρόθυμος, πεντακάθαρος και περιποιητικός όπως ήταν, φρόντιζε πάντα να ευχαριστεί την πελατεία του,

95. Έθιμο της Νισύρου, κατά το οποίο οι νέοι κυρίως παίρνουν στο μπροστάρι του χορού κοπέλλες και ρίχνουν χρήματα σε μια κούππα που κρατά πάντα αυτή που σέρνει κάθε φορά το χορό. Η «κούππα» γίνεται στα πανηγύρια και οι εισπράξεις πάνε υπέρ της Εκκλησίας που πανηγυρίζει.

αντιδρώντας άκακα στα αθώα πειράγματα και στα υπονοούμενα, που του πετούσαν μερικοί πελάτες του. Η πλατεία της «Ηλικιωμένης» ανέκαθεν ήταν το κεντρικότερο σημείο του Μανδρακιού. Στα χρόνια της Ιταλικής κατοχής λειτουργούσε εδώ, σ' ένα δίπατο ευρύχωρο σπίτι, στη θέση που βρίσκεται σήμερα το κατάστημα Βογιαζή, η Λέσχη «DOPO LAVORO»⁹⁶, με πλούσιες ψυχαγωγικές εκδηλώσεις για τα μέλη της. Αργότερα στο ίδιο αυτό σπίτι στεγάστηκε για πολλά χρόνια η Λέσχη του «ΓΝΩΜΑΓΟΡΑ», που διέθετε ιδιαίτερους χώρους για βιβλιοθήκη, καφενείο και ζαχαροπλαστείο. Στις αίθουσες του «ΓΝΩΜΑΓΟΡΑ» τακτικά οργανώνονταν διάφορες ψυχαγωγικές και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, συχνές δε ήταν οι εκτός προγράμματος μουσικές εκδηλώσεις από φιλόμουςους νέους με μαέστρο τον Τσουπανάκη⁹⁷. Προς την πλευρά της πλατείας υπήρχε υπερυψωμένη αυλή με τσαρδάκα που λειτουργούσε το καλοκαίρι ως καφενείο, και χρησιμοποιούνταν παράλληλα για τις εκδηλώσεις στις διάφορες σχολικές, εθνικές και προσκοπικές γιορτές.

Στην απέναντι πλευρά της πλατείας λειτουργούσε το Ζαχαροπλαστείο του «Νάυλον» και δίπλα του «Άγιου» το τσαγγαράδικο. Στα τελευταία χρόνια ένα άλλο καφενείο κτίστηκε στην «Ηλικιωμένη», του Φραζή του Ζερβού, το οποίο όμως έκοψε τη θέα από την πλατεία. Μπρος από το καφενείο αυτό ξεκινούσε παλιά ένας στενός κι ανώμαλος χωματόδρομος και περνώντας από το Νεκροταφείο και το Δημοτικό σχολείο έφτανε στον Άη - Σάββα. Αργότερα, το 1955, στην ίδια θέση κατασκευάστηκε δρόμος ευρύχωρος, άνετος,τσιμεντοστρωμένος, που σήμερα αποτελεί μια απ' τις κυριότερες οδικές αρτηρίες της πόλεως.

Λίγα μέτρα πιο πέρα βρίσκεται το σπίτι της Τριανταφυλιάς, με τη θεόρατη τότε μουρουλιά⁹⁸ στην πόρτα, που ήταν ο μόνιμος πονοκέφαλός της. Γιατί καθώς πρόβαλλαν από το μανδρότοιχο τα κλαριά προκλητικά φορτωμένα από κατάμαυρα μούρουνα, γίνονταν στόχος ηρωικών επιθέσεων του παιδόκοσμου, που αδιαφορούσε για τα δυσάρεστα πολλές φορές κοιλιακά επακόλουθα. Κι ας φώναζε από μέσα η Τριανταφυλιά, που το μεγάλο της παράπονο ήταν ότι δεν κατάφερνε να κόψει ούτε ένα μούρουνο. Κι απέναντι το σπίτι της Γρηγοριάδαινας, που φεύγοντας απ' αυτό τον κόσμο το δώρισε στην Παναγιά. Εδώ στεγάστηκε για πολλά χρόνια το μαθητικό οικοτροφείο, που παρείχε τροφή και στέγη στους μαθητές των χωριών και των γύρω νησιών, που φοιτούσαν στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο.

96. Μετά την εργασία. Στη Λέσχη αυτή πήγαιναν τις ελεύθερες ώρες τα μέλη για ψυχαγωγία.

97. Νισύριος οργανοπαίκτης με μεγάλη μουσική κατάρτιση. Στα τελευταία του έπαιζε σαντούρι.

98. Μουριά.

Λίγο πιο πέρα βρίσκεται η ταβέρνα του Φραζή, πασίγνωστη, αφού για πολλά χρόνια ήταν το μοναδικό εστιατόριο στο νησί κι απ' αυτό περνούσαν όλοι οι επισκέπτες του. Απέναντι, ανάμεσα στους κήπους, διακρίνονται ολόα-άσπρα τα εκκλησάκια τ' Άη - Γιάννη του χωστού, του Πανορμήτη και του Αγίου Κωνσταντίνου. Και πιο πέρα δεσπόζει με τον επιβλητικό του όγκο το συγκρότημα των τριών μεγάλων αρχοντικών του Αλεξιάδη, του Καρανίκη και του Μπαγιατή. Στο τελευταίο λειτούργησε στα 1946 και για πρώτη φορά μετά την απελευθέρωση, το Γυμνάσιο Νισύρου. Απέναντι ακριβώς, στο σπίτι του Διακαντώνη εγκαταστάθηκε η Βρετανική Αστυνομία, οι «Μπιεμέδες» (BMA), στη διάρκεια της παραμονής των Άγγλων στα Δωδεκάνησα και στο ίδιο κτίριο στεγάστηκαν αργότερα οι υπηρεσίες του πρώτου Σταθμού της Ελληνικής Βασιλικής Χωροφυλακής. Λίγα μέτρα πιο κάτω είναι ένα ακόμη λιο-τριδι, της Μαρίας του Περικλή, κι αυτό μπαταλιαρισμένο⁹⁹, αφού η μειωμένη ελαιοπαραγωγή το έθεσε εδώ και αρκετά χρόνια εκτός λειτουργίας.

Ξαναγυρίζουμε στην «Ηλικιωμένη», που στη σκιά των πανύψηλων δένδρων της μαζεύονται το καλοκαίρι οι επισκέπτες του νησιού. Στη δυτική πλευρά της πλατείας, πλάι στο κατάστημα Βογιαζή, λειτούργησε το τελευταίο φαρμακείο της Νισύρου, από το μακαρίτη το Θωδωρή, που το έκλεισε φεύγοντας από το νησί κι από τότε η Νίσυρος μένει χωρίς φαρμακείο. Δίπλα ακριβώς κτίστηκε τελευταία, για να καλύψει ένα μεγάλο κενό, η αίθουσα της Δημοτικής Βιβλιοθήκης, της οποίας η δαπάνη, όπως μαρτυρεί μια εντοιχισμένη πλάκα, καλύφθηκε από το συμπατριώτη μας Αρμόδιο Γιαννίδη.

Ο ΠΟΤΑΜΟΣ

Ένα ακόμα όμορφο και γραφικό κομμάτι του Μανδρακιού είναι η γειτονιά του Ποταμού. Δεν υπάρχει τίποτε εδώ που να δικαιολογεί την ονομασία της, εκτός από μια πληροφορία πως στα παλιά τα χρόνια Ποταμό έλεγαν το χοροστάσι. Και ήταν πράγματι χοροστάσι η πλατεία του Ποταμού, της οποίας η ιστορία είναι γεμάτη από γλέντια και ξεφαντώματα. Γύρω - γύρω στην πλατεία υψώνονται σπίτια αφιλά, του Αντώνη, του γερο - Καμπανή, του Καρβαίνη, της Πληθίαινας, του Μιλιά, της Καραμαργιάς, του Ηλία του Κατσομάτη, που όλα στο ισόγειό τους έχουν καφενεία και καταστήματα. Στα παλιά τα χρόνια τα καφενεία του Αντώνη και του Καμπανή (του Γέρου) μάζευαν όλο τον αγροτόκοσμο κι απέναντι το εμπορικό του Ηλία του Κατσομάτη ήταν

99. Εκτός λειτουργίας, εγκαταλειμμένο.

από τα καλύτερα στο είδος του. Στο μαγαζί της Καραμαργιάς είχε το Ζαχαροπλαστείο του ο μπαρμπα - Θεοδώρης κι εδώ ήταν το στέκι της νεολαίας. Έξω από το Ζαχαροπλαστείο και κάτω από τον τσίγκο¹⁰⁰, μαζευόταν στις βροχερές μέρες του χειμώνα ο μαθητόκοσμος, αφού το να μπείς τότε σε καφενείο σ' αυτή την ηλικία ήταν κάτι το αδιανόητο¹⁰¹. Μερικά από τα μαγαζιά του Ποταμού λειτουργούν και σήμερα, όμως τίποτε δεν θυμίζει την κίνηση και τη ζωντάνια της παλιάς εποχής.

Από τον Ποταμό πήρε τ' όνομα και η Παναγιά η Ποταμήτισσα, στη μνήμη της οποίας τιμάται ο καθεδρικός Ναός, που βρίσκεται εδώ. Είναι η εκκλησία με την οποία χίλιες δυο αναμνήσεις ενώνουν τον κάθε Νισύριο. Εδώ ντυνόμασταν με σχολαστική σειρά παπαδάκια και βοηθούσαμε στην καθαριότητα της εκκλησίας, για να μας ανταμείψει ο διπότητος μ' ένα σκούλλο¹⁰² τη Μεγαλοβδομάδα για να τον ανάψουμε στην περιφορά του Επιταφείου. Εδώ ψάλλαμε τη λειτουργία, όλο το σχολείο μαζί, στις μεγάλες γιορτές με τη φροντίδα του αείμνηστου δασκάλου και μετέπειτα παπά Καμπανή. Εδώ με πολλή λαχτάρα κι ανείπωτο ενθουσιασμό γιορτάσαμε την απελευθέρωσή μας από τον ξένο δυνάστη. Στις ταρατσές της εκκλησίας παιζόταν κάθε Πάσχα κυνηγητό με τους Ιταλούς καραμπινιέρους, που μάταια προσπαθούσαν να εμποδίσουν τη νεολαία να γιορτάσει με πόμπες την Ανάσταση. Στον Αντά της Ποταμήτισσας μαζευόντουσαν στα χρόνια του πολέμου η ένωση «Κυριών και Δεσποινίδων»¹⁰³, που με τη φροντίδα και την καθοδήγηση της Αννίκας του Μιχαλάκη, της Μέλπως του Μουλλού, της Μαρίας του Γιάνναρου, μελετούσαν την Αγία Γραφή και προσεύχονταν «υπέρ ειρήνης του κόσμου».

Απέναντι από την εκκλησιά, στο σπίτι της Ειρήνης του Πατρίκη, στεγάζεται σήμερα προσωρινά το Μουσείο Λαϊκής Τέχνης, στο οποίο έχει συγκεντρωθεί πλούσιο υλικό, απ' αυτό που σήμερα πάει να εξαφανιστεί από το νησί. Και είναι μια προσπάθεια, που συγκινεί κάθε ντόπιο κι εντυπωσιάζει κάθε ξένο επισκέπτη.

Ξαναγυρίζουμε στην πλατεία του Ποταμού. Δυο στενοί δρόμοι, δεξιά κι αριστερά, οδηγούν ο ένας στον Τρούλλο κι ο άλλος στο Πηαούλι, από ένα

100. Υπόστεγο από λαμαρίνα.

101. Στα χρόνια εκείνα η κυκλοφορία των μαθητών επιτρεπόταν μέχρι τις 7 η ώρα, η δε είσοδος σε καφενείο, η εμφάνιση σε χορό, ακόμα και οι πολλές βόλτες την ημέρα ήταν ελεγχόμενες ενέργειες, που μπορούσαν να επισύρουν αυστηρές κυρώσεις.

102. Είδος πυρσού κατασκευασμένου από τα υπολείμματα των νημάτων που απελευθερώνονταν κατά τη διάλυση των καμένων κεριών της εκκλησίας.

103. Εκτός από τις δικές τους συγκεντρώσεις οι κυρίες αυτές είχαν αναλάβει και τη λειτουργία των Κατηχητικών σχολείων, στα οποία φοιτήσαμε όλες οι πρώτες μεταπολεμικές γενιές.

δρόμο όλο νοικοκυρόσπιτα, του Μιλιά, του Χατζημιχάλη, του Μαντού, του Μιχάλαρου, των Πασχαλιάνων, που σήμερα όλα σχεδόν είναι ακατοίκητα. Στην απέναντι πλευρά ο δρόμος που οδηγεί στην «Ηλικιωμένη» ήταν κι αυτός πολυσύχναστος, με ζωηρή κυκλοφορία. Εδώ στο σπίτι του Δυσσέα είχε το μοδιστράδικο το Ανθουλί του Τσουπανάκη, αυτή η χρυσοχέρα μοδίστρα με πολλή κι εκλεκτή πελατεία. Πιο πέρα ήταν το μαγαζί του Μπάρβα - Γιώργη, το μαραγκούδικο του Μίχαλου, το τσαγγαράδικο του Ιντζέ και στην άκρη το χασαπιό του Σακέλλη και του Γιάνναρου. Στην ίδια πλευρά, στ' αριστερά, ένας δεύτερος δρόμος βγάζει στη Δημαρχία, στο πίσω μέρος της οποίας βρίσκεται το «Περίολι», ένα υπόλοιπο ακάλυπτο κομμάτι από το κτήμα της Παναγιάς, μέσα στο οποίο, στα 1931 «επί Κατσιματίδη», κτίστηκε το Δημαρχείο της πόλεως. Το περιόλι παλιά χρησίμευε ως παιχνιδότοπος. Αργότερα όμως μεταβλήθηκε σε χώρο συγκεντρώσεως όλων των μαρμάρινων αρχαιολογικών ευρημάτων, που περιμένουν την ανέγερση Μουσείου για να στεγαστούν. Κι απ' ό,τι φαίνεται δεν θα πρέπει να περιμένουν για πολύ ακόμα, αφού, όπως ακούγεται, η προσπάθεια για την ανέγερση του Μουσείου όλο και κερδίζει έδαφος.

ΤΟ ΤΡΙΣΤ(Ρ)ΑΤΟ

Στο καντούνι του Καζίνου, εμπρός ακριβώς στου Γενά το μαγαζί, συναντιούνται τρεις δρόμοι (στράτες) που έρχονται ο ένας από τον Ποταμό, ο άλλος από την «Ηλικιωμένη» κι ο τρίτος από πίσω, από τον Άη - Σάββα. Το σημείο συμβολής των τριών αυτών δρόμων (τρεις στράτες - τρίστρατο - τρίστατο) έδωσε το όνομα σ' όλη τη γειτονιά. Ξεκινώντας απ' αυτό το σημείο προς τα πίσω, έχουμε στα δεξιά μας, κλειστό σήμερα, το «Καζίνου». Το μεγάλο κι ευρύχωρο αυτό καφενείο, που με τη φροντίδα και τις περιποιήσεις της Ευτυχίας του Καζίνου, ήταν πάντα γεμάτο από κόσμο. Εδώ παίζαν κούρφες ο Φίλιππος, ο Έψιμος, ο Πασχαλάκης, ο Μιλιάς, δίπλα σε ασφικτικό κλειό οι περίεργοι παρακολουθούσαν το τάβλι που έπαιζαν ο Κουρζής με το Γενά, και πιο πέρα ο Νικολόπουλος γκρίνιαζε μόνιμα, γιατί τον έκλεβε στην πάστρα ο Καλέζης. Στη γωνιά, στη μόνιμη θέση του, ο Δημητρός ο Παπορίδης άλεθε τον φρεσκοκαβουρδισμένο καφέ της Ευτυχίας. Μα και γλέντια σε γάμους και χοροεσπερίδες γίνονταν στην ευρύχωρη σάλα του Καζίνου. Όμως γνώρισε και δυσάρεστες στιγμές. Ήταν η Τρίτη 8 Μαΐου 1945, όταν ο ασύρματος της φρουράς του νησιού έπιασε κάποιο χαρούμενο μήνυμα που μιλούσε για το τέλος του πολέμου. Μόλις το μαντάτο διαδόθηκε, μαζεύτηκε ο κόσμος στο Καζίνου για να γιορτάσει το γεγονός. Το κέφι είχε φουντώσει, όταν σε μια κακιά ώρα, το πολύ ούζο, μα πιο πολύ η άγνοια του κινδύνου, εσπρωξαν

το χέρι κάποιου από την παρέα να πετάξει μέσα στο καφενείο μια χειροβομβίδα. Οι σκηνές που ακολούθησαν δεν μπορούν εύκολα να περιγραφούν. Αποτέλεσμα ήταν να σκοτωθούν ο στρατιώτης Νίκος Θεοφιλόπουλος από τη Χίο κι ο συμπατριώτης μας Γιώργος Μαυρουδής και να τραυματιστούν πολύ περισσότεροι, μερικοί από τους οποίους ζουν σήμερα με ολοφάνερα τα ίχνη αναπηρίας από το άτυχο εκείνο περιστατικό¹⁰⁴.

Σήμερα στο Καζίνο στεγάζεται μια συλλογή ιστορικών και αρχαιολογικών ευρημάτων, που προέρχονται από τις μακροχρόνιες έρευνες του Λάζαρου Κοντοβερού και τη φροντίδα του Γεωργίου. Στρίβοντας το καντούνι του Ξένου έχουμε στ' αριστερά μας το Δημαρχιακό Κατάστημα, που στολίζει με τον όγκο του και την αρχιτεκτονική του γραμμή την περιοχή. Στην αρχική της μορφή η Δημαρχία είχε δεξιά κι αριστερά στο προαύλιο δυο μεγάλους καγκελόφρακτους κήπους με λουλούδια και δένδρα¹⁰⁵ και στη μέση τσιμεντοστρωμένη τριγωνική πλατεία. Στο αριστερό ισόγειο κατάστημα στεγαζόταν για πολλά χρόνια το ιατρείο και το φαρμακείο του νησιού με φαρμακοποιό το Θεοδωρή και γιατρούς το Σακλαρή, τον Τηλιακό και πιο παλιά τον Τσατσαρώνη και τον Παρθένη του Κόκκινου. Ο καθένας τους είχε τους πελάτες του, που πλήρωναν στο γιατρό τους το χρονιάτικο και είχαν εξασφαλισμένη για όλο το χρόνο την υγειονομική τους περίθαλψη.

Στο δεξιά κατάστημα είχε το εμπορικό του ο Φίλιππος του Γιάννη, άνθρωπος δραστήριος, έξυπνος και πασίγνωστος στον εμπορικό κόσμο τόσο της Δωδεκανήσου όσο και της «παλιάς» Ελλάδας. Γι' αυτό κι όλοι όσοι ενδιαφέρθηκαν για τον ορυκτό πλούτο και τ' άλλα προϊόντα του νησιού αμέσως μετά τον πόλεμο (μεταξύ των οποίων και η ΛΑΒΑ, ο Χιωτόπουλος, ο Παπαδιαμαντόπουλος κ.λ.π.) πρώτα παρουσιάστηκαν συστημένοι στο Φίλιππο και μέσω αυτού ήρθαν σ' επαφή με τους αρμοδίους. Είχε όμως και τις ιδιοτροπίες του ο Φίλιππος. Αλίμονο σ' όποιον τολμούσε να σφυρίξει περνώντας από τη γειτονιά. Πεταγόταν σαν ελατήριο για να τον βρίσει ή να τον καταβρέξει.

Λίγο πιο κάτω είχε το τσαγγαράδικό του ο αρχιμάστορας ο Χριστοφής κι αργότερα στο ίδιο μαγαζί στεγάστηκε το κατάστημα «ΕΡΜΗΣ» του Νικολόπουλου. Απέναντι ακριβώς είχε για πολλά χρόνια καπνοπωλείο ο Πασχάλης ο Διακοβασίλης (ο Καπνουλάς) και πιο κάτω δεξιά ήταν το εμπορικό του Καλέζη, το οποίο σήμερα έχει μεταβάλει σε ερείπια μια πρόσφατη πυρκαϊά,

104. Ένας απ' αυτούς είναι ο Γεώργιος Κωνσταντίνου, τον οποίο μάλιστα αποκαλούν οι Νισύριοι με το παρατσούκλι «γάζος», γιατί η χειροβομβίδα του άφισε μόνο δυο δάκτυλα στο δεξί χέρι.

105. Μεταξύ των δένδρων αυτών ήταν και μια μπανανιά που τη φύτεψε ο Φίλιππος κι έγινε θεόρατη, έβγαλε και καρπό, παρά την έλλειψη της απαιτούμενης φροντίδας και περιποίησης.

που κατέστρεψε και το πλαϊνό σπίτι της Καμαρινούαινας, η οποία βρήκε τότε φρικτό θάνατο. Στη συνέχεια ήταν το καφενείο του Βονικάρχη που λειτουργεί και σήμερα και πιο κάτω είχε το εμπορικό του ο Φραζής του Κουβή, που το άνοιξε όταν οι κατακτητές τον απέλυσαν από δάσκαλο. Κι αριστερά μας το Πλάι, περιορισμένο σήμερα σ' έκταση, μα που στα παλιά τα χρόνια ήταν ένας απ' τους πιο μεγάλους παιχιδότοπους.

Καθώς κατηγορίζουμε, βρίσκουμε στ' αριστερά μας το μαγαζί του Γιαλούρη, εδώ που έκαμαν για πρώτη φορά την εμφάνισή τους Ραδιόφωνα ΡΗΙ-LIPS με μπαταρίες βέβαια κι απέναντι ακριβώς, στο κουρείο σήμερα του Ντίνου, είχε το εμπορικό του παλιότερα ο Μελίνης, άνθρωπος πράος, άκακος κι απονήρευτος. Δεξιά κι αριστερά στην πόρτα είχε τα τσουβάλια με φυσιλίκια, σταφίδες κι αμυγδαλόψιχα και οι περαστικοί όλοι άπλωναν τα χέρια, με αποτέλεσμα τα τσουβάλια ν' αδειάζουν χωρίς να παίρνει χαμπάρι. Κάποτε κατάφερε να πιάσει επαυτοφώρω πελάτισσα, που του είχε κλέψει ένα κομμάτι ύφασμα και καθώς προσπαθούσε να της το πάρει, εκείνη εμαϊζαρίστηκε¹⁰⁶ κι «έχωσέν το μάνι - μάνι μέσ' τη βράκαν της». Τότε ο Μελίνης στάθηκε εμπρός στην πόρτα και την εμπόδιζε να φύγει, λέγοντάς της με το παραπονιάρικο ύφος του «Μωρή, δος μου το, μη με τυραννείς». Την ώρα εκείνη περνούσε ο Καπουράλης, που ήξερε «φαρσί» τα Ελληνικά κι όταν ρώτησε τί συμβαίνει, εκείνη άρχισε να βρίζει το Μελίνη καταγγέλλοντας ότι της έκαμνε ανήθικες προτάσεις. Οπότε το όργανο της τάξεως επέπληξε το Μελίνη κι απελευθέρωσε τη θρασύτατη πελάτισσα, που ανενόχλητη τώρα έφυγε με το ύφασμα κρυμμένο στον «κρυψώνα» της.

Πάνω απ' αυτό το μαγαζί έμενε αργότερα ο αείμνηστος καθηγητής - Διευθυντής του Ημιγυμνασίου Νισύρου Μάκης Κατσιματίδης. Ο άνθρωπος, ο πατριώτης, ο εξαίρετος επιστήμονας, που πρόσφερε όλη του τη δραστηριότητα για την οργάνωση της παιδείας στη Νίσυρο. Γι' αυτό και στρέφουμε μ' ευγνωμοσύνη τη σκέψη μας σ' αυτόν οι πρώτες μεταπολεμικές γενιές της Νισύρου, οι οποίες χρωστάμε πάρα πολλά στον αξέχαστο Μάκη.

Αμέσως μετά ήταν το Γενικό Εμπόριο των Ρουσέτου - Χιώτη, στο ισόγειο ενός επιβλητικού κτιρίου, που με αγωνίες και πολλά όνειρα έκτισε ο γέρο - Γιάνναρος, που έφυγε όμως χωρίς να προλάβει να το χαρεί και να το δουλέψει. Εδώ στεγαζόταν και το πρώτο πρακτορείο των πλοίων της γραμμής Πειραιά - Δωδεκανήσου, της εταιρείας ΑΤΜΑΙΓΑΙ¹⁰⁷. Προχωρώντας συναντούσαμε στα δεξιά μας το μαγαζί του Μαστρογιάννη, στο ισόγειο της Αντω-

106. Κινήθηκε με σβελτάδα.

107. Πλοία της εταιρείας αυτής ήταν το ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ, το ΗΛΙΟΥΠΟΛΙΣ, το ΚΑΔΙΩ, το ΙΟΝΙΟ, των οποίων η ασυνέπεια κι οι καθυστερήσεις στις ώρες κατάπλου έμεναν ιστορικές.

νάνας και στ' αριστερά το Φούρνο της Κατεργιώτισσας κι αμέσως μετά το ξενοδοχείο του Χριστοφή, ο οποίος είχε και το τσαγγαράδικό του στο ένα μαγαζί του ισογείου, ενώ στο άλλο ήταν η ταβέρνα του Φραζή, με την τσαρδάκα στο μικρό πλάι, που ήταν μπροστά. Το τέρμα του Τρίστατου αποτελούσε η καμάρα τ' Αριστείδη, με το δωμάτσι επάνω, που το σκέπαζε μια μεγάλη κλιματαριά. Σήμερα η όψη της περιοχής αυτής έχει αλλάξει εντελώς και σε σημείο που τίποτε να μη θυμίζει από τα παλιά.

Ο ΕΛΥΤΘΑΣ

Ο Έλυτθας βρίσκεται στο κέντρο σχεδόν του Μανδρακιού και το μεγαλύτερο μέρος του καλύπτεται από τους Κήπους και τις Σποργιές. Λένε πως στην πολύ παλιά εποχή οι Σποργιές ήταν σκεπασμένες από θάλασσα που έφτανε ως εδώ επάνω και η πληροφορία αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι σκάβοντας αργότερα για ν' ανοίξουν θεμέλια σε πολλά σπίτια της περιοχής, βρήκαν οι μαστόροι θαμμένα κομμάτια από αλυσσιδές και άγκυρες. Λένε ακόμα πως η ονομασία Λίμνες, που δόθηκε σ' ένα κομμάτι του Έλυτθα, προέρχεται από τα νερά της θάλασσας, που σκέπαζαν την περιοχή.

Μέσα στις Λίμνες και στις Σποργιές υπήρχαν και διατηρούνται και σήμερα πολλοί Ελύτθοι (αγριοσυκές, όλυνθοι κατά τους αρχαίους), από τους οποίους πήρε το όνομα η γειτονιά όλη. Ο πιο μεγάλος Έλυτθας ήταν στη Σποργιά του Νικολή, που ήταν πασίγνωστος για την ακαματωσύνη του, αφού ποτέ δεν έδωσε καρπό. Γι' αυτό και η νισύρικη μούσα παίρνοντας τον έλυτθα αυτό και τον αγράμυτθα του Στρίκχη (για τον οποίο έγινε λόγος σ' άλλο κεφάλαιο) έπλεξε τον ακόλουθο στίχο, που τραγουδιέται στους χορούς όταν θέλουν να πειράξουν αυτόν που σέρνει το μπροστάρι:

*Εις την εμπρός μεργιάγ - κρατεί
Αγράμυτθας του Στρίκχη,
ο Έλυτθας του Νικολή
που εν εβγάλλει λύτθι.*

Ο Έλυτθας ήταν ανέκαθεν γειτονιά αραιοκατοικημένη, της έδιναν όμως ζωή η φάμπρικα του Αντώνη του Λαζάρου που συγκέντρωνε κάθε βράδυ όλους τους γλεντζέδες και την ημέρα ο παιδόκοσμος που μαζευόταν για να παίξει στα πλάγια της.

Ένα στενό ρυμίδι που αρχίζει από τον κεντρικό δρόμο διασχίζει τον Έλυτθα και προχωρώντας «πάνω το χώμα» φτάνει ως το δρόμο του Νεκροταφείου. Στο ρυμίδι αυτό έμεινε ο Πασχαλάκης, που για πολλά χρόνια ήταν επίτροπος στην Ποταμήτισσα. Λίγο πιο μέσα ο Ζαχαρίας ο «Τηλεγραφιστής», που όλη

σχεδόν τη ζωή του την πέρασε εργαζόμενος στο Ταχυδρομείο - Τηλεγραφείο της Νισύρου, σαν υπάλληλος στην αρχή και σαν προϊστάμενος αργότερα. Κι από τη θέση αυτή πρόσφερε πολύτιμες υπηρεσίες στον τόπο, τόσο στα χρόνια της κατοχής, όσο κι αργότερα. Και στο βάθος ήταν το σπίτι του αξέχαστου φίλου Μιχάλη του Μπαρβαγιώρη, που βρήκε πρόωρο και τόσο τραγικό θάνατο στο ορυχείο της εταιρείας Χιωτόπουλου. Στην άλλη πλευρά του Έλυτθα ζούσε μία άλλη Νισυριά, πού 'παιξε θαυμάσια το ρόλο της στα δύσκολα χρόνια της Κατοχής. Ήταν η Ευτυχία του Ζαννή, η μόνη τότε γερμανομαθής στο νησί, που με το καλωσυνάτο ύφος της και την ανεπιτήδευτη συμπεριφορά της κέρδισε την εμπιστοσύνη των Γερμανών κατακτητών. Και σε κάθε επίσκεψή τους στο νησί τους υποδεχόταν η κυρα - Ευτυχία, μεταδίδοντάς τους με πειστικότητα όσα έπρεπε να μάθουν και όπως της τα είχαν υπαγορεύσει οι Αρχές του νησιού.

Στην ίδια γειτονιά κατοικούσε κι ο Γιάννης ο Καμπαλούρης, που για πολλά χρόνια ήταν υπάλληλος, επί Ιταλίας, στο ταχυδρομείο. Από τη θέση αυτή και γνωρίζοντας και τη γλώσσα και τα χούγια των Ιταλών, φρόντιζε πάντα να εξυπηρετεί κατά τον καλύτερο τρόπο τους συμπατριώτες του, σ' οποιαδήποτε δοσοληψία τους με τους Ιταλούς. Την ίδια τακτική ακολούθησε αργότερα ως διορισμένος Δήμαρχος Μανδρακίου, στη διάρκεια της Κατοχής. Ο Έλυτθας ήταν η περιοχή που δέχτηκε «εξ Ουρανού» το μήνυμα της λευτεριάς των Δωδεκανήσων. Ήταν ένα ζεστό απομεσήμερο της 8 Ιουλίου 1946, όταν μια πολεμική Ντακότα, πετώντας σε χαμηλό ύψος πάνω από το Μανδράκι έριξε πακέττα με εφημερίδες πού 'γραφαν πως «η διάσχιση των Παρισίων της 27 Ιουνίου 1946 αποφάσισε την Ένωση των Δωδεκανήσων με την Ελλάδα». Ένα διαφορετικό πακέττο έπεσε στον Έλυτθα με πολύτιμο περιεχόμενο, μια μεγάλη (πρώτου μεγέθους) Ελληνική σημαία, δώρο του Δήμου Αθηναίων, με μήνυμα σε περγαμινή, που έγραφε¹⁰⁸:

Ὁ Δῆμος Ἀθηναίων

τῇ

Νήσῳ Νισύρῳ

πέμπει ἐγκάρδιον χαιρετισμὸν ἐπὶ τῇ

ἐνσωματώσει της μετὰ τῆς μητρὸς

πατρίδος καὶ εὐχεται εὐημερίαν

ὑπὸ τὴν ζειδωρον πνοὴν τῆς ἐλευθερίας.

Ἀθήνησι τῇ 7 Ἰουλίου 1946

Ὁ Δήμαρχος

Ι. Πιτσιάκας

Ὁ Γεν. Γραμματεὺς

Κ. Νικητέας

108. Το μήνυμα κορνιζαρισμένο φυλάσσεται στο Δημαρχείο, μαζί με την ιστορική σημαία.

Σήμερα ο Έλυθας είναι μαχαλάς ολιγάριθμος και υποβαθμισμένος. Σπίτια μεγάλα, επιβλητικά, σωστά αρχοντικά, όπως του Χιώτη, του Μπερδελλή, του Θεωδωρή, του Βρούλλη, του Εμμανουηλίδη, του Καμπαλούρη παραμένουν κλειστά κι ακατοίκητα, με ολοφάνερη τη φθορά από το πέρασμα του χρόνου. Δυο ταβέρνες, του Σφακιανού και της Ευτυχίας του Παπακέντρη, που άνοιξαν τελευταία, δίνουν στην περιοχή κάποια κίνηση και ζωή, ιδίως το καλοκαίρι. Μόνο οι κήποι εξακολουθούν να διατηρούν τη δροσιά και την πρασινάδα τους φυτεμένοι με κράμπες, σέσκλα, φαίσερά, αρσενικούς, κι ανάμεσα σ' όλα αυτά και μπαμπάκι. Ήταν από τότε εντυπωσιακό το θέαμα από την «Ηλικιωμένη», όταν τα βραδάκια παρέες - παρέες οι Νισυροπούλες νέσυρναν νερό με το καπράτσι και πότιζαν τους κήπους τους. Συνδύαζαν τότε το πότισμα μ' ένα περίπατο και με την ελπίδα για μια έστω κι από μακριά, συνάντηση με τον αγαπημένο τους, αφού οι ευκαιρίες για τέτοιου είδους συναντήσεις ήταν περιορισμένες έως ανύπαρκτες.

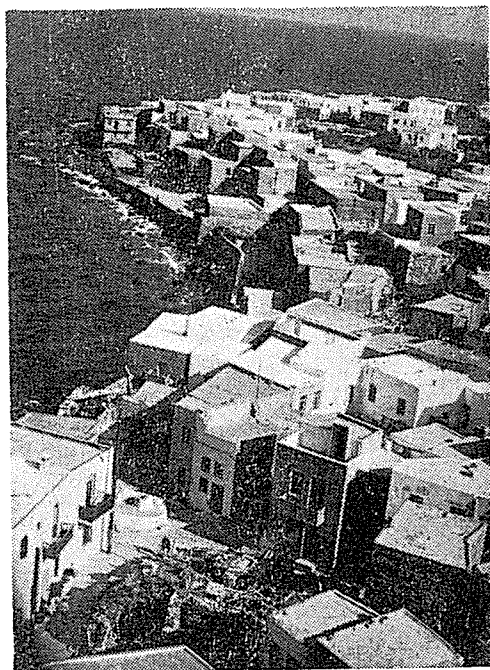
ΣΑΝ ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στις σελίδες που προηγήθηκαν επιχειρήθηκε μια σκιαγραφή της ζωής μέσα στις γειτονιές και τους μαχαλάδες του Μανδραχιού, που δεν διαφέρει από τη ζωή στις γειτονιές των άλλων χωριών της Νισύρου. Η ζωή αυτή σήμερα οπωσδήποτε έχει επηρεαστεί από τα ρεύματα του σύγχρονου πολιτισμού και του σημερινού τρόπου ζωής. Πολλά πράγματα έχουν αλλάξει. Αραίωσαν οι κάτοικοι, αλλοιώθηκε ο χαρακτήρας τους, άλλαξαν τα ενδιαφέροντά τους, διαφοροποιήθηκαν οι συνθήκες ζωής μέσα σ' αυτές τις μικρές κοινωνίες. Στους δρόμους δεν τρεμοφέγγουν πια τις νύχτες τα φανάρια με τις γκαζόλαμπες, πού 'ταν στημένα σε κατάλληλα καντούνια για να φέγγουν στους διαβάτες. Τα κουκχουμόρια¹⁰⁹ δεν στολίζουν πια τα παράθυρα των σπιτιών, για να δροσίζουν το νερό το καλοκαίρι. Όλα τα παλιά παιχνίδια πάνε σιγά - σιγά να ξεχαστούν και τα όμορφα έθιμα του νησιού σβήνουν το ένα μετά το άλλο. Δεν ακούγεται πια ο θόρυβος του χερόμυλου και οι φούρνοι της γειτονιάς δεν ανάβουν κάθε Σάββατο, όπως τότε. Οι θέσεις του τσαγγάρη, του ράφτη, του φούρναρη, του καλαεζή, του σιδερά, του χρυσοχού... είναι άδειες. Τώρα, λένε, πάμ' εμπρός, έχουμε εκπολιτιστεί. Διερωτάται όμως κανείς πολλές φορές, είναι τάχα εμπρός η πρόοδος ή μήπως έμεινε πίσω, κάπου εκεί, ανάμεσα στα παλιά τα χρόνια μιας όμορφης νισύρικης ζωής; Όπως και νά 'χει όμως το πράμα, οι γειτονιές της Νισύρου υπάρχουν ακόμα εκεί, αμετακίνητες, για να θυμίζουν στις γενιές που πέρασαν, τις παλιές εκείνες εποχές, που ο καθένας τις θυμάται με αναμνήσεις καλές ή κακές, ανάλογα με το πώς τις έζησε.

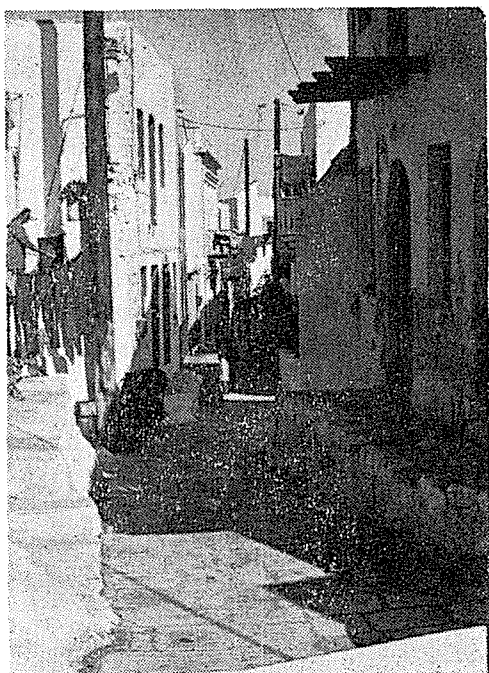
109. Πήλινα κανάτια νερού. Τά βαζαν τη νύχτα του καλοκαιριού στα παράθυρα γεμάτα νερό για νά ναι δροσερό την άλλη ημέρα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Α. ΚΟΝΤΟΒΕΡΟΥ : Ονόματα τοπίων και περιφερειών των τριών περιοχών Νισύρου. «Νισυριακά», τόμ. 1ος Αθήνα 1963.
2. Γ. ΚΟΥΜΕΝΤΟΥ : Οι παραδοσιακοί οικισμοί της Νισύρου. Εφημερίδα «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ ΝΕΑ» φ. 4ο, Αθήνα 1979.
3. Λεσβιακής Παροικίας Αθηνών : Παλιά Μυτιλήνη. Οι Μαχαλάδες μας. Αθήνα 1983.
4. Εκδοτικής Αθηνών : Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. 1ος.
5. Ι. ΚΑΖΑΒΗ : Ιστορία της Νισύρου. Ν.Υ. 1966.
6. Μ. ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΥ : Η έμμετρη αλληλογραφία στη ζωή των Νισυρίων. «Νισυριακά» τόμ. 9ος, Αθήνα 1984.
7. Ι. ΧΑΡΤΟΦΥΛΗ : Η ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου. Περιοδικό «Ναυτ. Ελλάδα». Απρίλιος 1966.
8. Παλιού Νισύριου : Τραγούδια. «Νισυριακά», τομ. 4ος. Αθήνα 1972.
9. Κ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗ : Δ. Μπαλαλάς, ο Λαογράφος ποιητής, «Νισυριακά», τομ. 7ος. Αθήνα 1981.
10. Δ. ΜΠΑΛΑΛΑ : Η Ηλικιωμένη. «Νισυριακά» τομ. 7ος, Αθήνα 1981.

Το Πηαούλι και το Λευκαντιό

Το Λαγγάδι

ΝΙΚΗΤΑ Ι. ΚΟΥΜΕΝΤΟΥ

ΠΕΙΡΑΓΜΑΤΑ ΚΑΙ ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ ΣΤΗ ΝΙΣΥΡΟ

Στο Γιάννη και την Ελένη του Γιώργου
Στο Γιάννη και την Ειρήνη του Νικήτα
Στο Γιάννη και τη Μαρία του Ιωσήφ

ΠΡΟΛΟΓΙΚΑ

— Ο ορθολογισμός και η τεχνική πρόοδος έχουν κολοβώσει την ψυχική μας ζωή. «Το λαϊκό γέλιο», που έτρεφε και συντηρούσε την ψυχοσωματική μας υπόσταση, χάνεται. Στη Νίσυρο, κάποτε, που οι άνθρωποι ζούσαν, καρτερικά, παραγκωνισμένοι από την υπεροψία του κατακτητή*, κατάφεραν να ξεπερνούν τα συναισθήματα υποταγής και να υπερεκχειλίζει η ζωή τους από αποθέματα αισιοδοξίας.

— Στα χωράφια, το βουνό και τη θάλασσα η εργασία ήταν σκληρή. Τα μηχανικά μέσα και εργαλεία πρωτόγονα και απλά. Οι άνθρωποι είχαν ανάγκη την αναμεταξύ τους υποστήριξη. Αυτή η καθημερινή επαφή, οι συζητήσεις,

*Οι άνθρωποι ζούσαν παραγκωνισμένοι από την υπεροψία του κατακτητή.

- Από τη Νίσυρο, όπως και απ' όλα τα Δωδεκάνησα, πέρασαν Σαρακηνοί, Βενετοί, Γενουήνσιοι, Αλγερίνοι, Άραβες, Τούρκοι. Και να σκεφτεί κανείς πως το 1194 - 1184 π.Χ. οι Δωδεκάνησιοι πήραν μέρος στον Τρωϊκό πόλεμο με τριάντα πολεμικά πλοία από τη Νίσυρο, Κάρπαθο, Κάσο, Κω, Κάλυμνο, Λέρο.
- Το 730 μ.Χ. τα Δωδεκάνησα αποτελούν τμήμα της βυζαντινής Επικράτειας.
- Από το 1309 μέχρι το 1522 τα νησιά κατέχονται από τους Λατίνους και το 1523 οι Ιππότες τα παρέδωσαν στους Τούρκους.
- Η Τουρκική κυριαρχία έληξε στις 12 Μαΐου 1912.
- Η Ιταλική φασιστική περίοδος τελείωσε στις 5 Μαΐου 1945.
- Στις 31 Μαρτίου 1947 παραδόθηκαν τα Δωδεκάνησα από τη Βρετανική Στρατιω-

η υποβοήθηση στο όργωμα, στον τρύγο, στο θέρος, στα λιοτρίδια, αποτελούσαν πηγή χαράς, που πλούτιζε τη ζωή τους. Πλαισίωναν τις ασχολίες τους με μικροχαρές και δεν άφηναν τον καιρό τους άδειο από μικροσυγκινήσεις. Η μέθεξη όλων αυτών με τις εθιμικές γιορτές, χωρίς να λείπουν (τα πειράγματα και τα μικροχωρατά), έδιναν το μέτρο της ψυχαγωγίας του παλιού Νισύριου. Αυτές οι ίδιες οι τροφοδότρες απασχολήσεις δημιουργούσαν τις ευκαιρίες.

— Οι άνθρωποι ένωσαν δεσμό ιερό με τη φύση κι έδιναν στις δραστηριότητές τους γιορταστική συνέχεια. Έτσι το επάγγελμα του Νισύριου και ο ιδιότυπος χαρακτήρας, τον αποκάλυπταν τα στιγμιότυπα της ψυχαγωγίας του. Μέσα από τους «τύπους» αναβλύζει η ψυχαγωγία, σαν από πηγή που ξεπετιέται το νερό, αλλά και από τη λειτουργία της ψυχαγωγίας αναγαλλιάζει ο ίδιος ο «τύπος» και συμφιλώνεται με τον εαυτό του και τους γύρω του.

— Σ' αυτό το Β' Μέρος** της εργασίας μας θα μιλήσουμε πάλι για «Χαρακτήρες και Πειράγματα», θα συμπεριλάβουμε πάλι εντράπεζες διηγήσεις κι αστειολογήματα. Όμως, ιδιαίτερα, θα αναφερθούμε στις πηγές του «λαϊκού γέλιου», γι' αυτό η εργασία τούτη θα πάρει τον τίτλο «Πειράγματα και Ψυχαγωγία στη Νίσυρο». Θ' αφήσουμε παλιούς Νισύριους ν' απαντήσουν στο ερώτημα: «Πότε οι άνθρωποι στη Νίσυρο ήταν πιο ευχαριστημένοι και χα-

τική Διοίκηση στην Ελληνική, στις 28 Οκτωβρίου 1947 πραγματοποιήθηκε η επανένταξή τους στο Ελληνικό κράτος και στις 7 Μαρτίου 1948 για πρώτη φορά έγινε εορτασμός της ενσωμάτωσης.

— Ο Ιάκωβος Ν. Καζαβής (1893 - 1967) στο βιβλίο του «ΟΙ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΙΟΙ», Νέα Υόρκη, 1950, στη σελ. 40 γράφει: «...Τι σημαίνει εάν κατέκτησαν τα Δωδεκάνησα οι Ρωμαίοι, οι Ιππόται, οι Τούρκοι, οι Ιταλοί; Τα έθιμα των Δωδεκανησίων ενίκησαν και επιδρομείς και αιώνας. Εις τας αμπώτιδας και παλιρροίας της Δωδεκανησιακής ιστορίας ολίγον επηρεάσθησαν τα έθιμα αυτά των Ελλήνων νησιωτών. Αντεστάθησαν και εις τον βάνανσον και τα κτητήν και εις τον φθοροποιόν χρόνον, σαν την πυραμίδα της Γίξης, που μολονότι μισοχωμένη από την άμμο, είναι εν τούτοις ακεραία και άθικτος...».

** Σ' αυτό το Β' Μέρος... Το Α' Μέρος της εργασίας μου, με τίτλο «ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ ΚΑΙ ΠΕΙΡΑΓΜΑΤΑ ΣΤΗ ΝΙΣΥΡΟ», δημοσιεύτηκε στο 10ο Τόμο «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ», κυκλοφόρησε και σε ανάτυπο, Αθήνα, 1987, σελ. 120. Στη συνέχεια τον υποσημειώσεων θα συναντάται η εργασία και ως βραχυγραφία «Χαρ. και Πειρ. στη Νίσυρο».

Είχαμε σημειώσει, τότε, στο επιμύθιο, πως εκτεταμένες εργασίες αυτού του είδους κουράζουν και γι' αυτό προβαίνομε τώρα στη δημοσίευση του Β' Μέρους, με τίτλο «ΠΕΙΡΑΓΜΑΤΑ ΚΑΙ ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ ΣΤΗ ΝΙΣΥΡΟ». Ένα δεύτερο κριτήριο για το χωρισμό της εργασίας σε Α' και Β' Μέρος ήταν η πρόθεσή μας να μιλήσουμε πρώτα για τους Νισύριους που πέθαναν και να συμπεριλάβουμε τους ζωντανούς στο Β' Μέρος. Δυστυχώς, μέσα στη διετία που μας πέρασε, πέθαναν οι περισσότεροι από τους πρωταγωνιστές και τους αφηγητές. «Τὰ λόγια τους και τα καώματά τους» ας γίνουν αναφορά σεμνή και τιμητική στη μνημοσύνη τους.

ρούμενοι, πρώτα ή τώρα); Σήμερα κατοικούν στη Νίσυρο περίπου χίλιες ψυχές. Άλλες εφτά χιλιάδες ζουν μακριά από το νησί τους. Είναι όλοι τους... πρόσφυγες κι ας κατοικούν στις μεγαλουπόλεις, όπως οι περισσότεροι Έλληνες που ξεριζώθηκαν από τις μικρές τους πατρίδες. Ο καθηγητής Δημήτριος Σ. Λουκάτος*** γράφει: «...Τίποτα δεν θα συγκινήσει πιο πολύ ένα γέρο πρόσφυγα, όσο αν τον βάλεις να σου μιλήσει για τις παλιές συνθήκες της πατρίδας του, τις ιστορίες της, τις χαρές της. Να τον αφήσεις να ξεχαστεί στην αναπαράστασή τους, και να τον ακούς με σεβασμό... θα σου τα πει όλα τόσο ζωντανά... Και θα σε συγκινήσει: θα κλάψεις!...».

— Κάποια παλινδρομήση στο Α' Μέρος της εργασίας μας είναι ανάγκη να γίνει, για να μπορέσει ο αναγνώστης να κατανοήσει την υπέρβαση που επιχειρείται στο Β' Μέρος, με στόχο να φανεί η αμφίδρομη σχέση ανάμεσα στο «Χαρακτήρες και Πειράγματα» και στο «Χαρακτήρες και Ψυχαγωγία». Το δεύτερο απορρέει από το πρώτο. Ο κατατοπισμένος αναγνώστης είναι κιόλας έτοιμος, από το Α' Μέρος, να συζεύξει τους «τύπους» και τα «καώματά τους» με τους μικρούς ή μεγάλους ήρωες του Β' Μέρους, για να μη μείνει στο ψυχανέμισμά τους, αλλά να φτάσει στη βεβαιότητα, πως όλα τούτα μαζί συνθέτουν τη «λαϊκή ψυχαγωγία». Μπορεί ακόμη ο αναγνώστης να συνδέσει τα προσωπικά του βιώματα από τα πατηγύρια και τις γιορτές του τόπου που μεγάλωσε, τα παιδικά του παιχνίδια και παραμύθια, τους «τύπους» της γειτονιάς του και να πλέξει την ανάμνησή τους στον καμβά της προσωπικής επικοινωνίας του με τον αφηγητή.

ΎΑνάλογο ψυχικό κι ευχάριστο ξεσηκώμα αναδίνουν τα ανεκδοτολογικά κείμενα. Κι αυτό συμβαίνει γιατί όλοι κουβαλάμε μαζί μας ένα αποθησαυρισμένο εθιμικό υλικό, που ξεκαθαρίζει τη στάση μας και τη συμπεριφορά μας απέναντι στις χαρούμενες στιγμές της περασμένης ζωής μας και τις συγκρίνει με την περιπέτεια της μαρτυρικής εποχής μας.

— Η φρασεολογία και το τοπικό ιδίωμα της διατύπωσης θα βοηθήσει τους Νισύριοι στην κάθετη προσέγγιση των κραδασμών που νιώθουν οι αφηγητές. Οι μη Νισύριοι ας δανειστούν το λαογραφικό κώδικα της ιδιαίτερης πατρίδας τους για να χαρούν τον αυθόρμητο νισυριακό τόνο και τον πηγαίο λαϊκό λόγο, κι ας θυμηθούν τις ποικίλες μικροσυγκινήσεις που δοκίμασαν στα τοπικά εθιμικά γλέντια τους.

*** Βλέπε Δημ. Σ. Λουκάτου, «Τα καλοκαιρινά» (Εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1981, σελ. 54), όπου ο κ. Λουκάτος αναφέρεται στο μεγάλο προσφυγικό ξεσηκωμό των Ελλήνων της Μικρασίας, που τους ξερίζωσε από τις παλιές τους πατρίδες και ζουν τώρα και μεγαλώνουν με νοσταλγία και λαχτάρα. Εμείς, κατ' ανάλογιαν, εννοούμε τον εσωτερικό ξεσηκωμό του υπαίθριου πληθυσμού, που άρχισε αμέσως μετά τη λήξη του Β' παγκόσμιου πολέμου και αυτοαιχμαλωτίστηκε μέσα στις μεγαλουπόλεις.

Το χιούμορ και το «πάθημα» και η ευτράπελη διήγηση έχουν βαρύτητα και απήχηση ανάλογη με την κοινωνική πείρα του προσώπου, «τον τύπου», που τα εκφέρει. Οι άνθρωποι με τα λόγια τους, και εκφράζονται μεγαλόφωνα οι Νισύριοι σαν να καβραδίζουν, δίνουν ζωντάνια στα δρώμενα, εξαιτίας της ιδιορρυθμίας του χαρακτήρα τους. Ακολουθούμε κι εδώ, όπως στο Α' Μέρος, μια εκλαϊκευτική μέθοδο σύντομης βιογραφίας, με τις υποσημειώσεις, που καταγράφονται για να ζωντανέψουν οι μορφές των προσώπων και των πρωταγωνιστών. Κατονομάζονται τα πρόσωπα, ο χώρος και ο χρόνος που συμβαίνουν τα γεγονότα, για να έχει η περιγραφή τους έντονη παραστατικότητα και ρεαλιστική αμεσότητα.

— Ακόμα κάνω εδώ την καθαρή κι έντιμη υπογράμμιση, ότι ο αναγνώστης που δεν έχει «κοντόθωρη αντίληψη» θα βρει σ' όλες αυτές τις «αστείες ιστορίες» ομορφιά και γοητεία και ήθος.

ΝΙΚΗΤΑΣ Ι. ΚΟΥΜΕΝΤΟΣ

ΣΥΝΤΟΜΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΦΩΝΗΤΙΚΗΣ* ΚΑΙ ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Η προφορά του Νισύρικού ιδιώματος είναι, πιο πολύ, μουσική, παρά τονική. Ο προσωδιακός χαρακτήρας διατηρείται, σαν ένα βασικό στοιχείο στον προφορικό λόγο. Ο μελωδικός τόνος της ομιλίας είναι το κύριο γνώρισμα της φωνητικής του Νισύρικού ιδιώματος.

Έχω υπόψη μου, σχεδόν όλα, τα παλιά και νέα νισύρικά κείμενα, που κατά καιρούς έχουν δημοσιευθεί από Νισύριους και μη συγγραφείς. Ανάμεσα στη γραπτή γλωσσική μορφή και την τοπική φωνητική του ιδιώματος υπάρχει σημαντική διαφορά. Επάνω στον προφορικό λόγο, όπως ακούεται, θέλω να θεμελιώσω τη γραπτή γλώσσα, για να πλησιάσω, όσο γίνεται, τη μελωδική ομιλία. Αυτήν την καινοτομία επιχειρώ και γι' αυτό δίνω τις παρακάτω πληροφορίες και οδηγίες.

1. Το γλωσσικό ιδίωμα της Νισύρου, όπως και όλα τα Δωδεκανησιακά ιδιώματα, κατατάσσεται στη δωρική διάλεκτο. Ανάμεσα στη φωνητική και τη μορφολογία του υπάρχουν διαφορές, όπως είχαν μεταξύ τους οι αρχαίες διάλεκτοι.

2. Στη νισύρική ντοπιολαλιά βαρύτητα έχουν τα σύμφωνα, που παθαίνουν πολλές και ποικίλες εναλλαγές και προσδίδουν στο ιδίωμα έναν ιδιαίτερο τύπο.

3. Τα περισσότερα σύμφωνα διπλασιάζονται μέσα στη λέξη, άλλα αναπτύσσονται και άλλα εναλλάσσονται. Π.χ. το χέρι(ν) μου > το σέρι μ-μου, το δόντι > το βόντι, αέρας > αγέρας, Θεέ μου > Θεγέ μου. Αγκυλώνω > αγκυλ-λών-νω. Ακούονται διπλά και δεν αποτελούν μόνο ορθογραφικό στοιχείο, αλλά ιδίως φωνητικό, δύο λ, δύο ν.

4. Από τα ψιλά γίνεται και ακούεται η δάσυνση του δεύτερου συμφώνου: π.χ. κόκκινος > κόκκινος, παπούς > πάππους > πάπφους, γάτος > γάττης > γάττης.

5. Μεγάλο ρόλο παίζουν στη συμπροφορά τα δυο τελικά σύμφωνα, το ν και το ζ. Το ζ διατηρείται πάντοτε και γίνεται συριστικό ηχηρό ζ. Π.χ. πάρε της μάνας την ευχή > πάρε τη ζ-μάνας τη ν-ευκή.

6. Το τελικό ν συμπροφέρεται πάντοτε και προτίθεται στην επόμενη λέξη, ως αρχικός φθόγγος και παθαίνει την ανάλογη αφομοιωτική επί-

* α) Κουρούνη Γιάννη Σπ.: «Φωνητική του Γλωσσικού ιδιώματος της Νισύρου». Ανάτυπο από τον 8ο τόμο «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ», Αθήναι, 1982.

β) Σακελλαρίδη Κώστα, Οδ.: «Μερικά χαρακτηριστικά Φωνητικά φαινόμενα του Νισύρικού Γλωσσικού ιδιώματος», «Νισύρικά Παραμύθια», Ανάτυπο εκ του 5ου τόμου «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ», Αθήναι 1976.

δραση του συμφώνου που ακολουθεί. Π.χ. Εφάγαμε στον Εμπορειό > Εφάα-
με στο ν-Εμπορειό. Δεν θέλω > δεθ θέλω > (δ)ε θ-θέλω, ε θ-θέλω, τον
έδερε > το ν-έδερε, την έφαε > τη ν-έφαε.

7. Η νισύρική φωνητική απαιτεί το γκ, μπ, ντ = τελικό ν προηγού-
μενης λέξης + αρχικό κ, π, τ της επόμενης να συνεκφωνούνται ως ng,
mb, nd (λατινικά). Π.χ. τον κάθε άνθρωπο > το γ-κάθε άθρωπο, τον πο-
ταμό > το μ-ποταμό.

8. Σε πολλές λέξεις συναντάμε πρόθεση του σ. Π.χ. μαρίδα > σμαρίδα,
κύψε κάτω > σκύψε κάτω κ.ο.κ.

9. Τα γράμματα μέσα στην παρένθεση δεν προφέρονται. Π.χ. (δ)ε =
δεν, πρόφερε ε, (ν)α = να, πρόφερε α, (θ)α = θα, πρόφερε α, α(π)ό = από,
πρόφερε αό.

10. Στο νισύρικο ιδίωμα υπάρχει έντονη ερρίνωση σ' όλη τη φράση.
Π.χ. τον Μάιον μήνα > το μ-Μάιο μ-μήνα > το μ-Μα μ-μήνα. Είναι μ-που
κάμνεις ; Ε ν-ηξέρω.

11. Τα συχνά ν και μ μέσα στη φράση της δίνουν ένα χαρακτηριστικό,
παρατεταμένο, ελαφρό, έρρινο κουδούνισμα. Π.χ. έρκετο μ-πάνω, λέου
ν-της, είδες τη ν-οριθά μ-μου ;

12. Ο αναγνώστης θα προσέξει ίσως στα διαλεκτικά κείμενα τύπους
σαν ν-ο και ν-η στη θέση των ο και η της κοινής νεοελληνικής. Π.χ. παν-
τρεύτηκε ν-η Αθούλ-λα... Επήε ν-ο Γιώργης (ν)α κλουμπήσει... Που 'τα
ν-η μέλ-λουσα γεναίκα του... κ.ο.κ. Προτιμώ την περιέργη αυτή γραφή
αντί να συνάψω το ν με το προηγούμενο ρήμα σαν καταληκτικό ν, γιατί
πολλές φορές ο Νισύριος στην κουβέντα του κάνει μικρή παύση
ανάμεσα στο ρήμα και το ένα ρθρο όνομα που ακολου-
θεί κι έτσι πραγματικά το άρθρο παίρνει την ακουστική μορφή ν-ο, ν-η
στις περιπτώσεις αυτές.

13. Καλή κόρη είναι η Θεολογού > Καλή κόρη ένι η Θεολογού > Καλή
κόρη 'νι η Θεολογού > Καλή κόρη 'ν' η Θεολογού. Αυτηδά η παλιοπατσα-
βούρα είναι > Αυτηδά η παλιοπατσασούρα 'νι. Το «'νι» αυτό, που σημαίνει
«είναι», προέρχεται από το μεσαιωνικό τύπο ένι = είναι, γ' ενικό, και χρη-
σιμοποιείται συχνά στη νισύρική ντοπιολαλιά.

14. Τέλος, το τελικό σύμφωνο της λέξης αποκόπτεται για να προσ-
τεθεί σαν αρχικός φθόγγος στην επόμενη, που αν αρχίζει από φωνήεν,
συμπροφέρεται, π.χ. δεν επήγα > (δ)εν επή(γ)α > εν επήα > ε ν-επήα. Και
αν η επόμενη λέξη αρχίζει από σύμφωνο, παθαίνει την ανάλογη αφο-
μοιωτική επίδραση. †Π.χ. Εβγαίνασιν κάθε Σάββατον πρωί > Εβγαίν-νασι
γ-κάθε Σάββατο μ-πρωί. Μη(ν) φο(β)άσαι > Μη φ-φοάσαι.

Στο γραπτό λόγο δύσκολα μεταφέρεται ο προφορικός.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ

— Είχα την τύχη να συνάξω την ύστατη «λαογραφική συγκομιδή» της Καλλιόπης του Βιολλά¹. Πλησίαζε τα ενενήντα καλοκαίρια της και αυτό ήταν το τελευταίο. Τη συγκομιδή της Καλλιόπης θέτω εδώ ως «Εισαγωγικό», για ν' αποτελέσει το δομικό προανάκρουσμα της εργασίας αυτής. Τα εμπόδια, οι δοκιμασίες και η φτώχεια δεν της έλειψαν. Βολεύτηκε όμως μέσα στα έθιμα του νησιού της, τα 'ζησε και τα χάρηκε. Δεν μπορούσε να δικαιολογήσει τον τρόπο και τη μορφή της ψυχαγωγίας των τωρινών ανθρώπων μέσα από τα άψυχα κουτιά, όπως έλεγε, και εννοούσε την τηλεόραση, το ραδιόφωνο, *«αφού 'ναι ψεύτικο και λείπει το ζωντανό μ-πρόσωπο»*. Θεωρούσε τη σημερινή ψυχαγωγία των ανθρώπων λειψή, επειδή δεν ξεκουράζει, δε γαληνεύει την ψυχή, αλλά την ξεσηκώνει.

— Στο πρόσωπο της Καλλιόπης συμπυκνώνεται η γνήσια και πετυχημένη «εκφραστική» της νισύρικης ντοπιολαλιάς. Ήταν η τελευταία, η αντιπροσωπευτική ιδιοσυγκρασία της πειστικής Νισυριάς, που μπορούσε να θυμάται, να γνωρίζει, να πιστεύει και να ζει, με λόγια, με κινήσεις, με πράξεις την τοπική παράδοση. Δεν ξαναγύριζε στα περασμένα για να σε συγκινήσει, αλλά ήθελε να σου δείξει πως όλα είναι *«περάσματα και χαιρετισμοί»*, που πρέπει να επανέρχονται για να ισχυροποιούν τη διάθεση των ανθρώπων για χαρά και διασκέδαση.

1. Βιολλά Καλλιόπη του Γεωργίου και της Μαρίας. Γεννήθηκε στη Νίσυρο το 1895. Το 1931 παντρεύτηκε το Γεώργιο Β. Μορφίδη που ήρθε από την Κύπρο, έζησαν μαζί λίγους μήνες κι έφυγε ο Γιώργης για την Αμερική. Το 1945 της έστειλε ένα γράμμα, το πρώτο και το τελευταίο. Δε γύρισε πίσω. Σε λίγους μήνες έφτασε η είδηση του θανάτου του. Η Καλλιόπη πέθανε στις 5.3.1985. Πρόσεξε το «Εισαγωγικό» και βλέπε Κεφάλαιο Α' «Μαρτυρίες Ψυχαγωγίας». 1. Καλλιόπη του Βιολλά. Επίσης βλ. βιβλίο μου «Ο Γάμος στη Νίσυρο», Αθήνα, 1976, σελ. 33, όπου η Καλλιόπη αφηγείται τις παιδικές και νεανικές της αγάπες και στη σελ. 35 συνεχίζει την αφήγηση του συνοικεσίου της με τον Κυπραίο (Γ. Β. Μορφίδη). Στά «Νισυριακά Νέα» και στη στήλη «Πνευματικοί τόνοι» δημοσίευσα «Το τελευταίο αντίδωρο της Καλλιόπης», Δεκέμβρης 1985, φύλλο 8ο. Και στο βιβλίο μου «Χαρακτήρες και πειράγματα στη Νίσυρο», Αθήνα 1987, βλ. υποσημειώσεις 105 και 291.

— Ο νισύρικος λόγος, με τη μοναδικότητα της ιδιωματικής προφοράς του, παίρνει στο πρόσωπο της Καλλιόπης ιδιαίτερη υπόσταση. Δημιουργεί στον ακροατή κλίμα συμφιλίωσης με τα νοήματα που θέλει να εκφράσει. Και αυτό το κατορθώνει με κοφτές, μικρές, ελλειπτικές προτάσεις, με μια μόνη λέξη. Η επανάληψη φουντώνει το νόημα. Η Καλλιόπη σε φερμάριζε πρώτα με την όλη στάση της, σε ζύγιζε μετά με τη ματιά της και ύστερα σου ῥιχνε τις πυκνές φράσεις της, τις περιεκτικές, τις άμεσες και σε κέρδιζε. Ο λόγος ζωντανεύει με τη λεπτομέρεια και βρίσκει τη φυσικότητά του. Η διηγηματική μορφή ανασταίνεται με το διάλογο.

— Η Καλλιόπη αξιολογεί πρόσωπα και καταστάσεις, έχει κριτική σκέψη, περιγραφική αμεσότητα και πείθει ο στέρεος λαϊκός λόγος της.

Επιχειρεί και καταφέρνει τη σύγκριση του παλιού με το καινούριο, του τότε με το τώρα.

Υπεραπλουστεύει τη σκέψη, υποστυλώνει την προσοχή, βυθοσκοπεί τη συνείδηση και σε φέρνει πολύ κοντά στα παραδοσιακά γλέντια και ξεφαντώματα. Σε βοηθά ν' αντιμετωπίσεις τις νέες όψεις της σημερινής μοναξιάς με χαρούμενη διάθεση και ελπιδοφόρο κέφι. Αυτά κι άλλα πολλά «χαρίσματα» θα εισπράξει ο αναγνώστης από τα κείμενα που θα ακολουθήσουν.

— Λίγο πολύ στον ίδιο άξονα κινούνται και οι άλλοι αφηγητές. Φυσικά, όσο πιο νεότεροι είναι, τόσο πιο χτυπητά διαφαίνεται το φτωχοντύσιμο του νοήματος στην ιδιωματική διατύπωση και προφορά. Εκείνο που τους σώζει είναι ο βαθύτατα νισύρικος χαρακτήρας τους, οι αντιλήψεις τους στην αξία «άνθρωπος» και ο σεβασμός τους στη λαϊκή ψυχαγωγία.

Οι παλιοί αφηγητές ήταν περισσότεροι, πιο ικανοί και σίγουρα πιο βολεμένοι με τα εθιμολογικά τους πανηγύρια και τις παραδοσιακές διασκεδάσεις τους.

Αυτό το αγιασμένο χόμα που τους έτρεφε, ο προσωπικός τους χαρακτήρας που τους ύψωνε όχι σε μέτριες πράξεις, οι εκδηλώσεις του ψυχισμού τους στεφάνωναν την ψυχαγωγία τους. Ήταν τρία στοιχεία αλληλοσυμπληρούμενα και αλληλοεξαρτώμενα μιας ιδιαίτερης πανηγυρικής πραγματικότητας, που δυστυχώς δεν υπάρχει πια. Γι' αυτό και τα χωράφια κάρπιζαν, τα γεωργικά προϊόντα συναγωνίζονταν τα κτηνοτροφικά και οι «πάγκοι ήταν γεμάτοι μαξούλια». Οι λογής-λογής ασχολίες των ανθρώπων άρχιζαν και τελείωναν με γλέντι, πάντα μέσα στον εθιμικό κύκλο της νισύρικης ζωής.

— Οι αφηγητές που θα παρελάσουν εδώ, είτε μιλούν για την προσωπική τους ψυχαγωγία, είτε αναφέρονται στα ανέκδοτα των συμπατριωτών τους, ίσως ήταν οι τελευταίοι που απόμειναν. Οι έξι κιόλας από τους επτά έχουν πεθάνει. Ευτυχώς διαθέτουν κάποια εγκυρότητα στην απόδοση του

συμπερασματικού, περιγραφικού και κριτικού λόγου. Είναι αυτοί που πρόφτασαν και αγάπησαν το νησί τους, στη φυσική κατάσταση της ιδιομορφίας του, στην ψυχική ευεξία των κατοίκων του, το πόνεσαν, το τραγούδησαν και το σεργιάνισαν. Από δω και πέρα ο συλλογέας - ερευνητής του λαογραφικού υλικού δε θα 'χει περιθώρια επιλογής.

— Μα είναι καιρός ν' αφήσουμε την Καλλιόπη του Βιολλή να μιλήσει πρώτη για τον εαυτό της. Και θ' απαντήσουν ακόμη έξι παλιοί Νισύριοι στο ερώτημα που τέθηκε «προλογικά», για τις πολλές μικροχαρές τους, τις αυθόρμητες διασκεδάσεις τους, που σημάδεψαν την προσωπική τους χαρά και προκοπή.

Α'. ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΨΥΧΑΓΩΓΙΑΣ

1. Η Καλλιόπη του Βιολλή (1895 - 1985)

— Διασκεδάζα ν-οι αθρόωποι. Ειν-ναί. Εκείνοι που 'το φρόνιμοι εζ-ζούσα(ν) μ-πγιο καλά. Είχε μ-πολλούς παλ-λαβούς²! Τώρα μ-μελαγχολία, ψυχοπάθεια. Φορτωμένη είμαι. Κι εγώ. (Δ)ε ν-εμπρολαβαίν-νω (ν)α βάλω τα πόδια μου πάνω στο κρεβάτι και πιάν-νει με εκείνο ν-το κακό και... ξημερών-νομαι!... (N)α τρέχει ο νους μου 'δω, (ν)α τρέχ' εκεί, (ν)α πολεμώ (ν)α το μ-πιάσω, (ν)α πολεμώ... Θεέ μου, βοήθησέ με! Λείψε με από του πονηρού ύπνου της αμαρτίας.

— Χρειάζ-ζονται τ' αστεία. Ανακουφίζ-ζεται η ψυχή. Καλό ν-εί(ναι). Εμείς τότε εκάμαμε μ-πολλά αστεία, χωρατά. Πολλά! Πολλά! Ενεσαίναμε³. Ενεσαίναμε. Ούτε τηλεόραση, ούτε τίποτα. Είντ' 'ναι; Είναι ν-τίποτα; Τότες ήτο ν-ο εαντός μας η τηλεόραση, το ράδιο... 'Ητο ν-ο εαντός μας! (Δ)ε ν-ηξέρω γράμματα (ν)α σου παραστήσω, πώς ήτο ν-ο εαντός μας. Κατάλαβες; Ο ένας με το ν-άλλο. Μες στο σπίτι. Στη γειτονιά μ-μας. Η γειτονιά μας ήτο χ-χαρά και διασκέδαση. Πιο πολ-λύ ν-όμως μες στο σπίτι. Μοναχοί μας. (N)α 'ρτει ο πατέρας μου κουρασμένος. (N)α πφέσομε (ν)α κοιμηθούμε; 'Ελα, (ν)α πιάσομε, (ν)α χορέφομε. Ο καλορίζ-ζικος ο αδερφός μου. Ω γιε μου, κουρασμένη είμαι. (N)α ζέψει⁴ το γ-καλαματιανό, τη σούστα (ν)α σύρει (ν)α χορέφομε. Πού τώρα τέτοια πράματα; Η λ-λύρα του γερο-Νικόλα⁵. Κατάλαβες; Κι ήτο ν-όλλ-ω ν-η ψυχή μας όμορφη. Ωραία!

2. Παλ-λαβούς, τους: ο παλαβός, ή, ό. Λεγόταν και παλ-λαρός ή ακόμα πιο παλιά απαλλαρός=ευήθης, ανόητος, (παλαλός, - απολωλός ή παλοός - παλαιός) ανισόρροπος, τρελός. Βλ. «Χαρακτήρες και Πειράγματα στη Νίσυρο», σελ. 21 «Οι αβαθεί» και υποσημειώσεις 26, 31, 35, 44, 58: «απαλλαρός είσαι κακόμοιρε» ή το μ-παλ-λαβό γ-κάμνεις», δηλαδή παριστάνεις τον αφελή.

3. Ενεσαίναμε, ρ. νεσαίνω = ανασαίνω, αναπνέω, ευχαριστιέμαι, χαίρομαι. Ερέσανα που σε είδα, ήπια νερό και ερέσανα. Ευχαριστήθηκα.

4. Ζέψει, να: ρ. ζέφω = αρχίζω, ζεύω (ζεύγω - ζεύγνυμι): έζεψε γ-και τραούδα, έζεψε γ-κι έκλαιε, άρχισε να κλαίει.

5. Η λύρα του γερο-Νικόλα: Τίτλος θεατρικού έργου που παιζόταν

— 'Ημou(ν) στα βόδια. Πάνω στο ν-αγράμιτθα⁶. Ούλ-λη ν-τη ν-ημέρα. (Ν)α μαεύγω αγραμίτθια. Ούλ-λη ν-τη ν-ημέρα, σου λέω ! 'Αμμα (δ)ε ν-είχαμε, ούτε αμμά 'χαμε... (Ν)α τραουδώ, (ν)α τραουδώ... (Ν)α θεριζ-ζει η μάνα μου κι ο πατέρας μου στη Ράχη, πολ-λύ μακριά. — Και, ω παιδιάκι μ-μου, (δ)ε ν-εκουράσταις ; (Ν)α τραουδάς ούλ-λη ν-τη ν-ημέρα ; Κι ας 'φήκομε ν-το τραγούδι. Γελούσι ; (Ν)α βλέπεις γέλια, κακό... (Δ)ε μ-μου 'λεε μ-πγιο η μάνα μου· ω κόρη μου, κλείωσε πια το στοματσάκι σ-σου, (ν)α φάεις. (Ν)α γελώ, ω ω ω ! Το γέλιο ; Το γέλιο ν-είν' δ-δυναμωτικό. Τώρα ; Τώρα είμαστε βονοί... 'Ηθελε ν-να ζέψω (ν)α τραουδώ, (ν)α νεσαίνω.

— Φτώχεια... Εντόν-νον μου. Είχα ένα φ-φουστάνκι. 'Ερ-ραφέ μ-μου το η Ατθούσα⁷ μου. Κι εκρέμ-με το από κάτω από τ' αράφι. Που θα 'ρτω από τα βόδια, η χαρά μου, (ν)α ντυθώ. (Ν)α πάρω τη φ-φιλενάδα μ-μου, (ν)α πάμε στο λιμάνι, (ν)α κάτσομε. (Δ)ε ν-είχε λ-λιμάνι. (Δ)ε ν-είχε γίνει απόμα. Είχε μ-πέτρες εκεί, (ν)α κάτσομε. Και 'γαπούσα (ν) μ-μας κιόλα. Και περνούσα(ν) γ-και καμαρών-ναμε. Αλλιώςτικος ο έρωτας. 'Οχι... πα, πα, πα... Ωραίος, ωραίος παιδάκι μ-μου. Αγνός. Τίποτι (δ)ε ν-έβαλλε ν-ο νους μας. Κατάλαβες ; Κι η χαρά μου πγιο που μου 'ραψε ν-η Ατθούσα μου ν-ένα φ-φουστάνι που μου το 'φερε ν-η νονν-νά μου η Μαργιά του Χαζ-ζή⁸, του Αποστόλη η μάνα με 'χε δαφτισμένη. Κι είχα και το άλλο μ-που πάαιν-να στο χωράφι, στη ν-άλλη -γκαρφίτσα. Δ'νο φουστάνια. (Δ)ε ν-ενέσαινα ; (δ)ε ν' εκαμάρωνα ; (δ)ε ν-ετραούδου(ν) ; (δ)ε ν-εχαίρουμου(ν) ; Τώρα ; Α, τώρα ! Είντα 'νει ν-τώρα ; Χίλια φουστάνια. 'Άλλο ν-το πρωί, άλλο ν-το βράδυ !

συχνά στη Νίσυρο από ντόπιους ερασιτέχνες ηθοποιούς. 'Υστερα από το μόχθο της καθημερινής εργασίας και μετά το δείπνο ο πατέρας έπαιζε τη λύρα του και τα παιδιά του χόρευαν και τραγουδούσαν. Φτωχή αλλά χαρούμενη οικογένεια.

6. Α γ ρ ά μ ι τ θ α, τον: Ο αγράμιτθας και αβράμιτθας. Δέντρο αυτοφυές της οικογένειας των τερεβινθοειδών, πολύ διαδεδομένο στη Νίσυρο. Τα παλιά χρόνια οι Νισύριοι μάζευαν με επιμέλεια τους καρπούς, τα αγραμίτθια, τα άλεθαν και έβραζαν νόστιμο λάδι, τα έτρωγαν φρέσκα ή καβουρδισμένα. Τα αγραμίτθια τα έβραζαν κι έκαναν το λεγόμενο «αγραμιθόζουμο», που ήταν συνηθισμένο νόστιμο νισύρικο πρωινό ρόφημα. Κατάλληλο και για τις λεχόνες.

7. Α τ θ ο ύ σ α μου, η: Ανθούσα Βιολλή (1885 - 1942) κόρη του Γιώργη Βιολλή (1848 - 1957) και της Μαρίας του Τσουπάνη. Ήταν μεγαλύτερη αδελφή της Καλλιόπης (1895 - 1985), της Άννας και του Μιχάλη. Η Ατθούσα, —την έλεγαν και Ατθουλ-λί— παντρεύτηκε το έτος 1903 τον οργανοπαίκτη Παναγιώτη Ι. Γιαννάκη και απέκτησαν 4 γιους και 4 κόρες. Ήταν φτωχιά, όμορφη και λεπτή κόρη, η Ατθούσα, που έραβε και τα φουστάνια της Καλλιόπης, για τα οποία μιλά στην αφήγησή της με πολλή χαρά.

8. Μ α ρ γ ι ά του Χαζ-ζή, η: Μαρία Χατζή, χήρα του Παπασημίνη, παντρεύτηκε το Νικήτα Μαστρογιάννη (1851 - 1939), έκαναν τρεις κόρες και πέντε γιους, ένας απ' αυτούς είναι και ο Αποστόλης (1902) που τον αναφέρει η Καλλιόπη και λέγει «του Αποστόλη η μάνα με 'χε δαφτισμένη». Βλ. παρακάτω υποσημ. 14,β.

‘Άλλο ν-το παπούτσι. Χαίρονται πάνω τω(ν) γη;⁹ Εχάθη ν-η χαρά, εχάθη! Το αστείο επέτασε. Πού ’ν-το αστείο;! Και κουρασμένοι που’ το ν-οι αθρόοι και... χολιασμένοι ακόμη (δ)εν-τους έλειπε. Αστεία, όλ-λο ν-αστεία. Τώρα, πού ’ν-τα! Επαίξ-ξαμε. Αμμέ; Κάθε βράδυ ν-επαίξ-ξαμε. Μεγάλες κόρες! Εχορεύγαμε. Μέσα στο πλάι. Της Διασινούς ο πατέρας, του Παπαδέλια ο πετθερός, ο Μιχάλης του Σακλαρή, ο πατέρας μου, γέρος άθροπος, τη ν-νύχτα! Αμμέ πώς εφέγγαμε; (Ν)α πιάν-νον ν-το χ-χορό. (Ν)α πιάν-νον ν-να μουρών-νει¹⁰ ο ένας το ν-άλλο, το ν-τυφλό. Ούλ-λη ν-τη ν-νύχτα ν-επαίξ-ξαμε γ-και χορεύγαμε. Πρωί - πρωί στη δ-δουλειά. Λιγωμένοι αθρόοι...

Και στο Λακχί εγλεντούσαμε. (Ν)α κατεβού ν-οι Νικιάτες. Καλόβες, καλόβες... (Ν)α πάμε στα πλάγια. (Ν)α παίξ-ζει η λ-λόρα του Σκορπιού. Και (ν)α τραουδά η Καλή του Μαούλη. Αστεία, τραούδια της Άνας του Πατούρη, που ’γάπα το γ-Κώτσο ν-τον Καραβάκη.

Έρχονται ν-από το Γυμνάσιο, από τη σ-Σάμο, από τη σ-Σύμη, από τη ρ-Ρόδο, ο Νικήτας του Δυσσέα¹¹, ο Πασκάλης του Χριστοφόρου, ο Καραγιαννης, ο Παρτένης του Κόκχινου, ο Μανόλης του Σακλαρή, ο Γιώργης του Παρτένη, ο Μιχάλης του Τσατσαρώνια, αυτοιδή οι τέσσερις σπουδάξ-ξασι γιατροί. Κι έρχονται στο Λακχί (ν)α γλεντήσουνσι. Εδουλένγα γ-κιόλας. (Ν)α δώκομε φ-φωτιά στα φουραάνια για να φέγγομε, (ν)α χορεύομε ν-ούλ-λη ν-τη ν-νύχτα. (Ν)α μη μ-μ’ αφήνου ν-ήσυχη. Ο Αντριώτης ο Μιχάλης,

9. Γ η, ή: διαζευκτικός, καλύτερα διαχωριστικός σύνδεσμος. Χαίρονται πάνω τω(ν) γη; Εννοεί, άν οι κόρες χαίρονται τα πολλά φορέματα που σήμερα βάζουν ή δε χαίρονται. Θα ’ρτης, γη; = θά ’ρθεις ή δε θά ’ρθεις;

10. Μουρών-νει, να: ρ. Μουρών-νο και μουρών-νομα: καλύπτω, σκεπάζω τη μούρη μου, το πρόσωπό μου. Εμουρώθημε και (δ)ε μ-μας εγνωρίσα(ν).

11. Νικήτας του Δυσσέα, ο: Νικήτας Σακελλαρίδης του Οδυσσέα, 1898 - 1981.

— Πασκάλης του Χριστοφόρου, ο: Πασχάλης Χριστοφόρου του Χριστοφόρου ή Χρίστου, 1899 - 1982.

— Καραγιαννης, ο: Μιλτιάδης Καραγιαννης του Νικολάου, 1889 - 1978.

— Παρτένης του Κόκχινου, ο: Παρθένης Κόκκινος, 1907 - 194; Γιατρός παθολόγος.

— Μανόλης του Σακλαρή, ο: Εμμανουήλ Σακλαρίδης του Δημητρίου, 1894 - 1974. Γιατρός παθολόγος. Βλ. υποσημ. 203.

— Γιώργης του Παρτένη, ο: Γεώργιος Παρθενιάδης του Εμμανουήλ, 1900 - 1988. Γιατρός μικροβιολόγος.

— Μιχάλης του Τσατσαρώνια, ο: Μιχαήλ Τσατσαρώνης του Βασιλείου,

ή Δέσποινα του Μηνά, Νικιάτες ένα σ-σωρό. (Ν)α σαρτέρομε¹², (ν)α κοντρο-
στέρομε¹³, (ν)α τραουδούμε. Εκεία εκάμνα ν-ούλ-λοι τις διακοπές τω(ν).
Στο Λακχί. Ο κόσμος ζούσε στα χωράφια. Στ' Άργος και στο Λακχί.
Δούλευγε γ-και γλέντα. Είχαμε και παλ-λαβούς και τους πειράζ-ζαμε. Κα-
ένας (δ)ε ν-εθύμωνα.

Περνούσαμε ν-ωραία. Τώρα ; ! ! !

Επήρα ν-τα βοννά φωτιά και κάφα ν-τα φτερά μου
και (δ)ε μ-πορ(ώ) (ν)α πετάσω πγιο ωσά ν-τα πρωτινά μου.

2. Ο γερο-Γιαννίδης¹⁴ (1870 - 1963)

— Εδώ στη ν-Νίσυρο επερνούσαμε ζ-ζωή ν-ωραία! Οι αθρόοποι εγλεν-
τούσα(ν) μ-με το τίποτα. Μια ζωή γλέντι. Αμ-μά 'θελε ν-α πάω στο καζα-

1900 - 1981. Γιατρός παθολόγος. Βλ. υποσημ. 20.

Όλα σχεδόν τα νισυρόπουλα, μαθητές ή φοιτητές, που έρχονταν για θερινές δια-
κοπές στη Νίσυρο ή για να περάσουν τις γιορτές των Χριστουγέννων και του Πάσχα
βοηθούσαν τους γονείς τους στις γεωργικές εργασίες. Έσμιγαν τότε οι φίλοι και οι συμ-
μαθητές στα χωράφια του Άργους και του Λακκίου, ξάμεναν στα σπηλάδια και στις κα-
λύβες, διανυκτέρευαν, τραγουδούσαν κι έπαιζαν τα νισύρικα παραδοσιακά τους παιγνί-
δια. Βλ. και υποσημ. 28, 29, 82, 309 και σελ. 12 στο βιβλίο μου «Χαρακτήρες και Πει-
ράγματα στη Νίσυρο», Αθήνα, 1987.

12. Σ α ρ τ έ ρ ο μ ε , ν α : ρ. σαρτά, σαρτέρω, σουθέρω (= πηδῶ, από το ιταλικό
«salto»), πηδάμε.

13. Κ ο ν τ ρ ο σ τ έ ρ ο μ ε , ν α : ρ. κοντροστέρω και κοντροστάρω=εναντιώνομαι,
συναγωνίζομαι. Εδώ οι νέοι συναγωνίζονταν στο πήδημα, στο τρέξιμο, στο τραγούδι,
στο χορό και σε αστειολογήματα.

14. Γ έ ρ ο Γ ι α ν ν ί δ η ς , ο : Ιωάννης Γιαννίδης (1870 - 1963), γιος του Δημήτρη
Διακο-Δημήτρη (1840) και της Καλλιόπης Βεζυρόγλου. Ο γερο-Γιαννίδης από μικρό
παιδί έδειχνε ν' ανήκει σ' εκείνους τους νοητικούς τύπους που θέλουν να εποπτεύουν
και να συλλαμβάνουν τα γεγονότα της ζωής στην ευρύτερη συνάρτησή της. Δέκα χρό-
νων περίπου ταξίδεψε στην Κων/πολη και πήγε κοντά στο γαμπρό του πατέρα του Μεζά
που είχε καφενείο. Αυτός τον έβαλε βοηθό σε ένα εμπορικό μεγάλο με υφάσματα, όπου
έμαθε τη δουλειά και αναδείχθηκε σε επικεφαλής άξιο υπάλληλο μέσα σε 5 - 6 χρόνια.
Εκεί κάποιος Ραΐσης έμπορος από το Σουλουνά τον είδε, αναγνώρισε τις ικανότητές
του και τον πήρε μαζί του στη Ρουμανία προϊστάμενο στο δικό του κατάστημα. Στο
Σουλουνά έμεινε κοντά 10 χρόνια και κατόπιν επέστρεψε στη Νίσυρο κι έκανε το γάμο
του με την πρωτοκόρη του Παπα-Νικόλα, της Ανθούσας παπα-Γιαλούρη, την Ειρήνη
Μουλλού (1875 - 1935) και εγκαταστάθηκε εκεί. Ο Γιάννης Γιαννίδης αγαπούσε την
εργασία και ήταν τύπος πρακτικός που άντεχε στους κόπους, με χαρακτήρα αισιόδοξο
και αποφασιστικό. Συνολικά ο Γιάννης και η Ειρήνη έκαναν δέκα παιδιά, από τα οποία
έζησαν τα έξι, ένα κορίτσι, η Ανθούλα (1900 - 1983), και πέντε αγόρια, ο Δημήτρης (1901 -
1984), ο Νίκος (1904), ο Κώστας (1907), ο Αρμόδιος (1911) και ο Σταύρος (1914). Το

ναργιό μ-μουν, έπρεπε (ν)α πιω. Το 'θελα. Είχα εκεί το χοιρινό μ-μουν, τα σόκα μου, τα απαλά, το κρασί μ-μουν και τη γ-κουκχουζ-ζίνα μου.

— Ένα απογευματάκι επήα και είχα γούστο, είχα κχέφι. 'Ηθελα (ν)α πιω. 'Ηπια, ήπια, αλλά ήθελα και παρέα. Πιάν-νω και βγάλ-λω τον καζαναργιού τη μ-πόρτα, τη ν-ακουμπώ απόξω, και στέκομαι όξω στη ν-εξωμερ-γιά, όποιος περάσει, (ν)α βρω αφορμή (ν)α το φ-έρω πάνω. Θωρώ ένα φ-φορ-

ρεύμα της εποχής σπρώχνει το Γιάννη Γιαννίδη το 1907 να φύγει στην Αμερική. Μετά δύο χρόνια περίπου ξαναγυρίζει στη Νίσυρο, όπως είχε υποσχεθεί στη γυναίκα του. Εργάζεται στα χωράφια, δημιουργεί ένα μικρομάγαζο δίπλα στο σπίτι του και αναλαμβάνει ταμίας στη Δημογεροντία. Έφυγαν οι Τούρκοι και ήρθαν στα Δωδεκάνησα οι Ιταλοί. Τα παιδιά μεγάλωναν. Οι συνθήκες ζωής γίνονται δύσκολες. Ο Γιάννης Γιαννίδης έχει την ακοίμητη φροντίδα της διατροφής και την ευθύνη της αποκατάστασης των παιδιών, χωρίς να χάνει το νόημα που δίνει η καθημερινή χαρά της ζωής με εμφανή την κοινωνικότητα που διέκρινε όλους τους νοικοκύρηδες της Νισύρου: «...είχα, γούστο, κχέφι. 'Ηθελα (ν)α πιω! 'Ηπια, ήπια αλλά ήθελα και παρέα...» — Η ζωή αυτή κράτησε μέχρι το 1918, ώσπου έφυγε στον Πειραιά. Πήρε μαζί του τον πρωτογιό, το Δημήτρη. Νοίκιασαν στην αρχή το «ξενοδοχείο των Ρόδων», ύστερα μεγάλωσε κάπως η επιχείρηση, και έπιασαν στην οδό Φίλωνος το ξενοδοχείο «Μητρόπολις». Το 1922 ήρθαν όλα τα παιδιά με τη μητέρα τους στον Πειραιά. Η επιχείρηση συνέχιζε να μεγαλώνει και μεταφέρεται στο ξενοδοχείο «Γαλλία» στην παραλία κοντά στον Αγ. Νικόλαο. Όταν γκρεμίζεται με τους βομβαρδισμούς στην Κατοχή, μεταφέρεται υπό την ίδια ονομασία στην οδό Φίλωνος. Τα παραπάνω χαρακτηριστικά, καθώς και ο δυναμισμός του πατέρα κληρονομήθηκαν στα παιδιά. Αυτά με τη σειρά τους, κάτω φυσικά από νέες συνθήκες, ξαπλώθηκαν στον Πειραιά και ξεχύθηκαν τολμηρά και πρωτοπόρα σε ποικίλες δραστηριότητες, ιδίως επιχειρησιακές, κι έγιναν επιστήμονες και βιομήχανοι, χωρίς να χάσουν το κέφι τους για τη ζωή και την αγάπη τους για τον άνθρωπο.

Πολλές τέτοιες οικογένειες, όπως του γερο - Γιαννίδη, υπήρχαν στη Νίσυρο με σαφή αντίληψη της πραγματικότητας και με επίμονη προβολή σχεδίων για έναν αισιόδοξο προσανατολισμό των παιδιών στο μέλλον. Ενδεικτικά αναφέρω τις παρακάτω πολυμελείς οικογένειες :

α) Γιώαννου Λογοθέτη (1835 - 1910) και της Μαριγώς (1849), με πέντε κόρες και δυο γιους, εκτός από εκείνα τα παιδιά που πέθαναν στη γέννα ή σε βρεφική ηλικία.

β) Νικήτα Μαστρογιάννη (1851 - 1939) και της Μαργιάς του Χατζή, με πέντε γιους και τρεις κόρες. Η ζωή του Νικήτα, που έκαμνε ταυτοχρόνως έξι επαγγέλματα, υπήρξε διαρκής εργασία και διασκέδαση. Ανάμεσα στα «Πειράγματα και την Ψυχαγωγία» οικοδομούσε την πολυπραγμοσύνη του.

γ) Εμμανουήλ Παρθενιάδη (1858 - 1942) και της Μαργιάς του Παπαγιάννη (1859): έκαναν πέντε γιους και πέντε κόρες.

δ) Αντωνίου Δημ. Στρίκη (1860 - 192;) και της Σοφιάς του Καμπανή: έκαναν τρεις γιους και πέντε κόρες.

ε) Οδυσσέα Ι. Χακελλαρίδη (1865 - 1942), που πήρε δυο γυναίκες, την Παπανικήταινα και τη Χαριτωμένη Φασουλαρίδη, με οχτώ γιους και δυο κόρες.

στ) Μιχαήλ Μαυρουδή (1867 - 1962) και της Άννας του Μηλά (1869 - 193;), με επτά γιους και τρεις κόρες.

τωμένο με ξύλα του φούρνου. Ε, ε ; ποιος είσαι ; Ποθαίν-νει το γομάρι¹⁵, ο Γιώργης του Παπακέντρη¹⁶.

— Βρε Γιώργη, έλα μέσα, (ν)α με σώσεις. 'Ηβγε ν-η πόρτα του καζαναργιού και (δ)ε μ-πορώ (ν)α τη β-βάλω, (ν)α τη ν-εστυλ-λώσω στη θ-θέση ν-της. Ψόματα λέω, για να κάμω παρέα. 'Ερχεται ο Γιώργης, βοηθά, βάλλομέ ν-τη !! Κάτσε τώρα μια στιγμή. Πάρε ένα μ-μεζέ, να κρασί, να κρασί, εμεθύσαμε γ-κι δυο... Ε, τώρα; 'Εχω το γαλόνη γ-γεμάτο για το σπίτι. Αύριο 'νι του Αγίου Δημητρίου και η Ερήνη περιμένει το κρασί. Εγώ 'μον μ-πολ-λύ μεθυσμένος. — Γιώργη, (δ)ε ν-το βάλλεις μες στο δεσάχχι σ-σου ; (Ν)α το βάλω, Γιάννη. Κλειών-νω το καζαναργιό, σηκών-νει ο Γιώργης και το γομάρι, χα, χα χα, ερκοόμεστε κάτω στο Πλάι. Πετά κάτω το γομάρι, λέω του.—Βγάλε όξω το γαλόνη. 'Ηρτα(ν) γ-κι άλλοι κοντά, είδα(ν) μ-μας, εμαέτησα(ν) μ-πολλοί, επίν-ναμε. Πάει ο Γιώργης μπαίν-νει μες στο σπίτι, πιάν-νει τη λ-λύρα. 'Επαιζ-ζε γ-καλή λ-λύρα, παιχνιδιάτορας καλός. Φέρνει η Άννα τον Βασίλη, η γεναίκα του Γιώργη, μερικά κατασρόλια εκεία, μεζέδες, μπόλικους μεζέδες οι γειτόνισσες εκουαλούσα(ν), βίρα κρασί, οι κοπέλλες εμαέτησα(ν), χορός, γλέντι εγέμισε ν-το Πλάι μ-μέσα. 'Ηρτα(ν) ν-από κάτω από το Πησαούλ-λι και πήρα(ν) μ-με σπίτι μ-μου !!! Ακόμα το τ-θυμούμαι και καμαρόν-νω. (Δ)ε ν-εθυμούμαι ποιος με πήρε γ-κάτω και κοιμήθηκα...

— Στο σημείο αυτό ο γερο-Γιαννίδης αναστέναξε και είπε : « Όμορφα χρόνια παιδί μου, όμορφα ». Η θεία μου, η Ερήνη¹⁷ του έψησε μιαν αλισφακιά, γιατί ήταν, λέει, κρυωμένος μέσα στο κατακαλόκαιρο. Είχε ξεπεράσει τα ογδονταπέντε του χρόνια, αλλά στεκόταν καλά. 'Ηταν φορτωμένος ένα καλάθι γεμάτο σύκα. Τον παρακάλεσα να μου πει κι άλλα, αν θυμάται, αλλά λίγο πιο αργά, γιατί δεν πρόφταινα να γράφω. Και με πολύ αυθορμητισμό ξανάρχισε :

15. Ποθαίν-νει το γομάρι, ρ. ποθαίν-νω = αποθέτω κάτι κάτω, αφήνω χάμω το γομάρι (γόμος = φορτίο) για να ξεκουραστώ. Οι Νισύριοι, άνδρες και γυναίκες, σήκωναν στους ώμους ή στο κεφάλι τους φορτία από ξύλα ή κλαδιά για το τζάκι ή για να ανάβουν τους φούρνους. Συνηθισμένη εικόνα στους στενούς αγροτικούς δρόμους. Η λέξη «γομάρι» λέγεται και μεταφορικά, δηλαδή μου είσαι φορτίο ασήκωτο, είσαι γομάρι.

16. Γιώργης του Παπακέντρη, ο : Γεώργιος Παπακέντρης (1870 - 1933) πολύ αστέιος, γλεντζές, νοικοκύρης, γεωργός, έπαιζε λύρα, τραγουδούσε, πείραζε. Βλ. εργασ. «Χαρακτήρες και Πειράγματα στη Νίσυρο», σελ. 76 και υποσημ. 310. Επίσης βλ. παρακάτω υποσημ. 48, 82, 183.

17. Η θεία μου η Ερήνη : Ειρήνη Ι. Καφετζιδάκη (1887 - 1965) αδελφή της μητέρας μου Μαρίας Ι. Κουμέντου (1891 - 1973), το γένος Νικήτα Καμπανή.

— Μόνο ν-ο θάνατος κι η αρρώστια τους επείραζ-ζε. (Δ)ε ν-τους επείραζ-ζε ν-η στέρηση. (Δ)ε ν-είχε ν-άθρωπο χολοσκασμένο. Γενάικες, άντρες ήτο ν-ευκαριστημένοι. Εδουλεύγα(ν) στα χωράφια, εσκάβα(ν), εμάζενα(ν) ν-τα μαξούλια, ετραουδούσα(ν), ελωνεύγα(ν) ν-ετραουδούσα(ν). (Δ)ε ν-είχα(ν) σκέψη. Τα χωράφια τους εξούσα(ν). (Δ)ε ν-υπήρκα(ν) μαγαζιά. Τελευταία ήρα(ν) ν-τα σπύρτα και τ' αγοράζασι ν-από του Νικόλα του Καζάνιανη.

— Εκείνα πιο τα χοιροσφάγια, ν-ήτο σωστό πανηγύρι ! Και τόσα και τόσα . . .

— Το γλέντι του Γάμου έμεινε ν-ιστορικό για το γ-κάθε Νισύριο. Μια βδομάδα κρατούσε ν-ο Γάμος, μια βδομάδα. Τηνομούμαι που ανάβγασι στις τέσσερις γωνίες του σπιτιού από ένα λ-λύγχο. Τι φωτοχυσία, Θεέ μου ! Τώρα με τα ηλεκτρικά (δ)ε ν-εβλέπου(ν) ! (Δ)ε φ-φέγγου(ν) !

— Πάντως το ξαφνικό γλέντι εξεκινούσε αφ' τα καζαναργιά¹⁸ και τη ν-ευλογημένη κουκχουζ-ζίνα. Αυτά είναι. Τώρα ; . . .

18. Κ α ζ α ν α ρ γ ι ά, τα : Βλ. Γαβριήλ Μ. Σακελλαρίδη, «Τα καζαναριά» ΝΙΣΥ-ΡΙΑΚΑ, τόμος 6ος, Αθήνα 1978, σελ. 166, όπου γράφει : « . . . Και ήταν κάποτε τα καζαναριά στη Νίσυρο κέντρα αξιοποίησης αμπελουργικών και γεωργικών προϊόντων. Κέντρα που αποτελούσαν μια αξιόλογη βιοτεχνία παραγωγής οινοπνευματωδών παρασκευασμάτων, κέντρα συγκέντρωσης και ψυχαγωγίας των «νοικοκύρηδών» μας, που εκεί έβρισκαν την αληθινή ξεκούραση και την ευχάριστη συναναστροφή με τη βοήθεια της «κουκουζίνας», όπως λεγόταν το βασικό προϊόν της απόσταξης των στεμφύλων, δηλ. των απομεινარიών των σταφυλιών μετά από το «πάτημα», που στα Νικειά τα έλεγαν «κούκουζα». Με τη βοήθεια λοιπόν της κουκουζίνας, οι νοικοκύρηδες μας συζήτούσαν κι έλυναν πολλές φορές πολλά από τα προβλήματα που τους απασχολούσαν . . .

Τα καζαναριά ήταν κατά κανόνα κτισμένα κοντά στο Χωριό, ο χώρος δε που κρατούσαν με τον όγκο τους λεγόταν «καζανότοπος». Από τα τέλη του Αυγούστου μέχρι τα τέλη του Σεπτεμβρίου πολλές φορές, τα καζαναριά δούλευαν συνέχεια, τα φουγάρα τους κάπνιζαν συνεχώς και όλη η περιφέρεια είχε τη χαρακτηριστική μυρσυδιά που άφηναν τα κατάλοιπα του καζανιού, τα «κούκουζα» . . .

Σε κάθε καζαναριό υπήρχε απαραίτητα η κουμπάνια μερικών τροφίμων, για κάθε περίπτωση, τακτική ή έκτακτη, που θα μαζεύονταν εκεί μερικοί νοικοκυροί «να τα πιούνε και να τα πούνε». Απαραίτητο ένα μικρό πιθαράκι με χοιρινό καβουρδισμένο, το «σύγκλινο», όπως το λέγαμε στα Νικειά. Επίσης και ένα άλλο πιθαράκι με τυρί της τυργιάς ή της τυριάς, σμαρίδες παστές του ήλιου ή του αλατιού, ξερά σύκα και σταφίδες και ό,τι άλλο μπορούσε να διαθέσει η κάθε καλή νοικοκυρά για το καζάνι της. Δεν έλειπε βέβαια και σε μερικές περιστάσεις και το γουρουνόπουλο, το «γουρλί» ή «βρουλί», το κατσικάκι ή «ριφάκι», τα φρέσκα ψάρια και ό,τι άλλο μπορούσε να εξοικονομηθεί ανάλογα με τα πρόσωπα και το σκοπό της συγκέντρωσής τους στο καζαναριό.

— Επίσης βλ. Ν ι κ ή τ α Ο δ. Σ α κ ε λ λ α ρ ί δ η, «Η Διακονία μου», Αθήνα 1981, σελ. 61: «Εκεί ήταν ο ληνός (το πατητήρι) και η κρεφτή. Ο μούστος πήγαινε στην κρεφτή στα αγγειά, τα δε στράφυλλα σε κιούπια, από τα οποία, ύστερα από ολιγοήμερη ζύμωση, θα γινότανε η περίφημη κουκουζίνα. Στο μέσο και στο πιο ψηλό μέρος στο κτήμα, ήταν κτισμένο το κ α ζ α ν α ρ ι ό. Εκεί καζανευότανε η κουκουζίνα. Στο μέσο του

3. Ο Τσατσαρώνιας ο Γιατρός¹⁹

Η ΧΑΡΑ ΤΟΥ ΝΟΙΚΟΚΥΡΗ

Ένας πατέρας, ίσως ο γερο-Καλετές, (1840;) έστειλε στην ξενιτιά το μοναχογιό του, στην Οδησσό, να δουλέψει, να στείλει χρήματα για να παντρευτούν οι δυο αδελφές του. Η κτηματική περιουσία της μάνας δόθηκε προίκα στην πρωτοκόρη. Η περιουσία του πατέρα στη δευτεροκόρη. Στο γιο άφησαν λίγα παρακατιανά χωράφια και μια μεγάλη πλαγιά χέρσα στις Κακολαγκάδες. Το παιδί δούλεψε σκληρά στην ξενιτιά για να φανεί συνεπής στις οικογενειακές του υποχρεώσεις. Φίλους δεν έκαμε. Ποτέ του δεν πήγε να διασκεδάσει. Ο νους του ήταν στο νησί. Σκεφτόταν τους φίλους του και τις όμορφες κόρες, τα γλέντια, τα χωρατά, τα φαγητά, τα τραγούδια και τη χαρούμενη αγροτική ζωή. Στην ξενιτιά κατάλαβε πόσο ζεστή ήταν η ανάσα των συμπατριωτών του. Πέρασαν τα χρόνια, πέθαναν οι γονείς. Γύρω στα σαράντα του γύρισε στη Νίσυρο το παλικάρι. Πήρε γυναίκα του μιαν όμορφη κόρη που είχε λίγα χωραφάκια και ήθελε να γίνει νοικοκύρης. Η κόρη λεγόταν Καλλιόπη, ίσως ήταν αδελφή της Ελένης του Χαστά²⁰. Την ιστορία αυτή, κάποτε μικρό παιδί πήρε τ' αυτί μου, την έλε-

καζαναριού βρίσκεται μια δεξαμενή, η μπερβερίτσα, που διαπερνιέται από ένα μπρούντζινο σωλήνα, το λουλά. Στη μια πλευρά της μπερβερίτσας υπάρχει μια μεγάλη παρασιτιά, όπου τοποθετείται ένα μεγάλο μπρούντζινο καζάνι με σκέπασμα θολωτό, που καταλήγει και μπαίνει στο ένα άκρο του λουλά. Με το άναμμα της φωτιάς το οινόπνευμα γίνεται ατμοί και επικάθονται στο σκέπασμα του καζανιού. Οι ατμοί αυτοί μπαίνουν στο λουλά, που με την επίδραση του κρύου νερού, γιατί η μπερβερίτσα είναι πάντα γεμάτη νερό, υγροποιούνται και τρέχουν από το άλλο μέρος του λουλά. Το απόσταγμα αυτό είναι η περίφημη κουκουζίνα...

Ο Ν. Παπάτσος (1874 - 1938) ήταν ευχάριστος, χιουμορίστας ανεκδοτολόγος, γι' αυτό και περιζήτητος στις συντροφιάς. Πολλές φορές τον απολάμβανα στη «Σωτηρα» μας, που πήγαινε να βοηθήσει τον πατέρα μου στο καζάνεμα της κουκουζίνας».

19. Ο Τσατσαρώνιας ο Γιατρός: Μιχαήλ Β. Τσατσαρώνης (1900 - 1981). Βλ. υποσημ. 11. Επίσης βλ. εργασία μου «Νεκρολογίες», Μιχαήλ Β. Τσατσαρώνης, ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ, Τόμος 8ος, Αθήνα 1982, σελ. 512 - 514 (... Η αγάπη του για το νησί του εκφραζόταν στις ατέλειωτες συζητήσεις που άνοιγε γύρω από τα περασμένα της ζωής των Νισύριων. Ήξερε να κλώθει το μύθο κάθε περιστατικού με ιδιαίτερη παραστατικότητα που την χρωμάτιζε το γνήσιο τοπικό ιδίωμα, οι παροιμιώδεις φράσεις και τα γνωμικά. Κινητή βιβλιοθήκη που συμπύκνωνε την πείρα, την επιστήμη και την παράδοση...).

20. Της Ελένης του Χαστά: Ελένη Χαστά. Οι κόρες της οικογένειας Χαστά, οι Χαστάινες, φημίζονταν για την ομορφιά τους. Ο ποιητής Ιωάννης Λογοθέτης (1835 - 1910) στο ποίημά του την αναφέρει Χατσά. Βλ. «Η άλλαξοπιστήσασα Ελένη Χατσά», στο «Ημερολόγιον του έτους 1923» υπό Γ. Παπαδοπούλου, 1922, τύποις Ν. Ι. Νικολαΐδου.

γε, εκεί πάνω στο Λαπαρδά, η γερο-Καραβάκαινα. Παρακάλεσα το γιατρό Μιχάλη Τσατσαρώνη, αν την ήξερε, να μου τη διηγηθεί. Ο γιατρός υποσχέθηκε πως θα μου την έγραφε με την ησυχία του. Ήθελε, λέει, να μάθω πώς καμάρωναν και διασκέδαζαν οι παλιοί Νίσυριοι μέσα στα χωράφια τους.

Και πρόσθεσε: . . . Η ψυχαγωγία ήτο δ-δεμένη με τις γεωργικές δουλειές, όπως το (θέρος). Α μπα θαρείς πως ούλ-λοι οι γεωργοί γλεντούσασι ; Υπήρχα(ν) γ-και πολλοί τσιφούτηδες, σπαγκοραμμένοι. Ο χαρακτήρας του ανθρώπου κανόνιζ-ζε τη διασκέδαση. . .

Έτσι, μου έστειλε ο γιατρός μια επιστολή από τη Νίσυρο, γραμμένη στο τοπικό ιδίωμα, στις 16.8.1978, με τίτλο «Η χαρά του νοικοκύρη». Την παραθέτω :

— Το παιδί καλής οικογένειας εμπόρεσε γ-κι έκαμε ν-ούλ-λα του τα καθήκοντα για τους δικούς του.

Άμμα (δ)ε ν-είχε δουλειά εσκέφτετο ν-τους δικούς του και το μικρό μ-μας νησάκι. Γιατί πάντα ο νους του ευρίσκετο γ-κοντά του. Η αλήθεια 'νι πως ποτθές του (δ)ε ν-το ξέχασε. Εγύρισε στο νησί, ήβρε μια κακοτράχαλη πλαγιά, όπως ήτο ν-οι πλαγιές της Κακολαγκάδας κι έβαλε ν-εμπρός (ν)α τη ν-εγλει²¹, ολομόναχος. Μοναχός του την έγλυσε, μοναχός του την εβαστάδιασε²², κι είν' ντα βαστάδια διπλοτοίχια, σα γ-καστροτειχιές, αφηλές για να κάμει φαριδιές τάβλες²³. Εφύτρε στο κάτω μέρος αμπέλι και σ-κιές και στα ψηλώματα αμυγδαλιές κι ελιές. Έν-νοιξε βιστέρνα, έκαμε μ-μάντρα, έχτισε σπηλάδι, καζαναριό και κρεφτή. Έκαμε μ-μια σωστή και μεγάλη αποστροφή²⁴. Δίπλα στο καζαναριό εφύτρε μοριοιάτικο λουλ-λουδι, δεντρολίβανο κι αλισμαριό.

Έκαμε ν-ένα χ-χωράφι μοναχικό. Έρτε ν-ο καιρός του θ ε ρ ι σ μ ο ύ ! Κάλεσε στην α ρ γ α τ ι ά του, τους συγγενείς του, τους φίλους του, κι ούλ-

21. Γ λ ε ι ρ, γλειώ, γλειώ, γλείφω και γλύνω = γλύω, λαξέω, σκαλίζω, σκάπτο βαθιά, ανανεώνω το χώμα. Έκαμα το χωράφι μου «γλύσμα» και φύτεψα αμπέλι. «Έγλυσα το χωράφι μου για να κάμω πολλά μαξούλια», παραγωγή γεωργικών προϊόντων.

22. Ε β α σ τ ά δ ι α σ ε ρ, βασταδιάζω, κτίζω βαστάδια, τοίχοι από ξηρολιθιές που βαστάζουν το χώμα των χωραφιών.

23. Τ ά β λ ε ς, οι : και η τάβλα = το επίπεδο μέρος του επικλινούς εδάφους που καλλιεργείται και υποβαστάζεται από τα «βαστάδια». Τα καλά χωράφια είχαν φαριδιές, πλατιές τάβλες.

24. Α π ο σ τ ρ ο φ ή, η : Από το ρ. αποστρέφω. Εξοχικό σπίτι που καταφεύγουν οι γεωργοί για να αποφύγουν τη βροχή. Οι αποστροφές είχαν εξελιχθεί σε πλήρη γεωργικά συγκροτήματα, για να εξυπηρετούν τους αγρότες που διανυκτέρευαν, «ξώμεναν», σ' αυτές τις περισσότερες ημέρες του χρόνου, ιδίως κατά την εποχή του οργώματος και του θέρους.

λους τους γνωστούς του. Εγέμισε ν-το χωράφι ν-του γυναίκες και άντρες. Μάνα μου χαρά που βασίλευγε μέσα στο νοικοκυργιό ν-του ! Κι αμμά 'ρχι-σα(ν)-να θερίζουσι ν-οι γυναίκες κι οι άντρες (ν)α δέν-νουσι ν-τα δεμάτια και (ν)α τα κοιναλούσι στη θ-θεμωνιά, στο ν-αλωνότοπο, Αυτός έστρωσε μαζ-ζί μ-με τη γεναίκα ν-του ολοκάθαρες φαντές μπατανιές²⁵ κι ετοίμασε το τραπέζι της αργατιάς του. Απ' ούλ-λα τα καλά είχε μ-πάνω στο τραπέζ-ζι ν-του. Χαραπάδες²⁶ με κρασί, χαραπούλια²⁷ με κονκχουζίνα. Τουρσιά, ξερή μυστοκοφτή²⁸, φτενόπετσα σύκα, αλμυρά, ελιές, σφογκάτα από λουκάνικα του μιλ-λερού²⁹, μαέρεμα³⁰ και γιαπράκια³¹, κριθίνο ψωμί και κουλ-λούρες κριθίνες από διμνίτη³² φιλοκοσκινισμένο. Άμμα ποθερίσασι γ-και σταμ-μα-τήσασι ν-τα δραπάνια ν' ακούονται, μαεύτησα(ν) γ-γύρω από το τραπέζ-ζι ν-του άντρες και γυναίκες. Κι αμμά 'δασι το τραπέζ-ζι ν-του εσαστήσασι, εχάσα(ν) ν-τα. Εκάτσασι ν-άλλοι σταυροπόδι, άλλοι ανακούγκουνα³³ κι αρχίσασι ν-να τρώουσι. Ο νοικοκύρης δώσ' του και κοιναλούσε με τις αγκλού-πες³⁴ κρασί και με τα αγκλούπια κονκχουζίνα. Ετρώασι γ-και πίν-νασι, ετραουδούσασι, ελέασι χ-χωρατά, γέλια, εχορεύασι ν-οι μισοί κι άλλοι μισοί ετραουδούσασι. Σωστό πανηγύρι. Ούλ-λοι τους ήτο ν-ενθουσιασμένοι.

Ο νοικοκύρης εχαμογελούσε, εκαμάρωνε.

Για μια στιγμή εσταματήσασι ν-να χορεύου(ν) γ-και να τρώουσι. Εστα-

25. Φαντές μπατανιές, οι: κεντητές ή υφασμένες στον αργαλειό κουβέρτες. Μπατανία, η: Από το ιταλ. batania = κουβέρτα για στρώσιμο.

26. Χαραπάδες, οι: ο χαραπάς = είδος κολοκυθιάς, που όταν ξεραθεί κόβεται καταλλήλως και χρησιμεύει για ειδικό δοχείο τοποθέτησης του κρασιού.

27. Χαραπούλ-λια, τα: Χαραπούλ-λι, το. Μικρότερο είδος ξεροκολοκυθιάς, με μικρό στόμιο κατάλληλο για να βάζουν μέσα την «κονκχουζίνα», την πρώτη απόσταξη, το πρωτόρακο, τσίπουρο. Βλ. υποσημ. 18: Τα κάζαναριά.

28. Μυστοκοφτή, η. Συνηθισμένο είδος γλυκίσματος από τον πολτό βραστών σύκων και αλευριού, με χαρακτηριστική συκομυρωδιά.

29. Μιλ-λερού, του. Το μιλ-λερό = πήλινο δοχείο που περιέχει μιλ-λα (λίπος χοίρου). Εδώ το μιλ-λερό αντί χοιρινού κρέατος (μπουκχουνιές, από ψαχνό ή λαρδί —τρυφερό δέρμα— χοίρου), περιέχει λουκάνικα χοιρινά.

30. Μαέρεμα, το: Χυλώδες ή πηχτό φαγητό από ειδικό λαθούρι(φάβα)· βασική τροφή της νισύρικης οικογένειας και ιδίως των ζωμάχων που εργάζονται στους αγρούς.

31. Γιαπράκια, τα: Ντολμάδες από αμπελόφυλλα, συνηθισμένο φαγητό για τις «αργατιές».

32. Διμνίτης, ο: Διμηνίτης, ο. Το διμήνι. Κριθάρι που ωριμάζει, και σε δυο μήνες, σπέρνεται όψιμα και το αλεύρι του γίνεται νόστιμο ψωμί.

33. Ανακούγκουνα, και ανεκούγκουνα, επίρρ. τροπικό, ανακούγκουδα, σταυροπόδι, οκλαδόν.

34. Αγκλούπες, οι: Αντιστοιχεί με τη λέξη χαραπάδες, βλ. υποσημ. 26, και τα Αγκλούπια με τη λέξη χαραπούλ-λια, βλ. υποσημ. 27.

μ-ματήσασι ν-να χωρατεύου(ν). Ήτο σα ν-να τάχα(ν) χ-χαμένα. Έπειτα, άξαφνα σηκώθησα(ν) ν-ούλ-λοι κι αρχίσασι ν-να λεβίζ-ζου³⁵ γ-και να πηνού-σι ν-τις τάβλες. Τις εκατέβησα(ν) ν-ούλ-λες και πήασι στη ν-τάβλα με τ' αμπέλι. Ήμπασι μ-μέσα και κόψασι κλήματα χλωρά με ολοπράσινα φύλλα. Εμπλέξασι στεφάνια και το(ν) ν-εστεφανώσασι. Εκόντεψε ν-να λυτθίσει³⁶ από τη χ-χαρά ν-του. Ετσά εγλεντούσα ν-οι αθρώποι στη ν-Νίσυρο.

Με αγάπη

Νίσυρος 16.8.78

Μιχαήλ Τσατσαρώνης

4. Η Ερήνη του Καραβάκη³⁷ (1905 - 1983)

— Ώσπου κι είχα το καφενείο μ-μου στη ν-Ηλικιωμένη εγελούσα(ν) ν-ακόμη τα παιδιά, δηλαδή τα παλ-λικαρόπουλ-λα. Έρχοντο ν-ελέα(ν) ν-τραούδια πολλά, επαίζασι χαρτιά, επειράζ-ζα(ν) μ-με και μένα, ελέασι ν-α-στεία, βέβαια, πολλά αστεία.

Τώρα και είκοσι χρόνια που το παράτησα το καφενείο ούλ-λοι εβουάθη-σα(ν). Το χ-χειμώνα άμμα (δ)ε ν-τους έδιωχνα, (δ)ε ν-εφεύγασι. Πολλοί εκοι-μούντο γ-κιάλα με αν-νοιχτό ν-το στόμα. Χαμός ! Μεγάλος χαμός. Στο κα-φενείο εποσπεριζ-ζαμε. Ελέαμε μ-μια ν-ιστορία, (δ)ε ν-εθυμούμαι πια. Εκά-θοντο μ-πολλοί. Λέει ο Χαρίτος : (Ν)α σας πω και γω μια. Λέω τον 'γω, ε ; πε τη ! Κι αρκινά κι έλέε μ-μας τη ν-ίδια ν-ιστορία ! Μωρέ, (δ)ε ν-τη ν-είπαμε ν-τωραδά ; Τωραδά τη ν-ελέαμε μ-πού 'σου, έλειπες ; Λέει, εκοι-μούμου(ν). Αφού 'το ν-ανοιχτά τα μάτια σου, πώς εκοιμούσου(ν) ; Γέλια, κακό, φωνές, πού (ν)α σου τα λέω.

— Πρι ν-από πολλά χρόνια όμως, δηλαδή πρι ν' από το '40, τα παιδιά ήτο γ-καλά. Ήτο γ-καλή εποχή. Τώρα ο κόσμος σ'εί ν-άσκημος. Ήτο

35. Λεβίζ-ζου, να : ρ. λεβίζ-ζω = τρέχω, να τρέχουν.

36. Λυτθίσει, να ρ. λυτθίζω = λιποθυμώ.

37. Ερήνη του Καραβάκη, η : Ειρήνη Καραβάκη (1905 - 1983), την φώναζαν Καραβέλλα. Κόρη του Αποστόλη Καραβάκη (1878 - 1948, βλ. και εργασία μου «Χαρακτήρες και Πειράγματα στη Νίσυρο», σελ. 27) και της Μαρίας του Διακοντώνη. Στη 10/τία του '50 την εγκατέλειψε ο άνδρας της (Γιάννης Χ' Δαυίδ, παρατσούκλι Νάυλον) και αναγκάστηκε να αναλάβει η ίδια το καφενείο. Ήταν από τα τρία ιδιότυπα καφενεία της πλατείας «Ηλικιωμένη». Βλ. παρακάτω κεφ. «Ψυχαγωγικά στιγμιότυπα» και στο βιβλίο μου «Χαρακτήρες και πειράγματα στη Νίσυρο», Αθήνα 1987, υποσημ. 72, 74, 187, 234 και κεφ. «Η Καραβέλλα» και «Η Ειρήνη Α. Καραβάκη μιλά για το καφενείο της». Η Ειρήνη θύμωνε και γελούσε εύκολα. Έβαζε τις φωνές χωρίς να υπάρχει σοβαρή αιτία και δεν απαντούσε, όταν έπρεπε να απαντήσει. Σε άφηνε «μουάφι» χωρίς απάντηση. Έπαιζε μαντολίνο και τραγουδούσε με πειστικότητα «απαλαιά» νισύρικα τραγούδια.

ν-τότες ήμερος ο κόσμος, διασκέδαζ-ζε, τα παιδιά εγελούσασι. Τώρα (ν)α τους πεις, καλημέρα, (θ)α σου που(ν) («ν-τη γ-κασή σ-σου και τημ-μαύρη»).

— Τα παλιά χρόνια ούλ-λοι τους εδιασκεδάζ-ζασι στη ν-Νίσυρο. (Ν)α δεις Γάμο, (ν)α σαστίσεις ! Ετρώασι, επααίν-να στη μ-Παναγιά, (ν)ά ρτου(ν) να κάμουσι ν-το «Σήμα». Εχτικιάσαμε (ν)α τους ερμηνεύομε. Λέομέ ν-τους, μωρέ (ν)α το κάμει ένας Γάμος, (θ)α το σνηθίσου(ν) μ-πάλι (ν)α το κάμνουσι.

— Εχτός από τους Γάμους ήθελε ν-να πάσι (ν)α φέρουσι ένα μιλ-λερό, (ν)α το βάλου(ν) μες στη μ-μέση, (ν)α τρω(ν) μ-πουκκουνιές, (ν)α μεθυστού(ν), να χορεύου(ν) πγιο ούλ-λη ν-τη ν-νύχτα και τη ν-άλλη ν-ημέρα ν-το πρωί. Εγυροούσα(ν) ν-το χωριό, ετραουδούσα(ν) γ-και χορεύα(ν).

— Κι οι γεναίκες εγλεντούσασι. Επααίν-να(ν) ν-οι άντρες στα σπίτια, εμαύγα(ν) ν-τες, εφέρα(ν) ν-τες μέσα στο σκολείο³⁸ γ-και χορεύασι. Εδουλεύασι γ-κιόλας. Επααίν-να(ν) στα χωράφια. Ελ-λίες μονάχα γεναίκες (δ)ε ν-επααίν-να(ν) στα χωράφια. Τα χωράφια ν-ήτο χωργιό. Ο κόσμος ούλ-λος ήτο στα χωράφια. Ελ-λίοι μονάχα εμένασι στα σπίτια. (Ν)α'ρτου(ν) μπιο το βράδυ (ν)α τρέχου(ν) στα καφενειά ή στα ποσπέργια. Κι ετραουδούσα(ν) γ-κιόλα. Πιο πολλά ήτο ν-τα τραούδια τω(ν) ν-αθρώπω(ν) παρά τα κελαδήματα τω(ν) μ-πουλιώ(ν). Τη ν-ημέρα ν-ήτο βοναμάρα το χωργιό. Μόνο ν-οι άρρωστοι, οι πολ-λύ γέροι και τα μωρά παιδιά εμένασι στη μ-πόλη. Ούλ-λοι εδουλεύασι, ν-ήτο ν-τροπή (ν)α κάτσεις. Οι κόρες εδουλεύα(ν) μ-πιο πολ-λύ για να τις που(ν) μ-προκομ-μένες.

Η τεμπέλ-λα κόρη στη ν-Νίσυρο (δ)ε ν-εύρισκε γαμπρό. (Δ)ε ν-τη ν-ε-θέλα(ν) ν-τα πετθερικά.

— Εδώ τώρα η νέα κούδα³⁹ (δ)ε δ-δουλεύου(ν). Ανάεμα⁴⁰ (δ)ε ν-η-ξέρου(ν), (ν)α βάφου(ν) μ-μόνο ν-τα νύχια τω(ν) και τίποτα παραπάνω.

38. Σ κ ο λ ε ί ο, το : Πριν να κτιστεί (1909) το καινούργιο Σχολείο στους πρόποδες του λόφου «Κρείος», τα μαθήματα γίνονταν στο «μπρος σκολείο», στη σημερινή θέση που βρίσκεται το Ζωσιμοπούλειο Θέατρο με τη μεγάλη αυλή, που χρησιμεύει ως χοροστάσιο. Από το 1931 εξακολουθούν να γίνονται οι χοροί και οι διασκεδάσεις των Γάμων και στους ίδιους χώρους παρατίθεται «η τράπεζα της Παναγιάς», γιατί εδώ βρίσκονται οι σύγχρονες μαγειρικές εγκαταστάσεις. Και μετά την ανέγερση του νέου διδακτηρίου και μέχρι το 1938 οι μαθητές του Νηπιαγωγείου και των μικρών τάξεων φοιτούσαν στο «μπρος Σκολείο», σε αντιδιαστολή με το καινούριο οίκημα, το πίσω «Σκολείο». Τα μαθητικά καρδιοκτύπια στο «μπρος Σκολείο» παραχώρησαν τη θέση τους σ' ερωτικούς καημούς, γιορτές και πανηγύρια.

39. Κ ο ύ δ α, η : Νεολαία, οι νέοι άνθρωποι, η νέα γενιά.

40. Α ν ά ε μ α, το : Ειδικός σάκκος με αναρτήρες (με δύο τιράντες). Το ανάεμα ήταν απαραίτητο για κάθε γυναίκα που πήγαινε στα χωράφια, ενώ οι άντρες είχαν τον τουρβά ή το δεσάκχι (δισάκχι).

— Τότες ήμαστο χαρούμενες, ευκαριστημένες. Τώρα μη (δ)ε μ-μιλάς, μη (δ)ε γ-γελάς. Αφού τώρα η κοινωνία (θ)α σε παρεξηγήσει. Κάθεσαι βουή, κι όπου το βγάλει η άκρη. Μελαγχολία και απογοήτωση !

5. Ο Κωνσταντής Χαζ-ζηνικόλας⁴¹ (1909 - 1984)

— Άκου (ν)α δεις μια ν-αλήθεια που τη βλέπομε σ-σήμερο και μας τη ν-είπε μ-πρι μ-πολλά χρόνια ο μάστορής μου ο γερο-Αντωνιάδης⁴². Δουλεύγαμε μαζ-ζί ν-του στο παπουτσιδικο, εγώ δεύτερος κάρφας, ο Γιάννης ο Καρπάθιος κι ο Χρυσόστομος πρώτος. Ήρτα(ν) γ-κάτι μαθητές που σπουδάζ-ζα(ν) στη Ρόδο και ήμπα(ν) μ-μέσα (ν)α βάλου(ν) σκιόλ-λες. —Ε, παιδιά, είναι χαμπάρια από τη Ρόδο ; Λέου(ν) —Μάστορη (ν)α δεις είναι μ-πον κάμνουσι ν-οι Ιταλοί στη Ρόδο ! Κάτι μεγάλους δρόμους, δεκαπέντε μέτρα φάρδος. Ο Αντωνιάδης κάμνει : — Ε ; Έτριβε γ-και το ν-ταμπάκχο και το ν-έβαλλε στα ρουθούνια του, λέει : —Βρε, παιδιά μου, —εκούνια γ-και το κεφάλι ν-του —κάμνου(ν) οι Ιταλοί μεγάλους δρόμους δεκαπέντε μέτρα φάρδος ! Ε, καλά, καλά. Αύριο μ-μεθαύριο οι αθρώποι (δ)ε θ-θα μπορού(ν) να περάσου(ν). (Θ)α τους φαίνονται στενοί. . . Βρε για όνομα του Θεού,ετσά πολλοί θα γενο(ν)ύ(ν) ν-οι αθρώποι και (δ)ε θα μπορού(ν) (ν)α περάσου(ν); Θα χοντρύνου(ν) μαθές ; Είπαμε ν-εμείς οι κάρφες, που (δ)ε ν-ημπορούσαμε (ν)α το γ-καταλάβομε. —Ε, παιδιά μου, κάμνου(ν) ν-τους δρόμους φαρδιούς, αλλά από τη στεναχώργια τους οι αθρώποι θα τους φαίνονται στενοί. Ούλ-λοι τους θα 'ναι σκεφτικοί. Πρώτα οι αθρώποι, προ πάντω(ν) στα μικρά τα μέρη που 'το ν-ταδρομάκια στενά εγεμιζ-ζασι φωνές και τραούδια μέρα νύχτα. Στενά στενά ήτο ν-ταδρομάκια, αλλά ο εθ-θουσιασμός από καντούνι σε καντούνι. . . Η

41. Κωνσταντής Χαζ-ζηνικόλας, ο : Κωνσταντίνος Χατζηνικολάου του Γεωργίου (1909 - 1984) και της Άννας Παριανού. Λαϊκός οργανοπαίκτης, βιολιτζής, τσαγκάρης, από τους δηκτικούς χωρατατζήδες και έντονος διαλογιστής της θυμόσοφης νισύρικης σκέψης και παραστατικός της νισύρικης ντοπιολαλιάς και εκφραστικής. Βλ. εργασία μου «Χαρακτήρες και Πειράγματα στη Νίσυρο», Αθήνα, 1987, υποσημ. 45, 104, 105, 258, 259; 260. Επίσης βλ. παρακάτω, 1. Ο Φίλιππος και ο Κουβής, 2. Ο Φίλιππος και ο Ντίγκλης, 3. Οι παραξενιές του Φίλιππου και 4. Κάτω από την τσαρδάκι της «Ηλικιωμένης».

42. Γερο-Αντωνιάδης, ο : Αντώνιος Καρπαθάκης (1869 - 1940 ;). Διατηρούσε τσαγκαράδικο απέναντι ακριβώς στο καφενείο του Παρμπούτση (1869 - 1947) και είχε κάρφες, παραγιούς (μαθητευόμενους - κάλφες) τους τρεις αρκατάσηδες και πειρακτήρια, τον Ορσάρη Χρυσόστομο (1904 - 1986, βλ. υποσημ. 111 και 190 και παρακάτω κεφ. «Ο Χρυσόστομος του Ορσάρη και Προεκλογική περίοδος»),τον Καρπάθιο Α. Γιάννη (1908 - 1989. Βλ. παρακ. κεφ. «Ο Γιάννης του Φίλιππου») και τον Κωνσταντή Γ. Χατζηνικόλα (1909 - 1984). Βλ. παρακ. «Τα παπόρια του Μιλτιάδη» και «Του χιουρού το στομάχι».

διασκέδαση τω-ν αθρόπω ν-έγινε ν-ανεμόχολο⁴³ και η πολυτέλεια έφερε ν-τις σκέψεις. Τα παιδιά εφύα(ν) σκεφτικά, ίσως και να γελάσασι. Όμως ;

— Πρώτα στη ν-Νίσυρο εγλεντούσα(ν) ν-οι αθρόποι. Όχι πια με τις γιορτές και τα πανηγύρια, αλλά με το τίποτα. Μια ζωή τραούδι και διασκέδαση. Εγώ, ότα ν-έπιασα-το βιολ-λάκι μ-μον, μικρό μ-παιδί, εκεί είδα τη ζωή τον κόσμο. Τη ν-ομορφιά ! Ομορφιά, α, α ! ομορφιά σου λέω, ομορφιά. Ερθουσιασμένοι γυναίκες άντρες, (δ)ε ν-υπήρκε ν-άθρωπος χολιασμένος, πώς το λέου(ν). Άνω ελιές κι ένα γ-κομ-μάτι γ-κρίθινο ψωμί. Αφού (δ)ε ν-υπήρκα(ν) μαγαζιά. Επειδή ήτο δ-δύσκολα τα σπίρτα, ακριβά, θειάφι αφ' το ηφαίστειο ν-είχα(ν) γ-και δίχνασι⁴⁴ ν-ένα γ-καρβουνάκι ν-αναμμένο, στη στάχτη φυλαμένο, οι νοικοκυρές, (ν)α κάτσει ετσή το καρβουνάκι, (ν)α δίξει πάνω θειάφι, (ν)α βάλει πάνω σπάρτο, (ν)α φουρήξει, άπει⁴⁵ η φωτιά. Εμαγειρεύα(ν) γ-και τα σπίτια το χ-χειμώνα ν-ήτο ζεστά. Τα φουρνέλ-λα⁴⁶ (δ)ε ν-εσβήρα(ν). Οι φούρνοι κάθε Σάββατο μ-πρωί έκαια(ν), μυρωδιές του ψωμιού όμορφες. (Ν)α 'λέθου(ν) ν-οι κόρες και (ν)α τραουδού(ν).

— Αλλά οι ξαφνικές διασκεδάσεις ήτο ν-τα Χοιροσφάγια⁴⁷ : Πω, πω, πω, τα χοιροσφάγια ! Το γ-καιρό που πήαμε στο σπίτι, (ν)α δώκομε

43. Ανεμόχολο, το : Κάτι που το πήρε ξαφνικά ο άνεμος και χάθηκε. Αυτός έγινε ανεμόχολο = Αυτός εξαφανίστηκε. Έγινε άφαντος.

44. Δίχνασι, ρ. δίχνω = ρίπτω. Εδίχνασι (= έριχναν) μ-πάνω στο μισοσβημένο κάρβουνο θειάφι κι άναβγε ν-η φωτιά.

45. Άπει η φωτιά = να ανάψει η φωτιά.

46. Φουρνέλ-λα, τα : Το φουρνέλ-λο (από το ιταλ. fornello) αποτελεί μέρος της «παραστιάς», πυροστιάς, της εστίας, του τζακιού. Στο φουρνέλ-λο μάζευαν οι νοικοκυρές τα αναμμένα κάρβουνα από την καύση των ξύλων ή άναβαν σβησμένα κάρβουνα για να ζεσταίνουν το φαγητό, να παρασκευάσουν διάφορα ροφήματα από αφέψημα και να κάνουν το «ζεστό» τους, από χειλοστέφανα φυτά, δεντρολίβανο, αλισφακιά, καφέ κ.λπ. Ήταν δηλαδή το φουρνέλλο το πραγματικό «παραγώνι» που δεν έσβηνε σχεδόν ποτέ.

47. Χοιροσφάγια, τα : Έθιμο δεμένο με την οικογενειακή σίτιση σε χοιρινό κρέας που γινόταν κατά το φθινόπωρο, όταν το κάθε σπίτι έσφαζε το χοίρο του. Δηλωτικούς στίχους αυτού του εθίμου μας έδωσε ο Κώστας Μαντουδάκης :

- Στη Νίσυρο φ-φυλάουσι ν-το χ-χοίρο στο κρεμ-μάρι, ποτίζον ν-το, ν-ταΐζον ν-το, μ-με πίτερα κι αλεθρί, με βαλανίδια και ταές (τροφές), λουμπούνια και κριθάρι, ώσπον να έρτ(ει) η εποχή εκεί μες το ν-Νοέβρη.
- Τότε που θά 'ναι το θρεφτό, ν-έτοιμο γ-για μαχαίρι για νά μπει μες το μύλλερό σε μπουκχουνιές και μύλλα, κουμπάνια της φαμίλιας μας χειμώνα καλοκαίρι.

ν-το λ-λο, η πετθερά μου η Άννα του Βασίλη⁴⁸ είχε ν-το ν-νικήτα ν-του χοι-
ρού⁴⁹, το ν-είχε φυλαμένο, (ν)α κόπομε ν-το ν-νικήτα (ν)α το γ-κάομε με
τ' αυγά. Ο πρώτος και καλλίτερος μεζές. Ε, βέβαια. Γαμπρός ήρτε μες στο
σπίτι. Χαρές, τραούδια, απίστευτα πράματα ! Εγώ έφτασα και τους λύχνους.
Ότα ν-είχαμε αρραβώνα. Τέσσερις φωτιές, τέσσερις φλόγες. Φωτοχυσία.
Μεγαλείο.

— Αμμ' εκείνα πιο τα Π ο σ π έ ρ ι α⁵⁰! Το καλοκαίρι μες στις αυλές
και στα στενά σοκκάκια, και το χ-χειμώνα εποσπερίζ-ζασι μέσα στα σπίτια.
Ζέστη τα σπίτια, ανάβα(ν) ν-οι κουτσούρες στη μ-παραστιά, το μαγκάλι στη
μ-μέση, επαίζ-ζα(ν) γ-και το μ-μουζ-ζούρη, βέβαια !

— Κάθε βράδυ σ' όποιο σπίτι κι αν-επέρας, τραούδια έκονες μέσα. Χω-
ρίς να 'ναι μεθυσμένοι. Οι γυναίκες ετραουδούσα(ν). Η γριά, η αόμ-ματη, που
δ(ε) ν-έφεγγε, εκάθετο γ-και τους έλεε ν-ιστορίες, πλάκες, παραμύθια, τραουδού-
σε παλιούς σκοπούς. Η γριά είχε γ-κι ένα κοφίνι δίπλα της κι έπιανε. κι 'ξαι-
νε. Η κόρη (ν)α κάμνει αδράχτι, η άλλη κόρη (ν)α πλέκει κάρσες. Κάρσα
ευρωπαϊακιά (δ)ε ν-υπήρκε στη ν-Νίσουρο. Ούλ-λες ήτο μ-πλεχτές και τα σκα-
πύια τω(ν) γέρω(ν) μ—πλεχτά, κι οι φανέλλες. Με τ' αστεία εδουλεύγασι.

-
- Τ-θυμάστε τι επαίζαμε ν-εκείνη τη ν-ημέρα ;
ήταν «η φούσκα του χοιρού» γεμάτη με αέρα.
 - Όταν πια μεγαλώσαμε μας πέρασε ν-η λόλ-λα,
αλλού το γλέντι ν-ηύραμε τη μ-μέρα τότε κείνη,
μπρούσκο γ-κρασί ν-αφ' τη γκρεφτή, στα κάρβουνα μπριζόλ-λα
κι ύστερα φέρτε τα βιολιά κι ό,τι γίνει ας γίνει...

48. Άννα του Βασίλη, η: (1880-1943). Είναι η γυναίκα του Γεωργίου Παπακέντρη, βλ. υποσημ. 16 και 82, 183.

49. Νικήτα ν-του χοιρού, τον: Ο Νικήτας του χοιρού είναι ένα από τα πα-
χιά έντερα του χοιρού που οι νοικοκυρές το γεμίζουν, όπως τα λουκάνικα, και τρώγεται
σε εξαιρετικές περιπτώσεις οικογενειακού γλεντιού ή χαρούμενου γεγονότος και είναι
νόστιμος μεζές.

50. Π ο σ π έ ρ ι α, τα: Είναι οι εσπερίδες, οι νυχτερινές συγκεντρώσεις, που γί-
νονταν «από την εσπέραν» αποβραδís, οι ευχάριστες βραδινές συναναστροφές στα σπί-
τια ή στη γειτονιά. Οι κρύες και σκοτεινές νύχτες του χειμώνα ζεσταίνονται από τις
φωτιές που άναβαν στην πυροστιά και φωτίζονταν από τους λύχνους που έκαιγαν στις
τέσσερις γωνίες του σπιτιού. Στη μέση ήταν στημένα τα μαγκάλια και η μεγάλη κά-
μαρα ή η σάλα του σπιτιού μσχομούριζε από λογιής λογιής ψησίματα. Χόρευαν, τραγου-
δούσαν, επαίζαν το «μουζούρη», την «κολοκυθιά», έλεγαν ανέκδοτα, αστεία και πει-
ράγματα και γελούσαν «εκ βαθέων». Σ' αυτές τις βεγγέρες προγραμματίζονταν οι αγροτι-
κές εργασίες για την επόμενη ημέρα.

Τα Λιοτρίδια⁵¹: Αμμ' εκείνα τα λιοτρίδια τί σου λέου(ν)! Τον Δημήτρη του Στρίκκη εκεία πάνω στο λ-Λαπαρδά. Τι ομορφιά, τι τραούδια, τι χωρατά, τι αγάπες, τι αγραβόνες. Αγάπες, λέει!!! Τι κόρες όμορφες, τι έρωτες, Φι, ι, ι, ι...

— Έπειτα ήρτα(ν) οι καντάδες και οι σερενάτες. Στη ν-αρχή, ότα ν-ήθελε ν-να μεθύσου(ν) στα καφενεία και τις ταβέρνες, επαίρνα(ν) ν-τα όργανα, εβγάλ-λα(ν) ν-τα παιχνίδια και εγυρνούσα(ν) ν-τους δρόμους μέρα μεσημέρι. Τα παιχνίδια τους επέρασι στα σπίτια τους και μετά εκοιμούντο. Ποντες, μετά το 1936 ήρτα(ν) μ-πολλά μαντολίνα και λ-λίες κιθάρες στη Νίσυρο. Ο Γιώργης ο Τσουλλάτος⁵², ο Φίλιππος του Γιάννη⁵³ εγέμισα(ν) ν-από παιχνίδια τα μαγαζιά τω(ν). Οι κόρες εματθαίνα(ν) μαντολίνο. Τους το δίδασκε ν-ο Κώτσος του Φραζ-ζή⁵⁴, ο Φίλιππος και μετά ο Τσουπανάκης ο

51. Λιοτρίδια, τα: Είναι τα ελαιοτριβεία. Μέχρι το 1938 λειτουργούσαν στο Μανδράκι της Νίσυρου πέντε ελαιοτριβεία. Του Δημήτρη του Στρίκκη στο Λαπαρδά, του Γιώργη Χριστοφόρου, του Γερμανού, στο Λαγκάδι, της Μαρίας του Περικλή στο δρόμο από την «Ηλικιωμένη» προς το Νεκροταφείο, του Νικήτα του Μαστρογιάννη και του Γιώργη του Θεοδωρή στο Λευκαντιό. Μέσα στο φθινόπωρο γίνονταν τα χοιροσφάγια, τα λιομαζέματα κι άρχιζαν οι άνθρωποι να «κουαλού(ν)» τις ελιές στα λιοτρίδια. Αυτές οι κατεξοχήν γεωργικές δραστηριότητες, όπως η σπορά και το θέρος, είχαν κοινωνικό περιεχόμενο. Ο ένας βοηθά τον άλλο κι όλοι δίνουν «ένα χ-χέρν» για να τελειώσουν οι δουλειές. Η βοήθεια ήταν σχεδόν πάντα δανεική. Δεν υπήρχαν στη Νίσυρο αμειβόμενοι εργάτες ή εργάτριες. Γι' αυτό ακριβώς οι γνωριμιές, οι αγάπες και τα συνοικέσια ξεκινούσαν μέσα στα «Λιοτρίδια». Αυτά «τα κοινωνικά ελλείμματα» στέργησαν τους ανθρώπους από τη γνήσια επικοινωνία τους και χάθηκαν τα χαμόγελα. Οι άντρες συνήθιζαν να «κουτσοπίνουν» μέσα στα Λιοτρίδια, έλεγαν τα αστεία τους και κρυφοκοιτούσαν τις προκομμένες κόρες και αξιολογούσαν την αντοχή τους, τη σβελλάδα τους, τη σεμνότητά τους και την αξιοσύνη τους.

52. Γιώργης ο Τσουλ-λάτος, ο: Γεώργιος Ν. Σακελλαρίδης (15.4.1897 - 10.12.1983). Προοδευτικός έμπορος. Φιλοδοξούσε να βρίσκει ο πελάτης ό,τι ήθελε μέσα στο κυριολεκτικά «Παντοπωλείο» του. Βλέπε εργασία μου «Χαρακτήρες και Πειράγματα στη Νίσυρο», Αθήνα 1987, σελ. 47 και υποσ. 158.

53. Φίλιππος του Γιάννη, ο: Φίλιππος Ι. Φιλίππου (1888 - 1969). Βλ. στη συνέχεια κεφάλαια «Ο Φίλιππος και ο Κουβής», «Ο Φίλιππος και ο Ντίγκλης», «Οι παραξενιές του Φίλιππου», «Τα καώματα του Φίλιππου» καθώς και «Χαρ. και Πειρ.» σελ. 12 και 13 «Συμπεριφορά και τύποι» και υποσημ. 16, 310.

54. Κώτσος του Φραζ-ζή, ο: Κων/τίνος Εμ. Φραντζής (188; - 194;). Το 1927 έφερε στη Νίσυρο ένα πιάνο, ένα βιολί κι ένα μαντολίνο. Έμενε κάτω στο Πηαούλι. Μαζί με τη Βελγίδα γυναίκα του, την Ανδριάνα, έπαιζαν βιολί και πιάνο. Ο ίδιος ήταν δεξιοτέχνης του μαντολίνου και δίδασκε δωρεάν τις κόρες και τους νέους. Μετά από λίγα χρόνια κάποιος Καμπανής έφερε και δεύτερο πιάνο στη Νίσυρο κι έμενε μέσα στις Λίμνες στο σπίτι της Σακέλαινας. Για τη μουσική αγωγή των Νισυρίων βλ. βιβλίο μου «Ο Γάμος στη Νίσυρο», Αθήνα 1976, σελ. 60 στο κεφάλαιο 12. «Μουσικά όργανα και οργανοπαίκτες».

Μιχάλης⁵⁵. Βέβαια... Τα ρυμΐδια, τα σπΐτια, γεμάτα μουσική, γεμάτα κόσμο. Ήσταν(ν) μετά τα γραμμόφωνα, ο φωνόγραφος με τα μεγάλα χωνιά και γέμισε ν-η Νίσυρος μουσική. Από τη μ-Πόλη ο Καπίτης⁵⁶, από τη ν-Αμερική πολλοί εφέρασι γραμμόφωνα, τραούδια και μουσική (ν)α δεις, όλος ο μαχαλάς, εγλεντούσε γ-και χόρευε, κάθε βράδυ, σου λέω. Κατάλαβες ;

Ο Κ λ ή δ ο ν α ς : Εσημαΐνα(ν) ν-οι καμπάνες (ν)α πάμε στο Λαγκάδι (ν)α βγάλομε ν-το γ-Κλήδονα. Βέβαια και σ' άλλες γειτονίες. Χαρές, πειράγματα. Οι παλ-λαβοί τους φρόνιμος και οι φρόνιμοι τους παλ-λαβούς. Εΐχε ν-όμορφες κόρες, εΐχε ν-όμως και ρηχές. Γέλια, αστεΐα, ά ν ε σ ι ς. Εκάμνα(ν) ν-το Φ α ν ό. Τη μ-παραμονή τ' 'Αι-Γιαννιού εκαΐετο ν-η Νίσυρος αφ' τις φωτιές. Τώρα ποιο μ-παιδί πάει (ν)α φέρει «ξόλα του φανού» ; Κάνα. Τώρα 'νι απογοήτεψη του κόσμου! τ-Θυμούμαι τα λόγια και τις κουβέντες του Αντωνιάδη, «οι δρόμοι εγΐνασι δεκαπέντε μέτρα φάρδος και φαΐνονται στενοί».

— Σήμ-μερα ούλ-λοι έχου(ν) μ-πονοκέφαλο ! Σήμ-μερα σκέφτεσαι, (ν)α πάρεις, (ν)α δείξεις, (ν)α 'γοράσεις. Οι παλιοί Νισύριοι έλεα(ν), «χωράφι όσο θ-θωρείς και σπΐτι όσο χ-χωρείς», σήμ-μερα κάνας (δ)ε ν-εΐν' ευκαριστημένος με το σπΐτι μ-που ζει, θέλει πιο μεγάλο. Να τα βάσανα, που σου λέω. Τίποτα, τίποτα, ο κόσμος εΐν' μ-παλ-λαβός.

55. Τσουπανάκης ο Μιχάλης, ο : Τσοπανάκης Π. Μιχαήλ (1884 - 1955). Ήπαιξε όλα τα όργανα, γνώριζε θεωρία της Μουσικής, δεξιοτέχνης του σαντουριού, τραγουδούσε με πάθος και απέδιδε τους νισύρικους σκοπούς. Πραγματικός καλλιτέχνης. Βλ. παρακάτω, «οι διασκεδάσεις πολλές». Επίσης «Χαρακτήρες και Πειράγματα στη Νίσυρο», υποσημ. 49. Ο S. Baud - Bony στη σελίδα 156 του βιβλίου του «Chansons du Dodécanèse», Paris 1938, μας διαβεβαιώνει για τη μουσική κατάρτιση του Μιχάλη Τσοπανάκη και για τη μουσική αγωγή των Νισυρίων. Γράφει : «... Από τα τρία χωριά της Νισύρου μάζεψα τραγούδια μόνο από το μεγαλύτερο, το Μαντράκι. Εΐχα την τύχη να γνωρίσω εκεί τ' αδέρφια Τσοπανάκη, Μιχαήλ, Καλή κι Ανθούλα. Ο πατέρας τους ήταν λυράρης. Ο Μιχάλης παΐζει βιολί, σαντούρι και λαούτο και ξέρει από μουσική. Σπάνια βρήκα συνεργάτες τόσο πρόθυμοι κι έξυπνοι: μου τραγούδησαν όσα τραγούδια δεν έχουν όνομα τραγουδιστή. Τους ευχαριστώ θερμά για την καλοσύνη τους...». Βλ. παρακάτω, σημείωση 109.

56. Καπίτης, ο : Νικόλαος Καπίτης (187; - 194;). Κομψός, καλοντυμένος, με ρεπουμπλικό και μπαστούνι, με χρυσό ρολόι και καδένα γύρισε στη Νίσυρο από την Κων/πολη ο Νικόλαος Καπίτης. Μαζί με την κωνσταντινουπολίτικη ευγένεια έφερε κι ένα καλό γραμμόφωνο με πολλούς και εκλεκτούς δίσκους της εποχής. Εγκαταστάθηκε πάνω στο Λαπαρδά κι έμενε με την αδελφή του την Άννα, την Μπρατσέρα. Ανεβοκατέβαινε τις πρωινές ώρες κι έδινε προτροπές για καλύτερη συμπεριφορά. Δεν συμφωνούσε με τα λόγια και τις πράξεις των συμπατριωτών του και επαναλάμβανε στερεότυπα «μάνα μου μωλά, μάνα μου μωλά». Τις απογευματινές και βραδινές ώρες έπαιζε το γραμμόφωνό του και διασκεδάζε τη γειτονιά.

— Υπάρκει προικοσύμφωνο στη μ-Παναγιά που λέει : Η τεταρτοκόρη, 'γω η Σοφία, όσο θα είμαι στη ζ-ζωή (θ)α φυλάω τα βόδια της αδερφής μ-μου, της πρωτοκόρης, της Άννας. Γιάντα, το 'καμνε ν' αυτό ; Για να εξασφαλιστεί. Δουλεντής ! Σου λέει, εμένα η μάνα μ-μου σπίτι (δ)ε μ-μου δει(νει). Αφού (δ)ε ν-έχει άλλο σπίτι, πού (θ)α το βρει (ν)α μ-μου το δώκει ; Χτήματα όχι, τα παίρει ούλ-λα η πρωτοκόρη. Λοιπό, σου λέει, άμ-μα γραφω ότι θα 'μαι ούλ-λη μ-μου τη ζ-ζωή στα βόδια, θα 'χω το κεφάλι μ-μου ήσυχο ! Θα 'χω δουλειά, όσο ν-να ζω, και το φαί μ-μου, το κρεβάθτι μ-μου και τα ρούχα μ-μου. Γιάντα (ν)α μη ν-τραουδώ ;

✱

Οι διασκεδάσεις πολλές :

— Εγώ έπαιζ-ζα βιολ-λί. Ήμαστο γ-κονμπανία, ήμαστο μ-πέντε. Είναι μ-που τραβήξα ως βιολ-λιστής, ένας Θεός το ξέρει ! Οι διασκεδάσεις πολλές. Οι Γάμοι πολλοί. Οι πέντε ήμαστο· ο Τσουπαν-νάκης ο Μιχάλης, ο Γιάννης του Γιώργου, ο Γιαννάκης, εγώ και ο αδερφός μου ο Νικόλας. Εκείνη ν-τη ν-εποχή που 'βγα 'γω στο κλαδί, ετραβήξα το μαρτύριο ν-του κόσμου. Το Μαντράκι ν-είχε γ-καλούς και μεγάλους μουσικούς, εγώ μικρός. Ο Γιώργος, φαινόμενο μουσικού, έφερνε γ-καλούς λαουτθιέρηδες, έπαιζ-ζε και με το Τσουπαν-νάκη. Ο Παναγιώτης ο Γιαννάκης έπαιζ-ζε με το ν-αδερφό ν-του, το μ-Μιχάλη ν-το Ξεν-νίκη. Τέσσερις μεγάλοι μουσικοί στο Μαντράκι. Ούλλοι όμως εδουλεύασι. Ο Ημπορειός και οι σ-Πάλοι (δ)ε ν-είχασι μ-παιχνίδια, όργανα που λέμε. Στα Νικειά παρουσιάστηκε σε λ-λίο ο Στράτος. Αυτό φυσικά αργότερα.

— Εγώ λοιπό και ο αδερφός μου ο Νικόλας, (ν)α τρέχομε στα χωριά, έπαιρα και το γ-Γιάννη το γ-Γιαννάκη, το μαρτύριο ν-του κόσμου. (Ν)μας ξημερώνου(ν) δ-δυο βραδιές συνέχεια και τρεις ακόμη και (ν)α μη μπορείς (ν)α κλείσεις μάτι, απαιτητικοί γλετζέδες, μερακλήδες. Ο Ημπορειός είχε ν-τότες εννιακόσιες ψυχές ! Γάμοι, βαφτίσια, και τα βαφτίσια στο ν-Ημπορειό είναι σα γ-Γάμος, χορός, κακό, ξημερώματα. Γλέντια...

Ο εμποριατικός χαρακτήρας δύσκολα το βάλλει κάτω με το γλέντι. Αντέχα(ν) ν-οι αθρώποι και στο πιτό και στη δ-δουλειά και (δ)ε ν-εχορταίνα(ν) διασκέδαση !

6. Η Χαρέκια του Διακοπαναγιώτη⁵⁷ (1911 - 1988)

— Οι αθρώποι πρώτα ήτο μ-πιο χαρούμενοι. (Δ)ε ν-είχασι σκέψεις μεγάλες. Εδουλέυγα(ν) ν-ούλ-λοι γεωργοί και η σκέψη τως ήτο (ν)α σπείρου(ν),

57. Χαρέκια του Διακοπαναγιώτη, η : Χαριτωμένη Διακοπαναγιώτη - Σταυριανού (1911 - 1988). Βλ. Ν. Ι. Κουμένου «Χαρ. και Πειρ. στη Νίσυρο», Αθήνα

(ν)α θερίσου(ν), (ν)α λωνέφου(ν), (ν)α κάμου(ν) ν-το φωμί, τη γ-κουμπάνια για ούλ-λο ν-το χ-χρονο. Ετρέφα(ν) ν-τους χοίρους, τα θρεφτάρια για να γίνου(ν) μεγάλα σφαχτάρια. Η Νίσυρος είχε γ-καμία εικοσαοργιά μάντρες, αλλά οι νοικοκυρές είχε ν-η κάθε μια και τη δική ν-της κατσίκα. Πρόβατα η Νίσυρος (δ)ε ν-είχε. Αντάρκης λοιπό γ-και από κρέατα και τυριά. Εκείνο το τυρί της τυργιάς, το μυρωδάτο από τη λάσπη ν-του κρασιού, ήτο ν-άλλο πράμα. Είχα(ν) λ-λοιπό τα χοιρινά τως στα μιλ-λερά, στα κιούπι-πια το τυρί, στους μεγάλους γανίτες τα λάδια τως, οι πάγκοι γεμάτοι όσπρια. Τα ψάρια τως οι ίδιοι οι νοικοκυραίοι επααίν-νασι στη ν-τράτα και γεμίζασι ν-ένα βαρέλ-λι λατιστά. Οι κρεφτές ήτο γ-γεμάτες κρασί και νουαλούσασι από τις κρεφτές κρασί. Οι αθρώποι κάθε βράδυ που 'ρχοντο γ-κουρασμένοι από τις δουλειές τως έπρεπε να πιου(ν) ν-το κρασί ν-τως. 'Ηθελε(ν) να πάρου(ν) ν-τη λ-λύρα, με το λαουθιέρη ν-τως, πρώτα ήτο ν-ο ταμπουράς, κατόπι βγήκε το λαούθο. Λύρα και λαούθο. Αντά 'το ν-τα κύρια παιχνίδια, τα όργανα. Και το μεθύσι ν-τως ήτο γλέντι. Ετραουδούσασι παλιούς σκοπούς, όμορφους ανατολίτικους χαβάδες, εμερακλίζονταο ν-ούλ-λοι, ελέασι ν-αστεία. Βρε, παιδάκι μ-μου, είχε γ-και πολλούς παλ-λαβούς η Νίσυρος, αλλά καένas (δ)ε ν-ε-θύμωνε. Παρεξήγηση καμιά. Εκάμνα(ν) γ-και βαριά αστεία. Επειχίζοντο⁵⁸, αλλά εκεία που μαλ-λώνασι, εγαπήξ-ζασι. Αφού 'το ν-ούλ-λοι αγαπημένοι.

— Το μεθύσι ν-τως ήτο ν-τόσο ωραίο και ευκάριστο, γιατί (δ)ε ν-είχασι σκέψεις καθόλου. Τη μ-παλιά εποχή, όπως μου 'λεε ν-η μάμμη μου, μαγαζιά στη ν-Νίσυρο (δ)ε ν-είχε. Κάτι καΐκια έρχοντο και φέρνασι ν-νφάσματα κάτω στη ν-Τάβλα ν-του Γιαλού και τα κάμνασι ν-τράμπα με μαξούλια⁵⁹. Επουλούσασι στα καΐκια τ' αμύγδαλά τως, τη ν-αγλατσίνα, το σουμάκι. Ακόμη

1987, σελ. 44, 78 και του ίδιου «Ο Γάμος στη Νίσυρο», Αθήνα 1976, σελ. 63. Η Χαρέκια έζησε, γι αυτό και γνώριζε, την παραδοσιακή νισύρικη εθιμογραφία και βοήθησε πολλούς συλλογείς λαογραφικής ύλης. Πολύτιμη υπήρξε η συμβολή της στην προφορική παρουσίαση της λαϊκής παράδοσης. Η ίδια έλεγε, και έγραψε, τραγούδια του Γάμου και Μοιρολόγια, που βρίσκονται μέσα στο περίβλημα της έντεχνης προσωπικής έμπνευσης, που έχει πάντα για βάση εκκίνησης και κατάληξης τα παραδοσιακά μέτρα και την οικειότητα της τοπικής διαλέκτου. Οι γραμμές αυτές ας θεωρηθούν «μνημόνιο στη μνημοσύνη της».

58. Ε π ε ι χ ί ζ ο ν τ ο, ρ. πειχίζω και πειχίζομαι: θυμώνω, οργίζομαι, είμαι πειχισμένος, δηλαδή είμαι θυμωμένος, εκνευρισμένος, οργισμένος. Πράγματι οι Νισύριοι θυμώνουν εύκολα και συμφιλιώνονται ευτυχώς εύκολα.

59. Μ α ξ ο ύ λ ι α, τα: Μαξούλι λέγεται η ετήσια συγκομιδή, η παραγωγή γεωργικών και κτηνοτροφικών προϊόντων. Συνήθως, τράμπα, ανταλλαγή, προϊόντων έκαναν οι Νισύριοι με αμύγδαλα, σύκα, σουμάκι (ειδικό φυτό για τη βυρσοδεψία), αγλατσίνα (κολλώδης ουσία, κόμμα, που προέρχεται από τις ασθένειες της αμυγδαλιάς), βαλανίδι (το κύπελλο που συγκρατεί τον καρπό της βελανιδιάς, δρυός) κ.λ.π. προϊόντα.

και σύκα εποπλούσασι. Η Νίσυρος ήτο γ-γεμάτη σύκα. Ρύζι και ζάχαρη (δ)ε ν-υπήρκε (ν)α 'γοράσεις. Το ρύζι ν-ήτο ν-το πνιούρι, το σιτάρι που το κόβγασι γ-και το μεταχειρίζοντο για ρύζι. Πρωινό επίν-νασι αντιρολίβανο και αλισφακιά κι έδιχνα(ν) μ-μέσα μέλι. Το χ-χειμώνα το πιο συνηθισμένο ρόφημα ήτο ν-το αγραμιθός-ζουμο. Τώρα τα φυγεία 'νι γ-γεμάτα και οι αθρώποι πεινούσι. (Δ)ε ν-έχουσι ν-όρεξη, είναι άρρωστοι. Νομίζει καένας πως έπφεσε μ-πάνω μας η τηλιακιά κατάρα, που λέου(ν) στη ν-Τήλο : «Ω, που να είν' πάντα το ντουλάπι σ-σου γεμάτο φαγιά». Δηλαδή να έχεις φαγητά και να μη μ-πορείς να φας, να 'σαι άρρωστος.

— 'Άσε πια τις θρησκευτικές γιορτές, που τις εκάμνασι ν-ούλ-λες χαρές και πανηγύρια⁶⁰. Εκείνα τα Χριστούγεννα, τα πανιέρια, τα κάλαντα, το ρίξιμο ν-του Χριστού στη θάλασσα. Αμμέ οι λουκχουμάδες του 'Αι-Αντρέα πού τις 'φήνεις ; Τα παιδιά πιο είχασι ν-ούλ-λο ν-το χρόνο γιορτές.

— Τω ν-τριών Ιεραρχώ(ν), η Βυθανία⁶¹. Εκείνα πια τα εγκώμια ήτο η μεγάλη χαρά τω(ν) μ-παιδιώ(ν).

— Η Τρίτη της Λαμπρής και προπαντός η Παρασκευή της Λαμπρής ήτο ν-η μεγάλη Πασχαλινή γιορτή που πάαιν-νε ν-η Παναγιά στα χωριά. Η Πρωτομαγιά στη ν-Νίσυρο τι σου λέει ; Τραούδια μικροί και μεγάλοι. Χοροί και γλέντια⁶² ούλ-λη ν-τη ν-ημέρα. Ακόμα κι ο θάνατος στη ν-Νίσυρο όμορφος ήτο.

(Ν)α θάβγου(ν) γ-καλέ τους νέους αθρώπους με βιολ-λιά και μουσικές ;

60. Πανηγύρια, τα : Από τις θρησκευτικές μεγαλογιορτές τρεις μονάχα απέμειναν στη Νίσυρο με τα αντίστοιχα πανηγύρια τους. Η πιο τρανή, που διατηρεί πολλά ακόμη από τα πατροπαράδοτα έθιμα είναι το πανηγύρι της Παναγίας της Σηλιανής. Ολόκληρο το 15/Αύγουστο είναι γεμάτο από κοινωνικές εκδηλώσεις και μικροδιασκεδάσεις. Κορύφωμα της χαράς είναι η ημέρα της Γιορτής, 15 Αυγούστου, που γίνεται και το «Τραπέζι της Παναγίας», που τρώγουν όλοι όσοι βρεθούν επάνω στο νησί εκείνη την ημέρα «δωρεάν». Η δεύτερη θρησκευτική γιορτή είναι στις 23 Αυγούστου, κατά την απόδοση της «Κοιμήσεως της Θεοτόκου», που γίνεται λαμπρό πανηγύρι στο Μοναστήρι της Παναγίας της Κυράς, που βρίσκεται στην περιοχή του χωριού Εμπορείος. Και το τρίτο πανηγύρι γίνεται στα Νικειά, στο Μοναστήρι του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, όταν στις 29 του Σεπτέμβρη γιορτάζεται η «Μετάστασις Ιωάννου του Ευαγγελιστού».

61. Η γιορτή των Τριών Ιεραρχών ήταν κατεξοχήν σχολική γιορτή, που είχε τις δικές της κοινωνικές και θρησκευτικές διαστάσεις. Κορυφαία όμως σχολική ή καλύτερα παιδική γιορτή ήταν η «Βυθανία», που γινόταν δραματοποίηση της Ανάστασης του Λαζάρου και παραλληλίζεται με το «Χελιδόνισμα» της 1ης Μαρτίου και με τη γιορτή της αρχαίας «Ειρεσιώνης». Το έθιμο λέγεται και «Καλαντήρα». Βλ. περισσότερα Ν. Ι. Κουμέντου «Το Σάββατο του Λαζάρου στη Νίσυρο», «Δωδ/κά Χρονικά», Τομ. Α' 1972, Αθήνα 1973.

62. Γλέντια και χοροί : Οι Νισύριοι διακατέχονταν πάντα από κάποιο φόβο

7. Η Αγγέλικα του Μιλτιάδη⁶³ (1916)

Μέρα με τη μέρα παθαίνει καθίζηση ο πλούσιος νισύρικος προφορικός λόγος. Η μόνη γυναίκα που απόμεινε από τους επτά αφηγητές είναι η Αγγέλικα. Αμύνεται και ανεφοδιάζει την παραδοσιακή γλώσσα και τρέχει ακόμα στα θρησκευτικά πανηγύρια. Οι σύντομες και απλές διηγήσεις της μοιά-

για το καθετί νεότερο, γι' αυτό και υπήρχαν πολλά και ποικίλα «Διαβατήρια Έθιμα». (Βλ. Δημ. Σ. Λουκάτου, «Χριστουγεννιάτικα και των Γιορτών», Αθήνα 1984, σελ. 34 και 35). Μεγάλο γλέντι και ολονύχτιος χορός γινόταν κάποτε στη Νίσυρο την «Αρχιχρονιά», που τη γιόρταζαν την 1η Σεπτεμβρίου κάθε έτους. Παραστατική περιγραφή μας δίνει ο αείμνηστος Νικήτας Σακελλαρίδης, που πρωτοδημοσιεύτηκε στα «Νισυριακά Νέα», Σεπ. - Οκτ. 1979:

«... Από την παραμονή ολόκληρο το νησί ήταν στο πόδι. Μαχαίρια ακονίζονταν, σούβλες ετοιμάζονταν για τα γουρουνόπουλα, που θα προσφερόντανε εξιλαστήρια θύματα στο αυριανό πανηγύρι και οι νοικοκυρές ετοιμάζαν συμπληρωματικά μεζεδάκια και λιχουδιές. Πολύ πρωί, από κάθε γειτονιά ξεκινούσε και μια συντροφιά για την εξοχή. Εκεί άρχιζε το γλέντι, που συνεχιζόταν όλη την ημέρα γύρω από την αυτοσχέδια ψησταριά, όπου ψηνότουσαν τα γουρουνόπουλα. Κάθε συντροφιά είχε τον άνθρωπο που θα παρεστέκετο στο ψήσιμο. Αυτή τη στιγμή θυμάμαι τρεις τέτοιους, τον Κουβή, το Μηλά και το Θερεούλη. Ο τελευταίος ήταν πιο ειδικός και γι' αυτό περιζήτητος.

Με φαγοπότι και τραγούδια περνούσε όλη η ημέρα. Το απόγευμα ξεκινούσαν οι συντροφιές για το γυρισμό. Τραγούδια και γέλια ακουγότουσαν από όλους τους δρόμους που φέρνουν στο χωριό. Οι συντροφιές σχημάτιζαν είδος πομπής, που είχε για οδηγό αυτόν που επιστάτησε στο ψήσιμο και κρατούσε τη σούβλα, που στην άκρη της ήταν καρφωμένο το κεφάλι του γουρουνόπουλου. Σιγά - σιγά οι παρέες σμίγανε στον «Ποταμό» και εκεί, με τα υπόλοιπα των μεζέδων, άναβε ένα πάνδημο γλέντι, που κρατούσε μέχρι αργά τη νύχτα.

Θα προσέξατε βέβαια, πως σε όλη τη διήγησή μου χρησιμοποίησα τον παρατατικό. Γιατί όλα αυτά γινότουσαν, δε γίνονται σήμερα. Το 1960 έφθασα καθυστερημένα στη Νίσυρο, 2 Σεπτεμβρίου. Ρώτησα πώς γλέντησαν την αρχιχρονιά. Μου απάντησαν πως μόνο στα Νικειά κάτι έγινε. Σήμερα ούτε στα Νικειά γίνεται κάτι. Και έτσι ένα ακόμη έθιμο έσβησε.

(Στα Νικειά λεγόταν «Καλοχρονιά» και στον Εμπορείο επίσης)).

63. Αγγέλικα του Μιλτιάδη, η : (1916) Αγγέλικα Κοντοβερού, κόρη της Μαρίας του Παύλου και του Γιάννη Καπίτη. Παντρεύτηκε τον Κοντοβερό Μιλτιάδη (1910). Ο Μιλτιάδης, ο ψαράς, έχει πολλά ανέκδοτα, τολμηρά στη διατύπωσή τους. Βλ. «Χαρ. και Πειρ.», σελ. 57, που αφηγείται για τη «Μαντάλα», και υποσημ. 227, 228. Ένα στιγμιότυπο μεταξύ του ανδρόγυνου μας δίνει ο παρακάτω διάλογος, που μας αφηγήθηκε ο Γιάννης Μ. Βεζύρογλου (1919 - 1982) :

— *Εκαλέσαμε στο ν-Αϊ-Σάββα. Έρχεται η Αγγέλικα και φωνάζει απ' όξω : — Ω Μιλτιάδη, ένα γ-κιλό ψάρι για το δάσκαλο. — Εντάξει Αγγέλικα. Έπειτα, πάλι : — Ω Μιλτιάδη, ένα γ-κιλό ψάρι για το γιατρό. — Εντάξει Αγγέλικα. — Κι ένα γ-κιλό ψάρι για τον π-Παπά. Και ο Μιλτιάδης της κάμνει : (με την ανάλογη χειρονομία) — Πάρε τη ν-αγριοκατσίκια μ-μου και μοίρασε τους τη(ν) !*

ζουν με κατάδυση στον ψυχικό κόσμο που δημιουργούσε η προετοιμασία για το πανηγύρι του Σταυρού. Από τις πρώτες κιόλας μέρες του Σεπτέμβρη οι γεωργοί και οι τσοπάνηδες που ζούσαν στο Άργος και το Λακκί επισκέπτονταν το Μοναστήρι και βοηθούσαν τις γυναίκες. Η Αγγέλικα, αφού πρώτα μας μιλήσει για τον τρόπο που διασκέδαζαν οι άνθρωποι στη Νίσυρο, θα μας συνδέσει με τις γνήσιες και αφετηριακές πηγές του «σοβαρού γέλιου» που ξεπηδούσε μέσα από τα μικροεπεισόδια των ανθρώπων που ζώμεναν στο Σταυρό⁶⁴ του Άργους.

— Οι αθρώποι πρώτα εγλεντούσα(ν) μ-πγιο καλά από τώρα. (Δ)ε ν-ν πάρκει σύγκριση. Πρι ν-οχτώ μέρες έζεφε ν-ο γάμος. Προετοιμασίες (ν)α δες. Χαρούμενη κούραση! Επααίν-ναμε στις δαφτίσεις, επαίζ-ζαμε ν-τα μαντολίνα, εμαθθαίν-ναμε ν-τραούδια... Χορούς, νισύρικους, απαλαιούς... Ελέασι ν-αστεία οι αθρώποι, πράματα, (ν)α βάλει η μια της αλληγής τα ρούχα. (Δ)ε ν-υπήκε μ-παρεξήγηση. Εγελούσαμε, εφεύγαμε γ-και πηαίν-ναμε στο μ-Μύλο⁶⁵. Ο Μύλος ήτο ν-το μεγάλο μ-μας Κέντρο. Ούλ-λα τα ραντεβού στο μ-Μύλο ν-εγίνοντο. Τη γ-Κυριακή μ-πγιο το βραδάκι (ν)α περνάς, (δ)ε ν-είχες μέρος (ν)α σταθείς. Επααίν-ναμε γ-και πίσω στο «Μίρα - Μάρι» πον παίζ-ζασι ν-τα όργανα, εμλούσαμε αναμεταξύ μας, τώρα εβουάθη-με! Βαριέται ο ένας το ν-άλλο, μοναξιά! Αμμέ εκείνα πιο τα πανηγύρια, στα Μοναστήρια, στις Σιώνες, στο Σταυρό, στο Διαβάτη, ακόμα και στα Νικειά επααίν-ναμε, στο ν'-Αι-Θιολό, στα ξωκκλήσια, (ν)α τα καθαρίσομε, (ν)α τα διορτώσομε, (ν)α γιαλ-λίσομε τα καντήλια, (ν)α σβεστώσομε, προετοιμασίες, η ζωή μας ήτο γεμάτη. (Ν)α περιπαίζ-ζει⁶⁶ ο ένας το ν-άλλο,

64. Σταυρός, ο: Μοναστηριακό συγκρότημα, που ο Ναός του είναι αφιερωμένος στην ύψωση του Τιμίου Σταυρού. Το μοναστήρι, περιτοιχισμένο από παλιές καστροτειχιές, προστάτευε τις εύφορες περιοχές του Άργους και του (Ραμού) Λακκιού. Βλ. Ν. Ι. Κουμέντου, «Τα Μοναστήρια της Νισύρου», περιοδικό «Νισυρικά Χρονικά», Αθήνα 1957, αριθ. φύλ. 18 και στις σελίδες 21, 22, 23. Από την 1η Σεπτεμβρίου ξεκινούσαν οι προετοιμασίες στο Μοναστήρι από τους γεωργούς και κτηνοτρόφους που κατοικούσαν (ζώμεναν) στις γύρω περιοχές. Πολλές γυναίκες έμεναν στα κελιά κι έκαναν το (ε)ν-νιάμερο και στις 14 του μήνα γινόταν μεγάλο θρησκευτικοαγροτικό πανηγύρι.

65. Μύλος, ο: Στην κορυφή του λόφου Κρειός ή Κριός (ίσως από τα ιερά Κόρεια, που ήταν γιορτή αφιερωμένη στην κόρη της Περσεφόνης) βρίσκεται ο Μύλος (ανεμόμυλος) του Παρτένη. Εκεί ψηλά ανέβαιναν τα παιδιά και οι νέοι, έπαιζαν, τραγουδούσαν, πειράζονταν, ερωτεύονταν και δικαίωναν την ύπαρξή τους μέσα στη φυσική πληρότητα που τους έδινε ο συγκεκριμένος χώρος, η κοινωνική ηθική της εποχής τους, η ηλικία τους και οι παραδοσιακές τους συνήθειες.

66. Περιπαίζ-ζει, ρ. περιπαίζω, πειράζω = κοροϊδεύω, κάνω αστεϊσμούς, με λόγια ή με έργα. Το πείραγμα για τους Νισύριους αποτελούσε αφετηρία και κατάληξη σε κάθε διασκέδαση. Η ψυχαγωγία των ανθρώπων ήταν δεμένη με τα πειράγματά τους.

(ν)α γελούμε, (ν)α τραουδούμε, (ν)α κάμνομε χωρατά και τόσα και τόσα.
Τώρα ; Τίποτις.

Η Καρκαζ-ζικά⁶⁷

Μια φ-φορά ετσακ-χόθηγε ν-η Καλή του Μαούλη, η Καρκαζ-ζικά, με το ν-άντρα ν-της το μ-Παντελ-λή ν-του Βουτσά. Αυτός (δ)ε ν-τη ν-έφηρν-νε ν-να 'ρτει στο Σταυρό (ν)α κάμει το νάμερο. Η Καλή είχε δ-δική ν-της παντιέρα, ήρτε. Της εστοίχιζε που 'ρκετο ν-από το γ-Κοκκινόμ-ματο ν-ο Παντελ-λής και πέγρα ν-από κεία, από το Σταυρό, κι (δ)ε ν-της εμίλα. (Ν)α πεθάνει η Καλή από το γ-καημό ν-της 'Ένα μ-μεσημέρι πάει όξω στο ν-Αρχιστράτηγο⁶⁸ η Καρκαζ-ζικά, η Καλή εφοάτο γ-κιόλα (ν)α μη ν-τη μ-πίασει στο ραβδί⁶⁹, και μόλις το ν-είδε ν-του λέει :

«Σεράντα χρόνια, Παντελ-λή, είμεστε παντρεμένοι,
και τώρα στα υστερινά να 'μαστε χωρισμένοι ;»

Και πάει και το φ-φιλά κιόλα. Είναι φορείς λ-λερωμένο μ-πουκκάμισο ;
(Δ)ε ν-ημπορώ (ν)α σε θωρώ ετσιδά. Και συνεχίζει η Καλή :

«Κλαίω και κλαίον ν-τα βοννά και κλαίον ν-τα λαγγάδια,
γιατί η Καλή (δ)ε ν-έχει πγιο του Παντελ-λή τα χάδια».

67. Καρκαζ-ζικά, η : Παρατσούκλι της Καλής του Μαούλη (1892 - 1977), που είχε άντρα της τον Παντελή Βουτσά (1899 - 1969). Αντρόγυνο αφοσιωμένο, που εργαζόταν στα χωράφια. Τις πιο πολλές μέρες του χρόνου ξάμεναν στο 'Αργος κι έμεναν στο αγρόκτημά τους στο «Σπήλιος». Βλ. εργασία μου «Χαρακτ. και Πειράγματα στη Νίσυρο», Αθήνα 1987, υποσημ. 197, 317 και σελ. 53, 54. Ο Κ. Μαντουδάκης με πέντε στίχους δίνει την προσωπογραφία του Παντελή :

«Νισύριος υπήρξε, τον ήξεραν ούλ-λοι
και είχε γυναίκα την Καλή του Μαούλη.
Μπεξής (αγροφύλακας) κάποι' έκανε, μα κλέφτες (δ)εν έπιανε.
Θεός συγχωρέσει τον εκείνον τον τύπο,
το είχε το γούστο του κι αμίμητος ήτο . . .»

68. Αρχιστράτηγο, τον : Κάτω από το Μοναστήρι Σταυρός, που βρίσκεται στο ύψωμα του 'Αργους και ανάμεσα σε τρεις αγροτικούς δρόμους, είναι το Ξωκκλήσι του Αρχιστράτηγου. Ο ένας δρόμος κατηφορίζει στην Αγία Ειρήνη του 'Αργους, ο άλλος ανατολικά προς το Ραμό (Λακκί) και πίσω από το Ιερό ξεκινάει το δρομάκι για το Σταυρό.

69. Ραβδί, το : υποκοριστικό του ράβδος. Είδος συνεκδοχής και μετωνυμίας. Του έδωσε ραβδί = τον κύτησε με το ραβδί. Εδώ η Καλή φοβόταν τον άντρα της, τον Παντελή, μήπως την πιάσει στο ραβδί, μήπως την κτυπήσει, τη δείρει.

Έσκυψε γ-και λέει του : (Δ)ε ν-ημπορώ (ν)α περνάς από δώα και (ν)α μη μ-μου μιλάς. (Θ)α πεθάνω !

Τη ν-άλλη ν-ημέρα ν-ο Παυτελ-λής ένα γ-καλάθι σταφύλια, απφίδες, ντομάτες ! Το άλλο μεσημέρι έρχεται πάλε ο Παυτελ-λής από τη ν-Αγιά Ε-ρήνη, αχινιούς, κοκχύλια, παυτελλίδες, ούλ-λα νηστίσια. Λέει του: Εδώα (θ)α κοιμάσαι Παυτελ-λή μου, (ν)α μη γ-κουράζεσαι και πααιν-νεις εμπρός. Εδώα (θ)α σου κάμω ένα γιατθάκι⁷⁰ (ν)α κοιμάσαι πάνω. Βάλλει του σ' ένα γ-κελλί ένα μ-παλιό στρώμα με τ' άχερα, έπφεφτε ν-ο Παυτελ-λής, αγαλ-λίαση και ειρήνη ! Εβοήθα μ-μας κιόλα στις δουλειές.

Η Τσιτσίνιανα και η Χαριτωμένη⁷¹

Μια ν-άλλη χρονιά επααιν-ναμε (ν)α πουργιέπομε στο Σταυρό, τα κελ-λιά ηθέλα(ν) διόρωμα, γιατί εκόντευγε ν-να 'ρτει η γιορτή Του. Εκον-τοστάθημε στις Σιώνες, γιατί είχε λ-λειτουργιά ο παπα-Μιχάλης ο Σκουλ-λής. Αφού ετελείωσε ν-η εγκκλησιά κι ηβγάμε ν-όξω, λέει η Τσιτσίνιανα : —Ω μάνα μου, εδώα είχα τη σακχούλ-λα μου κι έχασά τη ! Γυρίζ-ζει η Χαριτω-μένη, η Ραμόνα⁷², και λέει : —Επροχτές που 'νέβαιν-να πάνω τα Παλίτσια ήτο μ-πεταμένη, ε, εκεία, εκεία στου... στου Αντώνη του Ορσάρη τη ν-α-ποστροφή. (Δ)ε μ-πάεις (ν)α τη μ-πιάσεις; Ετεζάραμε ν-από τα γέλια. —Μω-ρή, λέει η Τσιτσίνιανα, εγώ τη ν-έχασα τωραδά και μου λείεις περι δ-δυο τρεις μέρες !

Η Χαριτωμένη και η Μαρία⁷³

Άλλη μια πάλε χρονιά που ξωμέναμε στο Σταυρό για τη χ-χάρη ν-Του, ήρτε ν-η Μαρία στο Σταυρό. Η Χαριτωμένη (δ)ε ν-ήρτε. Ε, άλλη είχε ν-τα

70. Γ ι α τ θ ά κ ι, το: Γιατάκι, τουρκ. λέξη, που σημαίνει στρώμα, κρεβάτι, κατάλυμα.

71. Τ σ ι τ σ ί ν ι α ν α και η Χ α ρ ι τ ω μ έ ν η, η: α) Η Τσιτσίνιανα είναι η δευτέ-ρη γυναίκα του Μανόλη Μαστόρου (παρτσούκλι Τσιτσίνιας, 1890), η Μαρία Πισσάρη. β) Χαριτωμένη, η: Χαριτωμένη Βογιατζή του Νικολάου και της Καλής, βλ. στη συνέ-χεια επόμενες υποσημειώσεις 72, 73, 112 και 162, 163.

72. Ρ α μ ό ν α, η: Ραμόνες έλεγαν οι δηκτικοί Νισύριοι τις δύο αδελφές, τη Μαρία (1903 - 1985) και τη Χαριτωμένη (1905) επειδή είχαν την αγροικία τους (την αποστροφή τους, βλ. υποσ. 24) στο Ραμό, στη δυτική πλευρά της κοιλάδας του Λαικκιού και εκεί πέρασαν το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους. Από το Ραμό έρχονταν και στο Ραμό πή-γαναιαν.

73. Χ α ρ ι τ ω μ έ ν η και η Μ α ρ ί α, η: Οι δύο αδελφές είχαν πατέρα τους το Νι-κόλα Βογιατζή, που τον έλεγαν και Νικολαΐδη, και μητέρα τους την Καλή του Χαστά.

βόδια, άλλη τους χοίρους, με το νεπέτι⁷⁴ έρχοντο πρώτα η μια, έπειτα η άλλη. Αργά όμως το βράδυ εσυγκεντρώνοντο ν-ούλ-λες εκεία, εμαεύγοντο γ-και ποσπερίζ-ζαμε. Λέει ξερά ξερά η Μαρία: (Δ)ε ν-ηξέρω, η κουτσούρα η απελέκητη, πού πήε γ-κι άργησε, μπας σκοτώθη γ-κιόλα, κι εγώ (δ)ε φ-φέγ-γω (ν)α πα να τη γυρεύω! Εκεία, να κι ήρτε ν-η Χαριτωμένη. Έκατσε, έφαι και λέει στη Μαρία: — Μωρή, έμαθές τα; Απαντά εκείνη, είντα 'ναι; Να, επόθανε ν-η Κατερίνα τ' Αρκαμούζ-ζη⁷⁵ στη ν-Αντιμάχεια! Κι είναι μ-πολλές ημέρες. Καλά, (δ)ε μ-μας το 'πε πγιο γ-κάνας; Λέει η Μαρία, αμμ' ε ν-ηξέρεις γιάντα (δ)ε μ-μας το 'πασι; Λέει η Χαριτωμένη, γιάντα; Η συχ-χωρεμένη η μάνα μας με τη ν-Ευτυχία ν-του Παρτένη (η μητέρα της Κατερίνας) (δ)ε ν-έχουν ν-ένα μ-παιδί δαφτισμένο;

Η Καλή του Ζαχαριά και η Καλή του Νικηταρά

— Γύρω στα 1926 - 27 πρέπει να 'τα(ν) μ-που εκάμναμε ν-το νιάμερο στο Σταυρό. 'Ηρτε και η Καλή του Ζαχαργιά⁷⁶, του Στρατή η πετθερά, κι έφερε μαζ-ζι ν-της το γ-Άρη και το γ-Γιάννη. Και η Καλή του Νικηταρά⁷⁷

Η Καλή ήταν όμορφη αλλά άτυχη. Είχε συγγένεια με την όμορφη κόρη της Νισύρου, την Ελένη Χαστά, που την έκλεψαν οι Τούρκοι σε κάποιο πανηγύρι του Σταυρού. Βλ. υποσημ. 19 και σχετικό ποίημα Ι. Λογοθέτη. Ο Νικολαΐδης πέθανε και άφησε τις κόρες μικρές και ορφανές. Η Καλή ξαναπαντρεύτηκε και πήρε τον Καραβάκη. Η Χαριτωμένη και η Μαρία (βλ. στη συνέχεια, κεφ. «Χαρακτήρες και Ανεκδοτολογία», 9. «Η Μαρία και η Χαριτωμένη») ήταν αθώες γυναίκες που λάτρευαν το Θεό μέσα από τις γεωργικές τους ασχολίες και ταυτίστηκαν με τη γύρω τους φύση. Ήταν σεμνές, εργατικές, φιλόδοξησες, τίμιες και μεγάλωσαν στο Ραμό. Η Μαρία παντρεύτηκε το Γεώργιο Μπαλή από την Κω κι έκαμε μια όμορφη κόρη, την Πόπη (Καλλιόπη Γ. Μπαλή, 1931), ενώ η Χαριτωμένη έμεινε ανύπαντρη.

74. Νεπέτι, το: Η σειρά, η εργασία που θα κάνεις για να βγάλεις μια οποιαδήποτε υποχρέωση, εκ περιτροπής. Μπορεί να τελειώσει ένα κοινωφελές έργο με το «νεπέτι», δηλαδή να προσφέρει ο καθένας με τη σειρά του, χωρίς αμοιβή, την προσωπική του εργασία.

75. Κατερίνα τ' Αρκαμούζ-ζη, η: Κατερίνα Αρκαμούζη (1923 - 1955), κόρη του Χαράλαμπου και της Ευτυχίας, αδελφή του Χρίστου (1918 - 1981), που παντρεύτηκε το Γεώργιο Σαρή από την Αντιμάχεια (μετέπειτα ιερέα και σήμερα Αρχιμανδρίτη). Η Κατερίνα πέθανε κι άφησε μικρά παιδιά ορφανά που τα μεγάλωσε ο παπ-Γιώργης.

76. Καλή του Ζαχαργιά, η: Είναι η πενθερά του Στρατή (Ευστρατίου Ι. Φραντζή 1899 - 1972), που έπαιρνε μαζί της στα πανηγύρια τα δυο της εγγόνια, τον Άρη Ε. Φραντζή (21.2.19124) και το Γιάννη Ε. Φραντζή (1922 - 1983).

77. Καλή του Νικηταρά η: Η Νικηταράινα (1889 - 1958), η κόρη του Νική-

είχε ν-το γ-Κώτσο γ-και το μ-Μιχάλη, μικρά παιδιά, κι εκοιμούντο μ-πάνω στο μ-πάγκο, στο σουφά. Εγώ με το Αρχοντουλ-λάκι, μια από τη Ρουσία, η Γεν-νοβέξ-ζαίνα, στη ν-άλλη μεργιά. Εγώ ήμουν μ-μικρό κοριτσάκι γύρω στα δέκα χρονώ. Ο 'Αρης ήτο ν-από μικρός χοντρός μ-παιδί. Ο Κώτσος από μικρός αδύνατος, κοκχαλιάρης. Ε ; εκοιμούντο ν-τα παιδιά πάνω στα άχερα, δίπλα στις γεναίκες, τις δικές τους. Εσηκώθησα(ν) ν-τα δυο παιδιά (ν)α ρίξω ν-νερό ν-τους. Πάει ο 'Αρης και π-φέφτει δίπλα στη ν-Νικηταράινα, πάει κι ο Κώτσος δίπλα στη γ-Καλή ν-του Ζαχαργιά. . . Οι γεναίκες, βαθυλοημένες στο ν-ύπνο, κουρασμένες από τις μετάνοιες που σκόβα γ-και γονατίξ-ζα(ν) ούλ-λη ν-τη ν-νύχτα, (δ)ε ν-επήρα(ν) χ-χαπάρι. Αλλάξα ν-τα παιδιά τις θέσεις τω(ν), πάει ο 'Αρης θωρεί τη θ-θέση ν-του πιασμένη, φεύγει και παίρνει τη θ-θέση ν-του Κώτσου. Οι γυναικες πού (ν)α πάρον ν-είδηση τη σύχ-χυση μ-που 'γίνει. Πιάν-νει βάλ-λει το χέρι ν-της η Καλή του Νικητά να δει (ε)α ν-εξεσκεπάστησα ν-τα παιδιά, (ν)α μη γ-κρωώσου(ν) λέει : Το παιδί μ-μον προοίστηκε ! 'Ο,τι κι α(ν) ν-είν(ναι), μ-πα το κέντησε γ-κάποιος σκορπιός ; Είντα πα κάμω τώρα. Ενελαίστηκε⁷⁸ ν-η γεναίκα, εφοήθη ! Μουρέ Κώτσο, πονείς ; Πε μου, πονείς ; Ε, το παιδί, ο Κώτσος εκοιμάτο δίπλα στην γ-Καλή του Ζαχαργιά. Απλώθη βάλλει το χέρι ν-της η Καλή του Ζαχαργιά ν-α σκεπέσει το ν-'Αρη, λέει : Κύριε, ελέησο, εγώ ελωλ-λάτθηκα, το παιδί 'νι σκέτθο γ-κόκχαλο ν-εγίνηκε ! Είντα 'ναι ; Εμείς τις ακούαμε και (δ)ε ν-εμιλούσαμε. Εμίλα ν-η μια, εμίλα ν-η άλλη, ενεστενάζασι, φως (δ)ε ν-υπήρκε, σκοτάδι, εξυπνήσα μ-μας ! 'Ηφα π-γιο τα κεργιά, εφέξασι, όσο ν-να τα 'βρουσι, είδαμε γ-και πάθαμε ! Μωρέ, διαόλου γιοι επήε ν-ο ένας από τη μια μεργιά, ο άλλος αφ' τη ν-άλλη, ετσαρπίσετέ⁷⁹ μας αόφε ! Εμείς εβαστούσαμε τη γ-κοιλιά μας από τα γέλια.

τα Καταλάνου, πήρε άντρα της το Μανόλη Μαντού ή Μαντουδάκη (1882 - 1964) κι έκαναν τρία παιδιά. Τον Κώτσο (Κώστας Μαντουδάκης 1920), το Μιχάλη, 1924, και τη Μαρία, 1927. Στο πανηγύρι του Σταυρού έπαιρνε μαζί της τα δυο αγόρια. Ο Κ. Μαντουδάκης στο ποίημά του «14 Σωτέμπερ - Του Σταυρού» (Βλ. ΝΙΣΥΡΙΑΚΟΙ ΑΝΤΙΛΑΛΟΙ, Αθήνα 1977, θυμάται και γράφει :

— Τις νιαμερήτισσες θυμάμαι που μένανε μες στα κελιά
σαράντα χρόνια τώρα θα 'ναι και τρώγανε φωμί κι ελιά.
Θυμάμαι όλες τις κυρίες, η Αγγελίκα και το Ρημιώ,
οι δυο Καλές κι οι Εντυχίες, μαζί η Μαργιά και το Φτυχιό.
Και μας η μάννα η δική μας εις το Σταυρό κάθε χρονιά,
μας έπαιρνε, για . . . εξοχή μας, τότε που ήμασταν παιδιά . . .

78. Ενελαίστηκε, ρ. νελαϊζομαι = ξεσπιέμαι, ξεσηκάνομαι, ταράσσομαι και ανησχό, ξεφονιάζομαι από κάτι που δεν περιμένω.

79. Ετσαρπίσετέ μας, ρ. τσαρπίζω = χάνω το λογικό μου, τα χάνω, τρελαίνομαι. Ετσαρπίσετέ μας, δηλαδή μας κάνετε να χάσουμε το μυαλό μας.

Και μες στο ν-ύπνο μ-μας εγελούσαμε ν-ακόμη... .

Ότα μ-πιο ετελείωσε ν-η πανήγυρη και ήρταμε στο χωριό, τα λέαμε και σκούσα(ν) ούλ-λοι στα γέλια.

Β'. ΠΕΙΡΑΓΜΑΤΑ ΚΑΙ ΓΛΕΝΤΙΑ ΕΜΒΟΛΙΜΑ

Υπήρχαν στη Νίσυρο γλεντζέδες αξεδίψαστοι, που 'διναν την εντύπωση πως η ζωή τους ήταν χορός, τραγούδι, διασκέδαση. Όμως η ψυχαγωγία τους είχε μέτρο και κανόνα την τοπική παράδοση και αυτή ρύθμιζε την ανθρώπινη και κοινωνική συμπεριφορά τους σύμφωνα με το σοφό περιεχόμενο της εθιμικής πρακτικής. Η υπερβολή στην έκφραση της διασκέδασης είχε άξονα τη γενική αποδοχή του πειράγματος. Ακόμη η διαβάθμιση της ψυχαγωγίας ήταν σύμφυτη με το χαρακτήρα του πρωταγωνιστή. Πειράζοντες και πειραζόμενοι συμμετείχαν στην «κοινοπραξία του γέλιου». Πάντα υπήρχε αμφίδρομη σχέση ανάμεσα στο χαρακτήρα και το πείραγμα. Με τον ιδιαίτερο τρόπο που εκφραζόταν ή γλεντούσε ο «τύπος» οικοδομούσε σιγά σιγά την κοινωνική του προσωπικότητα και γινόταν σημείο εκκίνησης και κατάληξης στην ομαδική ψυχαγωγία. Έτσι το γλέντι το νισύρικο φωτίζεται από τα αστειολογήματα της στιγμής και δένεται με την τρυφερότητα της λύτρωσης, που φέρνει η φυσική ροπή των ανθρώπων για διασκέδαση. Με τις ξαφνικές και αυτοσχέδιες εκδηλώσεις κατακτιέται η αγεγάδιαστη «λαϊκή χαρά», γιατί τα «καώματα» των Νισύριων βγαίνουν από τη ζωή τους και υπηρετούν τη ζωή τους. Η τέλεση π.χ. του Γάμου⁸⁰, σύμφωνα με τις νισύρικες παραδόσεις, αποτελούσε την πιο μεγάλη κοινωνική προβληματική, αφού για οχτώ ολόκληρα μερόνυχτα συνεχιζόταν ο δοξαστικός πανηγυρισμός του. Τα επεισόδια της διασκέδασης, από την προετοιμασία —μια βδομάδα πριν από το Γάμο— μέχρι τον Αντίγαμο, δηλαδή μέχρι την επόμενη Κυριακή του Γάμου, είχαν μέσα τους ομορφιά, ευαισθησία και απολυτρωτική χαρά.

Ακριβώς μέσα σ' αυτήν τη γενική και μεγάλη χαρά που 'φερνε σ' όλους τους κατοίκους του νησιού ο «Νισύρικός Γάμος» ξεχωριστό τόνο έδιναν οι «εμβόλιμες διασκεδάσεις». Αυτά τα γοητευτικά επεισόδια, δεμένα με το χαρακτήρα και το επάγγελμα των ανθρώπων, χρωμάτιζαν την υπερβολή στις πράξεις και τα «καώματά» τους. Οι μανιάδεις γλεντζέδες αυτοσχεδίαζαν και σκηνοθετούσαν τις πράξεις τους με ανεπανάληπτη εκφραστική.

80. Γάμου, του: Ο οχταήμερος πανηγυρισμός του Νισύρικού Γάμου, με πάνδημη συμμετοχή, άνοιγε τις καρδιές των ανθρώπων σε πειράγματα και σε γλέντια εμβόλιμα. Βλ. Ν. Κουμέντου «Ο Γάμος στη Νίσυρο», Αθήνα 1976.

Συχνά στα παραδοσιακά γλέντια, τους γάμους, τις βαπτίσεις, τα πανηγύρια, ακόμα και μέσα στις ατομικές τους εκρήξεις και παράλληλα με τις εθιμικές εκδηλώσεις, ξεφύτρωναν ιδιότυπα προσωπικά επεισόδια που ρύθμιζαν την απόκλιση στην κορύφωση του «λαϊκού γέλιου».

1. Ο Φίλιππος⁸¹ και ο Κουβής⁸²

(Αφηγητής: Κων/τίνος Γ. Χατζηνικολάου, 1909 - 1984)

Στον Γιώργη του Μαυρουδή⁸³ το γ-γάμο,—αυτά μας τά 'λεγε ν-ο πετθερός μου ο Γιώργης του Παπακέντρη— εγλεντούσα(ν) γ-καλά. Γάμος βέβαια, Κυριακή βράδυ, ξημερώματα. Η παρέα, ο πετθερός μου με τη μ-πετθερά μου, ο Φίλιππος του Γιάννη, ο Κουβής, ο Χριστοφής⁸⁴, ο Καρβαίνης⁸⁵, ούλ-λοι αυτοί ήτο ν-εις στο γ-γάμο. Λοιπό, ν-η ώρα δύο τα μεσάνυχτα, ήτο

81. Φίλιππος, ο: Φίλιππος Ι. Φιλίππου (1888 - 1969). Τον αποκαλούσαν ο Φίλιππος ο έμπορος ή ο Φίλιππος του Γιάννη. Βλ. εργασία μας «Χαρακτήρες και Πειράγματα στη Νίσυρο», Αθήνα 1987 στο κεφ. β' Συμπεριφορά και τύποι, 2. Μεγαλόσωμοι και παχουλοί, σελ. 12 και 13 καθώς και υποσημ. 16. Απ' αυτά τα επιμέρους κεφάλαια 1 - 5, που αναφέρονται στο Φίλιππο, θα ξεπηδήσουν αβίαστα το είδος των πειραγμάτων που έκανε και του έκαναν, αλλά και η χαρακτηριστική φυσιογνωμία και έξαρση της ψυχαγωγίας, που έδινε ο Φίλιππος και του έδιναν οι συμπατριώτες του.

82. Κουβής, ο: Ιάκωβος Κώνστας (1867 - 1945). Ανήκε στους αξεδίψαστους γλεντζέδες και στους σκληρούς χωρατατζήδες. Ο Κουβής, ο Γεώργιος Παπακέντρης (1870) (βλ. υποσημ. 16 και 48, 183) και ο Φίλιππος αποτελούσαν αδιαίρετη τριάδα πειραγμάτων κι έβρισκαν δικούς τους τρόπους για να δημιουργούν παρέες ψυχαγωγίας.

83. Γιώργη του Μαυρουδή, του: Γεώργιος Ν. Μαυρουδής (1876 - 1968). Κάτω στην Τάβλα του Γιαλού γινόταν ο χορός του Γάμου. Εκεί ήταν τα καφενεία, εκεί και το κονάκι των Τούρκων. Εκεί κάτω ξημερώνονταν οι άνθρωποι και τις πρωινές ώρες έβγαιναν στη βόλτα και γύριζαν όλο το χωριό κι έλεγαν το Τραγούδι της Αυγής:

*«Γλυκοχαράζει η αυγή κι η πούλια πάει να δύσει,
κι ήβγει η περισσότερα μας να πά(ει) να σεργανίσει!...»*

84. Χριστοφής, ο: Χριστοφής Κορωνάιος (1881 - 1960). Κλασικός τύπος του αφεντικού-μάστορη. Γύρω από τον πάγκο του μαγαζιού του έμαθαν πολλοί Νισύριοι την τέχνη του τσαγκάρη. Μέσα στο παπουτσιδικο του Χριστοφή γίνονταν πολλά πειράγματα ανάμεσα στους ίδιους τους παραγιούς και ανάμεσα σ' αυτούς και στους κάλφες των άλλων μαγαζιών. Ο Χριστοφής δύσκολα γελούσε. Όμως, όταν άρχιζε να γελά, δεν έλεγε να σταματήσει. Ήταν ο ίδιος χωρατατζής δηκτικός.

85. Καρβαίνης, ο: Παρθένης Καρβαίνης (1882 - 1956). Ήταν μαζί με τους προηγούμενους τέσσερις το πέμπτο καρφί της διασκεδαστικής πεντάδας. Ψηλός, ξερακιανός, λιγομίλητος, πέρασε τη ζωή του μες στον «Ποταμό», όπου είχε το μικρομάγαζό του κάτω από το σπίτι του, πήγαινε και στα χωράφια για να ξεσκά και βοηθούσε τη γυναίκα του, την Καλλιόπη (1889 - 1955) στις αγροτικές εργασίες. Μέλημά του η καλοπέραση και οι μικροδιασκεδάσεις.

γ-και νιόπαντρος ο πετθερός μου, λέει: — Άννα, πού (ν)α ξεμερωθούμε ν-τώρα μεις, πάμε (ν)α κοιμηθούμε. Φεύγον ν-από το γ-γάμο. Εχορεύα ν-εις τη τ-Τάβλα ν-του Γιαλού, κάτω στο «Πησαούλ-λι» και τώρα χορεύα(ν) στο σπίτι. Φεύγον λ-λοιπό(ν) κι ήρτα μ-πάνω, στο Πλάι, στο δικό μ-μου τώρα το σπίτι. Μόλις έρχονται, πάνω στη μ-μεγάλη σάλα, θωρού(ν) φ-φως. Λέει η πετθερά μου, βρε Γιώργη, φως έχει μέσα στο σαλόνι. Είναι 'ναι Είναι θέλει το φως εκεία πέρα ! Είναι μ-που τρέχει ; Το κλειδί στη ζ-ζέπη, ο πετθερός μου. Βγάλλει το κλειδί, ήτο γ-και λιάκι φοητσιασμένος, αν-νοίει, ακούει πάνω μιλιές. Εκουβεντιάζ-ζαοι ν-εις το σαλόνι μ-μέσα. Ανεβαίν-νει σιγά-σιγά, σιγά... Και είναι μ-που θωρεί. Πάνω στο τραπέζι είχα(ν) ν-το μιλ-λερό, το χοιρινό, βγαλμένο από το ν-τουλάπι και ψωμιά. Τσανά-κιες⁸⁶ κι είχα(ν) ν-τα χοιρινά μέσα, τις μπουκχουνιές με τις μίλλες και τρώασι, γ-και πίν-να(ν) γ-κιόλα, κάπον θά 'βρασι γ-και πιοτί, κοκ-χουζ-ζίνα ή κρασί. Ο Φίλιππος τον Γιάνη και ο Κουβής, οι δυο τους και τρώα(ν) γ-και πίν-να(ν)... Επήα(ν) γ-κι ήβγα(ν) ν-από το μπαλκόνι, εκα-τσουλ-λώσα(ν)⁸⁷ γ-και ν-νοίξα(ν) ν-τη μ-πόρτα ν-του μπαλκονιού, κι ήμπα(ν) μ-μέσα, πιάσα(ν) ν-το μιλ-λερό και το στρώσασι στο φαοπότι!... Φίλοι, λέει... καλοί φίλοι. Ο πετθερός μου αστείος κι αυτός, μόλις τους είδε λ-λοι-πό, τσουμουδιά⁸⁸. Πάει σιγά-σιγά, πιάν-νει τη γ-καρέκλα, καθίζ-ζει, πιάν-νει χοιρινό και έτρωε, και (δ)ε ν-εμίλα. Λέει ο Κουβής : Ούτσι, ούτσι⁸⁹... Βρε είναι 'ναι ; Βρε, είπε σ-σου κάνας (ν)α 'ρτεις στη μ-παρέα μας ; Λέει ο Φίλιππος : Βρε, άφησ' τον, αφού 'τυχε μ-πού 'τυχε γ-κι ήρτε ν-εδώα πέρα, άφησ' τον, ας φάει κι αυτός... (δ)ε μ-πειράζει, ας φάει...

Και προσθέτει ο Χατζηνικόλας : — Άκου συ να δεις πράματα, διασκέ-δαση, φιλία, αγάπη, σοβαρά αστεία.

2. Ο Φίλιππος και ο Ντίγκλης

— Εγλεντούσαμε ν-ακόμη και που παίζ-ζαμε χαρτιά, στα καφενεία. Στα νησιά, όπως και στα μικρά χωριά, οι αθρώποι 'νι μ-πιο ωραίοι. Ζου(ν)

86. Τσανάκιες, οι: Μεγάλες πήλινες γαβάθες, πιατέλες, από το τουρκ. τσά-νάκ = τσανάκι, πιάτο.

87. Εκατσουλ-λώσα(ν), ρ. κατσουλ-λώνω = Απλώνω, προτεινώ τα χέρια για να πιάσω κάτι ή σκαρφαλώνω, ανεβαίνω κάπου με αναρρίχηση.

88. Τσουμουδιά, επίρ. = τσιμουδιά, ελάχιστη φωνή, ήσυχα, χωρίς θόρυβο, σχεδόν ψιθυριστά, σιωπή, μένω αμίλητος.

89. Ούτσι, ούτσι... Αυτήν τη λέξη χρησιμοποιούν οι Νισύριοι για να εκδιώ-ξουν το χοίρο. Αυτό το τροπικουσχετικό επίρρημα λέγεται για να διώξουν κάποιο ανε-πιθύμητο πρόσωπο.

μ-πιο καλά, αγαπημένα, όμορφα. Βέβαια, όμορφη ζωή. Ο Φίλιππος (δ)ε ν-έλειπε ν-από τα γλέντια, (δ)ε ν-έλειπε γ-κι από τα χαρτιά. Έφην-νε ν-το μαγαζί ν-του κι έρκετο ν-να παίξει χαρτιά.

Μια ν-ημέρα μον φωνάζ-ζει ο Φίλιππος (ν)α μπω μες στο Καζ-ζίνο⁹⁰. 'Ητο γ-κι ο Αποστόλης του Μαστρογιάννη⁹¹, ο Φωκίω(ν)⁹² κι εγώ. Καθίζ-ζω λ-λοιπό, κλειστά τα παράθυρα, γύρω-γύρω το Καζ-ζίνο κλειστό. Χειμώνας, κρύο, βράδυ. Έλα, κάτσε λέει νευριασμένος ο Φίλιππος. (Δ)ε ν-ήξερε πότε εθύμων-νε και πότε εγέλα. Εγώ το μεσημέρι είχα φάει σκόρδο και φασολά-δα. Εκεία που παίζ-ζαμε, εφούσκωσε ν-η κοιλιά μου, επήα (ν)α σκάσω! Βρε, (ν)α πάρει, φουόμαι και το φ-Φίλιππο, (ν)α σκάσω τώρα; Είναι μπ' ακάμω! (Ν)α σηκωθώ τώρα πάνω, (ν)α βγω όξω, (ν)α πα (ν)α ξεθυμάνω, πώς, που ο Φίλιππος (θ)α με κλέψει στη μ-πλάκα. Μια ζωή έκλεβεγε. Και στο μαγαζί και στα χαρτιά. Κλεπιές, κλεπιές, η μανία του ήτο ν' αυτή, είχε ν-όμως και το γούστο ν-του. Έπαιζ-ζα ένα φράγκο τη μ-παρτίδα, βέβαια, πολλά λεφτά. Ειν-ναί. Εκεία που παίζ-ζαμε, μπαίν-νει μέσα από μια μισάν-νοιχτη πόρτα ο Ντίγκλης⁹³, ο σκύλ-λος του Χαράλαμπου του χασάπη. Ένας σκύλ-λαρος, θερίο. 'Ητο γ-και γέρος. Έρκεται, λοιπό γ-και ξαπλών-νει δί-πλα μου, χάμαι. Λέω, «βρε μ' έσωσης!» Κάμνω λοιπό ν-εγώ, λ-λιάνι ετσά, (ν)α μη γ-κουστεί ο κρότος, σου - σ - σ - σ, ξεθύματα για καλά... Κάμνει ο Φωκίω, «είντα ναι;» Κάμνει ο Αποστόλης, «μάνα μου!» Λέει ο Φίλιπ-πος «πφουφ, πφουφ... πα, πα, πα!»

Λέω γ-ω: «Ου, ου, ούστου, ούστου», κάμνω του σκύλ-λου. Δος του κλώ-

90. Καζ-ζίνο, το: Καζίνο είναι η επωνυμία του μεγαλύτερου καφενείου στο κέντρο της πρωτεύουσας του νησιού, στο Μανδράκι. Το ίδρυσε ο Λάζαρος Κοντοβερός (1893 - 1974) και το λειτουργούσε η αδελφή του Ευτυχία (1901 - 1963) που της κόλλησαν οι Νισύριοι το παρωνύμιο Ευτυχία του Καζίνο. Βλ. εργασία μου «Χαρακτήρες και Πειράγματα στη Νίσυρο», Αθήνα 1987, υποσημ. 214, 322 και στη σελ. 56 κεφαλ. 22 «Η Ευτυχία του Καζίνο» και σελ. 79 «Ο Δημητρός και η Ευτυχία».

91. Αποστόλης του Μαστρογιάννη, ο: Απόστολος Μαστρογιάννης (1902) του Νικήτα του Μυζολούφη (1851 - 1939) και της Μαρίας του Χατζή γιος, δάσκαλος αυστηρός, για μια 35/τία στη Νίσυρο και διακριτικός καλαμπουρτζής. Βλ. υποσ. 8.

92. Φωκίω, ο: Φωκίω Θεμ. Οικονομίδης (1904). Διατηρούσε ραφτάδικο στη Νίσυρο με πολλούς παραγούς, που δεν του 'λειπε η σκωπτική διάθεση.

93. Ντίγκλης, ο: Όνομα του περιβόητου σκύλαρου, που ανήκε στο χασάπη Χαράλαμπο Σακαλή (1882 - 1960). Ο Ντίγκλης ακολουθούσε το αφεντικό του στις κτηνο-τροφικές δραστηριότητές του στα μικρονήσια Παχειά και Πυργούσα. Όταν το σκυλί γέρασε, μπαίνόβγαينه από τα καφενεία και χουζουρευόταν κάτω από τα τραπέζια. «Κακόμοιρε άνθρωπε, σαν τον Ντίγκλη του Χαράλαμπου γαυγίζεις», λένουν σε κάποιον που φωνάζει.

τσιές, να, να. Πιάν-νει η Ευτυχία τη μασκιά, ολονσουνέ⁹⁴ τον σκύλ-λον, το μ-πετούν ν-όξω, αν-νοίου ν-τα παράθυρα.

Νεύρα, φωνές και γέλια, εμαεύτησα(ν) ν-οι αθρώποι, λόγια, φασαρία, αρπά τα χορήματα ο Φίλιππος και μας τα μοίρασε, έχαν-νε ν-εις τη μ-πλάκα σου λέει, ευκαιρία, εφάμε... Τη ν-άλλη ν-ημέρα πάω 'γω στον Φίλιππου (ν)α πάρω κόρδες (χορδές), λέω: «Μωρέ Φίλιππε, άδικα έφαι ν-το ξύλο ο κακόμοιρος ο Ντίγκλης». Λέει ο Φίλιππος, «εγώ (δ)ε ν-ημπόρου(ν) (ν)α κλείσω μάτι εχτές το βράδυ». Λέω, «καλά, ο σκύλλος τρώει σκόρδα;» Ούλ-λα τα καφενεία ελέα(ν) ν-τα καώματά μας και γελούσα(ν).

3. Οι παραξενιές του Φίλιππου

— Ο Φίλιππος είχε μ-πολλά και παράξενα αστεία. Φαγάς καλός, έπιν-νε. 'Ητο ν-απόγευμα. Εκατέβαν-να κάτω στο Καζ-ζίνο, και θωρώ το φ-Φίλιππο. Παραμεθυσμένος. Έπιαν-νε ν-τις πόρτες, για να σαλέψει, έπρεφτε ν-από δω, έπρεφτε ν-από κει, επαράστρεφε. Το(ν) μ-πιάν-νω αγκαζέ. Αγάντα, αγάντα, (ν)α το(ν) μ-πάρω στο σπίτι ν-τον! Πάμε, πάμε στο Λαγκάδι. Μόλις επιάσαμε ν-τη σκάλα ν-του σπιτιού του, μας είδε ν-η γυνάικα του η Μαριγώ (1893) και λέει μου: — Ω κακόμοιτσε Χαζ-ζηγκόλα, καλά πουν 'τυχες, παραμεθυσμένος. Μόλις ο Φίλιππος εκούμπησε μ-πάνω στη μ-πόρτα, γυρίζ-ζει και μου στραφίζ-ζει δυό σκαμπιλιές (χαστούκια), να κι άλλη, να, να αό πίσω. Φωνάζ-ζει το Μαριγώ, «ω Φίλιππε, ελωλ-λάττης; Είντα μ-που κάμνεις του αθρώπου;» Το(ν) μ-πιάν-νει, εκοιμήθη...

Τη ν-άλλη ν-ημέρα, πάω στο μαγαζ-ζί ν-τον, το(ν) μ-πιάν-νω: — Ω Φίλιππε, είντα μ-που 'καμνες εχτές το βράδυ! Ετσά κι ετσά. Λέει μου κοφτά κοφτά, ετσά τα λέεις, (δ)ε σου 'καμα τίποτα. 'Ητο σκληρός ο Φίλιππος.

4. Τα καώματα του Φίλιππου

(Αφηγητής: Απόστολος Ν. Μαστρογιάννης, 1902)

— Πρώτα οι Νισύριοι εγελούσασι, ν-εκάμασι ν-αστεία, επειράζ-ζε ν-ο ένας το ν-άλλο. Ο Φίλιππος ήτο ν-αστείος, αλλ' έκαμνε γ-και λωλ-λάδες. Έκαμνε ν-άλλα κι άλλα αστεία, όπως ήτο γ-κι ο ίδιος άλλα κι άλλα. Στο(ν) ν-αροαβόνα μ-μας, για να κάμει τους αθρώπους (ν)α γελάσου(ν), έβγαλε

94. Ο λ ο υ σ ο υ ν έ, επίρ. χρονικοτροπικό, που χαρακτηρίζει μια πράξη ή ενέργεια που γίνεται πεισματικά, επίμονα και συνεχώς. Και άδικα στην περίπτωση του Ντίγκλη, καθώς η Ευτυχία κτυπά με τη μασκιά (τσιμπίδα) το σκυλί, αφού την πορδή την άφησε ο Χατζηγκόλας. Βλ. υποσημ. 41.

ν-τις πόρτες του σπιτιού μας και τις εσήκωσε γ-και τις επήρε μ-πάνω στους
Ἀναργύρους. Εξυπνήσασι ν-οι αθρώποι το πρωί και λείπασι ν-οι πόρτες !

— Μια φ-φορά έφερε ν-εμπόρευμα και μέσα είχε μια κούτα σφυρίστρες.
Ἐπιαν-νε ν-ατός μια και σαν ρελλάμα τη ν-εσφυρούσε. Επφέσασι ν-τα παι-
διά, επήρα(ν) ν-τις σφυρίστρες κι αρκίσασι (ν)α σφυρούσι. Εσφυρούσασι ν-τα
παιδιά κι αυτός ενεύριασε. Πετιέται όξω κι αρπά δυο τρία παιδιά και τά σπα-
σε στο ξύλο. (Δ)ε ν-εδέχεται το σφύριγμα. Ἐτο ν-ο διάολός του ! Κι όμως
έφερε ν-τις σφυρίστρες για να κερδίξει χρήματα. Εκείνος εσφύρα κι (δ)ε
ν-του κακοφαίνεται. Εσφυρούσασι ν-τα παιδιά και τα κνήγα(ν).

5. Ἄρπα τη ν-τόρα... Φίλιππε !

— Ὅξω αφ' το μαγαζ-ζί ν-του Φίλιππου εστέκετο ν-ο Γιάννης ο Γιαν-
νάκης⁹⁵ κι εσφύρα ν-ένα σκοπό. Ο Φίλιππος ενεύριαζ-ζε αό μέσα. Εκαουρ-
δίξ-ζετο ν-από το κακό ν-του. Βγαίν-νει όξω και του λέει :—Γιαννάκη, πάρε
αυταδά —έκαμνε μ-πως του ἔδιν-νε χρήματα— και πάαιν-νε παρακάτω. Ο
Γιαννάκης σταματά το σφύριγμα, μπαίν-νει μέσα στο μαγαζ-ζί ν-του Φί-
λιππου, και του λέει : — Εγώ εσταμάτησα (ν)α σφυρώ. Δώμ-μμον τώρα τα
χρήματα. Ο Φίλιππος εθάρει πως (δ)ε θ-θάπιαν-νε ο Γιαννάκης τα χρήμα-
τα και του τα ἔφησε μ-πάνω στο μπάγκο. Αρπά τα πέντε φράγκα ο Γιαν-
νάκης και πααίν-νει στην «Ηλικιωμένη» και κέρνα(ν) ν-ούλ-λους τους αθρώ-
πους. —Ο Φίλιππος κερνά, η γάθια του εγέννησε γ-κι είναι χαρούμενος,
πιείτε μαστίχα, ούξο, ό,τι θέλετε. Ἐδωκε ν-τα πέντε φράγκα ο Γιαννάκης
του Σπόρτη και άδειασε ν-έξι μπουκχάλια. Εμεθύσασι γ-και τραουδούσα(ν).

95. Γιάννης ο Γιαννάκης, ο : Ιωάννης Παν. Γιαννάκης. Γεννήθηκε ά-
νήμερα την πρωτοχρονιά του 1911 και πέθανε τον περασμένο Νοέμβρη 1988. Μεγάλωσε
κι έζησε όλα του τα χρόνια στη Νισυρο. Παρακολούθησε από κοντά τις εκρηκτικές δια-
σκεδάσεις των συμπατριωτών του και προβληματίστηκε από μικρό παιδί με τις πίκρες και
τους καημούς τους. Ως επαγγελματίας οργανοπαίκτης, έπαιζε με επιδεξιότητα λαούτο,
έλαβε μέρος σ' όλα τα γλέντια του νησιού. Ἐναγκαία η παρουσία του. Με τις διακριτικές
και στακάτες πενιές του λαούτου του συνόδεψε για μισόν αιώνα στο μοναστήρι της Πα-
ναχίας Σπηλιανής τα νέα ζευγάρια για να παντρευτούν. Και με το μελαγχολικό παίξιμο
της κιθάρας του συνόδεψε τους νέους ανθρώπους στην τελευταία τους κατοικία, στο
Νεκροταφείο του Αϊ-Νικόλα. Φαινομενικά έδειχνε φλεγματικός και δύσθυμος, όμως στο
βάθος ήταν ευσυγκίνητος με ανθρωπιστικά ιδεώδη. Βλ. κεφάλ. που προηγήθηκε «Οι δια-
σκεδάσεις πολλές» και στη συνέχεια 9. «Η Μαρία και η Χαριτωμένη», 11. «Ο Γιάννης
ο Γιαννάκης» και υποσημ. 163 και 173.

Τη ν-άλλη ν-ημέρα ενταμόσασι και λέει ο Γιαννάκης του Φίλιππου : —'Άλλη σου φορά (ν)α μη γ-κάμνεις αστεία με τα μαεδιά.

Άρπα τη ν-τώρα... Φίλιππε !

ΑΠΟΚΡΙΑΤΙΚΕΣ ΧΑΡΕΣ

Η αποκριάτικη ατμόσφαιρα γκρέμιζε τα τείχη της κοινωνικής και οικογενειακής τυπικότητας, τα παιδιά υποδύονταν ρόλους μεγάλων και οι μεγάλοι γίνονταν παιδιά. Κι όλοι μαζί έδιναν τις γιορταστικές παραστάσεις τους. Ο δραματισμός του «Καμούζ-ζε-λ-λου»⁹⁶ λύτρωνε τους ανθρώπους κι όσο πιο απλά, φυσικά, πρόχειρα και πρωτόγονα ήταν τα μέσα της αμφίεσής τους, τόσο πιο πολύ λυτρωνόταν η ψυχή τους και ξεθύμαινε. Οι Νισύριοι δραματοποιούσαν τις συγκινήσεις τους και τα έθιμά τους με γιορτές και ξεφαντώματα.

Όλα τα παλιόρρουχα τα ξεφτισμένα έβγαιναν στην επιφάνεια. Έβλεπες αναποδογυρισμένα σακάκια, σάβρακα, μπαλωμένες παλιές νισύρικες βράκες, ξεθωριασμένα γελέκα, τρυπημένα τσουκάλια, σπασμένα κουδούνια. Οι πλεγμένες σωράδες, που λειπαν τα σκόρδα και τα κρεμμύδια, γίνονταν πλεξούδες. Φοβερός όμως «Καμούζ-ζε-λ-λος» αναδεικνυόταν εκείνος που θα 'κανε την τρομερή και περίεργη εμφάνισή του, ως «Κοκχάλα». Ήταν ολόκληρος ο σκελετός της κεφαλής του γαϊδάρου, που με πολλή επιμέλεια και μανία προσπαθούσαν τα παιδιά να αποκτήσουν, να τη διατηρήσουν και να τη συναρμολογήσουν. Περιγραφή αυτής της «Κοκχάλας» θα μας δώσει ο νισύριος ποιητής, αείμνηστος Μιχαήλ Εμμανουήλ Παρθενιάδης⁹⁷, σ' ένα απόσπασμα από το ποίημα «Γάδαρος».

96. Κ α μ ο ύ ζ - ζ ε λ - λ ο υ , του: Ο Καμούζελος είναι ο προσωπιδοφόρος, το καρναβάλι. Στη Νίσυρο, οι Καμούζελοι νοούνται πραγματικά καρναβάλια, γιατί πρέπει να διασκεδάσουν και οπωσδήποτε να χορέψουν. Από το ιταλ. *corno* = κέρατο+*ballo* = χορός. Στις μεταμφιέσεις τους τα παιδιά κρεμούσαν μπροστά τους κέρατα. Το Καμούζελος από το ρ. *καμύω* = κλείνω τα μάτια.

97. Μ ι χ α ή λ Ε μ μ α ν ο υ ή λ Π α ρ θ ε ν ι ά δ η ς , ο (1891 - 1956). Είναι το πρώτο αρσενικό παιδί της μεγάλης οικογένειας του Εμμανουήλ Μιχαήλ Παρθενιάδη (1858 -) και της Μαρίας του Παπαγιάννη (1859 -). Μετά τον Ιωάννη Λογοθέτη (1835 - 1910) και το Δημήτρη Μπαλαλά (1873 - 1940) ο Μιχαήλ Παρθενιάδης είναι ο τρίτος κατά σειράν νισύριος ποιητής που γράφει ποιήματα με τοπικό, ηθογραφικό περιεχόμενο, όχι όμως στο γλωσσικό ιδίωμα. Υπογράφει με το ψευδώνυμο «Παλιός Νισύριος». Η ποίησή του έχει λεπτή σάτιρα και κρυφή νοσταλγία και λειτουργεί παράλληλα με την κοινωνική και γεωργική ζωή των κατοίκων του νησιού. Ιδίως στα ποιήματα εκείνα που αναφέρονται στα πουλιά, στα έντομα, όπως ο Κουλιανός (κορακοειδής), «η κουρούνα», «η καρακάξα», «η ακρίδα», «ο κίτσικας» (Τζίτζικας). Άξιος συνεχιστής αυτής της νισυριακής ποιητικής παράδοσης είναι ο Κώστας Ε. Μαντουδάκης (1920).

— Ω ! γάδαρε Νισύρικε, άμοιρο γαδουράκι.

Κι όταν γεράσης, σε γκρομό σε 'φίνουν να φοφήσης
ή σε καμιά περιαλιά τα κώλα σου ν' αφήσης.

Μα ως εδώ δε φτάνουσι, φτωχέ, τα βάσανά σου,
ούτε και μετά θάνατο παύουν τα τράβαλλά σου.

Σα θα κοντέφουν οι αποκηρές, τα γλέντια τα μεγάλα,
σε κάμνουν από γάδαρο και γίνεσαι κοκχάλα.

Κι έτσι και συ καμούζελλος γίνεσαι πεθαμ-μένος
κι ανοιγοκλείς το στόμα σου σα να 'σαι πεινασμένος.

Θυμούμαι, αλήθεια, τα παλιά, τα παιδικά μου χρόνια,
το φόβο, την τρομάρα μου, που μου 'τριζαν τα δόντια,
σαν έβλεπα, σ' ένα ραβδί στημένη μια κεφάλια,
του γάδαρου την κεφαλή που λέγανε κοκχάλα.

Η Κουλαντόνα⁹⁸ καμούζ-ζελ-λος

(Αφηγήτρια : Καλλιόπη Γ. Βιολλή, 1895 - 1985)

Αβαθή (δ)ε ν-ήτο γ-κι η Κουλαντόνα ; Που τη ν-εκάμνα(ν) ν-νόφ-φη
και κατεβάζα(ν) ν-τη αφ' τη μ-Παναγιά ; (Δ)ε ν-τη τθυμούμαι, ε, όχι. Α-
τούα ήτο ν-το σπιτάκι ν-της. 'Ηρτε γ-κάποτε ο Μούρας, ο Μούρας ο Παναής.
'Ηρτασι γ-κι ήτο μ-πολλοί. (Ν)α τη γ-κάμου(ν) γ-καμούζ-ζελ-λο ! Αυτή
η κακόμοιτσα έπαιρε τη ν-άδεια της Καλής του Τσουπάν-νη, τη ν-ορμή-
νευγε. «Ω Καλή, ήρτα(ν) γ-και λέου μ-μον, (ν)α με κάμου γ-καμούζ-ζελ-λο !
Είντα π' ακάμω» ;

— Μωρή, αυτοί εί(ν) ν-όμορφοι αθρώποι, όμορφοι καλά, και (θ)α σε
γκλεουδιάσου(ν)⁹⁹ γ-κιάλα. Μπορεί (ν)α σου πάρου(ν) γ-και κάνα φουστάνι.
Αβαθή ήτο ν-η Κουλαντόνα... Πιάν-νου(ν), στολίζουν ν-τη ν-νόφ-φη... Βάλ-
λου ν-της νυφ-φικά κι ο Παναής ο γαμπρός !... Κι ο Παναγιώτης του
Τσουπάν-νη με τη λ-λύρα. Κι ένας άλλος με το τουφέκι. Επετούσα(ν) γ-και
τουφεκχές, χαρά, πολλές χαρές. 'Όμορφα επερονούσα(ν) ν-οι αθρώποι. Ειν-
ναι. Πάσι λ-λοιπό γ-και σημαίνου(ν) ν-τις καμπάνες. Γάμος κανονικός. Νε-

98. Κ ο υ λ α ν τ ό ν α, η : Παρωνύμιο κάποιας αβαθής (χωρίς βάθος), ρηχιάς γυναι-
κας, που δεν είχε βούληση. Όταν οι γυναίκες στη Νίσυρο δεν έχουν δική τους πρωτο-
βουλία και είναι ανεργάτιστες, ευμετάβολες και επιπόλαιες τις αποκαλούν «Κουλαντόνες».

99. Γ κ λ ε ο υ δ ι ά σ ο υ (ν), ρ. γκλεουδιάζω : προσφέρω κέρασμα, γλύκισμα, δώρο.
Σου δίνω γκλεούδια, για τον κόπο σου και συνήθως ξηρούς καρπούς, αμύγδαλα, σύκα, α-
γραμίθια.

βάζ-ζου(ν) ν-τη μ-πάνω στη μ-Παναγιά ! Εβγαίνα(ν) ν-εις τη μ-μαντινάδα, επετούσασι ν-τουφεκχές. Εβάστα ν-τη ν-ο Παναής, ο γαμπρός, ετσά, ε, έκαμνε ν-εκείνη πως εγλύστρα, επαράπρεφτε, εκείνη παλλαβή !... Ε, ε, και τη ν-έρπα μ-μαθές, για όνομα του Θεού, η νύφ-φη (ν)α μη... (ν)α μη πρέσει η νύφ-φη. Εκατέβησα(ν)...

Αφού κατέβησα(ν) πγιο, πού (είν') ν-ο χορός εκείνος μες στο μ-Ποταμό ! Πού (είν') ν-εκείνα τα απαλαιά τραούδια, τα παινέματα, οι τουφεκχές. Και γυρίζ-ζα(ν)... Γυρίζ-ζει η άλλη Κυριακή. Ο αντίγαμος, ε ! Έρχονται πάνω. Λέει τω ν-η Καλή του Τσουπάν-νη: Είναι μ-πα τη γ-κάμετε τώρα ; Γιατί επέθανε ! Επέθανε ν-η νύφ-φη... (Ν)α τη θάφου(ν) ! Πιάν-νου(ν) λ-λοιπό, στολίζου(ν) τη. Πιάν-νει ο Παναής και βάλλει σωράδες, τα μαλλιά του, και τράβα... Γυρίζ-ζου(ν) ν-τα παιχνίδια, νεκρικά ! Σε κάθε πλάι, ο Παναγιώτης του Τσουπάνη ήθελε (ν)α χτυπά και μια ν-τουφεκχιά. Και ο Παναής ν' αρχινά πάνω στο τραπέζ-ζι (ν)α βγάλ-λει λόγο νεκρικό ! ! ! Πόθανε ν-η νύφ-φη... Εκείνη τη γ-Κουλαντόνα τη ν-είχα ξαπλωμένη πάνω στη σκάλα. Νεκροκρέβατθος, ε ; Εβάλλα(ν) ν-της λουλ-λούδια, αρίανες, αστιβές. Παίονου(ν) ν-τη, επααίν-να(ν) μ-πίσω το ν'-Αι-Νικόλα. Αν-νοίου(ν) το ν'-Αι-Νικόλα, εφάλλα(ν). Αρίανες πγιο πάνω της, κλειώνου(ν), εθάφα(ν) ν-τη, και φεύγου(ν)... Αφού τη ν-εφήκα(ν) μ-μέσα, ούλ-λο ν-το χωργιό που γύριζ-ζε και κλούθα ν-τη γ-κηδεία, εχορεύγα(ν) ν-τώρα, για παρηγοργιά μέσα στα πλάγια... Αντί καφέ, επίν-νασι μ-πιστά και μεθύσαι γ-και χορεύγα(ν) ! Ο Παναής πγιο, πολ-λύ αστείος, ετσά έκαμνε μ-πως ελιοθύμα από τη λ-λύπη ν-του, που πόθανε μ-πγια η νύφ-φη, επιάν-να(ν) ν-το ! Ε, λέει η Καλή του Τσουπάν-νη, έφνε ν-τ' ασκέρι, ε, πού ν-τη ; Επήα(ν) ν-άλλοι, φέρνου(ν) ν-τη. Έρτε πγιο μ-πάνω. Λέει της : Μωρή, έφνε ν-ο κόσμος. Ε, εσύ ; Πού 'σου ; Ώχ-χου, Καλή, είχα(ν) μ-μου αρίανες πολλές. Πολ-λό μυρίζ-ζα(ν).

Αυτή εξαλίστη γ-και 'κοιμάτο κι (δ)ε ν-εξόπνα ! Εποτίσα(ν) ν-τη και πιστό, ε ; Οι αρί(γ)ανες ζαλίζου(ν).

Τ' αστεία τω(ν) ν-ήτο ν-άλλο πράμα ! Λωλ-λά αστεία ! Όμορφες αποκριές. Εγγελούσα(ν) ν-όμως, εκαμαρών-να(ν). Ειν-ναί ! Τώρα ;

«Θυμήσου τις Αποκρηές»

(Επιστολή σε στίχους)

Το αποκριάτικο πνεύμα μέσα στην παλιά νισύρική παράδοση αποτυπώνει σε δεκαπεντασύλλαβους στίχους η Σοφία Μιχ. Βιολλή¹⁰⁰, καθώς γράφει γράμμα, από τη Νίσυρο, στη φίλη της Μαρία Ιωάν. Πουράκη, που βρίσκεται στην Αμερική.

Σ' αυτό το ποίημά της η Σοφία, αν και είναι μόλις δεκαεφτά ετών, καταφέρνει να μας υπενθυμίσει τις νισύρικές παραδοσιακές μεταμφιέσεις και τις μεταμορφώσεις των ανθρώπων στο νισύρικο καρναβάλι.

ΘΥΜΗΣΟΥ ΤΙΣ ΑΠΟΚΡΗΣ

Σοφίας Μ. Βιολλή (1922 -)

Στη φίλη μου Μαρία Ιωάν. Πουράκη
στην Αμερική

*Τώρα ποῦρθαν οἱ Ἀποκρηές πολλά ἔχομε νὰ ποῦμε,
τὰ περσινὰ τὰ γλέντια μας πὸν τόσο νοσταλγοῦμε.*

*Γιὰ θύμον ἀγανακτισμούς, γιὰ θύμον τυραννία,
τὰ ὅσα ὑποφέραμε ὅλη ἡ κομπανία.*

*Θυμήσου με ἐμὲ γιὰτὸ κι' ἐσένα νοσοκόμα
καὶ τὴν κωμικοτραγικὴ βραδυνὰ πὸν δὲν ξεχνῶ ἀκόμα.*

*Θυμήσου ἀλήθεια τὸν φιλὲ πὸν ἴφροει ἢ Ἀννίκα,
τὸ ἄφωτο ἠλεκτρικὸ, πὸν τὸν μελέα μου βροῖμα,*

*Θυμήσου τὸ φεσάκι σου, τὴν βράκα, τὸ σαλβάρι,
μὰ μὴν ξεχνᾶς καὶ τὸν κουτσὸ πὸν ἴτράβα τὸ μπροστάρι.*

*Τὸ σπαρταριστὸ τὸν Φῶξ, πὸν ὀμόνος του τὸ ξέρει,
τὸ τριψιμο τῆς ράχης μας μὲ τὸ δεξί του χέρι.*

100. Σοφία Μιχαήλ Βιολλή, η (1922): Κόρη του Μιχάλη Βιολλή και της Μαρίας του Περικλή Σακλαριδίδη (1899 - 1969), σύζυγος του αείμνηστου Roberto Cacciotti, είναι πάνω απ' όλα μια γνήσια λυρική φωνή. Από πολύ μικρή αυτοσχεδίαζε κι έγραφε στίχους και ποιήματα. Μετά από την Αθηνά - Φαναριώτη - Φιλίππου (1912 - 1935) η Σοφία εκπροσωπεί επάξια τη γενιά της εποχής της. Πολλά από τα ποιήματά της έχουν καθαρά νισύρικο ηθογραφικό ιστό και περίβλημα. Το ποίημα «Θυμήσου τις Αποκρηές» γράφτηκε το 1939, δημοσιεύεται αποσπασματικά, αλλά χωρίς καμιά αλλαγή στη μορφολογία και το περιεχόμενό του.

Θυμήσου και τις δύο γρηές στα ξύλα φορτωμένες,
που μᾶς κατασπαράξανε τις τρείς ἀδικημένες.

Θυμήσου τὰ φτιασίδια μας, γυαλιὰ και κοκκινάδι,
π' ἀπεπλισμένες τρέχαμε νὰ βγοῦμε στοὺς λαγγάδι.

Θύμον τον Μάρκο Μπότσαρη, θύμον και τὸν Μιαούλη,
θυμήσου και τὴν γλύστρα μου, που πῆρα στοὺς Πιαούλι.

Τ' ἀγκρίφι¹⁰¹ σὰν φοβέριζα θύμον τὴν μυλοκόπη¹⁰²,
που ἡ χολή του ἔσπασε κι ἡ ὄχτρα του ἐκόπη.

Θυμήσου και τὴν μέση μου μ' ἄλλες τις νοστιμάδες,
που γύρω-γύρω ἔρέμονταν κολλάρα και γιακάδες.

Τ' Ἀντώναρου τὴ φορεσιά μὲ τὰ ποδήματά του,
μαζὶ τὸν σκούφο τοῦ Σταβρη, τὰ στρατιωτικά του.

Θυμήσου τοῦ πατέρα σου τὸ γκρι τὸ πανταλόνι,
τὸ ρωσσικὸ τὸ ἔνδυμα τῆς Ἄννας Διακαντώνη.

Θυμήσου τὰ ποδήματα, ροῦχα τοῦ Λασονόμου,
και μὴν ξεχνᾶς και τὸ κασκώλ, που ἔφορον στοὺς λαιμό μου.

Ὅτε τὴν φουστανέλλα σου ποῦσον ἴδια ἢ Πούλα¹⁰³,
τοῦ Παραμπούτη ποῦβαλα φανέλλα και βρακοῦλα.

Θυμήσου με κι ἐμὲ νεκρὴ πικροσαβανωμένη,
ποῦβγαν στίς πόρτες νὰ μὲ δοῦν ἡ γῆς κι ἡ Οἰκουμένη.

Μὴν τὴν ξεχάσης τὴν παντρεῖα Μαρίας και Μανώλη,
τὸν σουαρέ που κάμαμε μέσα στοὺς νηφοστόλι.

101. Α γ κ ρ ί φ ι, το : Σιδερένιο μεγάλο αγκίστρι, γάντζος που πιάνει τα δοχεία (τα κιαπράτσια), τους κουβάδες, όταν πέσουν κάτω στη (βιστέρνα) στέρνα, κτιστή δεξαμενή.

102. Μυλοκόπη, η : Μακριὰ ξύλινη ράβδος που ξεκινὰ από την οροφή της στέγης και μπαίνει μέσα στην κοπή της επάνω μυλόπετρας. Ἐτσι δουλεύει ο χειρόμυλος για να αλέσει τα δημητριακὰ και ψυχανθή.

103. Π ο ὑ λ α, η : Η Ευτυχία από τον Εμπορειό. Ἐμοιαζε σαν την πουλάδα, κωμικοτραγική σαν την χοντρή κότα και της ἔδωσαν το παρατσούκλι «Η Ευτυχία η Πούλα». Κατέβαινε στο Μαντράκι κάθε Σάββατο και δεχόταν την ελεημοσύνη και το διασκεδαστικό πείραγμα. Βλ. εργασία μου «Χαρακτήρες και Πειράγματα στη Νίσυρο», Ἀθήνα 1987, στο κεφάλαιο «Ψυχαγωγία και φτώχεια», σελ. 19 και 20 και υποσημ. 33 στη λέξη «Διακονιάρηδες».

*Θυμήσου τὸν Χαλκίτικο εἰς τοῦ Κανιοῦ τὸ σπίτι,
ποῦ εἶχαμε ὡς θεατὰς Ἀνθὴν καὶ Ἀφροδίτη.*

*Θυμήσου τὴν Κλεάθενα, ἐκείνη τὴ γεμάτη,
ποῦ ὁ Ζουζέπος σοβαρὸς τῆς ἔπαιζε τὸ μάτι.*

*Θυμήσου μασκαρέματα, νεκρὸν τὸν Ἀναστάση,
ποῦ τ' ἄντερό μας κόντεψε ἀπ' τὸ φαῖ νὰ σπάση.*

*Θυμήσου ἀλήθεια τους χορούς, τὰ γλέντια, τ' ἀποσπέρια,
ποῦ δὲν ἠσύχαζαν ποτὲ μὴ πόδια μας μὴ χέρια.*

*Πίστευ', ἀφ' ὅτου ἔφηνες, ξέχασα τὸ λαγγάδι
κι ἔκαμα τὴν ἀπόφασι ἀκόμα χθὲς τὸ βράδυ,*

*Μπροστὰ ἀπὸ τίς πόρτες σας, Μαρία, νὰ περάσω,
γιατὶ τοὺς δρόμους κόντεψε ἐκείνους νὰ ξεχάσω.*

*Κάθε παλιὸ φεύγει μακρὰ καὶ νέα ὄλο γεννιοῦνται,
ἐν μόνον μένει στὶς καρδιές, (γ ι ἄ π ἄ ν τ α ν ἄ θ υ μ ο ὦ ν τ α υ).*

ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ ΚΑΙ ΑΝΕΚΔΟΤΟΛΟΓΙΑ

Οι περισσότερες διηγήσεις της εργασίας αυτής ακούστηκαν από λαϊκούς αφηγητές. Μερικοί απ' αυτούς εντυπωσιάζουν και ξεχωρίζουν με την απλότητα της ντοπιολαλιάς, τη συντομία της φράσης, την καίρια χρήση της λέξης και ιδίως με την ελκρινεία που διατυπώνουν τις σκέψεις τους. Υπάρχουν άλλοι που η ασυναρτησία στα λόγια τους είναι τραγικά διασκεδαστική και παραμένει η φράση τους, λέγεται και ακούεται ως κλειδί και κριτήριο αξιολόγησης του χαρακτήρα τους.

Ο Νίκος του Παραμπούτθ¹⁰⁴ βλέπει μια γυναίκα μέσα στο χωράφι, την προσφωνεί δυνατά και δυο τρεις φορές «*ω γυναίκα, ποια 'σαι ;*» και ενώ ακούει την απάντηση «*εγώ 'μαι, Νίκο, εγώ 'μαι, η Καλλιόπη του Βιολλή*», εκείνος θα πει το αμίμητο «*Κι εγώ θάρου(ν) μ-πως ἦσου(ν) ν-ο Γιώργης του Σταμάτη*».

104. Νίκος του Παραμπούτθ, ο: Νίκος Μιστόρος (1928 - 1944). Υιοθετημένο καλό παιδί από το Νικόλαο Παραμπούτη (1869 - 1947), αλλά δυσλεξικό στην ομιλία και τη νόηση. Βλ. περισσότερα: Ν. Ι. Κουμέντου «Χαρακτήρες και Πειράγματα στη Νίσυρο», Αθήνα, 1987, υποσημ. 261, 292 και σελ. 64 - 74. Και ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ 10ος τόμος, Αθήνα, 1987, σελ. 64 - 74.

Ο Γιάννης του Καλυβίτη¹⁰⁵ παρακαλούσε το Θεό να βρέξει, για να μην πάει στη δουλειά, και έλεγε : «*Σήμ-μερα, παιδιά, 'νι αγιασμένη μέρα*». Κι όταν η πρωτοκόρη του, η Ειρήνη¹⁰⁶, τον ρωτούσε, γιατί δεν πηγαίνουν να κόψουν ξύλα για το καμίνι, εκείνος απαντούσε : «*Σήμ-μερα, κόρη μου, 'νι της Αγίας Καθίστρας*».

Κάποτε βρέθηκε στην Καρδάμαινα¹⁰⁷ το «Κορίτσι»¹⁰⁸ η Αννίκα Λυτρωτή του Χριστού, της Μαρίας του Δημήτρη Σακλαρίδη η κόρη. Οι Καρδαμιώτες, περίεργοι να μάθουν την καταγωγή των κοριτσιών που έφτασαν από τη Νίσυρο, ρώτησαν και την Αννίκα. «*Εσύ, κοπέλα μου, τίνος είσαι ;*» Και η Αννίκα απάντησε : «*Είμαι του θείου μου του γιατρού η ανεψιά*».

105. Γιάννης του Καλυβίτη, ο : Ιωάννης Πλάκας του Κλεάνθη (1903 - 1972), το Καλυβίτης είναι παρωνύμιο. Έχει πολλά ανέκδοτα. Όταν κάποτε τον κάλεσε η Ιταλική αστυνομία και του απαγόρευσε να κόβει τα δέντρα και να κάνει ξυλοκάρβουνα, του είπε στο τέλος ο Αστυνόμος : *Vai cammini*, δηλαδή φύγε, σου το συγχωρώ (από το ιταλ. *camminare* = βαδίζω). Εκείνος νόμισε πως του είπε να ξανακάμει «καμίνι» και ξανάρχισε να κόβει τα δέντρα, ώσπου τον έβαλαν στο κρατητήριο.

106. Ειρήνη, η : Ειρήνη Πλάκα - Πανταρώτα (1930), κόρη του Καλυβίτη, που την έπαιρνε μαζί του στα καμίνια.

107. Καρδάμαινα, η : Χωριό της Κω στο Ν. μέρος του νησιού, απέναντι ακριβώς από τη Νίσυρο, που απέχει μια ώρα περίπου με το βενζινόπλοιο. Ανάμεσα στους Νισύριους και τους Καρδαμιώτες υπήρχαν και υπάρχουν στενές οικογενειακές, οικονομικές, επαγγελματικές και κοινωνικές σχέσεις, γι' αυτό τα αναμεταξύ τους πειράγματα και ευτράπελα είναι αρκετά και δηκτικά. Οι κάτοικοι και των δυο νησιών συμμετέχουν σε κοινά πανηγύρια και γιορτές.

108. Κορίτσι, το : Η Αννίκα Λυτρωτή (1914). Έφτασε στη Νίσυρο από την Οδησό με τ' αδελφια της Τάκη και Μανόλη και η μητέρα τους φώναζε συνέχεια τη μικρή Άννα «κορίτσι, κορίτσι» και της έμεινε ως παρωνύμιο. Στη Νίσυρο ένα είναι το «κορίτσι». Παντρεύτηκε το Νικήτα Φραντζή (1913 - 1981) αλλά χήρεψε νωρίς και μένει με τον αδελφό της Μανόλη, που έχει χαρακτηριστικό παρατσούκλι, εξαιτίας της σωματικής του «περιφέρειας». Καλά αδελφια, ολιγομίλητα, άκακα, έχουν το γούστο τους. Αδελφός της μητέρας τους ήταν ο ιατρός Εμμανουήλ Σακλαρίδης, αυτόν που υπαινίσσεται στην απάντησή της προς τους Καρδαμιώτες.

109. Ατθουλί Τσοπανάκη, το : Ανθούλα Τσοπανάκη (1898 - 1980). Τελευταία κόρη του Παναγιώτη (1856) και της Μαρίας Τσοπανάκη (1866). Οικογένεια μουσικών, τραγουδιστών και στιχουργών. Το Ατθουλί ήταν ράφτρα. Στόλιζε τις νύφες, στόλιζε και τα κόλλυβα. Η οικογένεια Τσοπανάκη βοήθησε πολύ τον Samuel Baud - Bovy να γράψει τα Τραγούδια της Νισύρου. Βλ. εργασία του «*Chansons du Dodécanèse*», tome second, Paris 1938. Στη σελ. 172, Μοιρολόι 12 γράφει : «*Η Μαρία Μ. Τσοπανάκη έβγαλεν η ίδια αυτόν το σκοπό. Την ημέρα που μου το τραγούδησε για να το σημειώσω, όλες οι ανεψιές της μαζεύτηκαν για να μάθουν τον καινούριο σκοπό που τον είχε ταιριάζει η θειά τους, με τα λόγια και τα «πουντολογήματά» του. Βλ. στη συνέχεια κεφ. 5. «Ο Κωσταντής» του Φραζή της εργασίας μας «Χαρ. και Πειρ. στη Νίσυρο», Αθήνα, 1987, υποσημ. 49, Μιχαήλ Τσοπανάκης. Επίσης βλ. εδώ υποσημ. 55.*

Το Ατθουλί Τσοπανάκη¹⁰⁹, κάλεσε την Ανθούλα Ορσάρη¹¹⁰ να πιουν καφέ και η τελευταία είπε: «*Ευχαριστώ, Ατθουλ-λί μ-μου, το μόνο τσάι που (δ)ε μ-πίν-νω είν' ο καφές...*»

Άλλες φορές πάλι ακούονται φράσεις με συμπυκνωμένο νόημα, ως απάντηση σε δικαιολογημένη αγανάκτηση από ανθρώπους που καταπιέζονται με απανωτές, συνεχείς και ίδιες ερωτήσεις, με στόχο να εκδηλωθεί ο «πειραζόμενος» και να φανερώσει τον ιδιότυπο χαρακτήρα του. Ο Χρυσόστομος του Ορσάρη¹¹¹ φορτικά επαναλάμβανε το «ίδιο τροπάρι», την ίδια φράση, επίμονα και μονότονα, από τα Στενά μέχρι τον Αρχιστράτηγο, απόσταση μια ώρα με τα πόδια στη Ραμόνα¹¹²: «*Χαριτωμένο μ-μου πουλ-λί και κρόο μ-μου αεράκι, που ο Ραμός σε χαίρεται και 'γω πίν-νω φαομά-κι*». Την τελευταία στιγμή προτού χωρίσουν, ο Χρυσόστομος θα κατηφόριζε προς το Άργος και η Μαρία προς το Ραμό, του 'δωσε την απάντηση: «*Ε, ας μ' έπαιρες!*» Με τις φράσεις αυτές αυτοκαθόριζαν ανυποψίαστα την ιδιοσυγκρασία του χαρακτήρα τους κι έπαιρναν την ξεχωριστή θέση τους μέσα στη βιοτική τους ομάδα. Χαρακτήρας, πείραγμα και ψυχαγωγία ξεδιπλώνονταν μονομιάς και εξίσου. Τα περιγελαστικά επεισόδια γίνονταν σήριαλ στα καφενεία, στα μαγαζιά, στα σπίτια, στους μαχαλάδες, στα θέρη, στα λιοτρίδια. Γέμιζαν οι αγροτικοί δρόμοι χαρούμενα χάχανα και ξεκαρδίσματα. Τότε οι άνθρωποι βρίσκονταν πιο κοντά στη φύση τους.

Όλες οι ευτράπελες, αλλά πολύ ανθρώπινες, σκηνές που θ' ακολουθήσουν σ' αυτό το κεφάλαιο συνιστούν με τη μορφή και το σχήμα τους το καλύτερο επεξεργασμένο σύμβολο απ' όσα χρησιμοποιεί ο άνθρωπος για να εκφράσει τον ψυχισμό του και να γελάσει.

109. Βλέπε υποσημείωση προηγούμενης σελίδας 318.

110. Α ν θ ο ύ λ α Ο ρ σ ά ρ η, η: Ανθούλα Ορσάρη (1921 - 1988), πρωτοκόρη του Αντώνη Ορσάρη και της Ασημίνας Τσατσαρώνια, που παντρεύτηκε τον Ηλία Δημ. Τιμισίρη (1936 - 1988). Βλ. περισσότερα στη συνέχεια στο κεφ. 12. «Η Ατθούλα του Ορσάρη και ο Ηλίας ο Λιαμής» και υποσημ. 179.

111. Χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ς τ ο υ Ο ρ σ ά ρ η, ο: Χρυσόστομος Ορσάρης (1904 - 1986). Τύπος σωματικά άρρυθμος, ανέκφραστος συναισθηματικά και βουλητικά υπομονετικός. Ολιγόλογος, αλλά φορτικός, μέχρι σημείου να κάνει τον πειραζόμενο να εκραγεί. Βλ. στη συνέχεια, Γ «Πειράγματα και Ψυχαγωγία», 4,α. Ο Χρυσόστομος του Ορσάρη και 4,β. Προεκλογική περίοδος και υποσημ. 190.

112. Ρ α μ ό ν α, η: Παρωνύμιο που το έδωσαν οι Νισύριοι στις δυο αδελφές Μαρία και Χαριτωμένη Βογιαζή, επειδή πηγαينوέρχονταν από το Ραμό, δυτική πλευρά της αγροτικής περιφέρειας πεδινής κοιλάδας του Λακκιού. Βλ. υποσημ. 71β, 72, 73 και παρακάτω, «Χαρακτήρες και Ανεκδοτολογία», 9. Η Μαρία και η Χαριτωμένη.

1. Ο Γιώργης του Ζαπετάκη¹¹³

(Αφηγήτρια: Καλλιόπη Γ. Βιολλή, 1895 - 1985)

Ήτο μ-παλ-λαβός, ολωσδιόλου. Ήρτε μ-μια μέρα μες στο πλάι. Έκλαιε. Λέει του η Καλή του Τσουπάν-νη, ω Γιώργη, είντα 'χεις; Α, άγου, άγου, (άχου) έκαμνε ν-ο Γιώργης. Λέει του, κακόμοιρε, επέθανε ν-ο γαμπρός σου! Επήες (ν)α το δ-δεις; Επήες (ν)α το σ-συλ-λυπηθείς; Τον γιατρού του Καζ-ζαβή ο πατέρας.

— Ε, κακόμοιγη κωγά-α-ατσα, το γαμπό μ-μου θωγείς τόγα;

— Αμ' μ' είντα 'χεις και κλαίεις;

— Το βο-ο-όντι μ-μου πονώ. Α(ς) μη ν-επόνου ν-εγώ το βο-ο-όντι μ-μου και στο διάο-ο-ο-λο κι ο γαμπός!

— Ε κακόμοιρε, Γιώργη, κώριε ελέησο(ν)! Για το βόντι ν-τώρα έστειλες το ν-άθρωπο στο διάολο;

— Βε σόπα, Καλή, και πονώ καλά το βό-ο-οντι μ-μου! Σώπα...

2. Ο Αντρίκος του Μπρούζου¹¹⁴

(Αφηγητής: Αντώνιος Κ. Πληθίδης, 1913)

Το σπίτι μ-πού 'μενε ν-ο Αντρίκος ήτο γ-κοντά στη θάλασσα. Και αμ-μά 'θελε (ν)α κάμει τη ν-ανάγκη ν-του, επάαιν-νε στη φ-φάμπρικα, πού 'το γ-κοντά. Αυτό 'τα ν-το αποχωρητήριό ν-του. Μια μέρα του 'πε ν-ο πατέρας του, πως θα το ν-έπαιρε μαζ-ζί ν-του στη μ-Περγούσα, όπου θα μένασι μ-μερικές ημέρες. Και τότε ο Αντρίκος είπε στο μ-πατέρα ν-του: — Ω πατέ, τώρα που (θ)α πάομε στη μ-Περγούσα, άμ-μα θέλομε (ν)α χέν-νομε, στη φ-Φάμπρικα (θ)α 'ρκούμεστε (ν)α χέν-νομε;

113. Γιώργης του Ζαπετάκη, ο: Γεώργιος Ζαπετάκης (1860 -). Ήταν αδι-κημένος από τη φύση και εκπροσωπούσε τους κλασικούς αβαθείς (αβαθός) τύπους. Ήταν και στα χέρια ανάπηρος και δεν μπορούσε να σφίξει τα δάχτυλά του. Δημιουργούσε κλαυσιγάλες καταστάσεις. Βλέπε εργασία μου «Χαρακτήρες και Πειράγματα στη Νί-συρο», Αθήνα, 1987, κεφάλαιο «Οι Αβαθοί», σελ. 21. 3. Γιώργης του Ζαπετάκη σελ. 22, 23 και υποσημ. 45.

114. Αντρίκος του Μπρούζου, ο: Ανδρέας Βρούζος, γιος του Γεωργίου Βρούζου (1895 -). Τον Αντρίκο δεν τον άφηνε μόνο του ο πατέρας του, τον υπερπροστά-τευε, γιατί οι φίλοι και συνομήλικόι του, «τα πειρακτήρια», τον τυραννούσαν κι έκα-ναν χάζι.

3. Ο Γιάννης του Φίλιππου¹¹⁵

Ο Γιάννης του Φίλιππου, ο Σούμεκερ, άμ-μα γύρισε από τη ν-Αμερική στη ν-Νίσυρο, επάαν-νε γ-κάθε πρωί στους Χοίρους¹¹⁶ και φάρευγε με τη ν-αρμιδιά¹¹⁷ ν-του. Στις δέκα η ώρα γύριζ-ζε και πέρανα μπροστά από το καφ-φενείο ν-του Παραμπούθη και κάθε μέρα είχε γ-κρεμασμένα στο καλαμίδι ν-του ψάρια, σκάρους και σαργούς. Ένα μ-πρωί είχε μ-περασμένα στο καλαμίδι ν-του μπαρμπούνια. Ένας ξύπνιος χωρατατζής που κάθετο απόξω από το γ-καφέ του λέει : — Και μπαρμπούνια πιάν-νεις, Γιάννη ; μπράβο, καλός ψαράς... Ακούει τη σ-συζήτηση ο κάρφας ο Γιάννης ο Καρπάθιος¹¹⁸ που δούλεβε(ν) απέναντι στο παπουτσιδικο του Αντωνιάδη, πετιέται όξω και του λέει :— Γιάντα τα μπαρμπούνια πιάνονται με τ' αγκίστρι ; Γορασμένα τα 'χει ! Φουγκίζεται ο Σούμεκερ και ορμά πάνω στο γ-Καρπάθιο (ν)α το(ν) σκοτώσει. — Εσένα, βρε γάδαρε, είναι μ-που σε νιάζ-ζει ; Γιάντα ανακατέυεσαι ;

Ετσά βγήκε ν-το μυστικό... Κάθε πρωί που περνούσε ο ψαράς ο Καλοδούκας (ο Ξανθός από τη Σύμη) με το καϊκι ν-του από τους Χοίρους, σταματούσε και 'γόραζ-ζε ν-ο Σούμεκερ σκάρους και σαργούς. Εκείνη τη ν-ημέρα ο Καλοδούκας έπιασε με τα δίχτυα τον μόνο μπαρμπούνια, και τ' αγόρασε ν-ο Γιάννης.

Πού να φανταστεί πως θα 'βρισκε μπροστά του το γ-Καρπάθιο. Από τότε ο Γιάννης του Φίλιππου (δ)ε ν-επήε στους Χοίρους (ν)α ψαρέψει.

— Τα καφ-φενεία εβούησα(ν) γ-και μέχρι που 'πόθανε το ν-επειράζ-ζασι γ-και γελούσασι και λέασι : 'Οποιος θέλει ψάρια, ας πάει (ν)α του δώσει ο Γιάννης του Φίλιππου !

115. Γιάννης του Φίλιππου, ο: Είναι αδελφός της Καλής του Φίλιππου (1879 - 1950, η γυναίκα του Αντόναρου Κατσιματίδη) και της Τριανταφυλλιάς. Ήρθε από την Αμερική στη Νίσυρο και στην προσπάθειά του να επιδείξει δεξιότητες που δεν είχε, γινόταν αστείος και προκαλούσε το πείραγμα και το γέλιο.

116. Χοίροι, τους: Οι χοίροι. Παραλιακό τοπωνύμιο με πέτρες μεγάλες ακριβώς στο Β.Δ. σημείο του νησιού και αμέσως μετά τους «Χοχλάκους». Εδώ έκτιζαν τα «κρεμάρια» των γουρουινών, για να τα καθαρίζουν με το θαλασσινό νερό και να θρέφον-ται οι χοίροι μακριά από το χωριό χωρίς τη χαρακτηριστική δυσωδία τους.

117. Αρμιδιά, η: Το καλάμι με το νήμα που δένεται στην άκρη το αγκίστρι. Η αρμιδιά ήταν από τα συνηθισμένα σύνεργα των παιδιών που πήγαιναν στο διασκεδα-στικό ψάρεμα.

118. Γιάννης ο Καρπάθιος, ο: Ιωάννης Καρπάθιος του Αντωνίου (1910 - 1989). Γλεντζές και χωρατατζής. Βλ. υποσημ. 42.

4. Ο γερο-Κουβής¹¹⁹

α. Έπαιζ-ξε σκαμπίλ-λι ο γέρο-Κουβής με το συμπέτθερό ν-του, και παρακολούθουσε ν-το παιχνίδι ο γιατρός ο Τσατσαρώνης. Λέει ο γιατρός στο γ-Κουβή:— Κλέβγει σε ο συμπέτθερός σου. Του απαντά ο Κουβής:—Εγώ βαστώ τη μ-πλάκα. Και οι δυο ελλέβγασι.

β. Ο γέρο-Κουβής ήτο αριστερός ψάρτης στη μ-Ποταμίτισσα. Έλεε στους ανθρώπους:—Βρε πλερώσετέ μου τώρα τα ψαρτικά μου, που 'χω α-νάγκη, και μη ν-τα πλερώσετε άμ-μα πεθάνετε.

5. Ο Κωσταντής του Φραζή¹²⁰

Τ' Αθουλ-λί ν-του Τσουπαν-νάκη είχε ν-ενοικιασμένο το σπίτι ν-του Γενά, δίπλα στο Καζ-ζίνο. Απέναντι, εκεία που 'ναι ν-τόρα το μαγαζ-ζί του Μπογιαζή, είχε ν-αν-νοίξει μαγαζ-ζί ο Κωσταντής του Φραζή, που γύρισε ν-από τη ν-Αμερική. Ο Κωσταντής ήτο μ-πατριώτης, (δ)ε ν-εσυμπαθούσε τους Ιταλούς. Το 'ξερε τ' Αθουλ-λί, και σα ρ-ράφτρα που 'το, του 'καμε μια ελληνική σημαία, τη ν-εκρέμασε σ' ένα ξύλο και κάθε τόσο φώναζε τον Κωσταντή από το παράθυρό ν-της, τη ν-εξεδίπλων-νε και του τη ν-έδειχνε. Ο Κωσταντής ενέσαινε. 'Αμ-μα αργούσε τ' Αθουλ-λί, ο Κωσταντής της φώ-ναζε:—Αθουλ-λί, Αθουλ-λί, βγιαλέ μού τη(ν) ν-όξω. Το Αθουλ-λί του τη ν-έβγριαλ-λε ν-όξω και νέσαινε μ-πιο ο Κωσταντής!

'Εγραφε και πατριωτικά τραούδια ο Κωσταντής. Τ'Θυμούμαι ένα:

«Κατεβαίνω αφ' το Διαβάτη, φτάνω στην Ευαγγελίστρα
και τους λέω, να 'μαι κι ήρτα.

Μα δε γλέπω τον «Αβέρωφ», μόνο γλέπω το «Κιλκίς»,
νά 'μαι κι έφτασα εφτός».

'Επαιζε γ-και καλό μαντολίνο. Εμαεύγοντο ν-οι ανθρώποι και το ν-ακούσσι.

119. Γερο-Κουβής, ο: Ιάκωβος Κώνστας (1867 - 1945). Ο γερο-Κουβής άφησε στους Νισύριους που τον γνώρισαν έντονες αναμνήσεις. Ήταν σκληρός χωριστατζής και αθεράπευτος γλεντζές. Ασεικίνητος, σβέλτος, με τη μακριά του βράκα, τα μεγάλα μουστάκια του και σχεδόν ξυπόλητος έφερνε βόλτα το Μαντράκι, έτρεχε στα χωράφια, στο λιμάνι με την παπορίσια βάρκα του και μόνον όταν ανέβαινε στο αριστερό στασίδι της Ποταμίτισσας φορούσε τα γεμενιά του παπούτσια. Βλ. υποσημ. 53, 82.

120. Κωσταντής του Φραζή, ο: Κωνσταντίνος Φαντζής του Εμμανουήλ. Βλ. υποσημ. 54.

6. Παιδικά ευτράπελα

— Όσα κι α(ν) μ-πατθαίν-ναμε, εμείς οι καταχανάδες ολουσονέ¹²¹, εκεί. Αφού σκολούσαμε από το σκολειό, επαίραμε μ-μαζ-ζί μ-μας κάνα βο-νιάλ-λι και τραβούσαμε για τα χωράφια. Εκείνη ν-τη ν-ημέρα είχαμε σφ-φω-νήσει (ν)α πάμε (ν)α ξεκλερέψομε μια σφηκονιά που 'το στο λ-λάρυνγα, κάτω από τα Κρουγκελ-λούδια του Δ. και (δ)ε ν-εφήνα(ν) ν-τα βόδια (ν)α λωνέ-βρου(ν). Άμ-μα ν-νεβαίναμε το Στανρό, είδαμε και το φ-φίλο μας το γ-Γιώρ-γη, και τού 'παμε να 'ρτει μαζ-ζί μ-μας. Η μάνα του τό 'κουσε και (δ)ε ν-το ν-άφην-νε, για να μη ν-το γ-κεντήσει καμιά σφήκα. «Μωρέ, γρικιάς¹²² είναι που σου λέω ; (Δ)ε θ-θα πάεις». Εκείνος (δ)ε ν-τη ν-άκουσε, κι ήρτε. Άμ-μα φτάσαμε στο μέρος που 'το ν-η σφηκονιά, εκατσουλ-λώσαμε¹²³ σε κάτι δέν-τρα και εκόφαμε γ-κλαδιά, για όπλα, και πήαμε γ-κοντά στη σφηκονιά. Οι σφήκες όμως μας πήρα(ν) χαμπάρι και εμουντάρω(ν)¹²⁴ μ-πάνω μας. Εξο-λοθρέφαμε μ-πολλές. Οι σφήκες όμως εκεντήσα(ν) ν-το γ-Γιώργη στο αντί ν-του ! Επόνεσε, εφόναζε, έσκουζε και εξάπλωσε χάμαι και έλεε : «Η μάνα μου μού 'λεε, ω Γιώργη, μη μ-πας, γιε μου, αλλά εγώ ο κακονάσωτος¹²⁵ (δ)ε ν-της εγρικήσα' καλά να πάθω, να ξερή κεφάλη, να ξερή κεφάλη». Και εχτύπα(ν) ν-τη γ-κεφάλη ν-του στη γη. Ένας από μας το ν-επερίπαιζε και τού 'λεε : «Ίσικας¹²⁶, Γιώργη, ίσικας, και ο Γιώργης επειχίζ-ζετο¹²⁷».

Το σ-σηκώσαμε από κεία και το ν-εκουαλήσαμε στο αλώνι, που 'το(ν) ν-το κοπέλ-λι¹²⁸ ν-του Δ. και λώνεβγε και τού 'παμε, πως εκείνος έφταε

121. Ο λ ο υ σ ο υ ν έ, επίρ. = συνεχώς, συνεχίζω την ίδια τακτική, την ίδια ενέρ-γεια, άσχετα αν άλλαξαν οι συνθήκες, επιμένω σε κάτι. Βλ. υποσημ. 94.

122. Γ ρ ι κ ά ς, ρ. γρικό ακούω. «Κακόμοιρε: (δ)ε ν-εγρικός είναι μ-που σου λέω». Δεν ακούω και συνεπώς δεν εννοώ τι λέγεις. «Όχι, (δ)ε ν-εγρικό» = δεν καταλαβαίνα.

123. Ε κ α τ σ ο υ λ - λ ώ σ α μ ε, ρ. κατσουλ-λώνω, σκαρφαλώνω, ανεβαίνω με δυσκολία, αναρριχώμαι. Βλ. υποσ. 87.

124. Ε μ ο υ ν τ ά ρ α (ν), ρ. μουντέρω, μπουντάρω = ορμά για ν' αρπάξω κάτι. Εδώ όμως έχει την έννοια: χυμώ εναντίον κάποιου να του κάνω κακό.

125. Κ α κ ο ν ά σ ω τ ο ς, ο: επίθ. ο άσωτος, ο άτυχος. «Εγώ ο κακονάσωτος (δ)ε ν-της εγρικήσα» = Εγώ ο απερίσκεπτος δεν άκουσα, δεν υπάκουσα, της μάνας μου.

126. Ί σ σ ι κ α ς, επίρ. που δείχνει ικανοποίηση, ευχαρίστηση, όταν νιάθει κανείς ευχάριστη μυρωδιά από τα φαγητά ή από τα λουλούδια. Χρησιμοποιείται όμως μεταφορικά με την έννοια «καλά να πάθεις», ιδίως στα παιδιά που ατακτούν και δεν ακούουν, καθώς έρχεται η αυτοτιμωρία. «Ίσικας που πονείς τα μάτια σου», ειπε κάποτε ο Αντρέας του Ιπποκράτη στο Μιχάλη Καλέζη. Κωμικοτραγικές σκέψεις και ανάμικτα συναισθήματα, χαράς και εκδίκησης.

127. Ε π ε ι χ ί ζ - ζ ε τ ο, ρ. πειχίζομαι, εδώ: Θυμώνω με οργή. Βλ. υποσημ. 58.

128. Κ ο π έ λ - λ ι, το: Συνηθίζεται περισσότερο η λέξη να λέγεται στην Κω και σημαίνει το μικρό παιδί, «τα κοπελ-λάκια»: μικρά παιδιά. Στη Νίσυρο όμως έχει την

που κεντήσα(ν) ν-οι σφήκες το φ-φίλο μας το γ-Γιώργη, γιατί για να μη ν-το μ-πειράζου(ν) ν-οι σφήκες, πήαμε και τις εξολοθρέψαμε και τὰ 'παθε ν-ο Γιώργη. Το γ-καταφέραμε λοιπό ν-να πάει (ν)α κλέψει μέλι από τα μελίσσια του γέρο-Μ. για να βάλουμε στο αυτί ν-του Γιώργη (ν)α μη μ-πονεί. Επήε, και το ν-είδαμε (ν)α βάλ-λει στα χέρια του και στη μ-μούρη ν-του κάτι ζέ-νια¹²⁹ πού 'το γ-κοντά στα μελίσσια. Έβγαλε γ-και μας έφερε μερικές πίθες μέλι και κατέβημε στη Βούα¹³⁰ (ν)α τις φάμε. Οι πίθες όμως ήσα ν-οι μισές άσπρες και οι μισές κίτρινες. (Δ)ε ν-εσκαμπάζαμε¹³¹ ότι οι άσπρες (δ)ε ν-είχα μ-μέσα μέλι, αλλά ήτο ν-ο γόνος και ελυμεντέρετο¹³² ν-ο καθένας μας ποιος (ν)α φάει πιο πολ-λύ... άσπρο μέλι. Είχα(ν) πφέσει μέσα άγανα¹³³ και κάγιες¹³⁴. Μας έπιασε ν-ούλ-λους τσιλιό¹³⁵.

— Μια φ-φορά ήβγαμε τσάρκα όξω στα χωράφια, για να 'βρούμε γ-ζάνα μουσκούνι¹³⁶ (ν)α μαχθουμίσομε¹³⁷. Έμιαστο ν-τέσσερις. Έητο μ-πια Σεφτέ-βρης και αμολησιόνας¹³⁸. Εκεία που κατεβαίν-ναμε το λ-λάρυγγα, στο ν-Άι-

έννοια παραγιού, υπηρέτη, δουλευτή, ιδίως στις γεωργικές εργασίες. Κοπέλλια = υπη-ρέτες των νοικοκύρηδων.

129. Ζέ ν ι α, τα : Γεωργικά σύνεργα ή εργαλεία, ειδικά λέγεται η λέξη στον πλη-θυντικό πάντα και υπονοούνται τα της όργωσης και του αρότρου τα σύνεργα. Μεταφορικά οι Νισύριοι λέγουν τη λέξη Ζέ ν ι α και υπαινίσσονται τα γεννητικά όργανα του άντρα.

130. Β ο ύ α, η : Λάκκος μέσα στα αποθηκευμένα άχυρα που φυλάγεται το κριθάρι. Ξεβουγιάζω = βγάζω το κριθάρι από τη βούα.

131. Ε σ κ α μ π ά ζ α μ ε, ρ. σκαμπάζω : καταλαβαίνω, εννοώ αμέσως. «Αυτός (δ)ε ν-εσκάμπαζε», δηλαδή δεν έπαιρνε είδηση, δεν επικοινωνούσε.

132. Ε λ υ μ ε ν τ έ ρ ε τ ο, ρ. λυμεντέρω και λυμεντέρομαι = συναγωνίζομαι, θέλω να προφτάσω, να βγω πρώτος, συνορίζομαι, ορμά.

133. Ά γ α ν α, τα : Το άγανο, (το αρχ. άκανος) η προεσχόη του σταχίου, η άκρη του σταχίου που κολλά στο δέρμα και ενοχλεί.

134. Κ ά γ ι ε ς, οι : Κάγια είναι η αράχνη. «Σκούπισε το σπίτι γιατί εκάγιασε», είναι πολύ ακάθατο.

135. Τ σ ι λ ι ό, το : Τον έπιασε τσιλιό, δηλαδή είτε από φαγητό, είτε από φόβο τον πήγε διάρροια. Ρημ. τσιλ-λώ ή τσιλ-λίζω, και το ουσ. τσιλ-λα ή τσίλα, ευκοιλιότητα και μεταφ. φόβος.

136. Μ ο υ σ κ ο ύ ν ι, το : Τα τελευταία σύκα που απομένουν επάνω στη συκιά ή και εκείνα που ξεράθηκαν πριν ωριμάσουν τα λέγουν μουσκούνια. Συνήθως τα μάζευαν για τροφή των γουρουνιών.

137. Μ α χ θ ο υ μ ί σ ο μ ε, ρ. μαχθουμίζω = τρώγω πρόχειρα ό,τι βρίσκω, για να χορτάσω.

138. Α μ ο λ η σ ι ό ν α ς, ο : Ελευθερία μέχρις ασυδοσίας. Από το ρ. αμολάω = αφή-νω ελεύθερα τα ζώα για βοσκή. Τα παιδιά γυρνούσαν τα χωράφια και «πωρολούσαν». Μάζευαν οποιονδήποτε καρπό είχε απομείνει από το καλοκαίρι και δεν είχε συλλεγεί

Γληόρη, ο Μ. θωρεί στο χωράφι ν-του Γιαννή ένα λ-λεμόνι και το λιμπίστη-
κε¹³⁹, γιατί το σκήμα ν-του ν-ήτο σα ν-τα ζένα του αθρόπου. Νεβαίν-νει
πάνω στο βαστάδι¹⁴⁰ (ν)α το κόφει. (Δ)ε ν-επήε ν-από τη ν-αμπατή¹⁴¹. Αλλ'
εκείνη ν-τη στιγμή επέρα ν-αό πάνω μια γεναίκα, μας εγνώρισε και εφώναξε :
—Ω μάνα μου, καλώ γ-γιονιώ(ν) παιδιά και να κλέβγου(ν) λεμόνια. Εμείς οι τρεις
τότε εμαϊζαρίστημε¹⁴² κι εγκρίφτημε στη ν-εσωμεριά. Ο Μ. επήε (ν)α σατ-
θάρει¹⁴³ κι έπφεσε μια πλανταργιά¹⁴⁴ μες στο δρόμο πού 'το γ-γεμάτος
από πέτρες. Εχτύπησε στο στήθος του, εκόπηκε ν-η αναπνοή του. Είχε μ-με-
λανιάσει η μούρη του και ενελύγκιαζε¹⁴⁵ που εμείς εντοροσπάσαμε¹⁴⁶. Εγώ
τού 'καμνα αέρα μ' ένα μαντήλι. Οι άλλοι δύο επήα(ν) ν-αλεβρόντιστοι¹⁴⁷
(ν)α φωνάξου(ν) ν-το γιατρό. (Δ)ε ν-επρόφτασα(ν) ν-όμως (ν)α διακάψου(ν)
και ο Μ. ήρτε στα συγκαλά του. Έσουρα τότε μια φωνή και γόρισα(ν) μ-πίσω.
Σώθηκε ν-ο Μ. Εσκίστη μ-μόνο ν-το μ-πουκάμισό ν-του, που 'το ν-αγκίνιο¹⁴⁸.

από το νοικοκύρη. Από τα «πωρολοήματα» (αμύγδαλα, αγλατσίνια, βελανίδια) έκαναν τα
παιδιά το χαρτζιλίκι τους. Και τι χαρές ήταν εκείνες, τι πειράγματα, πόση γνήσια, άδο-
λη, φυσική ψυχαγωγία! Π ω ρ ο λ ο ώ = συνάζω οπώρες, τις τελευταίες και στην πραγ-
ματικότητα και μεταφορικά.

139. Λιμπίστηκε, ρ. λιμπίζομαι = λαχταρώ κάτι και θέλω να το αποκτήσω.

140. Βαστάδι, το : Από το ρ. βαστάζω, συγκρατώ. Ο τοίχος από ξηρολιθιές που
συγκρατεί το χώμα και διαχωρίζει τις τάβλες (τα τεμάχια γης). Βλ. παραπάνω υποσημ.
22 και 23.

141. Αμπατή, η : Η είσοδος του χωραφιού. Η εμβατή, από το ρ. εμβαίνω.

142. Εμαϊζαρίστημε, ρ. Μαϊζαρίζομαι = ενεργώ σύντομα, για να τελειώ-
σω γρήγορα και επιτυχημένα την εργασία μου. «Αυτηδά η γυναίκα (δ)ε μαϊζέρεται», δη-
λαδή δεν καταβάλλει προσπάθεια, είναι βραδυκίνητη.

143. Σατθάρει, να: ρ. σουτάρω, σουτέρω = πηδώ, από το ιταλ. saltare, λέγεται
και συρτέρω.

144. Πλανταργιά, επιρ. τροπική έκφραση. Από το ρ. πλαντάζω = στενοχω-
ριέμαι. Έπεσα χάμω (χαμιά) κτύπησα, πόνεσα. Και μεταφορικά: «Αυτός έσκασε και πλάν-
ταξε από το κακό του».

145. Ενελύγκιαζε, ρ. νελυγκώ ή νελυγκιάζω = βγάζω λυγμούς, παθαίνω σύ-
σπαση των λαρυγγικών μυών από το κλάμα· νελίγιασμα = αναφιλητά.

146. Εντεροσπάσαμε, ρ. ντοροσπά, ντεροσπά : μου σπουν τα έντερα από
φόβο (έντερο+σπάω), τρομάζω.

147. Αλεβρόντιστοι : Αλεβρόντιστος. Κατηγορηματικός προσδιορισμός ε-
κεινού που φεύγει πολύ γρήγορα, για να προφτάσει κάτι ή για να απομακρυνθεί από φόβο
και να εξαφανιστεί.

148. Αγκίνιο, το : επιθ. απείραχτο, ανέπαφο, καινούριο, άθικτο. «Το πουκά-
μισό ν-του είναι αγκίνιο». Το φόρεσε για πρώτη φορά, ή ένα ρούχο ή παπούτσια που
δεν έχουν ακόμη φορευθεί.

7. Η Σοφία του Καπίτη¹⁴⁹

(Αφηγήτρια : Κλυταιμνήστρα Ν. Κουμέντου)

Μια ν-ημέρα, ήρτε ν-εις το σπίτι μ-μας η Σοφία κι ήτο στεναχωρημέ-
νη. Λέει της η μάνα μου: Έίντα μ-πού'χεις Σοφία ; Λέει—ω Αννίκα, εχτές
εφόρου(ν) ν-τα παπούτσα μου και μου πααιν-νασι, τώρα σήμ-μερα (δ)ε μ-μον
πάσι. Γυρίζ-ζομε γ-κάτω, θωρούμε γ-κι εφόρει ν-τα ξερβά !—Βρε παλ-λαβή,
αφού φορείς τα παούτσα σου ξερβά, πώς (ν)α σου πάσι ! Ανάποδα εφόρει
ν-τα παπούτσα.

Άλλη μια ν-ημέρα, ετράβα ν-τη μ-πόρτα (ν)α τη γ-κλείσει, αυτή (δ)ε
ν-έφεγγε γ-καλά, ετράβα ν-τη μ-πόρτα, (δ)ε ν-έκλεινε ν-η πόρτα. Ήτο γ-κά-
ποιος εκεία πέρα, λέει της: — Ω Σοφία, κοντεύεις (ν)α πνίξεις το γάτθι ! Έ-
πνιξες το γάτθι, ω Σοφία, η κεφάλη του γάτθι 'νι στη μ-πόρτα.—Μάνα μου,
γι' αυτό (δ)ε ν-ημπόρου(ν) ν-να κλειώσω τη μ-πόρτα ;

Μια φ-φοριά πήε ν-η Σοφία στο χωράφι ν-της κι έφερε χ-χόρτα, (ν)α
τα μαιερέψει (ν)α φάει, (ν)α ρουφήξει και το χορτόν-νερο, που της άρεσε. Λέει
μου : — Ω Μιμή, σήμ-μερα που μάευγα χόρτα στο χωράφι μ-μου, ήβρα μια
πέρδικα σκοτωμένη.—Πού ν-τη; λέει η Σοφία. —(Δ)ε ν-τη ν-έπιασα. —Γιάντα
(δ)ε ν-τη ν-έπιασες ; — Ε, δικιά μου ήτο; Του κνηηρού ήτο. — Ω Σοφία,
πάαιν-νε πιάσε τη μ-πέρδικα, (ν)α τη ν-εβράσεις, μόνο πίν-νεις τα χορτόν-νερα !

Παλ-λαβή θα' μαι !

(Αφηγήτρια : Άννα Παπάτσου-Μαστρογιάννη, 15.12.1909)

Η Σοφία έλεε σοβαρά αστεία. (Δ)ε μ-πορείς (ν)α τα χαρακτηρίσεις
εύκολα τα λόγια της και τα καώματά της. Τα έλεε και τα πίστευε. (Δ)ε ν-είχε

149. Σοφία του Καπίτη, η (1903 - 5.5.1986). Λίγες ημέρες έπεσε στο κρεβά-
τι. Προσευχήθηκε, ψιθύρισε το «Χριστός Ανέστη» και πέθανε το βράδυ, Δευτέρα του Πά-
σχα. Συμπαθής φυσιογνωμία, που δεν πρόφτανε να οργανώσει τις οποιοσδήποτε δραστη-
ριότητές της. Είχε μια ενδιαφέρουσα και ευγενική αδεξιότητα, χωρίς να απελπίζεται. Η
θρησκευτικότητά της προερχόταν από ατομικές βιώσεις, γι' αυτό ήταν καλοπροαίρετη,
ευχάριστη και πάντα υποτασσόμενη. Βλ. Ν. Κουμέντου «Χαρακτήρες και Πειράγματα»,
Αθήνα, 1987, υποσημ. 64 και 191. Και όταν πληροφορήθηκε το θάνατο της Σοφίας, αφέ-
ρωσα την επιφυλλίδα μου στη μνήμη της με τίτλο «Λιγος τεύει ο Θεός στη
Νίσορον». † Βλ. «Πνευματικοί τόνοι», «Νισυριακά Νέα», φύλ. 10, 1986. Και τελείωνα
έτσι : ...Τη Σοφία να θυμάστε πάντα την άνοιξη, μ' ένα κόκκινο αωγό στην τσέπη κι
ένα κάτασπρο, λαμπριάτικο κερί στο χέρι.

μ-πάνω της πονηριά η Σοφία. Ήτο ν-άθρωπος του Θεού, (δ)ε ν-έκοβγε ν-όμως το μυαλό ν-της. Ήτο γ-και χασομέρα. Για να λούσει τη γ-κεφάλη ν-της άρκιζε ν-από το μεσημέρι ν-του Σαββάτου και εβιάζετο γ-κιάλας (ν)α μη χ-χάσει το ν-Εσπερινό. Έκαμα μπάνιο στη θάλασσα. Ήρτε ν-αυτή, (δ)ε μ-μ' εύρε ! Είπα(ν) ν-της, στο μπάνιο 'νι εδώα στο ν-'Αι-Σάββα. Εκάθετο μ-πιο και επερίμενέ μ-με. Έφνε . . . Ήρτε ν-το βράδυ, λέει μου :—Ω Άννα, ήρτα το πρωϊκι(δ)ε σ-σ' εύρα. Λέω της:—Μια ώρα έκαμα, ας ελίμενες¹⁵⁰ λιάκι. Λέει μου σαστισμένη:—Μια ώρα ; Ε, πώς το καταλαβαίν-νεις πως κάμνεις μια ώρα ! Ρολόι φοράς μαθές στη θ-θάλασσα ;—Ω Σοφία, καταλαβαίν-νω πότε περνά η μια ώρα. —Εγώ Αννίκα μου, (δ)ε ν-το καταλαβαίν-νω ! Παλ-λαβή¹⁵¹ θα 'μαι !

Με το παιδί ν-της !

Μια ν-ημέρα ήβγε στη μ-πόρτα ν-της όξω κι ήτο στεναχωρημένη, επειδή η γάτθα της εγκαστρώθη, έμεινε ν-έγκνος.—Μα πώς εγκαστρώθη, πώς, αφού γάτθης αρσενικός (δ)ε ν-εμπαίν-νει μέσα στο σπίτι μ-μου, εγώ τη ν-ε-κλειών-να μέσα. Λέει της ο Γιάννης ο Καλαπαλίκης¹⁵² : —Ω Σοφία, αφού εγώ θωρώ πως έχεις δυο γάτθες μες στο σπίτι, με το ν-αρσενικό ν-εγκαστρώθη σπουδαίο πράμα 'νι ; Και η Σοφία απάντησε ξερά-ξερά :—Ω πάλε συ, αφού ο αρσενικός γάτθης που μένει μαζ-ζί ν-της μες στο σπίτι ει ν-το παιδί ν-της !

150. Ε λ ί μ ε ν ε ς, ρ. λιμένω : περιμένω, σταματά και περιμένω, κάνω υπομονή να τελειώσει ο άλλος: «ας ελίμενες ώσπου να 'ρθω» = ας με περιμένεις.

151. Π α λ λ α β ή, η : Επίθ. παλ(λ)αβός, ή, ό, παλαλός, (απολωλώς) χαμένος, βλαμμένος στο μυαλό, και παλλαρός. «Λέει πάλι τις παλ-λαβομάρες της», δηλαδή κενολογεί, φλυαρεί, λέει ανοησίες. Βλ. εργασία μου «Χαρακτήρες και Πειράγματα στη Νίσυρο», Αθήνα, 1987, σελ. 21 «Οι Αβαθοί» και υποσημ. 35.

152. Γ ι ά ν ν η ς ο Κ α λ α π α λ ί κ η ς, ο : Ιωάννης Καλαπαλίκης (1919-1989) του Κων/τινού και της Ασημίνας Κώνστα (κόρη του Κουβή, βλ. υπ. 119). Ράπτης, ψάλτης, φανοποιός, αστείος, χωρατατζής, πειρακτήρι. Στη διάρκεια του πολέμου (1940 - 1943) με τον Αντρέα Κατσιματίδη (1905) έγραφαν «Λαϊκές σάτιρες» και τις τοιχοκολλούσαν στα καφενεία με τον τίτλο «ΚΕΡΑΥΝΟΣ». Με τα σύντομα κείμενά τους και τους στίχους τους καυτηρίαζαν πρόσωπα και καταστάσεις, διακωμωδούσαν τους πάντες και τα πάντα. Οι ανακοινώσεις αυτές, σ' εκείνα τα δύσκολα και πονηρά χρόνια, λειτουργούσαν ως θετική πληροφόρηση και συνάμα ως γνήσια ψυχαγωγία. Βλ. εργασία μου «Χαρακτήρες και Πειράγματα στη Νίσυρο», Αθήνα, 1987, σελ. 43. Κεφ. 7. Ο Καταλαμβάνης και υποσημ. 127. 13. Ο Κοντοπερουλ-λής, 14. Ο παπα-Νταντίρης, 15. Η Ελισάβη, 19. Ο Γιάννης Καλαπαλίκης, 20. Ο Παντελ-λής του Βουτσά και ο Διαμάντης, β. Ο Παντελ-λής του Βουτσά και ο Λεντής. Επίσης βλ. εδώ, στη συνέχεια κεφ. 3. «Ένας από τα Νικεϊά θέλει πρόβα στο παντελόνι» και υποσ. 188.

(Δ)ε ν-το κατάλαβα !

Ήτο μ-πόλεμος. Έφερε μ-μον μια ρόμπα και μον λέει:—Ω, Αννίκα, θέλω (ν)α τη ν-εμπαλ-λώσω· έχεις κάνα μαύρο μπάλ-λωμα (ν)α μου δώσεις ; — Μωρή Σοφία, μαύρα (δ)ε ν-έχω. (Δ)ε μ-πάεις κάτω στης Μαρίας του Γιάνναρου¹⁵³, που πέθανε ν-η μάνα της και φορά μαύρα, μπά 'χει καμιά δική ν-της ρόμπα, (ν)α σου δώσει, (ν)α ράψεις τη δική σ-σου ;

Επήε γ-κάτω, έδωκέ ν-της η Μαρία μια ρόμπα ολοκαίνουργια, μόνο ν-εδώα το μανικάκι ν-ήτο λ-λίλο ξεσκισμένο. Ήρτε μ-πάνω στο σπίτι και μον τη ν-έδειξε, λέω της : — Σοφία, βάλε δώα πέρα ένα μπαλ-λωματάκι. Ήτο μ-πρωί. Εβράδυναξε, ν-εσήμανε ν-ο εσπειρωτός, επέρνον(ν) ν-εγώ κάτω, (ν)α πάρω κάτι από το μ-πακχάλη, θωρώ τη Σοφία μ-πάνω στα σκαλιά του σπιτιού της και μπάλλον-νε ν-ακόμα ! — Ω Σοφία, είναι μ-που κάμνεις ; Μπα μον πεις πως μπαλ-λών-νεις ακόμα το μανικάκι ! — Ε, αμμέ... λέει η Σοφία. — Σοφία ξέρεις είναι μ-πού 'καμες ; Έκοψες τη γ-καινούργια ρόμπα και μπάλ-λωσες τη μ-παλιά ! — Ω μάνα μον, Αννίκα, ετσά έκαμα κι (δ)ε ν-το κατάλαβα !

Γράψε και συ «τα καλά σου»

Η Σοφία έδωκε ν-τη μ-περιουσία ν-της ούλ-λη, τα χρυσαφικά της, τα χερίματα που 'χε στο Ταχυδρομείο, τα χωράφια της και το σπίτι ν-της στο μ-παπα-Νικόλα, (ν)α τη ν-έχει ώσπου (ν)α πεθάνει. Μια ν-ημέρα εκάθετο ν-όξω στα σκαλιά της και πέρα ν-η Διονυσία του Ρούσου και της κάμνει : — Ω Διονυσία, όμορφα που με 'χει ο παπάς, όμορφα, (δ)ε μ-μον στερεί τίποτις. Γράψε και συ «τα καλά σου» (ν)α σ' έχουνσι. Λέει της η Διονυσία : — Μωρή λωλ-λή, είναι μ-που πήες κι έκαμες ; (Ν)α βρω και 'γω ένα μ-παπά ! (Ν)α βρω μια γεναίκα, (ν)α με σκουπίζ-ζει. Η Διονυσία 'νι έξυπνος άνθρωπος. Η Σοφία ήτο ν-αγαθή, καλή Χριστιανή, καλός άνθρωπος. Ο Θεός συχ-χωρέσει τη.

153. Μαρίας του Γιάνναρου, της : Μαρία Κατσιματίδου - Μαστρογιάννη (19), κόρη του Γιάνναρου και της Ασπασίας. Ήταν ψυχή θρησκευούσα, αγαπούσε τη Σοφία και τη βοηθούσε.

8. Η Άννα του Σταλούδη¹⁵⁴

(Αφηγητής : Γεώργιος Ε. Χαρτοφύλης, Γεωργέους, 1913)

Η Άννα επότιζ-ζε το γ-κήπο ν-της. Είχε γ-και μια γ-κατσίκα μ-με το ρίφι ν-της, εκεία απόξω και γυρίζ-ζασι. Το ρίφι εκεία που μαντιάνιζ-ζε¹⁵⁵ κι έκοφτε ν-από δω κι από κει, επήε ν-να περάσει αό πάνω από το χάντρο¹⁵⁶, η βιστέρνα αν-νοιχτή, φούντα κάτω το ρίφι. Η Άννα επήρε χαμπάρι το ρίφι μ-που φώναζ-ζε μπε ε ε, μπε ε ε'—Ω μάνα μου, είντα μπα κάμω τώρα ; Η μοίρα μου η κακή ! Είντα 'το (ν)α μου πεταχτείς και συ κάτω ! Το ρίφι εγουρουλ-λάκιαζ-ζε¹⁵⁷ ν-νερό. Η Άννα εσκέφτη (ν)α σαρτάρει¹⁵⁸ κάτω, λέει, (δ)ε θ-θα 'χει πολ-λύ ν-νερό, εσάρταρε γ-κάτω ! Αρπά το ρίφι στη ν-αγκαλιά ν-της.—Ω γιε μου, έσώσά σε ; (Δ)ε ν-ήπιες και πολ-λύ ν-νερό. Ε, τότε σκέφτηκε, πώς θα βγω τώρα πάνω ; Εφώναζ-ζε λ-λοιπό, βοήθεια, βοήθεια... Ω Χριστιανοί, (δ)ε μ-περνά κάνας απόξω ; Κούει τις φωνές της Άννας ο Νικολής του Φραζ-ζή¹⁵⁹, μπαίνει μέσα.—Βρε Άννα, τι γίνεται, πού 'σαι ;—Κάτω στη βιστέρνα είμαι, Νικολή, κάτω στη βιστέρνα. Μπροέλ-λει¹⁶⁰ κάτω,—βρε είντα μπου θέλεις κάτω στη βιστέρνα ;—Να, εσάρταρα κάτω (ν)α πιάσω το ρίφι μ-μου, (ν)α μη μ-πυει.—Καλά, εσάρταρες (ν)α πνεις εσύ, και (ν)α μη μ-πυεί το ρίφι !—Ε, Νικολή, πώς το θέλεις ; Στα καλά καθούμενα (ν)α χάσω το ρίφι ; Ε, έπειτα, όπου πεθάνει με πολλούς θάνατος (δ)ε λ-λοέ-ται¹⁶¹.—Βρε Άννα, είντα μ-που λέεις, στα καλά σου είσαι ; Κι έκαμνε ν-το

154. Ά ν ν α τ ο υ Σ τ α λ ο ύ δ η, η : Άννα Χαρτοφύλη του Μιχαήλ (1907 - 1987). Δεν παντρεύτηκε. Ζούσε σχεδόν πάντα μόνη. Κλασικός τύπος μικροαγρότισσας. Ταυτίστηκε με τα ζωντανά της και τα χωράφια της. Στα τελευταία της χρόνια τυφλώθηκε. Γνώριζε τους ανθρώπους από τη φωνή, τους καλομιλούσε και τους καλωσόριζε.

155. Μ α ν τ ι ά ν ι ζ - ζ ε, ρ. μαντιανίζ-ζω = καθώς χορεύω πηδώ, διασκεδάζω α-μέριμνος σε ανοικτό χώρο (ρ. μαίνομαι) ; α' Εμείς πνι(γ)όμαστε από τις δουλιές κι αυτός μαντιανίζ-ζειω.

156. Χ ά ν τ ρ ο, τ ο : Το πέτρινο σκαλιστό στόμιο της στέρνας, γύρω - γύρω το άνοιγμα. Ίσως από το ρ. χάσκω - χαινώ.

157. Ε γ ο υ ρ ο υ λ - λ ά κ ι α ζ - ζ ε, ρ. γουργουλιάζω και γουργουλ-λακιάζω = πνίγομαι, γουργουρίζω. Γούργουρας = λάρυγγας. Γουργούρισμα, ο χαρακτηριστικός ήχος του νερού, όταν μπαينوβγαίνει από το λάρυγγα.

158. Σ α ρ τ ά ρ ε ι, ν α : ρ. σαρτέρω = πηδώ, βλ. υποσημ. 143.

159. Ν ι κ ο λ ή ς τ ο υ Φ ρ α ζ - ζ ή, ο : Νικόλαος Ιωάν. Φραντζής (1895 - 1976). Γιγαντόσωμος, αργοκίνητος, επαγγελματίας πυγμάχος στην Αμερική (μποξέρ). Δεν έλεγε πολλά λόγια, έκανε όμως πειράγματα. Ήταν παλικαρί.

160. Μ π ρ ο έ λ - λ ε ι, ρ. μπροέλ-λω = φανερόνομαι, φαίνομαι, κοιτάζω, ξεπροβάλλω, παρουσιάζομαι ξαφνικά.

161. Λ ο έ τ α ι, ρ. λέγεται. Λος = λόγος.

σταυρό -του ο Νικολής. — 'Ω μ-μον (δώσε μου) πρώτα πάνω το ρίφι. —
—Κάμνε γλήγορα, Νικολή, κατσούλ-λωσε (ν)α με βγάλεις και με μ-πάνω και
πάωσα(ν) ν-τα πόδια μου, δυό ώρες τώρα μες στο ν-νερό...

9. Η Μαρία και η Χαριτωμένη¹⁶²

(Αφηγητής: Γιάννης Π. Γιαννάκης (1911 - 1988)¹⁶³)

Ο τελευταίος που άναβγε ν-τα φανάργια στους δρόμους κάθε βράδυ, στο Μαντράκι, ήτο ν-ο παπα-Ιωνάς¹⁶⁴, ο Γιάννης ο Καβαζαράκης. 'Ημπε ν-η πρώτη ηλεκτρική μηχανή, εκάμα(ν) γ-και τη μ-πρώτη εγκατάσταση στο δρόμο, στο Λαγκάδι, τη γραμμή, εβάλλα(ν) ν-τα σύρματα. Αντίκρυ στον Λαμπίκου το σπίτι, στη γ-Καθολική, εβάλλα(ν) ν-τα φωτιστικά σημεία. Η Χαριτωμένη και η Μαρία ελείπασι στο Ραμό, έρκονται. Κάμνει η Χαριτωμένη:—Αφού εφύα(ν) ν-οι Γερμανοί, γιάντα βάλλου(ν) μ-πάλι τα θέλια,¹⁶⁵ Κάμνω της εγώ:—Αυτά νεί(ναι) για τα φώτα, (δ)ε ν-είν' ν-τα καλ-λώδια για συρματοπλέγματα, ω Χαριτωμένη, (δ)ε ν-έμαθες ακόμα πως οι Γερμανοί εφύασι; Η Μαρία βλέπει τους μαστόρους εκεία, εφέρμορε¹⁶⁶, έβλεπε γ-καλά καλά, λέει: —Είντα μ-που κάμνου(ν) ν-εκεία πάνω; Λέου(ν) ν-της:—Βάλλου(ν) ν-τα ηλεκτρικά, (ν)α φέγγομε, τώρα (θ)α φέγγομε γ-καλά, (ν)α μη σκουντου-

162. Μαρία και η Χαριτωμένη, η: Οι δύο αδελφές αγρότισσες. Βλ. παραπάνω υποσημ. 71β, 72, 73, 112 και παρακάτω υποσημ. 163.

163. Γιάννης Π. Γιαννάκης, ο: Ο Γιαννάκης, που δύσκολα άνοιγε το στόμα του να μιλήσει για άλλους ανθρώπους, ήταν ο πιο κατάλληλος αφηγητής του ανεκδότου «Η Μαρία και η Χαριτωμένη». Αγαπούσε και θαύμαζε τις δυο αδελφές, γιατί, όπως μου έλεγε, ήταν αφοσιωμένες στις εργασίες τους, ήταν πιστές στα λατρευτικά τους καθήκοντα και έμεναν εκστατικές καθώς παρακολουθούσαν τα πατροπαράδοτα τοπικά έθιμα. Βλ. παραπάνω υποσημ. 95 και παρακάτω κεφ. 11 «Ο Γιάννης ο Γιαννάκης», καθώς και υποσημ. 173.

164. Παπα-Ιωνάς, ο: Ιωάννης Καβαζαράκης. Στο τέλος της 10ετίας του 1940 έφτασε στη γενέτειρά του, τη Νίσυρο, ο πατήρ-Ιωνάς ως αρχιμανδρίτης. Δεν κατάφερε να πάρει οργανική θέση ιερέα, δεν άντεξε το ράσο, «τα πέταξε» και αυτοκαταδικάστηκε. Πήρε γυναίκα από την Αστυπάλια κι έμενε στη Νίσυρο χωρίς εργασία. Ο Δήμος τον προσέλαβε για να ανάβει τα φανάρια στους δρόμους του Μαντρακιού κάθε βράδυ (λάμπες πετρελαίου). Πολλές καταστάσεις τον πλήγωσαν. Σε λίγα χρόνια πέθανε. Το αστείο σκωτώνει, όταν γίνεται σαρκασμός.

165. Τ θ έ λ ι α, τα: Τα τέλια, ενικός το τ έ λ ι = σύρμα, χορδή μεταλλική (από το τουρκ. tel). Η Χαριτωμένη, όταν είδε το συνεργείο των ανθρώπων να κάνουν την ηλεκτρική εγκατάσταση, νόμισε πως βάζουν συρματοπλέγματα.

166. Ε φ έ ρ μ α ρ ε, ρ. φερμέρω ή φερμάρω (από το ιταλ. = fermare), σταματώ, πατηρώ με προσοχή, μένω ακίνητη και απορώ, σαστίζω.

φλούμε τη ν-νόχτα. Και κάμνει η Μαρία : — Ο μαυρο-Παπα-Ιωνάς εκεία πάνω θα βγαίν-νει (ν)α ανάβγει το γάζ-ζι ;¹⁶⁷

10. Ο Αντρέας του Ιπποκράτη¹⁶⁸

α. Ο Αντρέας είχε λ-λογογιασμούς με το μ-Μιχάλη το γ-Καλέζη¹⁶⁹. Ο Καλέζης ήτο ν-αγράμματος τελείως, αλλά καλός έμπορος. (Δ)ε ν-το ν-ε-γέλας το Συμιακό. Κι εκεία που ελογοριάζοντο, (δ)ε ν-εσφ-φωνούσα(ν), ήρτα λ-λοιπό σε λογομαχία. Το ν-αρχίνησε ν-ο Καλέζης στα λόγια, θυμών-νει ο Αντρέας και το ν-εφήν-νει μες στη μ-μέση ν-του δρόμου και φεύγει. Φεύγοντας λοιπό(ν) τον λέει : — 'Ισσικας¹⁷⁰ που πονείς τα μάτια σου.

β. Μια φ-φορά εκλέφασι ν-τα λουμπούνια του¹⁷¹ του Αντρέα από τη θάλασσα. Είπα(ν) ν-του πως τα πήρε ν-ο Φίλιππος του Τσουλ-λάτου. Βρί-

167. Γάζ-ζι, το : Οι Νισύριοι με τη λέξη αυτή ονομάζουν το πετρέλαιο. Η Μαρία χρησιμοποιεί μια καταπληκτική λαϊκή έκφραση «Συνεκδοχής» και αντί να πει, ότι ο παπα-Ιωνάς θα ανάβει τη λάμπα πετρελαίου, ή το φως, ή το φωτίλι, λέγει «το γάζ-ζι», δηλαδή το μέρος ενός συνόλου, που είναι το υγρό καύσιμο.

168. Αντρέας του Ιπποκράτη: Ανδρέας Χαρτοφύλης του Ιπποκράτη (1905 - 1985). Μικρογεωργός, μικροτσαγκάρης, παντρεύτηκε την Ευτυχία Σακέλη (1916), άνοιξε παντοπωλείο, το 'κλεισε, τελευταία νοίκιαζε δωμάτια. Τύπος συγκαταβατικός, λεπτολόγος, ομιλητικός και ξαφνικά ευερέθιστος, του άρεσε το σκόμμα, επηρεαζόταν εύκολα κι έβγαζε δικά του συμπεράσματα. Βλ. παρακάτω, Γ' Πειράγματα και Ψυχαγωγία, 6. «Τα Σαλάμια του Αντρέα». Βλ. παρακάτω υποσημ. 199.

169. Μιχάλη το γ-Καλέζη, τον : Μιχαήλ Καλέζης (1894 - 1970) από τη Σύμη. Ερχόταν στη Νίσυρο ως κλανόδιος μικροπωλητής, ωραίος νέος, έξυκνος και τελείως αγράμματος. Τον αγάπησε μια όμορφη κόρη, η Μαρία Εμ. Χαρτοφύλη (1900 - 1960). Επειδή δεν αποφάσιζε να την πάρει, τον έπιασαν οι συγγενείς της Μαρίας με το ζόρι κι έγινε ο Γάμος. Ο Μιχάλης φώναζε στη συμαϊκή διάλεκτο: «Και πού 'σαι μανάκι μ-μον, παντρείθουμ-με μανάκι μ-μον». Το μανάκι = μητέρα. Ο Καλέζης έχει πολλά ανέκδοτα.

170. 'Ισικας, επιρ. έκφραση «καλά να πάθεις», δηλαδή, δικαίως υποφέρεις και πονείς τα μάτια σου. Βλ. υποσημ. 126.

171. Λουμπούνια, τα : Λούπινα, είδος οσπρίου. Μεγάλες ποσότητες καλλιεργούντο στη Νίσυρο, φυτρώνουν εύκολα. Ήταν η πρώτη και καλύτερη τροφή για τους χοίρους. Και οι άνθρωποι έτρωγαν λουμπούνια, ως πασατέμπο. Στην κατοχή ήταν τροφή περιζήτητη. Πρέπει όμως να μπουν στη θάλασσα μια δυο μέρες, για να αποβάλουν την πίκρα τους.

172. Φίλιππος του Τσουλ-λάτου, ο : (1920 - 1968). Όπως με τον Καλέζη, έτσι και με το Φίλιππο, ο Αντρέας βγάζει δικά του συμπεράσματα, χωρίς να έχουν σχέση με τα πραγματικά γεγονότα. Βλ. παραπάνω, υποσημ. 168 και παρακάτω υποσημ. 199.

σκει το φ-Φίλιππο, στο δρόμο και το ν-εφώναζ-ζε γ-κλέφτη. Ο Φίλιππος ήτο ν-αθώς, χαμπάρι (δ)ε ν-ήξερε ν-ο άθρωπος.—Βρε Αντρέα, λάθος κάμνεις, φέματα σου το 'πασι, (δ)ε ν-τα πήρα 'γω τα λουμπίνια, άλλος σου τά 'κλεφε. Πού ο Αντρέας; Κακό μ-μεγάλο, εφώναζ-ζε, εχάλα ν-το γ-κόσμο. Και λέει του Φίλιππου:—Καλά, Φίλιππε, (δ)ε ν-τα 'κλεφες εσύ, αμμέ (δ)ε ν-είσαι κλέφτης;

11. Ο Γιάννης του Γιαννάκη¹⁷³

α. Το Μιχαλάκη¹⁷⁴ έπαιζε βιολί και ο Γιαννάκης σαντούρι. Ένα κοριτσάκι πλησίασε το Μιχάλη κι αυτός άρχισε να το χαϊδεύει· βρε καλώς

173. Γιάννης του Γιαννάκη, ο: Γιάννης Γιαννάκης του Παναγιώτη (1911-1988), είναι ο εγγονός του Γιάννη Γιαννάκη του Παναγιώτη (1842 - 1899). Είναι ο πρωτογιός του Παναγιώτη Γιαννάκη (1878 - 192;) και της Αθούσας Γ. Βιολλή (1885 - 1942). Και ο πατέρας του ο Παναγιώτης και ο παππούς του ο Γιάννης είχαν διακριθεί ως Νισύριοι λαϊκοί μουσικοί, και ο θείος του Μιχάλης (Ξενίκης). Ο Γιάννης συνέχισε τη μουσική παράδοση της οικογένειας, έμαθε από μικρό παιδί να παίζει όλα τα όργανα (μαντολίνο, κιθάρα, βιολί, σαντούρι), διακρίθηκε όμως στο λαούτο και υπήρξε δεξιοτέχνης λαουτιέρης, ο καλύτερος που γνώρισε η Νίσυρος, ο πρώτος μεγάλος, φοβάμαι και ο τελευταίος. Βλ. εργασία μου «Ο Γάμος στη Νίσυρο» και στο κεφ. «Μουσικά όργανα και οργανοπαίχτες», Αθήνα, 1976, σελ. 60, 61, 62 και ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ, τόμ. 5ος, Αθήνα 1976, σελ. 210, 211, 213. Και παραπάνω υποσημ. 163. — Ο Γιαννάκης ανήκε σε μια μικτή κατηγορία του σχιζόθυμου τύπου από έποψη πειραγμάτων και ψυχαγωγίας. Ήταν σιωπηλός, σοβαρός, φυσιολάτρης, ολιγόλογος. Μόνον όταν έπινε πιστό μιλούσε. Είχε την τάση για αυτοσυγκέντρωση και εσωτερική ζωή. Είχε δικές του ατομικές αρχές κι έδειχνε κατανόηση στις αδυναμίες και τις «παλαβομάρες» των συμπατριωτών του. Σεβόταν την παράδοση, αλλά την έκρινε. Κλεινόταν στον εαυτό του, ζύγιζε τα λόγια του. Σάρκαζε, μ' εκείνο το πικρό χαμόγελό του, τις εξελεγμένες κοινωνικές θέσεις και τους «νεωτερισμούς», που δεν έφεραν χαρά στους ανθρώπους, αλλά μόνον άγχος. Δεν κατέβαινε στα καφενεία τα δυο τελευταία χρόνια της ζωής του να πει καφέ. Ανηφόριζε από τον «Τρούλ-λο» πρωί - πρωί και πήγαινε στο κτήμα του, στον «Ηρακλή». Έotan έγιναν πριν λίγα χρόνια οι σφαγές των Παλαιστινίων, μου είπε: «Ντρέπομαι που λέομαι άθρωπος!. Είναι χάλια 'νι ν-αυτά; Ακόμα οι αθρώποι σκοτώνου(ν) ν-αθρώπους; Α ν-ει ν-αυτοσάς ο πολιτισμός, χανάλ-λι σας... Μου λέει ο ανεπιός μου ο Παναγιώτης του Μιχάλη μου, ο Μάρτεν, ν-α με πάρει στη γ-Κω, που έχω ζάχαρο, πίεση, (ν)α γίνω καλά! Γιάντα (ν)α γίνω καλά; Για να χολιάω;». Βλ. παραπάνω υποσημ. 95 και ιδίως υποσημ. 163.

174. Μιχαλάκη, το: Μιχαήλ Παπάτσος (1918 - 1981), το τελευταίο παιδί του Νικόλα Παπάτσου (1874 - 1938) και της Μαριγώς Λυβίτση (1883 - 1939). Κοντός και μικρόσωμος. Ράπτης και λαϊκός βιολιτζής. Στα πειράγματά του και στο πιστό έμοιασε του πατέρα του, του Νικόλα, που είναι ο ιδρυτής και ήταν ο ιδιοκτήτης του καφενείου «Ηλικιώμενη». Απ' εδω πήρε την ονομασία της η ομώνυμη πλατεία, χώρος γλεντιού και ψυχαγωγίας. Βλ. εργασία μου «Χαρακτήρες και Πειράγματα στη Νίσυρο», Αθήνα, 1987, υποσημ. 8, 9, 347, 348, 349, 361, 365 και σελ. 86 - 92. Βλ. παρακάτω υποσ. 209, 218.

την Ακακία_ε καλώς την Ακακία... Ήταν το κοριτσάκι κάποιου Αθηναίου τουρίστα που παραθέριζε στη Νίσυρο. Ο Γιαννάκης μόλις άκουσε το όνομα «Ακακία» έκαμε μια χαρακτηριστική γκριμάτσα, κάτι πήγε να πει, κούνησε το κεφάλι του αμήχανα και λέγει αργά αργά με ολοφάνερη απορία στο Μιχαλάκη:— *Είντα θα πει «Ακακία», όνομα ν-εί(ναι)*; Λέγει το Μιχαλάκη— *(Δ)ε ν-ακούεις που το φωνάζ-ζω; Γιάντα ρωτάς*; Ο Γιαννάκης με περισσότερο σαστισμένο ύφος συνεχίζει: — *Είντα όνομα μ-πάλε αυτό*; *Ακακία! Ακούτε σεις όνομα, Ακακία. Είντα μπα πει Ακακία*; Απαντά το Μιχαλάκη:— *Να, όνομα δέντρον 'νι, ακακία. (Δ)ε ν-το 'χεις ακούσει*; Τότε ο Γιαννάκης κούνησε το κεφάλι του, έκανε μια κυκλική κίνηση του χεριού και είπε: *Α ν-εί(ναι) ν-ετσά, και παντρεντώ 'γω και κάμω γιο, (θ)α το ν-εβγάλω εδρ¹⁷⁵...*

β. Ήταν η εποχή που για πρώτη φορά στη Νίσυρο (1931) ο Δήμαρχος Εμμανουήλ Κατσιματίδης (1868 - 1938) έβαλε ηλεκτρικά φώτα από το λιμάνι μέχρι τα Λουτρά. Στο κέντρο «Μίρα-Μάρε» έπαιζαν τα όργανα. Για μια στιγμή, εκεί που διασκεδάζαν οι άνθρωποι, τα φώτα άρχισαν να χαμηλώνουν, ώσπου κι έσβησαν. Φαίνεται πως τελείωσε το πετρέλαιο της μηχανής και σταμάτησε η παραγωγή ρεύματος. Και τότε κάνει ο Γιαννάκης:— *Είντα 'ναι, είντα 'ναι*; *Σβήρου(ν) γ-κι αυτά*; Απαντά το Μιχαλάκη:— *ξέρω γω, βρε Γιάννη, να, κάτι θα χάλασε, καμιά βίδα, κάνα σ-σύρμα, εσύ, είντα μ-που λείεις*; Ο ανέκφραστος, ο λιγομίλητος, ο ειρωνικός Γιαννάκης είπε:— *Εκατελύθη¹⁷⁶ ν-ο καλάνθρωπος¹⁷⁷, το φυτρί¹⁷⁸.*

12. Η Ατθούλ-λα του Ορσάρη και ο Ηλίας ο Λιαμής¹⁷⁹

α. *Μια φ-φορά η Ατθούλ-λα του Ορσάρη επάαιν-νε μ-πρωϊ-πρωϊ πίσω στο λιμάνι, (ν)α 'γοράσει ψάρια. Ήμπε μ-μέσα στον Ατθουλιού του Τσου-*

175. Εδρύ, τον: Η δρυς, η βελανιδιά. Στη Νίσυρο λέγεται ο «εδρύς» και είναι γένους αρσενικού.

176. Εκατελύθη, ρ. καταλύομαι, καταλύθηκα και κατελύθηκα = τελείωσα πια, εφάρηκα, έλιωσα. Εδώ σημαίνει, κήκε το φυτό. Τρομερή ειρωνεία του Γιαννάκη για τα ηλεκτρικά φώτα που δεν θα 'πρεπε να σβήνουν, όπως συμβαίνει με τα καντλία που έχουν φυτό.

177. Καλάνθρωπος, ο: Αυτοφύες φυτό, ειδικό, για να αντικαθιστά το φυτό του καντιλιού.

178. Φυτρί, το: καλάνθρωπος, φυτό, βλάστημα.

179. Ατθούλ-λα του Ορσάρη και ο Ηλίας ο Λιαμής: Η Ανθούλα Ορσάρη (1921 - 1988) και ο Ηλίας Τσιμισίρης (1936 - 1988). Πολύ ταιριασμένο αντρόγυνο, παραδοσιακό, ο ένας ζούσε για τον άλλο. Ο θάνατος της Ανθούλας στις σαράντα ημέρες μετά το θάνατο του Ηλία δείχνει το δεσμό και την αγάπη που υπήρχε ανάμεσά τους. Η Ανθούλα δεν άντεξε το χαμό του Ηλία, μαράζωσε και τον ακολούθησε στον τάφο. Βλ. παραπάνω υποσημ. 110.

παν-νάκη¹⁸⁰ το σπίτι, (ν)α της πει μια μ-παραγγελιά. Το Ατθουλ-λί λέει στη ν-Ατθούλ-λα : — Ω κόρη μου, κάτσε (ν)α πιούμε μ-μαζί γ-καφέ. (Δ)ε θ-θ' αργήσω, σε λ-λήη ν-ώρα (θ)α σου το ν-ετοιμάσω. Λέει η Ατθούλ-λα : — Α, Ατθουλ-λί μου, ευκαριστώ, το μόνο τσάι που (δ)ε μ-πίν-νω, εί(ν) ν-ο καφές.

β. Ήμουνα στο Ηφαίστειο και θα ερχόμουν στο Μαντζράκι από το δρόμο του Άργου. Στην αφήφρα προς την Καελιά συνάντησα τον Ηλία να βόσκει τις κατσίκες του. Κρατούσα στο κεφάλι μου τα ιερά σκεύη και τα άμφια του παπα-Μανόλη¹⁸¹. Ο Ηλίας μου 'δωσε νερό κι ήπια. Σε λίγο έφτασε και ο παπάς, ήπια νερό και καθώς κρατούσε ακόμη στα χέρια του το (νεροκολόκωτο), ρώτησε τον Ηλία : — Έχεις πολλές κατσίκες Ηλία, πόσες εί(ναι) ; — Να, τώρα ν-εί(ναι) ν-εκατό με εκατό ν-είκοσι κεφάλια. — Τόσες λ-λίες έχεις ; Τον ξαναρώτησε ο παπάς και πήρε την απάντηση : — Ε, τώρα που (θ)α γεννήσου(ν) (θ)α πολ-λόνου(ν), (ν)α γίνου(ν) θ-θέλει καμιά ογδονταργιά...

Γ'. ΠΕΙΡΑΓΜΑΤΑ ΚΑΙ ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ

1. Η Ερήνη η Νικιάτισσα

(Αφηγήτρια : Καλλιόπη Γ. Βιολλή, 1895 - 1985)

Της Μορφινής του Κατσομ-μάτη¹⁸², εδώα πάνω ήτο δ-δούλα. Εδάφτισε και το ν-Αντρέα. Ήτο μ-μια ανάπηρη, το σώμα ν-της, ε, ... Και εκάθετο στις Εντυχίας του Σακλαρή. Αυτή έξεφε γ-κι έλεθε. Και τραούδα...

180. Ατθουλιού του Γσουπανάκη, του : Ανθούλα Τσοπανάκη (1898 - 1980). Ευγενική, κοινωνική, έξυπνο πειρακτήρι. Δεν παντρεύτηκε. Το ραφτάδικό της ήταν χώρος ψυχαγωγίας. Πέθανε πικραμένη. Βλ. παραπάνω υποσημ. 55 και 109.

181. Παπα-Μανόλη, του : Ιερέας Εμμανουήλ Διακαντώνης, από τα Νικιά. Αεικίνητος, καλλίφωνος, απλός, με λίγα γράμματα, εξυπηρετήσε τους Μαντρακιώτες για 30 χρόνια κι άφησε μνήμες αγαθές. Του άρεσε η διασκέδαση και το πιστό και το λεπτό πείραγμα. Τα πανηγύρια του νησιού ζωντάνευαν με την παρουσία του. Ήταν αγαπητός ο παπα-Μανόλης, παραδοσιακός, ευχάριστος λειτουργός.

182. Μορφινής του Κατσομ-μάτη, της : Μορφινή Κατσιματίδη (1869 - 1948), γυναίκα του Γιάννη Κατσιματίδη, μεγαλύτερου αδελφού του Ηλία (1867 - 1942). Η Μορφινή ήταν λεπτή γυναίκα, είχε κάμει 4 γιους και 4 κόρες, γι' αυτό και ο Γιάννης (που έκτισε και το εκκλησάκι Σταυρός επάνω στον Τρούλλο) της έφερε υπηρέτρια, δούλα, από τα Νικειά. Βάπτισε κι ένα της αγόρι η Ερήνη η Νικιάτισσα, τον Αντρέα (1905).

— 'Όμορφο μ-που, όμορφο μ-που (εί)ν ν-το βραδιώ,
 όμορφο μ-που, όμορφο, μ-που (εί)ν ν-το βράδυ
 που βασιλέ, που βασιλεύγει ο ήλιος
 και βγαίν-νει το, και βγαίν-νει το φεγγάρι.

'Ηρτε ν-ο Γιώργης του Παπακέντρη¹⁸³, πολ-λό αστείος, καθίζ-ζει, ο
 δρόμος στενός, είχε ν-τα πόδια του απλωμένα, εκούμπιζ-ζε από κεία και
 κάτω. Κι έκαμνε.— Ω Ερήνη, ω Ερήνη, . . . άρτω; (Δ)ε ν-εμίλα, ν-αυτή. Αυτός
 πάλε.— Ω Ερήνη. . . άρτω; Τίποτι αυτή αό μέσα. Στη γ-κουζ-ζίνα ν-εκά-
 θετο. Ω Ερήνη, άρτω; Σύρνει μια ν-άγρια φωνή, λέει: (Δ)ε μ-μου κάμνεις
 τη χ-χάρη! (Ν)α μου τη γ-κάμεις τη χ-χάρη που 'ρτες τώρα (ν)α με πει-
 ράζ-ξεις. Άρτω και άρτω. . . Όχι, (ν)α μη φτάξεις να 'ρτεις.

Εμαεύτηκε ν-ο κόσμος και 'γέλα(ν) γ-και γέμισε ν-ο δρόμος αθρόπους.
 Κάποιος επήε γ-κι έφερε κουκκουζ-ζίνα, ένας άλλος μαϊζαρίστηκε γ-κι έφε-
 ρε σύκα. Εταΐσα(ν) γ-καλά καλά και τη ν-Ερήνη τη Νικιάτισσα, αρκίσα(ν)
 γ-και τραουδούσα(ν) γ-και φύα(ν) βαθειά χαράματα για τις δουλειές τω(ν).

2. Οι Παπορίδαινες¹⁸⁴

(Αφηγητής: Απόστολος Ν. Μαστρογιάννης, 1902)

Μια ν-ημέρα ο πατέρας μου έσφαξε μ-πολλές κατσίκες. Λέει του
 αδερφού μου του Νικόλα: — Οι Παπορίδαινες πααίν-νου(ν) γ-κι έρ-
 κονται και θέλου(ν) μ-μια γ-κεφάλη ν-της κατσίκας. (Δ)ε ν-τους τη
 μ-παίρεις. . .; Παίρει ο Νικόλας τη γ-κεφάλη ν-της κατσίκας και
 της περνά ένα ξύλο από το γούργουρα και τράβα ν-τα γένια της κα-
 τσίκας και αν-νοιγόκλειν-νε ν-το στόμα. Η πόρτα των Παπορίδαινων
 ή-το δίφυλλ-λη. Κομμένη στη μ-μέση και η κάτω ή-το γ-κλειωμένη κι η αό
 πάνω αν-νοιχτή. Πααίν-νει ο Νικόλας και βάλλει τη γ-κεφάλη ν-της κατσί-
 κας στο απάνω μέρος της κομμένης πόρτας, και τραβούσε ν-το γένι της κα-
 τσίκας και αν-νοιγόκλειν-νε ν-το στόμα ν-της! Βλέπου(ν) ν-οι Παπορίδαι-
 νες τη γ-κεφάλη και θαρούσι μ-πως είν(αι) ν-η κατσίκα ζωντανή, κι αρκι-

183. Γιώργης του Παπακέντρη, ο: Γεώργιος Παπακέντρης (1870 - 1933).
 'Όπου πειραγμα και γλέντι, στη μέση θα βρεις τον Παπακέντρη. Βλ. παραπάνω υποσημ.
 16, 48, 82.

184. Παπορίδαινες, οι: Είναι οι κόρες και η γυναίκα του Αντρέα Βαπορίδη
 ή Παπορίδη (1878 - 1941). Εργατικές, ευγενικές, άτολμες και αφελείς. Το όνομα «Παπο-
 ρίδης» είναι γνωστό στη Νίσυρο ως περιγέλασμα. Βλ. Ν. Ϊ. Κουμέντου, «Χαρακτήρες
 και Πειράγματα στη Νίσυρο», Αθήνα, 1987, «Ο Δημητρός ο Παπορίδης» (1900 - 1968),
 σελ. 79, 80 - 81 και υποσημ. 26 και 321.

νού(ν) να τη γ-κατσέρου(ν)¹⁸⁶, να φει (φύγει). Βρε προ—πρ... πρ... προν, ον, ον... Τίποτα η κατσίκα, (δ)έ φ-φεύγει. Τραβά πίσω τη γ-κεφάλη ο Νικόλας, ξαναμπροέλ-λει και πάλε, και πάλε τη δ-διώχνου(ν) ν-οι Παποριδανες, ώσπου η μάνα, η Ατθούσα, πιάν-νει το κατσούνη¹⁸⁶ και της δει (δίνει) μια για να φει (φύγει). Πφέρτει κάτω η κομμένη κεφάλη, όξω από τη μ-πόρτα, τη ν-αφήν-νει ο Νικόλας και φεύγει. Μετά από λ-λίω αν-νοίου(ν) ν-τη μ-πόρτα ν-οι Παποριδανες, βλέπου(ν) γαίματα χάμαι και τη γ-κεφάλη π-φε-σμένη γ-κάτω και βάλλου(ν) ν-τις φωνές· μαεύγονται οι γειτόνισσες, ω μάνα μου, είντα μ-που πάθετε, γιάντα φωνάζ-ζετε ; Λέει η Ατθούσα, η μάνα, με πολιτική προφορά :—'Εμεινε το κεφάλι κι έφυγε το κορμί ! Αβαθές γε-ναίκες. (Δ)ε ν-τους έκοβγε... .

Ούλ-λα τα παιδιά, και οι μεγάλοι ακόμη, επειδή ξέρασι μ-πως οι Παποριδανες νευριάζα(ν) μ-με το παραμικρό και βγαίν-να(ν) γ-και φωνάζ-ζα(ν) στους δρόμους, στη μ-πόρτα ν-τους επααίν-νασι ν-τα παιδιά κι οι αθρώποι και τους κάμνα(ν) το β-Βοργιά. Μεγάλη διασκέδαση ο «Β ο ρ γ ι ά ς»¹⁸⁷.

3. Ένας από τα Νικιά θελει «πρόβα στο παντελόني»

(Αφηγητής : Ιωάννης Κ. Καλαπαλίκης, 1919)

— Τà μαγαζιά πρώτα στη ν-Νίσυρο ήτο γ-γεμάτα παραγιούς, τα ρα-φτάδικα, τα τσαγκαράδικα, τα μαραγκούδικα, μα τα πειράγματα που κάμνα(ν)

185. Κα τ σ έ ρ ο υ (ν) ρ. κατσέρω και κατσάρω = διώχνω, εκδιώκω.

186. Κα τ σ ο ύ ν ι, το : Βέργα που στο επάνω άκρο φέρει αγκιστροειδή χειρολαβή (ραβδί). Με το κατσούνι σύρουν οι γυναίκες αγρότισσες τα ψηλά κλαδιά των δέντρων για να συνάξουν τους καρπούς. Χρησιμεύει και στις πεζοπορίες για στήριγμα. Οι γριές νισυριές το χρησιμοποιούσαν και ως μαγκούρα.

187. «Β ο ρ γ ι ά ς», ο : Πρόκειται για ένα (λαογραφικό παιχνίδι) που παιζόταν από μικρή ομάδα παιδιών ή νέων ανθρώπων για να αλλάξει ο καιρός από Νοτιάς και να γυρίσει Βορριάς. Τα παιδιά συγκέντρωναν από νωρίς τενεκέδες ή παλιά ραγισμένα τσουκάλια, πήλινα. Μόλις νύχτωνε, πήγαιναν, με προφύλαξη, σε ορισμένο σπίτι που έπρεπε να έχει δυο προϋποθέσεις : α. Η θύρα του σπιτιού να βλέπει προς το βόρειο σημείο του ορίζοντα και β. Η νοικοκυρά έπρεπε να είναι οξύθυμη και επιρρεπής σε βρισιές. Καλούσε ένα παιδί τη νοικοκυρά, με προσποιητή φωνή, να βγει και να ανοίξει την πόρτα. Μόλις ξεπρόβαλλε στην είσοδο η γυναίκα, έριχναν τους τενεκέδες και τα τσουκάλια μπροστά της και φώναζαν με το όνομά της, π.χ. «Ατθούσα, ο Βοργιάς παίρνει τη νύχτα και το μ... σου πίτθα». Το πείραγμα ήταν τολμηρό και επικίνδυνο. Τα παιδιά έτρεχαν, η γυναίκα έβριζε με επίταση, απειλούσε, φώναζε, βλαστημούσε, αναθεμάτιζε. Ξεσηκωνόταν όλη η γειτονιά και σπαρτάριζε στα γέλια. Πολλές φορές άλλαζε ο καιρός, κατά σύμπτωση. Αυτή η λαϊκή δοξασία ωφελούσε και ψυχαγωγούσε. Την άλλη μέρα οι μεγαλύτεροι έψαχναν να βρουν τους «δράστες» να τους δώσουν συγχαρητήρια, γιατί το πείραμά τους έπιασε, πήρε και φύσηξε ο «Βοργιάς».

ν-ήτο ν-άλλο πράμα, αστεία, κακό, γέλια. Και ούλ-λοι τους εφούντο το μ-μάστορη ν-τους, κι όσο εφούντο, τόσο πιο πολλά εκάμνα(ν). Το τί σκαρών-ναμε στους πελάτες (δ)ε λ-λέεται. Οι Μποργιάτες και οι Νικιάτες εύρισκα(ν) ν-το μ-πελά ν-τω, που 'ρχοντο ν(α) διορτώσου(ν) ν-τα αμερικάνικα ρούχα τω(ν).

— Κατέβηκε ν-από τα Νικιά η Μ...¹⁸⁸ στο μ-μάστορη μ-μον το ν-Ευστάθιο Σκανδαλίδη¹⁸⁹, που του στείλασι μ-πατελόνια από τη ν-Αμερική, κι ήτο μ-μεγάλα του, έβαλλέ ν-τα και το ζωνάρι τού 'ρκετο μ-πάνω στο λ-λαιμό, (ν)α του τα διορτώσει. Ε ; Επήρε(ν) ν-του μέτρα ο μάστορης μου, εστάθηκε μ-πίσω από το μ-πάγκο η Μ... , εμείς εκαθούμεστο ν-από δω. Λέει η Μ... : Μα-μα μάστορη, πό-πότε (ν)ά 'ρτω για μπρο-μπρόβα; Ο Μάστορης, προσηλωμένος που 'γραφε ν-τα μέτρα, (δ)ε ν-του 'δωκε ν-απάντηση. Εμείς του γνέφαμε, «τώρα, τώρα (θ)α κάμεις μπρόβα», σιγά σιγά για να μη μ-πάρει χαμπάρι ο μάστορης, και, α μέ σ ω ς α ν τ ό ς κ α τ ε β ά ζ - ζ ε ι κ ά τ ω τ ο π α ν τ ε λ ό ν ι ν - τ ο υ ! Γ υ ρ ί ζ - ζ ε ι ο μ ά σ τ ο ρ ή ς μ α ς κ α ι τ ο υ λ έ ε ι : —Βρε είναι μ-που κάμνεις; Απαντά η Μ... , μου-μον-μον 'πα(ν) ν-οι μικροί... Εμείς επιάσαμε ν-τη γ-κοιλιά μ-μας από τα γέλια. Αμμά 'φνε ν-αντός, μας έβαλε μ-μια γ-κατσάδα ο μάστορης... —Βρε είναι καώματα 'νιανά που κάμνετε ; (Ν)α ρεζ-ζιλέφετε το ν-άθρωπο ! Φύετε ούλ-λοι, πααίν-νετε (ν)α φάτε. Εμείς όπου φύγει φύγει. Εγυρίζ-ζαμε ν-τα καφενεία και λέαμε ν-το περιστατικό που κάαμε ν-της Μ... !

4. Ο Χρυσόστομος του Ορσάρη

Αφηγητής: ο ίδιος

α. 'Ημου(ν) στη ν-Αγιά μ-Μαρίνα. Για ξύλα επάαιν-να. 'Οτα ν-έρκου-

188. Μ... , η: Παρωνύμιο κάποιου Νικιάτη σε γένος θηλυκό. Αξιοπρεπής, έντιμος, καλός οικογενειάρχης, αλλά άπραγος.

189. Ευστάθιο Σκανδαλίδη, τον: Ευστάθιος Σκανδαλίδης (1904 - 1975) του Μιχαήλ και της Αργυράς, από την Καρδάμαινα - Κω. 'Ηρθε στη Νίσυρο και πήρε γυναίκα του την Καλλιόπη Ν. Παπάτσου (1913). 'Ηταν λαϊκός βιολιτζής και πολύ καλός ράπτης. Σοβαρός, διακριτικός, τακτικός, ολιγόλογος, μετρημένος. Δε γελούσε εύκολα. 'Όταν όμως το περιβάλλον ήταν γνωστό και οικείο, δεν μπορούσε να σταματήσει το γέλιο, αν άρχιζε να γελά.

190. Χρυσόστομος του Ορσάρη, ο: Χρυσόστομος Ορσάρης (1904 - 1986). Καλοκάγαθος, αιματώδης τύπος με φλεγματική υπομονή και πολλά ανέκδοτα. Συντηρητικός μέσα στην αφροντισιά του και τα σοβαρά καλαμπούρια του. 'Ηταν γεωργός και αγροφύλακας. Τελευταία έπαθε άσθμα. Δεν μπορούσε να κυνηγήσει. Σηκωνόταν πρωί, πήγαινε σιγά - σιγά και κρυβόταν μέσα σ' ένα θάμνο. Προσποίόταν τον κελαηδισμό της

μον(ν), συναντήθημε με το ν-Τάκη του Καρπαθάκη¹⁹¹, τον Προκόπη. Ερχόμ-εστο μ-πιο φορτωμένοι μαζί. Όχι, εγώ έρχομουν(ν) από το «Κατερός» κι ενταμιώσαμε με τους γαδάρους του Τάκη στη ν-Αγία μ-Μαρίνα. Αό μπρος μου εκείνος, αό πίσω (ε)γώ. Λέω του:—Ωρα καλή, Τάκη. Λέει:—καλώς το(ν). —Έκαμες πολ-λύ ωραία ξυλαρίδια, του λέω. Και πάλε, και πάλε, ώσπου κι ήρταμε στο χωριό. Εγώ συνέχεια του το έλεα, «Μ π ρ ά β ο, Τ ά κ η, έ κ α μ ε ς ω ρ α ί α κ α ι λ α μ π ρ ά ξ υ λ α ρ ί δ ι α» και πάλε και πάλε. Αυτός εφοήθη γ-και πήε στη μ-μάννα ν-του, που θάρεφε μ-πως έπαθα τίπο-τα. Κι έφνε ν-η μάννα ν-του κι ήρτε στη μ-Μαρίκα¹⁹² και λέει της: —Ο Χρυσόστομος; Λέει, εκείνος εί(ναι) στο γ-καφενέ. Κι ήρτε ν-ο γιος μου και με λώλ-λανε, α μπά'παθε ν-τίποτα ο Χρυσόστομος; Α μπα, λωλ-λάτθη;!

β. Π ρ ο ε κ λ ο γ ι κ ή π ε ρ ί ο δ ο ς : Υποψήφιοι Δήμαρχοι ο Γιαλ-λούρης και ο Πασκάλης¹⁹³. Είμεστο στο γ-καφενέ. Στον Βασίλη του Κοντο-παντελ-λή¹⁹⁴ το καφενείο. Ήρτε λ-λοιπό ν-ο Γιαλ-λούρης και κουβεντιάξα-με, συζητούσαμε «περί εκλογικά». Έλεε ν-ο Γιαλ-λούρης, έκαμα αυτό, έκα-μα εκείνο, εμείς ολ-λοένα, «φ υ σ ι κ ά, φ υ σ ι κ ά». Έκαμα τ' άλλο, εμείς «φυσικά». (Δ)ε ν-έκαμα αυτό; Εμείς «φυσικά». Για μια στιγμή μ-που έλε-γε ν-τα έργα του, λέω: «Γ ε ω γ ρ α φ ί α». Λέει μου ο Γιαλ-λούρης:—Είντα που λέεις Χρυσόστομε; Λέω του:—μέχρι τώρα εκάμναμε «φυσικά», ας κάο-με ν-τώρα και «Γεωγραφία». Εσκάσασι ν-ούλ-λοι στα γέλια. Και ο Γιαλ-λού-ρης έπιασε ν-τη γ-κοιλιά ν-του από τα γέλια και πήρε δρόμο ν-όξω...

πέρδικας. Περίμενε ακίνητος όλη την ημέρα, πολλές φορές μέχρις αργά το βράδυ, ώσπου να 'ρθει η πέρδικα για να την κτυπήσει. Ιώβειος υπομονή. Βλ. παραπάνω υποσημ. 111.

191. Τ ά κ η του Κ α ρ π α θ ά κ η, τον: Βάιος ή Βαίτης Καρπαθάκης (1924) του Προκοπίου (1896) και της Μαρίας Βρονταλάλου. Ο Τάκης, όπως όλοι οι νέοι της εποχής του, κουβαλούσε ξύλα για τη φωτιά, γιατί όλες οι νοικοκυρές μαγείρευαν στην «παραστιά», στο τζάκι. Τη φράση του Χρυσόστομου «Μπράβο, Τάκη, έκαμες ωραία και λαμπρά ξυλαρίδια» χρησιμοποιούν και σήμερα οι Νισύριοι, σε ανάλογες περιπτώ-σεις, ως πειραχτικό αστειολόγημα και είναι γνωστή σαν ανεκδοτική ιστορία.

192. Μ α ρ ί κ α, τη: Μαρίκα Βουλαζέρη (1911 - 1987) γυναίκα του Χρυσόστομου. Συγκαταβατική, ήρεμη, καλόψυχη, αγαθή.

193. Γ ι α λ - λ ο ύ ρ η ς και ο Π α σ κ ά λ η ς, ο: Είναι η δεύτερη φορά που ο Γε-ώργιος Ι. Γιαλούρης (1919) κατεβαίνει στις δημοτικές εκλογές κι έχει αντίπαλό του τον Πασχάλη Χ. Χριστοφόρου (1899 - 1982).

194. Β α σ ί λ η τ ο υ Κ ο ν τ ο π α ν τ ε λ - λ ή, του: Βασίλειος Παντελής (1912). Ένας από τους επτά καφετζήδες της δεκαετίας του '50 που δημιουργούσαν κλαυσίγελες καταστάσεις. Βλ. παρακάτω κεφ. «Ψυχαγωγικά στιγμιότυπα».

5. Κάτω από την τσαρδάκα της «Ηλικιωμένης»

(Αφηγητής : Κωνσταντίνος Γ. Χατζηνικολάου, 1909 - 1984)

Εκαθούμεστο γ-κάτω από τη τσαρδάκα της «Ηλικιωμένης». Καλοκαίρι. Είχε ν-το καφενείο ν-ο Σπóρτης, μόλις εγύρισε ν-από τη ν-Αμερική και πολλοί παλιοί και καινούργιοι συνταξιούχοι Νισύριοι γέροι αμερικάνοι, κι άλλοι, πολ-λύ γερονσία¹⁹⁵. Ο Καπριάνος, ο Βρούζ-ζος, ο Μιλτιάδης ο Πετρούτσος εκαπνίζα(ν) ν-τοτσιμπούκι ν-τω και από τη ν-άλλη μεργιά εκάθοντο ν-ο Κοντός, ο Γιώργης του Μαυρουδή και ο Νικόλας ο Φραζ-ζής, ο Ανιάς που έπαιζ-ζε το κουμπολόι ν-τον.

α) Τα παπόργια του Μιλτιάδη

Ο Μιλτιάδης έλεε ν-τη δική ν-του ιστορία, για τα πολλά παπόργια που είχε ν-η Αμερική στο μ-πρώτο μ-παγόσμιο μ-πόλεμο. Εγώ το ν-ερώτησα : —Ε, πόσα πολλά είχε, δέκα; Είντα που λείεις, Χαζ-ζηνικόλα, μόνο; Βάλε... —Ε, πόσα, δώδεκα; Μα, ο άθρωπος, δώδεκα, βρε βάλε... —Ε, πόσα είκοσι; Μόνο ν-είκοσι, βάλε, πολλά είχε, πολλά.—Ε, το πολ-λύ μ-πολ-λύ να 'χε εικοσιένα παπόργια. Τότε μου απαντά ο Μιλτιάδης : —Βρε άθρωπε, το βλάκα μ-παριστάνεις; Πεντακόσια παπόργια είχε. Τότε του είπα και γω:—Μόνο; Βάλε...

β) Του χοιρού το στομάχι

Έπειτα είχε ν-το λ-λόγο ν-ο Νικόλας ο Φραζ-ζής, πάνω στο στομάχι, που οι Αμερικάνοι καταφέραι να το αλλάζου(ν) γ-και να βάλ-λου(ν) γ-καινούργιο και για άλλες επιτυχίες των Αμερικανώ(ν). Επειδή εγώ ήξερα πως ο Νικόλας (δ)ε δ-δεχότα(ν) ν-τους Ρώσους και για να κάμω τη μ-παρέα (ν)α γελάσει, εντωμεταξύ εμαεύτηκε μ-πολ-λός κόσμος, όρθιοι κάτω από τη τσαρδάκα, ο Σπóρτης χρυσές δουλειές, εγώ τους είπα τη μ-παρακάτω ιστορία :

195. Γερουσία, η: Έτσι αποκαλούνται οι γέροντες που συγκεντρώνονται σε κάποιο καφενείο και συζητούν. Αυτοί ήταν οι παρακάτω έξι γνωστοί κοινωνικοί τύποι, που το σκληρό πειραχτήρι, ο Κων/τής Γ. Χατζηνικολάου, τους έκανε να υπερβαίνουν τους εαυτούς τους και να σκορπούν το κέφι και τη διασκέδαση με τις πεπερασμένες δυνατότητές τους να επιβάλουν τη γνώμη τους :

1. Καπριάνος, ο : Γεώργιος Ι. Μούρας (1885 - 1969)
2. Βρούζ-ζος, ο : Αριστομένης Βρούζος (1885 - 1968)
3. Μιλτιάδης ο : Πετρούτσος (1883 - 1964)
4. Κοντός, ο : Ιωάννης Δ. Σακλαρίδης (1883 - 1965)
5. Γιώργης του Μαυρουδή, ο : Γεώργιος Ν. Μαυρουδής (1876 - 1968)
6. Νικόλας ο Φραζ-ζής, ο : Ο Ανιάς, Νικόλαος Εμ. Φραντζής (1896 - 1968).

Βρε Νικόλα αυτά που λείεις εσύ για τους Αμερικανούς, οι Ρώσοι τὰ 'χου(ν) γ-κάμει πριν ν-από πολλά χρόνια. Μάλιστα ανακαλύψα(ν) ν-οι Ρώσοι, ότι τον χοιρού το στομάχι είναι ίδιο με του ανθρώπου. Κάμνου(ν) ν-αυτή ν-τη μ-μεταμόσκειψη και γίνεται ο άνθρωπος νέος. Βγάλλου(ν) ν-του ανθρώπου το στομάχι και τον βάλλου(ν) ν-του χοιρού. Αυτοί ούλ-λοι οι Αμερικανοί Νισύριοι εκούασι γ-καλά-καλά, εβουάθησα(ν). Οι γύρω-γύρω που στέκοντο, εσκούσα(ν) στα γέλια. Ο Νικόλας του Φραζ-ζή έπαιζ-ζε ν-το κουμπολόιν-του νευριασμένος, αλλά πού(ν) α μιλήσει; Ο Βρούζ-ζος εκτύπα ν-το μπαστούνι ν-του χάμαι, ο Καπριάνος εξήτα συνέχεια φωτιά (ν)α του ανάφου(ν) ν-το τσουμπούκι ν-τον, ο Μιλτιάδης εξερόβηχε συνέχεια και ο Κοττός έτριβε ν-τα χέρια ν-του, που έβλεπε ν-τους άλλους νευριασμένους. Εγώ συνεχίζω. Τώρα ο άνθρωπος εί(ν) ν-υγιής. Αλλά ένα μ-πράμα οι Ρώσοι (δ)ε ν-ημπορού(ν) (ν)α διορθώσου(ν). Πώς (ν)α το διορθώσου(ν); Υγιής ο άνθρωπος με καινούργιο στομάχι του χοιρού, σαλεύγει, λεβίζ-ζει¹⁹⁶ κιάλας, μορφοντυμένος, καθαρός - καθαρός, με τα καλά του ρούχα. Ότα(ν) βρέχει όμως και περάσει από καμιά λ-λάντα¹⁹⁷ που 'χει μέσα χώματα, βρωμόν-νερα, λάσπη, του μυρίζ-ζει η λάσπη, τούμπα κάτω ο άνθρωπος και κυλιέται μες το λαντί με τα καινούργια του ρούχα. Εδώ οι γύρω-γύρω εγρεπάρα(ν)¹⁹⁸ ούλ-λοι στα γέλια. Λέω, αυτή ν-τώρα τη συνήθεια οι Ρώσοι (δ)ε ν-ημπορού(ν) (ν)α τη ν-αφαιρέσου(ν) ν-από το ν-άνθρωπο. Γέλια, κακό μ-μεγάλο. Μέχρι και ο Αριστομένης του Βρούζου εγέλασε μ-πον (δ)ε ν-ήθελε γ-καθόλου (ν)α 'κούει για τους Ρώσους.

Εχορτάσα(ν) γέλιο ν-οι άνθρωποι. Τέσσερις η ώρα ήρτε και (δ)ε ν-επήε γ-κάνας τους το μεσημέρι (ν)α φάει.

6. Τα Σαλάμια του Αντρέα¹⁹⁹

(Αφηγητής: Ιωάννης Μ. Βεζύρογλου, 1919 - 1982)

α. Ο Ζαχαρίας ο Παπαντωνίου κατάφερε ν-το ν-Αντρέα (ν)α σταματήσει το τσαγκαράδιχο και (ν)α κάμει το ν-έμπορα. Είχε γ-κάτι λεφτουδάμια

196. Λεβίζ-ζει, ρ. λεβίζω = τρέχω. Από το λατ. lepo = κουφίζω, ελαφρύνω, και καθετί κούφιο και ελαφρό γίνεται γρήγορο.

197. Λάντα, η: και λαντί. Λακούβα με στάσιμα νερά της βροχής ή λακούβα με θαλάσσια νερά που δεν ταράσσονται και βγάζουν κακή οσμή. Βρώμικα νερά, τέλμα, βάλτος.

198. Εγρεπάρα(ν), ρ. γρεπέρω=σκάω, εδώ έσκασαν όλοι από τα γέλια. Παθαίνω έκρηξη (εκρήγνυμαι) από πολύ θλίψη, πόνο ή από πολύ χαρά και γέλιο.

199. Αντρέα, του: Ανδρέας Χαρτοφύλης του Ιπποκράτη (1905 - 1985). Ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου (1905 - 1976), που ήταν πειραχτικός και είχε εμμονή στη γνώμη του, επηρέαζε τον Αντρέα στις αποφάσεις του. Βλ. παραπάνω υποσημ. 168.

που του στείλασι ν-από τη ν-Αμερική, κάποια κληρονομιά θαρώ, τά 'φαε γ-και 'σύχασε! Έν-νοιξε λ-λοιπό ν-το μαγαζ-ζί εκεία πίσω στη γ-Καράβα, κι έκαμνε ν-ό,τι τού 'λεε ν-ο Ζαχαρίας. Τού 'πε γ-κι έφερε μ-πολλά σαλάμια και μουρταντέλ-λες, (ν)α τα δει (δίνει) φτηνά, (ν)α σπάσει τους άλλους εμπόρους. (Δ)ε ν-είχε ψυγείο (ν)α τα χωρέσει μέσα, λέει του Ζαχαρία: —Πού (ν)α τα βάλω τώρα; Λέει του ο Ζαχαρίας:— «καλούματα κάτω στη θ-θάλασσα, (ν)α μη ξεστάνονται». Τη ν-άλλη ν-ημέρα πάει ο Αντρέας (ν)α τα ανεβάσει τα σαλάμια και τα 'χα φ-φάει οι σμύναιρες²⁰⁰. —Ζαχαρία, εφά μ-μον (μον έφαγαν) τα σαλάμια οι σμύναιρες. Τον απαντά ο Ζαχαρίας: —Ας τις εκάτσερες! Ούλ-λα τα καφερεία εμιλούσα(ν) για τα σαλάμια του Αντρέα.

(Αφηγητής: Γεώργιος Ε. Χαρτοφύλης, ο Γεωργέους, 1913)

β. Κάποιος αφ' το ορχείο του Χιωτόπουλου ήθελε ν-να πειράξει το ν-Αντρέα, από το τηλέφωνο. Και του λέει, μες το τηλέφωνο: Γιατρέ, γιατρέ...—Ποιος είσαι; απαντά ο Αντρέας. Και του λέου(ν):— Είμαι η Ζαμπέτθα αφ' το χωριό.— Είντα μ-που θέλεις; Και η δήθε Ζαμπέτθα κάμνει: Θέλω (ν)α μου στείλεις μερικές κάφουλ-λες, γιατί με έπιασε τσιλ-λίθρα. Και ο Αντρέας λέει: Α ν-ήμου(ν) γιατρός (δ)ε θα 'χα γυνναίκα μ-μον τη ν-Εντυχία ν-του Σακχέλλη!

7. Ο Ουράγκος²⁰¹

(Αφηγητής: Νίκος Κ. Χαρίτος [ο Πιτσιρίκος], 1931)

α. Πήγαμε λ-λοιπό ν-εκδρομή στη ν-Ευαγγελίστρα κάπου το 1946-47. Εκδρομή είχαμε το Γυμνάσιο. Και πίσω από τη ν-Ευαγγελίστρα έχει ένα(ν)

200. Σ μ ύ ν α ι ρ ε ς, ο ι: Η Σμύναιρα, σμέρνα, σμύρνα, ο ιχθύς μύραινα. Ο Βονινός τοίχος του μαγαζιού του Αντρέα βρέχεται από τη θάλασσα, που είναι γεμάτη στο σημείο αυτό από σμύναιρες. Εκεί «καλούμαρε» (= κατέβασε) τα σαλάμια ο Αντρέας για να διατηρηθούν και τα έφαγαν οι μύραινες.

201. Ο υ ρ ά γ κ ο ς, ο: Παρωνύμιο του Ιωάννη Μούρα (1932). Ο τρίτος γιος από τους τέσσερις του Κώστα Μούρα (1895 - 1967 ο Βονικάρκης = αυτός που βρήκε πολλή κτηματική περιουσία από τον πατέρα του και από τη μητέρα του) και της Καλλιόπης Φασουλαρίδη-Παπαστόλη (1895 - 1982). Βλ. Ν. Κουμέντου, «Χαρακτήρες και Πειράγματα στη Νίσυρο», Αθήνα, 1987, σελ. 60. 26. Η Καλλιόπη του Παπά και υποσημ. 244 ο Ιωάννης. Ο Μάκης και ο φωνογράφος σελ. 83, Αφηγητής Ι. Κ. Μούρας, Ο Ουράγκος. Επίσης βλ. παρακάτω «Αυτοβιογραφία Ουράγκου».

ν-Αγράμιτθα και του στρώσαμε λοιπό ν-από κάτω. Βγαίν-νει λοιπό ν-αυτός απάνω στο ν-Αγράμιτθα και βγάλ-λει λόγο. Λέει, «αγαπητοί μου πατριώ-τες, ξέρετε ότι σμήνη ακριδών πλακώσασι ν-τα αμπέλια και τους κήπους και θα πρέπει να τα καταπολεμήσωμεν . . .». Πιάν-νομε λ-λοιπό ν-εμείς σφογ-γιές, πιάν-νομε χ-χόρτα, να, να, να ολουσονέ. Τίποτα αυτός, εκεί. Καταπάνω του, εμείς, αυτός εκεί, ο λόγος λόγος. Για μια στιγμή κάμνει : «Κάποιος μον έρ-ρίξε γ-κάτι και με τραυμάτισε εις τη γ-κοιλιακή μ-περιφέρεια του παιδός». Αυτός συνεχίζ-ζει το λ-λόγο και κάποιος πιάν-νει ένα πριόνι κι έκοβγε ν-το ν-Αγράμιτθα αό μέσα και αυτός ήτο ν-όξω όξω. Μόλις έφτασε ν-το κόφιμο στη μ-μέση, ε, αυτός βαρύς, με το λ-λόγο μ-που έβγαλ-λε, να ν-τος μια πλαν-ταργιά²⁰² κάτω. Εμείς εφοήθημε, γ-κι αυτός έβγαλ-λε λ-λόγο ν-ακόμα. Το τι έγινε (δ)ε μ-περιγράφεται! Το ν-εξάλισαμε από τα χόρτα και τις σφογ-γιές και από τα πολλά γέλια (δ)ε ν-ημπορούσαμε (ν)α καταπιούμε ν-το φαί . .

β. Εδουλεύγαμε στο δρόμο που άρκιζ-ζε από το ν-Αι-Νικήτα για να πάει στη ν-Ευαγγελίστρα. Εκεία πέρα εδούλευγε γ-και ο παπα-Ιωάνς, που είχε ξυριστεί και (δ)ε ν-είχε χρήματα, η Παπορίδαινα η Ερωφίλ-λη (1912), ο Κώτσος ο Γιαννάς, ο Μάνος ο Μικρόπουλος (1934) και άλλοι πολλοί που τελειώσαμε ν-το Γυμνάσιο. Επαιίν-ναμε γ-και δουλεύγαμε ν-εκεία, μας επλή-ρων-νε ν-ο Μαστρογιάννης ο Αποστόλης (1902) και παίραμε δεκατέσσερα φράγκα τη ν-ημέρα. Μια ν-ημέρα που χαρτζιλικώθημε, πααίν-νομε στο κα-φενείο του Ιωάννη, του Ουράγκου. Φέρε (ν)α πιούμε, φέρε, φέρε, πίν-νομε . . . Απ' όξω είχε(ν) μια τσαρδάκα. Τον λέομε:—Ανέβα στο τραπέζ-ζι (ν)α μας βγάλεις λόγο.—Τώρα έχω δουλειά.—Δουλειά ; Θα βγάλεις λόγο ή (δ)ε θ-θα βγάλεις ;—Όχι, έχω δουλειά.Πιάν-νομε ν-ένα σπίρτο και βάλ-λομε φωτιά στη τσαρδάκα, παίρουμε δρόμο και φωνάζ-ζομε, βοήθεια, βοήθεια . . . κακό μεγάλο, τρέχου(ν) εντυχώς μερικοί, σβήνου(ν) ν-τη φωτιά . .

Αυτός επήε στη ν-αστυνομία και μας κατάγγειλε. Μας παίρου(ν) μ-πίσω στη ν-αστυνομία, μας εφοέρισε ν-ο Αστυνόμος, πάει . . . δικαιολογήθημε. Ερ-κούμεστε μπροστά: —Βρε συ ; Επής και μας κατάγγειλες ; Έχεις ν(α) πά-θεις τώρα τα κακά της μοίρας σου.

Όταν ν-έκλεισε ν-το καφενείο ν-του, επήε (ν)α κοιμηθεί. Εμασύτημε λ-λοιπό ν-εμείς, εμαέψαμε μ-πέτρες από τα χαλατά, και πήαμε στο σπίτι ν-του. Εχτίσαμε ν-το ρυμίδι μ-που πάει μέσα, το ρυμίδι στενό, όχι τη μ-πόρ-τα, το εχτίσαμε ν-το ρυμίδι μέχρι πάνω, (δ)ε ν-εφαίνετο μ-πιο η πόρτα !

202. Π λ α ν τ α ρ γ ι ά, επιρ. έκφραση, πέφτω απότομα κάτω και χτυπό. Βλ. παρα-πάνω, υποσημ. 144.

Σηκών-νεται η μάνα του το πρωί, αν-νεί τη μ-πόρτα, θωρεί ένα ντουβάρσι απ' όξω, έβαλε ν-τις φωνές. — Ιωάννη, Ιωάννη, ξύπνα, ένα σπίτι εχτίσα(ν) όξω από το σπίτι μ-μας. Λέει ο Ιωάννης ο Ουράγκος, (ν)α δεις που θά 'ρτα(ν) ν-αυτοιά και μου τη γ-καταφέρα(ν) ν-τη δουλειά, επειδή τους κατάγγειλα για την τσαζοδάκα. Εμαεύτησα(ν) ν-αθρώποι και βγάλλα(ν) ν-τις πέτρες και τις πετούσα(ν) μ-πάνω στα χαλατά. 'Ηρτε ν-αυτός κάτω, φωνές κακό, γέ-λια εμείς. Τον λέομε, εμείς (δ)ε ν-εκάαμε ν-τίποτα, α θ-θέλεις (ν)α πάεις στη ν-αστυνομία, πάαιν-νε. (Δ)ε μ-μας επήε στη ν-αστυνομία, αλλά μας έ-διωχνε α-πό το καφενείο ν-του και (δ)ε μ-μας άφην-νε ν(α) μπούμε μ-μέσα.

Τη ν-άλλη ν-ημέρα πιάν-νομε, έλειπε ν-αυτός, και βγάλ-λομε ν-τη ν-ταμπέλ-λα του καφενείου, έγραφε μ-πάνω : ΚΑΦΕΝΕΙΟΝ Ι. ΜΟΥΡΑ «Η ΟΜΟΝΟΙΑ». Τη φ-φέραμε γ-και τη β-βάλλομε στο Φαρμακείο. Βγάλλομε ν-του Φαρμακείου που έγραφε : «ΔΗΜΟΤΙΚΟΝ ΦΑΡΜΑΚΕΙΟΝ» και τη φέρομε και τη γ-κορε-μούμε αφηλά στο καφενείο. Τη ν-άλλη ν-ημέρα, ε, ο κόσμος (δ)ε ν-επρόσεξε ν-τίποτα. Πρωί - πρωί έρκεται ένας ξένος, πελάτης από τα Λουτρά. Εγύρευγε φ-φάρμακα, λέον(ν) τον, προχώρησε μ-προστά εκεία στη Δημαρχία κοντά είναι το Φαρμακείο. Βλέπει ο ξένος τη ταμπέλ-λα, μπαίν-νει μέσα. — Κύριε φαρμακοποιέ, μοπορίτε (ν)α μου δώσετε αυτά τα φάρμακα ; Ο Ιωάννης το ν-έβλεπε γ-καλά καλά, λέει :—Βρε Χριστιανέ μου, δ(ε) θ-θωρείς πως είναι καφενείο ;—Κύριε φαρμακοποιέ, έχω ανάγκη από φάρ-μακα. —Κυριέ μου, εμένα λέεις φαρμακοποιό ; Καφενείο 'νι, καφέδες, λουγκού-μα, μπουκάλια, βρε Χριστιανέ μου, ελο-λλάττηκες ; — Γιατί γράφεις απ' όξω Φαρμακείο ; — Εγώ γράφω Φαρμακείο ; — 'Ελα να δεις. Βγαίν-νου(ν) λ-λοιπό απ' όξω, διαβάζ-ζει ο Ιωάννης : «ΔΗΜΟΤΙΚΟΝ ΦΑΡΜΑΚΕΙΟΝ», κόκχαλο ο Ιωάννης ! 'Αρκισα(ν) γ-και τσακχώνουντο, φωνές. Βγαίν-νει όξω ο Θεοδώρης, ο φαρμακοποιός²⁰³, βλέπει τη δική ν-του ταμπέλ-λα που 'γρα-φε ΚΑΦΕΝΕΙΟ, κάτι εκατάλαβε και μ-πήκε στη μ-μέση, είδε κι έπαθε (ν)α συνεννοηθεί, γέλια εμείς, φωνές ο Ιωάννης, ευτυχώς που είχε ν-τα φάρμακα ο Θεοδώρης και τά 'δωκε ν-του αθρώπου.

203 Θεοδώρης ο Φαρμακοποιός, ο Θεόδωρος Θεοδώρου (1904 - 197);), γιος του Νικόλα του μπαρμπα-Θεοδωρή (1872 - 1961), που χρόνια πολλά, από το 1928 - 1950 διατηρούσε το Καφενείο - Ζαχαροπλαστείο των νέων στον «Ποταμό». Ο Θεοδώρης ο Φαρμακοποιός και ο Μανόλης ο Γιατρός (Εμ. Σακλαρίδης 1894 - 1974) υπήρξαν τα υγειονομικά στοιχεία της Νισύρου για μια ολόκληρη τεσσαρακοντα-ετία. Μαζί με την πολύτιμη προσφορά τους δημιούργησαν ιδιαίτερες ψυχαγωγικές ιστο-ρίες γύρω από τη θεραπευτική και φαρμακευτική αγωγή των συμπατριωτών τους.

Αυτοβιογραφία Ουράγκου

α. Εισαγωγή

Σήμερα είναι 20 Απριλίου 1982 και είμαι στο σπίτι ν-του Νικήτα του Κουμέντου, του φίλου μου, και γυρίσαμε ν-από τη γ-κηδεία της Ασπασίας του Λογοθέτη,²⁰⁴ του Αντρωτή. Εγώ είμαι ο Ιωάννης του Βοηκάροκη, δηλαδή ο Ιωάννης του Μούρα, ο επιλεγόμενος Ουράγκος. Και (θ)α σας πω κάτι περιστατικά απ' ό,τι τ-θυμάμαι.

— Γεννήθηκα το 1932. Ο πατέρας μου ελέετο Κων/τίνος Μούρας, ο Βοηκάροκης, και η μάνα μου Καλλιόπη Φασουλαρίδη, του παπα-Αποστόλη η κόρη.

— Μια φ-φορά μαζ-ζί με το μ-Περικλή²⁰⁵, είμεστο φ-φίλοι, το γ-Καπίτη. Ήτο μ-μεγαλύτερος, αλλά μού 'λεε ν-τα μυστικά του φαρέματος· είχε γ-κι ένα γ-γάδαρο και μ' έπαιρνε γ-καμιά φ-φορά, είχε γ-κι ένα χτήμα και πάιν-νε γ-κάθε μέρα. Είχε ν-το δρομολόγιό ν-του και με μάθαινε-νε (ν)α πιάν-νομε τα περδικόπουλ-λα, πώς να πιάν-νομε ν-τους σκάρους, αχταπόδια και άλλα.

β. Σε στάμπα

— Μια ν-ημέρα εσταματήσαμε εκεί στον Γιάννη του Μανόλη²⁰⁶, είχε

204. Ασπασίας του Λογοθέτη, της: Ασπασία Λογοθέτη, το γένος Αντρωτή (1892 - 1982). Είναι η γυναίκα του Ιακώβου (1869) και η μητέρα του Μιλτιάδη (1930) και του Γιάννη (1932). Μόλις θάψαμε την «ηρωίδα και σεβάσμα μητέρα», την Ασπασία την αείμνηστη, νιώσαμε την ανάγκη χαλάρωσης από τη συγκίνηση. Εκείνη την ημέρα ο Ουράγκος (βλ. παραπάνω υποσημ. 201) έδειξε ασυνήθιστη ετοιμότητα μνήμης στα παιδικά του «αστειολογήματα» και στις μικροψυχαγωγίες του. Από φυσική αντίδραση στον πόνο που μας ανοίγει ο «τάφος της μητέρας» μας, ολισθήσαμε σε γέλια νευρικά. Ο Ιωάννης συνέχισε την «ελεγειακή» του ανεκδοτολογία. Έτσι γεννήθηκε η «Αυτοβιογραφία Ουράγκου».

205. Περικλής, τον: Περικλής Καπίτης (1924), γιος του Γιάννη (1870 - 1950) και της Μαρίας του Παύλου (1890 - 1977). Ο Περικλής ήταν μικρόσωμος, οστεωδής, ευκίνητος. Πηγαينوερχόταν με το γάδαρό του από τα χωράφια, συζητούσε μαζί του, του έλεγε τις σκέψεις και τις ελπίδες του. Ζούσε τη δική του κοσμοθεωρία και απολάμβανε τις μικροχαρές με συγκρατημένη αμεριμνησία. Ήταν επιφυλακτικός με κάποια διασκεδαστική ισχυρογνωμοσύνη. Παρουσιαζόταν ως μικροπολυεργάμονας, γι' αυτό και είχε τις ευφρόσυνες στιγμές του και ήταν αγαπητός.

206. Γιάννη του Μανόλη, του: Ιωάννης Εμ. Παπαϊωάννου (1877 - 1957).

μ-μια σκύλ-λα. Η «Φασαρία». Μου λέει λοιπό ν-ο Περικλής, εγώ (δ)ε ν-ήξε-ρα, (ικάμε αυτό το σκέδιο) κάμνω εγώ έτσι, (με τους δυο δείκτες και τους δυο αντίχειρες ενωμένους) η σκύλ-λα (ν)α με φάει. Αμέσως πετιέται όξω ένα θ-θηρίο, ο Γιάννης του Μανόλη, σεράντα μέτρα, ύψος κι μου λέει: — (Σε σ τ ά μ π α ρ α). Με κωνή λ-λοιπό ν-εγώ παίρω δρόμο, αλεβρόντιστος²⁰⁷, πρέφτω από ένα βαστάδι μες στις τσουκνούδες και πάω και ν-εβαίνω πάνω σε μια συκιά, αυτός από κάτω. — (Δ)ε φ-φεύγω, λέει, α δ-δε σε πιάσω, (δ)ε φ-φεύγω... — Ε, αφού εσκοτεινιάσε, απόγευμα, έμεινα πάνω τέσσερις ώρες, ήθελε γ-καλά (ν)α πάει (ν)α φέρει και τη σκάλα. Εγώ πάνω στη συκιά, (δ)ε μ-μπορούσα (ν)α πω σε καένα ν-τίποτα, εφοούμου(ν). Θωρώ ανθρώπους κι έρχοντο μ-πίσω με τα λυχνάργια. Είχε μ-πάει ο Περικλής και τό'πε στη μ-μητέρα μ-μου, η μητέρα μου εφοήθη, ήτο γ-και νύχτα, και πιάσα(ν) ν-τους λυχνούς και τα φανάργια με τη θεία μ-μου τη ν' Άννα ν-του Φασουλαρή, του Καπριάνου, ήτο γ-και η Μαρία. Ο Περικλής τους τα εξήγησε, ο Γιάννης είχε φύει, ετελείωσε ν-αυτό το περιστατικό. Λέω, ε, (δ)ε μ-μ' έπιασε, εγλύτωσα. (Δ)ε μ-περνούσα όμως από εκεία πέρα. Λέει ο Περικλής: — Πρόσεξε, α σ-σε πιάσει, τα χέργια του ν-εί(ν) σα ν-τανάλιες.

— Μια ν-ημέρα επήα (ν)α πιώ μια λεμονάδα, εκεία π' άν-νοιξε, στον Γιάννη του Περούλ-λή, το καινούργιο καφενείο. Με το μ-Πιτσιόγκο ν-ήμου(ν). Εκεία που κάθουμου(ν) λοιπό, αό πίσω μου, σα ν-να και με πιάν-νει μια τανάλια. Κάτι χερνούκλες... Βλέπω το Γιάννη ν-του Μανόλη! Λέω: τι συμβαίνει, κύριε Γιάννη; Μου λέει: — Τ-θυμάσαι που σε σ τ ά μ π α ρ α πρι ν-οχτώ χρόνια; Μου πασέρει μια, (είδα το ν-ουρανό σφοντύλι)...

γ. Οι ακρίδες εθεριέψα(ν)

Επί δημαρκίας Γιαλ-λούρη έπφεσε στη ν-Νίσυρο η μαύρη ακρίδα. Εκάμνασι ν-τα πίτερα με το ντι-ντι-ντί. Αλλά για να πολ-λύνει το φάρμακο το βάλ-λαν(ν) ν-το ντι-ντί αραιό. Αντί (ν)α φοφού(ν) ν-οι ακρίδες εθεριέψα(ν) (ν)α μας φάου(ν). Το φάρμακο (δ)ε ν-το πετούσα(ν) εκεία που 'πρεπε. Εκά-

Γλεντζές και σοβαρός καλαμπουρτζής. Γνώριζε το μυστικό της καλοπέρασης. Δύσκολα ξεχνούσε αυτούς που τον πείραζαν. Ήταν διασκεδαστικός μέσα στη σοβαρότητά του. Βλ. εργασία μου «Χαρακτήρες και Πειράγματα στη Νίσυρο», Αθήνα, 1987, υποσημ. 7, 15, 360 και στη σελ. 89 «Το Μιχαλάκη κι ο Γιάννης του Μανόλη». «εϊ περιβόητη φωτογραφία».

207. Α λ ε β ρ ό ν τ ι σ τ ο ς. Φεύγω γρήγορα, ταχύς σαν αστραπή. Βλ. παραπάνω λέξη, σημ. 147.

μα(ν) λ-λοιπό (νεπέτι)²⁰⁸ και βγαίνα(ν) ν-οι αθρώποι (ν)α σκοτόνου(ν) ν-τις ακρίδες. Και μια ν-ημέρα εκεία που πάιν-νε ν-ο Περικλής με το γ-γάδαρό ν-του επιάσα(ν) ν-το ν-οι ακριδόφοι (ν)α το φ-φάου(ν). Και ο Περικλής έπιαν-νε ν-ένα ν-ένα ν-ακριδοφα και του τάζε ν-το φάρμακο ν-α ψοφήσει. Έξυπνο μ-παιδί. Και του κάμνω :— Περικλή, σκότων-νέ τους, όχι τους πιάν-νεις και τους το ταϊζ-ζεις έναν-ένα ! Έβλέπα(ν) ν-το ν-οι αθρώποι κι εσαστίζασι.

δ. Ευτυχώς έφρεσα πάνω στη σακχούλ-λα

Εκεία στη ν-Ευαγγελίστρα μου 'πα(ν) (ν)α τους μιλήσω για τις ακρίδες. Ανέβηκα λοιπό ν-επάνω στο ν-αγραμίθια, (ν)α τους βγάλω λόγο. Ε, λέω κι εγώ : — Η ακρίδα είναι ένα πτηνόν το οποίον θέλομεν να το καταστρέφομεν και όχι να του ρίπτομεν φάρμακον και αντί να το εξολοθρέφομεν (ν)α θεριυεί κ.λ.π. Ο Γιαλ-λούρης ενόμιζε ότι πάω εναντίο ν-του. Επίη ν-α κόφει το γ-κλάδο, εκόντεψε (ν)α πφέσω κάτω (ν)α σκοτωθώ. Ευτυχώς που με ειδοποίησε ν-ο Πιτσιρίκος, επιάσα(ν) μια σακχούλ-λα, τη ν-εβάλα(ν) γ-κάτω, ευτυχώς έφρεσα πάνω στη σακχούλ-λα. Και είπα : «Ή των ή επί τας», ήτο ψηλά και μπούθθα κάτω εγώ.

ε. Εφοάτο ν-ο Σπόρτης²⁰⁹ τις πόμπες²¹⁰ της Λαμπής

Ήρταμε ν-από τα Γυμνάσια στη ν-Νίσυρο τα νισυρόπουλ-λα (ν)α κάομε ν-το Πάσκα. Ε, αφού επετάξαμε ν-τις πόμπες στη ν-εγ-κλησιά λέομε, ν-τώρο (θ)α πάμε στον Σπόρτη. Εφοάτο ν-ο Σπόρτης τις πόμπες. Έτρεμε. Μό-

208. Νεπέτι, το : Δωρεάν και εκ περιτροπής προσφορά εργασίας ύστερα από απόφαση του Δημοτικού συμβουλίου. Βλ. παραπάνω λέξη, υποσημ. 74.

209. Σπόρτης, ο : Νικόλαος Πολίτης (1906 - 1982). Απερίγραπτος και ανεπανάληπτος τύπος λαϊκού καφετζή. Το καφενείο «Η Ηλικιωμένη» ήταν τόπος πειραγμάτων και ψυχαγωγίας. Βλ. παραπάνω κεφ. «Άρπα τη ν-τάρα... Φίλιππε», «Κάτω από την τσαρδάκα της Ηλικιωμένης» και εργασία μου «Χαρακτήρες και Πειράγματα στη Νίσυρο», Αθήνα, 1987, υποσημ. 6, 15, 234, 248, και κεφάλ. 28. «Ο Σπόρτης» στη σελ. 61 - 62. Επίσης βλ. παρακάτω κεφ. «Ψυχαγωγικά στιγμιότυπα».

210. Πόμπες, οι : Αυτοσχέδιες κροτίδες, βαρελότα. Πραγματικά τα πυροτεχνήματα αυτά έβραζαν φωτιά στους ιδιότυπους χαρακτήρες, γιατί αποτελούσαν «εθμικό πείραγμα».

λις επήε ν-να κλείσει το καφενείο ν-του σβουρούμε δυο πόμπες μέσα, εσπά-σα(ν) τα καφερά, επφέσα(ν) γ-κάτω οι καφέδες, εσβήσα(ν) οι φωτιές και κλείει τις πόρτες. Οι πόμπες βροχή. Μια τη μ-πετάξασι μ-πάνω από το φανόφτη (φουγάρο), μεγάλο γ-κακό. Επέρασε μια δυο ώρες· ο Σπόρτης πού (ν)α βγει όξω ; (Δ)ε ν-είχε σημαία. Πιάν-νει το σκουπόξυλο, βάλ-λει πάνω τη μ-πο-διά ν-του και μ-προέλ-λει όξω και λέει : Παραδίν-νομαι ! Τότε έπαφα(ν) ν-τα πυρά και πήε σπίτι ν-του. Εμείς ενετθάραμε στα γέλια.

στ. Ο Ουράγκος και η Βαβόρα²¹¹ λέου(ν) ν-τραούδια

Μια φορά έβγαλα τη γρίπη. Ε, η γρίπη είναι και τράτα, γρίπος, γρίπη, ε, τράτα. Έβηχα. Η μάνα μου (δ)ε μ-μ' άφηγν-νε (ν)α βγω όξω, και εκαθού-μεστο με το ν-εξάδερχό μ-μου το ν-άλλο ν-το Γιάννη το μ-Μούρα, τη β-Βα-βόρα και λέαμε ν-τραούδια :

- Από τη μ-πόρτα σου περνώ θωρώ σε αλευρωμένη κι αμέσως το κατάλαβα πως κάμνεις τηανίτες.
- Από τη μ-πόρτα σου περνώ, σε βλέπω αλευρωμένη κι αμέσως το κατάλαβα πως τηανίζ-ζεις ψάρια.
- Από τη μ-πόρτα σου περνώ κι ο χοίρος σου μονγκρίζ-ζει κι αμέσως το κατάλαβα πως έχεις χοιροσφάγια.
- Είντα μ-πον 'σαι και 'γαπό σε και στο ν-ύπνο μου μ-προέλ-λεις;
- Στο ν-Ιορδάνη μ-ποταμό έλουσες τα μαλλιιά σου και κρύωσες πουλ-λάκι μου και κόψα(ν) σ-σου βεντούζες.
- Ανάμεσα στη θ-θάλασσα θα δίξω ένα ξυράφι για να περάσει η αγάπη μου (ν)α κόψει το λ-λαιμό ν-της.
- Από τη μ-πόρτα σου περνώ, γλυστρώ και πφέφτω κάτω κι α (δ)δε γυρίζεις (ν)α με δεις, σου κατουρώ το ν-τοίχο. Είντα μ-πον 'σαι και μ-προέλ-λεις και στο ν-ύπνο μου θωρώ σε;

211. Β α β ό ρ α , η : Παρωνύμιο του Ιωάννη Μούρα (1926). Γιος του Καπριάνου (Γεωργίου Μούρα και της Άννας Φασουλαρίδη). Στον καιρό της Ιταλοκρατίας, κάθε φορά που φαινόταν στη θάλασσα ελληνικό καράβι ο Γιάννης ενθουσιαζόταν και φώναζε : «Ζήτω βαβόρα μου» και του έμεινε το παρατσούκλι. Ο Γιάννης καλόψυχος και αυθόρμητος ζητούσε πάντα να είναι αυθύπαρκτος, γι αυτό πείραζε και τον πείραζαν. Ήταν ψυχαγω-γικός.

ζ. Είπα στους Αμερικανούς: Γραικός γεννήθηκα, γραικός θε να πεθάνω.

Ανήκω στους θεριακλήδες Έλληνες. Στη ν-Αμερική (δ)ε ν-επήρα τη ν-Αμερικανική υπηκοότητα, είπα: (Δ)ε ν-τη ν-επήρα, διότι ήθελα (ν)α μείνω κι εγώ Γραικός, όπως είπε κάποτε και ο Αθανάσιος Διάκος, «Εγώ Γραικός γεννήθηκα, Γραικός θε να πεθάνω». Και επειδή επήρα(ν) ν-οι Αμερικανοί στη γ-Κύπρο, βοήθησα(ν) ν-τους Τούρκους δηλαδή και πήα(ν) στη γ-Κύπρο, εγώ (δ)ε ν-ήθελα ν' αλλάξω τη ν-υπηκοότητά μου κι έχασα τη ν-αμερικανική. Ήμου(ν) δηλαδή ελληνόπληκτος! Αυτά, και τω Θεώ δόξα.

ΨΥΧΑΓΩΓΙΚΑ ΣΤΙΓΜΙΟΤΥΠΑ

Μερικές φορές οι καφετζήδες της Νίσυρου δημιουργούσαν με τα λόγια τους και τα «κλώματά» τους κωμικοτραγικές σκηνές και κλαυσίγελες καταστάσεις. Το επάγγελμά τους επιδρούσε πάνω σε βασικές ιδιότητες του χαρακτήρα τους και προβαλλόταν η κοινωνική τους προσωπικότητα σαν πυρήνας ικανός να οικοδομήσει γύρω του σκωπτικά παρατρέγυδα. Διακριτικά γνωρίσματα της συμπεριφοράς των καφετζήδων ήταν η παράξενη επίδειξη²¹² της αδιαφορίας τους, ωσάν να μην είχαν την ανάγκη του πελάτη. Αρκετές φορές αυτή η ίδια η λαθεμένη συμπεριφορά τους γινόταν ευχάριστη και διασκεδαστική. Εξαιτίας του απροσδιόριστου χαρακτήρα τους και επειδή διακατέχονταν από την επιθυμία να κάνουν «χωρατά» για να διασκεδάσουν τις παρές του καφενείου τους, καταντούσαν οι ίδιοι θύτες και θύματα.

Ένα από τα πολλά διασκεδαστικά στιγμιότυπα που χαρακτήριζε τη συμπεριφορά των καφετζήδων στη Νίσυρο κατά τη δεκαετία του '50 είναι και το πρακάτω:

— Καλοκαίρι. Άραξε στο λιμάνι κάποιο καϊκι και βγήκε έξω ένας κύριος. Ψηλός και ασπροντυμένος, με σίγουρο βάδισμα, φαινόταν πως ήταν ο πλοιοκτήτης. Του άρεσε το νησί και πήρε την απόφαση να μείνει λίγες ώρες. Πέρασε μόνος του μπροστά κι έφτασε στο καφενείο του Στρατή.²¹³

212. Επίδειξη, η: Πρόκειται για την επίδειξη αδιαφορίας των καφετζήδων στις λογικές απαιτήσεις των πελατών. Ο Μ. Γ. Μερακλής στο βιβλίο του «Ευτράπεζες Διηγήσεις, το κοινωνικό τους περιεχόμενο», Αθήνα, 1980, στη σελ. 34-35 κάνει λόγο για επίδειξη της γυναικείας ανοησίας και για την ανοησία των ανθρώπων στις συζυγικές τους σχέσεις. Κάτι ανάλογο συμβαίνει εδώ στις σχέσεις καφετζή - πελάτη. Ο Μ. Μερακλής χαρακτηρίζει, πολύ σωστά, τα ελαττώματα αυτά «περιφερειακά» και σημειώνει: «...οποσδήποτε δυο από αυτά ξεχωρίζουν: το πείσμα και η τεμπελιά».

213. Στρατή, του: Ευστράτιος Ι. Φραντζής (1899-1972), ναυτικός και καφετζής. Έκανε και του έκαναν αστεία.

— Σας παρακαλώ, μου κάνετε ένα καφεδάκι ;

— Α, τώρα (δ)ε μπορώ, έρκεται το παπόρι και θέλω (ν)α κλείσω. Πά-
αιν-νε πιο μπροστά.

— Και τι σχέση έχετε εσείς με το καράβι ; Δικό σας είναι ; λέει ο
Στρατής, κι άρχισε κιόλας να κλείνει την πλάγια πόρτα του καφενείου:

— Άθρωπέ μου αό πού σε φέρασι ; Α(ν) δε μ-πάω εγώ, πώς θα 'βγου(ν)
ν-όξω οι άνθρωποι από το παπόρι, βαρκάρης είμαι· ακόμα (δ)ε ν-το κατά-
λαβες ; Ο κύριος έβλεπε καλά καλά το Στρατή που έκλεινε και την άλλη
πόρτα του καφενείου και ρώτησε :

— Μα δεν είστε εσείς ο καφετζής ;

— Βρε άθρωπέ μου, εγώ 'μαι ο καφεζ-ζής, αλλά πάω τώρα (ν)α λύσω
τη βάρκα (ν)α μπου(ν) μ-μέσα οι επιβάτες· τους καφέδες (ν)α θωρώ τώρα ;
Φεύγει ο άνθρωπος, προχωρεί, παρατηρεί τα κάτασπρα σπιτάκια, θου-
μάζει τη λαϊκή αρχιτεκτονική τους, φτάνει στο καφενείο του Βασίλη, κά-
θεται.

— Σας παρακαλώ, μου ψήνετε ένα καφεδάκι ;

Ο Βασίλης του Παντελή²¹⁴ καθόταν μόνος έξω στο δρόμο, είχε ακου-
μπισμένο τον αγκώνα στο κάθισμα, με την παλάμη στο πρόσωπο και λέει :

— Α! καφέ! Τέτοια ν-ώρα ;

— Τι έχει η ώρα ; ρώτησε ο κύριος.

Και επαναλαμβάνει ο Βασίλης :

— Είναι που 'χει η ώρα, πολλά ζητάς. Θέλω (ν)α πάω πίσω στο λι-
μάνι, τώρα που άρτει το παπόρι, (ν)α δω, ήρτε ν-το διαβατήριό μ-μου. (Δ)ε
ν-το 'μαθες πως φεύγω για τη ν-Αμερική ; 'Όχι, (ν)α κάθομαι (ν)α ψήν-νω
καφέδες ούλ-λη ν-τη ν-ημέρα και (ν)α με βρίζ-ζουν γ-κι αό πάνω. Τώρα
είμαι κουρασμένος, πάαιν-νε, άθρωπέ μου, πιο πάνω. Να, εδώα στου Σταύ-
ρου²¹⁵, και τού 'δειξε το δρόμο.

Σηκώθηκε ο άνθρωπος, απορημένος, πλησιάζει στον Ποταμό, βλέπει
καφενείο, ρωτά :

— Εδώ είναι του κυρίου Σταύρου το καφενείο ;

214. Βασίλης του Παντελή, ο : Βασίλειος Παντελής (1912). Είχε ενοικιάσει το καφενείο του Μιχάλη Μούρα, αυτό που δούλευε κάποτε ο Ουράγκος. Οι Νι-
σύριοι με τις απαιτήσεις τους και τα πειράγματά τους είχαν κουράσει το Βασίλη, «του
έσπασαν τα νεύρα», ώσπου σηκώθηκε κι έφυγε στην Αμερική και σώθηκε ο άνθρωπος.
Βλ. παραπάνω υποσημ. 194.

215. Σταύρου, του : Σταύρος Ι. Μαστρογιάννης (1917). Είχε ενοικιασμένο το
καφενείο του Νικόλα Περδίκη (1902 - 1982), της Αναστασίας (1905) του Καμπανή, στον
Ποταμό. Παράλληλα εξυπηρετούσε τους πελάτες του κουριάδου του Ιωάννη Μηλά που
είχε παντοπωλείο εκεί δίπλα του. Ο Σταύρος ήταν σοβαρός και ολιγόλογος.

— Είν-ναί, εγώ 'μαι ο Σταύρος, αλλά α θ-θέλεις καφέ, (δ)ε μ-πορώ τώρα (ν)α σου κάμω, γιατί βρωμού(ν) ν-τα χέρια μου τσαρδέλ-λες. Να, (δ)ε ν-ε-βλέπεις, τσαρδέλ-λες πουλώ. Πααίν-νετε δίπλα, να εδώ. Κι έδειξε το καφενείο του 'Αμαλλου²¹⁶. — Συγγνώμη, γ-κιόλας, ε ; Ο Σταύρος συνέχισε να τυλίγει σαρδέλες και να εξυπηρετεί τους πελάτες του κουριάδου του, του Γιάννη του Μηλά, που είχε μπακάλικο στον Ποταμό, αλλά έλειπε στο λιμάνι, γιατί πρακτόρευε το πλοίο «'Ανδρος».

‘Ο κύριος πλησιάζει το καφενείο του 'Αμαλλου. Βλέπει έναν άνθρωπο πίσω από τον μπουφέ που άνοιγε φύλλο καταΐφιού και λέγει :

— Με συγχωρείτε, κύριε, απουσιάζει ο καφετζής ; Μήπως είναι κι αυτός βαρκάρης ή πράκτορας και πήγε στο λιμάνι ;

— 'Όχι, όχι, εγώ 'μαι ο καφεζ-ζής, τι θέλετε ;

— Έναν καφέ θέλω να πιω από το πρωί και δεν μπορώ. Λέει ο 'Αμαλλος : — Συγγνώμη, κύριε, α θ-θέλετε (ν)α πιείτε καφέ, περιμένετε λ-λίό, (ν)α αν-νοιξω το φύλλο (ν)α μη χαλάσει, και (ν)α σας κάμω καφέ, κάτσετε Α ν-όμως βιάζεστε, να πααίν-νετε στη ν-Ηλικιωμένη στη μ-πλατεία, εκεία έχει τρία καφενεία, τωραδά και οι τρεις τους κάθονται. (Δ)ε ν-έχου(ν) δ-δουλειά. Να, το πρώτο καφενείο είναι του Δραμίνια²¹⁷, του Μήτσου.

— Ευχαριστώ, είπε ο κύριος κι έφυγε. Προχώρησε προς την πλατεία. Κοιτάζει έναν άνθρωπο που ήταν στραμμένος κατά τους κήπους, σφύραγε και είχε ριγμένη στον ώμο του μια παρδαλή πετσέτα.

— Εδώ είναι του κυρίου Δραμίνια ;

Ο Μήτσος προσέχει τον άγνωστο κύριο από πάνω μέχρι κάτω και του λέει :

— Καταρχή(ν) (δ)ε λ-λέομαι, όπως με είπες, πρώτο, και δεύτερο είμαι ο κύριος Δημήτριος Χατζηνικολάου· τι θέλετε κύριε ;

— Δώσετε κάτι να πιω, έναν καφέ, ένα δροσιστικό, τέλος πάντων, τι παράγει ο τόπος σας ;

Και ο Μήτσος με προσποιητή αγανάκτηση, λέγει :

— Ε, τι παράγει ο τόπος μας ! Παράγει ωραίες σουμάδες, αλλά ετσά που τις ακρίβηνα(ν), μας τις εβάλα(ν) ν-τώρα... η αστυνομία, (δ)ε μ-μας εσ-συφ-φέρει (ν)α τις πουλούμε ! Α ! αγοράζ-ζομε δεκαοχτώ και πολλές

216. 'Α μ α λ λ ο υ , του : Κων/τίνος 'Αμαλλος (1924 - 1988). Είχε ενοικιασμένο το καφενείο του Αντώνη (Αντώνιος Κατσιματίδης, 1868 - 1951) στον Ποταμό και το χρησιμοποιούσε και ως εργαστήριο ζαχαροπλαστικής.

217. Δ ρ α μ ί ν ι α , του : Παρωνύμιο του Μήτσου, Δημητρίου Χατζηνικολάου (1906). Το σαλόνι του σπιτιού του που βρισκόταν στην πλατεία της «Ηλικιωμένης» μετέτρεψε σε καφενείο και το εργαζόταν μαζί με τη γυναίκα του Μαρία του Κώνστα, του Κουβή (18... - 19...). Το πείραγμα έδινε κι έπαιρνε. Δωρεάν ψυχαγωγία.

φορές είκοσι δραχμές το μπουκχάλ-λι και (ν)α κερδίζ-ζομε μ-μόνο ν-ένα πενηνταράκι το ποτήρι! Έπειτα, οι αμυγδαλιές πιθί, (δ)ε ν-έχει πιο πικρά αμύδαλα! Α ν-επιμένετε, κύριε, (ν)α πιείτε σουμάδα, πηγαίν-νετε κύριε, πηγαίν-νετε πιο πέρα, ίσως πουλά ακόμη ο Σπόρτης²¹⁸ σουμάδες, αυτός εί(ναι) ετσα πού 'ναι, (δ)ε ν-το ν-ενοιάζ-ζει πόσο μ-πουλά. Όσο θ-θέλει λέει, όσο θ-θέλει πουλά...

Ο κύριος έκανε το σταυρό του και προχώρησε. Σιγοπιθύρισε και είπε: Τι παράξενη συμπεριφορά, τι αλλόκοτη εγκαρδιότητα, ευχάριστοι τύποι.

— Κύριε Χατζηνικολάου, πώς τον είπατε το συνάδελφό σας;

— Σπόρτη, κύριε Σπόρτη, φάναξέ το(ν) δ-δυνατά, (δ)ε ν-ει'γ-κουφός, το γ-κουφό γ-κάμνει.

— Κύριε Σπόρτη, κύριε Σπόρτη, έναν καφέ, έναν καφέ. Ο Σπόρτης σκυμμένος επάνω στα ποτήρια και τα φλιτζάνια του, τα 'πλενε χωρίς να κοιτάζει έξω και φάναξε:

— Ρούφα κι έρκεται. Καφέ θέλεις; (Δ)ε μ-πάεις απέναντι σ' αυτή ν-τη λ-λωλ-λή (ν)α σου ψήσει; Σε με έρκεστε ούλ-λοι οι διαόλοι, μεσημεργιά-τικά;

Ο κύριος προχώρησε προς το καφενείο της Ειρήνης²¹⁹. Αυτή έτρωγε εκείνη την ώρα μόνη της σ' ένα τραπέζι στο βάθος του καφενείου. Δεν ήθελε να την σηκώσει από το φαγητό, αλλά σκέφτηκε να κάνει μια τελευταία προσπάθεια και της λέγει:

— Κυρία, έχετε την καλοσύνη να μου φέρετε ένα καφεδάκι;

— Ευκαρίστως, κύριε, ευκαρίστως, κάτσε (ν)α σου ψήσω. Και αμέσως η Ειρήνη πλησίασε στο τζάκι.

— Δόξα σοι ο Θεός, είπε ο κύριος, και κάθισε σ' ένα τραπέζι έξω, στο παράθυρο κοντά. Με συγχωρείτε, κυρία, σας σήκωσα από το φαγητό σας, για να μη σας βάζω σε κόπο, δώστε μου μια πορτοκαλάδα.

— (Ν)α σου δώκω, κύριε, ευκαρίστως.

— Υπάρχουν και πρόθυμοι κι ευγενικοί άνθρωποι, σκέφτηκε ο κύριος. Οι προηγούμενοι δεν μπόρεσαν να το δείξουν. Φαίνονται όμως καλοί άνθρωποι. — Από πού τις φέρνετε τις πορτοκαλάδες, είναι καλές;

218. Σ π ό ρ τ η ς, ο: Νικόλαος Ευανθίου Πολίτης (1906 - 1982). Μεραικλής και γλεντζές, πείραζε και τον πείραζαν, πήρε το παρωνύμιο «Σπόρτης», καλοντυμένος, καθαρός, περιποιητικός. Βλ. παραπάνω υποσημ. 209.

219. Ε ι ρ ή ν η ς, της: Ειρήνη Απ. Καραβάκη (1905 - 1983). Η γνωστή με το παρωνύμιο «Καραβέλλα». Κωμικοτραγική μορφή. Η γυναίκα που θύμωνε αδικαιολόγητα και εξυπηρετούσε και ήταν ευχάριστη και διασκεδαστική, όταν ήταν «στις καλές της». Βλ. παραπάνω υποσημ. 37.

— Από τη Ρόδο τις φέρνομε γ-κύριε, από τη Ρόδο, αμ-μέ εγώ άμ-μα τις πω, ξερνώ. Ό,τι και να σου πω...

— Τι αφέλεια! τι ειλικρίνεια! Μπράβο. Ε, τότε φέρετέ μου ένα κρύο νερό, σας παρακαλώ, γιατί έχω αργήσει, στις τρεις πρέπει να αναχωρήσω για τη Ρόδο.

Κάμνει η Ειρήνη— Ω γιε μου, το παπόρι έφουε· εσύ πώς (θ)α φύεις; Α πετάξεις θέλει;

— Έχω δικό μου καϊκι, μόνο λίγο σύντομα, γιατί έχω σκάσει από τη ζέστη.

— (Ν)α σου φέρω, γιε μου, εφ-φιαλ-λωμένο, εσύ φαίνεσαι ξένος, (ν)α μη μ-πάθεις και κάνα γ-κακό!

Πίνει ο κύριος το νερό, συνέρχεται λίγο από τη δίψα και προσπαθεί να τακτοποιήσει μέσα στο μυαλό του όλες αυτές τις περίεργες στάσεις των ανθρώπων. Και ρώτησε:

— Δεν έχετε νερό στη Νίσυρο;

— Ευτυχώς που (δ)ε ν-έχομε, γιατί (θ)α μας έτρωε ν-ο τουρισμός.

— Πόσο κάνει, κυρία, το εμφιαλωμένο νερό;

— (Δ)ε θ-θέλω, γιε μου λεφτά, (δ)ε θ-θέλω, έχω, χανάλ-λι σ-σου, γιε μου, χανάλ-λι σ-σου, άμε τώρα στο καλό, (ν)α φάω και γω, καλό σ-σου ταξίδι.

Ο κύριος ενθουσιάστηκε, ευχαρίστησε την Ειρήνη και την προσκάλεσε στην Αθήνα. Της έδωσε την κάρτα του. Και η Ειρήνη μονολογούσε: Γιάντα έρκονται οι αθρόοι στη Νίσυρο; Είπαμέ ν-τους εμείς να 'ρτου(ν); Καλά 'μαστε και μόνοι μας. Αμ-μέ πάλε, παραπονιούμαστε. Όπως και να το κάμεις, (δ)ε ν-εβρίσκες άκρια!

Επιμύθιο ψυχογραφικό

Ήρτε ν-ένας ξένος στη ν-Νίσυρο. Ε; Εθώρει γ-καλά καλά, έβλεπε ν-από δω, εθώρει ν-από κει, εδαγκών-νετο, εκαμάρων-νε! Αλλού εγέλα, αλλού ευχαριστίστα(ν), εξεραίνετο, ήτο ν-ούλ-λα ετσά, περίεργα! Βρίσκει στο δρόμο τη γ-Καλή ν-τον Καπριάνου²²⁰, τον Γιώργη του Μαστρογιάννη τη γεναίκα. Της λέει: — Κυρία μου, μπορώ να σας κάνω μια ερώτηση;

220. Καλή του Καπριάνου, η: Καλλιόπη Μούρα - Μαστρογιάννη (1887 - 1972). Η νοικοκυρά του σπιτιού και του χωραφιού. Αυτός ο διπλός ρόλος — χρόνια έλειπε ο άντρας της στην Αμερική— την έμαθε να ψυχογραφεί τους συμπατριώτες της με μια θυμώσοφη και κωμικοτραγική απλότητα.

(Ν)α μου κάμεις, γιε μου, (ν)α μου κάμεις. Είναι ερώτηξη θέλεις γιε μου, (ν)α μου κάμεις;

— Βλέπω, η Νίσυρος ωραίο νησί, αέρας καθαρός, ωραία ατμόσφαιρα, η θάλασσα καθαρή, τα δένδρα πολλά, πολλές ομορφιές. Αλλά οι γυναίκες σπασμένα τα μούτρα τους, σταφιδωμένα. Γιατί; 'Υποφέρετε;

Όχι, γιε μου, (δ)ε ν-υποφέρομε. Μια χαρά τρώμε, και τα χοιρινά μας, και τα σύκα μας και τα φαράόσुकά μας και τα λουμπούνια μας, μια χαρά ζούμε. Και τα τραούδια μας, και τα χωρατά μας, τα πειράγματά μας, διασκεδάζ-ζο-με γ-κάθε μέρα, μια χαρά ζούμε.

Λέει ο ξένος: — Μα τότε γιατί είστε τόσο σπασμένες οι γυναίκες;

Λέει η Καλή: — Τα λόγια μας τρώσι! Γι' αυτό 'μαστε ετσά που μας θωρείς. Τα λόγια, γιε μου, μας τρώσι, τα λόγια!

α) Ονόματα

- Αγγέλικα του Μιλτιάδη, η 300, 305
 Άγιος Δημήτριος, ο
 Άγιος Ιωάννης, ο
 Αθανάσιος Διάκος, ο 348
 Αϊ - Αντρέας, ο
 Ακακία, η 333
 Αλγερίνοι, οι 271
 Άμαλλος Γ. Κων)τίνος, ο 350
 Αμερικάνοι, οι 339, 340, 348
 Αναστάσης, ο 317
 Ανδριάνα, η (σύζυγος Κ. Ε. Φραντζή)
 295
 Ανδριώτης Μιχάλης, ο 282
 Ανθή, η 317
 Ανθούσα παπα - Γιαλούρη, η 283
 Άννα του Βασίλη (Παπακέντρη), η
 285, 294, 308
 Άννα Διακαντώνη, η 316, 318
 Άννα του Λυτρωτή (Φραντζή) η 318
 Άννα του Μηλά, η 284
 Άννα του Παπά, η
 Άννα του Πατούρη, η 282
 Άννα του Σταλούδη (Χαρτοφύλη) 329
 Άννα του Φασουλαρίδη (Μούρα) η 341
 Αννίκα, η (Λυτρωτή, Φραντζή)
 Αννίκα, η (Παπάτσου, συζ. Απ. Μαστρο-
 γιάννη) 326, 327, 328
 Αντρέας του Ιπποκράτη (Χαρτοφύλης,
 Ανδρέας) 323, 331, 332
 Αντρέας του Κατσομ - μάτη, ο 334
 Αντρίκος του Μπρούζου (Ανδρέας Βρού-
 ζος), ο 320
 Αντριώτης Μιχάλης, ο 282
 Αντώνιος (Αντώνιος Κατσιματίδης), ο
 316, 321
 Αποστόλης (Απόστολος Ν. Μαστρογιάν-
 νης), ο 281
 Άραβες, οι 271
 Αρκαμούζη Ευτυχία, η (Παρτένη) 304
 Αρκαμούζη Κατερίνα (Σαρή) η 304
 Αρκαμούζης Χαράλαμπος, ο 304
 Αρκαμούζης Χρίστος, ο 304
 Ασπασία (Γιάνναρου - Κατσιματίδη) η
 328
 Αθούλ - λα, η 276, 334
 Αθούλ - λί, το (Τσοπανάκη) 296, 318,
 319, 322, 332, 334
 Αθουλλί, το 281
 Αθούσα (Βιολ - λή - Γιαννάκη) η 281
 Αθούσα παπα - Γιαλούρη, η 283
 Αθούσα Παπορίδη, η 336
 Αφροδίτη, η 317
 Βαπορίδη Αθούσα, η 336
 Βαπορίδης Ανδρέας, ο (Ποπορίδης
 Αντρέας) 335
 Βαπορίδαινα Ερωφίλ - λη, η 342
 Βασίλης του Κοντοπαντελ - λή, ο (Βα-
 σίλειος Παντελής) 338, 349
 BAND - BOVY SAMUEL, ο 296, 318
 Βεζύρογλου Μ. Γιάννης, ο 300
 Βεζύρογλου Καλλιόπη, η 283
 Βενετοί, οι 271
 Βιολλή Αθούσα (Γιαννάκη), η 281,
 332.
 Βιολ - λή Άννα, η 281
 Βιολλή Γ. Καλ - λιώπη, η (Μορφίδη)
 277, 278, 279, 300, 313, 317, 320,
 334
 Βιολ - λή Μαρία, η
 Βιολλής Γεώργιος, ο 281
 Βιολλής Γ. Μιχάηλ, ο 281, 315
 Βογιατζή Ν. Μαρία (Μπαλή), η 303,
 304, 311, 319, 330, 331
 Βογιατζή Ν. Χαριτωμένη, η 303, 304,
 311, 319, 330
 Βογιατζής Μ. Νικόλαος, ο (Μπογια-
 ζής) 322
 Βογιατζής Νικόλαος, ο (Νικολαΐδης),
 303
 Βουλαζέρη Μαρία, η (Ορσάρη) 338
 Βουτσάς Παντελής, ο 302, 303, 327
 Βροντολάλου Μαρία, η (Καρπαθάκη)
 338
 Βρούζας Ανδρέας, ο (Α. Μπρούζος)
 320
 Βρούζος Αριστομένης, ο 339, 340
 Βρούζος Γεώργιος, ο 320
 Γενάς, ο 332
 Γενουήνσιοι, οι 271
 Γερμανοί, οι 330
 Γέρο - Νικόλας, ο 280

- Γιαλλούρης Ι. Γεώργιος, ο 338, 345, 346
- Γιαννάκης Π. Γιάννης, ο (1842 - 1899) 332
- Γιαννάκης Π. Γιάννης, ο (1911 - 1988) 297, 311, 312, 330, 332, 333
- Γιαννάκης Ι. Παναγιώτης, ο 281, 297, 332
- Γιαννάκης Μάρτεν Μ. Παναγιώτης, 332
- Γιαννάκης Ι. Μιχαήλ (Ξενικής) 297, 332
- Γιαννάς Κώστος, ο 342
- Γιάννης του Γιώργου, ο (Μακρυγιάννης Ι.) 296
- Γιάννης του Μανόλη, ο (Παπαϊωάννου Ι.) 344, 345
- Γιάννης του Περούλ - λή, ο (Φραντζής Ι.) 345
- Γιάννης του Φίλιππου, ο 292, 321
- Γιαννίδη Ι. Ανθούλ - λα, η (Οικονομίδη) 283
- Γιαννίδη Ι. Ειρήνη, η 283, 285
- Γιαννίδης Ι. Αρμόδιος, ο 283
- Γιαννίδης Ι. Δημήτριος, ο 283
- Γιαννίδης Ιωάννης, ο (γερο - Γιαννίδης) 283, 284, 285
- Γιαννίδης Ι. Κων)νος, ο 383
- Γιαννίδης Ι. Νικόλαος, ο 283
- Γιαννίδης Ι. Σταύρος, ο 283
- Γιώργης, ο 276, 323, 324
- Γιώργης του Ζαπετάκη, ο 320
- Γιώργης του Θεωρή, ο 295
- Γιώργης του Μαστρογιάννη, 352
- Γιώργης του Παπακέντρη, ο 285, 307, 308, 335
- Γιώργης του Παρτένη, ο (Γεωργ. Ξ. Παρθεναδής) 282
- Γιώργης του Σταμάτη, ο (Γ. Χριστοδούλου) 317
- Γιώργης του Χριστοφόρου, ο 295
- Γιώργος, ο (Γεώργιος Μακρυγιάννης) 297
- Δέσποινα του Μηνά, η 283
- Δημητρός, ο (Παπορίδης Α. Δημήτριος) 335
- Διακαντώνη Άννα, η
- Διακαντώνη Άννα, η 240
- Διακαντώνης Εμμανουήλ, ο (ο παπα - Μανόλης) 334
- Διακοπαναγιώτη Χαρέκια, η (Χαριτωμένη Σταυριανού) 297, 298
- Διάκος Αθανάσιος, ο 348
- Διακο - Δημήτρης Δημήτρης, ο 283
- Διαμάντης, ο (Αδαμάντιος Καβαζαρόπουλος) 327
- Διασυνιό, η 282
- Διασυνιού, η 282
- Διονυσία του Ρούσου, η 328
- Ελισάβη, η (Ελισάβετ Μούρα - Φραντζή) 327
- Ερήνη Ι. Καφετζηδάκη, η 285
- Ερήνη, η (Γιαννίδη) 285
- Ερήνη η Νικιάτισσα, η 334, 335
- Ερωφίλ - λη, η (Παπορίδη)
- Ευτυχία, Κ. Κοντοβερού, η 309, 310
- Ευτυχία, η (Από τον Εμπορειό, η Πούλλα) 316
- Ευτυχία του Παρτένη, η (Αρκαμούζη) 304
- Ευτυχία του Σακέλη, η 331, 341
- Ευτυχία του Σακλαρή, η 334
- Ευτυχίες, οι
- Ζαπετάκης Γεώργιος (Γιώργης του Ζαπέτη), ο 320
- Θεοδώρου Ν. Θεόδωρος, ο (ο Θεωρής) 343
- Θεοδώρου Νικόλαος, ο 343
- Θεολογού, η 276
- Ιππόται, οι 271, 272
- Ιταλοί, οι 272, 284, 292, 322
- Ιωάννης ο Ευαγγελιστής, ο
- Καβαζαράκης Ιωάννης, ο (παπα - Ιωνάς) 330, 342
- Καζαβής Ιάκωβος, ο 272
- Καζ - ζαβής, ο (ο πατέρας του γιατρού) 320
- Καλαπαλικής Κ. Γιάννης, ο 327, 336
- Καλαπαλικής Κων)νος, ο 327
- Καλέξης Μιχαήλ, ο 323, 331
- Καλή του Ζαχαριά, η 304, 305
- Καλή του Καπριάνου, η (Μούρα, Μαστρογιάννη Καλλιόπη) 352, 353
- Καλή του Μασούλη, η (Βουστά) 282, 302
- Καλή του Νικηταρά (Νικηταράινα - Μαντουδάκη) 304, 305
- Καλή του Τσουπάνη, η 313, 314, 320
- Καλή του Φίλιππου, η (Κατσιματίδη) 321
- Καλλιόπη του Παπά, η (Φασουλαρίδη - Μούρα) 341
- Καλλιόπη, η (αδελφή Ελένης Χαστά;))
- Καμπανή Αναστασία, η 349
- Καμπανή Σοφία, η 284
- Καμπανής, ο 295

- Καμπανής Νικήτας, ο 285
 Καπίτη Άννα, η 296
 Καπίτη Σοφία, η 326, 327, 328
 Καπίτης Γιάννης, ο 300, 344
 Καπίτης Νικόλαος, ο 296
 Καπίτης Ι. Περικλής, ο 344, 345, 346
 Καραβάκαινα, η (Ευτυχία) 288
 Καραβάκη Α. Ειρήνη, η 290, 351, 352
 Καραβάκη Καλή, η 290
 Καραβάκης Απόστολος, ο 290
 Καραβάκης Κώστος, ο 282
 Καραγιάννης Ν. Μιλτιάδης, ο 282
 Καραγιάννης Νικόλαος, ο 286
 Καρβαΐνη Καλλιόπη, η 307
 Καρβαΐνης Παρθένος, ο 307
 Καρπαθάκης Αντώνιος, ο (γέρο - Αντωνιάδης) 292
 Καρπαθάκης Πρόκοπιος, ο 338
 Καρπαθάκης Τάκης (Βάϊος ή Βαΐθιος - Βαϊήτης) 338
 Καρπάθιος Α. Γιάννης, ο 292, 321
 Καταλάνος Νικήτας, ο
 CACCIOTTI ROBERTO, ο 315
 Κατσιματίδη Μορφίτη, η (Χαρτοφύλη) 334
 Κατσιματίδης Ι. Αντρέας, ο 327, 334
 Κατσιματίδης Έμμανουήλ, ο 333
 Κατσιματίδης Ηλίας, ο 334
 Κατσιματίδης Ιωάννης, ο 334
 Καφετζηδάκη Ι. Ειρήνη, η 285
 Κλεάθε(αι)να, η 317
 Κοντοβερός Κ. Λάζαρος 309
 Κοντοβερός Π. Μιλτιάδης, ο 300
 Κοντοβερού Αγγέλικα, η 300
 Κοντοβερού Κ. Ευτυχία, η 309, 310
 Κορωναίος Χριστοφής, ο 307
 Κουμέντος Ι. Νικήτας, ο 297, 301, 306, 317, 326, 335, 341, 344
 Κουμέντου Ν. Κλυταιμνήστρα, η 326
 Κουμέντου Ι. Μαρία, η 285
 Κουρούνης Σπ. Γιάννης, ο 275
 Κώνστα Ιακ. Ασημίνα, η (Καλαπαλι-κη) 327
 Κώνστα Ιακ. Μαρία (Χατζηνικολάου) η 350
 Κώνστας Ιάκωβος, ο (ο γερο - Κουβής) 307, 322
 Κώστος του Καραβάκη, ο 282
 Κώστος του Φραζ - ζή, ο (Φραντζής Κων)νος ή Κωσταντής) 295, 322
 Λατίνοι, οι 271
 Λεντής Ν. Ηλίας, ο 327
 Λογοθέτη Ασπασία (Λυτρωτή), η 344
 Λογοθέτη Μαριγώ, η 284
 Λογοθέτης Ιακ. Γιάννης, ο 344
 Λογοθέτης Ιάκωβος, ο 344
 Λογοθέτης Ιωάννης, ο (1835 - 1910) 284, 287, 304, 312
 Λογοθέτης Ιακ. Μιλτιάδης, ο 344
 Λουκάτος Σ. Δημ., ο 273, 300
 Λυβίτση Παπάτσου Μαριγώ, η 332
 Λυτρωτή Χρ. Άννα, η (Φραντζή) 318
 Λυτρωτής Χρ. Μανόλης, ο 318
 Λυτρωτής Χρ. Τάκης, ο 318
 Μάκης, ο (Μιχ. Αντ. Κατσιματίδης) 341
 Μανόλης του Σακλαρή, ο (βλ. Σακλαρί-δης Δ. Εμ.) 282
 Μαντουδάκη Ε. Μαρία, η 305
 Μαντουδάκης Εμμανουήλ, ο (Μαντούς) 305
 Μαντουδάκης Ε. Κων)νος, ο (Κώστος του Μαντού) 293, 302, 305, 312
 Μαντουδάκης Ε. Μιχάλης, ο 305
 Μαργιά του Χαζ - ζή, η (Μαρία Χατζή - Μαστρογιάννη) 281, 284, 309
 Μαρία και Χαριτωμένη, η 303, 304, 311, 330
 Μαρία του Γιάνναρου, η (Κατσιματίδη - Μαστρογιάννη) 328
 Μαριά του Δημήτρη, η (Σακλαρίδη - Λυτρωτή) 318
 Μαρία του Κουβή, η (Χατζηνικολάου) 350
 Μαριά του Παύλου, η (Καπίτη) 300, 344
 Μαρία του Περικλή, η (Σακλαρίδη - Βιολλή) 295, 315
 Μαρία του Τσουπάνη, η 281
 Μαριγώ του Φιλίππου, η (Καλογήρου) 310
 Μαστόρος Μανόλης, ο (Τσιτσίνιας) 303
 Μαστόρος Νίκος, ο (Παραμπούθης, ο εγγονός) 317
 Μαστρογιάννη - Μούρα - Καλλιόπη, η 352, 353
 Μαστρογιάννη Άννα - Παπάτσου, η 326, 327, 328
 Μαστρογιάννης Ν. Απόστολος (1902), ο 281, 309, 310, 335, 342
 Μαστρογιάννης Νικήτας, ο 281, 284
 Μαστρογιάννης Ν. Νικόλαος, ο 335, 336
 Μαστρογιάννης Ιωαν. Σταύρος, ο 349, 350

- Μαυρουδής Μιχαήλ, ο 284
 Μεζάς, ο 283
 Μερακλής Γ. Μιχάλης, ο 348
 Μηλάς, ο 300
 Μηλάς Ιωάννης, ο 349, 350
 Μιαούλης, ο 316
 Μικρόπουλος Κ. Μάνος, ο 342
 Μιχαλάκη, το (βλ. Παπάτσος Μιχαήλ)
 332, 333, 345
 Μιχάλης του Σακκαρή, ο 282
 Μιχάλης του Τσατσαρώνια, ο (βλ. Μιχ.
 Β. Τσατσαρώνης) 282
 Μορφίδης Γεώργιος, ο 277
 Μουλ - λού Ειρήνη, η 283
 Μούρα Γ. Μαρία, η (Γεωργάκη) 345
 Μούρας Ι. Γεώργιος, ο (Καπριάνος)
 339, 347
 Μούρας Γ. Ιωάννης, ο (Βαδόρα) 347
 Μούρας Κ. Ιωάννης, ο (Ουράγκος) 341,
 342, 343, 344
 Μούρας Κων)νος, ο (Βονικάρκης) 341,
 344
 Μούρας Κ. Μιχαήλ, ο 349
 Μούρας Παναής, ο 313, 314
 Μπαλή Γ. Καλλιόπη, η (Πόπη Γ. Ορσά-
 ρη) 304
 Μπαλής Γεώργιος, ο 304
 Μπαλαλάς Δημήτριος, ο 312
 Μπότσαρης Μάρκος, ο 316
 Νικήτας του Δυσσέα, ο (Σακελλαρίδης)
 282, 286, 300
 Νικολής του Φραζ - ζή, ο (Νικόλαος Ι.
 Φραντζής) 329, 330
 Ντίγκλης, ο (ονομασία σκύλου) 309,
 310
 Ξανθός, ο 321
 Οικονομίδης Θεμ. Φωκίων, ο 309
 Όμηρος
 Ορσάρη Ανθούλα, η (Τσιμισίρη) 319,
 333, 334
 Ορσάρης Κ. Αντώνης, ο 303, 319
 Ορσάρης Χρυσόστομος, ο 292, 319,
 337, 338
 Παλαιστίνιοι, οι 332
 Παναγία Κυρά, η
 Παναγία Σπηλιανή, η 314
 Παναγιώτης του Τσουπάνη, ο 313, 314
 Παντελής Βασίλειος, ο (Κοντοπαντελής)
 338, 349
 Παντελής του Βουτσά, ο 327
 Παπαγιάννη Μαργιά, η 284, 312
 Παπαδέλιας, ο (Γρηγόρης) 282
 Παπαδόπουλος Γ., ο 287
 Παπαϊωάννου Ε. Ιωάννης, ο 344, 345
 Παπα - Ιωνάς, ο (Ιωαν. Κθαζαζαράκης)
 330, 331, 342
 Παπακέντρης Γεώργιος, ο 285, 294,
 307, 335
 Παπα - Μανόλης, ο (Εμ. Διακαντώνης)
 334
 Παπανικήταινα, η 284
 Παπα - Νικόλας, ο (Νικολ. Ι. Χατζό-
 γλου) 328
 Παπαντωνίου Ζαχαρίας, ο 340, 341
 Παπασημίνης, ο 281
 Παπαπυστόλης, ο (Φασουλαρίδης) 341
 Παπάτσος Ν. Μιχαήλ, ο (Μιχαλάκη)
 332, 333, 345
 Παπάτσος Νικόλαος, ο 287, 332
 Παπάτσου - Μαστρογιάννη Άννα, η
 326, 327, 328
 Παπάτσου - Σκανδαλίδη Καλλιόπη, η
 337
 Παπορίδαινα Ερωφίλ - λη, η 342
 Παπορίδαινες, οι 335, 336
 Παραμπούτης ή Παραμπούτθης Νικόλας,
 ο 316, 317, 321
 Παραμπούτης ή Παραμπούτθης Νίκος, ο
 (Μαστόρος) 317
 Παργιανού Άννα, η 292
 Παρθενιάδης Ε. Γεώργιος, ο 282
 Παρθενιάδης Μ. Εμμανουήλ, ο 284, 312
 Παρθενιάδης Ε. Μιχαήλ, ο 312
 Παρτένης του Κόκκινου, ο (Παρθένης
 Κόκκινος) 282
 Πασκάλης του Χριστοφόρου, ο 282, 338
 Περδίκης Νικόλας, ο 349
 Περσεφόνη, η 301
 Πετρούτσος Μιλτιάδης, ο 292, 339,
 340
 Πισσάρη Μαρία, η (Τσιτσιναίνα) 303
 Πλάκα - Πανταράτα Ειρήνη, η 318
 Πλάκας Ιωάννης, ο (Καλυβίτης) 318
 Πληθίδης Κ. Αντώνιος, ο 320
 Πολίτης Ευανθίου Νικόλαος, ο (Σπύρ-
 τής) 311, 339, 346, 347, 351
 Πουράκη Ι. Μαρία, η 315, 317
 Ράισης, ο 283
 Ρηνιώ, το 305
 Ρωμαίοι, οι 272
 Ρώσοι, οι 339, 340
 Σακαλής Χαράλαμπος, ο 309
 Σακέλαινα, η 295
 Σακελλαρίδης Μ. Γαβριήλ, ο 286

- Σακελλαρίδης Ν. Γεώργιος, ο 295
 Σακελλαρίδης Οδ. Κώστας, ο 275
 Σακελλαρίδης Οδυσσεάς, ο 284
 Σακελλαρίδης Οδ. Νικήτας, ο 282, 286, 300
 Σακχέλη Ευτυχία, η 331, 341
 Σακλαράς Μιχαήλ, ο 282
 Σακλαρίδης Δημήτριος, ο
 Σακλαρίδης Δ. Εμμανουήλ, ο (Σακλαράς) 282, 318
 Σακλαρίδης Ιωάννης, ο (Κοντός) 339
 Σαρακηνοί, οι 271
 Σαρής Γεώργιος, ο (Παπα - Γιώργης) 304
 Σκανδαλίδη Αργυρώ, η 337
 Σκανδαλίδης Μ. Ευστάθιος, ο 337
 Σκανδαλίδης Μιχαήλ, ο 337
 Σκουλ - λής Μιχαήλ, ο (παπα - Μιχαήλ) 303
 Στρατής, ο (Ευστράτιος Ι. Φραντζής) 304, 348, 349
 Στράτος, ο (Ευστράτιος Κοντονικολάου) 297
 Στρίκης Δ. Αντώνιος, ο 284
 Στρίκης Ιακ. Δημήτριος, ο 295
 Τούρκοι, οι 271, 272, 284, 304, 348
 Τριανταφυλ - λιά του Φιλίππου, η 321
 Τσατσαρώνης Β. Μιχαήλ, ο (Τσατσαρώνης ο γιατρός) 282, 287, 288, 290, 322
 Τσατσαρώνης Βασίλειος, ο
 Τσατσαρώνια Ασημίνα, η 319
 Τσιμισίρης Δημ. Ηλίας, ο 319, 333, 334
 Τσοπανάκη Π. Ανθούλα, η (Ατθουλ - λί) 296, 318, 319, 322, 333, 334
 Τσοπανάκη Π. Καλή, η 296
 Τσοπανάκη Μαρία, η 282, 318
 Τσοπανάκης Μιχαήλ, ο (Τσοπανάκης) 295, 296, 297
 Τσοπανάκης Παναγιώτης, ο 318
 Τσουλ - λάτος Δ. Φίλιππος, ο 331, 332
 Τσουπάνης Παναγιώτης, ο 313
 Φασουλαρίδη Άννα, η (Μούρα) 345, 347
 Φασουλαρίδη Καλλιόπη, (Παπαποστόλη - Μούρα) 341, 344
 Φασουλαρίδη Χαριτωμένη, η (Σακελλαρίδη) 287
 Φίλιππος Φιλίππου, ο (Φίλιππος του Γιάννη) 292, 295, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 346
 Φιλίππου - Φαναριώτη Αθηνά, η 315
 Φραντζής Ευστρ. Άρης, ο 304, 305
 Φραντζής Ιωάννης Ευστράτιος, ο (Στρατής) 304, 348, 349
 Φραντζής Ευστράτιος Ιωάννης, ο 304
 Φραντζής Εμ. Κων)νος, ο 290 (βλ. Κώστος του Φραζ - ζή 322)
 Φραντζής Περ. Κων)νος, ο
 Φραντζής Περ. Νικήτας, ο 318
 Φραντζής Εμ. Νικόλαος, ο (ο Ανίας) 339, 340
 Φραντζής Ι. Νικόλαος, ο (ο Νικολής) 329, 330
 Φτυχίο, το 305
 Χαρίτος Κ. Νίκος, ο 290, 341
 Χαριτωμένη, η (Βογιατζή - Μπαλή) 303
 Χαριτωμένη και Μαρία, (αδελφές) 303, 304, 330
 Χαρτοφύλη Μ. Άννα, η (Άννα του Σταλουδή) 329
 Χαρτοφύλη Ε. Μαρία, η (Καλέξη), 331
 Χαρτοφύλης Ανδρέας, ο (Αντρέας του Ιπποκράτη) 331, 332, 340, 341
 Χαρτοφύλης Ε. Γεώργιος, ο (Γεωργέους) 329, 341
 Χαστά Καλή, η 287, 303, 304
 Χαστά ή Χατσά Ελένη, η 287, 304
 Χατζή - Δαυΐδ Γιάννης, ο (Νάυλον) 290
 Χατζηνικολάου Γεώργιος
 Χατζηνικολάου Ν. Δημήτριος, ο (ο Μήτσος - Δραμίνις) 350
 Χατζηνικολάου Γ. Κων)νος, ο (Κωσταντής Χατζ - ζηνικολάς) 292, 307, 308, 310, 339
 Χατζηνικολάου Γ. Νικόλαος, ο 297
 Χιωτόπουλος, ο 341
 Χριστοφόρου Γεώργιος, ο (Γερμανός)
 Χριστοφόρου Χρίστος, ο
 Χριστοφόρου Χρ. Πασχάλης, ο (Πασκάλης) 282, 338

6) Παρωνύμια

- Ανιάς, ο (Κώστας, Κώσος) 295, 322
Ανιάς, ο (Νικόλαος Φραζ - ζής) 339
Αντώναρος, ο (Αντώνιος Κατσιματίδης)
316, 321, 350
Αντωνιάδης, ο (Αντώνιος Καρπαθάκης)
292, 296, 321
Αρκοντουλ - λάκι, το 305
Βαβόρα, η (Ιωάννης Γ. Μούρας) 347
Βανικάρκης, ο (Κων)νος Μ. Μούρας)
341, 344
Γεν - νοβέζ - ζαινα, η 305
Γερμανός, ο (Γεώργιος Χριστοφόρου)
295
Γεωργέους, ο (Γεώργιος Ε. Χαρτοφύλης)
329, 341
Γιάνναρος, ο (Ιωάννης Κατσιματίδης)
328
Γιανής, ο (Ιωάννης Γιαννίδης) 325
Γιώργης ο Τσουλλάτος, ο (Γ. Σακελλα-
ρίδης) 295
Δημητρός και Ευτυχία, ο 309
Δραμίνιας, ο (Μήτσος, Δημήτριος Χα-
τζηνικολάου) 350
Ευτυχία του Καζίνου, η 309
Ζαμπέτθα, η 341
Ζουζέπος, ο (Ιωσήφ Σαλάχας)
Θερεούλης, ο 300
Καλετές, ο 286
Καλοδούκας, ο (Ξανθός) 321
Καλυβίτης, ο (Ιωάννης Πλάκας) 318
Κανί, το (Μαρία - Μαρία Σαλάχα -
Βεζύρογλου) 317
Καπριάνος, ο (Γεώργιος Ι. Μούρας)
339, 340, 345
Καραβάκαινα, η 288
Καραβάκης, ο 304
Καραβέλ - λα, η (Ειρήνη Α. Καραβάκη)
290, 351
Καρκαζίκα, η (Καλή του Μανώλη - Βου-
τσά) 302
Καταλαμβάνης, ο (Νικόλαος Διακοπανα-
γιώτης) 327
Καταλάνος (Νικήτας), 305
Κοντοπαντελ - λής, ο (Παντελής Παντε-
λής) 338
Κοντοπερουλ - λής, ο (Περούλης Φραν-
τζής), 327
Κοντός, ο (Ι. Σακλαρίδης) 339, 340
Κορίτσι, το (Άννα Λυτρωτή - Φραν-
τζή) 318
Κουβής, ο (Ιάκωβος Κώνστας) 292,
295, 300, 307, 308, 322, 327
Κουλαντόνα, η 313, 314
Κυπραίος, ο (Γεώργιος Μορφίδης) 277
Λαμπτικός, ο (Γεώργιος Παπαμάρκος)
330
Λιαμής, ο (Τσιμισίρης Ηλίας) 319,
333, 334
Μαντάλα, η (Κ. Γιαννακός) 300
Μισούλης, ο 316
Μπάρμπα - Θεωδωρής, ο 343
Μπότσαρης Μάρκος, ο
Μπρατσέρα, η (Άννα Καπίτη) 296
Μυξολούρης, ο (Νικήτας Μαστρογιάν-
νης) 309
Νάυλον, ο (Ιωάννης Χατζη - Δαυΐδ)
290
Νικηταράινα, η (Καλλιόπη Ε. Μαντου-
δάκη) 305
Νικολαΐδης, ο (Νικόλαος Βογιατζής)
304
Ξενίκης, ο (Μιχαήλ Ι. Γιαννάκης) 297,
332
Ουράγκος, ο (Ιωάννης Κ. Μούρας) 341,
342, 343, 344, 337, 349
Παληός Νισύριος, ο (Μιχαήλ Ε. Παρθε-
νιάδης) 312
Παπα - Ατθούσα, η
Παπα - Γιαλλούρης, ο 283
Παπα - Νικήταινα, η 284
Παπα - Νικόλας, ο 283
Παποριδαινείς, οι 335
Πιτσιρίκος, ο (Νίκος Κ. Χαρίτος) 341,
345, 346
Πούλ - λα (Η Ευτυχία από τον ώμπο-
ρειό) 316
Ραμόνα, η (Μαρία και Χαριτωμένη Βο-
γιατζή) 303, 319
Σκορπιός, ο 282
Σούμεκερ, ο (Γιάννης του Φίλιππου)
321
Σπόρτης, ο (Νικόλαος Ευανθίου Πολί-
της) 311, 339, 346, 347, 351
Τσιτσίνιανα, η (Μαρία Πισσάρη) 303
Τσιτσίνιας, ο (Εμ. Μαστόρος) 303
Τσουλ - λάτος, ο (Γεώργιος Σακελλαρί-
δης) 295

γ) Τοπωνύμια

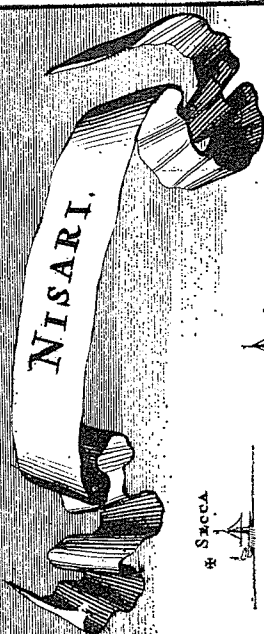
- Αγιά - Ειρήνη, Αγία Ειρήνη, η 302, 303
Αγιά - Μαρίνα, Αγία Μαρίνα, η 337 338
Αγιά - Παρασκευή, Αγία Παρασκευή, η
Άγιοι - Ανάργυροι, οι (στους Αναργύρους) 311
Αϊ - Γληόρης, Άγιος Γρηγόριος, ο 325
Αϊ - Θιολόγος (Άγιος Θεολόγος, ο στα Νικειά) 311
Αϊϊ - Νικήτας, Άγιος Νικήτας, ο 342
Αϊ - Νικόλας, Άγιος Νικόλαος, ο 311, 314, 342
Αϊ - Σάββας, Άγιος Σάββας, ο 300, 327
Άργος, το 283, 301, 302, 304, 318, 334
Αρχιστράτηγος, ο 302 319
Διαβάτης, το (βουνό) 301, 322
Ευαγγελίστρα, η 322, 341, 342, 346
Ζωσιμπούλειο Θέατρο, το 291
Ηλικιωμένη, η 290, 292, 295, 311, 332, 339, 346, 350
Ηρακλής, ο 332
Ηφαίστειο, το 334
Καελιά, η 334
Καζίνο, το 309, 310, 322
Καθολική, η 330
Κακολαγκάδα, η 287, 288
Κάτερος, το 338
Κοκχινόμ - ματος, ο 302
Κρειός ή Κριός, ο 291, 301
Κρουκελ - λίδια, τα 323
Κυρά, η (Μοναστήρι Παναγίας Κυράς)
Λαγκαδί, το 296, 310, 317, 330
Λακχί, το (Λακκί) 282, 283, 301, 302, 303
Λαπαρδάς, ο 288, 295, 296
Λευκαντιό, το 295
Λιμάνι, το 322
Λίμνες, οι 295
Λουτρά, τα 332
MIRA - MARI, το (Μίρα - Μάρε) 301, 332
Μπρός - Σκολείο, το 291
Μύλος, ο (ο Μύλος του Παρτένη) 301
Παλίσια, τα 303
Παναγιά Κυρά, η 299
Παναγιά, η (Ιερά Μονή Παναγιά Σπηλιανή) 299, 311, 312
Πηασούλ - λι, το 285, 295, 308, 316
Πίσω - Σκολείο, το 291
Πλάι, το 285, 308
Ποταμός, ο 300, 307, 314, 349, 350
Ποταμίτισσα, η (Μητροπολιτικός Ναός) 322
Ράχι, η 281
Ραμός, ο 301, 302, 303, 304, 319, 330
Σκολείο, το (το μπρός, το πίσω) 291
Σιάνες, οι 301, 303
Σπήλιο, το 302
Σταυρός, ο (στο Άργος) 301, 302, 303, 304, 305
Σταυρός, ο (στο Μαντράκι) 323, 334
Στενά, τα 319
Σωτήρα, η
Τάβλα του Γιαλού, η 298, 307, 308
Τρούλ - λος, ο 332, 334
Φάμπρικα, η 320
Χοίροι, οι 321
Χοχλάκοι, οι 321

δ) Χωριά - Πόλεις - Νησιά - Κράτη

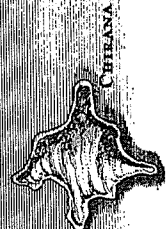
- Αθήνα, η 272
Αμερική, η 277, 284, 296, 315, 321, 322, 329, 339, 341, 348, 349, 352
Αντιμάχεια, η (χωριό της Κω) 304
Αστυπαλιά, η 330
«ΓΑΛΛΙΑ», η (Ξενοδοχείο)
Γίζα, η 272
Δωδεκάνησα, τα 271, 272, 284
Εμπορείος, ο (Ημπορείος, χωριό της Νι-
σύρου) 276, 297, 299, 300, 316
Κάλυμνος, η 271
Καρδάμυνα, η (χωριό της Κω) 318, 337
Κάρπαθος, η 271
Κάσος, η 271
Κύπρος, η 277, 348

Κωνσταντινούπολη, η 283, 296
Κως, η 271, 304, 318, 323, 332, 337
Λέρος, η 271
Μαντράκι, το (Μανδράκι, πρωτεύουσα
της Νισύρου) 295, 297, 309, 316,
322, 330, 334
Μικρασία, η 273
Νέα Υόρκη, η 272
Νικεΐα ή Νικιά, τα (χωριό της Νισύρου)
286, 297, 299, 300, 301, 327, 334,
337
Οδησσός, η 287, 318
Πάλιοι, οι (Χωριό της Νισύρου) 297
PARIS, 296

Παχεΐα, η (Μικρονήσι, Δυτικά της Νισύ-
ρου) 309
Πειραιάς, ο 289
Περγούσα ή Πυργούσα, η (Μικρονήσι
Δυτικά της Νισύρου) 309, 320
Πόλη, η (Κων)πολη) 296
Ρόδος, η 282, 292, 352
Ρουμανία, η 283
Ρουσία, η 305
Σάμος, η 282
Σουλουνάς, ο 283
Σύμη, η 282, 321, 331
Τήλος, η 299

SECCA

CAPIDOGGIO

CAPIDOGGIO

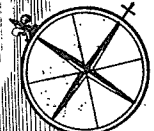

ISOLE CAIDONE

ISOLINDEA

NISARI

DAPPER 1688

**ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΥΡΕΤΗΡΙΑΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ
«ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ» 1 (1963) — 10 (1987)**

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Η θεματική ευρετηρίαση του περιοδικού «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ» έγινε σύμφωνα με τους κανόνες και τα πρότυπα ευρετηρίασης του I.S.O. (*International Standardization Organization, Standard Book 1, Information Transfer, Handbook, 1st Edition, Unesco, 1977*) όσον αφορά τις αναγραφές. Για τις παραπομπές όμως χρησιμοποιήσα τη σύγχρονη πρακτική από τις βιβλιογραφίες των περιοδικών *Byzantinische Zeitschrift* και *Byzantinoslavica*.

Η καθιέρωση των θεμάτων του ευρετηρίου έγινε με τη χρησιμοποίηση, σαν βάση, τον καταλόγου θεμάτων *Sears, Minnie Earl, Sears List of Subject Headings* / ed. by *Carmen Rovira and Caroline Reyes*. —13th ed. — *New York: H.W. Wilson Company, 1986*.

Οι συντομογραφίες που χρησιμοποιού είναι παρμένες από το Σχέδιο Προτύπου 822 του ΕΛ.Ο.Τ. (*Ελληνικός Οργανισμός Τυποποιήσεως*) το οποίο είναι ταυτόσημο με το Διεθνές Πρότυπο I.S.O. 832 «*Documentation — Bibliographical References — Abbreviations of typical words*».

Στό τέλος κάθε τόμου, εκτός του ένατου και δέκατου, υπάρχει μια ενότητα με τον τίτλο «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ» ΚΡΙΣΕΙΣ - ΣΧΟΛΙΑ. ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ - ΣΥΛΛΟΓΙΚΑ. ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ.

* Η παρούσα εργασία εντάσσεται μέσα στα πλαίσια της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης και ιδιαίτερα της Σχολής Διοικήσεως και Οικονομίας των Τ.Ε.Ι. Θεσσαλονίκης. Αυτή αποτελεί διπλωματική εργασία που υπεβλήθη σύμφωνα με το νόμο για τη λήψη του πτυχίου μου στο Τμήμα Βιβλιοοικονομίας. Η επιλογή του θέματος έγινε από τον καθηγητή της Σχολής κ. Παν. Χονδρογιάννη και η διαπραγματεύσή του πολλά οφείλει στις παρατηρήσεις του.

Το ευρετήριο θεμάτων παραπέμπει στις αντίστοιχες σελίδες των αποδελτιωμένων άρθρων. Το ευρετήριο των ονομάτων των συγγραφέων παραπέμπει στις αναγραφές με ένδειξη τον αύξοντα αριθμό που παίρνουν κατά την αποδελτίωση και θεματική ευρετηρίαση των άρθρων.

Η χρησιμότητα τῆς εργασίας είναι προφανής, γιατί αποτελεί έναν οδηγό για τον ερευνητή ή αναγνώστη που θα θελήσει να πληροφορηθεί για ό,τι έχει σχέση με τα «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ». Τα ευρετήρια που έχουν συνταχθεί για την ύλη του περιοδικού μπορούν να βοηθήσουν και να παραπέμψουν στο ζητούμενο επιθυμητό σημείο.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΓΟΥΣΙΟΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ

βλ.	βλέπε
εικ.	εικόνα, -ες
πανομ.	πανομοιότυπη
πιν.	πίνακας - πίνακες
χαρτ.	χάρτες

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΘΕΜΑΤΩΝ

Αρχαία - Γενικά Αρχαία του Κράτους	368
— Μανδράκι (Νισύρου)	368
— Νικειά (Νισύρου)	368
Αρχιτεκτονική, Μοντέρνα - 20ος αι.	368
Βιβλιογραφία - Νίσυρος	368
Βιβλιοκρισίες	368-370
Βιβλιοπαρουσιάσεις	370
Βιογραφίες (βλ. επιμέρους ονόματα συγγραφέων)	370
Βοτανική - Νίσυρος	370
Γάμος, Έθιμα και Ιεροτελεστίες	371
Γεωλογία - Νίσυρος	371
Γεωργία - Νίσυρος	371
Γεωργικά Εργαλεία	371
«ΓΝΩΜΑΓΟΡΑΣ» - Σύλλογοι και Σωματεία	371
Δημοτικά Τραγούδια - Νίσυρος	371
Διακοσμητικές Τέχνες - Νίσυρος	371
Διονύσιος, Μηνάς (Μητροπολίτης Μηθύμνης), 1879 - 1951 — Βιογραφίες	371
Δωδεκάνησος - Πληθυσμός	372
Εκπαίδευση - Νίσυρος	372
Ελληνική Γλώσσα - Ετυμολογία	372
— Ιδιωματισμοί	372
— Προφορά	372
Ελληνική Λογοτεχνία - Ανθολογίες	373
— Κριτική. Ερμηνεία κλπ.	373
Εμπορείός (Νισύρου) - Μετανάστευση και Αποδήμηση	373
Ενδύματα και Φορεσιές - Νίσυρος	373
Εταιρεία Νισυριακών Μελετών - Ομιλίες και Διαλέξεις	373
— Σύλλογοι και Σωματεία	373
Εταιρεία Νισυριακών Μελετών - Χρονικά	373
Ζωγραφική. Σύγχρονη - 20ος αι.	373
Ζωοκλοπές	373
Ηνωμένες Πολιτείες - Συνέδρια, 1943	374
Ιατρική - Κως	374
Ιδιοκτησία	374
Ιπποκράτης, Ο Κώος, 460 - 375 π.Χ.	374
Καζαβής, Ιάκωβος Ν. 1893 - 1967 — Βιογραφίες	374
Κάλυμνος — Ιστορία — 205 - 204 π.Χ., Κρητικός Πόλεμος	374

Καμμάς, Γεώργιος, 1875 - 1922	374
Κάρπαθος - Κοινωνική ζωή και έθιμα	374
Κατερίνα Κούλελη, 1861 - 1939	375
Κως — Ιστορία— 205 - 204 π.Χ., Κρητικός Πόλεμος	375
Λαογραφία - Νίσυρος	375
— Νίσυρος - Ανθολογίες	376
Λιμάνια	376
Μνημεία, Χριστιανικά - Νίσυρος	376
Μονές - Νίσυρος	376
— Πάτμος	376
Μονή Παναγίας Σπηλιανής (Νισύρου) - Ιστορία	376
Μπακαλάς, Δημήτριος, 1873 - 1940	376
— Αλληλογραφία	377
— Βιογραφίες	377
Μυθολογία, Νισυριακή	377
Ναοί - Άγιος Γεώργιος (Καρπάθου)	377
— Νίσυρος	377
Νεκρολογίες	377
Νικειά - Κυβερνητικές εκδόσεις - Έγγραφα	378
Νικήτας, Νεομάρτυρας, 1738/39 - 1754 — Βιογραφίες	378
Νισυριακά Περιοδικά	878
«Νισυριακά» - Χρονικά	378
Νίσυρος - Ήθη και Έθιμα	378
— Ιστορία	379
— Ιστορία - Αρχαϊκή εποχή	379
— Ιστορία - Αρχαία	379
— Ιστορία — 205 - 204 π.Χ., Κρητικός πόλεμος	379
— Ιστορία — 1821. Αγώνας Ανεξαρτησίας - Πηγές	379
— Ιστορία — 19ος αι.	379
— Ιστορία — 1939 - 1945, Πόλεμος Παγκόσμιος, Β΄	380
— Κοινωνική ζωή και έθιμα	380
— Κυβερνητικές Εκδόσεις — Έγγραφα — 1834, 1847	380
— Λιμάνια — 1885 - 1912, Τουρκοκρατία	880
— Οικιακός εξοπλισμός	381
— Οικονομικές συνθήκες	381
— Ομιλίες και Διαλέξεις	381
— Περιγραφή και Ταξίδια	381
— Πληθυσμός	381
— Πνευματική κίνηση	382
— Τοπωνύμια	382
Όνόματα, Γεωγραφικά - Νίσυρος	382
Παιγνίδια, ομαδικά	282
Παλαιόκαστρο (Νισύρου) - Ιστορία	382
Πανηγύρια - Χριστιανισμός	382
Πάτμος - Οικονομικές Συνθήκες	383
— Περιγραφή και Ταξίδια	383
Πάτμος - Πνευματική κίνηση	383
Ποίηση	383

Πορφυρίς (Ρόδου) —Ιστορία— 1948 - 1962, Σωματεία	384
Σακελλαρίδης, Δημήτρης, Έργο	384
— Παύλος Οδ., 1920 -	384
Σάτιρα, Νισυριακή	384
Σποράδες, Νότιες —Ιστορία— 1453 - 1821, Τουρκοκρατία	384
— Προνόμια	384
Στρατιωτική Υπηρεσία, Εθελοντική	384
Συνέδρια και Συνελεύσεις	385
Τήλος - Οικονομικές συνθήκες	385
— Πνευματική κίνηση	385
Υφαντική	385
Χαρτοφύλης, Δημήτριος Ιωάννου, 1870 - 1942 — Βιογραφίες	385
Χριστιανικές Αρχαιότητες	385
Χριστιανική Τέχνη	385

ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΗ — ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΤΩΝ ΑΡΘΡΩΝ

ΑΡΧΕΙΑ - ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

1. Πρωτοψάλτης, Εμμανουήλ Γ. : Ανέκδοτα Νισυριακά έγγραφα των χρόνων της επανάστασεως (1821). 3 (1969) 23-48 : 1 πιν.

ΑΡΧΕΙΑ - ΜΑΝΔΡΑΚΙ (ΝΙΣΥΡΟΥ)

2. Λογοθέτης, Μιλτιάδης Ιακ. : Τα κτηματολόγια της Νισύρου κατά τα χρόνια της δουλείας (1785 - 1945). 10 (1987) 197 - 386 : 14 πιν. : 1 χαρτ. : 10 πανομ.

ΑΡΧΕΙΑ - ΝΙΚΕΙΑ (ΝΙΣΥΡΟΥ)

3. Κουτελάκης, Χάρης : Ποικίλα έγγραφα από τα Νικειά Νισύρου. 6 (1978) 114 - 127 : 2 εικ.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ. ΜΟΝΤΕΡΝΑ - 20ος αι.

4. Αρφαράς, Μιχάλης Ε. : Το «δίπατο» λαϊκό Νισύριο σπίτι. 6 (1978) 5 - 60 : 5 εικ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΝΙΣΥΡΟΣ

5. Λογοθέτης, Μιλτιάδης Ιακ. : Ο περιοδικός τύπος της Νισύρου (1914 - 1978). 6 (1978) 61 - 98 : 1 εικ.
6. Μαυρής, Νικόλαος Γ. : Νισυριακή βιβλιογραφία. 2 (1965) 228 - 259

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

7. Αρφαράς, Μιχάλης Εμμ. : «Ανατομία των προβλημάτων του ροδιακού τουρισμού» / Μιλτιάδης, Λογοθέτης. 7 (1981) 349 - 352
8. Αρφαράς, Μιχάλης Εμμ. : «Αυτοκαθαίρεση προνομίου», εμείς, οι Έλληνες... / Νίκου Ι. Χαρτοφύλη. 8 (1982) 469 - 475

9. Α ρ φ α ρ ά ς, Μ ι χ ά λ η ς Ε μ μ. : «Βιβλιοκρισίες» / Μηνιά Αλ. Αλεξιάδη. 8 (1982) 479 - 480
10. Α ρ φ α ρ ά ς, Μ ι χ ά λ η ς Ε μ μ. : «Το βίωμα ως μορφή αγωγής» / Νικήτα Ι. Κουμέντου. 7 (1981) 352 - 353
11. Α ρ φ α ρ ά ς, Μ ι χ ά λ η ς Ε μ μ. : «Το Βορειοηπειρωτικόν ζήτημα» / Εμμανουήλ Γ. Πρωτοψάλτη. 7 (1981) 348 - 349
12. Α ρ φ α ρ ά ς, Μ ι χ ά λ η ς Ε μ μ. : «Βραβείον της ιεράς μονής Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου Πάτμου» / Χρυσοστόμου Γ. Φλωρεντή. 8 (1982) 480 - 482
13. Α ρ φ α ρ ά ς, Μ ι χ ά λ η ς Ε μ μ. : «Δάφνες και πικροδάφνες, από τη Νίσυρο» / Κώστα Μαντουδάκη. 9 (1984) 336 - 337
14. Α ρ φ α ρ ά ς, Μ ι χ ά λ η ς Ε μ μ. : «Δωδεκανησιακά Χρονικά» / Στέγης Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου. 7 (1981) 335 - 340
15. Α ρ φ α ρ ά ς, Μ ι χ ά λ η ς Ε μ μ. : «Εδώ και εκεί στη Νίσυρο» / Κώστα Μαντουδάκη. 8 (1982) 477 - 479
16. Α ρ φ α ρ ά ς, Μ ι χ ά λ η ς Ε μ μ. : «Εθιμικοί εκκλησιαστικοί πλειστηριασμοί» / Μηνιά Αλεξιάδη. 9 (1984) 335 - 336
17. Α ρ φ α ρ ά ς, Μ ι χ ά λ η ς Ε μ μ. : «Ηπειρωτικά χειρόγραφα λαογραφίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων» / Μηνιά Αλ. Αλεξιάδη. 8 (1982) 475 - 477
18. Α ρ φ α ρ ά ς, Μ ι χ ά λ η ς Ε μ μ. : «Τα Καλυμνικά» / Μιχάλη Σκαρδάση. 7 (1981) 345 - 348
19. Α ρ φ α ρ ά ς, Μ ι χ ά λ η ς Ε μ μ. : «Καρπαθιακαί Μελέται» / Εταιρείας Καρπαθιακών Μελετών. 7 (1981) 328 - 334
20. Α ρ φ α ρ ά ς, Μ ι χ ά λ η ς Ε μ μ. : «Τα Κωακά» / Πνευματικού Ομίλου Κώων «Ο Φιλητάς». 7 (1981) 340 - 345
21. Α ρ φ α ρ ά ς, Μ ι χ ά λ η ς Ε μ μ. : «Λαογραφικά της Κω» / Ηρακλή Μ. Καραναστάση. 9 (1984) 337 - 338
22. Α ρ φ α ρ ά ς, Μ ι χ ά λ η ς Ε μ μ. : «Αι Μούσαι» / Αναγνωστηρίου Καλύμνου. 9 (1984) 341 - 344
23. Α ρ φ α ρ ά ς, Μ ι χ ά λ η ς Ε μ μ. : «Παροιμίες και φράσεις από τη Σύμη» / Σωτηρίου Αλ. Καρανικόλα - Αλεξάνδρου Σ. Καρανικόλα. 8 (1982) 466 - 468
24. Α ρ φ α ρ ά ς, Μ ι χ ά λ η ς Ε μ μ. : «Πάτμος η Ιερή» / Ι. Μ. Χατζηφώτης. 9 (1984) 339 - 340
25. Α ρ φ α ρ ά ς, Μ ι χ ά λ η ς Ε μ μ. : «Συμβολή στο τοπωνυμικό της Τήλου» / Χάρη Μ. Κουτελάκη. 9 (1984) 338 - 339

26. Αρφαράς, Μιχάλης Εμμ.: «Το τραγούδι του Χριστού στην Κάρπαθο» / Μηνιά Αλ. Αλεξιάδη. 8 (1982) 468 - 469
27. Καραναστάσης, Αναστάσιος: «Λαογραφικά σύμμεικτα Νισύρου» / Υπό Εμμανουήλ Καρπαθίου, Μητροπολίτου Κω. 2 (1965) 278 - 282
28. Κουμέντος, Νικήτας Ι.: «Η ΔΙΑΚΟΝΙΑ ΜΟΥ». Εξήντα χρόνια — Στη συλλογική δράση των Νισυρίων. 1920 - 1980./ Νικήτα Οδ. Σακελλαρίδη. 8 (1982) 461 - 462
29. Κουμέντος, Νικήτας Ι.: Νισύριοι αντίλαλοι (ποιήματα). Αιγαιοπελαγίτικα./ Κώστα Ε. Μαντουδάκη. 6 (1978) 255 - 257
30. Κουτελάκης, Χάρης: Έλληνες αγιογράφοι μέχρι το 1821. / Πιομπίνου Φοίβου. 8 (1982) 462 - 465
31. Σακελλαρίδης, Κώστας: Εθνογραφικά / Πελοποννησιακόν Λαογραφικόν Ίδρυμα Β. Παπαντωνίου. 6 (1978) 238 - 241
32. Σακελλαρίδης, Κώστας: Το χρονικό μιας Οικογενείας (1977). Ο γιος της μαμμής (χρονικό) (1978) / Ηρακλή Μ. Καραναστάση. 6 (1978) 241 - 245
33. Φορόπουλος, Νικ. Α.: «Δωδεκανησιακά Χρονικά» / Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου. 6 (1978) 245 - 248
34. Φορόπουλος, Νικ. Α.: «Τα Μοναστήρια της Ελλάδος, Οδηγός - Ιστορία - Θησαυροί - Βιβλιογραφία» / Σπύρου Κοκκίνη. 6 (1978) 253 - 255
35. Φορόπουλος, Νικ. Α.: «Τα Συμαϊκά» / Επιτροπή Συμαϊκών Εκδόσεων. 6 (1978) 248 - 253

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ

36. Η απήχησης του Α' τόμου των «Νισυριακών». 2 (1965) 289 - 290
37. Ο δεύτερος τόμος των «Νισυριακών» και η απήχησης του 3 (1969) 351 - 356
38. «Τα Συμαϊκά». Σύγγραμμα περιοδικόν. τόμ. Α', 1972. 4 (1972) 333 - 334

ΒΙΟΓΡΑΦΙΕΣ

Βλ. επιμέρους ονόματα συγγραφέων.

ΒΟΤΑΝΙΚΗ - ΝΙΣΥΡΟΣ

39. Παπάτσου - Σταμέλου, Στυλιανή Χ.: Η χλωρίδα και

η βλάβση της Νισύρου και των γύρω νησίδων. 8 (1982) 372 - 396 :
4 πιν. : 1 χαρτ.

ΓΑΜΟΣ, ΕΘΙΜΑ ΚΑΙ ΙΕΡΟΤΕΛΕΣΤΙΕΣ

40. Κ ο υ μ έ ν τ ο ς, Ν ι κ ή τ α ς Ι. : Ο γάμος στη Νίσυρο. Ιστορική αναδρομή του θεσμού. 5 (1976) 157 - 263

ΓΕΩΛΟΓΙΑ - ΝΙΣΥΡΟΣ

41. Σ τ ρ ο γ γ ύ λ η ς Γ. Ι. : Έκθεση υδρογεωλογικής και κοιτασματολογικής αναγνώρισεως της νήσου Νισύρου. 8 (1982) 359 - 371 : 4 χαρτ.

ΓΕΩΡΓΙΑ - ΝΙΣΥΡΟΣ

42. Κ ο ν τ ο β ε ρ ό ς, Λ ά ζ α ρ ο ς : Νισυριακά οικιακά σκεύη και γεωργικά εργαλεία. 4 (1972) 307 - 321 : 6 πιν. : 5 εικ.

ΓΕΩΡΓΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ

43. Κ ο ν τ ο β ε ρ ό ς, Λ ά ζ α ρ ο ς : Νισυριακά οικιακά σκεύη και γεωργικά εργαλεία. 4 (1972) 307 - 321 : 5 εικ. : 6 πιν.

«ΓΝΩΜΑΓΟΡΑΣ» - ΣΥΛΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΣΩΜΑΤΕΙΑ

44. Τιμητικές εκδηλώσεις. Εορτασμός των 84 χρόνων του «Γνωμαγόρα» Αμερικής. 9 (1984) 345 - 356

ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ - ΝΙΣΥΡΟΣ

45. Σ α κ ε λ λ α ρ ί δ η ς, Κ ώ σ τ α ς : Το Νισύριο δημοτικό τραγούδι. 2 (1965) 5 - 202
46. Παληού Νισύριου τραγούδια. 4 (1972) 66 - 94

ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ - ΝΙΣΥΡΟΣ

47. Α ρ φ α ρ ά ς, Μ ι χ ά λ η ς Ε μ μ. : Η κεντητική και υφαντική τέχνη της Νισύρου. 9 (1984) 17 - 141 : 41 εικ. : 12 πιν.

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ, ΜΗΝΑΣ (ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΜΗΘΥΜΝΗΣ), 1879 - 1951 - ΒΙΟΓΡΑΦΙΕΣ

48. Π ρ ω τ ό ψ ά λ τ η ς, Ε μ μ α ν ο υ ή λ Γ. : Διονύσιος Μηνάς, Μητροπολίτης Μηθύμνης ο από Νισύρου. 2 (1965) 203 - 208

49. Σακελλαρίδης, Γεώργιος Μ. : Διονύσιος Μηνάς, ο Νισύριος ιεράρχης. 8 (1982) 348 - 358 : 1 εικ.

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΣ - ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ

50. Αγαπητίδης, Σωτήριος Ι. : Ο πληθυσμός της Δωδεκανήσου. 3 (1969) 5 - 22

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ - ΝΙΣΥΡΟΣ

51. Βεργωτής, Γεώργιος Θ. : Η εκπαίδευσις εις την νήσον Νίσυρον. 5 (1976) 264 - 288
52. Φραντζής, Εμμανουήλ Ν. : Συμβολή εις την ιστορίαν της εκπαιδευσεως της Νισύρου. 4 (1972) 42 - 65

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ - ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ

53. Χαλκιάς, Κωνσταντίνος Γωάν. : Η ετυμολογία της λέξεως σπόα ή σπώα. 5 (1976) 305 - 307

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ - ΙΔΙΩΜΑΤΙΣΜΟΙ

54. Καραναστάσης, Αναστάσιος : Γλωσσική ύλη εκ Νισύρου Δωδεκανήσου. 10 (1987) 123 - 184
55. Κοντοβερός, Λάζαρος : Ύβρεις (του Νισυριακού λεξιλογίου). 2 (1965) 209 - 214
56. Κουρούνης, Γιάννης Σπ. : Γενικές γραμμές στο τυπικό του γλωσσικού Νισυριακού ιδιώματος. 9 (1984) 169 - 213
57. Κουρούνης, Γιάννης Σπ. : Φωνητική του γλωσσικού ιδιώματος της Νισύρου. 8 (1982) 397 - 460
58. Παπαδόπουλος, Γεώργιος : Λεξικολόγιον Νισυριακόν. 9 (1984) 276 - 292
59. Σακελλαρίδης, Γαβριήλ Μ. : Δημώδες γλωσσικό υλικό και λαογραφικά ανέλεκτα του χωριού Νικιά ή Νικειά της Νισύρου. 8 (1982) 121 - 256

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ - ΠΡΟΦΟΡΑ

60. Κουρούνης, Γιάννης Σπ. : Φωνητική του γλωσσικού ιδιώματος της Νισύρου. 8 (1982) 397 - 460

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ - ΑΝΘΟΛΟΓΙΕΣ

61. Πετρούτσου, Μαρία Ε. : Η έμμετρη αλληλογραφία στη ζωή του Νισυρίου. 9 (1984) 293 - 332

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ - ΚΡΙΤΙΚΗ, ΕΡΜΗΝΕΙΑ κ.λ.π.

62. Σακελλαρίδης, Κώστας : Η ανθρώπινη δουλειά στην ποίηση του Μπαλαλά. 7 (1981) 14 - 21

ΕΜΠΟΡΕΙΟΣ ΝΙΣΥΡΟΥ -
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΔΗΜΗΣΗ

63. Αντάπασης, Αντώνιος Μ. : Η κοινότης Εμπορείου και η μετανάστευσις. 1 (1963) 126 - 135

ΕΝΔΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΦΟΡΕΣΙΕΣ - ΝΙΣΥΡΟΣ βλ.
ΝΙΣΥΡΟΣ - ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΝΙΣΥΡΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ -
ΟΜΙΛΙΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ

64. Η πρώτη δεκαπενταετία της Εταιρείας Νισυριακών Μελετών. 6 (1978) 217 - 237

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΝΙΣΥΡΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ -
ΣΥΛΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΣΩΜΑΤΕΙΑ

65. Θεοχαρίδης, Θ. Μ. : Ιστορικός σταθμός. 10 (1987) 408 - 409

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΝΙΣΥΡΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ - ΧΡΟΝΙΚΑ

66. Παλαλάς, Δημήτριος : Από τα χρονικά μας. 7 (1981) 31 - 34

ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ, ΣΥΓΧΡΟΝΗ — 20ος αι.

67. Ο ζωγράφος Δημήτρης Σακελλαρίδης, 2 (1965) 285 - 288 : 3 εικ.

ΖΩΟΚΛΟΠΕΣ

68. Σακελλαρίδης, Γαβριήλ Μ. : Η ζωοκλοπή στα Νικειά και η άμυνα των κατοίκων. 10 (1987) 185 - 196

ΗΝΩΜΕΝΕΣ ΠΟΛΙΤΕΙΕΣ - ΣΥΝΕΔΡΙΑ, 1943

69. Μαυρής, Νικόλαος: Το πανδωδεκανησιακόν συνέδριον της Νέας Υόρκης της 24 Οκτωβρίου 1943 και η σημασία του. 4 (1972) 8 - 33

ΙΑΤΡΙΚΗ - ΚΩΣ

70. Παρθενιάδης, Γ. Ε.: Κως. «Η πατρίς της ιατρικής». Ιπποκράτης ο Κώος, «Ο πατήρ της ιατρικής». 3 (1969) 279 - 291

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ

71. Λογοθέτης, Μιλτιάδης Ιακ.: Τα κτηματολόγια της Νισύρου κατά τα χρόνια της δουλείας (1785 - 1945). 10 (1987) 197 - 386 : 14 πιν. : 1 χαρτ. : 10 πανομ.

ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ, Ο ΚΩΟΣ, 460 - 375 π.Χ.

72. Παρθενιάδης, Γ. Ε.: Κως, «Η πατρίς της ιατρικής». Ιπποκράτης ο Κώος, «Ο πατήρ της ιατρικής». 3 (1969) 279 - 291

ΚΑΖΑΒΗΣ, ΙΑΚΩΒΟΣ Ν., 1893 - 1967 — ΒΙΟΓΡΑΦΙΕΣ

73. Κουμέντος, Γιάννης Ν.: Ένας Νισύριος πρωτοπόρος σε αγώνες. 8 (1982) 341 - 347

ΚΑΛΥΜΝΟΣ — ΙΣΤΟΡΙΑ — 205 - 204 π.Χ., ΚΡΗΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

74. Καραναστάσης, Αναστάσιος: Η Κως, η Νίσυρος, η Κάλυμνος και οι γειτονικά νήσια κατά τον Κρητικόν πόλεμον (205 - 204 π.Χ.) 1 (1963) 18 - 31 : 1 χαρτ.

ΚΑΜΜΑΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ, 1875 - 1922

75. Σακελλαρίδης, Κώστας Α.: Από την ιστορία της δημογεροντίας Νισύρου μέχρι τα πρώτα χρόνια της Ιταλικής κατοχής. Β. Ο δήμαρχος Γεώργιος Καμμάς (Περίοδος 1916 - 1920). 7 (1981) 300 - 327

ΚΑΡΠΑΘΟΣ - ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ

76. Χαλκιάς, Κωνσταντίνος Ιωάν.: Η εθιμοταξία της πα-

νηγύρεως του Αγίου Γεωργίου του Μεγαλομάρτυρος και τροπαιοφόρου του «Μεθυστή» (3η Νοεμβρίου) εν τω χωρίω «Σπώνων» Καρπάθου του νομού Δωδεκανήσου. 5 (1976) 308 - 318

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΟΥΛΕΛΗ, 1861 - 1939

77. Κουμέντος, Νικήτας Ι.: Η Κατερίνα του Κούλελη (Ηθογραφία). 3 (1969) 292 - 329

ΚΩΣ —ΙΣΤΟΡΙΑ— 205 - 204 π.Χ.,
ΚΡΗΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

78. Καραναστάσης, Αναστάσιος: Η Κως, η Νίσυρος, η Κάλυμνος και οι γειτονικά νήσοι κατά τον Κρητικόν πόλεμον (205 - 204 π.Χ.). 1 (1963) 18 - 31 : 1 χαρτ.

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ - ΝΙΣΥΡΟΣ

79. Βεζύρογλου, Βασίλης: Μύθοι, ιστορίες, πλάκες, διαλογισμοί. 5 (1976) 109 - 156
80. Κουμέντος, Νικήτας Ι.: Η Κατερίνα του Κούλελη (Ηθογραφία). 3 (1969) 292 - 329
81. Κουμέντος, Νικήτας Ι.: Μοιρολόγια Νισύρικα. 4 (1972) 239 - 306
82. Κουμέντος, Νικήτας Ι.: Χαρακτήρες και πειράγματα στη Νίσυρο. 10 (1987) 5 - 108 : 2 χαρτ.
83. Παπαμανώλη, Λούλα Εμμ.: Η Νισύρικη φορεσιά. 6 (1978) 99 - 106 : 2 εικ.
84. Πετρούτσου, Μαρία Εμμ.: Νισύρικα παιχνίδια. 6 (1978) 107 - 113
85. Σακελλαρίδης, Γαβριήλ Μ.: Δημώδες γλωσσικό υλικό και λαογραφικά ανέλεκτα του χωριού Νικιά ή Νικειά της Νισύρου. 8 (1982) 121 - 256
86. Σακελλαρίδης, Γαβριήλ Μ.: Τα καζαναριά. 6 (1978) 166 - 168
87. Σακελλαρίδης, Γαβριήλ Μ.: Παροιμίες και φράσεις από τα Νικιά Νισύρου. 9 (1984) 142 - 168 : 1 χαρτ.
88. Σακελλαρίδης, Γεώργιος Μιχ.: Του «Λαζάρου» στα Νικειά. 6 (1978) 175 - 180

89. Σακελλαρίδης, Κώστας Ο.: Ένα έθιμο που εξέλιπε. 7 (1981) 22 - 24
90. Σακελλαρίδης, Κώστας: Νισύρικα παραμύθια. 5 (1976) 5 - 108
91. Σακελλαρίδης, Κώστας Ο.: Παραδόσεις και τοπικές ιστορίες της Νισύρου. 8 (1982) 279 - 316

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ - ΝΙΣΥΡΟΣ - ΑΝΘΟΛΟΓΙΕΣ

92. Κουρούνης, Γιάννης Σπ.: Λαογραφικά σύμμεικτα Νισύρου. 10 (1987) 387 - 406

ΛΙΜΑΝΙΑ

93. Λογοθέτης, Μιλτιάδης Ιακ.: Οι πρώτες προσπάθειες για την κατασκευή του λιμανιού της Νισύρου κατά τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας (1885 - 1912). 7 (1981) 183 - 283 : 1 πιν.

ΜΝΗΜΕΙΑ, ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ - ΝΙΣΥΡΟΣ

94. Βολανάκης, Ιωάννης Ηλ.: Χριστιανικά μνημεία της Νισύρου. 9 (1984) 6 - 16

ΜΟΝΕΣ - ΝΙΣΥΡΟΣ

95. Σακελλαρίδης, Νικήτας Οδ.: Παναγιά Σπηλιανή (Αφιέρωμα). 6 (1978) 128 - 156 : 4 εικ.

ΜΟΝΕΣ - ΠΑΤΜΟΣ

96. Σακελλαρίδης, Νικήτας Οδ.: Ταξίδι - Προσκύνημα. 5 (1976) 289 - 304 : 1 εικ.

ΜΟΝΗ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΣΠΗΛΙΑΝΗΣ (ΝΙΣΥΡΟΥ) - ΙΣΤΟΡΙΑ

97. Σακελλαρίδης, Νικήτας Οδ.: Παναγιά Σπηλιανή (Αφιέρωμα). 6 (1978) 128 - 156 : 4 εικ.

ΜΠΑΛΑΛΑΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, 1873 - 1940

98. Σακελλαρίδης, Κώστας Ο.: Δημητρίου Μπαλαλά, Ποιήματα. 7 (1981) 35 - 181

ΜΠΑΛΑΛΑΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, 1873 - 1940 — ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

99. Μπαλαλάς, Δημήτριος : Κείμενα Δημητρίου Μπαλαλά. Γράμμα προς τον Ιάκωβο Καζαβή. 7 (1981) 27 - 30
100. Σακελλαρίδης, Κώστας Ο. : Γράμματα Δημ. Μπαλαλά. 2 (1965) 215 - 227

ΜΠΑΛΑΛΑΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, 1873 - 1940 — ΒΙΟΓΡΑΦΙΕΣ

101. Σακελλαρίδης, Κώστας Ο. : Δημήτριος Μπαλαλάς. Ο λαογράφος ποιητής. 7 (1981) 5 - 13
102. Γσατσάρωνης, Μιχαήλ : Ένας παλιός Νισύριος γράφει για το έργο του Μπαλαλά. 7 (1981) 182

ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ, ΝΙΣΥΡΙΑΚΗ

103. Βεζύρογλου, Βασίλης : Μύθοι, ιστορίες και σάτιρες (Βα σειρά). (Εισαγωγή - Επιμέλεια Κώστα Οδ. Σακελλαρίδη). 8 (1982) 317 - 340

ΝΑΟΙ - ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ (ΚΑΡΠΑΘΟΥ)

104. Χαλκιάς, Κωνσταντίνος Ιωάν. : Η εθιμοταξία της πανηγύρεως του Αγίου Γεωργίου του Μεγαλομάρτυρος και τροπαιοφόρου του «Μεθυστή» (3η Νοεμβρίου) εν τω χωρίω «Σπών» Καρπάθου του νομού Δωδεκανήσου. 5 (1976) 308 - 318

ΝΑΟΙ - ΝΙΣΥΡΟΣ

105. Κέντρης, Σταύρος : Εκκλησίες και ξωκκλήσια της Νισύρου. 8 (1982) 55 - 120 : 26 εικ.

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΕΣ

106. Θεοχαρίδης, Θεοχάρης Μ. : Μάκης Κατσιματίδης, - 1978 (Νεκρολογία). 6 (1978) 261 - 263
107. Κουμέντος, Νικήτας Ι. : Νικόλαος Γενάς, 1909 - 1981 (Νεκρολογία). 8 (1982) 511 - 512
108. Κουμέντος, Νικήτας Ι. : Μαρουδής Μ. Ξενοφών, 1910 - 1981 (Νεκρολογία). 8 (1982) 509 - 510
109. Κουμέντος, Νικήτας Ι. : Νικήτας Οδ. Σακελλαρίδης, 1898 - 1981 (Νεκρολογία). 7 (1981) 365 - 366

110. Κουμέντος, Νικήτας Ι.: Μιχαήλ Β. Τσατσαρώνης, 1900 - 1981 (Νεκρολογία). 8 (1982) 512 - 514
111. Κουμέντος, Νικήτας Ι.: Ειρήνη Ι. Φασουλαρίδου, 1907 - 1981 (Νεκρολογία). 8 (1982) 510 - 511
112. Κουμέντος, Νικήτας Ι.: Εμμανουήλ Ν. Φραντζής, 1937 - 1977 (Νεκρολογία). 6 (1978) 263 - 264
113. Κουμέντος, Νικήτας Ι.: Πασχάλης Χ. Χριστοφόρου, 1899 - 1982 (Νεκρολογία). 8 (1982) 514 - 516
114. Σακελλαρίδης, Κώστας: Λάζαρος Κοντοβερός, 1884 - 1974 (Νεκρολογία). 5 (1976) 321 - 325
115. Σακελλαρίδης, Νικήτας: Γεώργιος Κ. Σακλαρίδης, 1887 - 1975 (Νεκρολογία). 5 (1976) 326
116. Σακελλαρίδης, Νικήτας: Δημήτρης Πολυχρόνης, 1892 - 1974 (Νεκρολογία). 5 (1976) 328 - 329
117. Σακελλαρίδης, Νικήτας: Κωνσταντίνος Εμμ. Παρθενιάδης, 1905 - 1976 (Νεκρολογία). 5 (1976) 327
118. Σακελλαρίδης, Νικήτας Οδ.: Νικόλαος Γ. Μαυρής, 1899 - 1978 (Νεκρολογία). 6 (1978) 258 - 261

NIKEIA —ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ— ΕΓΓΡΑΦΑ

119. Κέντρης, Σταύρος: Παλαιά έγγραφα Νικειών. 7 (1981) 290 - 299 : 8 πιν.

ΝΙΚΗΤΑΣ, ΝΕΟΜΑΡΤΥΡΑΣ, 1738/39 - 1754 —ΒΙΟΓΡΑΦΙΕΣ

120. Καλογήρου, Περικλής: Η γενεαλογία του νεομάρτυρος Νικήτα του Νισυρίου υπό το πρίσμα γραπτών αποδεικτικών. 1 (1963) 32 - 50

ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

121. Λογοθέτης, Μιλτιάδης Ιακ.: Ο περιοδικός τύπος της Νισύρου (1914 - 1978). 6 (1978) 61 - 98 : 1 εικ.

«ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ» — ΧΡΟΝΙΚΑ

122. Γιαννίδης, Αρμόδιος: Ι.: Τριάντα χρόνια. 9 (1984) 3 - 5

ΝΙΣΥΡΟΣ - ΗΘΗ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ

123. Κουμέντος, Νικήτας: Η Καλαντήρα. 4 (1972) 322 - 328

124. Κουμέντος, Νικήτας Ι.: Μοιρολόγια Νισύρια. 4 (1972) 239 - 306
125. Σακελλαρίδης, Γεώργιος Μ.: Νισύριες ευχές. 4 (1972) 331 - 332
126. Σακελλαρίδης, Νικήτας Οδ.: Αργατιά. 4 (1972) 328 - 330

ΝΙΣΥΡΟΣ - ΙΣΤΟΡΙΑ

127. Herbst, Rudolf: Η Νίσυρος. Ιστορουμένη διά μέσου των αιώνων. 6 (1978) 157 - 165

ΝΙΣΥΡΟΣ —ΙΣΤΟΡΙΑ— ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ

128. Παπακώστας, Βασίλειος Γ.: Ιστορία της Νισύρου (μέχρι της Αθηναϊκής Συμμαχίας). 3 (1969) 49 - 141

ΝΙΣΥΡΟΣ - ΙΣΤΟΡΙΑ - ΑΡΧΑΙΑ

129. Παπακώστας, Βασίλειος Γ.: Ιστορία της Νισύρου. 4 (1972) 95 - 238
130. Ρωμάνος, Κύριλλος: Η Νίσυρος διά μέσου των αιώνων. 4 (1972) 34 - 41

ΝΙΣΥΡΟΣ —ΙΣΤΟΡΙΑ— 205 - 204 π.Χ., ΚΡΗΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

131. Καραναστάσης, Αναστάσιος: Η Κως, η Νίσυρος, η Κάλυμνος και οι γειτονικά νήσοι κατά τον Κρητικόν πόλεμον (205 - 204 π.Χ.). 1 (1963) 18 - 31 : 1 χαρτ.

ΝΙΣΥΡΟΣ - ΙΣΤΟΡΙΑ - 1821. ΑΓΩΝΑΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ - ΠΗΓΕΣ

132. Πρωτοψάλτης, Εμμανουήλ Γ.: Ανέκδοτα Νισυριακά έγγραφα των χρόνων της επανάστασεως (1821). 3 (1969) 23 - 48 : 1 πιν.

ΝΙΣΥΡΟΣ - ΙΣΤΟΡΙΑ - 19ος αι.

133. Σακελλαρίδης, Κώστας Ο.: Από την ιστορία της δημογεροντίας Νισύρου μέχρι τα πρώτα χρόνια της Ιταλικής κατοχής. Β. Ο δήμαρχος Γεώργιος Καμμάς (Περίοδος 1916 - 1920). 7 (1981) 300 - 327

ΝΙΣΥΡΟΣ —ΙΣΤΟΡΙΑ— 1939 - 1945. ΠΟΛΕΜΟΣ
ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ, Β΄.

134. Λογοθέτης, Μιλτιάδης : Νισύριοι εθελοντές στο δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. 8 (1982) 49 - 53

ΝΙΣΥΡΟΣ - ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ

135. Βεζύρογλου, Βασίλης : Μύθοι, ιστορίες, πλάκες, διαλογισμοί. 5 (1976) 109 - 156
136. Κουμέντος, Νικήτας Ι. : Ο γάμος στη Νίσυρο. Ιστορική αναδρομή του θεσμού. 5 (1976) 157 - 263
137. Κουμέντος, Νικήτας Ι. : Χαρακτήρες και πειράγματα στη Νίσυρο. 10 (1987) 5 - 108 : 2 χαρτ.
138. Σακελλαρίδης, Γαβριήλ Μ. : Η ζωοκλοπή στα Νικειά και η άμυνα των κατοίκων. 10 (1987) 185 - 196
139. Σακελλαρίδης Γαβριήλ Μ. : Τα καζαναριά. 6 (1978) 166 - 168
140. Σακελλαρίδης, Γαβριήλ Μ. : Παραομιές και φράσεις από τα Νικειά Νισύρου. 9 (1984) 142 - 168 : 1 χαρτ.
141. Σακελλαρίδης, Γεώργιος Μιχ. : Του «Λαζάρου» στα Νικειά. 6 (1978) 175 - 180
142. Σακελλαρίδης, Κώστας : Ένα έθιμο που εξέλιπε. 7 (1981) 22 - 24
143. Σακελλαρίδης, Κώστας : Νισύρια παραμύθια. 5 (1976) 5 - 108
144. Σακελλαρίδης, Κώστας Ο. : Παραδόσεις και τοπικές ιστορίες της Νισύρου. 8 (1982) 279 - 316
145. Χαρτοφύλης, Γιάννης Διαμ. : Ο αγροτικός και ποιμενικός βίος στη Νίσυρο. 9 (1984) 231 - 275 : 5 πιν.

ΝΙΣΥΡΟΣ - ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ - ΕΓΓΡΑΦΑ - 1834,
1847

146. Σακελλαρίδης, Κώστας : Δύο ιστορικά έγγραφα των ετών 1834 και 1847. 7 (1981) 284 - 289 : 1 πιν.

ΝΙΣΥΡΟΣ - ΛΙΜΑΝΙΑ - 1885 - 1912. ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

147. Λογοθέτης, Μιλτιάδης Ιακ. : Οι πρώτες προσπάθειες για

την κατασκευή του λιμανιού της Νισύρου κατά τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας (1885 - 1912). 7 (1981) 183 - 283 : 1 πιν.

ΝΙΣΥΡΟΣ - ΟΙΚΙΑΚΟΣ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ

148. Κοντοβερός, Λάζαρος : Νισυριακά οικιακά σκεύη και γεωργικά εργαλεία. 4 (1972) 307 - 321 : 5 εικ. : 6 πιν.

ΝΙΣΥΡΟΣ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ

149. Λογοθέτης, Μιλτιάδης : Τουρισμός και οικονομία της νήσου Νισύρου. 1 (1963) 51 - 117
150. Τσιρπανλής, Ζαχαρίας Ν. : Νίσυρος και Πάτμος (17ος - 19ος αι.). Πνευματική επικοινωνία και οικονομικές σχέσεις. 8 (1982) 7 - 21
151. Κουτελάκης, Χάρης Μ. : Νίσυρος και Τήλος στην ίδια γραμμή πλεύσης. (κοινωνικές, οικονομικές και πνευματικές διασυνδέσεις) 17ος - 20ος αι. 9 (1984) 214 - 230 : 1 χαρτ.

ΝΙΣΥΡΟΣ - ΟΜΙΛΙΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ

152. Κατσιματίδης, Μιχαήλ Α. : «Η Νίσυρος». 2 (1965) 272 - 277

ΝΙΣΥΡΟΣ - ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΤΑΞΙΔΙΑ

153. Πώς είδε ο Βάσος Βαρίκας τη Νίσυρο το 1948. 6 (1978) 181 - 184
154. Γιαννίδης, Λευκοθέα Ι. : Ταξιδιωτικές εντυπώσεις από τη Νίσυρο. 10 (1987) 109 - 122
155. Καλογήρου, Γεώργιος Π. : Νίσυρος. 3 (1969) 339 - 340
156. Λογοθέτης, Μιλτιάδης : Τουρισμός και οικονομία της νήσου Νισύρου. 1 (1963) 51 - 117
157. Μαυρός, Νικόλαος Γ. : Οι ξένοι περιηγητές και γεωγράφοι διά την Νίσυρον. 1 (1963) 7 - 17
158. Νικολής, Κωνσταντίνος : Ένας περίπατος εις το νησί μας. 3 (1969) 330 - 333

ΝΙΣΥΡΟΣ - ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ

159. Αγαπητίδης, Σωτήριος Ι. : Ο πληθυσμός της Νισύρου. 4 (1972) 5 - 7

ΝΙΣΥΡΟΣ - ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ

160. Κουτελάκης, Χάρης Μ. : Νίσυρος και Τήλος στην ίδια γραμμή πλεύσης. (κοινωνικές, οικονομικές και πνευματικές διασυνδέσεις) 17ος - 20ος αι. 9 (1984) 214 - 230 : 1 χαρτ.
161. Τσιρπανλής, Ζαχαρίας Ν. : Νίσυρος και Πάτμος (17ος - 19ος αι.). Πνευματική επικοινωνία και οικονομικές σχέσεις. 8 (1982) 7 - 21

ΝΙΣΥΡΟΣ - ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ

162. Κοντοβερός, Λάζαρος Κ. : Ονόματα τοπίων και περιφερειών των τριών περιοχών της νήσου Νισύρου. 1 (1963) 136 - 160
163. Μάνεσης, Σταύρος : Παρατηρήσεις στο τοπωνυμικό Νισύρου. 2 (1965) 260 - 271
164. Παπαχριστοδούλου, Χριστ. Ι. : Τοπωνυμικό Νισύρου. 3 (1969) 230 - 268

ΟΝΟΜΑΤΑ, ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ - ΝΙΣΥΡΟΣ

165. Παπαχριστοδούλου, Χριστ. Ι. : Τοπωνυμικό Νισύρου. 3 (1969) 230 - 268

ΠΑΙΓΝΙΔΙΑ, ΟΜΑΔΙΚΑ

166. Πετρούτσου, Μαρία : Νισυριακά παιγνίδια. 8 (1982) 22 - 48
167. Πετρούτσου, Μαρία Εμμ. : Νισύρικα παιγνίδια. 6 (1978) 107 - 113

ΠΑΛΑΙΟΚΑΣΤΡΟ (ΝΙΣΥΡΟΥ) - ΙΣΤΟΡΙΑ

168. Κοντοβερός, Λάζαρος : Στοχασμός της περασμένης εποχής του Παλαιοκάστρου της Νισύρου. 3 (1969) 269 - 278 : 1 εικ.

ΠΑΝΗΓΥΡΙΑ - ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

169. Χαλκιάς, Κωνσταντίνος Ιωάν. : Η εθιμοταξία της πανηγύρεως του Αγίου Γεωργίου του Μεγαλομάρτυρος και τροπαιοφόρου του «Μεθυστή» (3η Νοεμβρίου) εν τω χωρίω «Σπώνω» Καρπάθου του νομού Δωδεκανήσου. 5 (1976) 308 - 318

ΠΑΤΜΟΣ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ

170. Τσιρπανλής, Ζαχαρίας Ν.: Νίσυρος και Πάτμος (17ος - 19ος αι.). Πνευματική επικοινωνία και οικονομικές σχέσεις. 8 (1982) 7 - 21

ΠΑΤΜΟΣ - ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΤΑΞΙΔΙΑ

171. Σακελλαρίδης, Νικήτας Οδ.: Ταξίδι - Προσκύνημα. 5 (1976) 289 - 304 : 1 εικ.

ΠΑΤΜΟΣ - ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ

172. Τσιρπανλής, Ζαχαρίας Ν.: Νίσυρος και Πάτμος (17ος - 19ος αι.). Πνευματική επικοινωνία και οικονομικές σχέσεις. 8 (1982) 7 - 21

ΠΟΙΗΣΗ

173. Παλαίος Νισύριος: Η απλώτρια. Αρχ.: «Όχου γιμένα Κωνσταντή...». 3 (1969) 334
174. Παληού Νισύριου τραγούδια: 4 (1972) 66 - 94
175. Αρφαράς, Μιχάλης Εμμ.: «Επικοινωνίες» / Ντίνας Δημοπούλου - Χατζηπέτρου...». 9 (1984) 333 - 335
176. Βαρίκα - Μοσχόβη, Εύρη: Ωδή στη Νίσυρο. Αρχ.: «Του μρωμένου Αιγαίου στολίδι ζηλευτό...». 2 (1965) 284
177. Καζαβής, Γεώργιος Ν.: Ύμνος στην πατρίδα. Αρχ.: «Είσαι συ που ξενίαν επρόσφερες...». 2 (1965) 283
178. Κουμέντος, Γεώργιος Ι.: (Καθ' υπαγόρευσιν Χρήστου Ι. Πατρίκη). Το προξενιό. Αρχ.: «Ήθελα να την παντρεφτώ...». 3 (1969) 335
179. Μαντουδάκης, Κώστας: Στον Μπαλαλά. Αρχ.: «Βαρύς ο ίσχιος σου σ' εμάς...». 7 (1981) 25
180. Πατρικής, Χρήστος: Νοσταλγία. Αρχ.: «Βαρέθηκα να ζω εδώ και θα αποφασίσω...». 3 (1969) 336 - 337
181. Πατρικής, Χρήστος: Εις τον προφήτη Ηλία. Αρχ.: «Εις το Διαβάτη εκεί ψηλά...». 3 (1969) 338
182. Σακελλαρίδης, Κώστας: Η ανθρώπινη δουλειά στην ποίηση του Μπαλαλά. 7 (1981) 14 - 21

183. Σακελλαρίδης, Κώστας: Δημητρίου Μπαλαλά. Ποιήματα. 7 (1981) 35 - 181
184. Σακελλαρίδης, Κωστής: Μοιραίο. Αρχ.: «Στάχτη της μοίρας έγινα το φως μου να πληγώσω...». 10 (1987) 407
185. Σακελλαρίδης, Κωστής Γεωργίου: Μνήμη Νισύρου. Αρχ.: «Γύρη γλυκιά βροχόσταξε, σα μήνυμ' απ' τ' αστέρια...». 8 (1982) 54

«ΠΟΡΦΥΡΙΣ» (ΡΟΔΟΥ) — ΙΣΤΟΡΙΑ — 1948 - 1962. ΣΩΜΑΤΕΙΑ

186. Κουμέντος, Γεώργιος: Συνέχεια χρονικών «Πορφυρίδος» Ρόδου. 3 (1969) 341 - 350
187. Κουμέντος, Γεώργιος Ι.: Τα «Χρονικά» της «Πορφυρίδος» Ρόδου από 15ετίας μέχρι του Μαρτίου 1962. 1 (1963) 118 - 125

ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ, ΕΡΓΟ

188. Ο ζωγράφος Δημήτρης Σακελλαρίδης. 2 (1965) 285 - 288 : 3 εικ.

189. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗΣ, ΠΑΥΛΟΣ ΟΔ., 1920 -

Κουμέντος, Γεώργιος Ι.: Τιμητική διάκριση στον Νισύριο πρύτανη του Πολυτεχνείου. 5 (1976) 319 - 320

ΣΑΤΙΡΑ, ΝΙΣΥΡΙΑΚΗ

190. Βεζύρογλου, Βασίλης: Μύθοι, ιστορίες και σάτιρες (Βα σειρά). (Εισαγωγή - Επιμέλεια Κώστα Οδ. Σακελλαρίδη). 8 (1982) 317 - 340

ΣΠΟΡΑΔΕΣ, ΝΟΤΙΕΣ — ΙΣΤΟΡΙΑ — 1453 - 1821.
ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

191. Σακελλαρίδης, Κώστας: Η ιστορία των προνομίων των νοτίων Σποράδων. 3 (1969) 142 - 229

ΣΠΟΡΑΔΕΣ, ΝΟΤΙΕΣ - ΠΡΟΝΟΜΙΑ

192. Σακελλαρίδης, Κώστας: Η ιστορία των προνομίων των νοτίων Σποράδων. 3 (1969) 142 - 229

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ, ΕΘΕΛΟΝΤΙΚΗ

193. Λογοθέτης, Μιλτιάδης: Νισύριοι εθελοντές στο δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. 8 (1982) 49 - 53

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΚΑΙ ΣΥΝΕΛΕΥΣΕΙΣ

194. Α' πολιτιστικό συμπόσιο Δωδεκανήσου '78. 6 (1978) 185 - 216
195. Μαυρής, Νικόλαος: Το πανδωδεκανησιακόν συνέδριον της Νέας Υόρκης της 24 Οκτωβρίου 1943 και η σημασία του. 4 (1972) 8 - 33

ΤΗΛΟΣ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ

196. Κουτελάκης, Χάρης Μ.: Νίσυρος και Τήλος στην ίδια γραμμή πλεύσης. (κοινωνικές, οικονομικές και πνευματικές διασυνδέσεις) 17ος - 20ος αι. 9 (1984) 214 - 230 : 1 χαρτ.

ΤΗΛΟΣ - ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ

197. Κουτελάκης, Χάρης Μ.: Νίσυρος και Τήλος στην ίδια γραμμή πλεύσης. (κοινωνικές, οικονομικές και πνευματικές διασυνδέσεις) 17ος - 20ος αι. 9 (1984) 214 - 230 : 1 χαρτ.

ΥΦΑΝΤΙΚΗ

198. Αρφαράς, Μιχάλης Εμμ.: Η κεντητική και υφαντική τέχνη της Νισύρου. 9 (1984) 17 - 141 : 41 εικ. : 12 πιν.

ΧΑΡΤΟΦΥΛΗΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ, 1870 - 1942 — ΒΙΟΓΡΑΦΙΕΣ

199. Σακελλαρίδης, Γαβριήλ Μ.: Δημήτριος Ιωάννου Χαρτοφύλης (ο Δημητρός). 6 (1978) 169 - 174

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΕΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ

200. Βολανάκης, Ιωάννης Ηλ.: Χριστιανικά μνημεία της Νισύρου. 9 (1984) 6 - 16

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

201. Κουτελάκης, Χάρης: Η επένδυση μιας εικόνας στη Σπηλιανή Νισύρου. 8 (1982) 257 - 278 : 7 εικ.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

1. Αγαπητίδης Σωτήριος Ι. 50, 159
2. Αντάπασης Αντώνιος Μ. 63
3. Αρφαράς Μιχάλης Εμμ. 4, 7 - 26, 47, 135, 198
4. Βαρίκα - Μοσκόβη Εύρη 176
5. Βεζύρογλου Βασίλης 79, 103, 135, 190
6. Βεργιωτής Γεώργιος Θ. 51
7. Βολανάκης Ιωάννης Ηλ. 94, 200
8. Γιαννίδη Λευκοθέα Ι. 154
9. Γιαννίδης Αρμόδιος Ι. 122
10. Θεοχαρίδης Θεοχάρης Μ. 65, 106
11. Καζαβής Γεώργιος Ν. 177
12. Καλογήρου Γεώργιος Π. 155
13. Καλογήρου Περιελής 120
14. Καραναστάσης Αναστάσιος 27, 54, 74, 78, 131
15. Κατσιματίδης Μιχαήλ Α. 152
16. Κέντρης Σταύρος 105, 119
17. Κοντοβερός Λάζαρος Κ. 42, 43, 55, 148, 162, 168
18. Κουμέντος Γεώργιος Ι. 178, 186, 187, 189
19. Κουμέντος Γιάννης Ν. 73
20. Κουμέντος Νικήτας Ι. 28, 29, 40, 77, 80 - 82, 107 - 113, 123, 124, 136, 137
21. Κουρούνης Γιάννης Σπ. 56, 57, 60, 92
22. Κουτελάκης Χάρης Μ. 3, 30, 160, 196, 197, 201
23. Λογοθέτης Μιλτιάδης Ιακ. 2, 5, 71, 93, 121, 134, 147, 149, 156, 193
24. Μάνεσης Σταύρος 163
25. Μαντουδάκης Κώστας 179
26. Μαυρής Νικόλαος Γ. 6, 69, 157, 195
27. Μπαλαλάς Δημήτριος 66, 99
28. Νικολής Κωνσταντίνος 158
29. Παπαδόπουλος Γεώργιος 58
30. Παπακώστας Βασίλειος Γ. 128, 129
31. Παπαμανώλη Λούλα Εμμ. 83
32. Παπάτσου - Σταμέλου Στυλιανή Χ. 39
33. Παπαχριστοδούλου Χ. Ι. 164, 165
34. Παρθενιάδης Γ. Ε. 70, 72
35. Πατρικής Χρήστος 180, 181
36. Πετρούτσου Μαρία Εμμ. 61, 84, 166, 167
37. Πρωτοφάλλτης Εμμανουήλ Γ. 1, 48, 132

38. Ρωμάνος Κύριλλος 130
39. Σακελλαρίδης Γαβριήλ Μ. 59, 68, 85 - 87, 138 - 140, 199
40. Σακελλαρίδης Γεώργιος Μιχ. 49, 88, 141
41. Σακελλαρίδης Κώστας 31, 32, 45, 62, 75, 89 - 91, 89, 100, 101, 114, 133, 142 - 144, 146, 182, 183, 191, 192
42. Σακελλαρίδης Νικήτας Οδ. 95 - 97, 115 - 118, 126, 171
43. Σακλαρίδης Κωστής Γεωργίου 184, 185
44. Στρογγύλης Γ. Ι. 41
45. Τσατσαρώνης Μιχαήλ 102
46. Τσιρπανλής Ζαχαρίας Ν. 150, 161, 170, 172
47. Φορόπουλος Νικ. Α. 33 - 35
48. Φραντζής Εμμανουήλ Ν. 52
49. Χαλκιάς Κωνσταντίνος Ιωάν. 53, 76, 104, 169
50. Χαρτοφύλης Γιάννης Διαμ. 145
51. Herbst Rudolf 127

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΠΑΡΘΕΝΙΑΔΗΣ

Ο Γιατρός, ο Γιώργης του Παρτένη 1900 - 1988

Στις 30 Δεκεμβρίου 1988 πέθανε ο τελευταίος της μεγάλης οικογένειας Παρθένηδων, ο γιατρός Γεώργιος Εμ. Παρθηνιάδης. Ήταν από τα ιδρυτικά μέλη του αγαθοεργού Συλλόγου των Νισυριών Αθηνών - Πειραιώς (1920) ο «Γνωμαγόρας», μέλος και Πρόεδρος του Δ.Σ. Για τρεις τριετίες διετέλεσε Αντιπρόεδρος και για μια τριετία Πρόεδρος της Εταιρείας Νισυριακών Μελετών. Τον επίλεκτο συμπατριώτη, λαμπρό επιστήμονα και θαυμάσιο άνθρωπο, που κηδεύτηκε στο Νεκροταφείο του Αμαρουσίου, αποχαιρέτησε ο Αντιπρόεδρος της Εταιρείας Νικήτας Κουμέντος, που ανάμεσα σε άλλα είπε :

«...Συνήθιζες να λέγεις, σαν ζούσες, και να σχολιάζεις με τη χαρα-

κτηριστική αφηγηματικότητά σου, τους παρακάτω στίχους του Ρώμου Φιλύρα :

... Το πατρικό το σπίτι μας είναι σαν εκκλησιά
η κάθε κάμαρα Δελφοί, και ιέρεια η μητέρα
και σαν αυγερινό θωρούμε εμείς το γέρο μας πατέρα...

Και συ γίνηκες αυγερινός και μας φώτιζες όλους εμάς τους συμπατριώτες, τους φίλους, τους γνωστούς σου ! Ήσουν πράγματι ο αυγερινός της οικογένειας κι έμεινες τελευταίος και τους κατευόδωσες όλους κι έκλεισες τη σειρά της αλυσοδεμένης λεβεντοσύνης τους.

Ήρθιοι παρακολουθούμε αυτή την αλγεινή στιγμή τη νεκρώσιμη ακολουθία σου, αλλά η καρδιά μας είναι γυρτή, από πόνο, μπροστά στο σκηνωμά σου.

Ο πατέρας σου, ο Μανόλης του Παρτένη, και η μάνα σου, η Μαριά του Παπαγιάννη, είχαν αρχοντιά, σοφία και καλοσύνη. Αυτά σου προίκισαν και μ' αυτά έζησες. Αυτοί οι γονιοί σου ήσαν υποδείγματα κοινωνικής ευπρέπειας και παραδείγματα ευταξίας και ακρίβειας. Αυτές οι ευγενικές αρετές βρήκαν σε σένα, το όγδοο παιδί της μεγάλης οικογένειας, την προέκτασή τους.

Το 1924 αποφοίτησες, με άριστα, από το Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Το 1928 ήσουνα κιόλας Βοηθός στην έδρα της Παθολογικής Φυσιολογίας. Μετεκπαιδευτήκης στο Παρίσι και το 1931 εγκαταστάθηκες μόνιμα στην Αλεξάνδρεια. Η ελληνική Αλεξάνδρεια ήταν ευτυχής και υπερήφανη γιά την πολυσχιδή δράση σου. Είχες κοινωνική και επιστημονική παρρησία, γι' αυτό οι μεγάλοι Έλληνες ευεργέτες της Αιγύπτου σε είχαν συμβουλάτορα. Εργάστηκες ως Διευθυντής σε Ιατρικά Κέντρα και διετέλεσες Πρόεδρος σε Συλλόγους και Οργανισμούς. Δίδαξες ως καθηγητής Σχολικής Υγιεινής στην Πατριαρχική Σχολή «Φώτιος ο Α΄». Το άριστα οργανωμένο Μικροβιολογικό Εργαστήριό σου ήταν από τα καλύτερα της Αλεξάνδρειας. Έκαμες 50 επιστημονικές ανακοινώσεις, έδωσες ομιλίες και διαλέξεις, εντρύφησες στην Ιστορία της ιατρικής και έγραψες βιβλία της ειδικότητάς σου. Πήρες διπλώματα, απέκτησες τιμές και δόξα. Όμως κορυφαίο πνευματικό, κοινωνικό και επιστημονικό σου κατόρθωμα ήταν η επιλογή σου στο αξίωμα του Προέδρου των Ελλήνων Επιστημόνων της Αιγύπτου, «ο Πτολεμαίος ο Α΄». Μέσα από αυτό το πρώτο πνευματικό σωματείο του Ελληνισμού της Αιγύπτου αναδείχτηκες σε προεξάρχουσα μορφή πανελληνίας ακτινοβολίας.

Πρωτοστάτησες σε αγώνες εθνικούς για την άπελευθέρωση της Δωδεκανήσου κι έδωσες το παρόν εκεί που η ανάγκη των συναθρώπων σου σε κάλεσε.

Και όμως, «Απολείπειν ο Θεός Αντώνιον» και συ, Γιώργη του Παρτένη, «...Σαν έτοιμος από καιρό, σα θαρραλέος αποχαιρέτα την, την Αλεξάνδρεια που φεύγει...». Κι αποχαιρέτησες την Αλεξάνδρεια που έχασες, και ήρθες κοντά μας το 1970 μαζί με τα εκλεκτά παιδιά σου και τη λατρευτή γυναίκα σου, που την έχασες και αυτή, όπως την Αλεξάνδρεια και από τότε έγινες πιρογέλαστος.

Εδώ στην Αθήνα γνωρίσαμε τις ικανότητές σου και τις χάρες σου και μεθύσαμε από τις συνετές συμβουλές σου, καθώς αχόρταγα ρουφούσαμε τις θυμόσοφες σκέψεις σου βγαλμένες από την πολυκύμαντη εμπειρία σου.

Εδώ στην Αθήνα υπήρξες «εξάισιο όργανο του μουσικού θιάσου» της Εταιρείας Νισυριακών Μελετών και οι συνεδριάσεις του Δ.Σ. μοσχοβολούσαν από την παρουσία σου. Φεύγεις "πλήρης ημερών", καταξιωμένος ως επιστήμονας, οικογενειάρχης, σύζυγος, πατέρας, παππούς, κοινωνικός λειτουργός, ως άνθρωπος και ως Νισύριος αθεράπευτος. Και «μην πεις πως ήταν ένα όνειρο, πως απατήθηκεν η ακοή σου...». Αυτό το τελευταίο θέλω να δικαιολογήσω μόνο, για να σταματήσω το ιερό χρέος που αυτή την ώρα επιτελώ.

Φέτος στις 30 Μαΐου την τελευταία μου συνάντηση είχα μαζί σου. Ήταν ένα απόγευμα γλυκό. Μιλούσες για τις αγάπες και τα πάθη των ανθρώπων, και μόλις έφτασες στη Νίσυρο με κοίταξες σαν αλλοπαρμένος και είπες : «...Άκουσε κάτι και θέλω να το γράψεις κάποτε. Χάρηκα τη ζωή μου, πέρασα ημέρες όμορφες και δύσκολες ώρες. Αγάπησα τους ανθρώπους και με αγάπησαν. Το μόνο που δεν χόρτασα είναι η Νίσυρος !...».

Μονάχα σ' αυτούς που θα σε θυμούνται θα βλασταίνουν από τη μυροβόλο ψυχή σου οι χάρες της.

Και ο Θεός που Τον πίστευες και Τον αγαπούσες θα αναπάψει την ψυχή σου. Αιωνία σου η μνήμη».

ΝΙΚΗΤΑΣ Ι. ΚΟΥΜΕΝΤΟΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελ.
Πρόλογος	3
ΑΓΑΠΗΤΟΥ Γ. ΤΣΟΠΑΝΑΚΗ: Οργή και χιούμορ στη Νίσυρο: Οι θρисиές της Νισύρου	5
ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗ: Ενδιαφέροντα φωνητικά φαινόμενα του Νισυριακού ιδιώματος	13
ΖΑΧΑΡΙΑ Ν. ΤΣΙΡΠΑΝΛΗ: Το «Κτητορικό δίκαιο» των κατοίκων του Άργους στην Ιπποκρατούμενη Νίσυρο (1454)	19
ΜΙΧΑΗΛ ΕΥΣ. ΣΚΑΝΔΑΛΙΔΗ: Τα Οικογενειακά Ονόματα της Νισύρου	37
ΚΩΣΤΑ Ο. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗ: Οι σχέσεις Δημογεροντίας Νισύρου και Τοπικών Ιταλικών Αρχών κατά τα πρώτα χρόνια της Ιταλικής Κατοχής	81
ΙΩΑΝΝΗ ΗΛ. ΒΟΛΑΝΑΚΗ: Βυζαντινές και Μεταβυζαντινές τοιχογραφίες της Νισύρου	91
ΧΑΡΗ ΜΙΧ. ΚΟΥΤΕΛΑΚΗ: Η Νίσυρος και τα γύρω μικρονήσια στο βιβλίο ναυσιπλοΐας του PIRI REIS	111
ΝΙΚΟΥ Λ. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΥ: Η Νίσυρος στο στόχαστρο της πειρατείας	129
ΣΤΑΥΡΟΥ ΚΕΝΤΡΗ: Η Λαϊκή Θεραπευτική της Νισύρου	142
ΓΑΒΡΙΗΛ Μ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗ: Στα Νικειά του χθές και προχθές	152
ΝΙΑ Α. ΣΤΡΑΤΟΥ: Η Νίσυρος του 13ου - 15ου αιώνα σύμφωνα με τις πρόσφατες έρευνες	182

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Μ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗ: Το λυκαυγές της λύτρωσης	188
ΜΑΝΟΛΗ Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ: Νισυριακή παραλλαγή του τραγουδιού «της Λυγερής στον Άδη»	195
ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ ΣΑΜΨΩΝ: Νεολιθικοί οικισμοί στο Γυαλί της Νισύρου	216
ΓΙΑΝΝΗ ΔΙΑΜ. ΧΑΡΤΟΦΥΛΗ: Οι μαχαλάδες του Μανδρακιού	229
ΝΙΚΗΤΑ Ι. ΚΟΥΜΕΝΤΟΥ: Πειράγματα και Ψυχαγωγία στη Νίσυρο	271
ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΓΟΥΣΙΟΥ: Θεματική ευρετηρίαση του περιοδικού «Νισυριακά» 1(1963) — 10(1987)	363
ΝΙΚΗΤΑ Ι. ΚΟΥΜΕΝΤΟΥ: Γεώργιος Εμμανουήλ Παρθενιάδης	388

ΤΟ ΕΝΑΤΟ Δ.Σ. 1987 - 1990

Πρόεδρος : Αρμόδιος Ι. Γιαννίδης
Αντιπρόεδρος : Νικήτας Ι. Κουμέντος
Γεν. Γραμματέας : Γαβριήλ Μ. Σακελλαρίδης
Ταμίας : Χρίστος Ι. Καρανίκης
Σύμβουλοι : Παναγιώτης Ν. Κατσιματίδης
Νικόλαος Κ. Πλάκας
Κώστας Διαμ. Χαρτοφύλης

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Νικήτας Ι. Κουμέντος
Χάρης Μ. Κουτελάκης
Νικόλαος Κ. Πλάκας

Διορθώσεις: Στέφανος Π. Κεφαλλονίτης
Εξώφυλλο: Δημήτρης Οδ. Σακελλαρίδης

Γραφικές Τέχνες
ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΡΗΓΑΣ
Γερανίου 13
Τηλ. 5249.792
105 52 ΑΘΗΝΑ